

Ο Ανδρέας και ο Αναστάσιος-Ρωμανός είναι αδέρφια και μαθητές Λυκείου γεννημένοι στην Αθήνα. Η μητέρα τους είναι ποντιακής καταγωγής. Στο βιβλίο τους, που είναι μια ερευνητική εργασία, παρουσιάζουν τις πατρίδες των προγόνων της μάνας τους, την ιστορία, τη λαογραφία και τον πολιτισμό τους. Τους δίδεται έτσι η ευκαιρία να παρουσιάσουν αρκετές από τις Αλησμόνητες Πατρίδες της Ανατολής και να διατυπώσουν τρία Αιτήματα: α) Την εισαγωγή της Ιστορίας του Ελληνισμού της Ανατολής στα διδακτικά βιβλία, β) Την καταξίωση του ποντιακού Αντάρτικου ως κορυφαίου αγώνα εθνικής Αντίστασης στις τουρκικές διώξεις και γ) την αναγνώριση της Γενοκτονίας του Ποντιακού και Μικρασιατικού Ελληνισμού.

Ανδρέας Βαρβαρίγος
Αναστάσιος-Ρωμανός Βαρβαρίγος

Οι αλησμόνητες πατρίδες του παππού και της γιαγιάς

Ανδρέας Βαρβαρίγος
Αναστάσιος-Ρωμανός Βαρβαρίγος

Οι αλησμόνητες πατρίδες του παππού και της γιαγιάς

Μαρτυρίες

infoGenom

ΜΕΣΧΩΡΕΣ-ΝΕΚΡΕΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ

**Οι αλησμόνητες πατρίδες
του παππού και της γιαγιάς**

**Οι αλησμόνητες πατρίδες
του παππού και της γιαγιάς**

© Ανδρέας Βαρβαρίγος

©Αναστάσιος-Ρωμανός Βαρβαρίγος

Σελιδοποίηση - Εκτύπωση:
Εκδόσεις Ινφογνώμων Μον. Ε.Π.Ε.
Φιλελλήνων 14, 105 57 Αθήνα
Τηλ.: 2103316036
info@infognomon.gr / www.infognomon.com

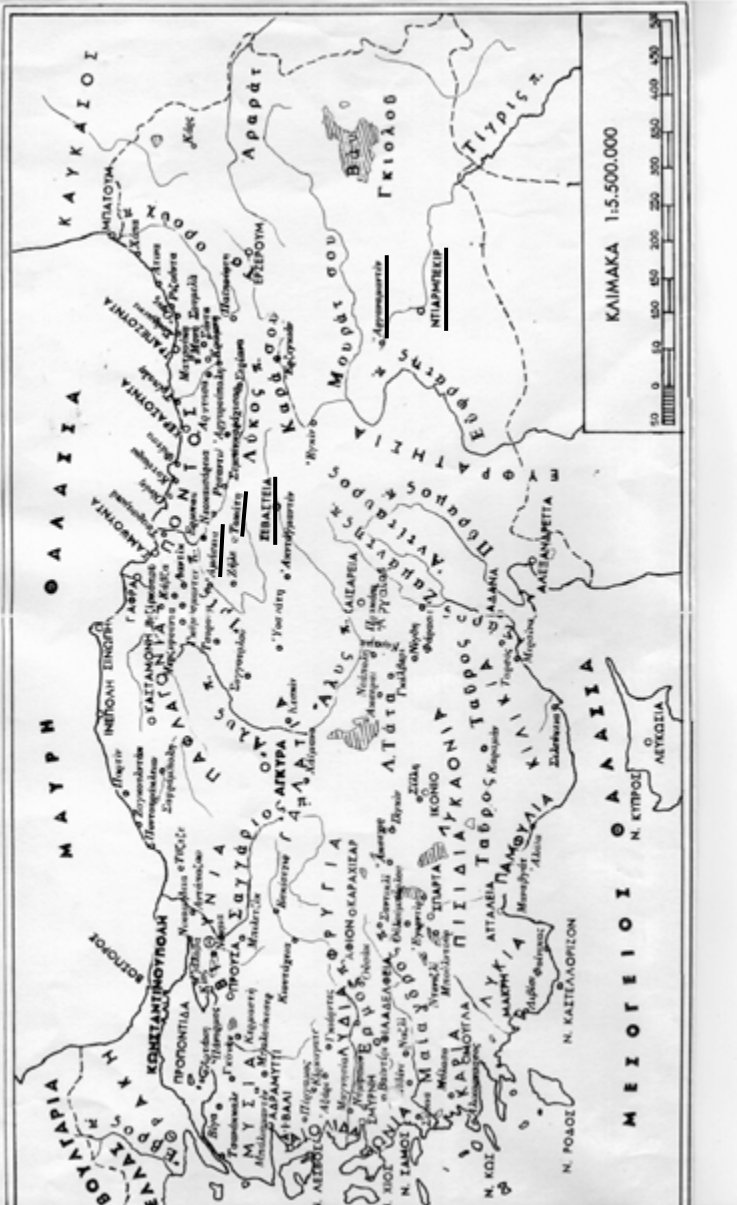
Ανδρέας Βαρβαρίγος
Αναστάσιος-Ρωμανός Βαρβαρίγος

Οι αλησμόνητες πατρίδες
του παππού και της γιαγιάς

Μαρτυρίες

Αθήνα 2019

Η ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ ΜΕ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΩΝ ΕΠΑΡΧΙΩΝ

Τα υπογραμμισμένα σημεία είναι οι περιοχές από τις οποίες κατάγονται οι πρόγονοι του παππού και της γιαγιάς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλεγόμενα εκδότη	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
Αναφορά στις πατρίδες των προγόνων του παππού και της γιαγιάς: Φερίζ Νταγ και χωριά της Έρπαα	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
Ασχολίες των κατοίκων - Οι καλλιέργειες	57
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	
Ο μόχθος και το μεράκι - Επαγγέλματα και τεχνίτες	79
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	
Λαϊκή ιατρική	91
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ	
Το σπιτικό θυμιάτο, το εικονοστάσι, εορτές και νηστείες	99
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ	
Προλήψεις - Δεισιδαιμονίες - Έθιμα	113
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ	
Παιχνίδια	123
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΔΓΟΟ	
Ιστορίες και μυθεύματα του Φερίζ Νταγ	129
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ	
Οι μεγάλοι σταθμοί: Γάμος, Γέννηση, Θάνατος	141
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ	
Είκοσι αξεπέραστες γεύσεις του Πόντου και της Ανατολής	165
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ	
Η καταστροφή του Χερίζ Νταγ από τον Τοπάλ Οσμάν - Επαναπατρισμός	173
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ	
Η επίσκεψη στο Χερίζ Νταγ μετά από 90 χρόνια	215
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ	
Αναφορά στις πατρίδες των προγόνων του παππού και της γιαγιάς: Σεβάστεια, Τοκάτη, Αμάσεια	219
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	
Αναφορά στις πατρίδες των προγόνων του παππού και της γιαγιάς: Άργαβα Ματέν, Ντιάρμπεκιρ	241
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΠΕΜΠΤΟ	
Μνημεία λόγου	277

ΠΡΟΣΔΟΚΙΑ

Πάρθεν

Έναν πουλίν, καλόν πουλίν εβγαίν' από την Πόλην.
 Ουδέ στ' αμπέλια κόνεψεν, ουδέ στα περιβόλια,
 επήγεν και ν-εκόνεψεν και σου Ηλί' το κάστρον.
 Εσειξεν τ' έναν το φτερόν, σο αίμαν βουτεμένον.
 Εσειξεν τ' άλλον το φτερόν, χαρτίν έχει γραμμένον.
 Από κανείς κι ανέγνωσεν, ουδ' ο μητροπολίτης
 Έναν παιδίν, καλόν παιδίν, έρχεται και αναγνώθει.
 Σιτ' αναγνώθ', σίτε κλαίει, σίτε κρούει την καρδιαν.
 «Αίλι εμάς, και βάι εμάς, πάρθεν η Ρωμανία»
 Μοιρολογούν τα εκκλησιάς, κλαίγνε τα μοναστήρια
 κι Αι-Γιάννες ο Χρυσόστομον κλαίει, δερνοκοπιέται.
 -Μη κλαις, μη κλαις, Αι-Γιάννε μου, και δερνοκοπισκάσαι
 -Η Ρωμανία πέρασεν, η Ρωμανία πάρθεν.
 -Η Ρωμανία κι αν πέρασεν, ανθεί και φέρει κι άλλο.

(Δημορικό του Πόντου για την άλωση της Πόλης)

Λεξιλόγιο: Κονεύω=καταλύω, σταθμεύω, σου=σου, εσειξεν=έ-
 σεισε, κούνησε, τίναξε, σο=στο, Από=αυτό, σίτ' (και σόταν=εις
 όταν)=όταν, ενώ, ανακρούω=χτυπά, δερνοκοπισκάσαι=δέρνεσαι,
 χτυπιέσαι, πάρθεν=πάρθηκε, κυριεύτηκε, κι άλλο (εννοείται άν-
 θος), Ρωμανία=Βυζάντιο

Προλεγόμενα εκδόστη

Οι εκδόσεις μας συγχαίρουν τους δυο νεαρούς συγγραφείς για το έργο τους. Τους ανήκει κάθε έπαινος και τιμή. Αποτελούν φωτεινό παράδειγμα για μίμηση ώστε οι νέοι και οι νεότερες γενιές να ασχολούνται αγωνιστικά για τη διάσωση και ανάδειξη της κληρονομιάς του Ελληνισμού της Ανατολής. Να μη χάσουμε ποτέ τον Πόντο και τη Μικρασία από τα οράματα και τις έρευνές μας. Έτσι θα ενισχύεται όχι μόνο η Ιστορική Μνήμη αλλά και η θέλησή μας να μην υποκύψουμε σε σκοπιμότητες ως επίσης και η πίστη ότι ενασχόλησή μας με τα θέματα των Αλησμόνητων Πατρίδων δεν είναι μια χαμένη υπόθεση.

Διόλου λοιπόν εκπληκτικό αν το έργο των δυο νέων συγγραφέων είναι μια λαμπρή συμβολή στην άνθηση της κληρονομιάς που μας άφησαν οι γενιές πριν από την προσφυγιά, συμμετέχοντας έτσι στη διάσωση της ιστορίας και του πολιτισμού κάθε μικρασιατικής γωνιάς.

Με τα θερμά μου συγχαρητήρια
και με την ευχή για μεγαλύτερες επιδόσεις.

Οεκδότης
Σάββας Καλεντερίδης

ΕΠΙΚΛΗΣΗ

Μικρά Ασία, η Μεγάλη Ελλάδα

Ξαφνιάστηκε ο ήλιος με τη λάμψη
θόλωσε το φως του, σβήστηκαν οι ακτίνες
Κι η λάμψη έγινε καπνός
πυρός καπνός
μαύρος καπνός
Η στάχτη σκέπασε τις οίμωγές
Έγινε μνήμα!

Περιστέρια της Ειρήνης
Πάρτε τ' αχνάρια τούτα του πόνου
γυρίστε πίσω στην Ανατολή
σκαλίστε με τις μύτες σας τη στάχτη.
Δεν θα βρήτε σιτάρι,
ούτε κριθάρι, ούτε ρίζα,
θα βρήτε χώμα
βαμμένο με αίμα
Σκαλίστε πιο βαθιά
θα ξεπηδήσουν οι σπίθες
σπίθες από τα ιδανικά μας
ευλαβικά θαμμένα.
Εκεί... στο βωμό της τραγικής μας μοίρας
εκεί... αφήσανε καρτερικά τα κόκαλά τους
μυριάδες αδέρφια, μάρτυρες αγνοί
μιας Μεγάλης κι ευγενικής Ιδέας
μιας Μεγάλης Ελλάδας Μικρασίας.

Ισαβέλλα Σικιαρίδη-Μαλόβρουβα

«Ζει;»

Απόψε,
μου 'ρχεται στο νου το πολυαγαπημένο,
παππού μου, παραμύθι σου – γαϊτάνι γαλανό-
κόμπο τον κόμπο, ευχή και δάκρυ, περασμένο
«στο κομποσκοίνι» σου...

Αλαργινό ταξίδεμα σε μαυρισμένο κύμα
με το παλιό κι αλίμενο του ρημαγμού καράβι
το φορτωμένο τ' όνειρο απ' την Ανατολία
το φορτωμένο, ελπίδα!...

Θαρρώ, σε ακούω!... Με το τρεμούλιασμα
στα γέρικά σου χείλη και τον πνιχτό λυγμό
να λες:

-Ογδόντα χρόνους τριγυρνάει ανάραχτο
το γαλανό καράβι!...
Κι ολόρθη ογδόντα χρόνους,
Γοργόνα Ανατολίτισσα η ψυχή του Καπετάνιου,
πηδάει στα μαύρα κύματα, όπου σκαρί απαντάει
και το αρωτάει, με λυγμική φωνή:
-Στης Ρωμιουσύνης την ψυχή η Σμύρνη ζει;...

Κι αν λάχει και δεν ξέρουνε, λάχει της πούνε, όχι, ...
γυρνάει την πλώρη ορθόστητη
προς την Ανατολή,
διάτα δίνει στο πέλαγο και το σκαρί σηκώνει,
στου ανέμου την οργή!

-Γιατί; Γιατί τη μνήμη σου,
Εφτάφωτη, Ιωνία, ο χρόνος να θολώνει;!...
λυγμολαλεί!...

Κι ευθύς, να, το αναπάντεχο και αθρύλητο σενάρι,
στο θαλασσούρανό μας!
Χίλια δελφίνια, γίνονται γαλάζια χελιδόνια!...
Γαλέρες γαλανού ουρανού, οι ολάσπροι γλάροι!...
τα ψαροπούλια, αετοί!...
Και της ανατολίτισσας γοργόνας, τ' άγιο δάκρυ,
-ογδόντα χρόνων σύγνεφο-
σηκώνουμε στη ράχη,
για την «Ανατολή»!...

Χρυσή βροχή το ρίχνουμε
στο αγιασμένο χώμα!
Κι η γης η αλύτρωτη βαθιά- βαθιά το πίνει
σα Λευτεριάς ανάμα!...
Κι αν οι τρανοί όλης της γης αντάμα,
λωτούς και λησμονιάς κρασί κερνάνε,
της γαλανής Ανατολής τη Λευτεριά,
η Ελληνική κρατάει ψυχή μας, τάμα!...

-Γοργόνα Ανατολίτισσα, Ελληνική Ψυχή,
Η Σμύρνη, η Προύσσα, η Τραπεζούντα, το Αϊβαλί,
«Ζει και θα ζει»!...
Φυλάει αγκρέμιστη Εκκλησιά
το Γένος την ψυχή τους!...
Την Πίστη, που αλλάζει τροχιά στη γη!
Μαζί του, η Παναγιά
Προυσιώτισσα...
Μηχανιώτισσα...
του Σουμελά!

A. Αυγερινού

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Αναφορά στις πατρίδες των προγόνων του παππού και της γιαγιάς: Φερίζ Νταγ και χωριά της Έρπαα

Χερίζ Νταγ ή Φερίζ Νταγ

Θέση του χωριού

Είναι ένα χωριό μεταξύ Αμάσειας και Σαμψούντας χτισμένο στην πλαγιά ενός βουνού ψηλά και με θέα την πεδιάδα που διασχίζει ο Ίρις ποταμός, τουρκιστί Γεσίλ Ιρμάκ (πράσινος ποταμός). Η εδαφική έκταση του χωριού καλύπτεται κατά μεγάλο ποσοστό από βουνά με πυκνά δάση και λιγότερο (από 30%) είναι καλλιεργήσιμες εκτάσεις. Έχει πολλές ρεματιές, πηγές, ποτάμι και στην κορυφή διπλανού βουνού είναι το **ξωκλήσι του Προφήτη Ηλία**. Από την πεδιάδα ανηφορίζουμε στο χωριό ακολουθώντας ένα δρόμο με πολλές στροφές με αραιή βλάστηση με θάμνους και πεύκα. «Το χωριό μας ήταν χτισμένο πάνω στην πλαγιά βουνού. Για να ανεβούμε από τους πρόποδες (ριζά) του βουνού στην κορυφή του, θέλαμε μια ώρα. Από το χωριό στη θάλασσα της Σαμψούντας πηγαίναμε σε 18 ώρες. Από τα Ελληνικά χωριά **Κιζολτουρέν, Χατζήμπεη και Καλαϊτζίτιπι** που ήσαν κοντά μας, απείχαμε περίπου 45 λεπτά με τα πόδια. Στο τούρκικο χωριό Γεμισέ-μπουκιού πηγαίναμε σε μια ώρα. Στα τουρκικά χωριά Γιολατζάν, Τουτλούκ, Ταντίκοϊ και στο μικρό Καρέχμεκι πηγαίναμε σε 45 λεπτά ως μια ώρα. Εμείς ήμασταν ψηλά στο ύψωμα και όλα αυτά τα χωριά ήσαν χαμηλά στην πεδιάδα και γύρω γύρω. Όλη τη δική μας περιοχή γύρω τη γυρίζαμε σε μια ώρα». (Παυλίδης Στυλιανός Κ.Μ.Σ. 1961)

Όνομα του χωριού

Το χωριό είχε δύο ονομασίες, Χερίζ Νταγ και Φερίζ Νταγ. Θα προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε από πού και πώς προήλθαν αυτές οι ονομασίες.

Χερίζ Νταγ: βουνό στο οποίο υπάρχουν πατημασιές όλων των ζώων

Η ονομασία αυτή σημαίνει: «Τόπος αγρίων ζώων», «Βουνό με πατημασιές κάθε άγριου ζώου», «Πυκνό δάσος γεμάτο με άγρια ζώα». Εξάλλου ολόκληρη η ορεινή περιοχή του χωριού είναι αποτυπωμένη στον χάρτη με την ονομασία Χερίζνταγ. «Όταν ήρθαμε στο χωριό νοικιάσαμε από τον τσιφλικά χωράφια. Κόψαμε τα δέντρα και μετατρέψαμε τα πυκνά δάση όπου μόνο άγρια θηρία κατοικούσαν σε εύφορα χωράφια. Με την εργασία μας κάναμε παρουσία και αγοράσαμε από τον μπέη τσιφλικά τα χωράφια που καλλιεργούσαμε τότε με νοίκι. Αυτό έγινε σ' όλα τα χωριά μας. Με αυτόν τον τρόπο οι Τούρκοι τσιφλικάδες πουλώντας τις εκτάσεις τους σ' εμάς, έφευγαν στις πόλεις ενώ εμείς οι Έλληνες μέναμε, ριζώναμε κι έτσι οι τόποι σιγά-σιγά γίνονταν Ελληνικοί. Καθώς καλλιεργούσαμε τα χωράφια μας, διατηρήσαμε τις ονομασίες των χωριών και των τοποθεσιών, τις τουρκικές ονομασίες και τοπωνύμια: Χερίζ Νταγ, Χατζήμπεη, Κιζολτουρέν, Ταζλού, Τζαμλούκ κ.ά. Όπως έγινε και στην Ελλάδα: Ο Βατόλακκος λεγόταν Ντοβράτοβο, η Μερσίνα Κουπλάρ, το Ελεύθερο Κοσκότ, η Κιβωτός Κρίπισι, η Πτολεμαΐδα Καϊλάρια κ.ά.» (Κοτζά Γιώργης, Χαραλαμπίδης Γεώργιος Κ.Μ.Σ. 1956)

Φερίζ Νταγ: το βουνό της Φερίζ

«Φερίζ Νταγ το λέγαμε όλοι και οι κάτοικοι του χωριού μας και οι κάτοικοι των γειτονικών χωριών χριστιανοί και Τούρκοι. Και στα μητρώα και στα χαρτιά Φερίζ Νταγ το γράφαμε. Το λέγαμε και το γράφαμε Φερίζ Νταγ. Ποια όμως είναι η προέλευση της λέξης; Το μέρος που χτίσαμε το χωριό ήταν ενός Τούρκου που τον έλεγαν Απιτίναγα. Είχε μια κόρη που την έλεγαν Φερίζ. Η Φερίζ κλέφτηκε και παντρεύτηκε μ' έναν που δεν τον ήθελε ο πατέρας της. Είχαν καταφύγει σ' αυτό το βουνό που αγοράσαμε εμείς και στήσαμε το χωριό. Τους κυνηγούσε ο πατέρας της. Ο Απιτίναγας οργάνωσε απόσπασμα και διέταξε όπου τη βρουν να την σκοτώσουν. Τη βρήκαν και την σκότωσαν μετά 3 μήνες μέσα στο δάσος αυτού του βουνού. Πήγαν το χαμπάρι στον πατέρα της και πληρώθηκαν. Από τότε ολόκληρο το βουνό το είπαν Φερίζ Νταγ. Ο κάτοικος του Φερίζ Νταγ λεγόταν «ο Φερίζνταγλής» «οι Φερίζνταγλήδες». Τη γυναίκα κάτοικο τη λέγανε «η Φερίζνταγλίτσα» «οι Φερίζνταγλίτσες». (Χατζηβασιλείου Δ. Κ.Μ.Σ. 1965)

Τουρκική διοίκηση

Το Φερίζ Νταγ ήταν Μουχταρλίκι (κοινότητα, μουχτάρης: κοινοτάρχης). Μουδουρλίκι (δημαρχείο), (Μουδούρης: δήμαρχος) είχαμε στο Μπιντεού, τούρκικο χωριό όπου πηγαίναμε σε 2 ώρες. Ήταν 9 χλμ. ΝΑ του Φερίζ Νταγ. Καίμακαμλίκι (επαρχία, καίμακάμης: έπαρχος, υποδιοικητής), είχαμε στην Έρπασ, όπου πηγαίναμε σε 4 ώρες. Ήταν 23,5 χλμ. Α-ΝΑ του Φερίζ Νταγ. Μουτεσαριφλίκι (διοίκηση, μουτεσαρίφης: διοικητής) είχαμε στην Τοκάτη. Ήταν 51 χλμ. ΝΑ του Φερίζ Νταγ. Βαλελίκι (νομαρχία, βαλής: νομάρχης) είχαμε στη Σεβάστεια. Ήταν 124 χλμ. ΝΑ του Φερίζ Νταγ. (*Χαραλαμπίδης Ζαχαρίας Κ.Μ.Σ. 1956*)

Πως ιδρύθηκε το χωριό

Το Φερίζ Νταγ ήταν ένας οικισμός (συνοικισμός) που ιδρύθηκε από είκοσι κυνηγημένες Ελληνοχριστιανικές οικογένειες από τα παράλια, χωρίς εκκλησία και σχολείο για λόγους χώρου, οικονομίας, επιβίωσης και ασφάλειας. Δούλευαν στα κτήματα του Τούρκου μπέη της περιοχής. Οι συνθήκες εκείνης της εποχής τους ανάγκασαν να ομιλούν την τουρκική γλώσσα και να απολέσουν την μητρική τους γλώσσα, την Ελληνοφωνία.

Στα επόμενα χρόνια άρχισαν να εγκαθίστανται οικογένειες από πολλές περιοχές του Πόντου. Το μέρος ήταν εύφορο και προσφερόταν για την καλλιέργεια μεταξιού, καπνού, βάμβακος, σπίου, σιτηρών, αμπελιών, λαχανικών, οπωρικών, τσαγιού και φουντουκιών. Το φυσικό περιβάλλον ευνοούσε και την ανάπτυξη της μελισσοκομίας και κτηνοτροφίας.

Η γεωγραφική θέση του χωριού ήταν ένας σημαντικός παράγοντας για την ανάπτυξη των παραπάνω καλλιεργειών, δραστηριοτήτων και ασχολιών. Το χωριό βρίσκεται στο μέσο της διαδρομής Αμάσειας-Σαμψούντας που διευκόλυνε την πρόσβαση στις μεγάλες αγορές του Πόντου, με αποτέλεσμα να αναπτυχθεί το εμπόριο που ενίσχυσε την οικονομική άνθιση και ευημερία των κατοίκων. (*Σταμπουλίδης Γεώργιος, Βατόλακκος, ημερολόγιο 1939*)

«Στην εποχή του παππού μου ήρθαν 15 οικογένειες από την Αργυρούπολη. Απ' αυτές καταγόμασταν κι εμείς. Μιλούσαμε Ποντιακά. Ύστερα σιγά-σιγά ήρθαν 30 οικογένειες από τα μέρη της Σαμψούντας και 4 οικογένειες από Μεσσοουδέ (Μελέτ), που ήταν πρωτεύουσα της επαρχίας Μελανθίας. Όλες αυτές οι οικογένειες ήταν μεγάλες. Την κάθε μία τους την αποτελούσαν 3-4 μικρότε-

ρες». (*Χατζηβασιλείου Δ. Κ.Μ.Σ. 1965*)

«Οι πρόγονοί μου κατάγονταν από τα περίχωρα της Τραπεζούντας και είχαν το επώνυμο Σιδηρόπουλος. Είχαμε συγγενείς στην Έρπαα. Αυτοί ήταν πετυχημένοι έμποροι και είχαν προσωπικές γνωριμίες με τον Καϊμακάμη (Επαρχο) της Έρπαα. Ο Έπαρχος μας έστειλε στο Φερίζ Νταγ, στο τσιφλίκι ενός Τουρκαλβανού που λεγόταν Κούρτη. Ήμασταν 18 οικογένειες και δουλέψαμε στο τσιφλίκι αυτό 10 χρόνια. Μετά καταφέραμε να αγοράσουμε το τσιφλίκι αυτό». (*Σάββας Κούρτογλου, Ασπρόκαμπος Γρεβενών 2005*)

«Οι πρόγονοί μου κατάγονται από την Κωνσταντινούπολη και είχαν το οικογενειακό επώνυμο Σαββίδης. Μιλούσαν τη λόγια Ελληνική γλώσσα. Μετανάστευσαν στην Οινόη του Πόντου και μετά στα Κοτύωρα. Το 1789 εγκαταστάθηκαν στο χωριό Φερίζ Νταγ. Ήταν πατριαρχική οικογένεια, που σημαίνει ότι αποτελούσαν την οικογένεια αυτή πολλές άλλες μικρότερες. Απ' αυτές άλλες έμειναν στην Οινόη, άλλες στα Κοτύωρα, μερικές στη Μεσουδιέ (Μελέτ) Μελανθίας Νικόπολη. Τέσσερις ήρθαν στην Έρπαα και εγκαταστάθηκαν στο Φερίζ Νταγ». (*Σταμπουλίδης Γεώργιος, ημερολόγιο 1939*)

«Οι παππούδες μου κατάγονται από τα Κοτύωρα του Πόντου και μιλούσαν Ποντιακά. Εγκαταστάθηκαν στα χωριά της Έρπαα, Φερίζ Νταγ και Ταζλού». (*Μεχτέρογλου Στυλιανός, Αγιοι Ανάργυροι Αττικής*)

«Οι πρώτες οικογένειες ήρθαν, όπως ακούγαμε, από τον Τσαρσαμπά Σαμψούντας. Ήρθαν έπειτα από τη Μεσουδιέ (Μελέτ), από την Τραπεζούντα, Αργυρούπολη, Ορντού και έτσι μεγάλωσε το χωριό. Ο παππούς μου έλεγε ότι ο ένας δικός του ο παππούς ήρθε από τα μέρη του Τσαρσαμπά στο Φερίζ Νταγ, και ο άλλος από τη Σεβάστεια». (*Χαραλαμπίδης Γ. Κοτζιά Γιώργης Κ.Μ.Σ. 1956*)

Οι οικογένειες Γεωργιάδη και Μετεντζόγλου κατάγονταν από το Ακ Νταγ Ματέν. Άλλες οικογένειες είχαν έρθει από Κάβζα, Καβάκ, Αμάσεια και Οινόη.

Με το πέρασμα των χρόνων έγινε και το αντίστροφο: Πολλοί κάτοικοι του Φερίζ Νταγ μετανάστευσαν για διάφορους λόγους στις διάφορες πόλεις. Έτσι Φεριζνταγλήδες εγκαταστάθηκαν στην Έρπαα, Τοκάτη, Νεοκαισάρεια, Αμάσεια και Τσόρουμ, όπου στέλεχσαν τις εκεί Ελληνικές κοινότητες και συνέβαλαν στην ανάπτυξή τους.

Οι κάτοικοι

Το χωριό ήταν αμιγώς Ελληνικό και χριστιανικό. Οι κάτοικοι του που προέρχονταν από διάφορα μέρη του Πόντου δεν είχαν έρθει στο χωριό για μεταναστευτικούς λόγους. Έφυγαν από τον τόπο τους, ιδίως από τις παραλιακές πόλεις, κάτω από την πίεση και τη βία που τους ασκούσαν οι Τούρκοι κατά καιρούς. Ήταν μια αντίσταση για να αποφύγουν τον εξισλαμισμό. Δεν πήγαν σε οποιοδήποτε χωριό. Το χωριό που ίδρυσαν, τους παρέιχε μια ελευθερία στη χριστιανική και εθνική ζωή. Αυτό ήταν το βαθύτερο νόημα της ίδρυσης και οργάνωσης του χωριού.

«Το Φερίζ Νταγ είχε 300 οικογένειες και γύρω στα 2.000 άτομα. **Απ' αυτά ήρθαμε στην Ελλάδα 150 άτομα**». (Χατζηβασιλείου Δ. Κ.Μ.Σ. 1965)

Γύρω στα 500 άτομα στα επόμενα χρόνια από την ίδρυση μετανάστευσαν από το Φερίζ Νταγ σε διάφορες πόλεις: Έρπαα, Αμάσεια, Τσόρουμ, Τοκάτη, Νεοκαισάρεια.

Μετά την εγκατάσταση των αδελφών οικογενειών **Σάββα Σταμπουλίδη, Απόστολου Σταμπουλίδη, Βασιλείου Σταμπουλίδη** και **Ελευθερίου Σταμπουλίδη** στο Φερίζ Νταγ, το χωριό παίρνει ζωή, ζωντανεύει πολιτιστικά, μορφωτικά, οικονομικά. Οι νεοφερμένοι άνθρωποι, προοδευτικοί, αστικής καταγωγής, γνώστες της Ελληνικής γλώσσας και του Ελληνικού Πολιτισμού, ανήσυχοι, οργανωτικοί στα ζητήματα Εκκλησίας και Εκπαίδευσης, γνώστες του εμπορίου, έγιναν οι συντελεστές προόδου και πνευματικής ανάπτυξης του Φερίζ Νταγ. Ενήμεροι στα θέματα της κοινωνικής ζωής και με διασυνδέσεις με τις τουρκικές αρχές λόγω των γνωριμιών, της μόρφωσης και της γνώσης πολλών γλωσσών της περιοχής τους, άλλαξαν τον τρόπο ζωής του χωριού.

Παρά τις αντιδράσεις των ολίγων τότε κατοίκων του οικισμού ότι θα προκαλούσαμε με την ανάπτυξή μας τους Τούρκους, τα μέλη της οικογένειας Σταμπουλίδη δραστηριοποιήθηκαν και έχτισαν την εκκλησία του χωριού και σε έξι χρόνια έγιναν και τα εγκαίρως της.

Η εκκλησία αφιερώθηκε στην Κοίμηση της Θεοτόκου και η 15η Αυγούστου έγινε ημέρα πανηγυριού που προσήλκυε και φιλοξενούσε Χριστιανούς και Τούρκους όλων των γύρω χωριών.

Πρώτος παπάς ήταν ο παπα-Ελευθέριος, ένας από τους αδελφούς Σταμπουλίδη και ψάλτης ο αδελφός του Σάββας, που ήταν βαθύς γνώστης της Βυζαντινής Μουσικής.

Ο παπα-Ελευθέριος μαζί με τα εκκλησιαστικά του καθήκοντα ασκούσε εθελοντικά και καθήκοντα δασκάλου. Στο σχολείο που ίδρυσε, μάθαινε στα παιδιά γραφή, ανάγνωση, ιστορία, αριθμητική και θρησκευτικά. Βασικός του στόχος όμως ήταν η Ελληνοφωνία των παιδιών και των μελών των οικογενειών τους, γιατί οι πρώτοι κάτοικοι του χωριού λόγω ειδικών συνθηκών μιλούσαν την τουρκική γλώσσα.

Οι πρωτοβουλίες αυτές στην εξέλιξή τους είχαν δύο εμπόδια: Το πρώτο ήταν ο φόβος της αντίδρασης των Τούρκων, που εκείνη την εποχή αντιδρούσαν σε κάθε προσπάθεια ανάπτυξης των Ελληνικών και Χριστιανικών θέσεων.

Το δεύτερο εμπόδιο ήταν η αδιαφορία της Μητρόπολης Αμασείας στην οποία υπαγόταν τότε και το Φερίζ Νταγ. Το χωριό δεν αποτελούσε ακόμη εννοία οργανωμένη και οικονομικά ανθηρή, είχε λίγους κατοίκους και η Μητρόπολη ενδιαφερόταν για μεγαλύτερα κέντρα, οργανωμένα εκκλησιαστικά και κοινοτικά.

Η θέληση, η εργατικότητα και η μεθοδικότητα δεν άργησαν να αποδώσουν καρπούς. Σύντομα το Φερίζ Νταγ έγινε το πιο σπουδαίο και σημαντικό απ' όλα τα χωριά της περιοχής εκείνης». (Σταμπολίδης Γ., *Ημερολόγιο 1939*)

Η θετική συμμετοχή των κατοίκων σε κάθε προσπάθεια βοήθησε την πορεία και τον ρυθμό ανάπτυξης του χωριού. Ενεργοποιήθηκαν κι άλλες οικογένειες με σπουδαία και αποτελεσματική συμμετοχή: Οι οικογένειες **Παυλόγλου, Χαλάτσογλου, Μεχτέρογλου, Ιωαννίδη, Νικολαΐδη, Γεωργιάδη, Παπαδόπουλου, Κούρτογλου, Καρυπίδη, Χαραλαμπίδη, Καρακεσίσογλου, Δημήτογλου, Παυλίδη, Κυριακίδη, Βογιατζίδη, Χαμπόσογλου, Χατζηβασιλειάδη, Πολυκασόγλου, Ελευθεριάδη, Τσακαλίδη** κ.ά. προσέφεραν άξια στελέχη στην τοπική αυτοδιοίκηση κοινοτική και εκκλησιαστική, ενίσχυσαν οικονομικά όλους τους τομείς ανάπτυξης και στελέχωσαν με οπλαρχηγούς, καπεταναίους και αντάρτες το ποντιακό αντάρτικο που περιέσωσε τον Ελληνισμό του Πόντου από τον πλήρη αφανισμό. Από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του χωριού επιτακτική ήταν η ανάγκη ύπαρξης του παπά και δασκάλου. Το χωριό δεν έμεινε ποτέ χωρίς παπά και δάσκαλο. Μέχρι την Ανταλλαγή η οικογένεια Σταμπουλίδη έδωσε 18 παπάδες. Το σχολείο λειτουργούσε με Νηπιαγωγείο, Δημοτικό και Σχολαρχείο. Οι δάσκαλοι κατάγονταν και από το χωριό όπως ο **Τσακαλίδης Στυλιανός** η γυναίκα του **Αρκαδία**, ο **Σταμπουλίδης Ελευθέριος**, ο **Ελευ-**

Θεριάδης Ελευθέριος κ.ά. Στο σχολείο του Φερίζ Νταγ φοιτούσαν παιδιά κι από τα γύρω ελληνικά χωριά.

Με τον καιρό οι κάτοικοι άρχισαν να επιδίδονται και στο εμπόριο. Η παραγωγή σε μεγάλες ποσότητες μεταξιού, οπίου, καπνών, βαμβακιού, δημητριακών, ποτών και γαλακτοκομικών ξύπνησαν το επιχειρηματικό δαιμόνιο των κατοίκων του χωριού, που διέθεταν τα προϊόντα τους στις αγορές της Αμάσειας, Έρπασας, Τσόρουμ και Σαμψούντας, και προσήλκυσαν το ενδιαφέρον εμπόρων μεγάλων εμπορικών κέντρων. Αρκετοί κάτοικοι δραστηριοποιήθηκαν με επιτυχία ως έμποροι στην Έρπασα (**αδελφοί Ελευθεριάδη**), Αμάσεια, Τσόρουμ, Τοκάτη, Σαμψούντα.

Αποτέλεσμα της προόδου αυτής ήταν η άξια προσοχής εξέλιξη, ότι δηλαδή οι κάτοικοι του χωριού από υπόδουλοι έγιναν αφεντικά. Χρησιμοποιούσαν για τις βοηθητικές εργασίες τους Τούρκους εργάτες και χαμάληδες. Το Φερίζ Νταγ από έναν οικισμό είκοσι οικογενειών θέριασε και με την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου έγινε μια κωμόπολη που μαζί με τους μετανάστες της σε άλλες πόλεις αριθμούσε 2-2.5 χιλιάδες κατοίκους.

Άξια λόγου ήταν και η ανάπτυξη της οικοτεχνίας και χειροτεχνίας. Η κατασκευή χτενιών από κέρατα ζώων, υφαντών, ξυλόγλυπτων, σαρώθρων, πλεκτών και κεντημάτων συνέβαλαν στην οικονομική άνθιση των οικογενειών. Είχαν αναπτυγμένη την καλλιέργεια της κάνναβης από την οποία έφτιαχναν υφαντά για στολές, σακιά, δισάκια ή τριχιές. Εκτός από την καλή γεωγραφική θέση του χωριού, που βρίσκεται στη διαδρομή μεταξύ Αμάσειας και Σαμψούντας, σημαντικός παράγοντας ανάπτυξης ήταν το ότι η κτηματική περιοχή διασχίζεται από τον Ίρη ποταμό. Είναι γνωστό ότι οι μεγαλύτεροι πολιτισμοί αναπτύχθηκαν στις όχθες ποταμών.

«Έξω από το χωριό μας περνούσε το μεγάλο ποτάμι Τοκάτ Ιρμάκ. Ξεκινούσε από το Πιλντίζ Νταγ, περνούσε από την Τοκάτη, έφερνε κύκλο ένα βουνό, πλησίαζε προς την Αμάσεια, γύριζε μετά και χύνονταν στον Γεσίλ Ιρμάκ. Μετά από την Τοκάτη και αφού έκανε τον κύκλο, πλησίαζε το δικό μας χωριό. Από εκεί που ξεκινούσε το ποτάμι μέχρι να χυθεί στον Γεσίλ Ιρμάκ θα ήταν 8 μέρες δρόμος μαζί με τους γύρους. Στο χωριό μας κοντά θα είχε πλάτος 50 μ. και βάθος 1-1,5 μ. Είχε πολύ μεγάλα ψάρια, γουλιανούς τα λέγαμε. Κάποτε ο άντρας μου ήταν λιποτάκτης. Όλο το χωριό φυτεύαμε καπνόφυτα στην άκρη στο ποτάμι. Ήμουν και εγώ. Πήγα να πάρω νερό από το ποτάμι για να φυτέψουμε καπνά. Ένα σχοινί

πέρασε στον κουβά μου. Ήρθε και μια άλλη γυναίκα και το τραβήξαμε. Σ' ένα αγκίστρι είχε πιαστεί ένα μεγάλο ψάρι. Το τραβήξαμε στην άκρη του ποταμού. Σπαρτάρησε λίγο και ξεψύχησε. Το σκεπάσαμε με κλαδιά και το βράδυ το πήραμε στο σπίτι. Οι χωριανοί πήγαιναν τακτικά και ψάρευαν. Εκτός από το πότισμα των φυτών από το ποτάμι πίνανε νερό τα κοπάδια μας. Στις όχθες του είχε μεγάλη βλάστηση με βάτα, ιτιές, άλλα δέντρα και θάμνους». (Χατζηβασιλείου Δ. Κ.Μ.Σ. 1965)

Με τα κλαδιά από τις ιτιές έπλεκαν καλάθια, κοφίνια και φράχτες στους κήπους και από τους καρπούς από τα κρίνια, βατόμουρα και μασούρες (αγριοτριανταφυλλιές) είχαν χρήσιμες πρώτες ύλες στη διατροφή και στην πρακτική ιατρική. Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της κοινωνικής τους ζωής ήταν:

α) Η μεγάλη τους πίστη στο Θεό. Τηρούσαν με θρησκευτική ευλάβεια όλους τους κανόνες και τύπους της Εκκλησίας, τηρούσαν όλες τις νηστείες ακόμη και Τετάρτης και Παρασκευής.

β) Η φιλοξενία. Κάθε επισκέπτης ή ξένος που επισκεπτόταν το χωριό, έβρισκε ανοιχτές τις καρδιές των κατοίκων και τις πόρτες των σπιτιών τους. **Θεωρούνταν μεγάλο αμάρτημα να μείνει ξένος χωρίς φιλοξενία.** Δεν εξέταζαν την εθνικότητα ή τη θρησκεία του ξένου. Χριστιανοί, μουσουλμάνοι, Τούρκοι, Αρμένιοι, Κούρδοι, Έλληνες ήταν γι' αυτούς ιερά πρόσωπα και έπρεπε να φιλοξενηθούν. Τους έπλεναν τα πόδια και τους περιποιούνταν. Στο τραπέζι που κάθονταν να φάνε είχαν πάντα κι ένα πιάτο φαγητό για τον ξένο: «Να μη φάει κανείς από το πιάτο αυτό, είναι του ξένου» έλεγε η γιαγιά (παπα-Λεόντιος Σταμπουλίδης, Βατόλακκος).

γ) Το νεογέννητο βαπτιζόταν μέσα σε 8 μέρες από τη γέννησή του, οι αρραβώνες και οι γάμοι γίνονταν με λαμπρότητα. Σε περιπτώσεις θανάτου, χτυπούσε πένθιμα η καμπάνα και σταματούσε κάθε εργασία μέχρι το τέλος της κηδείας. Το Πάσχα γιορταζόταν με μεγαλοπρέπεια όπως και οι γιορτές των Χριστουγέννων, της Πρωτοχρονιάς και των Τριών Ιεραρχών. Με ιδιαίτερη λαμπρότητα γιορταζόταν η γιορτή της Κοίμησης της Θεοτόκου στις 15 Αυγούστου, στην οποία συμμετείχαν Έλληνες και Τούρκοι των γύρω χωριών, όπως και η 25^η Μαρτίου του Ευαγγελισμού. Όσοι έβρισκαν διάφορα πράγματα (γεωργικά εργαλεία, χρήματα, ρούχα, ζώα), παρουσιάζονταν στον παπά του χωριού και τα παρέδιδαν. Ο παπάς μετά τη λειτουργία της Κυριακής ανακοίνωνε στον κόσμο αυτό που βρέθηκε και το παρέδιδε στον ιδιοκτήτη. Σε εξαιρετικές

περιπτώσεις χτυπούσαν την καμπάνα της εκκλησίας και ανήγγειλαν ότι αυτό που είχε χαθεί βρέθηκε. Την αναγγελία ή την απώλεια έκαμνε κι ο τελάλης.

Υπήρχε συνήθεια ο πιστός μια φορά στη ζωή του να κάνει προσφορά στην εκκλησία την εικόνα του συνώνυμου αγίου την ημέρα της ονομαστικής του γιορτής. Μετά την προσφορά της εικόνας, ο δωρητής προσκυνούσε την εικόνα και πρόσφερε χρήματα ή σιτάρι υπέρ της εκκλησίας.

Την Τετάρτη και την Παρασκευή, που είναι μέρες νηστείας, δεν έκοβαν τα νύχια και τα μαλλιά τους, ούτε έβαζαν κλώσσα να κλωσσήσει.

Στις όχθες δίνανε αλάτι στα ζώα τους. Η περιοχή εκείνη λεγόταν τούζλα δηλαδή αλατότοπος.

Κλίμα

«Ξερό και υγιεινό ήταν το κλίμα του χωριού μας. Υγρασία δεν είχαμε, μόνο τον Αύγουστο δεν έβρεχε. Τις περισσότερες βροχές είχαμε τους μήνες Απρίλιο-Μάιο Σεπτέμβριο-Οκτώβριο. Είχαμε πολλά χιόνια. Από τον Νοέμβριο ως τον Μάρτιο. Τον Μάρτιο άρχιζαν να λιώνουν. Τότε αρχίζαμε τις γεωργικές μας δουλειές. Έρχονταν τα χελιδόνια και τα λελέκια που χτυπούσαν τις μύτες (τα ράμφη τους) κι έδιναν χαρούμενη όψη στο χωριό. Ντυνόμασταν όπως εδώ στη Μακεδονία. Το καλοκαίρι βαμβακερά και το χειμώνα μάλλινα. Το χειμώνα ανάβαμε φωτιά. Στο τζάκι τα κούτσουρα δεν έσβηναν ούτε τη νύχτα. Σπάνια αρρωσταίναμε. Ήμαστε υγιείς και με καλή διάθεση». (Χατζηβασιλείου Κ.Μ.Σ. 1965)

Γλώσσα

«Οι πρόγονοί μας μέχρι και του προπάππου μου μας μιλούσαν Ελληνικά. Όταν πέθαναν οι δικοί μας, που από καταγωγή ήξεραν τα Ελληνικά, εμείς το γυρίσαμε στα τουρκικά». (Χατζηβασιλείου Δ. Κ.Μ.Σ. 1965)

«Κι αυτό γιατί οι πρώτες 20 οικογένειες του χωριού που είχαν έρθει από τη Σαμψούντα μιλούσαν τουρκικά, γιατί δούλευαν στα κτήματα του αγά. Οι έμποροι που μας επισκέπτονταν για να αγοράσουν τα προϊόντα μας και όλα τα εμπορικά κέντρα που επικοινωνούσαμε, χρησιμοποιούσανε την τουρκική γλώσσα. Επίσης, η συνεχής επικοινωνία μας με τις τουρκικές αρχές και τα τουρκικά χωριά μάς υποχρέωνε να χρησιμοποιούμε την τουρκική γλώσσα.

Σ' όλες αυτές τις σχέσεις μας μιλούσαμε τουρκικά. Έτσι σιγά-σιγά άλλαξε η γλώσσα μας. Οι συγγενείς μας που κατοικούσαν σε απόμερα χωριά, διατήρησαν την Ελληνική γλώσσα. Το ίδιο έγινε και με τις μεγάλες οικογένειες Σταμπουλίδη, Καρακεσίογλου, Χαλάτζογλου, Παπαδόπουλου, Τσακαλίδη, Ιωαννίδη, Μεχτέρογλου, Κούρτογλου, Βασιλειάδη, που διατήρησαν την Ελληνική γλώσσα». (*Μεχτέρογλου Στυλιανός, Άγιοι Ανάργυροι Αττικής, 1998*)

«Ο **Γεώργιος Χαραλαμπίδης (Κοτζά Γιώργης)**, οπλαρχηγός στον Πόντο, είναι ένας γέρος με ξάστερο μυαλό. Γνωρίζει την Ελληνική και τουρκική γλώσσα. Θυμάται πάρα πολύ καλά το χωριό του και τα χωριά της περιφέρειάς του. Είχε υδρόμυλο στον Πόντο. Θα είναι πολύτιμος για την ιστορία του κινήματος των αντάρτικων ομάδων του Πόντου. Μένει στο Βατόλακκο Γρεβενών». (Χρ. Σαμουηλίδης Κ.Μ.Σ. 1956). Ο (Κοτζά Γιώργης) **Γεώργιος Χαραλαμπίδης, ο Σταμπουλίδης Γεώργιος, ο Ελευθεριάδης Ελευθέριος, ο Τσακαλίδης Στυλιανός, ο Σταμπουλίδης Ελευθέριος, ο παπα-Γιώργης Παπαδόπουλος, ο παπα-Λεόντιος Παπαδόπουλος**, γνώριζαν αποστήθιση, από μνήμης την «Κύρου Ανάβαση» του Ξενοφώντα, περικοπές από την Ιλιάδα και Οδύσσεια, περικοπές και παραβολές του Ευαγγελίου, τον Εθνικό Ύμνο και πολλούς μύθους του Αισώπου. Γνώριζαν από «καλά» ως «πολύ καλά» τη γαλλική γλώσσα, την αρμενική και άλλες τοπικές γλώσσες.

«Πηγαίναμε τακτικά στην Ταζλού, στους συγγενείς μας. Μιλούσαμε τα πρώτα χρόνια Ελληνικά και Ποντιακά. Μετά από 8-10 χρόνια εμείς το γυρίσαμε στα τουρκικά ακολουθώντας τους εμπόρους και τους λίγους που μιλούσαν την τουρκική. Όταν πήγαμε στο πανηγύρι του Αγίου Γεωργίου στην Ταζλού, οι δικοί μας μάς άκουσαν να μιλάμε τουρκικά και παραξενεύτηκαν: «Τούρκικα μιλάτε; Γιατί αφήσατε τη γλώσσα μας;» μας ρώτησαν. Εμείς γελάσαμε και δεν πήραμε στα σοβαρά την παρατήρηση που μας έκαναν. Έτσι εύκολα και χωρίς να το καταλάβουμε μιλήσαμε την τουρκική γλώσσα περισσότερο απ' ό τι την Ελληνική». (*Μεχτέρογλου Λάζαρος, Χαραλαμπίδου Αναστασία, Βατόλακκος Γρεβενών 1958*)

Όλες οι μεγάλες οικογένειες που είχαν μετοικήσει από μεγάλα αστικά κέντρα στο χωριό, γνώριζαν και την τουρκική γλώσσα γιατί ήταν κυρίαρχη γλώσσα και έπρεπε υποχρεωτικά να τη μιλούν στην καθημερινή τους επικοινωνία με τους άλλους λαούς, ιδίως στον τομέα του εμπορίου. Έτσι στο χωριό, λόγω των νέων δεδομένων, έδωσαν προτεραιότητα στην τουρκική γλώσσα που η επιρροή

της ήταν εντονότερη, με αποτέλεσμα η Ελληνοφωνία να οπισθοχωρήσει, και η Ελληνική να αποτελέσει με το πέρασμα του χρόνου δευτερεύουσα γλώσσα.

Οι οικογένειες που είχαν εγκατασταθεί στο ορεινό και δύσβατο χωριό **Ταζλού**, συνέχισαν να μιλάνε στην καθημερινή τους επικοινωνία την Ελληνική. Έτσι οι οικογένειες της Ταζλού **Μεχτερίδης, Τσακαλίδης, Γεωργιάδης** κ.ά. που ήσαν συγγενείς με τις αντίστοιχες οικογένειες του Χεριζ Νταγ, διατήρησαν την Ελληνοφωνία τους. Η οικογένεια π.χ. Μεχτέρογλου μετά την Ανταλλαγή, στην καθημερινή τους ζωή στη νέα πατρίδα, μιλούσαν την τουρκική και γνώριζαν την Ελληνική και πολιτογραφήθηκαν ως Μεχτέρογλου. Οι συγγενείς τους από την Ταζλού συνέχισαν να μιλάνε Ελληνικά και πολιτογραφήθηκαν ως Μεχτερίδης. Η οικογένεια Τσακαλίδη που καταγόταν από τα παράλια μιλούσε την Ελληνική. Ο Τσακαλίδης Στυλιανός, του οποίου τη γυναίκα, που ήταν δασκάλα, και τα δύο παιδιά τους σκότωσαν οι Τούρκοι, ήταν δάσκαλος και ψάλτης. Όταν ήρθε στο Βατόλακκο παντρεύτηκε τη Χαρίκλεια Παπαδοπούλου ελληνόφωνη από τη Σινώπη. Η οικογένεια Ιωάννη Ελευθεριάδη, μια μεγάλη εμπορική οικογένεια που καταγόταν από την Αργυρούπολη, ενώ ήταν Ελληνόφωνη, λόγω των εμπορικών δεσοληψιών μίλησε την τουρκική. Το ίδιο συνέβη και με τους δασκάλους Ελευθέριο Ελευθεριάδη και Ελευθέριο Σταμπολίδη που ήσαν γνώστες της λόγιας Ελληνικής γλώσσας και της Βυζαντινής μουσικής. Οι οικογένειες Ιωαννίδη που κατάγονταν από την Αμισό μιλούσαν την Ελληνική και στη συνέχεια ακολούθησαν τη γλωσσική πορεία του χωριού. Την ίδια πορεία ακολούθησαν και οι οικογένειες Σταμπολίδη, που κατάγονταν από την Κωνσταντινούπολη. Στις τάξεις τους υπήρχαν δάσκαλοι, ιερείς, ιεροψάλτες, γνώστες της Βυζαντινής μουσικής και γλώσσας. Όταν ήρθαν στην Οινόη του Πόντου, όπου έμειναν 150 χρόνια δημιουργώντας ολόκληρη ελληνική κοινότητα, παράλληλα με την Ελληνική, μίλησαν και την Ποντιακή διάλεκτο, την οποία συνέχισαν να μιλάνε όταν μετά πήγαν στα Κοτύωρα. Όταν ήρθαν στο χωριό, ακολούθησαν την αργκό του γενικού πληθυσμού. Ακολούθησαν κι άλλες οικογένειες όπως του Κούρτογλου, από την Αργυρούπολη, του Βασιλειάδη που συγγένεψαν με την οικογένεια Κουρτίδη (Ιπποκράτης Κουρτίδης), επίσης του Χαλάτζογλου και των Γεωργιάδη και Μετεντζόγλου από το Ματέν.

Η φιλοπονία των κατοίκων του Φεριζ Νταγ

Θαυμαστή ήταν η φιλοπονία των κατοίκων. Καλλιεργούσαν με επιμέλεια και αγάπη τους αγρούς, τους κήπους και τα αμπέλια. Η αγροφιλία τους ήταν παροιμιώδης: «Ο Φεριζνταγλής πεθαίνει στο χωράφι», «η Φεριζνταγλίσα γεννάει στον μπαχτσέ». Οι άνδρες καλλιεργούσαν σιτάρι, κριθάρι, καλαμπόκι, βαμβάκι, καπνά, φακές, κουκιά, ρεβίθια, πατάτες, όπιο, λινάρι, σίκαλη, αμπέλια και οπωροφόρα δέντρα (μηλιές, κερασιές, αχλαδιές, ροδακινιές, καστανιές). Άνδρες και γυναίκες ασχολούνταν με την κτηνοτροφία (αγελάδες, γιδοπρόβατα) και τη σηροτροφία με εξαιρετικά αποτελέσματα. Οι γυναίκες όμως ήταν «οι μέλισσες» του κάθε νοικοκυριού. Είχαν στα χέρια τους την οικιακή οικονομία. Εξοικονομούσαν και αποθήκευαν τροφές για όλο το χρόνο κατά τρόπο αξιοθαύμαστο και αποτελεσματικό. Ξέραιναν στον ήλιο φασολάκια, πιπεριές, μελιτζάνες, έβαζαν τουρσιά (στύπα) με πιπεριές, λάχανα, ντομάτες, μελιτζάνες, τεύτλα, σαλάκια, αγγουράκια, πιρπιρίμια (γλιστρίδες), έπλεκαν σε δεσμίδες κρεμμύδια, σκόρδα, αυτοφυή λαχανικά και χορταρικά, μάζευαν και αποξήραιναν θυμάρι, δυόσμο, μασούρα (καρπούς αγριοτριανταφυλλιάς), ρίγανη, μάραντα, κρίνια, κολοκυθόσπορα, φουντούκια, τσάι. Αποξήραιναν σε φέτες μήλα, αχλάδια, δαμάσκηνα, κορόμηλα για κομπόστες (χοσάφ). Έκαναν σε μεγάλες ποσότητες πετιμέζι. Αποθήκευαν καρύδια, αμύγδαλα, κολοκύθια όλων των ειδών. Κοπάνιζαν και αποφλοιωναν σιτάρι για να ετοιμάσουν πληγούρι και κορκότο. Ασχολούνταν και με τις ειδικές καλλιέργειες: τσεμένι (κύμινο) για να φτιάχνουν παστουρμά, μαχλέπι για γλυκίσματα, χασπίρ για σπορέλαιο, χασχάσια για οπιέλαιο, κάναβη (κεντίρ) για σχοινιά. Έφτιαχναν τον νόστιμο καβουρμά και όλο το χειμώνα δεν τους έλειπε το κρέας.

Για τη λίπανση των φυτών, για να πετύχουν μεγαλύτερη παραγωγή, χρησιμοποιούσαν την κοπριά των ζώων που συγκέντρωναν σε ειδικό μέρος τη διάρκεια του χειμώνα.

Προφήτης Ηλίας - Άη Ηλίας (μαρτυρίες)

Ανάμεσα στα χωριά Φεριζ Νταγ, Χατζήμπεη και Κιζολτουρέν ήταν ένα ψηλό βουνό, που στην κορυφή του ήταν χτισμένο ένα ξωκλήσι του Προφήτη Ηλία. Την ημέρα της γιορτής του, 20 Ιουλίου, ανεβαίναμε με τον παπά και τους ψάλτες και κάναμε λειτουργία. Προσευχόμασταν και μετά τρώγαμε. Μαζί μας ανέβαιναν και από τα γύρω Ελληνικά χωριά αλλά ακόμη και από τα τουρκικά

χωριά ως προσκυνητές.

Όταν η χρονιά ήταν ξερή και δεν έβρεχε, πηγαίναμε για να παρακαλέσουμε να βρέξει. Κάναμε λιτανεία. Λέγανε πως ήταν θαυματουργό μοναστήρι, γιατί κάθε φορά που κάναμε δέηση, έβρεχε. Η λιτανεία γινόταν γύρω από το μοναστήρι κι από εκεί, με την εικόνα του Προφήτη Ηλία κι άλλες εικόνες της Εκκλησίας, με συνοδεία και των λαβάρων, η πομπή γύριζε στο χωριό. Εκεί χωριανοί, επισκέπτες και ξένοι έτρωγαν όλοι μαζί.

Γύρω από το ξωκλήσι υπήρχαν χαλάσματα με πολλές μικρές και μεγάλες πέτρες. Συνήθιζαν μετά τη λειτουργία και τη δέηση για βροχή, οι γυναίκες να κατρακυλούν στην πλαγιά πέτρες με την ευχή να βρέξει. Όταν δεν έβρεχε, τις πείραζαν οι χωριανοί: «Δεν κυλήσατε καλά τις πέτρες, γι' αυτό δεν έβρεξε» έλεγαν περιπαιχτικά και γελούσαν. (*Σταμπουλίδου Ελένη, παπαδιά, Χαραλαμπίδου-Μεχτέρογλου Αναστασία, Βατόλακκος, 1954*)

Στους πρόποδες του βουνού του Προφήτη Ηλία είχαμε χωράφια εύφορα. Σπέρναμε σιτάρι, κριθάρι, τσιμένι, χασπίρ, καλαμπόκια. Είχε πολλές αγλαδιές αλλά και αγριαγλαδιές, δαμασκηινές, τσάι και μηλιές. (*Χαλάτσογλου Ιωάννης, Βατόλακκος 1958*)

Ύδρευση (μαρτυρία)

Είχαμε δύο βρύσες στον κάτω μαχαλά. Γύρω-γύρω ήταν χτισμένες με πέτρινο τοίχο. Μπροστά ήταν ένα αυλάκι ξύλινο και έτρεχε μέρα νύχτα το νερό. Το αυλάκι ήταν από κορμό δέντρου σαν μισή σωλήνα διαμέτρου 5 εκατοστών. Απ' αυτές τις βρύσες έπινε νερό όλο το χωριό. Είχαμε και πέντε βρύσες κοντά στο ποτάμι. Τις είχαμε φτιάξει εκεί γιατί το νερό δεν ανέβαινε ψηλά. Μόνο τα σπίτια που ήταν εκεί κοντά έπιναν από τις βρύσες αυτές. Εμείς τις χρησιμοποιούσαμε μόνο για να ποτίζουμε τους μπαχτσέδες μας. Είχαμε και πηγάδια. Κάθε 3 ως 5 σπίτια είχαμε κι από ένα πηγάδι βάθους 12-15 μ. Το 1921 ο Τοπάλ Οσμάν έριξε στα πηγάδια αυτά πολλά γυναικόπαιδα ζωντανά που δεν είχαν προλάβει να φύγουν και βρήκαν φρικτό θάνατο.

Βρύσες είχαμε και έξω στα χωράφια και στα βοσκοτόπια. Είχαμε καλούς τεχνίτες που έφτιαχναν στις πηγές βρύσες και έγραφαν το όνομά τους σε πέτρινες πλάκες. Κάθε βρύση έπαιρνε το όνομα του κατασκευαστή, που ήταν σεβαστός απ' όλους. Έγραφαν και δίστιχα σκαλιστά στις πέτρινες πλάκες: κατέβηκα στο κεφαλόβρυσο κτλ. Ανήμερα της Πρωτοχρονιάς καλάντιζαν τις βρύσες οι νέοι

και οι νέες και παίρνανε το αμίλητο νερό με το οποίο ράντιζαν το σπίτι, το μαντρί και έπιναν τα μέλη της οικογένειας. Στη γιορτή του Κλήδονα έπαιρναν νερό από επτά βρύσες για το τελετουργικό του εθίμου. Όσους κατέστρεφαν τα πηγάδια και τις βρύσες τους θεωρούσαν αισχρούς και κακούς και τους τιμωρούσαν διακόπτοντας κάθε κοινωνική σχέση μαζί τους (Σταμπουλίδης Γ., Βατόλακκος 1939). Στο χωριό οι λίγες στιγμές που χρειάζονταν για να πει κάποιος νερό, θεωρούνταν ιερές. Δεν επιτρεπόταν να τον διακόψει κανείς. Ακόμη και για το φίδι έλεγαν: «Το φίδι το αφήνουμε να πει νερό και μετά το σκοτώνουμε».

Παροιμίες: «Για ένα “μπράβο” ήπια ένα δοχείο νερό» λέγεται για αυτόν που εύκολα κολακεύεται. «Με το κουβάλημα του νερού μύλος δεν γυρίζει» δηλαδή τα προβλήματα δεν λύνονται με πενιχρά μέσα.

Τα σπίτια

Τα σπίτια μας ήταν μονώροφα και διώροφα. Τα θεμέλια τα χτίσαμε με πέτρες. Το επάνω ήταν με πλιθιά, πέτρες και ξύλα. Τα πλούσια σπίτια ήταν από πέτρα. Αυτά ήταν λίγα. Για τα περισσότερα σπίτια έστηναν κολόνες από κορμούς δέντρων. Κάρφωνα σανίδες από μια κολόνα στην άλλη. Οι σανίδες είχαν μεταξύ τους διάστημα. Στα διαστήματα αυτά μέσα στερέωναν πέτρες ή πλιθιά και μετά τα σουβάντιζαν με λάσπη από σκέτο χώμα ανακατωμένο με άχυρα. Το άχυρο έδενε τη λάσπη και γινόταν στερεό. Ασβέστη δε βάζαμε. Η στέγη ήταν σαμαρωτή. Είχε δοκούς και πάνω καρφώναμε χοντρά σανίδια. Πάνω σκεπάζαμε με κεραμίδια ή με σανιδάκια μικρά. Τα βάζαμε όπως τα κεραμίδια το ένα πάνω στο άλλο και ποτέ δεν περνούσε νερό στα σπίτια μας. Είχαν παράθυρα με τζάμια και παραθυρόφυλλα. Η πόρτα ήταν ξύλινη αλλά καλοφτιαγμένη. Είχε όμως και χοντροκομμένες πόρτες σε μερικά σπίτια. Τα καλά σπίτια είχαν σάλα 6Χ6 και 5 δωμάτια. Τα φτωχά σπίτια ήσαν μονώροφα με μόνο 2 δωμάτια.

Όταν ανοίγαμε τα θεμέλια, κάναμε αγιασμό. Βάζαμε και από ένα μπουκαλάκι σε κάθε γωνιά γεμάτο αγιασμό. Ρίχναμε και λεφτά. Σταυρώναμε μια πέτρα και τη ρίχναμε στα θεμέλια. Σφάζαμε κόκορα, κότα ή αρνί και φροντίζαμε να χυθεί το αίμα στα θεμέλια. Μετά τον αγιασμό άρχιζε το χτίσιμο. Οι χτίστες ήταν δικοί μας αλλά έρχονταν κι από την Σάντα. Χτίσαμε τους μήνες Μάιο, Ιούνιο, Ιούλιο, Αύγουστο και Σεπτέμβριο γιατί είχε καλό καιρό. Τα

υλικά, πέτρες και ξυλεία, είχε το χωριό. Διάφορα άλλα υλικά τα αγοράζαμε από άλλα χωριά, κυρίως από Κιζολτουρέν και Ταζλού. Το μεροκάματο ήταν 20 γρόσια για τον μάστορα και 10 για τους χτίστες. Τους δίναμε και δυο φαγητά την ημέρα. Πιστεύαμε ότι το κάθε σπίτι είχε και τον Άγιο του και την εικόνα του την είχαμε στο εικόνισμα. (Μεχτέρογλου Λάζαρος, 1961)

Πως έφτιαχναν τα πλιθιά (μαρτυρία)

Διάλεγαν έδαφος από πηλόχωμα και το έφτιαχναν λάσπη. Τη λάσπη την ανακάτευαν με άχυρα και την έριχναν μέσα σε φόρμα για να πάρει το σχήμα μεγάλου τούβλου. Τα χωμάτινα αυτά τούβλα τα λέγαμε κερπίτσια. Τα άχυρα ενίσχυαν τη συνοχή κι έτσι τα πλιθιά ήταν άθραυστα. Πριν τα χτίσουν, τα άφηναν να ξεραθούν. Τα πλιθιά διατηρούσαν το σπίτι ζεστό το χειμώνα και δροσερό το καλοκαίρι.

Άλλα κτίσματα ήταν το **ξεραντέρ**, ο **αχυρώνας** και το φιλίν ταμί που ήταν ένα υπόστεγο που στέγαζε τον φούρνο.

Εκκλησία

«Εκκλησία είχαμε μια στον κάτω μαχαλά. Ήταν χτισμένη με πέτρα. Ήταν μεγάλη με ψηλό καμπαναριό και στη στέγη είχε κεραμίδια. Ήταν αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Ήταν μαντωμένη σε μια έκταση 5 στρεμμάτων. Είχε και τα μνήματα που είχαν ξύλινους σταυρούς και χώρους για κεριά και κανδήλες. Ήταν έξω από την μάντρα, πίσω από το ιερό. Στην ίδια μάντρα ήταν τα δυο σχολεία μας. Όταν κοιτάζαμε το ιερό, το ένα έπεφτε στο δεξί μας χέρι και το άλλο στο αριστερό μας.

Η είσοδος της εκκλησίας ήταν δυτικά. Είχε μια μεγάλη καλοφτιαγμένη ξύλινη πόρτα, χωρούσε πολλούς. Οι τέσσερις κολόνες σχημάτιζαν καμάρες. Η στέγη επάνω ήταν στρογγυλή, θόλος με κεραμίδια. Το τέμπλο ήταν ξύλινο, σκαλιστό. Οι εικόνες κινητές. Είχε 3 πολυελαίους, έναν μεγάλο στη μέση, έναν μπροστά στο Άγιο Βήμα και έναν μπροστά στην πόρτα. Είχε μανουάλια μπρούτζινα, καντήλια πολλά, καλά στασίδια και Δεσποτικό θρόνο. Άμβωνα δεν είχε.

Πόρταζε στις 15 Αυγούστου. Στο πανηγύρι έρχονταν από όλα τα γύρω χωριά χριστιανοί και μουσουλμάνοι. Ήταν θαυματουργή εκκλησία. Γι' αυτό και έτρεχαν οι πιστοί στο πανηγύρι της και έφερναν πολλά αφιερώματα. Οι κάτοικοι του χωριού φιλοξενού-

σαν στα σπίτια τους για φαγητό τους προσκυνητές από τα άλλα χωριά. Η εκκλησία δεν κήκε όταν έκαψαν οι Τούρκοι το χωριό, γιατί ήταν χτισμένη με πέτρα. Ό,τι άλλο καίγονταν, εικόνες, τέμπλο, βιβλία, τα έκαψαν όλα. Την εξωτερική πόρτα και τις δυο βημοπόρτες τις πήρε ένας Τούρκος και τις έβαλε πόρτες στην αχυρώνα, στο στάβλο και στο αποχωρητήριό του». (Χατζηβασιλείου Δ. - Παυλίδης Σ. Κ.Μ.Σ. 1965)

Μετά την Ανταλλαγή των πληθυσμών και την εγκατάσταση στο νέο χωριό Βατόλακκος Γρεβενών, από τα πρώτα σημεία αναφοράς στην Ποντιακή Μνήμη ήταν η εκκλησία. Τα πρώτα χρόνια δεν υπήρχε εκκλησία για τις λειτουργικές και λατρευτικές ανάγκες των κατοίκων και κατέφευγαν σε διαμορφωμένο ειδικά χώρο. Η πρώτη εκκλησία στο χωριό εγκαινιάστηκε το 1935 και είναι αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου, σε ανάμνηση της εκκλησίας τους στον Πόντο. Πανηγυρίζει με μεγάλη λαμπρότητα στις 15 Αυγούστου και κατά την ημέρα αυτή συμμετέχουν όχι μόνον οι χωριανοί αλλά και από τα γειτονικά χωριά. Η ανέγερση της εκκλησίας ήταν για τους χριστιανούς μια συνέχεια της ζωής στον Πόντο και ταυτόχρονα ενίσχυε και διατηρούσε τη Μνήμη και γινόταν αφορμή σύνδεσης με το παρελθόν. Ο Σταμπουλίδης Γεώργιος, γόνος της οικογένειας Σταμπουλίδη από την Κωνσταντινούπολη που τον 15^ο αιώνα μετανάστευσε στον Πόντο, αποτυπώνει όλα τα παραπάνω με φυσικό, απλό και συγκινητικό λόγο: «Όταν ήρθαμε με την Ανταλλαγή στο χωριό Βατόλακκος Γρεβενών, η πρώτη μου σκέψη ήταν να χτίσω κι εγώ όπως οι πρόγονοί μου στον Πόντο πρώτη εκκλησία, γιατί η πίστη στο Θεό και η Εκκλησία ήταν αυτές που μας έδωσαν δύναμη και ελπίδα και τελικά μας έσωσαν».

Ξωκλήσια

Άγιος Γεώργιος

Ο Άγιος Γεώργιος ήταν ένα ξωκλήσι πάνω σ' ένα υψωματάκι. Μια φορά το χρόνο στις 23 Απριλίου, γιορτή του Αγίου Γεωργίου, ανεβαίναμε ανάβαμε κεριά και λειτουργούσε ο παπάς. Ανέβαιναν μαζί μας και Τούρκοι που πίστευαν στον Άγιο Γεώργιο που τον έλεγαν Χιτιρελέζ. Την ημέρα όμως της γιορτής του Αγίου Γεωργίου οι περισσότεροι πηγαίναμε στην Ταζλού, γιατί γιόρταζε η εκκλησία τους και είχαν πανηγύρι.

Άγιος Θεόδωρος

Ήταν παλιό ξωκλήσι πάνω στο ύψωμα Κοΐν μπαμπά, 15 λεπτά

έξω από το χωριό.

Αη Ηλίας

Ήταν ξωκλήσι πάνω στο βουνό που το λέγαμε του Προφήτη Ηλία. Πηγαίναμε εκεί κάθε 20 Ιουλίου. Γινόταν λιτανεία και πανηγύρι. (Χατζηβασιλείου Δ. - Παυλίδης Σ. Κ.Μ.Σ. 1961)

Εκκλησιαστική εξάρτηση (μαρτυρίες)

Εκκλησιαστικά ανήκαμε στη Μητρόπολη Νεοκαισάρειας, που είχε έδρα την **Τοκάτη** και τα τελευταία χρόνια, πριν από την Ανταλλαγή, είχε έδρα τα **Κοτύωρα** (Ορντού). Στη **Νεοκαισάρεια** υπήρχε αντιπρόσωπος (Εξαρχος) του Δεσπότη. Αντιπρόσωπος (Εξαρχος) υπήρχε και στην **Έρπαα**. Δεσπότης Βεκιλί τον λέγανε οι Τούρκοι. Κάθε ένα ή δύο χρόνια ο Δεσπότης επισκεπτόταν το χωριό μας. Τότε βγαίναμε όλο το χωριό στην προϋπάντησή του. Τα παιδιά του σχολείου πήγαιναν μπροστά. Έψαλλαν εκκλησιαστικά τροπάρια και κρατούσαν τα λάβαρα της Εκκλησίας. Οι δύο παπάδες, ο παπα-Κωνσταντίνος και ο παπα-Γιώργης, πήγαιναν αμέσως πίσω από τα εξαπτέρυγα με τα Ευαγγέλια στα χέρια τους. Ακολουθούσαν οι προύχοντες και πίσω απ' αυτούς όλο το χωριό. Μια ώρα έξω από το χωριό πήγαιναν και τον συναντούσαν τον Δεσπότη. Μόλις έφτανε στ' αλώνια ο Δεσπότης, άρχιζαν να χτυπούν οι καμπάνες. Η εκκλησιαστική επιτροπή και η σχολική επιτροπή πήγαιναν και τον παραλάμβαναν από το χωριό Χατζήμπεη. Μαζί του έρχονταν και 5-6 από κάθε χωριό και οι παπάδες των γύρω χωριών. Όταν τον συναντούσαμε τον χαιρετούσαν μερικοί από τους προύχοντες και μετά όλοι παραμερίζαμε, περνούσε ο Δεσπότης μπροστά, ακολουθούσαν τα λάβαρα, πίσω του οι επιτροπές και πίσω από τις επιτροπές ακολουθούσε ο κόσμος. Έτσι πηγαίναμε μπροστά στην Εκκλησία. Εκεί βγάλαμε μια καρέκλα μεγάλη σαν πολυθρόνα. Κάθονταν ο Δεσπότης κι όλος ο κόσμος περνούσε, γονάτιζαν μπροστά του, του φιλούσαν το χέρι και από εκεί τον πήγαιναν στο σπίτι του παπά ή του μουχτάρη ή σε κάποιο άλλο σπίτι. Όποιο έβρισκαν πιο κατάλληλο.

Στο σπίτι που πήγαιναν έτρωγαν, έπιναν και μετά έκανε δικαστήριο, κυρίως για διαφορές ανάμεσα σε ανδρόγυνα αλλά και άλλες που δεν μπορούσε να λύσει η επιτροπή του χωριού. Αντιπρόσωπο του Δεσπότη είχαμε στην **Ταζλού**. Πρωτοσύγκελο τον λέγαμε. Η επιτροπή μάζευε τα καπνικά και τα έδινε στον πρωτοσύγκελο. Το καπνικό ήταν μια εισφορά από 10 γρόσια για τον Δε-

σπότη που πλήρωνε η κάθε οικογένεια, δηλαδή το κάθε τζάκι που κάπνιζε. Οι παπάδες έδιναν 25 γρόσια. Το φόρο αυτό τον λέγαμε τα «καπνικά».

Ο πρωτοσύγκελος έδινε και τις άδειες του γάμου. Εβδομήντα (70) ασημένια γρόσια πληρώναμε για κάθε άδεια. Αν ήταν συγγενείς αυτοί που παντρεύονταν, την άδεια την έδινε ο Δεσπότης και την πλήρωναν και ακριβά, 2-3 λίρες χρυσές. Εξέταζε αν πέφτουν να παντρευτούν, για να μην έχουν αιμομιξίες». (*Χατζηβασιλείου Δ. Κ.Μ.Σ. 1965*)

«Παλαιότερα ο ίδιος ο Δεσπότης πήγαινε να εισπράξει τα «καπνικά». Μετά αποφασίστηκε να μαζεύουν τα καπνικά οι Έξαρχοι, δηλαδή οι αντιπρόσωποι του Δεσπότη, γιατί ήταν υποτιμητικό και ταπεινό για τον Μητροπολίτη να μαζεύει ο ίδιος τα «καπνικά». Οι Τούρκοι χλεύαζαν όταν τον έβλεπαν να πηγαινει στα χωριά. Έλεγαν στους Χριστιανούς: «Ο καρπάς έρχεται να πάρει γρόσια» (kara:μαύρος, bas:κεφάλι). Καρπάς έλεγαν οι Τούρκοι τον Δεσπότη, γιατί φορούσε μαύρο καλυμμαύχι. Για τις άδειες γάμου ετοιμάζε τα χαρτιά ο παπάς και τα έστελνε στη Μητρόπολη ή στον Έξαρχο. Με τη σφραγίδα της Μητρόπολης έβγαινε η άδεια γάμου. Μέχρι το 1905 όταν λειτουργούσε Μητροπολίτης την Κυριακή στην εκκλησία, έψαλλε το «κύριε, κύριε, επίβλεψον εξ ουρανού και ιδε και επίσκεψε την άμπελον ταύτην...» σε δύο γλώσσες: Ελληνικά και Τουρκικά. Μετά το 1905 όμως έψαλλε μόνο Ελληνικά. (*Χατζησάββας Ι. Κ.Μ.Σ. 1964*)

«Μέχρι τον Δεσπότη Αμβρόσιο (1908) η έδρα της Μητρόπολης Νεοκαισάρειας ήταν στην Τοκάτη. Όταν έγινε Δεσπότης ο Πολύκαρπος Ψωμιάδης, επειδή καταγόταν από την Ορντού, μετέφερε εκεί την έδρα. Είχε μεγάλο τίτλο: «**Μητροπολίτης Νεοκαισάρειας, Οινόης, Ευδοκιουνπόλεως, Γαγγρών και πάσης Παφλαγονίας και Σεβαστείας και Πόντου Πολεμωνιακού**». Η περιοχή αυτή ονομάστηκε «**Πόντος Πολεμωνιακός**» γιατί είχε δοθεί στο 36 π.Χ. στον Πολέμωνα, που ήταν εγγονός του Μιθριδάτη και γιος του ρήτορα Ζήνωνα. Ο Πολύκαρπος ήταν λαζόφωνος και ήξερε καλά τα Ελληνικά, ενώ ο Αμβρόσιος ήταν τουρκόφωνος και μιλούσε δύσκολα τα Ελληνικά. Μεγάλη υποδοχή κάναμε στον Δεσπότη άμα ερχόταν στο χωριό μου. Έρχονταν πάντα με το άλογο και με συνοδεία Έλληνα έμπιστο, έμπειρο και παλικάρι. Ο Πολύκαρπος που έτυχε σε πιο δύσκολα χρόνια, είχε συνοδεία μαζί του και έναν Τούρκο τζανταρμά για ασφάλεια όταν περνούσε από τα δάση και

τα βουνά. Άλλο πράγμα γινόταν άμα έφτανε η είδηση πως έρχεται ο Δεσπότης. Αφήνανε τα χωράφια τους οι άνθρωποι, παρατούσαν τα γεωργικά εργαλεία «Δεσπότης γκελίορ» (ο δεσπότης έρχεται) λέγανε και τρέχανε, λαχανιάζανε να τον προλάβουνε στο δρόμο, να του φιλήσουνε το χέρι και να τους ευλογήσει.

Όταν πλησίαζε στο χωριό γινόταν επίσημη υποδοχή. Έβγαιναν έξω από το χωριό και τον περίμεναν τα παιδιά του σχολείου με τον δάσκαλό τους, οι παπάδες, ο Μουχτάρης, οι αζάδες, οι επίτροποι της εκκλησίας. Το ίδιο γινόταν άμα έφευγε, πάλι έπρεπε να τον παραβγάλουν. Έμενε μια δυο βραδιές και έφευγε σ' άλλο χωριό.

Αν έπεφτε Κυριακή, έκανε με τους παπάδες λειτουργία στην εκκλησία. Αν ήταν καθημερινή, έκανε μεγάλη παράκληση. Αν ήτανε να γίνει κανένας παπάς, τον χειροτονούσε, έκανε εγκαινία εκκλησίας, ζητούσε πληροφορίες για τη ζωή τους, το σχολείο, τα ζητήματα του χωριού και έδινε συμβουλές.

Την νύχτα έμενε στον Μουχτάρη ή στον παπά ή σε κανέναν αζά ή ευκατάστατο του χωριού που είχε μεγάλο σπίτι. Στρώνανε τραπέζια ο Μουχτάρης και η επιτροπή.

Ο Αμβρόσιος, ο Πολύκαρπος και ο προηγούμενος απ' αυτούς Αλέξανδρος ήταν καταδεχτικοί και καλοσυνάτοι. Οι άνθρωποι τρέφανε μεγάλο σεβασμό στον Δεσπότη. Τα εκκλησιαστικά βιβλία τα αγοράζαμε από τη Σαμψούντα. (*Αμανατίδης Ι. Κ.Μ.Σ. 1973*)

Εκκλησία και κοινότητα

Η ύπαρξη ναού αποτελούσε αποδεικτικό στοιχείο και απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη κοινότητας τόσο στις επαρχίες όσο και στο κέντρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Έπρεπε δηλαδή ο λαός να πηγαίνει στην εκκλησία, για να τεκμηριώνει την ύπαρξη κοινότητας. Απουσία ιερέα ή ναού σήμαινε πως οι χριστιανοί μιας περιοχής θα έπρεπε είτε να μετοικήσουν με σκοπό να απαρτίσουν ενορία είτε να εξισλαμιστούν. Αλλά και η Εκκλησία με τη σειρά της δεν μπορούσε να προβιάσει μία επισκοπή σε μητρόπολη ή αρχιεπισκοπή χωρίς τη συγκατάθεση του ποιμνίου της.

Η Εκκλησία δεν προέβλεπε διοικητικές θέσεις χωρίς την ενυπόγραφη δήλωση των χριστιανών μιας περιοχής. Η σχέση αυτή της στενής αλληλεξάρτησης μεταξύ εκκλησίας και κοινότητας προέκυψε αναγκαστική γιατί αφενός ο κλήρος μισθωνόταν από τον λαό και αφετέρου γιατί ο λαός αποκτούσε δικαίωμα διαφοροποίησης από τους μουσουλμάνους, επειδή ακριβώς αποτελούσε

θρησκευτική ομάδα εκπροσωπούμενη από την εκκλησία. (ΚΕ.ΜΙ. ΠΟ. 4^ο Συμπόσιο)

Σχολεία (μαρτυρίες)

Σε όλα τα χωριά του Πόντου το σχολείο και η εκκλησία αδελφωμένα βρίσκονταν στην ίδια αυλή. Τα μικρά χωριά είχαν τετρατάξιο δημοτικό σχολείο, τα μεγαλύτερα είχαν και σχολαρχείο. Στο Φερίζ Νταγ υπήρχε Αστική Σχολή με 7 τάξεις: 4 δημοτικού και 3 σχολαρχείου. Υπήρχε και νηπιαγωγείο.

«Μεικτά ήταν τα σχολεία μας, αγόρια και κορίτσια στην ίδια τάξη. Στο μεγάλο σχολείο έρχονταν και από τα άλλα χωριά, όταν τελείωναν τις 4 τάξεις του δικού τους σχολείου. Έρχονταν από Τατζλού, Κίζολτουρεν, Κίρκχαρμαν και Χατζήμπεη. Πλήρωνε το κάθε παιδί μια χρυσή λίρα. Όταν αποφοιτούσαν από το σχολαρχείο, πήγαιναν στη Σαμψούντα άλλον έναν χρόνο, έδιναν εξετάσεις και έβγαιναν δάσκαλοι. Οι πολύ καλοί μαθητές πήγαιναν και στο φροντιστήριο της Τραπεζούντας. Πήγαιναν και στο Ακ Νταγ Ματέν που είχε ημιγυμνάσιο. Αρκετοί από τους δασκάλους μας που σώθηκαν από τις διώξεις ήρθαν στην Ελλάδα, όπως ο **Τσακαλίδης Στυλιανός, Σταμπουλίδης Ελευθέριος, Ελευθεριάδης Ελευθέριος** και **Παπαδόπουλος Παναγιώτης**.

Τα βιβλία τα αγοράζαμε από την Σαμψούντα. Από τα έπιπλα είχαμε θρανία πίνακες, χάρτες και τραπέζια. Στους τοίχους ήταν κρεμασμένες εικόνες Αγίων. Το σχολείο ήταν χτισμένο το μισό πέτρινο και το άλλο ξύλινο. Η στέγη είχε κεραμίδια. Στον πρώτο όροφο υπήρχε μια αίθουσα και στον δεύτερο δυο αίθουσες διδασκαλίας και ένα δωμάτιο για τη δασκάλα». (Χατζηβασιλείου Δ. Κ.Μ.Σ. 1961, Σταμπουλίδης Γ. Ημερολόγιο 1939)

Η έναρξη των μαθημάτων γινόταν τον Σεπτέμβριο και η λήξη τον Ιούνιο. Τα μαθήματα γίνονταν εξ ημέρες την εβδομάδα. Η καθημερινή σχολική εργασία διαρκούσε εξ ώρες από τις 8 μέχρι τις 12 πρωί και από τις 2 μέχρι 4 απόγευμα. Διακοπές των μαθημάτων πραγματοποιούνταν εκτός από τις καλοκαιρινές, 15 μέρες την περίοδο των Χριστουγέννων και 15 την περίοδο του Πάσχα. Κάθε Κυριακή γινόταν υποχρεωτικός εκκλησιασμός των μαθητών στην εκκλησία. Τις Κυριακές και τον Εσπερινό των εορτών τα παιδιά των μεγάλων τάξεων πήγαιναν κοντά στους ψάλτες και κρατούσαν το «ίσο», απάγγελναν το «Πιστεύω» και το «Πάτερ ημών» και έψελναν με τους ψάλτες τροπάρια και Ύμνους.

Υπήρχαν ποινές: «δούλευε» η βέργα, το χαστούκι, η ορθοστασία στις περιπτώσεις που οι μαθητές πήγαιναν αδιάβαστοι ή έκαναν αταξίες. Οι δάσκαλοι ζούσαν μια ζωή γεμάτη κόπους και στερήσεις. Δεν ήταν λίγες οι φορές που βρισκόταν μπροστά στην σκληρή άρνηση της σχολικής επιτροπής να τους πληρώσει με δικαιολογίες ότι οι μαθητές δεν πλήρωσαν ακόμη ή το Εκκλησιαστικό ταμείο δεν έχει χρήματα. Φυσικά δεν υπήρχε περίπτωση σύνταξης ή αποζημίωσης όταν τους απέλυαν.

Τα βιβλία όλα ήταν γραμμένα στην Ελληνική γλώσσα και τα μαθήματα γινόταν στα Ελληνικά. Δεν είχαμε καραμανλήδικα βιβλία, δηλαδή βιβλία γραμμένα στην Τουρκική γλώσσα με γράμματα ελληνικά. Στις περιπτώσεις αγνώστων λέξεων ο δάσκαλος έγραφε στον πίνακα για μαθητές που δεν ήξεραν καλά ελληνικά τις τουρκικές λέξεις με ελληνικά γράμματα με αντιπαραβολή με τις αντίστοιχες ελληνικές λέξεις: π.χ. κιτάπ: βιβλίο, τεφτέρ: τετράδιο, γιόλ: δρόμος, εβ: σπίτι, αντάμ: άνθρωπος, μεκτέπ: σχολείο. Τα κείμενα των βιβλίων ήταν στην καθαρεύουσα. Η δημοτική ήταν μόνο στο Νηπιαγωγείο και στην Α' Δημοτικού. Στη διάρκεια της διδασκαλίας, όταν οι μαθητές είχαν απορίες ή δεν καταλάβαιναν κάτι, ο δάσκαλος εξηγούσε και στην τουρκική γλώσσα για να γίνει πιο κατανοητός. Μετά το 1908 έγινε υποχρεωτική η διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας. Στην πρώτη τάξη χρησιμοποιούσαν οι μαθητές τη γνωστή πλάκα με το κοντύλι στις προασκήσεις και μετά προχωρούσαν στη χρήση τετραδίου. Για την εκμάθηση της πρώτης ανάγνωσης χρησιμοποιούσαμε τη μέθοδο του συλλαβισμού π.χ. ν+ε:νε, ρ+ο:ρό, νερό.

Τραγουδούσαμε Ελληνικά τραγούδια όπως «Ο Μάης μας έφθασε...», «Πώς βαστάς Μακεδονία», «Μαύρη είν' η νύχτα στα βουνά», πολλούς εκκλησιαστικούς ύμνους, τροπάρια, προσευχές, τον Επιτάφιο θρήνο, τα κάλαντα, τον Εθνικό Ύμνο.

Μαθαίναμε και τουρκικά τραγούδια που τα τραγουδούσαμε όταν ερχόταν στο σχολείο Τούρκος επιθεωρητής και όταν παρακολουθούσαν τις γιορτές μας Τούρκοι επίσημοι.

Οι εξετάσεις γίνονταν τέλη Ιουνίου μπροστά στους προύχοντες, τις τουρκικές αρχές ή εκπροσώπους και στους γονείς των μαθητών. Ήταν προφορικές και ελεγχόταν η επίδοση των μαθητών στα μαθήματα. Αλλά ήταν και ένας έμμεσος έλεγχος για να φανούν οι ικανότητες των δασκάλων. Αν τα παιδιά απαντούσαν σωστά στις ερωτήσεις, τότε οι δάσκαλοι μένανε στις θέσεις τους

και την επόμενη χρονιά. Αλλιώς έπαιρναν άλλους στη θέση τους. Οι εξετάσεις γίνονταν στα μαθήματα Ελληνικά, Αριθμητική, Θρησκευτικά, Γεωγραφία, Ιστορία και Καλλιγραφία. Στα μαθήματα της Ιστορίας και Γεωγραφίας πρόσεχαν πολύ όταν παρόντες ήταν οι Τούρκοι. Στις εξετάσεις μιας χρονιάς συνέβη το παρακάτω περιστατικό: Ο Τούρκος επιθεωρητής ρώτησε στα παιδιά: Πώς λέγεται αυτή η θάλασσα; Κι έδειξε με το χέρι του στον χάρτη το Αιγαίο. Ένας μαθητής, που αργότερα έγινε δάσκαλος, απάντησε «Αιγαίο Πέλαγος». Έκπληκτος ο Τούρκος, που περίμενε την τουρκική ονομασία, είπε με οργίλο ύφος στον δάσκαλο «Τέτοια πράγματα μαθαίνεις στα παιδιά;»

Η βαθμολογία των μαθητών ήταν: 6 άριστα, 5 λίαν καλώς, 4 καλώς, 3 σχεδόν καλώς, 2 μετρίως.

Μεγάλη σημασία δίναμε στις σχολικές γιορτές, Χριστουγέννων, Πάσχα, Αγίου Γεωργίου, Αγίου Δημητρίου και της 25^{ης} Μαρτίου. Αλλά η κορυφαία σχολική γιορτή ήταν των Τριών Ιεραρχών. Πρωί-πρωί χτυπούσε η καμπάνα κι όλο το χωριό συγκεντρωνόταν στην εκκλησία. Εκεί γινόταν η θεία λειτουργία και Μνημόσυνο. Ιερείς, ψάλτες και παιδιά έψαλλαν το απολυτίκιο των Τριών Ιεραρχών. Μετά τη θεία λειτουργία όλοι με την εικόνα των Τριών Ιεραρχών πήγαιναν στο σχολείο. Εκεί ένας δάσκαλος έκανε ομιλία, οι μαθητές απάγγελναν ποιήματα και έψελναν το απολυτίκιο των Τριών Ιεραρχών. Η εκκλησιαστική επιτροπή έβγαζε δίσκο για την ενίσχυση του ταμείου της σχολικής επιτροπής και μοίραζαν τα κόλλυβα του Μνημόσυνου που είχε γίνει στην εκκλησία. Οι γονείς πρόσφεραν δώρα στους δασκάλους: κάλτσες, πεσκίρια, υφάσματα κ.ά.

Από παιδαγωγική άποψη η στάση των προυχόντων και των γονέων ήταν αξιέπαινη. Σε κάθε περίπτωση χαιρετούσαν και ενθάρρυναν τα παιδιά με πατρική αγάπη και τους έδιναν ευχές για πρόοδο και καλή πορεία στη ζωή τους».

Το σχολείο δεν διέθετε καμπάνα, κάθε πρωί χτυπούσαν την καμπάνα της εκκλησίας για να συγκεντρώνονται οι μαθητές. (Σταμπουλίδης Ελευθέριος 1958)

Αυτοδιοίκηση (μαρτυρίες)

«Το Φεριζ Νταγ ήταν μouxταρλίκι (κοινότητα) και είχαμε μouxτάρη (πρόεδρο). Στα χρόνια μας (1910-1920) Μouxτάρης ήταν ο **Δημήτριος Χαλάτσογλου** (Χαλάτς Ντιμίτ). Πριν απ' αυτόν ήταν ο **Νικόλαος Χιρεκίδης** (Χιρέκ Νικόλας). Εκλογές δεν κάμαμε. Μα-

ζεύονταν 40-50 άνδρες στο σχολείο και κάνανε σύσκεψη. Όποιος ήταν πιο ικανός, συμφωνούσαν να τον κάνουν μουχτάρη. Έβγαζαν δυο αντιπροέδρους, πρώτο και δεύτερο (μουχτάρ σανί και μουχτάρ εβέλ) και 4-5 συμβούλους (αζάδες). Μετά την εκλογή του ο μουχτάρης πήγαινε στον Μουδούρη (υποδιοικητή) που είχε έδρα στο τουρκικό χωριό Μπιντεού. Ο Μουδούρης ενέκρινε την εκλογή του και του παρέδιδε τη σφραγίδα. Έργο του μουχτάρη ήταν να μαζεύει τους φόρους και να δέχεται τις αρχές.

Στον μουχτάρη πήγαιναν οι Τούρκοι για οτιδήποτε ζητούσαν από τους Έλληνες: φόρους, αγγαρείες, αυτούς που παρανομούσαν και τους φυγάδες και λιποτάκτες από το στρατό. Ο κάθε μουχτάρης κρατούσε και τη ληξιαρχική κίνηση του χωριού. Με κίνδυνο της ζωής του προστάτευε τους κατοίκους του χωριού από τους Τούρκους. Έκρυβε τα αρσενικά παιδιά για το στρατιωτικό και για το φόρο. Ζήτημα αν έγραφε το τέταρτο απ' όσα γεννιούνταν. Είχε έναν σύμβουλο, αζά τον λέγαμε, για να τον βοηθάει. Στα δύσκολα χρόνια αζάς ήταν ο **Κοτζά Αναστάς**. Αυτός δεν είχε καμιά σχέση με τον **καπετάνιο Κοτζά Αναστάς** που ήταν από το Εντίκ Πινάρ. Δύσκολα βρίσκαμε μουχτάρη όταν τα πράγματα δυσκόλεψαν πολύ. Κάθε λίγο έρχονταν οι Τούρκοι για να βρουν λιποτάκτες και φυγόστρατους. Δεν τους έβρισκαν; Πλήρωνε ο μουχτάρης, ο παπάς και η οικογένεια του καταζητούμενου. Τους βασάνιζαν, τους χτυπούσαν, τους μάτωναν στο ξύλο.» (*Χατζηβασιλείου Δ. Κ.Μ.Σ. 1965, Βασιλειάδου Μ. Βατόλακκος 1965*)

Επιτροπή του χωριού

Στην επιτροπή του χωριού ήσαν οι προύχοντες: **Ιορδάνης Καπάκης**, **Δημήτριος Χαλάτζογλου**, **Χιρεκίδης Νικόλαος**, ο εκάστοτε μουχτάρης, ο παπάς και ο δάσκαλος.

Στην Εκκλησιαστική και Σχολική επιτροπή ήταν: ο **Σταμπουλίδης Βασίλειος** (Καρά Βασίλ'), ο **Ιωαννίδης Βασίλειος** (Αγιάζ Καφά) και ο **Μετεντζόγλου Φώτης** (Φώτας), ταμίας.

Όλοι αυτοί είχαν την ευθύνη για τη διοίκηση του χωριού. Φρόντιζαν για την Εκκλησία και το Σχολείο. Προστάτευαν το χωριό. Αποφάσιζαν να κάνουν διάφορα έργα.

Υπάλληλοι του χωριού

Ιερωμένοι

Τον παπά τον πληρώναμε στα χρόνια μας (1910-1920) ανάλο-

για με την παραγωγή από 2-4 τενεκέδες σιτάρι το χρόνο. Μας είχαν κατατάξει σε τρεις κατηγορίες: Οι πλούσιοι πλήρωναν 4 τενεκέδες, οι μεσαίοι 3 τενεκέδες και οι πιο φτωχοί 2 τενεκέδες. Είχε και τυχερά από γάμους, βαφτίσια, κηδείες και ευχέλαια. Είχαμε 2 παπάδες.

Δάσκαλοι

Είχαμε 9 δασκάλους: Στυλιανός Τσακαλίδης (Ιστίλ Χότζας), Πάννης Χότζας (από Κίρκχαρμαν), Ελευθέριος Σταμπουλίδης (Κεχαγιά Χότζας), Λευτέρης Χότζας (από Χατζήμπεη), Σαρού Χότζας, Πώργη Χότζας, Αντών' Χότζας, Ελευθεριάδης Ελευθέριος και Αρκαδία Τσακαλίδου (Νηπιαγωγός). Για το σχολαρχείο μας έρχονταν μαθητές και από τα άλλα Ελληνικά χωριά Ταζλού, Κίρκχαρμαν, Κιζολτουρέν, Χατζήμπεη. Οι μαθητές αυτών των χωριών πλήρωναν για ένα χρόνο μια χρυσή λίρα στην Εκκλησία μας. Τους δασκάλους τους πληρώναμε από τα έσοδα της Εκκλησίας. Είχε γεωργικό κλήρο η Εκκλησία. Τον νοικιάζαμε και εισπράτταμε τους μισθούς των δασκάλων που ήταν 10-30 λίρες χρυσές το χρόνο για τον καθένα.

Χοροτζής

Χοροτζή λέγαμε τον αγροφύλακα. Τον πληρώναμε, του δίναμε 15 οκάδες σιτάρι η κάθε οικογένεια, όταν αλωνίζαμε.

Κλητήρας

Τον κλητήρα τον πληρώναμε από 8 οκάδες σιτάρι το χρόνο η κάθε οικογένεια.

Δικαστική εξουσία

Τη Δικαστική εξουσία την ασκούσε η επιτροπή του χωριού. Δίκαζαν όλα τα παραπτώματα και έβαζαν πρόστιμα. Σπάνια πηγαίναμε σε τουρκικά δικαστήρια. Στον ένοχο έβαζαν πρόστιμο που το πλήρωνε στην Εκκλησία ή στο Σχολείο.

Επαγγέλματα

Οι περισσότεροι ήμασταν γεωργοί και κτηνοτρόφοι, υπήρχαν όμως και μερικά άλλα επαγγέλματα.

Ράφτης

Είχαμε ράφτη που τον λέγαμε Τερζή. Έραβε ανδρικά ρούχα. Πηγαίναμε όμως και στην Έρπαα, όταν θέλαμε να αγοράσουμε καλό ύφασμα και να ράψουμε κουστούμι. Τα γυναικεία ρούχα τα έραβαν οι νοικοκυρές στα σπίτια.

Κουρέας

Κουρέα δεν είχαμε. Μόνοι μας κουρευόμασταν και ξυριζόμα-

σαν.

Τσαγκάρης

Είχαμε τσαγκάρη, αλλά φορούσαμε πιο πολύ τσαρούχια και ο καθένας έκανε τα δικά του. Κι αν κανένας αγόραζε παπούτσια μια φορά για όλα του τα χρόνια, τα έπαιρνε από την Έρπαα από το παζάρι που γινόταν εκεί κάθε Πέμπτη. Πηγαίναμε σε 4-5 ώρες με τα πόδια.

Καφετζής

Είχαμε ένα καφενείο αλλά ο καφετζής ήταν γεωργός και έκαμνε και τον καφετζή.

Μπακάλης

Είχαμε μπακάλικο και ψιλικατζίδικο μαζί, για αλάτι, σπίρτα, σκεύη, ρύζι, σαπούνι, μπαχάρια κ.ά. Λάδι αγοράζαμε από την Έρπαα. Τρώγαμε όμως πιο πολύ βούτυρο που βγάζαμε από τα ζώα μας.

Ουργαντζήδες (σχοινοποιοί)

Είχαμε δυο τρεις καλούς τεχνίτες που έφτιαχναν από φλοιό λιναριού τριχιές λεπτές και χοντρές για τις εργασίες μας.

Χτίστες

Είχαμε δικούς μας χτίστες. Όταν όμως κάποιος ήθελε να χτίσει πέτρινο σπίτι διώροφο, έρχονταν χτίστες από το Κιουμούς Ματέν και από τη Σάντα.

Επιπλοποιός

Τα απλά έπιπλα τα φτιάχνανε οι άντρες με συνεργασία. Τα έπιπλα τα καλά τα έφτιαχναν επιπλοποιοί που έρχονταν από την Αμάσεια και το Ακ Νταγ Ματέν.

Σκουπάδες

Είχαμε 3-4 καλούς τεχνίτες που έφτιαχναν σκούπες από σκουπόφυτα και ιτιές.

Σαμαράδες

Είχαμε σαμαράδες αλλά πηγαίναμε και στα γειτονικά χωριά Κιζολτουρεν και Χατζήμπεη.

Ναλπάντηδες (πεταλωτές) και ευνουχιστές

Είχαμε πεταλωτήδες που πετάλωναν τα άλογα και βόδια. Είχαμε 1-2 καλούς ευνουχιστές που ευνούχιζαν τα γουρούνια και τους ταύρους.

Πρακτικός για τα δόντια

Ήταν ένας που είχε ειδική τανάλια για τα δόντια και έκαμνε εξαγωγές. Καμιά φορά έκαμνε λάθος και έβγαζε το γερό δόντι και

έκαμνε τους ανθρώπους να κραυγάζουν από τον πόνο.

Χεκίμς (πρακτικός γιατρός, θεραπευτής)

Λέγαμε: Ποιος είναι ο χεκίμς; Αυτός που παθαίνει (παθός μαθός). Υπήρχαν δυο τρεις χωριανοί όπως ο Κοτζά Γιώργης, ο Μεχτέρογλου, ο Κούρτογλου, ο Παπαδόπουλος που διέθεταν πρακτικές γνώσεις και ικανότητες. Έδιναν συμβουλές για τον πυρετό, για τη χρήση βεντούζας και για τα τραύματα. Χρησιμοποιούσαν βότανα, έμπλαστρα, νάρθηκες για τα σπασίματα όχι μόνο ανθρώπων αλλά και ζώων. Η αμοιβή τους πληρωνόταν συνήθως σε είδος (σιτάρι, βούτυρο, αυγά) και σε χρήμα, ανάλογα με την περίπτωση.

Μαμή

Είχαμε δύο που ξεγεννούσαν τις γυναίκες. Τις λέγαμε Μαμή Πατσή. Αυτές έκαμναν και διάφορα ξόρκια (μάτιασμα, αχπάραγμα).

Μάγοι, μάγισσες

Μάγους και μάγισσες δεν είχαμε γιατί τους απαγόρευε ο παπάς, που για κάθε περίπτωση διάβαζε ευχή.

Τσοπάνος

Είχαμε τσοπάνο για τα ζώα ολόκληρου του χωριού. Τον πληρώναμε 16 οκάδες σιτάρι το χρόνο στο κεφάλι για κάθε μεγάλο ζώο.

Ντερμεντζής (μυλωνάς)

Είχαμε νερόμυλο του Κοτζά Γιώργη Χαραλαμπίδη. Είχαμε επίσης και μύλο που τον κινούσαν άλογα στο Τσιφλίκι Τουτλούκ, ενός δικού μας από την Αμάσεια. (Χατζηβασιλείου Δ. - Παυλίδης Στ. Κ.Μ.Σ. 1961-1965)

Οικονομία

Το Φερίζ Νταγ ήταν παραγωγικό χωριό. Τους κατοίκους του χωριού μας τους χωρίζαμε σε τρεις τάξεις, ανάλογα με την παραγωγή σε γεννήματα και κτηνοτροφικά είδη. Στην πρώτη κατηγορία, στις πλουσιότερες οικογένειες, είχαμε 20 από τις 300. Αυτές οι 20 οικογένειες έβγαζαν 50-60 χιλιάδες οκάδες σιτάρι, 50-60 χιλιάδες οκάδες κριθάρι και καλαμπόκι το ίδιο. Ρεβίθια γύρω στις 5 χιλιάδες οκάδες, φακή 3 χιλιάδες οκάδες, βούτυρο από αφιόνι ως 15 οκάδες και λάδι για τις δικές τους ανάγκες. Καπνά 4 χιλιάδες οκάδες περίπου, κουκούλι (μετάξι) 800 οκάδες, φασόλια 250 οκάδες, λαχανικά πατάτες, ντομάτες, λάχανα, πιπεριές, μελιτζάνες, καρπούζια, πεπόνια, τσάι, φουντούκια, καρύδια, αμύγδαλα, σταφύλια, τσεμένι για παστοურμά, πράσα, τεύτλα, ζαχαροκάλαμο, βαμβάκι. Σε μεγάλες ποσότητες μήλα, δαμάσκηνα, κεράσια, μεχλέπι, κυδών

νια, αχλάδια, μέλι, αυγά. Είχαμε πολλές μουριές και κάναμε όλες οι οικογένειες πολύ μετάξι.

Στη δεύτερη τάξη, τη μεσαία, είχαμε 50 οικογένειες. Έβγαζαν 30-40 χιλιάδες οκάδες από κάθε είδος: σιτάρι, κριθάρι, καλαμπόκι. Δυο χιλιάδες οκάδες ρεβίθια, 1000 οκάδες φακή, 8-10 οκάδες βούτυρο από αφιόνι, 2,5 χιλιάδες οκάδες καπνά, 500 οκάδες κουκούλια, 150 οκάδες φασόλια, λαχανικά, οπωρικά, μέλι, βαμβάκι, φουντούκια, τσάι.

Οι υπόλοιπες περίπου 250 οικογένειες ανήκαν στην τρίτη τάξη. Έβγαζαν σιτάρι, κριθάρι, καλαμπόκι, ρεβίθια, φακή για τις δικές τους ανάγκες. Τέσσερις με πέντε οκάδες βούτυρο από αφιόνι, αφιονόλαδο για τις ατομικές τους ανάγκες, χίλιες οκάδες καπνά, 300 οκάδες κουκούλια (μετάξι) και φασόλια για το σπίτι τους, λαχανικά, οπωρικά, μέλι, σταφύλια, βαμβάκι, φουντούκια, τσάι για τις ανάγκες τους.

Κτηνοτροφικά προϊόντα

Της πρώτης κατηγορίας είχαν γύρω στα 300 πρόβατα, 18 αγελάδες, 4 ζεύγη βόδια, 300-400 κότες και γύρω στις 50 γαλοπούλες. Της μεσαίας τάξης είχαν ως 200 πρόβατα, 14 αγελάδες, 2 βόδια, 200 έως 300 κότες και ως 30 γαλοπούλες.

Της τρίτης κατηγορίας είχαν περί τα 100 πρόβατα, 10 αγελάδες, 2 βόδια, 100 κότες, 10-15 γαλοπούλες. (*Χαραλαμπίδης Ζαχαρίας, Χαραλαμπίδης Γεώργιος, Παυλίδης Στυλιανός, Χατζηβασιλείου Δέσποινα Κ.Μ.Σ. 1956, 1961, 1965*)

Εμπόριο

Εμπορικές σχέσεις - Συναλλαγές

Στην Έρπαα πουλούσαμε τα προϊόντα μας και από εκεί ψωνίζαμε. Από το παζάρι της αγοράζαμε όσα είδη χρειαζόμασταν για την εβδομάδα και για όλο το χρόνο για μερικά είδη. Είδη ρουχισμού, ψιλικά και τρόφιμα: παπούτσια, κλωστές, υφάσματα, σχολικά είδη, αλάτι, σπύρτα, ρύζι, ζάχαρη, καφέ, λάδι. Και τα μπακιρικά και γεωργικά μας εργαλεία από την Έρπαα τα αγοράζαμε. Ψωνίζαμε όμως κι από το γειτονικό μας χωριό Κιζολτουρέν, που ήταν κοντά μας. Τα καπνά μας τα πουλούσαμε στο χωριό μας σε ξένους εμπόρους. Έρχονταν και τα αγόραζαν χοντρικά.

Στην Αμάσεια πουλούσαμε το μετάξι μας. Επειδή βγάζαμε πολύ μετάξι, το πουλούσαμε και σε εμπόρους από το Τσόρουμ, όπου

είχαμε χωριανούς μας εμπόρους. Στην Αμάσεια κατεβάζαμε στο πανηγύρι κάθε Οκτώβριο μεγάλα ζώα που τα πουλούσαμε για παστούρμα. Είχαμε συγγενείς στην Αμάσεια που μας φιλοξενούσαν όσες μέρες χρειαζόμασταν για να πουλήσουμε τα κουκούλια (μετάξι) και τα ζώα μας.

Θρησκευτικές και κοινωνικές σχέσεις

Πηγαίναμε στον Άγιο Χαράλαμπο του Κίζολτουρεν, στον Άγιο Βασίλειο του Χατζήμπεη, στον Άγιο Γεώργιο της Ταζλού και σε προσκυνήματα στην Αμάσεια, Τοκάτη, Νίκσαρ.

Έρχονταν κι αυτοί στο πανηγύρι μας τον Δεκαπενταύγουστο. Σχέσεις επιγαμίας είχαμε με όλα τα χωριά της Έρπαα, της Τοκάτης, Νίκσαρ, Αμάσειας, Λαντίκ, Τσόρουμ. Είχαμε σ' όλα αυτά τα μέρη συγγενείς, γνωστούς και φίλους.

Τι φορούσαν

Στο Χερίζ Νταγ η ενδυμασία των κατοίκων δεν διέφερε από την ενδυμασία των άλλων αγροτικών περιοχών του Πόντου.

Οι άνδρες φορούσαν εσωτερικά πουκάμισο (κιομλέκ) και πάνω το γιλέκο (γελέκ). Για πανταλόνι φορούσαν το σαλβάρ που έφθανε μέχρι λίγο πάνω από τις φτέρνες. Στη μέση φορούσαν ζωνάρι (ζουνάρ') από ύφασμα όπου έβαζαν το πορτοφόλι, την καπνοσακούλα με την τσακμακόπετρα και το μαντίλι. Στο κεφάλι φορούσαν το πασλίκι και οι γεροντότεροι το παπάχ. Όλα αυτά είχαν σκούρο χρώμα. Οι οικονομικά ευκατάστατοι είχαν στην τσέπη του γιλέκου ρολόγι που κρέμονταν από το λαιμό με διακοσμημένο σχοινί ή με αλυσίδα χρυσή ή ασημένια.

Οι γυναίκες εσωτερικά φορούσαν μακρύ πουκάμισο και το τουμάν (βρακί) που το έδεναν στη μέση με σπάγκο, γιατί τότε δεν υπήρχαν λαστιχάκια. Πάνω φορούσαν τη ζουπούνα ή εντερή. Η εντερή κάλυπτε μπροστά ένα είδος ποδιάς, το πεσταμπάλ'. Στο κεφάλι φορούσαν μαντίλα που λεγόταν γιασμά ή τσιτ. Οι μεγάλες φορούσαν μαύρη μαντίλα.

Τα μουσικά όργανα

Τα μουσικά όργανα που χρησιμοποιούσαν στους γάμους και σ' όλες τις οικογενειακές και κοινωνικές τους εκδηλώσεις ήταν ο κεμεντζές (λύρα), η κεμανέ (παραλλαγή της λύρας με περισσότερες χορδές και με μεγαλύτερο ηχείο, ο ζουρνάς, το τουλούμ' ζουρνά

(γκάιντα), το γαβάλ' (φλογέρα), το ταούλ, που συνήθως συνόδευε όλα τα μουσικά όργανα, ενώ δεν έλειπαν και το βιολί με το ούτι.

Στους γάμους, όταν οι απαιτήσεις των οικογενειών του γαμπρού και της νύφης δεν ικανοποιούνταν από τον οργανοπαίχτη του χωριού ή ήθελαν ποικιλία μουσικών οργάνων, πήγαιναν και στα γειτονικά χωριά και καπάρωναν τα όργανα, δηλαδή έκλειναν συμφωνία με ονομαστούς οργανοπαίχτες για όλες τις μέρες που τους χρειαζόνταν.

Η ομάδα των μουσικών λεγόταν «τσαλκούγια». Οι λυράρηδες και οι ζουρνατζήδες στη διάρκεια του χορού δεν είχαν μια στατική θέση. Περιφέρονταν μπροστά από τους χορευτές και πότε πότε γονάτιζαν μπροστά τους και έμμεσα τους προέτρεπαν να τους «κεράσουν» με φιλοδωρήματα.

Συνέβαινε οι οργανοπαίχτες μετά την εκδήλωση να κάνουν και το εξής: τοποθετούσαν τα μουσικά τους όργανα μπροστά στους θεατές. Πήγαινε τότε όποιος ήθελε κι έριχνε χρήματα μέσα στο καπέλο που ήταν αντίστροφα τοποθετημένο δίπλα από τα όργανα.

Στους γάμους οι οργανοπαίχτες ήταν μπροστά και ακολουθούσε η πομπή. Στα μπράτσα τους και στα μουσικά τους όργανα δένανε ως δώρο ένα μαντίλι ή ένα πεσκίρ (πετσέτα). Προχωρούσαν αργά-αργά, σύμφωνα με τις διαθέσεις των χορευτών που χόρευαν οδοιπορικούς χορούς, που κατά διαστήματα γίνονταν επιτόπιοι.

Μετά τη στέψη ξεκινούσαν το μεσημέρι από την εκκλησία και έφθαναν στο σπίτι του γαμπρού το απόγευμα και πολλές φορές βράδυ. Η πορεία αυτή για τους οργανοπαίχτες ήταν κουραστική και η πιο δύσκολη περίοδος της υπηρεσίας που αναλάμβαναν.

Οι οργανοπαίχτες δεν διασκέδαζαν απλά τους χωριανούς. Τους έκαναν να ξεχάσουν τα προβλήματα της καθημερινότητας και πολλές φορές τους φόρτιζαν συναισθηματικά. Την ώρα που αποχωριζόταν η νύφη από τη μάνα της, τα όργανα έπαιζαν τους πιο λυπητερούς σκοπούς που προκαλούσαν κλάματα και συγκινήσεις. Επίσης, ήταν οι βασικοί παράγοντες για την δημιουργία χαρμόσυνης ατμόσφαιρας. Σε κάθε γάμο, σε κάθε πανηγύρι, σε κάθε διασκέδαση έπαιζαν πρωταγωνιστικό ρόλο και συνέβαλαν στο συναισθηματικό δέσιμο των προγόνων μας.

Χοροί

Οι χοροί που συνήθιζαν να χορεύουν ήταν οι ίδιοι που χορεύονταν σ' ολόκληρο τον Πόντο. Αυτοί είναι: το τικ, το κότσαρι,

τα λάχανα, το τερς (τρυγόνα), λέλιμ γιαρ, γκεριλεμέ, γιουβαρ-λαντούμ, πιπιλομάταινα κ.ά. Όλοι αυτοί οι χοροί είναι κυκλικόι και χορεύονται από μικρό ή μεγάλο αριθμό χορευτών. Οι οργανοπαίχτες είναι στη μέση του κύκλου και με χορευτικές κινήσεις μεταφέρουν το πάθος τους στους χορευτές. Χτυπάνε ρυθμικά το πόδι τους, ιδίως οι λυράρηδες, και κάνουν τις βασικές κινήσεις του χορού. Δεν υπάρχει κορυφαίος που να σέρνει το χορό, όπως συμβαίνει σε άλλους ελληνικούς χορούς. Όλοι οι χορευτές και χορεύτριες της ομάδας είναι ίδιοι και ίσοι μεταξύ τους. Κάνουν τις ίδιες ρυθμικές κινήσεις από τον πρώτο ως τον τελευταίο.

Χορεύανε όμως και αντικριστούς ανά δυο, καρσιλαμάδες και τσιφτετέλια. Από τους αντικριστούς χορούς ο σημαντικότερος είναι ο χορός κόνιαλι. Είναι ιδιαίτερα αγαπητός και χορεύεται κι από τις νεότερες γενιές με τον ίδιο ενθουσιασμό. Οι καρσιλαμάδες και τα τσιφτετέλια ήταν οδοιπορικοί χοροί στο γάμο και χορεύονταν από τους χορευτές όταν πήγαιναν να πάρουν τη νύφη για να πάνε στην εκκλησία και από εκεί στο σπίτι του γαμπρού. Τους αντικριστούς χορούς τους προτιμούσαν στους κλειστούς χώρους, ενώ τους ομαδικούς σ' ανοιχτούς, στις πλατείες και στ' αλώνια.

Κρυπτοχριστιανοί

Στο τουρκικό χωριό **Σόνουσα**, 3 ώρες από το Χεριζ Νταγ, υπήρχαν κάποιες οικογένειες ανάμεσα στις τούρκικες του χωριού, που τη νύχτα κάνανε κρυφά χριστιανικές τελετές και προσευχές. Μια ομάδα από άνδρες από το χωριό μας πήγε και τους γνώρισε με μεγάλη μυστικότητα. Τους μοίρασαν χριστιανικά σύμβολα (σταυρούς και εικόνες). Είχαμε επικοινωνία μαζί τους. (*Χαραλαμπίδης Ζ., Χατζηβασιλείου Δ. Κ.Μ.Σ. 1965, Σταμπουλίδης Γ., Ημερολόγιο 1939*)

Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων (μαρτυρίες)

«Ως τα 1917 περνούσαμε καλά με τους Τούρκους. Επισκέπτονταν το χωριό μας στις Κυριακές, γιορτές και πανηγύρια μας. Τους καλούσαμε στους γάμους μας, στα γλέντια μας. Το ίδιο κάναμε κι εμείς. Πηγαίναμε στα χωριά τους, στους γάμους τους. Δεν είχαμε κακία στην ψυχή μας, ούτε αυτοί για μας, ούτε κι εμείς για εκείνους.

Εκτός από τα τούρκικα χωριά φίλιες είχαμε και με τους Τσερκέζους των χωριών Τσαμπολάτ, Βέρεουν, Χατζιαλήκιοϊ, Γαρτουχμάν-

κοϊ. Ήταν κοντά στο χωριό μας. Τούρκοι και Τσερκέζοι έρχονταν στο χωριό μας και τους διάβαζε ο παπάς όταν είχαν προβλήματα υγείας. Κι εμείς πηγαίναμε ιδίως οι γυναίκες στα χωριά τους και οι χοτζάδες μας έδιναν φυλαχτά για το μάτιασμα. «Νουγά» τα λέγαμε.

Μετά το 1917 τα πράγματα άλλαξαν. Δεν μας έκαμναν κακό, αλλά δεν έμειναν και φίλοι μας. **Με τον διωγμό μόνο τα τσερκέζικα χωριά μας βοήθησαν, ενώ οι Τούρκοι κατέστρεψαν και έκαψαν το χωριό μας**». (*Χατζηβασιλείου Δ. Κ.Μ.Σ. 1965*)

«Με τους Τούρκους γείτονες περνούσαμε καλά. Πολλές φορές έρχονταν στις γιορτές μας. Σέβονταν και φοβούνταν οι Τούρκοι τον Άγιο Γεώργιο. Χιτιρελέζ τον έλεγαν. Στη γιορτή του Αγίου Γεωργίου πήγαιναν στην εκκλησία πολλά δώρα και εκείνη τη μέρα είχαν αργία. Ούτε και μαγειρεύαν. Αργία είχαν και την Πρωτοχρονιά, την Πεντηκοστή και του Λαζάρου. Την ημέρα του Λαζάρου οι Τούρκοι δεν έπιαναν κόσκινο. Πίστευαν πως όποιος πιάσει κόσκινο εκείνη την ημέρα, θα δει την τιμωρία του Θεού και θα γίνει κάποιο κακό στο σπίτι του. Είτε παιδί, είτε ζώο που θα γεννηθεί εκείνη την ημέρα, θα έχει στραβά πόδια. (*Παυλίδης Σ. 1961 Κ.Μ.Σ. Οκούτσογλου 1965 Κ.Μ.Σ.*)

«Γάμους με Τούρκους δεν κάμναμε. Ήταν μεγάλη αμαρτία. Κανένας από το χωριό μας δεν τούρκεψε παίρνοντας Τουρκάλα. Αλλά και καμιά δεν παντρεύτηκε Τούρκο. Ήταν αφύσικο και μεγάλη ντροπή. Οι σχέσεις μας με τους Τούρκους άρχισαν να χειροτερεύουν μετά από το Σύνταγμα που έγινε το 1908 από τους Νεότουρκους του κομιτάτου «Ένωσις και πρόοδος», που επέβαλε την αναγκαστική στράτευση των Ελλήνων στον τουρκικό στρατό. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι τέντωσαν ακόμα περισσότερο το σχοινί στις σχέσεις μας γιατί δεν θέλαμε να πολεμήσουμε στο πλευρό των Τούρκων στο Βαλκανικό πόλεμο». (*Σταμπουλίδης Γ., Ημερολόγιο 1939*)

Ξενιτιά (μαρτυρία)

Αγαπούσαμε τον τόπο μας, τα χωράφια, τη γη μας, με αυτά ήμασταν δεμένοι. Το 1890 αρκετές οικογένειες από τα μεγάλα σόια Καρυπίδη, Μεχτέρογλου, Παπαδόπουλου, Μετεντζόγλου μετανάστευσαν στο Τσόρουμ, στην Πόλη και στο χωριό Χιτίρκιοϊ, γιατί εκείνη την εποχή το Τσόρουμ είχε μεγάλη εμπορική ανάπτυξη. Οικογένειες του χωριού μετακινήθηκαν στην Έρπαα, στην Τοκάτη, το Νίκσαρ και την Αμάσεια. Μετακινήσεις στην παραλια-

κές πόλεις δεν είχαμε, εκτός από μεμονωμένες περιπτώσεις όπως ο παπα-Λεόντιος Παπαδόπουλος, που ήταν πρωτοσύγκελος στη Μητρόπολη Αμασειας, στην Σαμψούντα, που ήταν η έδρα της Μητρόπολης.

Το χωριό Χατζήμπεη

Το Χατζήμπεη ήταν 20 χλμ. Δ-ΒΔ της Έρπαα, στις όχθες του Γεσίλ Ιρμάκ. Απέχει περίπου 6 χλμ. ΝΑ από το Φερίζ Νταγ. Είχε 85-90 οικογένειες Ελληνικές. Ήταν παλιό χωριό και οι κάτοικοί του κατάγονταν από τις παραλιακές πόλεις του Πόντου Σαμψούντα, Πάφρα, Τσαρσαμπά.

Η τραγωδία του Χατζήμπεη

Μαρτυρία των Παρασκευά και Αβραάμ Νερκίζογλου (πατέρας και γιος)

«Ήμουν φυγύοστρατος (γατσάχ) και μαζί με έναν χωριανό μου κρυβόμασταν έξω από το χωριό, γιατί μας κυνηγούσαν οι τζανταρμάδες για να μας πάνε στο στρατό. 19 Ιουνίου 1921 και τα χωράφια με σιτάρι ήταν καταπράσινα ακόμη. Μόνο τα κριθάρια στους αυλαγάδες γύρω από το χωριό είχαν πάρει το ξανθό χρώμα, γιατί τα κριθάρια ωριμάζουν νωρίτερα από τα σιτάρια. Ξημερώματα 20 Ιουνίου, ενώ κοιτάζαμε μήπως ήρθαν τζανταρμάδες στο χωριό, είδαμε με έκπληξη να ξεπετάγονται μέσα από τα κριθαροχώραφα άνδρες στα μαύρα ντυμένοι και οπλισμένοι σαν αστακοί.

Περικύκλωσαν το χωριό και άρχισαν με τη βία να βγάζουν τα γυναικόπαιδα από τα σπίτια. Πλησίασαν και στο σπίτι του χωριανού μου και έβγαλαν έξω τη μάνα του, τον πατέρα του, τη γυναίκα του με το παιδί και άλλα συγγενικά πρόσωπα. Πετάχτηκε από τη θέση του και παραλογισμένος άρχισε να τρέχει για να τους σώσει. Μάταια φώναξα: «Πορδάνη, γύρνα πίσω, θα σε σκοτώσουν». Δε με άκουσε. Ρίχτηκε πάνω στους τσέτες κι εκείνοι τον πυροβόλησαν και τον σκότωσαν.

Οι δικοί του, σωστά ράκη οι δύστυχοι, έβλεπαν με τρόμο τον άνθρωπό τους νεκρό κι άρχισαν να οδύρονται και να θρηνούν απελπισμένα με σπαρακτικές κραυγές. Οι Τούρκοι έμασαν τον κόσμο στη μέση του χωριού. Τους άντρες τους τουφέκισαν, ενώ τους μεγαλύτερους σε ηλικία, άνδρες και γυναίκες, τους έκλεισαν στην εκκλησία, στα σπίτια και τους αχυρώνες και τους έκαψαν. Πελώριες φλόγες υψώθηκαν και έκαψαν τους χωριανούς μου. Μέσα σ' αυ-

τούς ήταν και οι δικοί μου, ο πατέρας μου, η μητέρα μου, η γυναίκα μου και οι συγγενείς μου. Ούτε ένα δάκρυ δεν μπόρεσα να βγάλω. Αισθάνθηκα τον εαυτό μου ανήμπορο να κάνω κάτι.

Έμασαν μετά τα παιδιά, ανάμεσά τους και δυο δικά μου, και τα έριξαν ζωντανά στα πηγάδια. Σαν γέμισαν τα πηγάδια, έριξαν πάνω πέτρες. Τις κοπέλες και τις νεαρές γυναίκες αφού τις βίασαν, τις οδήγησαν στο ποτάμι. Ήταν ένας γκρεμός και το ποτάμι κάτω σχημάτιζε λίμνη. «Μας έβαλαν στη σειρά σαν αρνιά» διηγείται η Ευμορφία. Μία μία περνούσαμε μπροστά από έναν Τούρκο, γονατίζαμε, κι εκείνος χτυπούσε με το σπαθί του κάθετα το λαιμό. Ένας άλλος δίπλα του με μια κλωτσιά έσπρωχνε το κουφάρι στο ποτάμι, που έπεφτε με πάταγο στο νερό. Κλαίγαμε, σπαρταρούσαμε και πολλές λιποθυμούσαν. Οι Τούρκοι χαχάνιζαν. Δεν έδειξαν τον παραμικρό οίκτο. Κλείναμε τα μάτια μας και θηγνούσαμε. Οι άλλοι Τούρκοι είχαν στηθεί στο χείλος του γκρεμού και πυροβολούσαν όποια έβλεπαν ζωντανή να κολυμπάει. Όταν ήρθε η σειρά μου, τους παρακάλεσα, τους ικέτεψα! Δεν γονάτισα όπως οι άλλες. Πετάχτηκα όρθια και έκανα προσπάθεια να σωθώ. Αισθάνθηκα τότε κάτι στην κοιλιά μου, αλλά εκείνη τη στιγμή δεν πόνεσα. Με κλώτσησε ο διπλανός Τούρκος και βρέθηκα στο νερό. Όταν συνήλθα από το πέσιμο, είδα τα έντερα μου έξω. Τα περιμάζωσα και ακολούθησα το ρεύμα του ποταμού κάνοντας την πεθαμένη. Έπεφταν δίπλα μου τα κορμιά των γυναικών. Οι Τούρκοι συνέχισαν να πυροβολούν. Πέφτανε γύρω μου οι σφαίρες. Δεν με πέτυχε καμία. Ευτυχώς κοντά στην ατυχία μου στάθηκε τυχερή. Πλησίασα στην όχθη και με το άλλο χέρι πιάστηκα από έναν θάμνο. Όταν έφυγαν οι Τούρκοι, βγήκα και πήρα το δρόμο για το χωριό Ταζλού. Εκεί με περιποιήθηκαν οι γυναίκες από το Χερίζ Νταγ. Πρόσεξαν το τραύμα μου και από την άλλη μέρα με τάζιζαν με χλιαρό χυλό από αλεύρι». Η γυναίκα αυτή ήταν η γυναίκα του Σάββα Τσακουριδίδη από το Χατζήμπεη. Με την Ανταλλαγή ήρθε στην Ελλάδα.

Από τις λίγες που σώθηκαν από την τραγωδία του Χατζήμπεη, ήταν και η Όλγα. «Το χτύπημα του Τούρκου στο σβέρκο μου δεν μου προξένησε σοβαρό τραύμα. Έπεσα στα νερά αλλά ένας Τούρκος με πυροβόλησε και με πέτυχε στην ωμοπλάτη. Όταν έφυγαν οι Τούρκοι, βγήκα από το ποτάμι. Ήμουν γυμνή. Σκέφτηκα να πάω στην Έρπαα. Εκεί ήταν ένας Τούρκος, φίλος του πατέρα μου. Η Έρπαα ήταν 4 ώρες μακριά μας. Περπάτησα και στα μεσάνυχτα έφτασα και πήγα στο σπίτι του. Χτύπησα την πόρτα. «Ποια είσαι τέτοια

ώρα;» ρώτησε. «Είμαι η Όλγα από το Χατζήμπεη, η κόρη του φίλου σου. Πριν ανοίξεις την πόρτα, σε παρακαλώ να μου δώσεις ένα ρούχο της χανούμισσας, γιατί είμαι γυμνή». Ο Τούρκος φάνηκε πιστός στη φιλία του. Φώναξε τις γυναίκες. Ήρθαν οι γυναίκες και με περιποιήθηκαν. Τις διηγήθηκα τα παθήματά μας.

Έκλαψαν και εκείνες. Μετά δυο μέρες έφυγα και πήγα κι εγώ στην Ταζλού, όπου συναντήθηκα με άλλες τέσσερις γυναίκες που είχαν σωθεί από την κόλαση του Χατζήμπεη».

Όταν έφυγε ο Τοπάλ Οσμάν - διηγείται ο Νερκίζογλου - με τους τσέτες του, έφτασαν από τα γύρω χωριά οι Τούρκοι να πάρουν τα πράγματά μας. Είχε νυχτώσει για καλά. Πεινούσα πολύ. Είχα δυο μέρες να φάω. Ενώ οι Τούρκοι ήταν απασχολημένοι με το πλιάτσικο, πλησίασα το σπίτι μου. Εκεί είδα έναν μεσόκοπο Τούρκο με τα παιδιά του να φορτώνει στο κάρο του τα πράγματα του σπιτιού μου. Είδα δίπλα ένα δισάκι. Όσο ήταν αυτοί μέσα, γέμισα το δισάκι με καρβέλια που βρήκα πάνω στο κάρο. Μετά πήγα στην Ταζλού. **Από τα 850 άτομα του χωριού μου είχαμε σωθεί οι 26.**

Το χωριό Ταζλού

Η Ταζλού ήταν ένα από τα προπύργια αντίστασης του αγωνιζόμενου Ποντιακού Ελληνισμού. Ήταν χτισμένο σε ένα φαράγγι του βουνού Μπουγαλή. Γύρω-γύρω είχε απόκρημνους βράχους με λαξευμένες παλιές σπηλιές. Εκεί με το αντάρτικο κρύφτηκαν και σώθηκαν πολλά γυναικόπαιδα. Πολλές φορές οι Τούρκοι πολιόρκησαν το χωριό και διεξήχθησαν επικές μάχες στις οποίες νίκησαν οι Έλληνες κι έγραψαν σελίδες δόξας με πόνο, αίμα και δάκρυα. Κι όμως οι αγώνες του ηρωικού Ταζλού Ντερεσί απουσιάζουν από τα διδακτικά βιβλία όλων των βαθμίδων της Εκπαίδευσης.

Το χωριό βρίσκεται σε απόσταση 21½ χλμ. ΝΔ από την Έρπαα. Είχε 50 οικογένειες που κατάγονταν από την Αργυρούπολη, Κοτύωρα και Ακ Νταγ Ματέν. Μιλούσαν ποντιακά.

Μια άλλη μαρτυρία για την Ταζλού

«Ελληνικό χωριό κοντά στη Ταζλού ήταν το Φεριζ Νταγ. Πηγαίναμε σε δυο ώρες με τα πόδια. Αυτοί έκαμαν το χωριό. Πήγα στο σχολείο. Έβγαλα την Δ' τάξη. Ασχολήθηκα με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Το 1912 με τους Βαλκανικούς πολέμους έκλεισαν τα σχολεία. Το 1918 παντρεύτηκα τη Δέσποινα από το Ζιερε της Αμάσειας και εγκαταστάθηκα εκεί. Τον Ιούνιο 1920 μας εξόρι-

σαν. Μας πήγαν Χαρπούτ - Ντιάρμπεκιρ - Μαλάτεια. Τον Οκτώβριο 1922 μας άφησαν ελεύθερους. Στο μεταξύ η γυναίκα μου με την μάνα της ήρθαν στην Ελλάδα, στο Βαθύλακκο Κοζάνης. Εγώ αρρώστησα κι έμεινα στη Μαλάτεια. Όταν έγινα καλά, έφυγα από τη Μαλάτεια, κατέβηκα στη Μερσίνα. Εκεί έβγαλα διαβατήριο και με το πλοίο «Άδανα» μας έφεραν στη Χίο. Από εκεί πήγα στον Πειραιά, όπου έμεινα ως το 1926. Μετά έμαθα πού ήταν η γυναίκα μου. Πήγα και τη βρήκα στο Βαθύλακκο Κοζάνης, όπου μείναμε 2 χρόνια. Μετά φύγαμε στη Χράνη Κατερίνης, όπου μας έδωσαν κλήρο.

Η Ταζλού εκκλησιαστικά ανήκε στη Μητρόπολη Νεοκαισαρείας. Η εκκλησία μας ήταν ο Άγιος Γεώργιος. Στις 23 Απριλίου είχαμε το πανηγύρι μας. Ζυμώναμε και ψήναμε στο φούρνο ωραία ψωμιά (τσουρέκια, κολόφια κ.ά.). Σφάζαμε μοσχάρια. Τα ψήναμε στην αυλή του σχολείου. Εκεί στήναμε δυο καζάνια και ψήναμε το περίφημο κεσέκι. Το κρέας έβραζε μαζί με ξεφλουδισμένο σιτάρι, το λιώναμε με χοντρές ξύλινες κουτάλες και το σερβίραμε. Έτρωγαν όλοι, ξένοι, χωριανοί, Τούρκοι, Έλληνες. Στο τσαϊρι (λιβάδι) της εκκλησίας κάθονταν και έτρωγαν. Τα φαγητά τα τοποθετούσαν πάνω σε σανίδια μέσα σε μπακιρένια πιάτα που τα μαζεύαμε από το χωριό. Μετά το φαγητό κάναμε αγώνες πάλης. Στους νικητές δίναμε δώρα: υφάσματα, δοχεία κ.ά. Χωρίς διάκριση Τούρκοι και Χριστιανοί έτρωγαν και πάλευαν. Πρόσφερε ο κόσμος δώρα στην εκκλησία: κεριά, υφάσματα, μοσχάρια, πρόβατα, αρνιά κ.ά. Οι Τούρκοι έφερναν πιο πολλά από τους δικούς μας. Ήταν θαυματούργος ο Άγιός μας. Έκανε καλά τους αρρώστους μας. Οι Τούρκοι τον πίστευαν και έλεγαν πως τον βλέπουν. Τον Άγιο Γεώργιο οι Τούρκοι τον λέγανε Χιτιρελέζ. Την Πρωτοχρονιά ξημερώματα πήγαιναν οι γυναίκες και έπαιρναν από τη βρύση το αμίλητο νερό και καλάντιζαν τη βρύση. Με το νερό αυτό πλένονταν και ράντιζαν τα γεννήματα. Η Ταζλού είχε μουχτάρη (κοινοτάρχη) και υπαγόταν στο καϊμακαμλίκι της Έρπαα, μουτεσαριφλίκι Τοκάτης και Βαλελίκι Σεβάστειας. Τα επώνυμα των κατοίκων ήταν: Μεχτερίδης, Βασιλειάδης, Τσακαλίδης, Γιαγιτζόγλου, Παπαδόπουλος, Γεωργιάδης». (Εφραίμ Κ. Μεχτερίδης, Κ.Μ.Σ. 1975)

Η επιδρομή του Τοπάλ Οσμάν

«Τέλη Μαΐου με αρχές Ιουνίου του 1920 ήτανε που βγήκαμε στα βουνά. Αυτό τον καιρό πήγε ο Τοπάλ Οσμάν -παλικάρι του Κε-

μάλ- στην Έρπαα μέσα κι έκανε κακό μεγάλο, καταστροφή και εξολοθρευμός των Χριστιανών. Σκυλί ήτανε. Έδωσε διαταγή και μαζέψανε όλους τους άντρες από 15 μέχρι 70 χρόνων και τους κλείσανε άλλους στην Αρμένικη εκκλησία, άλλους στις φυλακές κι άλλους στο υπόγειο ενός μεγάλου ρωμαϊκού σπιτιού του Αναστάς εφέντη με τ' όνομα για τα πλούτη του. Εκεί είχανε κλείσει και τους περισσότερους. Τη νύχτα έβαζε ο Τοπάλ Οσμάν τα «παλικάρια» του και χτυπούσαν με ρόπαλα τους φυλακισμένους και τους σκότωναν και μετά πετούσαν τα σώματά τους έξω στα δάση. Έπαιζαν τα όργανα, ζουρνάδες και νταούλια, στην πλατεία για να μην ακούγονται οι φωνές τους. Δέκα μέρες κράτησε το κακό και χαθήκανε όλοι οι άντρες. Πρώτα άρχισε από το υπόγειο του Αναστάς εφέντη και ύστερα άδειασε αυτό με το σκοτωμό των ανδρών και μετά έκαναν το ίδιο στους φυλακισμένους στην Αρμένικη εκκλησία.

Τότε βγήκαμε και εμείς στο βουνό και μείναμε τρία χρόνια έξω ως το καλοκαίρι του 1923. Τα χωριά Ταζλού και Κελεμίτς βγήκαμε μαζί και ανεβήκαμε στο ίδιο βουνό. Αγοράσαμε κρυφά από Τούρκους γειτόνους μας όπλα και σφαίρες και είχαμε να πολεμούμε τους Τούρκους, τσέτες και στρατό. Κόβαμε δέντρα, βάζαμε και χώμα και κάναμε καλύβια κι έτσι είχαμε πρόχειρες κατοικίες. Κατεβαίναμε στα τούρκικα χωριά, αρπάζαμε και τρώγαμε. Κάψαμε κι εμείς τούρκικα χωριά. Πιάσανε πολλούς οι Τούρκοι και τους σκοτώσανε. Μαύρη και άγρια ζωή κάναμε. Τρώγαμε χόρτα άγρια και χυλό με αλεύρι άμα βρίσκαμε. Από το δικό μας χωριό, το Κελεμίτς, το Εντίκ Πινάρ βγήκε το πρώτο αντάρτικο στα 1919, με καπετάνιο τον Κοτζά Αναστάς. Μαζί ήταν και τα χωριά του Νίκσαρ. Κακά μεγάλα είδανε τα μάτια μας. Βλέπαμε από πάνω και λαμπαδιάζανε τα χωριά. Ο Τοπάλ Οσμάν άμα έκανε το κακό στην Έρπαα κι έφυγε, στο γυρισμό του πέρασε από τα χωριά Χατζήμπεη και Κιζολτουρέν, μάζεψε όλους τους άντρες στην Εκκλησία, όπως και στο χωριό Κίρκχαρμαν, και έβαλε φωτιά και τους έκαψε. Έκαψε και τα άλλα χωριά. Όσοι μείνανε κήκαν. Όσοι ήταν στα βουνά σώθηκαν. Και το Φερίζ Νταγ έτσι χάθηκε. Και μέσα σε πηγάδια ρίξανε ανθρώπους. Δεν είδανε τα μάτια σου και δεν ξέρεις τι είδανε τα δικά μας. Να τ' ακούς και να μην τα πιστεύεις.

Από Κελεμίτς όσοι μείνανε μέσα στο χωριό, τους πήρανε και τους πήγανε στο Νικσάρ και τους κλείσανε σε μια εκκλησία. Εκεί έπεσε αρρώστια και θανατικό μεγάλο. Από Νίκσαρ τους κατεβάσανε στην Τοκάτη κι από εκεί στο Ντιάρμπεκιρ και το Κουρδιστάν.

Άλλοι πέθαναν από αρρώστιες, πείνα, κακουχίες και ταλαιπωρίες, άλλους σκότωναν οι Τούρκοι. Ως την Ανταλλαγή ούτε το 1/3 δεν είχε απομείνει.

Με την Ανταλλαγή εγκατασταθήκαμε στο Βαθύλακκο Κοζάνης». (Σάββας Παπαδόπουλος, Παρθένα Παπαδοπούλου Κ.Μ.Σ. Ελ. Γαζή 29/11/1962)

Η Έρπαα (Herak)

Έρπαα, λέξη τουρκική σύνθετη: Ερ, νωρίς, παγ, αμπέλι, δηλαδή εδώ τα σταφύλια ωριμάζουν νωρίτερα από τις γύρω περιοχές

Είναι πόλη και επαρχία του νομού Τοκάτης. Αριθμούσε γύρω στις 17 χιλιάδες κατοίκους από τους οποίους οι 14 χιλιάδες ήταν Τούρκοι, 2 χιλιάδες Αρμένιοι και 700 Έλληνες. Ο περισσότερος ελληνικός πληθυσμός ήταν στα χωριά. Ούτε ένα χωριό Αρμενίων δεν υπήρχε στην περιφέρεια.

Τα ελληνικά χωριά της Έρπαας ως επί το πλείστον ήταν ορεινά. Τα χωριά του κάμπου τα είχαν οι Τούρκοι κι ήταν τα πιο εύφορα.

Ήταν έδρα Καϊμακάμη και υπαγόταν στον Μουτεσαρίφη της Τοκάτης, που απείχε 42 χλμ. απ' αυτήν.

Χαρτογραφική θέση: υψόμετρο 230 μ., 42 χλμ. Β της Τοκάτης, 64 χλμ. Α-ΒΑ της Αμάσειας, 69½ χλμ. ΝΑ της Σαμψούντας, 110 χλμ. ΒΔ της Σεβάστειας, Μουτεσαριφλίκι Τοκάτη, Βαλιλίκι Σεβάστεια.

Οι Έλληνες της πόλης ήταν σπουδαίοι έμποροι. Από το Φεριζ Νταγ ήταν εγκαταστημένοι στην Έρπαα δυο οικογένειες. Η μια ήταν η οικογένεια Ελευθεριάδη Αντωνίου (Αντών αγάς), που ήταν πολύ πλούσιος κι ένας από τους άρχοντες της πόλης και ο αδελφός του, Ελευθεριάδης Αναστάσιος (Αναστάς Εφέντης), ήταν Μιλλέτ Μπασής (Εθνάρχης), είχε διοριστεί δικαστικός σύμβουλος και ανακριτής, επειδή γνώριζε την ελληνική και τουρκική γλώσσα. Εισέπραττε τους φόρους από τους κοινοτάρχες και τα χρήματα αυτά τα κατέθετε στο Δημόσιο Ταμείο. Έτσι, ως μεσάζων, προστάτευε τους Έλληνες από τις τουρκικές αρχές, δίνοντας λύσεις στις διαφορές τους.

Οι Έλληνες της Έρπαα είχαν οργανωμένη κοινότητα. Ο Ελευθεριάδης Ιωάννης, σε μαρτυρία που έδωσε στην Αθήνα το 1956,

μας λέει:

«Είχαμε μια μεγάλη εκκλησία, της Αγίας Τριάδος, έναν ιερέα, 2 δασκάλους και μια δασκάλα. Τα έξοδα αντιμετωπιζόνταν από τα έσοδα της εκκλησίας και από τα εισιτήρια των επαγγελματιών. Αλλά μεγαλύτερο μέρος των εξόδων πλήρωναν οι αδελφοί Ελευθεριάδη, οι οποίοι πρόσφεραν και ένα σεβαστό ποσό για την αγορά όπλων για την οργάνωση των ελληνικών αντάρτικων ομάδων. Για την καλύτερη οικονομική ενίσχυση και οργάνωση του ποντιακού αντάρτικου, επισκεφθήκαμε τον Μητροπολίτη Αμασειάς στην Σαμψούντα εγώ δηλαδή ο **Ελευθεριάδης Ιωάννης**, ο **Λευτέρ' Χότζας** και ο **Αντωνάκης Τζινογλου**. Εκθέσαμε στον επίσκοπο Ζήλωνα τα θέματα της οργάνωσής μας στην περιφέρεια Έρπαα. Ευχαριστήθηκε πολύ και μας ρώτησε πώς πρέπει να αρχίσουμε και τι πρέπει να κάνουμε. Του προτεινάμε να εξοπλιστούν όλοι οι Έλληνες και να εκλεγεί μια επιτροπή αγώνα για να υπάρξει καλή διοίκηση. Εκείνη την ημέρα σχηματίστηκε μια 5μελής Επιτροπή με πρόεδρο τον Αντωνάκη Τζινογλου. Ο Λευτέρ' Χότζας ανέλαβε την οργάνωση όλων των ανταρτών με βοηθούς-συμβούλους εμένα (τον Ελευθεριάδη Ιωάννη) και τον **Α. Τσιμενίδη**. Από τις πρώτες ημέρες διαπιστώσαμε ότι όλοι όσοι κρατούσαν όπλα ήσαν και αρχηγοί. Διαπληκτιζόνταν μεταξύ τους και υπήρχε φόβος να αλληλοσκοτωθούν. Ο Λευτέρ' Χότζας ήρθε σε επαφή με τους κυριότερους αρχηγούς και τους έπεισε να αναγνωρίσουν Γενικό Αρχηγό τον **Ιστίλαγά (Στυλιανός Κοσμίδης)**, ο οποίος στο διάστημα 1914-1918 ήταν στα βουνά με λίγους αντάρτες και είχε τα προσόντα αρχηγού. Έτσι λύθηκε το πρόβλημα της ηγεσίας. Μας απασχολούσε τώρα η προμήθεια όπλων και πολεμοφοδίων. Όπλα προμηθευτήκαμε από τους Άγγλους στην Σαμψούντα, **με την μεσολάβηση του ομογενή διερμηνέα Κακουλίδη**. Μας στοίχισαν το 1/3 της ελεύθερης αγοράς και εξοπλίσαμε όλα τα χωριά της Σαμψούντας, Πάφρας, Τσαρσαμπά, Λαοδικείας και της Έρπαα. Οι συλλήψεις των ομογενών των πόλεων και αόπλων των χωριών άρχισαν μετά τις ελληνικές εκλογές της 20^{ης} Δεκεμβρίου 1920. Τότε αναθάρρησαν οι Τούρκοι βασιζόμενοι πλέον στην απομόνωση της Ελλάδας από τους συμμάχους της. Συνέλαβαν σε μια νύχτα τον άρρενα πληθυσμό της Σαμψούντας, του Καβάκ και της Χάβζας και τους σκότωσαν μεταξύ Μερζιφούντας και Τσόρουμ.

Οι Τούρκοι όμως συνέλαβαν τα μέλη της Επιτροπής και τα σκότωσαν. Κατόρθωσα εγώ να διαφύγω στο Βατούμ και από εκεί στην

Κωνσταντινούπολη, όπου βρισκόταν ο πατέρας μου. Ο Τοπάλ Οσμάν έφθασε στην Έρπαα όπου όσοι άνδρες δεν είχαν φύγει στα βουνά τους μάζεψε στο Μέγαρο του θείου μου Αναστάς εφέντη και τους φυλάκισε στα υπόγεια και τους υπόλοιπους στην Αρμενική Εκκλησία. Έβαλε τους οργανοπαίχτες να παίζουν μουσική για να μην ακούγονται οι κραυγές πόνου των φυλακισμένων και τους εκτέλεσε όλους».

Εκκλησιαστικά η Έρπαα υπαγόταν στη Μητρόπολη Νεοκαισαρείας. Είχε αντιπρόσωπο του Δεσπότη, δηλαδή Έξαρχο (Δεσπότη Βεκιλί).

Με την Ανταλλαγή των πληθυσμών όσοι επέζησαν ήρθαν στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκαν στους Νομούς Γρεβενών, Κοζάνης, Πιερίας και Θεσσαλονίκης.

Τα έθιμα του Φεριζ Νταγ και των γύρω χωριών

Το φιτζέκ - η μοίρα (μαρτυρία)

«Το έθιμο αυτό το κάναμε της Ανάληψης, σαράντα μέρες μετά τη Λαμπρή. Παραμονή βράδυ πήγαιναν τα κορίτσια του χωριού σε εφτά βρύσες και κουβαλούσαν νερό. Έκοβαν από επτά κλαδιά και από επτά δέντρα λουλούδια. Ορίζαν ένα σπίτι κι εκεί σε έναν κουβά μέσα έριχναν νερό, κλαδιά και λουλούδια και τον σκέπαζαν με κουβέρτα ή κιλίμι κόκκινο. Ανήμερα της Ανάληψης άμα γύριζαν από την εκκλησία, πήγαιναν στο σπίτι που είχαν τον κουβά. Ένα κορίτσι πρωτογεννημένο σήκωνε την κουβέρτα. Το κάθε κορίτσι έριχνε μέσα στο νερό ένα δικό του πράγμα, σκουλαρίκι, βραχιόλι, σταυρουδάκι και ό,τι άλλο ήθελε.

Το πρωτογεννημένο κορίτσι είχε δεμένο τα μάτια του με ένα μαντίλι. Έβαζε το χέρι της στο νερό κι έβγαζε ένα ένα τα πράγματα που είχαν ρίξει χωρίς να βλέπει. Τα άλλα κορίτσια κάθονταν γύρω γύρω και τραγουδούσαν διάφορα τραγούδια. Ένα από αυτά ήταν:

«Φιτζέκ, φιτζέκ να γίνει αλήθεια - τα λόγια των κοριτσιών να τα δεχτεί.

Απ' αντίκρυ Κούρδοι περάσανε - και στα χέρια τους κρατούσαν χρωματιστά πανιά.

Τι ωραία παλικάρια πέρασαν!

*Στον κήπο μέσα λουλούδι είσαι - κι εμένα μ' έκανες φθισικό
έλα αντίκρυ να σε δω - στα χέρια σου να δώσω τριαντάφυλλο».*

Σε κάθε στίχο έβγαζε το κορίτσι ένα πράγμα από μέσα και ό,τι έλεγε το τραγούδι, αυτό ήταν για το κορίτσι που ήταν δικό της, ό,τι

ήταν. Φωνάζανε αυτό είναι δικό μου, αυτό είναι δικό μου. Αν ήταν καλά τα λόγια του τραγουδιού είχανε χαρά.

Η γιορτή για τις ψυχές

Την Πεντηκοστή τα κορίτσια του χωριού στρώνανε τραπέζια στην αυλή της εκκλησίας με διάφορα φαγητά: πίτες, τσουρέκια, αυγά, γιαούρτια, γλυκά κ.ά.

Μετά τη Λειτουργία ο κόσμος που έβγαινε από την εκκλησία, έπαιρνε και έτρωγε και εύχονταν: «Να συγχωρεθούν οι πεθαμένοι». Πιστεύαμε πως πενήντα μέρες οι ψυχές των πεθαμένων είναι έξω από τα μνήματα. Τη Λαμπρή ελευθερώνονται με του Χριστού την Ανάσταση και την Πεντηκοστή μπαίνουνε πάλι στο μνήμα τους.» (*Παπαδόπουλος Σάββας, Παπαδοπούλου Παρθένα Κ.Μ.Σ.*)

Φαγητά, διατροφικές συνήθειες και η ζωή στα χωριά της Έρ- παα

Όλα τα χωριά της επαρχίας Έρπαα είχαν σχεδόν τα ίδια φαγητά. Οι διατροφικές συνήθειες ήταν ίδιες. Η διατροφή τους περιλάμβανε δημητριακά, λαχανικά και γαλακτερά. Ήταν προϊόντα που έβγαζαν σε αφθονία. Από την παραγωγή τους πουλούσαν ό,τι περίσσευε στις αγορές της Αμάσειας και της Έρπαα.

Το ψωμί ήταν από σιτάρι και καλαμπόκι. Δεν έλειπε όμως και το ανάμεικτο σιτάρι με κριθάρι. Το βούτυρο, το τυρί κι όλα τα γαλακτερά δεν έλειπαν από το καθημερινό διαιτολόγιο. Το λάδι ήταν περιορισμένης χρήσης. Για λάδι χρησιμοποιούσαν το οπιόλαδο και το ηλιόλαδο. Τα νηστίσιμα φαγητά αποτελούνταν από σουπες σε σπαστό σιτάρι, φασόλια κ.ά. Η σουπά (τσορμπά ή σουρβά) με σπαστό σιτάρι και αϊράνι ή πασικιάν ή γιαούρτι με βούτυρο και δυόσμος ήταν στο πρόγραμμα της καθημερινής τους διατροφής. Πολύ συνηθιζόταν και το πιλάφι από πλιγούρι με γιαούρτι. Τα ζυμαρικά ήταν όλα σπιτικά (μακαρίνα, ωτία, εβριστέν, τρίμα, σιρόν) ή τηγανίτες με βούτυρο (πισία, λαβάσια ή πίτες, μοργρέκ) με τυρί ή χόρτα ή με οπιόσπορα ή με καρύδια και αμύγδαλα. Όλα τα φαγητά παρασκευάζονταν με αγνό βούτυρο και συνοδεύονταν με άφθονο γιαούρτι ατόφιο ή διαλυμένο με νερό.

Το κρέας παρά την άφθονη κτηνοτροφία δεν το χρησιμοποιούσαν συχνά. Κρέας έτρωγαν τα Χριστούγεννα, την Πρωτοχρονιά, τα Φώτα, το Πάσχα, στις 15 Αυγούστου, σε ορισμένες γιορτές, στους γάμους, στα μνημόσυνα κτλ.

Πολύ σε χρήση ήταν ο καβουρμάς από πρόβειο ή βοδινό κρέας. Διατηρούνταν λόγω του ψυχρού χειμώνα. Μαγειρευόταν ανάλογα με την περίπτωση με κρεμμύδι, λάχανο, πράσο, πιάφι (φιλοξενία, γιορτές) αλλά πολλές φορές και με αυγά.

Επειδή οι νηστείες τηρούνταν με θρησκευτική ευλάβεια, όλες οι σούπες μαγειρεύονταν με καρύδια, με ξηρά κορόμηλα, δαμάσκηνα, κρίνια, καΐσια για την υπόξινη γεύση, γιατί δεν γινόταν χρήση λαδιού ή βουτύρου. Στη σαρακοστή έτρωγαν πετιμέζι, μέλι και χοσάφ (δηλαδή καμπόστα από ξερά μήλα, αχλάδια, βερούκοκα, δαμάσκηνα). Η πατάτα ήταν σε αφθονία και σε καθημερινή χρήση.

Από χορταρικά χρησιμοποιούσαν το Φθινόπωρο και το Χειμώνα το λάχανο, που ήταν σε αφθονία, ωμό και μαγειρεμένο με διάφορους τρόπους με κρέας, ρύζι κλπ. κυρίως όμως το λάχανο χρησιμοποιούνταν σαν τουρσί (στύπα). Βαρέλι ολόκληρο τουρσί προετοιμάζε κάθε νοικοκυρά για το χειμώνα. Τουρσιά έκαμναν και με άγουρες ντομάτες, πιπεριές, γεμιστές μελιτζάνες, πατίσια (πράσινα φασολάκια), σαλάκια (άγουρα πεπόνια).

Τα κρεμμύδια, πράσα, παντζάρια, ρεπάνια, κολοκύθια, σκόρδα, μαυρολάχανα ήταν η παραγωγή τους, τα προϊόντα του λαχανόκηπου που απαραίτητα καλλιεργούσε το κάθε σπίτι. Χρησιμοποιούσαν όλων των ειδών τα αγριόχορτα (ραδίκια, λάπατα, χοσχοράνια, τσουκνίδες) και μανιτάρια που αφθονούσαν στα δάση τους. Τα σαλιγκάρια ήταν από τις καλύτερες γεύσεις και μαγειρεύονταν με κρεμμυδάκια ή σκέτα.

Η θέση της αγρότισσας Πόντιας της επαρχίας Έρπaa. Κατά γενική ομολογία οι Ελληνίδες αγρότισσες των χωριών της Έρπaa ήταν εξαιρετες νοικοκυρές, πιστές και αφοσιωμένες στον σύζυγο, στα παιδιά και στα πεθερικά. Εργατικές μέσα και έξω από το σπίτι. Σχολαστικές στην καθαριότητα, στοργικές μητέρες, με αναπτυσμένο το θρησκευτικό συναίσθημα και πιστές στα πατροπαράδοτα της χριστιανικής οικογένειας.

Όλες οι νηστείες και ιδιαίτερα της Σαρακοστής και της Παναγίας (15 Αυγούστου) τηρούνταν με ευλάβεια. Ο εκκλησιασμός ήταν υψίστη υποχρέωση.

Τα πεθερικά αγαπούσαν πολύ τις υπάκουες νύφες, ένιωθαν περηφάνια για την καλοσύνη τους και εκδήλωναν την ευγνωμοσύνη τους με την προσφορά δώρων (κοσμήματα, ρούχα, παπούτσια). Όταν ένας άντρας έμπαινε στο σπίτι, η γυναίκα σηκωνόταν από σεβασμό και αν ήταν μεγάλης ηλικίας, καθόταν όρθια όσο χρόνο

διαρκούσε η παραμονή του στο σπίτι.

Στις διασταυρώσεις των δρόμων δεν προσπερνούσε οποιονδήποτε άντρα ή ηλικιωμένη γυναίκα. Περίμενε να περάσει ο άντρας ή η γυναίκα και μετά να συνεχίσει την πορεία της, έστω κι αν ήταν φορτωμένη με πράγματα ή κουβαλούσε με τα δοχεία νερό.

Σαν μάλιστα ήταν νιόπαντρη, υποκλινόταν, φιλούσε το χέρι του και περίμενε να περάσει. Όταν ήταν στο δρόμο, με τον άντρα της προπορευόταν ο άντρας και ακολουθούσε η γυναίκα. Ήταν ένδειξη τιμής προς τον άντρα της.

Τα σκεύη της κουζίνας ήταν χάλκινα και καλογανωμένα. Υπήρχαν όμως και ξύλινα σκεύη, λεκάνες, κουτάλια, κουτάλες, σκάφες για ζύμωμα, ξυλάγγη (δουρβάνι) για την εξαγωγή του βούτυρου από το γιαούρτι, ξύλινο γουδί, ξύλινα δοχεία για το βούτυρο κ.ά.

Η ενδυμασία τους γινόταν από μάλλινα και λινά υφάσματα οικιακής παραγωγής. Μόνον ορισμένα ρούχα γυναικών γίνονταν από υφάσματα εμπορίου που προμηθεύονταν από την Έρπαια, την Αμάσεια, την Σαμψούντα, τη Νεοκαισάρεια και την Τοκάτη. Ως υποδήματα, άνδρες και γυναίκες, στις εργασίες τους φορούσαν τσαρούχια. Στις γιορτές, γάμους κτλ. φορούσαν ποστάλια (παπούτσια του εμπορίου).

Τα ήθη και έθιμα ήταν αγνά στα πλαίσια του Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού. Η φιλοξενία ήταν το ιδιαίτερο γνώρισμά τους, κληρονόμοι του βυζαντινού βίου.

Ήταν εργατικοί, φιλήσυχοι, υπάκουοι στους νόμους, με έμφυτη κλίση στην ήρεμη οικογενειακή ζωή.

Η οικογένεια ήταν πατριαρχική. Όλα τα μέλη της οικογένειας εκτιμούσαν και σέβονταν τον αρχηγό, ο οποίος ήταν και ο πρεσβύτερος. Αυτός ρύθμιζε πάντοτε όλα τα ζητήματα της οικογένειας. Οι νέοι καθώς και οι γυναίκες έπαιρναν μέρος στη λύση των οικογενειακών ζητημάτων. Το βέτο όμως ήταν αποκλειστικό δικαίωμα του άντρα. Οι νέοι σέβονταν τους μεγαλύτερους. Ποτέ ο νέος δεν κάπνιζε μπροστά στον πατέρα του. Θεωρούνταν ασέβεια. Οι ηλικιωμένες γυναίκες που διέθεταν πείρα στα ζητήματα της οικογενειακής ζωής, καθοδηγούσαν τους νέους και τις νέες στην επιλογή συντρόφου. Τις σπάνιες οικογενειακές διαμάχες διευθετούσε ο αρχηγός, στον οποίο υπάκουαν όλοι. Η εγκληματικότητα στους Έλληνες ήταν σπάνιο ή ανύπαρκτο φαινόμενο. Δεν ήταν όμως σπάνιο το φαινόμενο της απαγωγής νέας από νέο.

Στους γάμους συμμετείχαν όλοι του χωριού. Οι προσκλήσεις

γίνονταν με κεριά και με κέρασμα ρακής. Οι γάμοι γίνονταν συνήθως το χειμώνα, όταν διακόπτονταν οι αγροτικές εργασίες.

Η κοινωνική τους ζωή ήταν περιορισμένη. Την άνοιξη, το καλοκαίρι και τους δυο πρώτους μήνες του φθινοπώρου ασχολούνταν συνεχώς με τις εργασίες τους, γεωργικές και κτηνοτροφικές. Το χειμώνα όμως που οι νύχτες ήταν μεγάλες, αντάλλασσαν επισκέψεις τότε στο σπίτι του ενός τότε στο σπίτι του άλλου, έτρωγαν, έπιναν, συζητούσαν και διασκεδάζαν.

Έδιναν πολύ μεγάλη σημασία στις ονομαστικές γιορτές. Επισκέπτονταν μετά τη θεία Λειτουργία της Εκκλησίας τα σπίτια των εορταζόντων, τους εύχονταν «χρόνια πολλά» και δέχονταν κέρασμα.

Ιδιαίτερη σημασία για τη ζωή τους είχαν τα πανηγύρια στα διάφορα χωριά. Επισκέφτονταν γνωστούς, φίλους και συγγενείς, έκαναν συναλλαγές και τους δίνονταν η ευκαιρία εκλογής νύφης.

Το πανηγύρι σε κάθε χωριό γινόταν την ημέρα της γιορτής του Αγίου που ήταν αφιερωμένη η Εκκλησία (Άγιος Γεώργιος, Άγιος Χαράλαμπος, Κοίμηση της Θεοτόκου κ.ά.).

Ο εκκλησιασμός ήταν ιερό καθήκον. Στην εκκλησία επικρατούσε απόλυτη σιωπή. Η ευλάβεια και η αφοσίωση στη λατρεία του Θεού ήταν παραδειγματική. Οι μεγαλύτεροι γνώριζαν «απ' έξω» τη θεία λειτουργία καθώς και πολλά κείμενα της Εκκλησίας. Ασκοούνταν στην ψαλτική και οι καλλίφωνοι ήσαν άμισθοι ψάλτες της Εκκλησίας.

Οι νηστείες τηρούνταν αυστηρά και οι γυναίκες έμεναν νηστικές όλη τη ημέρα και μόνο μετά τον Εσπερινό και αφού έπαιρναν το «ύψωμα» έτρωγαν. Κοινωνούσαν αφού πρώτα γινόταν η εξομολόγηση.

Τις μεγάλες γιορτές το κάθε χωριό έπαιρνε πανηγυρικό χαρακτήρα.

Το κάθε χωριό ήταν οργανωμένο ως κοινότητα με Εκκλησία και σχολείο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ασχολίες των κατοίκων - Οι καλλιέργειες

Οι συνθήκες καθημερινής απασχόλησης και κοινωνικής ζωής των προγόνων μας ήταν τελείως διαφορετικές από τις σημερινές. Οι τεράστιες και ποικίλες αλλαγές που έγιναν στα μέσα του 20^{ου} αιώνα, δημιούργησαν νέες συνθήκες διαβίωσης. Οι εποχές που ζούμε σήμερα εμείς συγκρινόμενες με τις εποχές που έζησαν οι πρόγονοί μας, είναι προνομιούχες. Μια σύντομη περιγραφή των γεωργοκτηνοτροφικών εργασιών και οικιακών ασχολιών καθώς και της κατανομής τους μέσα στο ημερολογιακό έτος κρίνεται αναγκαία, γιατί οι περισσότερες απ' αυτές έχουν εκλείψει ή έχουν διαμορφωθεί με τη χρήση των σύγχρονων μέσων καλλιέργειας της γης, εκτροφής ζώων και του οικιακού εξοπλισμού, έτσι που σε λίγα χρόνια θα είναι εντελώς άγνωστες στις νέες γενιές. Οι περιγραφές καταδεικνύουν τις δύσκολες, και σκληρές συνθήκες απασχόλησης των προγόνων μας, τον καθημερινό τους μόχθο για τη βιολογική τους επιβίωση. Ερμηνεύουν το κλίμα της εποχής τους και επεξηγούν τις αναγκαιότητες που συνετέλεσαν στη δημιουργία και συντήρηση των παραδοσιακών εθίμων, των συνηθειών και της συγκεκριμένης κοινωνικής συμπεριφοράς των κατοίκων του Φερίζ Νταγ και γενικότερα του Πόντου, της Καππαδοκίας και της Κιλικίας. «Τω καιρώ εκείνω» οι κάτοικοι κατά κύριο επάγγελμα ασχολούνται με τη κτηνοτροφία αιγοπροβάτων, ιδιαίτερα των αγελάδων και με τη γεωργία ποικίλης καλλιέργειας: σιτάρι, καλαμπόκι, κριθάρι, βρίζα, καπνά, βαμβάκι, φασόλια, πατάτες, κουκιά, σκουπόχορτο, λάχανα, πράσα, μελιτζάνες, πιπεριές, κολοκύθια, πεπόνια, καρπούζια, τεύτλα, φακές, ρόβι, ρεβύθια, χορταρικά, ήλιους, όπιο, λινάρι, οπωρικά, όπως μήλα, αχλάδια, δαμάσκηνα, αμύγδαλα, βατόμουρα, αυτοφυή φουντούκια, αγριόμηλα, κράνια, κάστανα, τσάι, κόρτσα. Στις γεωργικές ασχολίες συγκαταλέγονται και η μελισσοκομία, η

οπιοκαλλιέργεια, η αμπελουργία και η σηροτροφία που ήταν πολύ αναπτυγμένες. Τις καλλιέργειες ευνοούσαν τα άφθονα νερά των πηγών και του ποταμού Ίρη.

Χειμώνας

Ο χειμώνας ήταν πολύ βαρύς. Το χιόνι έπεφτε άφθονο και σκέπαζε τα πάντα και το δριμύ ψύχος και η παγωνιά τρυπούσαν τα κόκκαλα. Βλέποντας πόσο σκληρός ήταν ο χειμώνας, γίνεται γνωστό γιατί φρόντιζαν ήδη από το καλοκαίρι και το φθινόπωρο να συγκεντρώνουν όλα τα απαραίτητα για το σπίτι τρόφιμα και καύσιμη ύλη αλλά και ζωτροφές.

Η ασχολία τους το χειμώνα ήταν η καθημερινή ολοήμερη φροντίδα για τα ζώα. Πρωί-πρωί έδιναν τροφή στα ζώα τους, άρμεγαν τις αγελάδες, φρόντιζαν τα νεογέννητα μοσχάρια, αρνιά και κατσίκια. Φρόντιζαν στους ορνιθώνες τις κότες, τις γαλοπούλες, τις χήνες, τις πάπιες και τα κουνέλια. Μερμινούσαν ώστε οι στάβλοι, τα μαντριά, οι ορνιθώνες και τα χοιροστάσια να είναι καθαρά. Καθάριζαν τα δάπεδα από την κοπριά και τα ούρα των ζώων που δημιουργούνταν στη διάρκεια της νύχτας και τα έστρωναν με άχυρα για να είναι καθαρά τα ζώα. Μετέφεραν τις κοπριές σε ειδικό χώρο συγκέντρωσης για να χωνέψουν, ώστε την άνοιξη να χρησιμοποιηθούν σαν λίπασμα στις φυτείες, στους κήπους και στα χωράφια. Μοίραζαν άχυρο και ξερά χορτάρια στα παχνιά των ζώων που μετέφεραν από τον αχυρώνα μ' ένα μεγάλο καλάθι. Τα άχυρα τα αποθήκευαν στις αχυρώνες μετά το αλώνισμα των σιτηρών. Στα βοσκοτόπια (παρχάρια, γαιιλάδες) τα χόρτα ήταν άφθονα και έφθαναν το ένα μέτρο. Το φθινόπωρο τα θέριζαν και τα άπλωναν επί τόπου σε σειρές και αφού ξηραίνονταν τα έκαμναν δεμάτια και τα μετέφεραν με τα ζώα και τα κάρα (αραμπάδες) στις αχυρώνες. Το ίδιο έκαναν και με το τριφύλλι. Μάζευαν ελατοκούκουτσα και βαλάνια από τις βελανιδιές που ήταν εξαιρετικές ζωτροφές ιδίως για τους χοίρους. Αποθήκευαν και τις τρυφερές κορυφές από τους βλαστούς των καλαμποκιών και τη φλούδα από τις ρόκες (ταλάσ'). Τα πρόβατα και τα γίδια τα τάζαν και με φύλλα βελανιδιάς. Το φθινόπωρο έκοβαν κλαδιά από τις βελανιδιές και τα δάση και μ' αυτά σχημάτιζαν κλαδαριές σαν τις θημωνιές. Το χειμώνα έβγαζαν τα κλαδιά με τα ξερά φύλλα (γαζέλια) και τα έδιναν στα ζώα σαν ζωτροφή.

Ιδιαίτερα περιποιημένη τροφή για τα ζώα το χειμώνα ήταν το

«γιαλ'» που γινόταν από διάφορα λαχανικά, υπολείμματα τροφών και πίτουρα βρασμένα με πολύ νερό. Το γιαλ' το πρόσφεραν στις αγελάδες που μόλις είχαν γεννήσει και στους χοίρους για πάχυνση. Τα βόδια, τα βουβάλια, τις αγελάδες, τα άλογα, μουλάρια και γαϊδούρια τα τάζαν με άχυρο, τριφύλλι, καλαμπουκιές (ταλάσια), ξερά χόρτα και χοντραλεσμένο ρόβι (γιαρμά). Το ρόβι είναι ο καρπός ενός φυτού που μοιάζει με τη φακή. Ο γιαρμάς γινόταν και με το κριθάρι και με τα σκύβαλα του σταριού. Τις ηλιόλουστες μέρες του χειμώνα έβγαζαν από τα μαντριά τα ζώα για να λιαστούν.

Διέθεταν πολλές ώρες για το πότισμα των ζώων που τα οδηγούσαν με άσχημες καιρικές συνθήκες στις ποτίστρες, στις βρύσες και στο ποτάμι. Όταν οι καιρικές συνθήκες ήταν ιδιαίτερα δυσμενείς, κουβαλούσαν νερό από τις βρύσες και τα πηγάδια και πότιζαν τα ζώα στους στάβλους και στα μαντριά. Ασχολούνταν με την καθαριότητα των μικρών και μεγάλων ζώων με ειδικά όργανα, ξύστρες, χτένια, σκούπες, λινάτσες. Οι γυναίκες άρμεγαν τις αγελάδες, έβραζαν το γάλα και έπηζαν το γιαούρτι που στη συνέχεια το δουρβάνιζαν για να βγάλουν το βούτυρο και το ταν (αριάνι) που το επεξεργάζονταν μετά για να κάνουν το πασκιτάν, απαραίτητο στην παρασκευή σουπας (σουρβά ή τσορμπά). Επειδή η θέρμανση του σπιτιού γινόταν με ξύλα στο τζάκι και στη θερμάστρα, φρόντιζαν ώστε η φωτιά να διατηρείται όλο το 24ωρο. Αυτό δεν εξυπηρετούσε μόνο τη θέρμανση αλλά και τη μαγειρική. Για προσάναμμα χρησιμοποιούσαν το δαδί.

Η διαδικασία παρασκευής ψωμιού μια φορά την εβδομάδα, πίτας και άλλων ειδών απαιτούσε ολοήμερη και κοπιαστική εργασία των γυναικών. Έπρεπε να ξυπνήσουν πριν να χαράξει για να κοσκινίσουν το αλεύρι και στη συνέχεια να ζυμώσουν. Άναβαν τον φούρνο από νωρίς, τον καθάριζαν από τις στάχτες και στη συνέχεια φούρνιζαν το ζυμάρι σε καρβέλια είτε πάνω στις ζεστές πλάκες του φούρνου είτε μέσα σε ειδικές λαμαρίνες (ταβάδες). Δεν υπήρχαν ώρες ανάπαυσης. Οι άνδρες στους στάβλους και στα μαντριά και οι γυναίκες μέσα στα σπίτια και στο φουρούν ταμού (οικοδομή που στέγαζε το φούρνο) δούλευαν ατέλειωτες ώρες. Οι γυναίκες εκτός των άλλων έπλεκαν κάλτσες, φανέλες, σκούφους, κουκούλες, ύφαιναν στον αργαλειό και μάλωναν τα ρούχα.

Οι γιαγιάδες έγενεθαιναν και ασχολούνταν με το μαλλί σκυμμένες ώρες ατέλειωτες πάνω στις λανάρες, στις τσικρίκες και στις ανέμες. Οι παπούδες ασχολούνταν με πλήθος άλλες εργασίες: κα-

τασκευάζαν σκούπες από σκουπόχορτο, χτένια από κέρατα ζώων και σκληρό ξύλο, έκαμναν ξυλόγλυπτα, τύπους για προσφορά και τσουρέκια, ξύλινες κατασκευές, έσπαζαν αμύγδαλα, καρύδια και φουντούκια και ετοιμάζαν την ψίχα που την κοπανούσαν μέσα σε ξύλινα γουδιά (τιπέκ) που ήταν απαραίτητη στη μαγειρική.

Τα αγόρια βοηθούσαν τους μεγάλους στους στάβλους και στα μαντριά και τα κορίτσια τις μανάδες τους στο νοικοκυριό, στο φούρνο, στο κέντημα και στο πλύσιμο.

Οι άντρες φρόντιζαν να καθαρίζουν τις αυλές, τις στέγες και τους δρόμους από τα χιόνια και να κουβαλούν κούτσουρα και ξύλα για το τζάκι και τη θερμάστρα. Καθάριζαν με το φως της ημέρας τα λαμπόγυαλα από τα φανάρια και τις λάμπες και τα γέμιζαν με πετρέλαιο ή λάδι.

Οι Ελληνίδες αγρότισσες ήταν εξαιρετικές οικοκυρές και μαγειρισσες, πιστές και αφοσιωμένες στους άνδρες τους, εργατικές και καλοσυνάτες όσο καμιά από τις γυναίκες των άλλων μειονοτήτων, Κούρδων, Αρμενίων, Γεωργιανών, Τσερκέζων και Τούρκων.

Διατηρούσαν με σχολαστικότητα την καθαριότητα του σπιτιού. Ετοιμάζαν σε μεγάλα καζάνια την κασταλαγή (διαλυμένη (αλισίβα) στάχτη στο νερό) και έπλεναν τα ρούχα με σαπούνι των μελών της οικογένειας. Κοντά σ' αυτά ήσαν καλές και στοργικές μάνες, αφοσιωμένες στην οικογένεια. Διακρίνονταν για τη βαθιά χριστιανική πίστη, διατηρούσαν τα πατροπαράδοτα της οικογένειας και φρόντιζαν για την καλή ανατροφή των παιδιών τους. Δεν ήξεραν γράμματα, αλλά ήσαν μεγάλες παιδαγωγοί που δίδασκαν με το παράδειγμά τους. Μαγειρεύαν τα φαγητά της ημέρας, σούπα, φασόλια, πατάτες, πλιγούρι και άλλα πρόσθετα φαγητά με βούτυρο ή λάδι, αυγά τηγανητά, πिसία, πίτες κ.ά. Ετοιμάζαν το τραπέζι (σοφρά) όπου κάθονταν γύρω-γύρω πάνω σε σκαμνάκια ή πρόχειρα μιντέρια όλα τα μέλη της οικογένειας και έτρωγαν το πρωί, το μεσημέρι και το βράδυ.

Οι γυναίκες και οι κοπέλες κουβαλούσαν με διάφορα σκεύη νερό από τις βρύσες και τα πηγάδια που απείχαν πολλές φορές αρκετά από το σπίτι. Εκεί στη βρύση έμπαιναν στη σειρά για να γεμίσουν τα δοχεία τους. Έβρισκαν έτσι την ευκαιρία να μάθουν τα νέα του χωριού και να κουτσομπολέψουν. Δεν έλειπαν και οι καυγάδες για τη διεκδίκηση της σειράς.

Το γιαούρτι κατά τη διάρκεια των νηστειών των Χριστουγέννων και της Σαρακοστής το μάζευαν σε καζάνια και σε 20 ως 25

μέρες το δουρβάνιζαν (δουρβάνι) ή το ξυλάγγιζαν (ξυλάγγ'). Το βούτυρο το μάζευαν προσεχτικά με ξύλινη κουτάλα και το έβαζαν σε δοχεία, το έπλεναν και το αλάτιζαν. Το χρησιμοποιούσαν μετά τη νηστεία για τις ανάγκες της οικογένειας και το υπόλοιπο το πουλούσαν. Το ταν (αριάνι) το έβραζαν, το σούρωναν σε λεπτές πάνινες σακούλες, αφαιρούσαν το υγρό και έμενε το «υλιστόν», ένα είδος μυζήθρας που το διέλυαν με νερό και το έτρωγαν σαν γιαούρτι. Με το καβουρντιστήρι έκαμναν τα ρεβύθια στραγάλια. Καβούρντιζαν ακόμη καλαμπόκια, κολοκυθόσπορα, αμύγδαλα, φουντούκια και καφέ. Φρόντιζαν τις κυψέλες. Τις σκέπαζαν με βριζάχυρο για να διατηρείται η ζέστη μέσα. Έδιναν ζαχαρώδεις χυμούς στις μέλισσες. Παστάλιαζαν (ταξινομούσαν) τα φύλλα καπνού και τα έδεναν σε μεγάλα δεμάτια (τένκια), μια δουλειά που απαιτούσε τέχνη και κόπο.

Οι οικοκυρές έκαναν τακτικά έλεγχο αν τα τουρσιά (στύπα) μέσα στα κιούπια και στα βαρέλια διατηρούνταν καλά και τα πίεζαν για να είναι πάντα καλυμμένα από την άλμη. Το ίδιο έκαμναν και για τα πεκμεζία. Τα ανακάτευαν με ξύλινες κουτάλες για να μη πήξουν.

Τον Φεβρουάριο κλάδευαν τ' αμπέλια. Για το φύτεμα νέων φυτών διάλεγαν μοσχεύματα. Αυτά ήταν βέργες (κληματσίδες) από τα κλήματα που τις έκαναν μικρά δεμάτια και τις παράχωναν σε μικρούς λάκκους που άνοιγαν, αφήνοντας το μισό μέρος έξω από το χώμα για να αεριζεται και να το βλέπει ο ήλιος. Τις βέργες αυτές τις ξέχωναν με μεγάλη προσοχή από τον Μάρτιο ως τον Απρίλιο γιατί τότε αυτές πετάνε «μάτια», βλασταίνουν και είναι έτοιμες για φύτεμα. Με το πατητό (λισγάρι) άνοιγαν μια βαθιά λακκούβα 30-50 εκατοστά και εκεί φύτευαν όρθια την βέργα, την παράχωναν, την πότιζαν και τη στερέωναν με ένα μικρό πάσσαλο ή καλάμι. Αυτή ήταν η διαδικασία όσον αφορά στο φύτεμα ήμερων κλημάτων. Φύτευαν και με καταβολάδες. Εκτός από τα ήμερα φύτευαν και άγρια κλήματα και μετά τα μπόλιαζαν με διάφορες ποικιλίες κλημάτων. Αυτό έκαμναν γιατί τα άγρια κλήματα ήταν πιο ανθεκτικά στην ασθένεια της φυλλοξήρας. Η φυλλοξήρα είναι ένα έντομο που «τρώει» τη ρίζα και το φλοιό του ήμερου κλήματος, που είναι τρυφεροί, ενώ των αγρίων είναι σκληροί και δεν προσβάλλονται.

Με ιδιαίτερη φροντίδα ασχολούνταν με την πάχυνση των χοίρων. Κάθε σπίτι διέθετε τον χοίρο του. Το δεύτερο 10ήμερο του Δεκεμβρίου σχηματίζονταν ομάδες ειδικών που έσφαζαν τους χοί-

ρους και τους έγδερναν και χώριζαν το κρέας από το λίπος. Στη συνέχεια οι νοικοκυρές επεξεργάζονταν τα προϊόντα. Το κρέας το κρεμούσαν στα κελάρια και το λίπος το έλιωναν και το αποθήκευαν σε τενεκέδες. Ήταν τόσο πολύ το λίπος ώστε από έναν χοίρο γέμιζαν 6-7 τενεκέδες, 70-80 κιλά. Τα υπολείμματα ήταν οι τσιγαρίδες με τις οποίες νοστιμίζαν πολλά φαγητά. Από το κρέας έκαμαν τον καβουρμά.

Άνοιξη

Την Άνοιξη άρχιζαν οι δουλειές στους κήπους, στα χωράφια, στα φυτώρια. Ετοιμάζαν τις βραγιές (φυτώρια) για τα καπνόφυτα και τα λαχανικά και μετά τα μεταφύτευαν στους κήπους και στα χωράφια. Τα ζώα έβγαιναν από τους στάβλους και τα μαντριά και πολλαπλασίαζαν τις φροντίδες και δραστηριότητες των κατοίκων σχετικά με την επίβλεψη και προστασία τους.

Έσκαβαν τους κήπους με το πελ' (λισγάρι) ένα σκαπτικό εργαλείο όμοιο με φτυάρι. Το σκάψιμο γινόταν και με τη δικέλλα, που ήταν εργαλείο με δυο μεγάλα σιδερένια δόντια. Σχημάτιζαν αυλάκια κι έριχναν κοπριά. Φύτευαν φασόλια, πατάτες, λάχανα, αγγούρια, μελιτζάνες, πιπεριές, κολοκύθια, παντζάρια, κρεμμύδια, σκόρδα, ρεπάνια, δυόσμο, μαϊντανό, ντομάτες. Κάθε οικογένεια είχε δύο και τρεις κήπους σε διαφορετικές τοποθεσίες όπου υπήρχε άφθονο νερό. Το πρώτο σκάψιμο γινόταν από τους άνδρες. Όλες οι μετέπειτα εργασίες γινόταν από τις γυναίκες. Αυτές φύτευαν, σκάλιζαν, πότιζαν, βοτάνιζαν και μάζευαν τη σοδειά.

Οι άνδρες κλάδευαν τα δέντρα, μηλιές, αχλαδιές κ.ά., κλάδευαν πολλά άγρια δέντρα για να πάρουν τα ξύλα και τα λεπτά κλαδιά με φύλλα για τροφή των αιγοπροβάτων. Γινόταν το πρώτο κούρεμα των προβάτων και των κατσικιών. Οι πελαργοί και τα χελιδόνια που γύριζαν στο χωριό, άλλαζαν το ψυχολογικό κλίμα των κατοίκων. Οδηγούσαν τις αγελάδες στη βοσκή όπου έτρωγαν πράσινο χόρτο. Οι αγελάδες όταν έτρωγαν φρέσκο τριφύλλι πρήζονταν με κίνδυνο να πάθουν τυμπανισμό. Οι πρακτικοί γιατροί αντιμετώπιζαν με επιτυχία το πρήξιμο των αγελάδων με διάφορα πρακτικά φάρμακα και ενέργειες. Υπήρχε έθιμο στις 23 Απριλίου, γιορτή του Αγίου Γεωργίου, να αναθέτουν σε επαγγελματίες βοσκούς (αγελαδάρηδες) να βοσκήσουν τις αγελάδες. Η συμφωνία ήταν εξάμηνη και τελείωνε στις 26 Οκτωβρίου, γιορτή του Αγίου Δημητρίου. Η πληρωμή γινόταν σε χρήμα ή είδος. Από την 1^η Μαΐου οδηγούσαν

τα κοπάδια στα βοσκοτόπια (παρχάρια, γαιϊλάδες) όπου έβοσκαν ελεύθερα ως τον Οκτώβριο.

Μετά από κάθε βροχή μάζευαν σαλιγκάρια από τους κήπους, τα αμπέλια, τα χωράφια και λιβάδια. Ήταν το αγαπημένο τους φαγητό (κοχλίδια με κρεμμύδι). Μάζευαν από τους αγρούς ραδίκια κι άλλα αγριόχορτα που τα χρησιμοποιούσαν με ποικίλους τρόπους στη μαγειρική.

Κάθε μέρα πότιζαν τα φυτώρια όπου είχαν σπείρει τους σπόρους των λαχανικών και του καπνού. Το πότισμα γινόταν με προσοχή με ποτιστήρια. Για την προστασία των φυτών σκέπαζαν τα φυτώρια με λινάτζες και καλαμωτές.

Τον Μάρτιο και Απρίλιο γινόταν το βοτάνισμα από τα αγριόχορτα που ξεφύτρωναν μέσα στα σιταροχώραφα και στα φυτώρια. Ένας μεγάλος κίνδυνος για τα φυτά στις πρασιές (φυτώρια) ήταν η παγωνιά που μπορούσε να τα καταστρέψει όλα. Τότε ο γεωργός θα έπρεπε να ξανασπείρει τις πρασιές απ' την αρχή. Αν αυτό δεν μπορούσε να γίνει, τότε η μόνη λύση ήταν να αγοράσει φυτά από άλλο γεωργό ή από άλλα χωριά.

Το Μάιο γινόταν η καπνοφυτεία, μια δουλειά επίπονη που κρατούσε πολλές μέρες. Μετά το φύτεμα ακολουθούσε το σκάλισμα και η αντικατάσταση των φυτών που δεν ευδοκιμούσαν.

Τον Μάρτιο με Απρίλιο γινόταν το σκάψιμο των αμπελιών. Αρχίζε η καλλιέργεια του οπίου (αφιονιού). Οργωναν το χωράφι καλά και μετά θρυμματίζαν τους σβώλους και έσπερναν τους μικροσκοπικούς σπόρους. Τον Μάιο γινόταν η σπορά του βαμβακιού. Οργωναν το χωράφι με το αλέτρι και καθώς άνοιγε η αυλακιά από πίσω ο σπορέας έριχνε τον σπόρο. Τα ρεβύθια, οι φακές, το τσεμένι, το ρόβι σπέρνονταν αρχές Άνοιξης, γιατί χρειάζονταν λιγότερο χρόνο για ανάπτυξη και ωρίμανση. Τότε έσπερναν και τα καλαμπόκια, τα σκουπόχορτα, τα πεπόνια και καρπούζια. Πινόταν το πρώτο θέρισμα του τριφυλλιού.

Καλοκαίρι

Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού οι ασχολίες των κατοίκων ήταν στο ζενίθ. Εργάζονταν εντατικά άνδρες, γυναίκες και παιδιά, για να μπορέσουν να μαζέψουν έγκαιρα τα προϊόντα της παραγωγής τους. Στα παρχάρια οι παρχαρομάνες και οι βοσκοί ασχολούνταν με την εγκατάσταση στις καλύβες με τις αποσκευές, εργαλεία και τα σκευή κι άλλα είδη που ήταν απαραίτητα για την γαλακτο-

κομία. Άρχιζε η εκτροφή του μεταξοσκώληκα με φύλλα μουριάς. Τον Ιούνιο γινόταν το σκάλισμα των καπνόφυτων και η αφαίρεση των ζιζανίων. Τον ίδιο μήνα τσάπιζαν τα καλαμπόκια, τα πεπόνια, τα καρπούζια και όλα τα λαχανικά στους κήπους και στα χωράφια. Τσάπιζαν και τα αμπέλια και τα θέριζαν. Τον Ιούλιο άρχιζε ο θερισμός. Σιτάρια, κριθάρια, βρίζες, βρώμη θερίζονταν με το δρεπάνι και δένονταν σε δεμάτια. Τα δεμάτια τα συγκέντρωναν σε διάφορα σημεία του αγρού κι εκεί έκαμναν τις θημωνιές. Ο θερισμός ήταν μια από τις πιο βαριές γεωργικές ασχολίες. Η ανυπόφορη ζέστη, η ολοήμερη χρήση του δρεπανιού, το επίπονο δέσιμο των δεματιών, το στήσιμο της θημωνιάς και η δίψα ήταν οι πιο βασανιστικές εμπειρίες των προγόνων μας.

Μετά το στήσιμο των θημωνιών άρχιζαν οι ετοιμασίες για το αλώνισμα. Η μεταφορά των δεματιών στο αλώνι γινόταν με τους αραμπάδες (κάρα). Εκεί σκόρπιζαν τα δεμάτια σ' όλη την επιφάνεια του αλωνιού. Το αλώνισμα γινόταν με ένα πλατύ ξύλινο κατασκευάσμα (το τουκάν'). Παράλληλα άρχιζε και το μάζεμα των φύλλων του καπνού. Όλη νύχτα έκοβαν τα ώριμα καπνόφυλλα για να διατηρούνται ζωντανά και δροσερά. Τα μετέφεραν με καλάθια (κοφίνια) στο σπίτι όπου άρχιζε το βελόνιασμα (ραμάτιασμα). Περνούσαν ένα-ένα φύλλο στις μακριές πλακωτές βελόνες και στη συνέχεια τα άδειαζαν σε ανθεκτικούς σπάγγους. Τους σπάγγους (αρμαθιές) κρεμούσαν στις ηλιάστρες για να στεγνώσουν τα φύλλα. Η εργασία αυτή καθήλωνε για πολλές ώρες όλα τα μέλη της οικογένειας μπροστά από το σωρό των φύλλων. Συναγωνίζονταν για το ποιος θα βελονιάσει περισσότερα φύλλα (γιαρούσ'). Οι εργασίες στα αμπέλια ήταν συνεχείς. Βλαστολογούσαν και κορφολογούσαν τα κλήματα για να δυναμώσουν.

Παράλληλα τάιζαν τους μεταξοσκώληκες με φύλλα μουριάς. Πότιζαν συχνά τα λινάρια και έκαμναν τα απαραίτητα σκαλίσματα.

Ωρίμαζαν τα ρεβύθια, οι φακές, το ρόβι, το τσιμένι. Τα έβγαζαν με το χέρι και τα συγκέντρωναν σε σωρούς μέσα στο χωράφι. Μετά με τα κάρα τα μετέφεραν στα αλώνια όπου γινόταν ο αλωνισμός. Ξεχώριζαν τον καρπό και το άχυρο το μετέφεραν και το αποθήκευαν στις αχυρώνες. Το άχυρο αυτό ήταν καλύτερο ποιοτικά από το άχυρο των σταριών.

Τον Αύγουστο γινόταν και η συγκομιδή των φουντουκιών. Μάζευαν κράνια και βότανα από τα δάση και χαμομήλι από τα λιβάδια. Μπόλιαζαν τα οπωροφόρα και τα άγρια δέντρα με καλές

ποικιλίες. Ακόμη και στα δάση έβλεπε κανείςμπολιασμένα δέντρα.

Άλλη κοπιαστική δουλειά ήταν το δεύτερο κούρεμα των προβάτων και των κατσικιών. Γινόταν η συλλογή του οπίου. Χάραζαν τις κάψες από το αφιόνι και μάζευαν το γαλακτώδες υγρό. Κάνανε κορφολόγημα στα καλαμπόκια για να δέσουν οι ρόκες καλύτερα. Υπήρχαν πολλές αμυγδαλιές και καρυδιές. Τέλη Αυγούστου άρχιζε η συγκομιδή τους. Ραβδίζονταν και μαζεύονταν οι καρποί. Τους τσουβάλιαζαν και τους μετέφεραν στο σπίτι όπου τις ώρες που είχαν ευκαιρία τους αποφλοίωναν. Κρατούσαν ένα μέρος για τις ανάγκες του σπιτιού και το υπόλοιπο το πουλούσαν στις αγορές της Έρπας, της Αμάσειας και της Σαμψούντας. Έβγαζαν τις κηρύθρες από τις κυψέλες και χώριζαν το μέλι από το κερί. Τα χειμερινά ρούχα τα έβαζαν στα σεντούκια. Για να τα προστατέψουν από το σκώρο κι άλλα έντομα, χρησιμοποιούσαν αντικείμενα με έντονη οσμή. Έτσι έβαζαν στα σεντούκια δαδί, καπνό, μήλα, κυδώνια, δυόσμο και μελισσόχορτο. Μάζευαν την ίσκα (γαβ), που είναι ένας καφετής μύκητας ο οποίος φυτρώνει στο φλοιό της βελανιδιάς. Την έβραζαν με σταχτόνερο, την ξέραιναν και κατόπιν την κοπανούσαν με σφυριά για να γίνει απαλή σαν βαμβάκι. Ήταν η πρώτη ύλη για το άναμμα του τσακμακιού (τσαχμάχ') που ήταν ένα είδος αναπτήρα. Το τσαχμάχ αποτελούνταν από μια λευκή πέτρα «τσαχμάχ' τασί» και από ένα κομμάτι κυρτό ατσάλι. Έβαζαν λίγη ίσκα στην άκρη της τσακμακόπετρας και χτυπούσαν ξυστά με το ατσάλι. Παράγονταν σπινθήρας με τον οποίο έπαιρνε φωτιά η ίσκα.

Φθινόπωρο

Γενικός κανόνας τους ήταν να εφοδιάζουν το σπίτι με όλα τα αναγκαία τρόφιμα για τη χειμερινή περίοδο. Έκαμναν απολογισμό για την παραγωγή που μάζεψαν όλο το καλοκαίρι. Για την αποτίμηση της δουλειάς τους έλεγαν: «Τα κλωσσόπουλα που γεννιούνται το καλοκαίρι, τα μετράνε το φθινόπωρο». Την εποχή αυτή γύριζαν από τα παρχάρια στα χωριά τα κοπάδια. Μετέφεραν όλα τα γαλακτοκομικά προϊόντα που είχαν παράγει στη διάρκεια του καλοκαιριού (βούτυρο, τυρί, πασικιάν, τσοκαλίκ).

Μάζευαν τις ξερές κάψες από το αφιόνι, τις έσπαζαν και μάζευαν σε σακούλες τους μικροσκοπικούς σπόρους, που τους έλεγαν χασχάς.

Γινόταν η συγκομιδή του καλαμποκιού. Μάζευαν τις ρόκες και τις μετέφεραν στο σπίτι για περαιτέρω επεξεργασία.

Έκοβαν ξύλα από το δάσος και τα μετέφεραν με τα ζώα και τα αποθήκευαν για το χειμώνα. Κλάδευαν τις βελανιδιές και με τα κλαδιά έκαμναν κλαδαριές (θημωνιές). Τις κορυφές τους κάλυπταν με βριζάχυρο (τσαβτάρ) για να προστατεύονται από τη βροχή και το χιόνι. Τα ξερά φύλλα (γαζέλια) της βελανιδιάς αποτελούσαν καλή τροφή για τα γιδοπρόβατα το χειμώνα. Μάζευαν τα κουκούλια από τους μεταξοσκώληκες και τα φούρνιζαν για να σκοτωθούν οι κάμπιες. Έτσι προστάτευαν το μετάξι.

Διαμόρφωναν τους αραπάδες τους με σανίδια όμοια με τα σημερινά φορτηγά αυτοκίνητα και μετέφεραν τις κοπριές από τους χώρους συγκέντρωσης στα χωράφια και τις εναπόθεταν σε μικρούς σωρούς στις περιοχές του χωραφιού που έκριναν ότι ήταν άγονες.

Σταύλιζαν τα ζώα στα χωράφια τους για να κοπρίζονται. Ήταν ένας ανέξοδος τρόπος για τη λίπανση των αγρών.

Θέριζαν το κεντίρ (λινάρι) και έδεναν τους βλαστούς σε δεμάτια. Στη συνέχεια τους έβαζαν σε δεξαμενές νερού για να μαλακώσουν και στη συνέχεια να γίνει η επεξεργασία αποφλοιώσης.

Γινόταν η συγκομιδή καρπών των οπωροφόρων δέντρων. Μάζευαν τα μήλα, τα αχλάδια, τα δαμάσκηνα κ.ά. Άλλα τα κόβανε σε φέτες και τα αποξήραιναν για το χειμώνα για να κάνουν χοσάφ' (κομπόστα) και άλλα τα αποθήκευαν μέσα σε άχυρα όπου διατηρούνταν σε καλή κατάσταση όλο το διάστημα του χειμώνα.

Ο τρύγος των σταφυλιών γινόταν τον Οκτώβριο. Η μέρα του τρύγου ήταν σωστό πανηγύρι για το χωριό. Όλοι μικροί και μεγάλοι ξεχύνονταν στ' αμπέλια όπου τρυγούσαν τα σταφύλια, τα έβαζαν σε καλάθια και τα μετέφεραν στα πατητήρια. Τα πατητήρια ήταν φτιαγμένα από πέτρα και άλλα από ξύλο. Τα σταφύλια ρίχνονταν μέσα και πατιούνταν από νεαρά άτομα που είχαν νωρίτερα πλύνει τα πόδια τους με σαπούνι. Έβγαζαν έτσι το μούστο. Ένα μέρος έβαζαν στα βαρέλια για κρασί, ενώ την άλλη ποσότητα έκαμναν πετιμέζι.

Μάζευαν από τους κήπους τα φασόλια, τα κολοκύθια, τις πιπεριές, τις μελιτζάνες, τις άγουρες ντομάτες και άγουρα πεπόνια και έκαμναν τα τουρσιά και άλλα τα ξέραιναν στον ήλιο για το χειμώνα (πιπεριές, μελιτζάνες, φασόλια με τη φλούδα). Έκοβαν τις μελιτζάνες σε φέτες, τις περνούσαν στην κλωστή και τις ξέραιναν στον ήλιο. Το ίδιο έκαμναν με τις κόκκινες πιπεριές και τα όψιμα φασόλια, τις οποίες ραμάτιαζαν ολόκληρες. Έπλεκαν σε πλεξού-

δες τα κρεμμύδια και τα σκόρδα. Έκαμναν γλυκά με πρώτη ύλη τα κυδώνια, τα μήλα, τα δαμάσκηνα, τα κολοκύθια και τις μελιτζάνες. Με τις ώριμες ντομάτες έκαμναν σάλτσα. Κοπανούσαν το σάρι για να το αποφλοιώσουν και να κάνουν το πλιγούρι και το κορκότο. Μάζευαν καρπούς αγριοτριανταφυλλιάς (κούσπουρνου) και το χρησιμοποιούσαν για συνθετικό για να κάνουν πετιμέζι και για άλλες ανάγκες της μαγειρικής.

Μετά τη συγκομιδή της παραγωγής από τους αγρούς, κήπους και αμπέλια, άφηναν τα ζώα και τα κοπάδια ελεύθερα να βοσκήσουν. Δεν υπήρχε κίνδυνος ζημιών. Έτσι ο χοροτζής (αγροφύλακας) την περίοδο αυτή χαλάρωνε την επίβλεψη και ξεκουραζόταν.

Ήξεραν να επιλέγουν και να μαγειρεύουν τα μανιτάρια που αφθονούσαν στην εξοχή και στα δάση. Τα λάχανα και τα πράσα τα μεταφύτευαν σε ειδικούς λάκκους έξω από το σπίτι και τα σκέπαζαν με βριζάχυρο. Έτσι είχαν λάχανα και πράσα φρέσκα όλη τη διάρκεια του χειμώνα. Όλο τον Οκτώβριο όργωναν τα χωράφια τους και μάζευαν το βαμβάκι. Το μάζεμα γινόταν με το χέρι σε καλάθια και αφού το έβαζαν σε τσουβάλια, το μετέφεραν στο σπίτι και περίμεναν τους εμπόρους για να το αγοράσουν. Ο Νοέμβρης ήταν ο μήνας της σποράς. Έσπερναν σιτάρι, κριθάρι, βρώμη (γιάφ'), σίκαλη (τσαβτάρ') και κουκιά. Μετέφεραν μέσα σε σακιά τα σιτηρά στους νερόμυλους. Καραβάνια ολόκληρα με φορτωμένα άλογα, μουλάρια και γαϊδούρια ξεκινούσαν νύχτα από το χωριό για να πάνε στο μύλο της αρεσκείας τους. Το αλεύρι αποθήκευαν στα αμπάρια όπου διατηρούνταν καθαρό και δροσερό, προστατευμένο από έντομα και ποντίκια.

Αυτές ήταν συντομογραφικά οι γεωργικές και κτηνοτροφικές ασχολίες και η αγροτική ζωή τους. Ένας αδιάκοπος σκληρός αγώνας με τα στοιχεία της φύσης και τις ιδιαίτερες δυσκολίες κάθε εργασίας, μια επίμονη και επίπονη καθημερινή προσπάθεια όλων των μελών της οικογένειας για την επιβίωσή τους.

Η αναφορά μας στις ασχολίες τους είναι μια συμβολή στη **δι-ατήρηση της Ιστορικής Μνήμης**, ένα δέσιμο του παρελθόντος με το παρόν και το μέλλον αλλά και μια απότιση τιμής στη μνήμη των προγόνων μας που ζύμωσαν το Μικρασιατικό χρώμα με το μόχθο, τον ιδρώτα και το αίμα τους. Ο αναγνώστης θα αντιληφθεί γιατί οι Έλληνες πρόσφυγες της Μικρασίας και του Πόντου έφεραν μια επανάσταση στις καλλιέργειες και στην ανάπτυξη της Ελλάδας που ρίζωσαν.

Οι καλλιέργειες

Το όργωμα

Για το όργωμα των χωραφιών χρησιμοποιούσαν βόδια ή βουβάλια και σε ελάχιστες περιπτώσεις μουλάρια ή άλογα. Τα βόδια ή τα βουβάλια τα μεγάλωναν και τα μάθαιναν από μικρά να υπακούν στις εντολές του γεωργού ώστε να δέχονται το ζυγό στο λαιμό τους και να σέρνουν αποτελεσματικά και με ασφάλεια το αλέτρι ή το κάρο. Απαραίτητα εργαλεία για το όργωμα των χωραφιών ήταν το **σιδερένιο αλέτρι** (σιδεράλετρο, πουλούχ') που το χρησιμοποιούσαν για το πρώτο όργωμα του αγρού (πιριτζί σαπάν') και για να εκχερσώνουν ακαλλιέργητα εδάφη, το **ξύλινο αλέτρι** (ξυλάλετρο, γαράσαπαν') που ήταν από ξύλο και μόνο το υνί ήταν σιδερένιο. Το χρησιμοποιούσαν για το δεύτερο όργωμα του χωραφιού, για να σπείρουν και για να ανοίγουν αυλάκια για το φύτεμα του καπνού, της πατάτας, του καλαμποκιού, του βαμβακιού και να σηματοδοτούν τα σύνορα του χωραφιού ώστε να μη δημιουργούνται παρεξηγήσεις με τα χωράφια των γειτόνων. Επίσης ήταν ο **ζυγός** (ποιντρούχ') που εφαρμόζε στο σβέρκο των ζώων και στερεωνόταν στο λαιμό με δύο βέργες (ζεύλες) ξύλινες ή σιδερένιες και η **βουκέντρα** που ήταν ένα μακρύ ξύλινο ραβδί που μπροστά είχε ένα σουβλί για το κέντρισμα των βοδιών, ενώ στο κάτω μέρος της ήταν προσαρμοσμένη μια κοφτερή μεταλλική πλάκα με την οποία καθάριζαν το αλέτρι από τα χώματα που κολλούσαν κατά το όργωμα.

Η σπορά των δημητριακών

Ανάμεσα στα δημητριακά που καλλιεργούσαν, την πρώτη θέση είχε το σιτάρι. Η σπορά άρχιζε τον Οκτώβριο μετά τα πρωτοβρόχια και διαρκούσε ως και τον Νοέμβριο. Όταν όλα ήταν έτοιμα για τη σπορά, πήγαιναν με ένα πιάτο στάρι στην εκκλησία για να ευλογηθεί. Φθάνοντας στο χωράφι ο γεωργός έκαμνε το σταυρό του και αφού ύψωνε τα μάτια του στον ουρανό, έλεγε: «**Στου Θεού το αμπάρι ρίχνω το σπόρο και Αυτός προσκυνώ το όνομά του, να το ευλογήσει**» και άρχιζε να σπέρνει τον καρπό. Ο καρπός ήταν μέσα σε δισάκι κρεμασμένο στον ένα ώμο του κι από εκεί έπαιρνε με τη χούφτα του το σπόρο και τον έσπερνε. Ήθελε η σπορά τέχνη και τεχνική. Υπολόγιζε ώστε να μη ρίχνει πολύ καρπό και φυτρώσει πυκνά, ούτε λίγο ώστε να φυτρώσει αραιά. Ακολουθούσε το ζευγάρισμα, το όργωμα. Στο τέλος άνοιγε τις αυλακιές, ανάλογα

με την κλίση του χωραφιού, για το ξενέρισμα. Δηλαδή, για να φεύγουν τα λιμνάζοντα νερά στις περιπτώσεις που έβρεχε πολύ και το χωράφι πλημμύριζε.

Με τον ίδιο τρόπο έσπερναν και τα άλλα δημητριακά και ψυχανθή: κριθάρι, βρώμη, σίκαλη, φακή, ρεβύθι, ρόβι κ.ά. Τον Μάρτιο γινόταν το βοτάνισμα από τα αγριόχορτα που ξεφύτρωναν μέσα στο στάρι. Το βοτάνισμα γινόταν με το χέρι. Χρησιμοποιούσαν όμως και μαχαίρι όταν ήθελαν να μάσουν ραδίκια κι άλλα αγριόχορτα που τα έτρωγαν.

Το θέρισμα

Αρχές Ιουλίου (οράχ αι:μήνας του δρεπανιού) γινόταν ο θερισμός. Ο γεωργός εξέταζε αν το σιτάρι ήταν ώριμο για να θεριστεί. Έκοβε ένα στάχυ σιταριού και με τα δόντια του δοκίμαζε τη σκληρότητα του καρπού. Το σιτάρι έπρεπε να ωριμάσει καλά, να είναι σκληρός ο καρπός. Το θέρισμα ήταν κυρίως ανδρική δουλειά. Θέριζαν όμως και οι γυναίκες. Οι γυναίκες συνήθως και τα νεαρά μέλη της οικογένειας έδεναν τα δεμάτια. Τα εργαλεία του θερισμού ήταν το **δρεπάνι** (καγάν, οράχ'), ένα γαμψό σιδερένιο μαχαίρι με ξύλινη λαβή που έπρεπε να κόβει σαν ξυράφι και γι' αυτό το ακόνιζαν τακτικά, τα **παλαμάρια** (ελίκια) που ήταν ξύλινα γάντια, θήκες, με τα οποία έπιαναν πολλά στάχυα μαζί και προστάτευαν τα δάκτυλά τους από το κοφτερό δρεπάνι. Οι θήκες ήταν μονές ή διπλές και τριπλές. Ήταν επίσης η **πέτρα ακονισμού** (πηλέ τασι) που ήταν ειδική μελανόχρωμη πέτρα που τους χρησίμευε να ακονίζουν τα δρεπάνια, τις κόσες κι άλλα κοπτικά εργαλεία και τέλος η **λίμα** (ρινίν, εγέ) που ήταν μια μεταλλική ράβδος με ξύλινη λαβή με την οποία ακόνιζαν όλα τα μεταλλικά γεωργικά εργαλεία, δρεπάνια, κόσες, τσεκούρια, σκεπάρνια. Πριν από κάθε δουλειά έκαιναν το σταυρό τους και προσεύχονταν.

Οι θεριστές αφού τύλιγαν στη μέση τους ένα ζωνάρι για να μην υποφέρουν, έμπαιναν το πρωί με τη δροσιά στο χωράφι. Χώριζαν το χωράφι με νοερούς υπολογισμούς σε μακρόστενες λουρίδες και άρχιζαν το θέρισμα. Ο καθένας είχε τον τομέα του. Πινόταν τακτικά και το γιαρνούσ', δηλαδή συναγωνισμός για το ποιος θα φθάσει νωρίτερα στο τέρμα που είχαν σημαδέψει. Οι θεριστές έπιαναν μια χεριά στάχυα, μια δραξιά, όσο δηλαδή χωρούσε στη χούφτα με τα παλαμάρια, και την έκοβαν με το δρεπάνι. Όταν γέμιζε η αγκαλιά του θεριστή με στάχυα (χερόβολο), τα άφηγε κάτω. Πολλά μαζί

χερόβολα τα έδεναν σε δεμάτια οι δεματιστές. Το μεσημέρι, που ο ήλιος έκαίγε, σταματούσαν το θέρισμα για να ξεκουραστούν και να φάνε κάτω από τη σκιά ενός δέντρου. Το φαγητό τους ήταν λιτό και ευκολοχώνευτο: τσορμπά, γιαούρτι με πισία, αυγά κ.ά. Μετά λίγος ύπνος και πάλι άρχιζε η σκληρή δουλειά μέχρι τη δύση του ήλιου. Υπήρχαν θεριστές που θέριζαν τόσο γρήγορα που δεν τους προλάβαινε ο δέτης. Για δετικό υλικό χρησιμοποιούσαν τις ίδιες καλαμιές του σταριού ή χρησιμοποιούσαν πράσινα βούρλα (σάζια) που αφθονούσαν στις ρεματιές και στα βαλτώδη μέρη. Την άλλη μέρα χαράματα με τη δροσιά μάζευαν σε δυο τρία σημεία του χωραφιού τα δεμάτια κι έκαμναν τις θημωνιές.

Όταν τελείωνε ο θερισμός, έριχναν τα δρεπάνια μπροστά στα πόδια του νοικοκύρη και του εύχονταν περεκέτια (αφθονία αγαθών). Αυτός με τη σειρά του τους ευχαριστούσε και τους έδινε το παχίσι (δώρο), ένα πουκάμισο, παπούτσια, κάλτσες κ.ά. Οι θεριστές του πρόσφεραν ένα μικρό δεματάκι με στάχνα, το «τεστέ», που το έφερνε σπίτι του.

Τα στάχνα που έπεφταν κατά το θερισμό και έμεναν στο χωράφι, τα μάζευαν οι γυναίκες (σταχομαζώχτρες) και τα παιδιά και σχηματίζαν ματζάκια που τα λέγανε πασάχ'. Τα πασάχια τα μετέφεραν στο σπίτι και τα επεξεργάζονταν στην αυλή του σπιτιού.

Το αλώνισμα

Το αλώνισμα γινόταν τέλη Ιουλίου με αρχές Αυγούστου στο αλώνι. Το αλώνι (χαρμάν') ήταν ένας κυκλικός χωμάτινος ή πλακόστρωτος χώρος. Στο κέντρο του ήταν μπηγμένος ένας στύλος που κρατούσε με τριχιά τα ζώα καθώς περιφέρονταν στο αλώνι.

Τα αλώνια στα χωριά της Έρπασ, στον Πόντο, ήταν χωματένια. Έξυναν το μέρος του αλωνιού και καθάριζαν την επιφάνεια από τις πέτρες, τα χώματα και τα χόρτα και το σκούπιζαν με σκούπες από κλαδιά ιτιάς ή από σκουπόχορτο. Μετά πότιζαν με μπόλικο νερό ώστε να γίνει λασπώδες. Με τις σκούπες άπλωναν τη λάσπη σ' όλη την επιφάνεια του αλωνιού, ώστε να γίνει λεία, ενώ συγχρόνως βούλωναν και τις τυχόν τρύπες που υπήρχαν. Στη συνέχεια σκόρπιζαν μπόλικο ψιλοκομμένο άχυρο και το άφηναν για λίγη ώρα να το «χτυπήσει» ο ήλιος. Με τα πατήματα των ανθρώπων το άχυρο κολλούσε στη λάσπη και γινόταν ένα σώμα. Έτσι το αλώνι όταν στέγνωνε, γινόταν σκληρό και λείο και δεν έβγαζε χώματα και πέτρες κατά τη διάρκεια του αλωνίσματος.

Τα αλώνια τα κατασκεύαζαν σε ψηλές τοποθεσίες του χωριού για να είναι προσιτά στον άνεμο, που ήταν ο κυριότερος παράγοντας του καλού λιχνίσματος δηλαδή του διαχωρισμού του καρπού από τα άχυρα.

Όταν πια ήταν έτοιμο το αλώνι, κουβαλούσαν τα δεμάτια από τις θημωνιές. Η μεταφορά γινόταν με τους αραμπάδες. Η φόρτωση των δεματιών απαιτούσε έμπειρο άνθρωπο που ήξερε να φορτώνει και να δένει το φορτίο. Η φόρτωση γινόταν με μια ξύλινη διχάλα το τσατάλ' ή τικρέν.

Όταν έφθαναν στο αλώνι, έλυναν ένα ένα δεμάτι και το τοποθετούσαν με τάξη για να πατιούνται εύκολα.

Αρχίζαν να αλωνίζουν γύρω στις 9-10 η ώρα το πρωί, ώστε να έχει δει ο πρωινός ήλιος τα στάχυα, και να εξατμιστεί η υγρασία. Έπρεπε να είναι ξερά, στεγνά για να συνθλιθούν εύκολα.

Το κύριο εργαλείο για το αλώνισμα ήταν το τουκάν' ή ντουγένι (δουκάνι). Έμοιαζε με έλκηθρο που το αποτελούσαν δυο τρεις σανίδες από πεύκο ή βελανιδιά πάχους 5 εκ., μήκους 1,20 μ. και πλάτους 50-60 εκ. που ενώνονταν μεταξύ τους με μεντεσέδες ή με ξύλινους πήχεις καρφωμένους στην επάνω επιφάνεια. Στην κάτω επιφάνεια που αλώνιζε τα στάχυα, έφερε τσακμακόπετρες κοφτερές από πυριτόλιθο ή σιδερένιες κοφτερές προεξοχές από ειδικές λάμες για να πραγματοποιηθεί πιο γρήγορα και καλύτερα η συντριβή του καλαμιού και του σταχιού. Το ντουγένι συνδεόταν με το ζυγό που το έσερναν δυο βόδια με άξονα μήκους δυο μέτρων, ενώ ο γεωργός στεκόταν πάνω σ' αυτό και κατηύθυνε τα ζώα στην αδιάκοπη κυκλική πορεία τους. Στα στόματα των ζώων προσάρμοζαν ειδικά πάνινα ή συρμάτινα φίμωτρα, τα οποία δεν τους επέτρεπαν να σταματούν και να τρώνε τον αλωνισμένο καρπό.

Στην αρχή και για 2-3 ώρες αλώνιζαν χωρίς το ντουγένι. Έβαζαν στο αλώνι 2-3 ζώα, τα έδεναν με τη σειρά δίπλα-δίπλα στον στύλο και γύριζαν με την παρότρυνση του αλωνιστή. Με το πάτημα αυτό έπεφτε η στάθμη από τα στάχυα και μετά έβαζαν μέσα στο αλώνι το ντουγένι. Ο αλωνιστής καλούσε πολλές φορές και τα παιδιά του που ανέβαιναν στο ντουγένι με χαρά και το είχαν σαν παιχνίδι. Συγχρόνως ένιωθαν ικανοποίηση που πρόσφεραν κι αυτά υπηρεσίες. Κατά τη διάρκεια του αλωνίσματος ανακάτευε κάποιος με το τικρέν τα στάχυα για να έρθουν τα κάτω επάνω και να συντριφθούν. Όταν τα καλάμια γινόταν άχυρο και ελευθερώνόταν ο καρπός, το αλώνισμα τελείωνε και άρχιζε το λίχνισμα.

Το λίχνισμα

Αφού μάζευαν σε σωρό μέσα στο αλώνι το πατημένο σιτάρι, περίμεναν να φυσήξει αέρας για να γίνει το λίχνισμα με τα λιχνιστήρια. Αυτά ήταν ξύλινα εργαλεία σαν τα δικράνια και λέγονταν γιαπάδες. Υπήρχαν και μεγαλύτεροι σε μέγεθος γιαπάδες που χρησιμοποιούνταν για να φορτώνουν το άχυρο στους αραμπάδες. Στους αραμπάδες τοποθετούσαν δίχτυα γύρω γύρω για να μεταφέρουν μεγάλες ποσότητες άχυρου στους αχυρώνες. Το δίχτυ αυτό, που γινόταν ακόμα και με κουβέρτες, λεγόταν τσετέν’.

Η καλλιέργεια του αραβόσιτου

Μαζί με τα σιτηρά καλλιεργούσαν και καλαμπόκι. Εκτός από το σταρένιο ψωμί έφτιαχναν και καλαμποκίσιο ψωμί που ήταν πολύ νόστιμο. Η καλλιέργεια του καλαμποκιού ακολουθούσε μια διαφορετική διαδικασία. Η σπορά γινόταν τον Μάρτιο ή Απρίλιο. Με το αλέτρι άνοιγαν αυλάκια και ακολουθούσε ο σπορέας που έριχνε τους κόκκους σε απόσταση 30-40 εκατ. τον έναν από τον άλλο. Μαζί έσπερναν γύρω-γύρω στις άκρες του χωραφιού κολοκυθιές, πεπόνια, καρπούζια, φασόλια και ιδίως σκουπόχορτα, από τα οποία έφτιαχναν το χειμώνα σκούπες. Τον Ιούνιο γινόταν το τσάπισμα. Καθάριζαν με τις στάπες το χωράφι από τα αγριόχορτα και τα ζιζάνια και γέμιζαν το κάτω μέρος του βλαστού με χώμα για να διατηρείται η υγρασία. Τον Σεπτέμβριο κορφολογούσαν, δηλαδή έκοβαν τις κορφές των βλαστών για να δυναμώσουν και να ωριμάσουν οι ρόκες. Οι κορφολογημένες κορφές μεταφέρονταν σε δεμάτια στους αχυρώνες και αποτελούσαν πολύ καλή τροφή για τα ζώα. Τον Οκτώβριο έκοβαν τις ρόκες και τις μετέφεραν με τους αραμπάδες (με ειδική διαμόρφωση τσετέν) στα σπίτια, κάτω από υπόστεγα, σε σωρούς. Με τη βοήθεια φίλων, συγγενών και γειτόνων γινόταν το ξεφλούδισμα του καλαμποκιού, ιδίως τις βραδινές ώρες, μέσα σε κλίμα ευθυμίας, χαράς και γέλιου. Η νοικοκυρά τους πρόσφερε διάφορα φαγώσιμα, φρούτα, γλυκά και όλοι περνούσαν ευχάριστα τη βραδιά με αστεία και τραγούδι. Οι φλούδες αποθηκεύονταν στους αχυρώνες ως τροφή των ζώων για το χειμώνα.

Τις ρόκες μετά το καθάρισμα τις τοποθετούσαν στα ξηραντήρια για αποξήρανση, για να τρίβονται και να αποχωρίζονται οι κόκκοι εύκολα από τα κοτζάνια. Τα κοτζάνια, μετά την αφαίρεση του καρπού, ήταν άριστη καύσιμη ύλη για το χειμώνα, όπως και τα τσόφλια από τα καρύδια, αμύγδαλα και φουντούκια. Το χειμώνα

χρησιμοποιούσαν τα κοτζάνια του καλαμποκιού κι ως ζωτροφή. Τα βράζανε και το ζουμί το δίνανε στις αγελάδες.

Για να γίνει το στούμπημα, δηλαδή ο αποχωρισμός του καρπού από τα κοτζάνι, έβαζαν τις ρόκες στην μεγάλη εγδή (σοχού, τιπέκ) και τις χτυπούσαν με τα ξύλινα ρόπαλα. Τους κόκκους που έμεναν πάνω στα σπασμένα κοτζάνια τους μάζευαν με τα χέρια. Για να κάνουν αλεύρι πήγαιναν στους νερόμυλους, όπως έκαμναν και με το σιτάρι.

Χειρόμυλος

Κοπανίζουν για να αποφλοιώσουν το σιτάρι.

Όργωμα με βόδια στα Παράκοιλα (Κώστας και Αμερσουδά Βαλλίνα, 1962). Πηγή: “Τα γεωργικά της Λέσβου” Χρήστου Ι. Τραγέλη.

Πάνω:
Τσικρίνι
(Ροδάνι)
(Κ.Μ.Σ.)

Ντουρβανίζει το γάλα για να
βγάλει το βούτυρο (Κ.Μ.Σ.)

Αδράχτι
(Κ.Μ.Σ.)

Καλλιέργεια όπιου, καπνού, κάναβης και σηροτροφίας: Τέσσερις προσοδοφόρες καλλιέργειες και ασχολίες

Καλλιέργεια όπιου (αφιόνι) (χασχάσ')

Το αφιόνι είναι η μήκων η υπνοφόρος. Είναι η παπαρούνα από την οποία παράγεται το όπιο και το κυριότερο θεραπευτικό παράγωγό του, η μορφίνη. Στην Πόντο και στην υπόλοιπη Μικρασία γινόταν συστηματική καλλιέργεια και αποτελούσε σημαντικό παράγοντα της οικονομίας τους.

Από την καλλιέργεια του αφιονιού έπαιρναν τρία προϊόντα:

Το **όπιο** (αφιόνι), που είναι γαλακτώδες υγρό, πλούσιο σε αλκαλοειδείς ουσίες, όπως το υγρό της συκιάς, που το έπαιρναν μετά από χάραξη των άγουρων καρπών.

Τα **σπέρματα** του φυτού, που είναι ελαιούχα, είναι ακίνδυνα, κατάλληλα για τη διατροφή γιατί δεν περιέχουν όπιο κι άλλα δηλητήρια.

Τα **φύλλα**, που μαζί με άλλα χορταρικά τα χρησιμοποιούσαν στη μαγειρική, γιατί κι αυτά δεν περιέχουν όπιο ή άλλες ερεθιστι-

κές ουσίες.

Η καλλιέργεια γινόταν αρχές Απριλίου σε χωράφια με γόνιμο και υγρό έδαφος. Όργωναν τον αγρό και τον σβάρνιζαν για να σπάσουν οι σβώλοι και να μαζέψουν τις ρίζες από τα αγριόχορτα. Επειδή οι σπόροι είναι κόκκοι μικροσκοπικοί, τους ανακάτευαν με στάχτη, για να γίνει η σπορά ομοιόμορφα. Αφού σκόρπιζαν «στα πεταχτά» το σπόρο στο χωράφι, χρησιμοποιούσαν σβάρνα για να τον καλύψουν. Όταν φύτευαν τα φυτά και αποκτούσαν το ανάλογο ύψος, τα σκάλιζαν και τα βοτάνιζαν από τα αγριόχορτα και τα ζιζάνια. Τα φυτά αναπτύσσονταν και τον Ιούνιο το ύψος τους έφθανε μέχρι και 1,5 μέτρο και ανθοφορούσαν. Τα άνθη είναι λευκά με μια κόκκινη κηλίδα στη βάση στο σχήμα της παπαρούνας. Όταν πέσουν τα πέταλα, δένει ο καρπός που είναι κάψα στο σχήμα και στο μέγεθος μικρού ροδιού. Αρχίζει τότε η εξαγωγή του υγρού. Χάραζαν γύρω γύρω την κάψα. Οι τομές γίνονταν με μια ξύλινη λαβή πάνω στην οποία ήταν δυο καρφιά παράλληλα καρφωμένα. Έβγαине, τότε το γαλακτώδες πυκνόρρευστο υγρό (σπός) που αμέσως έπηξε. Η εργασία αυτή γινόταν τα ξημερώματα πριν βγει ο ήλιος, για να έχουν μεγαλύτερη απόδοση και επιτυχία. Αφού έπηξε το υγρό καλά, μετά από δυο μέρες γινόταν η συγκομιδή. Με ένα μαχαιράκι έξυναν και έπαιρναν το όπιο και το μάζευαν σ' ένα δοχείο. Από ένα στρέμμα έβγαζαν 1-1,5 οκάδες όπιο που του έδιναν το σχήμα σφαίρας (τόπι). Το πουλούσαν 3 λίρες την οκά.

Μετά τη συγκομιδή του οπίου ερχόταν η σειρά στα ελαιοφόρα σπέρματα που ήταν μέσα στην κάψα. Άφηναν τις κάψες μερικές εβδομάδες να κιτρινίσουν και να ξεραθούν. Ο καρπός ήταν πια ώριμος. Κάθε κάψα έχει μέσα άπειρους σπόρους σαν τα κουκούτσια του σύκου με σταχτόφαιο χρώμα. Έσπαζαν με προσοχή τις κάψες και τις αναποδογύριζαν μέσα σε μια σακούλα και τα σπόρια έπεφταν μέσα. Ένα μέρος της παραγωγής το είχαν για οικιακή χρήση. Για να γίνει φαγώσιμος ο καρπός τον καβούρντιζαν σ' ένα τηγάνι, όπως τον καφέ, ώσπου να πάρει μαύρο και γυαλιστερό χρώμα. Κοπάνιζαν μέσα σε ξύλινο γουδί (τιπέκ) τον καρπό μέχρι να γίνει σαν μαύρη αλοιφή έτοιμη για οποιαδήποτε χρήση. Είχε πολύ ωραίο άρωμα και μ' αυτό έφτιαχναν πιτούλες ή έβαζαν σε φαγητά για νοστιμιά. Χτυπημένο και ανακατεμένο με πετιμέζι, έμοιαζε κάτι σαν το ταχίνι με μέλι. Το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής το πήγαιναν στο πιεστήριο, που ήταν σαν ελαιοτριβείο, και βρισκόταν στο τσιφλίκι «Τουτλούκ», σε μικρή απόσταση από το χωριό. Εκεί

έβγαζαν οπιέλαιο τριών κατηγοριών. Η πρώτη και η δεύτερη για μαγείρεμα και η τρίτη ως λάδι φωτιστικό για τις κανδήλες και για τις ειδικές λάμπες φωτισμού (λυχνάρι) που τις έφτιαχναν οι ίδιοι από λαμαρίνα. Στο τέλος έμενε ένα υποπροϊόν σαν λεπτό πριονίδι, που το χρησιμοποιούσαν ως ζωτροφή.

Η καλλιέργεια του καπνού

Οι πρόγονοί μας ήταν άριστοι καλλιεργητές του καπνού. Γνώριζαν τις λεπτομέρειες της καπνοκαλλιέργειας και ασχολούνταν συστηματικά, εντατικά και αποδοτικά μ' αυτήν.

Όταν εγκαταστάθηκαν στο Βατόλακκο μετά την Μικρασιατική καταστροφή συνέχισαν με τον ίδιο ζήλο και μεθοδικότητα να ασχολούνται με την καλλιέργεια του καπνού και με πολλές άλλες επικερδείς καλλιέργειες. Έτσι έδωσαν νέα πνοή στις γεωργικές ασχολίες της περιοχής. Οι ντόπιοι τα πρώτα χρόνια ήταν επιφυλακτικοί και δίσταζαν να τις δεχτούν. Όταν όμως είδαν τα αποτελέσματα στον οικονομικό τομέα, ακολούθησαν το παράδειγμα των προσφύγων, από τους οποίους έμαθαν την καλλιέργεια και επεξεργασία του καπνού.

Η κάθε οικογένεια αποτελούσε μια μικρή επιχείρηση και ανάλογα με τα εργατικά χέρα που διέθετε, φύτευε και τα στρέμματα του καπνού. Κι όταν η χρονιά ήταν ευνοϊκή, η οικογένεια κέρδιζε αρκετά χρήματα.

Η καλλιέργεια όμως του καπνού απαιτούσε σκληρή και κοπιαστική δουλειά απ' όλα τα μέλη της οικογένειας. Σε ορισμένες φάσεις της καλλιεργητικής περιόδου για να αντιμετωπιστούν οι δυσκολίες, καταφεύγανε στη μέθοδο αλληλοβοήθειας (πετέλ, αργατία). Έτσι δυο τρεις οικογένειες συνεργάζονταν, ιδίως στη φάση της καπνοφυτείας και ξεπερνούσαν ανώδυνα τα προβλήματα που προέκυπταν από τη φύση της εργασίας.

Η κánaβη (κεντίρ)

Την κánaβη την καλλιεργούσαν για τις ίνες και τους σπόρους. Δεν γνώριζαν όμως ότι από το χνούδι των φύλλων παράγεται το ναρκωτικό «χασίς». Από 100 οκάδες βλαστού έπαιρναν 15-20 οκάδες κλωστικές ίνες. Οι σχοινοποιοί του χωριού με ένα απλό κλωστικό μηχάνημα επεξεργάζονταν χοντρά σχοινιά για τα κάρα τους, λεπτότερα για τα σαμάρια, πιο λεπτά για τα καπίστρια των ζώων και τέλος σπάγγους για να δένουν τα σακιά και τα δέματα

των καπνών.

Το μεγαλύτερο μέρος αποτελούσε πρώτη ύλη της οικοτεχνίας. Το χειμώνα οι γυναίκες με τα λανάρια και τ' αδράχτια έκαμναν τις κλωστές, οι οποίες στον αργαλειό μετατρέπονταν σε χοντρά υφάσματα. Κατασκεύαζαν τσουβάλια, σάκους, δισάκια, κιλίμια, πατάκια.

Από την παραγωγή του καρπού κρατούσαν το σπόρο για την επόμενη καλλιέργεια, ένα μέρος αποθήκευαν για διάφορες χρήσεις και το υπόλοιπο το πήγαιναν στο πιεστήριο και έβγαζαν λάδι που το χρησιμοποιούσαν στη μαγειρική, στα λυχνάρια, στις κανδήλες κ.ά. Τα υπολείμματα τα χρησιμοποιούσαν ως ζωτροφή το χειμώνα.

Σηροτροφία

Μια σπουδαία οικοτεχνία που είχαν αναπτύξει, ήταν η σηροτροφία, δηλαδή η καλλιέργεια του μεταξοσκώληκα με σκοπό να παράγουν μετάξι.

Σημαντικός παράγοντας αυτής της περιόδου ήταν οι πολλές μωριές, που χάρη στις καλλιεργητικές φροντίδες και βελτίωσης του κλαδέματος απέδιδαν φύλλα καλής ποιότητας, μοναδικής τροφής του μεταξοσκώληκα.

Συνεργασία και αλληλοβοήθεια (αργατία, πετέλ)

Ο αδιάκοπος και σκληρός αγώνας τους και η καθημερινή προσπάθεια να φέρουν σε πέρας τις δουλειές τους, τους ανάγκαζε πολλές φορές να συνεργαστούν. Η ανάγκη για ομαδική εργασία λειτουργούσε σαν θεσμός στον τομέα της παραγωγής. Δυο τρεις οικογένειες συνεννοούνταν να εργαστούν ομαδικά τότε στο χωράφι του ενός και τότε του άλλου. Με τον τρόπο αυτό γίνονταν πιο αποδοτικοί και κέρδιζαν χρόνο στην εκτέλεση των εργασιών. Ξεπερνούσαν τις δυσκολίες ανώδυνα. Έτσι π.χ. στο θερισμό θέρριζαν πρώτα το χωράφι που ωριμάζε πρώτο και δεν επιδέχονταν αναβολή. Για να μην δημιουργηθούν μεταξύ τους διαφορές, εφαρμόζαν τον κανόνα: ανάλογα με τα μεροκάματα που προσφέρει το μέλος της ομάδας, τόσα θα του προσφέρουν στη δική του δουλειά τα άλλα μέλη. Ήταν άγραφος νόμος. Ο παραβάτης είχε συνέπειες: κοινωνική απαξίωση και επιβολή χρηματικού προστίμου που κατέβαλε στην εκκλησία.

Η ανταποδοτική συνεργασία τους για την εκτέλεση των γεωργικών εργασιών δεν περιοριζόταν μόνο στο ανθρώπινο δυναμικό.

Παραχωρούσαν και τα ζώα τους για να αντιμετωπίσουν επείγουσες ανάγκες στο χωράφι, στη μεταφορά ξύλων, στη μεταφορά αλεσμάτων στο μύλο κ.ά.

Το ίδιο συνέβαινε και με τα γεωργικά εργαλεία. Δανείζονταν τσεκούρια, τσάπες, αλέτρι, σκαλιστήρια που τα επέστρεφαν όταν τελείωνε η δουλειά τους. Συνηθισμένο φαινόμενο ήταν η συνεργασία συμπεθερών σε γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες.

Η αλληλοβοήθεια έπαιζε καθοριστικό ρόλο στις σχέσεις τους. Πολλές φορές για να αντιμετωπίσουν πειστικές ανάγκες που δεν μπορούσαν μόνοι τους να τις αντιμετωπίσουν, ζητούσαν τη βοήθεια φίλων, συγγενών, γειτόνων. Τέτοιες εργασίες ήταν το κοπάνισμα του σταριού για να γίνει το πλιγούρι, το ξεφλούδισμα και το τρίψιμο του καλαμποκιού, το παστάλιασμα των καπνών, το μάζεμα του κουκουλιού, ο τρύγος του αμπελιού, η μεταφορά υλικών όταν χτιζανε σπίτι, αχυρώνα ή μαντρί κ.ά.

Το πνεύμα της συνεργασίας και της αλληλοβοήθειας έκανε τη δουλειά πιο ευχάριστη και αποδοτική. Ο μόχθος γινόταν τραγούδι. Δούλευαν και τραγουδούσαν, έλεγαν αστεία και γελούσαν κι ο χρόνος περνούσε ξεκούραστα και η δουλειά τελείωνε χωρίς πίκρες και βάσανα.

Τα φιλότιμα αισθήματά τους εκδήλωναν όταν πρόσφεραν εργασία για να βοηθήσουν φτωχούς, ανήμπορους και χήρες. Μια Κυριακή ή μια μέρα αργίας πολλοί μαζί δούλευαν στα χωράφια της οικογένειας που τα μέλη της δεν ήταν σε θέση να δουλέψουν. **Κανονικά ήταν αμαρτία να δουλεύουν σε μέρες αργίας στα χωράφια τους, αλλά όταν δούλευαν για ανήμπορη οικογένεια ημέρα αργίας, θεωρούσαν την πράξη τους ευλογημένη από τον Θεό.** Το ωράριο των εργατών δεν ήταν συγκεκριμένο. Εργάζονταν από ήλιο σε ήλιο δηλαδή από την Ανατολή ως τη Δύση του ήλιου. Καμιά φορά αν η εργασία αυτή δεν επιδέχονταν αναβολή, τότε πήγαιναν τη νύχτα με το φεγγάρι, γιατί την ημέρα τη διαθέτανε για τις δικές τους δουλειές.

Οι κάτοικοι του χωριού πρόσφεραν προσωπική εργασία για την κατασκευή δρόμων, σχολείου, εκκλησίας, ύδρευσης κ.ά., πρόσφεραν το μόχθο τους χωρίς αντάλλαγμα. Στις μεγάλες γιορτές οι γειτόνισσες συνεργάζονταν και έφτιαχναν μαζί τα τσουρέκια, τα κουλούρια, έβαφαν τα αυγά, έψηναν φαγητά στον ίδιο φούρνο, έφτιαχναν το πετιμέζι, τον καβουρμά, τα τουρσιά και έραβαν ρούχα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ο μόχθος και το μεράκι - Επαγγέλματα και τεχνίτες

Ο ντελάλης ή τελάλης (διαλαλητής, αυτός που ανακοινώνει τα νέα μεγαλόφωνα)

Ο ντελάλης ήταν μια ξεχωριστή προσωπικότητα του χωριού. Ήταν ένας άνθρωπος που είχε κάτι το μοναδικό, αφού από αυτόν περίμεναν οι συγχωριανοί να μάθουν τα σπουδαία γεγονότα, όπως ήταν οι διάφορες ανακοινώσεις της κοινότητας για προσωπική εργασία, δημοπρασία, κ.ά.. Ενημέρωνε τον κόσμο για την άφιξη εμπόρων για την αγορά καπνών, μεταξιού, σπίου κ.ά.

Τους ντελάληδες τους όριζε η κοινότητα. Ο κάθε ντελάλης είχε τον δικό του τρόπο στην ανακοίνωση-εκφώνηση του θέματός του. Όλους όμως τους χαρακτήριζε η βροντώδης φωνή. Έδιναν διάσταση στα πόδια τους, στεριώνονταν καλά, έβαζαν τα χέρια τους στη μέση κι ό,τι άλλο που θα τους βοηθούσε να βγάλουν όσο πιο δυνατή φωνή. Διάλεγαν μια θέση που δέσποζε, ακόμα και το καμπαριό και με τη στεντόρεια φωνή τους διαλαλούσαν το γεγονός.

Ο ντελάλης για να κινήσει την προσοχή του κόσμου δεν διαλαλούσε αμέσως το θέμα, αλλά έκανε έναν πρόλογο που έμοιαζε με χρησμό. Ήταν ένα λογοπαίγνιο που κινούσε το ενδιαφέρον: «Ε, λαέ, ακούσαμε, δεν ακούσαμε μη το λέτε» και έμπαινε στο κυρίως θέμα: «Αύριο θα έρθουν οι έμποροι να αγοράσουν τα καπνά» ή «Αύριο όλοι για προσωπική εργασία. Θα στρώσουμε το μεγάλο δρόμο με χαλίκι». Η αμοιβή του ήταν ένα ποτήρι ρακί, κρασί ή ένα φιλοδώρημα σε χρήμα ή είδος.

Ο χοροτζής ή γουρουτζής ή μπεχτσής (αγροφύλακας)

Το κοινοτικό συμβούλιο όριζε τον αγροφύλακα του χωριού μετά κι από σύμφωνη γνώμη των χωριανών. Τον πλήρωναν οι κά-

τοικοι. Η κάθε οικογένεια του έδινε 15 οκάδες σιτάρι στ' αλώνια. Είχε αποστολή να προστατεύει τους αγρούς, τους κήπους και τ' αμπέλια. Γύριζε την αγροτική περιοχή της δικαιοδοσίας του και υποχρέωνε τους βοσκούς να προσέχουν τα ζώα τους για να μην κάνουν ζημιές στις καλλιέργειες.

Εντόπιζε αυτούς που κάνανε τις αγροτοζημιές. Μαζί με άλλους, δυο, έναν αζά (σύμβουλο της κοινότητας) κι έναν αγρότη, εκτιμούσαν τη ζημιά και επέβαλαν το πρόστιμο που αναλογούσε. Εντόπιζε τους ζωοκλέφτες και έδινε πληροφορίες για χαμένα ζώα, για τυχόν καταστροφές στα δέντρα, στους κήπους και στ' αμπέλια. Κανόνιζε τη σειρά ποτίσματος των κήπων για να μη δημιουργούνται μεταξύ των κατοίκων διχόνοιες και έριδες. Έβλεπε τις συνοριακές διαφορές των αγροτών, ώστε να μη καταπατώνται τα σύνορα των χωραφιών. Οι κάτοικοι είχαν πάντα τον φόβο ελέγχου του χοροτζή και πρόσεχαν να μην προξενούν ζημιές στις ξένες περιουσίες. Ο αγροφύλακας ήταν το «μάτι» του γεωργού. Σ' αυτόν οι γεωργοί εμπιστευόνταν τη φύλαξη της περιουσίας τους. Μέρα-νύχτα εκτελούσε τα καθήκοντά του. Ξυπνούσε πολύ πρωί και γύριζε στο σπίτι του τη νύχτα. Πολλές φορές, αν είχε υποψία για κλεψιά ή ζημιά, έστηνε καρτέρι στον ύποπτο και μπορούσε να ξενυχτήσει. Καμάρωνε όταν δεν γινόταν ζημιά ή κλεψιά. Για να επιβλέπει καλύτερα, ανέβαινε σε ψηλές τοποθεσίες. Αν γινόταν καμιά ζημιά, ο αγροφύλακας ήταν αρμόδιος να βρει τον ένοχο. Προστάτευε και τα γεωργικά εργαλεία των χωριανών που ήταν στα χωράφια: αλέτρια, δρεπάνια, φτυάρια κι άλλα. Ήταν ο φόβος και ο τρόμος των υποψήφιων κλεφτών.

Αγελαδάρης - βοσκός

Η φύλαξη των αγελάδων γινόταν με τους αγελαδάρηδες, που ήταν βοσκοί οι οποίοι σύμφωνα με το έθιμο έπιαναν υπηρεσία στις 23 Απριλίου, γιορτή του Αγίου Γεωργίου και διαρκούσε ως τις 26 Οκτωβρίου, γιορτή του Αγίου Δημητρίου. Το τσομπανλήκι όπως κι όλα σχεδόν τα επαγγέλματα τότε, πήγαινε από πατέρα σε γιο. Όχι πως δεν μπορούσαν να ασκήσουν κι άλλο επάγγελμα, αλλά έτσι το είχαν σαν έθιμο να κρατούν το πατρογονικό.

Έτσι πολλά παιδιά που θα μπορούσαν να γίνουν εξαιρετικοί τεχνίτες, να ακολουθήσουν άλλους κλάδους ή να διαπρέψουν στα γράμματα, αδικήθηκαν και ξέμειναν φτωχοτσομπάνηδες. Σε σπάνιες περιπτώσεις και με την επιμονή των δασκάλων ταλαντούχα

και ευφυή παιδιά ακολουθούσαν το δρόμο των σπουδών.

Και οι βοσκοί των αιγοπροβάτων αναλάμβαναν υπηρεσία στις ίδιες ημερομηνίες με τους αγελαδάρηδες. Αν ο λύκος έτρωγε κανένα ζώο, έπρεπε ο βοσκός να προσκομίσει πειστήρια στον ιδιοκτήτη. Για το κούρεμα των αιγοπροβάτων κάθε Άνοιξη πληρωνόταν επιπλέον. Συνήθως το κούρεμα ήταν υποχρέωση των ιδιοκτητών. Ήταν μια διαδικασία που απαιτούσε τέχνη και αντοχή.

Τη φύλαξη των αρνιών και κατσικιών αναλάμβανε κάθε οικογένεια. Ανάθεταν στα παιδιά τους να τα βοσκήσουν και να τα φροντίσουν. Οι βοηθητικές αυτές εργασίες των παιδιών πολλές φορές γινόταν εμπόδιο για τη σχολική φοίτηση. Μερικοί που είχαν μεγάλο κοπάδι είχαν βοσκό ή υπηρέτη για όλο το χρόνο για την περιποίηση και φύλαξη των ζώων.

Γιοργαντζής (παπλωματάς)

Η φράση «ο καυγάς γίνεται για το πάπλωμα» καταδεικνύει τη μεγάλη αξία του παπλώματος στη ζωή μας. Το κορυφαίο αντικείμενο της προίκας των κοριτσιών και το άμεσα χρήσιμο ήταν το γιοργάνι (πάπλωμα). Οι νοικοκυρές έφτιαχναν μόνες τους τα παπλώματα όπως και τα στρώματα. Το γέμισμα ήταν μαλλί ή βαμβάκι. Τα στρώματα (ντοσέκ) τα γέμιζαν και με καλαμπουκιές (ταλάσ'). Τα υφάσματα τ' αγόραζαν ή τα έφτιαχναν οι ίδιες με λινές κλωστές στον αργαλειό.

Υπήρχαν όμως και τεχνίτες παπλωματάδες που γύριζαν τα χωριά με τα σύνεργα στον ώμο. Σ' αυτούς ανάθεταν την κατασκευή όταν ετοίμαζαν την προίκα για το γάμο. Τα εργαλεία του τεχνίτη ήταν απλά. Και στο σπίτι η νοικοκυρά δούλευε με τον ίδιο τρόπο με τους παπλωματάδες. Έστρωνε το ύφασμα από την ανάποδη κι ύστερα άπλωναν σ' όλη την επιφάνειά του το βαμβάκι ή το μαλλί με μια μακριά βέργα. Ύστερα πιάνοντάς το απ' τις δύο άκρες το τύλιγαν σε ρολό κι έφερναν πάνω την καλή πλευρά. Ράβανε το στόμιο και το πάπλωμα το βάζανε σε μια θήκη από σεντόνι.

Σκουπάς ή σουπουρκετζής

Για το σκούπισμα χρησιμοποιούσαν χειροποίητες σκούπες φτιαγμένες από διάφορα υλικά. Για το σκούπισμα των σπιτιών, της εκκλησίας, του σχολείου κι άλλων εσωτερικών χώρων χρησιμοποιούσαν την κοινή σκούπα φτιαγμένη από το σκουπόχορτο, που είναι ο θύσανος του φυτού **σόργον το σάρωθρον**, κοινώς σκούπα.

Καλλιεργείται στα χωράφια περιμετρικά από τις φυτείες καλαμποκιού. Από το θύσανο του φυτού αυτού κατασκεύαζαν και κατασκευάζουν τις σκούπες. Οι θύσανοι έχουν πολλούς σπόρους, τους σκουπόσπορους, που χρησιμεύουν ως τροφή των πουλερικών. Ο σκουπάς κόβει τα σκουπόχορτα σε ύψος 50-60 εκ. και τα ράβει σφιχτά στην κορυφή. Στη συνέχεια δίνει το σχήμα της σκούπας περνώντας με τη σακοράφα έντεχνα τα ράμματα.

Για τους εξωτερικούς χώρους, στάβλους, μαντριά, αυλές, αλώνια χρησιμοποιούσαν σκούπες φτιαγμένες από λεπτές βέργες ιτιάς, πουρναριών και άλλων θάμνων, που τις ένωναν σε δεματάκια με σχοινί.

Προλήψεις: Την ώρα που σκούπιζαν, αν ακουμπούσαν κάποιον άθελά τους, τον έφτυναν για να μη δοκιμάσει πίκρες. Απέφευγαν να κάθονται πάνω στη σκούπα γιατί όποιος το έκανε, γινόταν τεμπέλης.

Σχοινιάς ή ουργαντζής

Το σχοινί ήταν απαραίτητο στην καθημερινή τους ζωή. Με τα σχοινιά έδεναν τα ζώα τους στο παχνί και στη βοσκή. Έκαναν τα καπίστρια των ζώων, έδεναν πάνω στο σαμάρι και στο κάρο τα προϊόντα και κάθε υλικό, έδεναν και κρεμούσαν διάφορα αντικείμενα και τα χρησιμοποιούσαν σε πολλές άλλες χρήσεις της καθημερινότητας μέσα και έξω από το σπίτι.

Στα βουνά που είχαν καταφύγει, όταν τους καταδίωκαν οι Τούρκοι, τα σχοινιά τους έσωσαν σε πάρα πολλές περιπτώσεις. Με τα σχοινιά ανέβαιναν και κατέβαιναν στις σπηλιές που κρύβονταν. Με τη χρήση των σχοινιών κατασκεύαζαν μέσα στα δάση τις καλύβες τους και περνούσαν τα πλημμυρισμένα ποτάμια τα γυναικόπαιδα από μια όχθη στην άλλη, όσες φορές ήταν αναγκασμένοι να κানουν βιαία διάβαση ποταμού.

Τα σχοινιά τα κατασκεύαζαν από μαλλί κασίκας, βαμβάκι, αλλά κυρίως από τις ίνες λιναριού.

Υπήρχαν επαγγελματίες σχοινιάδες που διέθεταν τα απαραίτητα μηχανήματα, όπως ανέμη, κατσουνίστρα, κελπετένι, τηλιγάδια, σβίγγα. Στο χωριό υπήρχαν δυο-τρεις που ήταν σχοινιάδες. Σχοινιά και διάφορα ράμματα για τα καπνά τα αγόραζαν από την Έρπαα, Αμάσεια και Σαμψούντα. Αυτός που με το μαλλί της γίδας έπλεκε σχοινιά και έκαμνε καλύμματα για τα άλογα, λεγόταν μουτάφ-μουτάφης, λέξη από την οποία παράγεται το επώνυμο

Μουταφίδης ή Μουτάφογλου ή Μουτάφης, αλλά και Ουργαντζής, Ουργαντζίδης.

Ο τερζής και ο αμπατζής (ραφτάδες)

Οι αμπατζήδες πήραν την ονομασία αυτή από το είδος του υφάσματος που έραβαν. Ήταν ο αμπάς, ένα είδος χοντρού μάλλι-νου υφάσματος από το οποίο γίνονταν τα ρούχα. Οι ραφτάδες που έραβαν ρούχα με το ύφασμα αυτό λέγονταν αμπατζήδες. Αργότε-ρα τους ονόμασαν τερζήδες, γιατί έραβαν τα ευρωπαϊκά ρούχα που άρχισαν να φορούν καταργώντας τις βράκες και τα χοντρά μάλλινα υφάσματα. Οι τερζήδες έραβαν ρούχα με λεπτά υφάσματα.

Εκτός από τους αμπατζήδες και ραφτάδες η ραπτική ήταν μέρος της οικοτεχνίας. Έμπειρες γυναίκες ασχολούνταν με το ράψιμο για την κάλυψη των οικογενειακών τους αναγκών. Τα είδη ρουχισμού που κατασκευάζονταν ήταν πολλά και διάφορα. Χοντρά ανδρικά πανταλόνια, ανδρικά πουκάμισα, νυφιάτικα, γάντια, κάλτσες, πο-διές, γελέκια, σαλβάρια, εντερή, παιδικά ρούχα, ποδιές, κουκούλες κ.ά. Η ραπτομηχανή μέχρι την Ανταλλαγή ήταν σε χρήση στις πό-λεις. Στα χωριά το ράψιμο γινόταν με το χέρι. Έραβαν και σακιά, τορβάδες, δισάκια με μεγάλο βελόνι που λεγόταν τσουβαλούζ (σακοράφα).

Οικογενειακά επώνυμα: Τερζής, Τερζίδης, Τερζόγλου, Τερζό-πουλος, Αμπατζής, Αμπατζίδης, Αμπατζόγλου.

Καλαϊτζής ή γανωτής

Πολλά από τα μαγειρικά σκεύη (ταψιά, καζάνια, τεντζερέδες, κουτάλια κ.ά.) ήταν χάλκινα. Με την διαρκή χρήση και με τον καιρό οξειδώνονταν και προκαλούσαν αλλοίωση στα φαγητά, με συνέπεια την δηλητηρίαση που συχνά οδηγούσε τότε τον κόσμο σε περιπέτειες ακόμη και στον θάνατο. Για να αντιμετωπίσουν τον κίνδυνο της οξείδωσης, γάνωναν την εσωτερική επιφάνεια των σκευών με καλάι (κασσίτερο). Η εργασία του γανώματος γινόταν από ειδικούς τεχνίτες τους γανωτήδες ή καλαϊτζήδες.

Καλαθάδες - κοφινάδες

Τα καλάθια ήταν απαραίτητα στην καθημερινή ζωή. Οι νοι-κοκυρές είχαν διαφόρων μεγεθών καλάθια και πανέρια για πάρα πολλές χρήσεις. Έβαζαν μέσα ρούχα, φρούτα, ψωμιά, αυγά ή άλλα πράγματα τις γιορτινές μέρες του χρόνου. Οι γεωργοί χρη-

σιμοποιούσαν τα κοφίνια για να μεταφέρουν καπνά, σταφύλια, καρπούζια, πεπόνια, κρεμμύδια, άχυρα, λαχανικά κ.ά. Υπήρχαν τριών ειδών καλάθια που διέφεραν στο σχήμα, στο μέγεθος και στο υλικό κατασκευής: Το κοινό καλάθι, το κοφίνι και το πανέρι. Οι μανάβηδες και οι ψαράδες μέσα σε κοφίνι έβαζαν τα είδη που πουλούσαν. Με ειδικά καλάθια ψάρευαν ή έπιαναν πουλιά (ξώβερ-γα). Η κατασκευή τους ήταν σχετικά εύκολη δουλειά. Την άνοιξη ή το φθινόπωρο οι καλάθιαδες πήγαιναν στις ποταμιές κι έκοβαν κλαδιά ιτιάς, λυγαριάς ή από άλλα φυτά με ευλύγιστα κλαδιά και τα άφηναν στον ήλιο να ξεραθούν. Πριν αρχίσουν το πλέξιμο, τα έβρεχαν για να αποκτήσουν ευλυγισία. Ξεκινούσαν από τη βάση και μετά έπλεκαν τα τοιχώματα. Εκτός από ιτιές και λυγαριές χρησιμοποιούσαν καλάμια, βούρλα, βέργες από φουντουκίες και ξύλα από διάφορα δέντρα που τα έσχίζαν σε λεπτές λουρίδες.

Στα παλιά κοφίνια οι νοικοκυρές έβαζαν άχυρα όπου γεννούσαν οι κότες. Γνωστές οι φράσεις: «Έχασε τα αυγά και τα καλάθια», «Όχι όλα τ' αυγά σ' ένα καλάθι», «Πάει νερό με το καλάθι», «Πως θα μεταφέρουμε νερό με το καλάθι; Άμα το νερό γίνει πάγος!», «Ο κάλαθος των αχρήστων», «Όπου ακούς πολλά κεράσια, πάρε μικρό καλάθι».

Στο χωριό κοντά στις άλλες ιστορίες έλεγαν και τούτο: «Στα πολύ παλιά χρόνια οι άνδρες είχαν κακά γεράματα. Ο γιος έβαζε μέσα σ' ένα κοφίνι τον γέρο πατέρα του, τον φορτωνόταν και τον πήγαινε σ' ένα απόμερο δάσος, όπου τον άφηνε στην τύχη του. Μια φορά ένας αφού έβαλε στο κοφίνι τον πατέρα του, τον πήγε στο δάσος. Αφού τον άφησε, κίνησε να φύγει. Ο γέρος του είπε:

-Παιδί μου, πάρε το καλάθι μαζί σου γιατί θα σου χρειαστεί!

-Όχι, πατέρα, σε τι θα χρειαστεί;

-Βρε παιδί μου, εσένα όταν γεράσεις, με τι θα σε κουβαλήσει εδώ ο γιος σου;

Ο τσαρουχάς κι ο ναλιντζής (τσοκαροποιός)

Τα τσαρούχια ήταν τα παπούτσια της δουλειάς. Για την κατασκευή τους χρησιμοποιούσαν εκτός από γουρουνίσιο δέρμα, που ήταν πιο ανθεκτικό, και βοδινό ή βουβαλίσιο. Χρησιμοποιούσαν ακόμα δέρμα αλόγου, μουλαριού, γαϊδουριού. Αφαιρούσαν με προσοχή το δέρμα κατά το γδάρισμα ώστε να μην ανοίξουν σχισμές. Κατόπιν το αλάτιζαν για να ψηθεί και να σκληρύνει. Το άπλωναν ύστερα από μερικές μέρες πάνω σε σανίδια τεζαρισμένο

και καρφωμένο γύρω γύρω για να μη μαζέψει. Αφού ξεραίνονταν καλά στον ήλιο και στον αέρα, το έκοβαν σε ορθογώνια τεμάχια, ανάλογα με το μέγεθος του ποδιού και έδιναν σχήμα βαρκούλας. Περιφερειακά έκαμναν οπές με ειδικό σουβλί από τις οποίες περνούσαν τα τσαρουχόσκοινα. Τα τσαρουχόσκοινα τα έκαμναν οι ίδιοι από το λινάρι που καλλιεργούσαν στους κήπους. Έβαζαν τα τσαρούχια αφού πρώτα φορούσαν πλεχτά τσουράπια. Η αντοχή των τσαρουχιών δεν ήταν μεγάλη. Φθείρονταν, τρίβονταν και ξεραίνονταν. Για να μαλακώσουν, τα άλειφαν με χοιρινό λίπος. Ο πιο μεγάλος κίνδυνος ήταν τα πεινασμένα σκυλιά. Γι' αυτό τα κρεμούσαν σε ψηλά σημεία. Υπήρχαν και τα χασίλ τσαρούχια. Αυτά ήταν φτιαγμένα από κατεργασμένο δέρμα βοδιού ή βουβαλιού. Ήταν ελαφρά, μυτερά και κομψότερα από τα κοινά τσαρούχια.

Εκτός από τα τσαρούχια, χρησιμοποιούσαν στην καθημερινή τους ζωή και τα ναλία, που ήταν ξύλινα τσόκαρα. Αυτά τα φορούσαν όταν έβγαιναν από το σπίτι και πήγαιναν στην αυλή, στον αχυρώνα, στο μαντρί. Βρίσκονται πάντα πρόχειρα δίπλα στην είσοδο του σπιτιού. Οι σπιτικοί και οι επισκέπτες τα βγάζουν έξω και μπαίνουν στο σπίτι με τις κάλτσες για να μη λερώσουν το εσωτερικό του σπιτιού, που είναι πάντα καθαρό και στρωμένο με υφαντά, κιλίμια, κουρελούδες, τσούλια. Είναι μια πράξη του καθενός που αποδεικνύει την ανατροφή του. Δείγμα σεβασμού στην οικογένεια και το σπίτι που επισκέπτεται.

Τα παπούτσια τα προμηθεύονταν από την αγορά και τα φορούσαν στις μεγάλες γιορτές και στις κοινωνικές εκδηλώσεις, γάμους, βαπτίσια κ.ά.

Ο σιδεράς ή τεμριτζής (ντεμριτζής)

Ο σιδεράς ήταν ο τεχνίτης που κατασκεύαζε τα πιο χρήσιμα εργαλεία: τσεκούρια, τσάπες, φτυάρια, άροτρα, δρεπάνια, μαχαίρια, σφυριά, κασμάδες, πυροστιές, τσιμπίδες, χοντρές αλυσίδες (ζεντζίρια), ζεύλες, στεφάνια τροχών, κάρων κ.ά. Η δουλειά του σιδερά ήταν δύσκολη και ανθυγιεινή. Οι σημερινοί επαγγελματίες δεν μπορούν να συγκριθούν με τους παλιούς που ήταν πραγματικοί τεχνίτες γιατί όλες οι κατασκευές γίνονταν με το χέρι και απαιτούνταν σωματική δύναμη, υπομονή και εργατικότητα. Όλη μέρα στη μουντζούρα με το σφυρί στο χέρι, σφυρηλατούσε το πυρακτωμένο σίδερο για να του δώσει το σχήμα και τη μορφή που ήθελε. «Το σφυρί του σιδερά απαιτεί γερά μπράτσα» έλεγαν.

Αυτοί που κατάγονται από οικογένειες σιδεράδων έχουν τα επώνυμα: Σιδηρόπουλος, Σιδερίδης, Ντεμιρτσόγλου, Ντεμερζίδης, Τσαλικίδης, Δρεπανίδης, Χαλκίδης, Σαπανίδης, Δεμερτσίδης, Τσαλικογλου. (κάλφας: βοηθός επαγγελματία)

Ξυλουργοί

Η ξυλουργική δεν ήταν μόνο ασχολία των επαγγελματιών. Στα χωριά όλοι οι άνδρες, γεωργοί και κτηνοτρόφοι, από την ανάγκη των περιστάσεων ήξεραν να κατεργάζονται το ξύλο ο καθένας με το ταλέντο του. Ένα μεγάλο μέρος των εργαλείων και αντικειμένων που σήμερα κατασκευάζονται από μέταλλα και πλαστικά, στον Πόντο κατασκευάζονταν από ξύλο. Υπήρχαν ξύλινα σφυριά, φτυάρια και εργαλεία. Ορισμένα από τα πιο χρήσιμα για την καθημερινή ζωή αντικείμενα ήταν: μεγάλες ξύλινες σκάφες, ζυμοσκάφες, σοφράδες, σκαμνάκια, εντοιχισμένες ντουλάπες, πόρτες, παράθυρα, πατώματα, δοχεία για διάφορα προϊόντα (βούτυρο, πιπέρι, αλάτι), δουρβάνια, βαρέλια, ντουλάπες, σεντούκια, μπούκλες για νερό, ξύλινα πιάτα και κουτάλια, ξύλινα γουδιά, εικονοστάσια, αμπάρια, δοκάνες, ζυγοί, αλέτρια, λιχνιστήρια, φτυάρια φούρνων, παλαμάρια για το θερισμό.

Αραμπατζήδες (καροποιοί)

Η κατασκευή του αραμπά (**κάρο**) δεν ήταν υπόθεση επαγγελματία. Οι κατασκευαστές ήταν οι ίδιοι οι γεωργοί, τον κατασκεύαζαν από ξύλο στην αυλή του σπιτιού ή κάτω από κάποιο υπόστεγο. Συνεργάζονταν 2-3 και κατασκεύαζαν τους αραμπάδες τους.

Ο τενεκετζής (λευκοσιδηρουργός, φαναράς)

Οι τενεκετζήδες είναι οι τεχνίτες που κατασκεύαζαν διάφορα αντικείμενα από λαμαρίνα ψιλή ή χοντρή. Τα τενεκεδένια αντικείμενα ήταν κουβάδες για νερό, γκιούμια για το γάλα, σόμπες (θερμάστρες), μπουριά, δηλαδή σωλήνες θερμαστών, ποτιστήρια, νιπτήρες, λεκάνες, χωνιά, δοχεία για άρμεγμα, δοχεία για το λάδι, μαστραπάδες, τεπόζιτα. Έφτιαχναν ακόμα διάφορα είδη που τα χρησιμοποιούσαν οι μπακάληδες, οι καφετζήδες κ.ά.

Οικογενειακά επώνυμα: Φαναράς, Φαναρτζής, Φαναρτζίδης, Τενεκετζής, Τενεκετζίδης, Φαναρίδης.

Μελισσοκόμος - μουμτζής (κηροπλάστης)

Η μελισσοκομία στο Φεριζ Νταγ ήταν πολύ ανεπτυγμένη αν και οι κάτοικοι ασχολούνταν ερασιτεχνικά μ' αυτήν. Ήταν ένας σημαντικός παράγοντας της οικιακής οικονομίας. Εκτός από το μέλι εξασφάλιζαν και το κερί, που τους ήταν χρήσιμο σε πολλές περιπτώσεις και στην κατασκευή κεριών. Υπήρχαν μελισσοκόμοι που διέθεταν γνώσεις και εμπειρίες ώστε η παραγωγή μελιού και κεριού να είναι επαρκής.

Με το κερί κέρωναν τις κλωστές, τις τριχιές και τους σπάγγους για να έχουν μεγαλύτερη αντοχή και να είναι αδιάβροχα. Το ίδιο έκαμναν για να καλύψουν τις ρωγμές των επίπλων και να στεγανοποιήσουν τορβάδες και σακιά. Με το κερί όμως κατασκεύαζαν κεριά και λαμπάδες. Βουτούσαν τα φυτίλια σ' ένα στενόμακρο δοχείο γεμάτο με λιωμένο κερί κι έφτιαχναν τα κεριά.

Τα κεριά και τις λαμπάδες της εκκλησίας τα έφτιαχναν οι χωριανοί και η πώλησή τους ήταν η σημαντικότερη πηγή εσόδων του ταμείου της εκκλησίας.

Οικογενειακά επώνυμα: Μελίδης, Παλίδης (παλ: μέλι), Μουμτζίδης, Πάλογλου, Παλτζής, Μουμτζής.

Ο ντερμεντζής (μυλωνάς)

Υπήρχαν πολλοί νερόμυλοι στην περιοχή του χωριού και στο Τατζλού Ντερεσί όπου το ποτάμι προσφερόταν να κινήσει νερόμυλο. Το νερό περνούσε μέσα από ένα αυλάκι και οδηγούνταν στο μύλο που ήταν πιο χαμηλά. Εκεί το νερό κυλούσε μέσα σ' ένα σωλήνα που έμοιαζε με χωνί που λεγόταν **ολούχ (λούκι)**. Ο σωλήνας αυτός ήταν ξύλινος ή από χοντρή λαμαρίνα και το κάτω μέρος του στένευε κι έτσι το νερό έβγαινε με μεγαλύτερη πίεση και πέφτοντας πάνω στα φτερά της ατράκτου (φτερωτής) που λεγόταν **τσαρχ** την κινούσε περιστροφικά και αυτή με τη σειρά της κινούσε τη μυλόπετρα. Η μυλόπετρα καθώς γύριζε, έτριβε με το βάρος της τον καρπό. Υπήρχε μηχανισμός που ρύθμιζε την ποσότητα του σταριού που θα έπεφτε για να αλεστεί. Άλλος μηχανισμός ρύθμιζε ανάλογα με την επιθυμία του πελάτη να γίνει το αλεύρι ψιλό ή χοντρό.

Ο χερόμυλος

Κάθε σπιτικό είχε και τον χερόμυλό του. Η λειτουργία του είναι ίδια με του νερόμυλου, με τη διαφορά κινητήρια δύναμη εδώ είναι

η δύναμη του ανθρώπου, όπως φανερώνει και η ονομασία του.

Αποτελούνταν από δυο μεγάλες κυλινδρικές πέτρες που οι επιφανείες τους εφάρμοζαν η μια πάνω στην άλλη. Η διάμετρος της κάθε πέτρας ήταν 50-70 εκ. και το πάχος στους ήταν γύρω στα 10-15 εκ.

Ο μπακιρτζής (χαλκωματάς, χαλκιάς, χαλκουργός)

Ο μπακιρτζής κατασκευάζει χάλκινα αντικείμενα οικιακής χρήσης, όπως κατσαρόλες, ταψιά, σινιά, μαστραπάδες, καζάνια, μαγκάλια, μπακράτσια, μικρές και μεγάλες χύτρες, χάλκινο τσαγερό, χάλκινα πιάτα, κουτάλες, τηγάνια, τρυπητό. Κατασκευάζει με πολλή τέχνη και διάφορα εκκλησιαστικά σκεύη όπως πολυελαίους, θυμιατά, καντήλια, μανουάλια, κηροπήγια κ.ά.

Οικογενειακά επαγγελματικά επώνυμα: Χαλκίδης, Χαλκόπουλος, Μπακιρτζής, Μπακίρογλου, Μπακιρτζίδης, Σινίδης, Σινόγλου, Καζαντζίδης

Ο σαμαράς (σεμερτζής)

Η κατασκευή ενός σαμαριού ήθελε λεπτή τέχνη και ανάλογη εμπειρία. Μια ολόκληρη εβδομάδα δουλειάς χρειαζόταν για να κατασκευαστεί ένα σαμάρι αφού πρώτα ο τεχνίτης έπαιρνε τα μέτρα του ζώου (αλόγου, μουλαριού, γαϊδουριού).

Επώνυμα: Σαμαρτζίδης, Σεμερτζίδης, Σεμερτζής, Σεμερτζόγλου, Σαμαρτζής.

Ο λιθοξόος

Οι λιθοξόοι ήταν τεχνίτες που λάζευαν τους λίθους και κατασκεύαζαν διάφορα αντικείμενα χρήσιμα σε κάθε σπίτι.

Τέτοια αντικείμενα ήταν το μεγάλο **πέτρινο γουδί** (εγδί, τυπέκ, σοχού) όπου με το κοπάνισμα ξεφλουδίζεται το σιτάρι, τα **χερομύλια**, οι **μυλόπετρες**, τα **πέτρινα δοχεία** για την εκτροφή και πότισμα ζώων, ο **πέτρινος εξοπλισμός κάθε βρύσης**, οι πελεκημένες πέτρες για τη βάση του φούρνου. Επίσης ο πέτρινος **κύλινδρος** (αλωνόπετρα) για τον αλωνισμό σίκαλης, βρώμης, φακής, οι πέτρινες **σκάλες**, **τζάκια**, **κατωθύρια**, **βάσεις παραθυριών** κ.ά., πέτρινες **κατασκευές τάφων και ιερών ναών**, οι πέτρινες **λεκάνες** οικιακής χρήσης και **πέτρινες** μικροκατασκευές.

Επώνυμα: Ταστζής, Μεζερίδης, Πετρίδης, Ταστζόγλου, Μαρμαρίδης, Ταστζίδης.

Πεταλωτής (αλμπάνης)

Το πετάλωμα ή καλύγωμα των ζώων ήταν απαραίτητο. Όλες οι δουλειές στο χωριό, μεταφορές, μετακινήσεις, γεωργικές εργασίες γίνονταν αποκλειστικά με τη βοήθεια των ζώων. Γι' αυτό είχε μεγάλη σημασία το πετάλωμά τους. Τα πέταλα ήταν κάτι σαν σιδερένια παπούτσια που τοποθετούνταν στις οπλές των ζώων, για να μη πληγώνονται και να μη φθείρονται τα νύχια τους, για να διατηρούν τα ζώα την ισορροπία τους στις μεταφορές και για να μη γλιστράνε. Το πετάλωμα ή καλύγωμα γινόταν κάθε τρεις ή έξι μήνες.

Οικογενειακά επώνυμα: Πεταλίδης, Αλμπανίδης, Αλμπάνο-γλου

Αυτοσχέδιες παγίδες

Το κόσκινο

Έπαιρναν ένα κόσκινο, ένα ταψί ή ένα καζάνι, το στηρίζανε σε ένα λεπτό ξύλο από το ένα χείλος, ενώ το άλλο ακουμπούσε στο έδαφος. Τα πουλιά πήγαιναν κάτω από την παγίδα που υπήρχε για δόλωμα κόκκοι σιταριού, φακής ή ψίχουλα ψωμιού. Μόλις τα πουλιά μαζεύονταν κι άρχιζαν να τρώνε, τραβούσαν το σχοινί που είχαν δεμένο το στήριγμα. Το κόσκινο έπεφτε και παγίδευε μέσα τα πουλιά.

Η θηλιά

Με ένα κομμάτι σύρμα κάμνανε θηλιά. Διάλεγαν ένα μονοπάτι κι εκεί έδεναν την άκρη του σύρματος σ' ένα θάμνο. Όταν περνούσε από το σημείο λαγός ή αλεπού, έβαζε το κεφάλι του στη θηλιά. Με το περπάτημα η θηλιά έσφιγγε στο λαιμό και αιχμαλωτιζόταν.

Τα βρόγγια

Τα βρόγια ήταν θηλιές από σχοινιά ή τρίχες από ουρά αλόγου, που τις έστηναν μέσα στους βάλτους, σε θαμνώδεις εκτάσεις και στις ακροποταμιές, για να πιάσουν μεγάλα πουλιά που αναζητούσαν την τροφή τους. Έμπηγαν στο χώμα σε παράλληλες σειρές πασσάλους. Ανάμεσά τους κρεμόταν η θηλιά. Έτσι το πουλί δεν έβλεπε τη θηλιά και περνούσε το κεφάλι του και πιανόταν.

Ποντικοπαγίδες

Έφτιαναν φάκες με σύρματα και σανίδια ενώ χρησιμοποιούσαν και το ποντικοπλάκι. Έπαιρναν μια πέτρινη πλάκα, στήριζαν τη μια πλευρά της μ' ένα λεπτό ξυλάκι και κάτω έβαζαν τρόφιμα. Η πλάκα έπεφτε και καταπλάκωνε τα ποντίκια. Για να προστατέψουν τα τρόφιμα από τους ποντικούς τοποθετούσαν έντεχνα ακανθώδη φυτά γύρω απ' αυτά.

Παγίδα για τις αλεπούδες

Έπαιρναν ένα νεροκολόκυθο και έκοβαν το πάνω άκρο οριζόντια. Έτσι σχημάτιζαν ένα στόμιο ίσα-ίσα να χωράει το κεφάλι της αλεπούς. Έβαζαν μέσα κρέας ή γάλα, το τοποθετούσαν σε ύποπτα σημεία διέλευσης αλεπούδων και το έδεναν σε ένα σταθερό σημείο. Η αλεπού παρασυρμένη από τη μυρωδιά έχωνε το κεφάλι μέσα. Δεν μπορούσε όμως να το βγάλει κι έτσι πιανόταν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Λαϊκή ιατρική

Στα χωριά δεν υπήρχαν γιατροί. Σε κάθε χωριό υπήρχαν 4-5 που ασχολούνταν εμπειρικά με την ιατρική. Ο καθένας με τις υπηρεσίες που πρόσφερε, είχε και την προσωνυμία: «κοζ τοχτορού» (οφθαλμίατρος) «τις τοχτορού» (οδοντίατρος) «χαϊβάν τοχτορού» (κτηνίατρος). Οι θεραπευτικές παρεμβάσεις τους ήταν ανάλογες με το είδος της ασθένειας. Χρησιμοποιούσαν βότανα (καρπούς, φλούδες, ρίζες, φύλλα) που τα έβραζαν και πότιζαν το ζουμί τους, ή αλοιφές και άλλα παρασκευάσματα φυτικής προέλευσης. Πολλές φορές οι πρακτικές αυτές ήταν αποτελεσματικές, άλλοτε όμως ήταν επιβλαβείς και επικίνδυνες. Η αντίληψη που επικρατούσε εκείνη την εποχή ήταν ότι ο κόσμος κυριαρχείται από δαιμονικές δυνάμεις και θεϊκή παρέμβαση οδηγούσε τους ανθρώπους στην πίστη, καθώς και ότι πολλές ασθένειες ήταν αποτέλεσμα κατάρτας, δράσης κακοποιών πνευμάτων και δυνάμεων (τον πείραξε ο διάβολος) ή ακόμη «ο Θεός έστειλε το κακό» «τον τιμώρησε ο Θεός».

Πίστευαν στη βασκανία, στο μάτιασμα εξ ου και το «ο Θεός να σε φυλάει από το κακό μάτι». Για να προστατευθούν από τις δυνάμεις αυτές, χρησιμοποιούσαν μαγικές μεθόδους (ξόρκια, τελετουργικές πράξεις) ή κατέφευγαν στην εκκλησία όπου τους διάβαζε ευχή ο παπάς.

Οι λαϊκοί γιατροί μάθαιναν την τέχνη και την παρασκευή αλοιφών μετά από μαθητεία κοντά σ' άλλους παλιότερους εμπειρικούς ή και λόγω πείρας. Λέγανε: «Ποιος είναι ο θεραπευτής; Αυτός που παθαίνει», «παθός, μαθός», «Αυτό που έρχεται στο κεφάλι σου, εκείνο γίνεται γιατρός» (πασιγιά κελέν, τοχτόρ ολούρ).

Γενικά τους εμπειρικούς γιατρούς τους είχαν σε μεγάλη εκτίμηση. Τους είχαν μετά το Θεό. Τη θεραπεία από τις ασθένειες, ψυχικές και σωματικές, τις αναζητούσαν και από τους Αγίους και από

τα αγιάσματα. Η Παναγία θεράπευε όλες τις ασθένειες. Ο Άγιος Στυλιανός και η Αγία Βαρβάρα προστάτευαν τα παιδιά, ο Άγιος Χαράλαμπος ήταν προστάτης των εγκύων κ.ά. Ράντιζαν και έπιναν νερό από τα αγιάσματα. Αμοιβή γενικά δεν ζητούσαν οι πρακτικοί γιατροί. Οι ασθενείς όμως και οι συγγενείς πάντα πρόσφεραν κάτι (σε είδος αυγά, καλαμπόκι, τυρί ή και σε χρήμα). Ήταν πιστοί και στα τάματα στους Αγίους: Πρόσφεραν αρνιά ή αντικείμενα στο όνομα συγκεκριμένου αγίου όταν πανηγύριζε η εκκλησία.

Χρησιμοποιούσαν διάφορα εργαλεία σε κάθε περίπτωση: Για το καθάρισμα των σάπιων δοντιών χρησιμοποιούσαν το γουσμους' ή γουζμούσ' (ζεστό). Για τις πληγές και τα αποστήματα το νεστέρ (νυστέρι), για εξαγωγή δοντιών την κελπετίβ. Για το κρυολόγημα τις βεντούζες, για την παρασκευή φαρμάκων και αλοιφών το τιπέκ (γουδί), για τους διάφορους πόνους το κιρεμίτ (κεραμίδι) και τούβλα (τούβλο), αγουζ μπαγί (φίμωτρο), μαχαίρια, πανιά. Εκτός από τα παρασκευάσματα χρησιμοποιούσαν το λάδι, το όπιο, το κατράνι, το κρεμμύδι, το λιναρόσπορο, την άμμο, τα πίτουρα, το μέλι, ξύδι, αλάτι, μελάνι, στάχτη, χαμομήλι, μήλα, κράνια, το σκόρδο, την τσουκνίδα, τον ξερό καπνό κ.ά.

Οι βεντούζες

Χρησιμοποιούσαν πολύ στα κρυολογήματα και πόνους στην πλάτη τις βεντούζες που ήταν απλά ποτήρια. Τύλιγαν βαμβάκι σ' ένα πιρούνι, το βουτούσαν στη ρακή και το άναβαν. Μετά αντέστρεφαν τη βεντούζα πάνω από τη φλόγα, τη θέρμαιναν και στη συνέχεια την τοποθετούσαν στην πλάτη ή τη μέση του πάσχοντα. Συνήθιζαν να ξαπλώνουν και να βάζουν ένα παιδί να τους πατάει την πλάτη. Ήταν είδος μασάζ, που τους ανακούφιζε.

Νευρολογικές και ψυχολογικές παθήσεις

Τις Κυριακές και τις άλλες γιορτές πήγαιναν στην εκκλησία και γονάτιζαν μπροστά στην ωραία πύλη, την ώρα που ο παπάς έβγαине με το Ευαγγέλιο για να διαβάσει την ευαγγελική περικοπή της ημέρας. Κατά τη Μεγάλη Είσοδο ξάπλωναν στο διάδρομο του ναού για να περάσει ο παπάς από πάνω τους με τα Τίμια Δώρα. Ασπάζονταν την εικόνα του Αγίου που ήταν αφιερωμένος ο ναός και στη συνέχεια της Παναγίας και του Χριστού. Κοινωνούσαν αφού πρώτα νήστευαν. Δεν έτρωγαν από την προηγούμενη μέρα και εξομολογούνταν. Άναβαν με τη βοήθεια του καντηλανάφτη τις κανδήλες τις Κυριακές και τις γιορτές.

Πρακτικοί γιατροί - γιατροσόφια

Ο πρακτικός κτηνίατρος

Στους πρακτικούς θεραπευτές ανήκουν κι όσοι ασχολούνταν με τη γιατρεία των ζώων. Χρησιμοποιούσαν κι αυτοί πρακτικά φάρμακα που τα έφτιαχναν οι ίδιοι και διάφορα εργαλεία και όργανα με τα οποία έκαμαν χειρουργικές επεμβάσεις στα ζώα.

Συγχρόνως ήταν εκπαιδευτές των νεαρών αλόγων, μουλαριών και γαϊδουριών. Τα μάθαιναν να δέχονται τον αναβάτη, τη σέλα και το σαμάρι. Τα γύμναζαν να περπατούν πειθαρχημένα ώστε να μην κουράζουν και ρίχνουν κάτω τους αναβάτες.

Το ίδιο έκαναν και στα νεαρά βόδια. Τα μάθαιναν να πειθαρχούν στις εντολές του ζευγά και να κάθονται κάτω από το ζυγό. Τα δάμαζαν και τα μάθαιναν να σέρνουν το κάρο και το αλέτρι. Ήταν μια εργασία που απαιτούσε τέχνη, γιατί τα αμαθή βόδια ήταν ατίθασα και για να ημερέσουν χρειαζόταν χρόνος και υπομονή. Έξευαν στο ζυγό ένα έμπειρο βόδι από τη μια μεριά του ζυγού και από την άλλη το άμαθο ώσπου να συνηθίσει. Η τιθάσευση και εκγύμναση των πρωτόπειρων ζώων ήταν αποκλειστική δουλειά των πρακτικών κτηνιάτρων. Ο πιο σημαντικός ρόλος τους όμως ήταν η συμβολή τους στη θεραπεία των οικοσπιτων ζώων. Η γνώμη βάραινε και η φήμη τους περπατούσε γρήγορα στη γύρω περιοχή και στα μακρινά χωριά.

Εκτός από τους ονομαστούς πρακτικούς κτηνιάτρους υπήρχαν και οι γείτονες και οι συγχωριανοί που έδιναν τη γνώμη τους σε κρίσιμες περιπτώσεις. Μια γίδα που πάθαινε τυμπανισμό, σίγουρα κάτι το βλαβερό είχε φάει: τριφύλλι φρέσκο, δηλητηριώδες χόρτο, βτραχάκι πάνω σε πρασινάδα κτλ. Η πρώτη οδηγία ήταν να της κόψουν στην άκρη το αφτί για να φύγει αρκετό αίμα. Άλλη μέθοδος ήταν να την βάλει να τρέξει στους δρόμους για να ξεφουσκώσει. Αν το δηλητηριασμένο ζώο ήταν μεγάλο βόδι ή αγελάδα και ο τυμπανισμός ξεπερνούσε τα όρια, τότε τρυπούσαν με ένα μαχαίρι την κοιλιά στο ύψος της λεκάνης του πίσω ποδιού. Έτσι έφευγαν τα αέρια και το ζώο εκεί που ήταν να σκάσει, ανακουφιζόταν και γλίτωνε από το θάνατο. Όταν η κατάσταση ήταν ελεγχόμενη, έβαζαν στο στόμα του ζώου ένα τσαρούχι που το μασούσε σαν μαστίχα. Αυτό είχε ευεργετικά αποτελέσματα. Το έσχατο μέσο θεραπείας ήταν το λιβάνισμα και το διάβασμα ευχής από τον παπά του χωριού. Ζεστά κεραμίδια τυλιγμένα με πανί έδιωχναν το κρύο από το πλευριτωμένο ζώο. Εάν δεν υπήρχε βελτίωση, έδιναν να πιει

λάδι. Το πρήξιμο αν ήταν στο πόδι και δεν έφευγε, τοποθετούσαν στο σημείο αυτό βδέλλες και έτσι ανακουφιζόταν το ζώο.

Ο ζωέμπορος (τσαμπάζης) όταν ήθελε να αγοράσει ένα άλογο, το κοίταζε στα δόντια. Ανάλογα με το μέγεθος και τον αριθμό έβρισκε την ηλικία.

Το νερό ήταν βασικότερο θεραπευτικό μέσο. Για αντισηπτικό είχαν το αλάτι, το κατράμι, το ξύδι και το λάδι. Η γαλαζόπετρα και το θειάφι ήταν τα πιο αποτελεσματικά για απολύμανση.

Ευνουχισμός (*hadim etme*)

Ευνούχιζαν τα αρσενικά ζώα (χατούμ: ευνουχισμένος). Το αρσενικό γουρούνι (καπρί) αν δεν το ευνούχιζαν, δεν πάχαινε και ήταν επικίνδυνο. Έτσι έπρεπε να του αφαιρεθούν οι γενετικοί αδένες (όρχεις). Έδενε το ζώο από τα πόδια. Με ένα κοφτερό μαχαίρι ή ξυράφι έκαμνε τομή, αφαιρούσε τους αδένες και μετά έραβε το σημείο αφού έβαζε στο τραύμα τα γνωστά αντισηπτικά και απολυμαντικά. Σε δυο τρεις μέρες το ζώο γινόταν καλά. Από τα θηλυκά ζώα αφαιρούσε την ωοθήκη.

Έτσι σαν ειδικός χειρουργούσε αρσενικά και θηλυκά γουρούνια, ταύρους, κριάρια, τράγους και άλογα.

Η γαλαζόπετρα ήταν το καλύτερο αιμοστατικό. Η ώρα του ευνουχισμού ήταν κάτι το συγκλονιστικό. Το γουρούνι ή ο τράγος που έμπαινε στο «χειρουργείο» κάποιας αυλής σπιτιού και δεμένο με σχοινιά, χωρίς αναισθητικό, ξεκούφαινε το χωριό με τις κραυγές πόνου. Είναι αλήθεια, όμως, ότι τα ευνουχισμένα ζώα ημέρωναν. Άλλαζαν συμπεριφορά, πειθαρχούσαν και εκτελούσαν τις δουλειές του σπιτιού ήπια, αποτελεσματικά και ακίνδυνα. Έτσι το ευνουχισμένο άλογο απαλλαγμένο από τις γενετήσιες ορμές αφιερωνόταν στην εκτέλεση των εργασιών του αγρότη, το ίδιο και ο ταύρος που γινόταν ένα ήσυχο και εργατικό βόδι. Όσο για τον τράγο, το κριάρι και το γουρούνι, αυτά τα πάχαιναν για να σφαχτούν στο πανηγύρι, στο γάμο, τα Χριστούγεννα ή να πουληθούν για να αυξήσουν τα έσοδα του σπιτιού.

Ονόματα ζώων

Οι γεωργοί έδιναν στα βόδια τους ονόματα, γιατί γίνονταν πιο πειθαρχικά όταν άκουγαν το όνομά τους. Τα συνήθη ονόματα ήταν: Καράς, Μελής, Σαρής, Κοβτσές, Τσιτάχ, Κεμάλ, Ασλάν, Καπλάν κ.ά. Τα μοσχάρια ανάλογα με το μήνα που γεννιούνταν τα

ονόμαζαν: Μαρτούλα, Απρίλα, Κερασούλα, Καλανταρίτσα κ.ά. Τα νεαρά βουβάλια 1-6 ετών τα έλεγαν παλάχ.

Οι άνθρωποι έδειχναν σεβασμό στα βόδια. Έλεγαν «αυτά παράγουν το ψωμί μας». Τα ικανά ζώα γίνονταν ικανότερα, όταν ήταν σε καλά χέρια. Ο καλός γεωργός όταν όργωνε, έβρισκε τον κατάλληλο τρόπο να ενθαρρύνει και ενδυναμώνει τα βόδια του και με τη φωνή του (ομιλία, τραγούδι, επιφωνήματα, σφυρίγματα).

Η μαμή

Μαιευτικά και παιδικές ασθένειες, γυναικολογικά

Οι πρακτικές μαίες, οι μαμές όπως τις έλεγε ο κόσμος, προσέφεραν ανεκτίμητες υπηρεσίες στις τότε κοινωνίες. Η παρουσία τους στην ώρα της γέννας ήταν απαραίτητη γιατί βοηθούσαν πραγματικά τη λεχώνα να ξεγεννήσει. Είχαν πρακτικές γνώσεις και απολάμβαναν της εμπιστοσύνης των εγκύων γυναικών. Αλλά και σε πλήθος άλλες περιπτώσεις ασθενειών και προσφοράς πρώτων βοηθειών η μαμή απάλυνε τον πόνο των γυναικών και έδινε λύση στα προβλήματα υγείας. Ήταν μια απλή και αγράμματη γυναίκα που έμαθε την τέχνη από τη μάνα της και από τις γριές του χωριού. Στα γυναικολογικά προβλήματα ζέσταινε κεραμίδα και την κρατούσε τυλιγμένη σε πανί στο μέρος που έπρεπε. Αυτή όμως η θεραπευτική μέθοδος είχε και αρνητικά αποτελέσματα αν συνέβαινε ο πόνος να προέρχεται από σκωληκοειδίτιδα, που στην περίπτωση αυτή θέλει κρύα επιθέματα. Χρησιμοποιούσε επίσης κατάπλασμα από πίσσα ή ζεστό κατάπλασμα λιναρόσπορου.

Στις περιπτώσεις αιμορραγίας της λεχώνας έβαζε βρεγμένα πανιά στις μασχάλες, στο λαιμό και στον θώρακά της. Έδενε την κοιλιά με ζωνάρι και την υποχρέωνε σε ακινησία απόλυτη.

Στις περιπτώσεις δυστοκίας εφαρμόζε διάφορες πρακτικές μεθόδους με τη βοήθεια κι άλλων γυναικών. Μια νέα και γερή γυναίκα φορτώνονταν την ετοιμόγεννη πλάτη με πλάτη. Την κρατούσε έτσι κρεμασμένη κάνοντας κατά χρονικά διαστήματα τινάγματα. Η μαμή τη συμβούλευε να είναι χαλαρή. Με τις παλάμες χτυπούσε τη μέση της για να αποκοπεί το μωρό και να πέσει κάτω. Έβραζαν νερό ρίχνοντας μέσα στάχτη και κρατούσαν δυο γυναίκες την ετοιμόγεννη πάνω στους ατμούς. Αυτό όμως ήταν πολύ επικίνδυνο όταν η γυναίκα αιμορραγούσε. Της έδιναν να δαγκώσει τα μαλλιά της και να ασκεί πιέσεις στην κοιλιά της. Επίσης, προκαλούσαν εμετό, που διευκόλυνε τη γέννα.

Έταζαν στην Παναγία, στον Άγιο Χαράλαμπο, στον Άγιο Ελευθέριο και καλούσαν τον παπά να κάνει παράκληση και να ετοιμάσει το ευχόνερο που το έπινε η ετοιμόγεννη. Σημαντική ήταν η ψυχολογική υποστήριξη της μαμής που με τα ενθαρρυντικά λόγια της αναπτέρωνε το ηθικό της γυναίκας που γεννούσε.

Την έβαζε σε κουβέρτα και δυο ή τέσσερις γυναίκες την κουνούσαν δεξιά αριστερά.

Τον ίκτερο (χρυσή) που προκαλούσε κιτρινάδα στο μωρό, τον θέραινε χαράζοντας με ξυράφι κάποιο σημείο στον ουρανίσκο ή πίσω στο αφτί ή ανάμεσα στα φρύδια.

Σε περίπτωση που η μάνα δεν είχε δικό της γάλα ή όταν το παιδί ήταν ασθενικό, του έδιναν εκτός από πρόβειο γάλα και το γαϊδουρόγαλα. Στο πονεμένο αφτί έβαζαν ένα ζεστό κεραμίδι (κιρεμίτ) τυλιγμένο με πανί. Το ξεβούλωναν με κερωμένο πανί που ήταν σαν χωνί, αφού το έβαζαν φωτιά να σιγοκαίει. Στις παθήσεις των πλευρών και της πλάτης χρησιμοποιούσαν κατάπλασμα με λιναρόσπορο. Έπαιρναν τον λιναρόσπορο τον καβούρντιζαν στο τηγάνι με ελάχιστο λάδι, τον άδειαζαν σε πάνινη σακούλα και τον τοποθετούσαν στο πονεμένο μέρος. Έτσι το παιδί εύρισκε ανακούφιση και θεραπεία. Το ίδιο έκαναν και με ζεστά πίτουρα ή ζεστή άμμο. Αν το παιδί έβγαζε σφυριά ή καλόγερο, ψήνανε κρεμμύδι στα κάρβουνα και αφού το τεμάχιζαν το έβαζαν πάνω σαν κατάπλασμα. Αυτό βοηθούσε στο σπάσιμο του καλόγερου και στην απολύμανση των πληγών. Άλλοτε χρησιμοποιούσαν ρητίνη από έλατα και πεύκα, ζυμάρι με μέλι, λαπά από ρυζάλευρο ή καλαμποκάλευρο ή κατάπλασμα από λιναρόσπορο ή λαχανόφυλλα.

Τα παιδιά που ήταν καχεκτικά, χλωμά, ασθενικά με πληγές πήγαιναν στα αγιάσματα, που ήταν πηγές κοντά στα ιερά προσκυνήματα, μοναστήρια και ξωκλήσια. Εκεί τα έβαζαν να κάτσουν πάνω σε πέτρα και τα έλουζαν με το νερό του αγιάσματος. Άναβαν μετά κεριά, θύμιαζαν και προσεύχονταν για την υγεία τους.

Όταν το μικρό παιδί έβγαζε άφθες, η μαμή τύλιγε μαϊντανό με τρίχες, το βουτούσε στο μέλι και καθάριζε τη γλώσσα του. Για την ιλαρά δεν είχαν γιατροσόφια. Κάνανε δίαιτα. Δεν έδιναν στους ασθενείς αυγά και ψάρια, ενώ έτρωγαν ξινά: κορόμηλα, ξυνόμηλα, αγουρίδες. Σκέπαζαν τον ασθενή για να μην είναι εκτεθειμένος στο φως και τον φύλαγαν να μην ξύνει τα εξανθήματα.

Όταν το χειμώνα έσκαζαν από το κρύο τα χέρια των παιδιών, έφτιαχναν φάρμακο από το κερι των μελισσών. Το διέλυαν με λάδι,

πρόσθεταν κοπανισμένο λιβάνι και άλειφαν τα χέρια των παιδιών.

Όταν έπεφταν τα παιδιά και χτυπούσαν, για να σταματήσουν την αιμορραγία, έβαζαν πάνω στην πληγή τριμμένο καπνό.

Όλες τις ξαφνικές αδιαθεσίες του παιδιού όπως κλάματα, αϋπνία, πονοκέφαλο, ανορεξία κ.ά. τις απέδιδαν στο μάτιασμα (ναζάρ). Το ξεμάτιασμα γινόταν με διάφορους τρόπους που συνοδεύονται με προσευχές και ξόρκια. Αυτά ήταν διάφορα γητέματα που έκαμναν για να διώξουν τα πονηρά πνεύματα και να εξουδετερώσουν τη δύναμη του κακού ματιού. Σταύρωναν τον άρρωστο τρεις φορές κρατώντας τρία σπειριά αλάτι στο χέρι. Κάθε φορά που τον σταύρωναν έλεγαν και μια προσευχή. Μετά έδιναν ένα σπειρί στον άρρωστο, ένα έριχναν στη φωτιά κι ένα έριχναν σ' ένα ποτήρι με νερό, με τον οποίο τον ράντιζαν λέγοντας «κετσίμς ολσούν» (περαστικά). Άλλοι έριχναν μια σταγόνα λάδι σ' ένα ποτήρι νερό για να σκάσει το κακό μάτι, λέγοντας μια ευχή ή προσευχή ή μαντική ρήση, μούντζωναν και έφτυναν τρεις φορές. Αν το κακό συνεχιζόταν, πήγαιναν στον παπά που διάβαζε από το ευχολόγιο την ευχή για τη βασκανία.

Οδοντίατροι (τις τοχτόρ)

Στους πρακτικούς θεραπευτές συμπεριλαμβάνονται κι αυτοί που έβγαζαν τα δόντια που πονούσαν. Ήξεραν την τεχνική να βγάσουν τα δόντια που ήταν χαλασμένα. Όλα κι όλα τα εργαλεία τους ήταν μια τανάλια, η «κελπετή», που μ' αυτήν έκαναν την εξαγωγή, και το γουζμούσ'. Το γουσμύσ' (ζεστό) ήταν ένα σιδερένιο εργαλείο γαμψό και λεπτό στη μία άκρη και παχύ στην άλλη. Το ζέσταιναν στη φωτιά και μετά καθάριζαν μ' αυτό τα σάπια δόντια.

Στον πονόδοντο έβαζαν σκόρδο, ούζο, αλάτι ή γαρυφαλέλαιο κι έκαναν ξόρκια. Οι πρακτικοί οδοντίατροι δεν έβγαζαν μόνο δόντια, αλλά έδιναν και χρήσιμες οδηγίες στους χωριανούς τους για να διατηρούν τα δόντια τους γερά, όπως «Μη σπάτε καρύδια και αμύγδαλα γιατί θα σπάσουν τα δόντια σας», «Να πλένετε με το δάκτυλό σας τα δόντια σας», «Βάλτε αλάτι στο δάκτυλο και τριψτε τα δόντια και τα ούλα σας», «Μη πίνετε κρύο νερό αμέσως μετά το ζεστό φαγητό». Αυτές ήταν μερικές από τις πράγματι χρήσιμες πρακτικές συμβουλές τους.

Κατά την εξαγωγή των δοντιών, αφού τα έβγαζαν με τανάλια, έδιναν ένα κύπελλο με αλατόνερο για πλύσεις του τραύματος και για γαργάρες. Έτσι σταματούσαν την αιμορραγία και επούλωναν

την πληγή. Η εξαγωγή όμως γινόταν και με σπάγγο. Πρώτα προ-ετοιμάζαν το δόντι, αφού το κουνούσαν με τα δάχτυλα αρκετές φορές ώστε να αποσταθεροποιηθεί. Μετά με προσοχή έδεναν με το σχοινί γύρω-γύρω το δόντι. «Κοίταξε, τώρα, το ταβάνι πάνω και άνοιξε το στόμα σου. Όταν είσαι έτοιμος κάνε μου νόημα να το τραβήξω. Ένα τσίμπημα θα νιώσεις, μη φοβάσαι» τον ενθάρρυνε ο πρακτικός. Με την κίνηση του κεφαλιού ένα γερό τράβηγμα, ένα «αχ!» και το δόντι κρεμόταν στο σχοινί. Αμέσως μετά άρχιζαν οι πρώτες βοήθειες για να σταματήσει η αιμορραγία: πλύσιμο, αλατόνερο, ούζο ή κρασί.

Το βγαλμένο δόντι το πετούσαν στα κεραμίδια του σπιτιού κι έκαναν μια ευχή: «Δώσμου σιδερένια να ροκανίζω τα κουκιά, να σπάζω τα καρύδια».

Για τα παιδιά τον οδοντίατρο με το σχοινί αντικαθιστούσαν η γιαγιά, η μάνα ή καμία έμπειρη γυναίκα της γειτονιάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Το σπιτικό θυμιατό, το εικονοστάσι, εορτές και νηστείες

Το σπιτικό θυμιατό - το εικονοστάσι

Το κάθε σπίτι είχε το θυμιατό του. Ανήμερα μεγάλων εορτών Φώτων, Πάσχα κ.ά. η νοικοκυρά θυμιάτιζε το εσωτερικό του σπιτιού, την αυλή, το μαντρί, την αχυρώνα, το κοτέτσι και τα πρόσωπα της οικογένειας. Ήταν ένα έθιμο που πήγαζε από την πίστη ότι με την ενέργεια αυτή μπορούσαν να αποδιωχθούν τα κακά πνεύματα από το περιβάλλον του σπιτιού. Σε πολλές περιπτώσεις, όπως επιδημίες, αρρώστιες, βασκανία κ.ά., μετά το άναμμα του καντηλιού λιβάνιζαν τις λεχώνες, το βρέφος ή τα άρρωστα ζώα. Αν δεν είχαν λιβανιστήρι, έβαζαν κάρβουνα σε κεραμίδι κι έριχναν πάνω λιβάνι ή ξερά φύλλα και λουλούδια που φύλαγαν στο εικονοστάσι.

Σε κάθε σπίτι απαραίτητα υπήρχαν τα εικονίσματα. Οι εικόνες τοποθετούνταν σε ειδικό ξύλινο έπιπλο στο εικονοστάσι ή κρέμονταν σε σειρά στον τοίχο. Υπήρχε σε πολλά σπίτια ένα βαθούλωμα στον τοίχο όπου τοποθετούσαν τις εικόνες. Σε άλλες περιπτώσεις τα εικονίσματα στηρίζονταν πάνω σε μια εντοιχισμένη πέτρινη πλάκα σαν εταζιέρα. Για να τοποθετηθούν οι εικόνες στο εικονοστάσι, έπρεπε να παραμείνουν στην εκκλησία 40 ημέρες.

Εκτός από τις εικόνες, στο εικονοστάσι τοποθετούσαν το μπουκάλι με τον αγιασμό των Φώτων, το αυγό της Ανάστασης, τις λαμπάδες της Ανάστασης, τα λουλούδια ή φυτά που έπαιρναν από την εκκλησία στις διάφορες γιορτές (βάγια, βασιλικό, μόσχο, αγριοβιολέτες, ζουμπουλία). Μπροστά από τις εικόνες υπήρχε το καντήλι που άναβε τα Σαββατόβραδα, τις παραμονές των εορτών, των ονομαστικών εορτών, παρακλήσεων κ.ά.

Η προσευχή

Το κάθε σπίτι ήταν και χώρος προσευχής. Από μικρή ηλικία τα παιδιά μάθαιναν να κάνουν το σταυρό τους και να απαγγέλουν προσευχές. Έκαναν το σταυρό τους όταν άκουγαν την καμπάνα της εκκλησίας, όταν πήγαιναν για ύπνο ή όταν ξυπνούσαν το πρωί και πάντα μετά το νίψιμο. Έκαναν το σταυρό τους και προσεύχονταν με σύντομα λόγια όταν έτρωγαν, όταν έφευγαν το πρωί από το σπίτι, όταν άρχιζαν τη δουλειά, όταν τύχαινε να περνάει νεκροφόρα, όταν άστραφτε και βροντούσε ή όταν έκαναν εξορκισμούς. Επικαλούνταν πάντα τη βοήθεια της Παναγίας, του Χριστού, του Θεού ή κάποιου Αγίου.

Στα παιδιά φορούσαν σταυρουδάκι ή φυλαχτό, τα μάθαιναν να σέβονται τους ιερείς και να τους φιλούν το χέρι όταν τους συναντούν. Τα μάθαιναν να έχουν πίστη στη δύναμη του Σταυρού ότι νικάει τα πονηρά πνεύματα και θεραπεύει διάφορες ασθένειες. Ο εκκλησιασμός και η συμμετοχή στις μυστηριακές τελετές της εκκλησίας θεωρούνταν ιερό καθήκον. Η εργασία στις γιορτές και τις Κυριακές ήταν αμάρτημα. Όταν έβλεπαν κάποιον να εργάζεται ημέρα γιορτής, τον απόπαιρναν: «Σήμερα είναι μέρα του πατέρα σου και δουλεύεις;», «Δεν φοβάσαι την οργή του Θεού;».

Εορτές

Η νηστεία

Με ευλάβεια τηρούσαν όλες τις νηστείες. Η νηστεία ήταν βασική υποχρέωση των πιστών. Να σημειωθεί ότι νήστευαν ακόμη και τα παιδιά. Τετάρτη και Παρασκευή δεν έτρωγαν ούτε λάδι. Αν υπήρχαν κάποιοι που χαλούσαν τη νηστεία, έτρωγαν στα κρυφά. Σε περίπτωση που τους ανακάλυπταν, τους θεωρούσαν άπιστους και κολασμένους. Και οι άρρωστοι ακόμα και οι λεχώνες νήστευαν. Σε σπάνιες περιπτώσεις, όταν κινδύνευε η υγεία τους, τις ημέρες της νηστείας έπιναν λίγο γάλα ή έτρωγαν σούπα από κοτόπουλο. Οι πεθερές με κανένα τρόπο δεν επέτρεπαν στις λεχώνες νύφες τους να αρτηθούν: «Τι έχεις και θα αρτυθείς; Δεν έχεις τίποτε. Η πίστη σου θα σε γιατρέψει καλύτερα».

Αν τύχαινε να ματώσει η μύτη ή τα χείλη κάποιου κι έτρεχε το αίμα στο στόμα του, τον προέτρεπαν να το φτύσει για να μη το καταπιεί και αρτυθεί. Το ίδιο έκαναν κι όταν κάποιος χωρίς να το ξέρει έβαζε στο στόμα του κάτι που ήταν αρτημένο. Όταν άρχιζε η νηστεία οι γυναίκες έπλεναν πολύ καλά τα μαγειρικά σκεύη για να

μην έχουν ίχνος βούτυρου και χαλάσουν τη νηστεία.

Η νηστεία της Μεγάλης Σαρακοστής ήταν η αυστηρότερη και υποχρεωτική για όλους. Από την Καθαρά Δευτέρα και για τρία ολόκληρα ημερώνυχτα ούτε έτρωγαν ούτε έπιναν. Το τριήμερο αυτό της απόλυτης νηστείας λεγόταν «Αη Θεοδώρισμα». Τη νηστεία αυτή την τηρούσαν όσες γυναίκες και κοπέλες ήθελαν. Τελείωνε την Τετάρτη και την Πέμπτη άρχιζε το δεύτερο τριήμερο, που το έκαμναν όσες είχαν κουράγιο. Γι' αυτό έλεγαν «Δε θα κάνεις και την ουρά»; Δηλαδή θα νηστεύεις και το δεύτερο τριήμερο; Το πρωί της Καθαράς Δευτέρας, με το κρέμασμα από τη γιαγιά του κουκαρά, άρχιζε για όλους η νηστεία. Αυτός ήταν ένα κρεμμύδι με επτά φτερά κότας καρφωμένα σαν ακτίνες πάνω του. Το κρεμούσαν από το ταβάνι στο καθημερινό δωμάτιο. Ήταν ένα πρακτικό ημερολόγιο που κρατούσε επτά εβδομάδες, όσες ήταν και οι εβδομάδες της Σαρακοστής. Στο τέλος κάθε εβδομάδας αφαιρούσαν κι ένα φτερό, για να δείξουν πως μια εβδομάδα έφυγε από τη νηστεία. Όταν και το τελευταίο φτερό έφευγε από τη θέση του, απαλλάσσονταν όλοι από τη επιτήρησή του και τη θέση του έπαιρνε το Πάσχα, που έδινε σ' όλους χαρά και πιο πολύ στα παιδιά.

Ο κουκαράς ήταν συγχρόνως ένα έθιμο για να φοβερίζουν οι μάνες και οι γιαγιάδες τα παιδιά κάθε φορά που θα ζητούσαν να φάνε αρτημένο.

Στην εκκλησία ο παπάς ενημέρωνε τους πιστούς ποιες ημέρες θα νηστεύουν και ποιες γίνεται κατάλυση. Όταν πήγαιναν στην εκκλησία τις Κυριακές και τις γιορτές, δεν έτρωγαν τίποτα. Με την απόλυση έπαιρναν το αντίδωρο που το έτρωγαν προσέχοντας μη πέσουν ψίχουλα κάτω.

Εκτός από τη Μεγάλη Σαρακοστή άλλες νηστείες ήταν των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου, του Δεκαπενταύγουστου, των Χριστουγέννων, της παραμονής των Φώτων, της 29^{ης} Αυγούστου και του Σταυρού (14 Σεπτεμβρίου).

Αν σε περίοδο νηστείας φιλοξενούσαν κάποιον περαστικό, τον προέτρεπαν να φάει λέγοντας «Ασθενής και οδοιπόρος αμαρτίαν ουκ έχουν». Έλεγαν και το ευτράπελο «Νηστεύει ο δούλος του Θεού, όταν δεν έχει να φάει».

Τα φαγητά που έτρωγαν σε περίοδο νηστείας ήταν πολύ λιτά. Ήταν νερόβραστα φασόλια, φακές, πατάτες, ζυμαρικά, πλιγούρι, σούπες με ξινά κορόμηλα, πετιμέζι, χοσάφ (κομπόστες), στύπα (τουρσιά), ραδίκια, λάχανα, πιρπιρίμια (γλιστρίδες) με ξύδι και

σκόρδο, κρεμμύδι, ξηροί καρποί... Το ψωμί ήταν η βάση της διατροφής τους. Συνήθιζαν να κάνουν πίτες με κρεμμύδι ψιλοκομμένο, που τις λέγανε σουγανλού πιτέ.

Από τις 365 ημέρες του χρόνου νήστευαν τις 190 ημέρες: Τετάρτη και Παρασκευή 70 ημέρες, νηστεία των Χριστουγέννων 40 ημέρες, νηστεία της Μεγάλης Σαρακοστής 47 μέρες, νηστεία Δεκαπενταύγουστου 15 ημέρες, παραμονή Φώτων 1 ημέρα, του Σταυρού 1 ημέρα, των Αγίων 12 Αποστόλων 15 ημέρες.

Όσες φορές είχαν αμφιβολία για τη μέρα της νηστείας, ρωτούσαν τον παπά: «Αφέντη, επιτρέπεται σήμερα να φάμε λάδι;». Για να καλλιεργήσουν την πίστη στη νηστεία, επικαλούνταν τον παράδεισο και την κόλαση. Έλεγαν πως αν παραβεί κανείς τη νηστεία, οι εικόνες του Χριστού και της Παναγίας θα δακρύζουν και θα κλαίνε. Η νηστεία ήταν στάση ζωής. Κάθε φορά που άρχιζε μια νηστεία, άλλαζε η ζωή τους και δοκιμαζόταν η αυτοκυριαρχία του καθενός.

Στη διάρκεια της Μεγάλης Σαρακοστής, του Δεκαπενταύγουστου και της νηστείας των Χριστουγέννων δεν επιτρέπονταν οι γάμοι.

Οι Τούρκοι ήξεραν πότε αρχίζει η κάθε νηστεία των Χριστιανών και κατέβαιναν από τα χωριά τους στα χριστιανικά χωριά για να ζητήσουν αρτημένα φαγητά που είχαν περισσέψει. Έτσι την Καθαρά Δευτέρα γέμιζε το χωριό από Τουρκάλες που μάζευαν τα φαγητά της αποκριάς. Σε κάθε σπίτι που επισκέπτονταν, ρωτούσαν: «Κόμσου, αρτούχ-μαρτούχ γιόκμου;» (γειτόνισσα, περισσεύματα, ξεπερισσεύματα δεν υπάρχουν;). Οι χωριανοί με μεγάλη προθυμία και χαρά έδιναν όλα τα φαγητά στις Τουρκάλες, που γέμιζαν τα κατσαρολογικά που είχαν μαζί τους. Οι γυναίκες έλεγαν χαριτολογώντας: «Σήμερα οι Τουρκάλες έχουνε παίράμι (Πάσχα)».

Στη νηστεία της 29 Αυγούστου, που γιόρταζαν την αποκεφάλιση του Ιωάννη Προδρόμου, απόφευγαν να χρησιμοποιούν μαχαίρι. Ακόμα και τα καρπούζια τα έσπαζαν χτυπώντας τα στο γόνατο ή στο χώμα. Την ίδια αυτή μέρα δεν έτρωγαν επίσης μαύρα ή κόκκινα σταφύλια.

Χριστούγεννα

Τα Χριστούγεννα τα γιόρταζαν με τα χιόνια. Ο χειμώνας ήταν βαρύς και το χιόνι κάλυπτε όλο το χωριό με παχύ στρώμα. Καθάριζαν τους δρόμους με φτυάρια για να έχουν πρόσβαση όχι μόνο στα

μαντριά και στους αχυρώνες αλλά και στην εκκλησία. Τα παιδιά σχημάτιζαν παρέες και με τα φαναράκια τους έψελναν τα κάλαντα στα σπίτια. Τα κάλαντα ήταν τα πανελληνίως γνωστά «καλήν εσπέραν άρχοντες...», όπως τα μάθαιναν στο σχολείο. Όλο το χωριό έπαιρνε χαρούμενη όψη με τα αναμμένα φαναράκια, ιδίως όταν έπεφταν οι νιφάδες του χιονιού. Στο τζάκι τοποθετούσαν ένα μεγάλο κούτσουρο, που το είχαν φυλαγμένο για τα Χριστούγεννα, και που σιγόκαιγε το τριήμερο των Χριστουγέννων.

Το κυρίαρχο φαγητό που δέσποζε στο χριστουγεννιάτικο τραπέζι ήταν το κεσέκι, που το μαγειρεύαν με κοτόπουλο, αποφλοιωμένο σιτάρι και βούτυρο. Έλεγαν και ωραία τραγούδια για το φαγητό αυτό. Το τραπέζι συμπλήρωναν κι άλλα εκλεκτά και νόστιμα φαγητά, κρεατικά και γαλακτερά. Σφάζανε κοκόρια και είχαν από το γουρούνι τους κρέας που το τηγάνιζαν. Από πολλά σπίτια δεν έλειπε και η σουρβά ή τσορπά, που ήταν απαραίτητη πρωινή σούπα. Στο πλούσιο τραπέζι υπήρχαν και τα νόστιμα τουρσιά (στύπα) και το γιαούρτι.

Μεσάνυχτα χτυπούσε η καμπάνα της εκκλησίας. Όλοι μικροί, μεγάλοι, έβαζαν τα καλά τους ζεστά ρούχα και πήγαιναν στην εκκλησία, αψηφώντας τις καιρικές συνθήκες. Παρακολουθούσαν την Ακολουθία της Γέννησης. Ο παπάς με την απόλυση τούς ευχόταν «Χριστός Γεννάται, Χρόνια Πολλά». Μετά κοινωνούσαν και επέστρεφαν στο σπίτι. Τα μέλη της οικογένειας φιλούσαν τα χέρια του παππού και της γιαγιάς και κάθονταν γύρω από το Χριστουγεννιάτικο τραπέζι. Τα παιδιά τις απογευματινές ώρες επισκέπτονταν τα σπίτια των νουνών τους, φιλούσαν τα χέρια και τους εύχονταν «χρόνια πολλά». Αυτοί ανταπέδιδαν τις ευχές και τους πρόσφεραν ένα φιλοδώρημα. Τις γιορταστικές αυτές μέρες συνήθως στην εκκλησία οι πιστοί προσπαθούσαν να λύσουν τις μεταξύ τους παρεξηγήσεις. Οι μικρότεροι σε ηλικία έκαναν το πρώτο βήμα για τη συμφιλίωση. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις αναλάμβανε κάποιος μεσολαβητής για να λύσουν τις διαφορές και να τα φτιάξουν.

Όλο το δωδεκάημερο οι θερμάστρες, τα τζάκια και τα ταντούρ λειτουργούσαν ασταμάτητα, έλεγαν χαριτολογώντας: «ταγλάρ γιανίγιορ» (καίγονται τα βουνά) επειδή έκαιγαν πολλά ξύλα.

Το δρώμενο της Πρωτοχρονιάς «φατήκ»

Ήταν ένα δρώμενο, μια θεατρική παράσταση που την παρουσίαζε μια ομάδα νέων στα σπίτια του χωριού ανήμερα Πρωτοχρο-

νιάς.

Τα πρόσωπα της παράστασης είναι ο γέρος, κοτζαμάν (αγάς), ο νέος Α' (ντεληκανλής), ο νέος Β' (δικαστής, κατής) η νύφη (φατήκ), 2-3 νέοι, πρόσωπα ακολουθίας ως κομπάρσοι μεταμφιεσμένοι και ο οργανοπαίχτης (λυράρης ή ζουρνατζής).

Δυο τρεις μέρες πριν από την Πρωτοχρονιά μια ομάδα νέων ανδρών συμφωνούσαν να συγκεντρωθούν σ' ένα σπίτι. Μετά από συζήτηση διάλεξαν τα πρόσωπα για τους ρόλους: ο πρώτος μεταμφιεζόταν σε γέρο με άσπρα μαλλιά και γένια με την ονομασία Αγάς. Ο δεύτερος με μαύρα μαλλιά και γένια υποδύοταν το ρόλο του γαμπρού, με την ονομασία ντεληκανλής. Ο τρίτος αναλάμβανε το ρόλο του δικαστή με την ονομασία κατής και ο τέταρτος μεταμφιεζόταν σε ωραία νύφη με την ονομασία φατήκ. Οι κομπάρσοι ήταν άλλοι μεταμφιεσμένοι κι άλλοι όχι.

Εκτός από τη νύφη, όλα τα μέλη της ομάδας φορούσαν στο κεφάλι τους δέρματα προβάτων και κρατούσαν στα χέρια τους ξύλινα σπαθιά, ραβδιά και μπαστούνια. Όλος ο θίασος την παραμονή της Πρωτοχρονιάς, μόλις νύχτωνε, άρχιζε τις επισκέψεις στα σπίτια. Η παράσταση δινόταν στην αυλή των σπιτιών ή σ' ένα μεγάλο δωμάτιο ή σάλα. Οι οργανοπαίχτες άρχιζαν ένα μουσικοχορευτικό σκοπό, συνήθως με καρσιλαμά (κόνιαλι).

Το ποδαρικό

Έδιναν πολύ μεγάλη σημασία στο καλό ή κακό ποδαρικό. Πρόσεχαν το πρόσωπο που έκανε ποδαρικό την πρώτη Μαρτίου, την πρώτη Σεπτεμβρίου και την πρώτη Ιανουαρίου, πριν περάσει ο παπάς να κάνει τον καθιερωμένο αγιασμό που γινόταν κάθε Πρωτοχρονιά. Ήθελαν αυτός που θα πρωτόμπαινε στο σπίτι, να είναι καλός με αγαθή ψυχή. Γι' αυτό φρόντιζαν να βάλουν μέσα πρωί-πρωί ένα παιδάκι, πάντα όμως έφερναν στο σπίτι ένα αρνάκι για γούρι.

Αν παρόλα αυτά ερχόταν αναπάντεχα κάποιος και έκανε ποδαρικό, παρακολουθούσαν την τύχη της οικογένειας στη διάρκεια όλου του χρόνου. Κι αν όλα πήγαιναν καλά, το πρόσωπο εκείνο το ξανακαλούσαν τον επόμενο χρόνο την ίδια μέρα και του έστρωναν πλούσιο τραπέζι, στο οποίο έπρεπε να κάτσει και να φάει μαζί τους. Αν όμως οι υποθέσεις της οικογένειας δεν πήγαιναν καλά, είχαν δηλαδή ατυχίες, αρρώστιες, θανάτους, τότε το πρόσωπο εκείνο το θεωρούσαν κακορίζικο, το καταριόντουσαν και φρόντιζαν να μην ξαναμπεί στο σπίτι την ίδια μέρα στο μέλλον, ακόμη κι αν

ήταν ένας από τους πιο στενούς συγγενείς.

Ο έλεγχος της εισόδου ξένου στο σπίτι εφαρμοζόταν και τη μέρα που επρόκειτο κάποιος από την οικογένεια να ταξιδέψει ή να ξενιτευτεί, γιατί δεν γνώριζαν αν το ποδαρικό του επισκέπτη ήταν γρουσουζίκο ή χαϊρλίδικο.

Συνήθιζαν για το καλό ποδαρικό, ένα μέλος της οικογένειας που ήταν ιδιαίτερος συμπαθής, να φιλοξενείται σε συγγενικό σπίτι, ώστε το πρωί της πρωτοχρονιάς να κάνει ποδαρικό και να ευχθεί: «Χρόνια Πολλά» ή «Τα χρόνια σας να είναι ευτυχημένα».

Τα Φώτα (Θεοφάνεια)

Τα Φώτα ήταν μια από τις αγιότερες και μεγαλύτερες ημέρες του εορτολογίου τους. Πίστευαν πως η φύση αγιάζεται και τα νερά θεωρούνται παντού αγιασμένα. Έλεγαν πως την παραμονή των Φώτων ανοίγουν και κλείνουν οι ουρανοί κι όποιος πρόφτανε να κάνει κάποια ευχή, πριν κλείσουν, γινόταν πράξη η ευχή του.

Την παραμονή νήστευαν κι από λάδι. Έτρωγαν την αλμυρή πίτα που τη έφτιαχναν με αλεύρι που το ζύμωναν με νερό από τουρσί. Την παραμονή γινόταν ο μικρός αγιασμός. Με τον αγιασμό αυτό, για να φύγουν τα κακά πνεύματα, ράντιζαν το σπίτι, τους στάβλους, το κοτέτσι, τα μαντριά -για να είναι γερά τα ζώα- και τα χωράφια, τα αμπέλια, τους κήπους για να έχουν καλή παραγωγή. Το βράδυ της παραμονής σταύρωναν το σπίτι. Κολλούσαν δηλαδή στις τέσσερις γωνιές του δωματίου κεριά αναμένα για να απαλλαγούν από τα δαιμόνια. Πήγαιναν στο στάβλο κι έκαμναν το ίδιο. Περνούσαν στα κέρατα των βοδιών και των αγελάδων «κερκέλια» κουλούρια. Κολλούσαν στις άκρες από τα κέρατα κεριά και τα άναβαν. Μετά έσβηναν τα κεριά κομματίζαν τα κουλούρια και τάζαν τα ζώα. Τα αποκέρια τα πήγαιναν στην εκκλησία.

Ανήμερα των Φώτων γινόταν ο Μεγάλος Αγιασμός. Όλοι, μικροί - μεγάλοι, πήγαιναν στην εκκλησία. Στο κέντρο του ναού τοποθετούσαν πάνω σε ένα τραπέζι ένα δίλαβο χάλκινο καζάνι γεμάτο νερό. Ο παπάς διάβαζε τις ευχές του αγιασμού των υδάτων και έριχνε το σταυρό μέσα στο καζάνι. Ο επίτροπος έκανε την ανακοίνωση: «Ποιος θέλει να βγάλει το σταυρό;». Γινόταν ένα είδος δημοπρασίας. Αυτός που πρόσφερε τα περισσότερα χρήματα, έβγαζε το σταυρό. Φιλούσε το σταυρό κι ο παπάς τον ευλογούσε με την αγιαστούρα του. Ύστερα περνούσε όλο το εκκλησίασμα. Προσκυνούσε το σταυρό, φιλούσε το χέρι του παπά, ο οποίος

με την αγιαστούρα του ράντιζε με ελαφρό χτύπημα στο μέτωπο. Ένας από κάθε οικογένεια βουτούσε το τάσι (χάλκινο ποτήρι) στο καζάνι και έπαιρνε αγιασμό. Τον αγιασμό αυτόν τον φύλαγαν στο εικονοστάσι μέσα σε μπουκάλι όλο το χρόνο και τον θεωρούσαν ιαματικό. Επίσης τον χρησιμοποιούσαν και σαν θεία κοινωνία σε περίπτωση ανάγκης όταν κάποιος ήταν ετοιμοθάνατος ή τρώμαζε. Αγιασμό της παραμονής των Φώτων (Μικρός Αγιασμός) δεν επιτρεπόταν να φυλάξουν. Ο δεύτερος αγιασμός των Φώτων (ο Μεγάλος Αγιασμός) είναι πιο δυνατός, έλεγαν.

Μετά την απόλυση της εκκλησίας, ο παπάς επισκεπτόταν όλα τα σπίτια και μνημόνευε τα ονόματα των μελών της οικογένειας, διάβαζε την ευχή και ράντιζε με αγιασμό το σπίτι και τους πιστούς. Ο νοικοκύρης έριχνε προαιρετικά κέρματα στο μικρό χάλκινο σκεύος (πακράτζ'), που κρατούσε ένα παιδί συνοδός του παπά. Ο παπάς έδινε αγιασμό στις οικογένειες που για διάφορους λόγους δεν είχαν πάρει από την εκκλησία. Όταν η ποσότητα του αγιασμού λιγόστευε, πρόσθετε νερό από τη βρύση. Εκτός από τον Αγιασμό των Φώτων ο παπάς επισκεπτόταν τα σπίτια της ενορίας του κάθε πρωτομηνιά κι έκανε αγιασμό με την ευχή «καλό μήνα». Την ημέρα των Φώτων γιόρταζαν ο Φώτης, ο Θεοφάνης, ο Ιορδάνης και η Φωτεινή. Ο εορτάζων διασκέδαζε με συγγενείς και φίλους. Το γλέντι αυτό στις ονομαστικές λεγόταν μουχαπέτ'. Οι υπόλοιποι χωριανοί επισκέπτονταν τον εορτάζοντα χωρίς δώρα, του εύχονταν «χρόνια πολλά» και δέχονταν το κέρασμα.

Το Άγιο Πάσχα - Μεγάλη Εβδομάδα

Η περίοδος αυτή αρχίζει από την Καθαρά Δευτέρα, καλύπτει όλη τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή και λήγει την Πεντηκοστή. Οι σταθμοί της περιόδου αυτής είναι η Καθαροβδομάδα, η Μεγάλη Εβδομάδα, το Πάσχα, Εβδομάδα της Διακαινησίμου, η Ανάληψη και η Πεντηκοστή. Ζούσαν την καταθλιπτική ατμόσφαιρα της Μεγάλης Νηστείας, η οποία καθόλη τη διάρκειά της ήταν γ' αυτούς βαριά και θλιβερή. Νήστευαν για να προετοιμαστούν πνευματικά και ψυχικά ώστε να κοινωνήσουν και να συμμετάσχουν στη χαρά της Ανάστασης. Τη Μεγάλη Σαρακοστή δίνονταν οι περισσότερες ευκαιρίες για να μεταλαβαίνουν, συνήθιζαν όμως να κοινωνούν των Αγίων Θεοδώρων, τη Μεγάλη Πέμπτη και το Μεγάλο Σάββατο.

Το Σάββατο του Λαζάρου η εκκλησιαστική επιτροπή μαζί με νε-

αρά άτομα πήγαιναν κι έκοβαν κλαδιά βαΐων από την ποταμιά, στις όχθες του Ίρη ποταμού. Ήταν λεπτά κλαδιά μιας ποικιλίας ιτιάς με σταχτιά λουλούδια. Το ίδιο φυτό φύεται κι εδώ στην Ελλάδα, σε μια βαλτώδη τοποθεσία στα ΒΔ σύνορα Βατόλακκου - Μηλιάς. Η τοποθεσία αυτή ονομάστηκε από τους πρόσφυγες βαγιοσλούκ (τόπος των βαΐων) απ' όπου αρκετά χρόνια έκοβαν κλαδιά για τον ίδιο σκοπό, όπως θα θυμούνται και οι νεότεροι που γεννήθηκαν εδώ.

Την Κυριακή των Βαΐων τα κλαδιά αυτά τα μοίραζε ο παπάς στην εκκλησία στους πιστούς, οι οποίοι τα φύλαγαν στο εικονοστάσι του σπιτιού τους. Τα παιδιά μετά την εκκλησία γύριζαν στολισμένα με βάγια στα σπίτια με καλαθάκια στο χέρι και τραγουδούσαν κυρίως το εξής τραγούδι, που το μάθαιναν στο σχολείο:

«Βάγια, βάγια των βαγιών - τρώμε ψάρι και κολιό
και την άλλη Κυριακή - τρώμε κόκκινο αυγό»

Σε κάθε σπίτι οι νοικοκυρές έδιναν στα παιδιά βρασμένους κόκκους καλαμποκιού, ωμά αυγά και νηστήσιμα κουλούρια. Την ημέρα αυτή έτρωγαν ψάρια που οι ίδιοι ψάρευαν από τον Ίρη ποταμό. Ήταν διάφορα ψάρια και ένα είδος που λεγόταν γολιανός παλιγί. Ήταν μεγάλο ψάρι και αφθονούσε στο ποτάμι. Επίσης το ψάρι αλάπαλικ (πέστροφα) ήταν σε αφθονία και γινόταν εντατική αλιεία.

Τη Μεγάλη Εβδομάδα κάθε βράδυ παρακολουθούσαν με κατανύξη τις ιερές Ακολουθίες. Δεν επιτρεπόταν χαρμόσυνες εκδηλώσεις, ούτε γλέντια και διασκεδάσεις. Ήταν μια πένθιμη εβδομάδα.

Τη Μεγάλη Τετάρτη παρακολουθούσαν το Ευχέλαιο. Αγίαζε ο παπάς τους πιστούς με το Άγιο Μύρο, για να εξαγνιστούν και να κάνουν θεάρεστα έργα. Το να μη μυρωθεί κανείς, το θεωρούσαν αμαρτία.

Όσοι επιθυμούσαν, καλούσαν τον παπά στο σπίτι τους για να τελέσει ευχέλαιο. Πάνω σε ένα τραπέζι τοποθετούσαν σιτάρι, αλεύρι, αυγά, ψωμί, αλάτι, κορκότο, λάδι (επτά υλικά συνολικά) και έβαζαν πάνω στο κάθε είδος ένα κερι, για να τα ευχελαιώσει ο παπάς. Στο ευχέλαιο καλούσαν και τους στενούς συγγενείς, για να έρθει η ευλογία του Χριστού και του Πάσχα στο σπίτι τους.

Τη Μεγάλη Πέμπτη έκαμαν τσουρέκια σε σχήμα πλεξούδας και έβαφαν τα αυγά κυρίως κόκκινα, με κρεμμυδόφυλλα ή ριζάρι, φυτό που καλλιεργούσαν στους κήπους τους. Έβαζαν σε μικρά πανέρια μερικά κόκκινα αυγά, αλεύρι και αλάτι και τα πήγαιναν

στην εκκλησία για να ευλογηθούν από τα 12 Ευαγγέλια. Μαζί μ' αυτά μέσα σε πάνινη τσάντα πήγαιναν και ένα πρόσφορο όσο ένα μικρό καρβέλι, σφραγισμένο από πάνω και το τοποθετούσαν στο εικονοστάσι μπροστά στην εικόνα της Παναγίας. Την άλλη μέρα το μεσημέρι ο παπάς έκοβε με το μαχαίρι κυκλικά το σχήμα της σφραγίδας και το κρατούσε, ενώ το «αποκεφαλισμένο» πρόσφορο το παρέδιδε στον κάτοχο. Τα κορίτσια στόλιζαν τον Εσταυρωμένο με λουλούδια και στεφάνι και το βράδυ τον ξενυχτούσαν.

Τη Μεγάλη Παρασκευή δεν έκαναν καμιά δουλειά. Η μέρα ήταν πένθιμη. Δεν μαγείρευαν και έτρωγαν ψωμί με τουρσί ή ξηρούς καρπούς. Τα κορίτσια μάζευαν λουλούδια από την εξοχή και τα χωράφια και στόλιζαν τον Επιτάφιο. Το βράδυ γύρω από τον Επιτάφιο έψελναν τα εγκώμια. Τα παιδιά του σχολείου σχημάτιζαν ομάδες και έψελναν με τη σειρά. Η περιφορά του Επιταφίου γινόταν γύρω από την εκκλησία. Τη λιτανεία παρακολουθούσαν και Τούρκοι που έρχονταν από τα χωριά τους και τους έκανε εξαιρετική εντύπωση.

Το Μεγάλο Σάββατο οι νονοί πρόσφεραν δώρα στα βαπτιστήρια τους (παπούτσια, ρούχα, κάλτσες), μια λαμπάδα και ένα αυγό. Επίσης, τη μέρα αυτή προσπαθούσαν να συμφιλιωθούν όσοι ήσαν μαλωμένοι. Πραγματοποιούσαν επισκέψεις στα σπίτια που είχαν πένθος και πρόσφεραν κόκκινα αυγά, τσουρέκια και πασχαλινά κουλούρια.

Στη διάρκεια της Μεγάλης Σαρακοστής διάλεγαν τα γερά αυγά. Χτυπούσαν την κορυφή των αυγών στα δόντια τους και ξεχώριζαν τα ταϊγάνια, δηλαδή τα γερά. Υπήρχαν ειδικοί που είχαν εξαιρετική επιτυχία στη διαλογή των αυγών για τσούγκρισμα. Τα αυγά αυτά τα έβαφαν χωριστά. Χρησιμοποιούσαν όμως διάφορες μεθόδους για να κάνουν τα αυγά τους ταϊγάνια, δηλαδή ανθεκτικά σαν τα αυγά της φραγκόκοτας (ταϊγάνια). Η πιο συνηθισμένη ήταν η εξής: Στην πλάκα του φούρνου ή στο τζάκι απλώνανε ζεστή στάχτη και τοποθετούσαν τα αυγά με τη μύτη προς τα κάτω. Τα σκέπαζαν πάλι με ζεστή στάχτη και πάνω έβαζαν αναμμένα κάρβουνα. Το εσωτερικό περιεχόμενο του αυγού κατακάθονταν στη μύτη, ψηνόταν και σχημάτιζε ένα σώμα με το τσόφλι του αυγού. Κανένα από τα συμβατικά αυγά δεν μπορούσε να τα σπάσει. Αυτό όμως αποτελούσε Δούρειο Ίππο στην όλη διαδικασία του αγώνα τσουγκρίσματος των αυγών. Γι' αυτό οι κάτοχοι τέτοιων αυγών προσπαθούσαν με τεχνάσματα να αποκρύψουν το δόλο. Ένας άλ-

λος τρόπος καταδολίευσης ήταν ο εξής: Άνοιγαν με αιχμηρό και κοφτερό εργαλείο μια τρύπα στο πλάι του αυγού και άδειαζαν το περιεχόμενο. Μετά έριχναν μέσα ζάχαρη πίσσα ή κατράνι και λίγο νερό και το άφηναν μερικές μέρες βασισμένο στη μύτη. Το αυγό αυτό ήταν άθραυστο και μπορούσε να σπάσει ακόμη και κεραμίδι.

Εκτός από το κόκκινο χρώμα, χρησιμοποιούσαν και άλλα χρώματα σε περιορισμένο αριθμό αυγών. Έτσι υπήρχαν γαλάζια, πράσινα, κίτρινα, καφέ αυγά. Υπήρχαν και τα αυγά πέρδικες. Αυτά ήταν αυγά που πριν τα βουτήξουν στο χρώμα, σχημάτιζαν με λιωμένο κερί στο κέλυφος διάφορα σχέδια συνήθως λουλουδία. Μετά το βάψιμο τα σχέδια αυτά αποτυπώνονταν στο φλοιό και σχημάτιζονταν τα καλλιτεχνικά αυγά, περδίκες, που έδιναν χαρά ιδιαίτερα στα παιδιά. Εκτός από κερί χρησιμοποιούσαν και μικρά φύλλα φυτών που τα κολλούσαν στο φλοιό του αυγού και μετά τα έβαφαν. Χρησιμοποιούσαν και αυγά φραγκόκοτας, ιδίως για το τσουγκρισμα. Τα αυγά αυτά ήταν πολύ δυνατά και τα έλεγαν ταϊγάν.

Το Άγιο Πάσχα - Ανάσταση

Το Πάσχα ήταν η μεγαλύτερη γιορτή και γιορταζόταν με μεγαλοπρέπεια. Το βράδυ του Μ. Σαββάτου κοιμούνταν νωρίς. Στις 2 τα μεσάνυχτα χτυπούσε η καμπάνα. Όλοι ήσαν στο πόδι. Άνδρες, γυναίκες και παιδιά φορούσαν τα γιορτινά τους και έβαζαν στην τσέπη τους ένα-δύο κόκκινα αυγά για να αγιαστούν στην Ανάσταση. Με λαμπάδα στο χέρι αλάι (εν χορώ) πήγαιναν στην εκκλησία, που ήταν στολισμένη με φύλλα δάφνης, μυρτιάς κ.ά. Η Ακολουθία της Ανάστασης γινόταν στο προαύλιο της εκκλησίας πάνω σε μια πρόχειρη εξέδρα. Μερικοί που είχαν όπλα πυροβολούσαν και οι πυροβολισμοί ακούγονταν και στα τουρκικά χωριά. Οι Τούρκοι σχολίαζαν: «Οι γκιαούρηδες κάνουν το μπαϊράμι τους». Μετά την Ανάσταση κανείς δεν έφευγε. Όλοι έμπαιναν στην εκκλησία και παρακολουθούσαν τον Όρθρο της Ανάστασης και τη Θεία Λειτουργία μέχρι το πρωί.

Το τσουγκρισμα των αυγών ξεκινούσε αμέσως μετά την απόλυση της εκκλησίας. Ο νικητής έπαιρνε κατά το έθιμο το σπασμένο. Εύχονταν ο ένας τον άλλον «Χριστός Ανέστη» με απάντηση «Αληθώς Ανέστη». Ο χαιρετισμός αυτός κρατούσε 40 μέρες ως την Ανάληψη. Συνήθιζαν να τρώνε ένα από τα αυγά που είχαν φέρει μαζί τους στην εκκλησία. Στο σπίτι γύριζαν με αναμένες λαμπάδες και με το Άγιο φως άναβαν το καντήλι. Έβαζαν στο εικονοστάσι

ένα αυγό απ' αυτά που έφερναν από την εκκλησία ενώ το παλιό το έθαβαν στον κήπο.

Το πασχαλινό τραπέζι ήταν πλούσιο. Κρέας, τηγανητά αυγά, γιαούρτι, τσουρέκια, γλυκά. Ετοίμαζαν κι ένα πιάτο που ήταν η μερίδα του ξένου που τυχόν θα φιλοξενούσαν. Αρχίζαν με το τσούγκρισμα των αυγών, πρώτα ο παππούς και η γιαγιά, μετά οι γονείς και τα παιδιά.

Η Δεύτερη Ανάσταση γινόταν πριν από το μεσημέρι. Το Ευαγγέλιο το διάβαζαν σε δυο γλώσσες, στην ελληνική και τουρκική. Ακολουθούσαν οι επισκέψεις στα σπίτια. Οι άνδρες σχημάτιζαν ομάδες 3-5 ατόμων και γύριζαν με τη σειρά τα σπίτια, ενώ μια ομάδα με τους δημοτικούς άρχοντες με επικεφαλής τον ιερέα επισκέπτονταν όλα τα σπίτια. Οι νοικοκυρές κερνούσαν ρακί και γλυκό. Πρόσφεραν ένα αυγό, ενώ στον ιερέα δύο. Οι ευχές έπαιρναν και τη μορφή «Χριστός ετέχθη», «Αληθώς ετέχθη».

Το μεγάλο πανηγύρι, όμως, άρχιζε με το τσούγκρισμα των αυγών. Την πρώτη μέρα τσούγκριζαν μόνο τη μύτη του αυγού, ενώ στις επόμενες και με τον πάτο. Θεωρούσαν αμαρτία την πρώτη μέρα να τσουγκρίσουν με τον πάτο. Γινόταν συμφωνία ποιος θα έχει το αυγό κάτω. Αυτός που είχε το αυγό κάτω σχημάτιζε με τον αντίχειρα και τον δείκτη του χεριού του κύκλο και το τοποθετούσε στη μύτη του αυγού του, για να αναγκάσει τον αντίπαλο να αποφύγει το χτύπημα στα πλάγια.

Στην πλατεία, στους δρόμους, στους ανοιχτούς χώρους στήνονταν αγώνες για το τσούγκρισμα των αυγών. Κουβαλούσαν μαζί τους αυγά με το καλάθι, όλα δοκιμασμένα ταϊγάνια. Ο τελικός νικητής του χωριού πανηγύριζε τη νίκη του και αισθανόταν περήφανος που αναδεικνύονταν πρωταθλητής. Οι χωριανοί εξέφραζαν το θαυμασμό τους που τον εκδήλωναν με πολλά κολακευτικά λόγια.

Πέντε χρόνια πρωταθλητής στο χωριό ανακηρυσσόταν ο Βασίλειος Κυριακίδης, του οποίου τα παιδιά σήμερα ζούνε στην Αυστραλία. Από τη μεγάλη του χαρά για να πανηγυρίσει τη νίκη του, πήγε στην εκκλησία και άρχισε να χτυπάει την καμπάνα. Όλοι αναρωτήθηκαν τι συμβαίνει. Ο παπάς και η εκκλησιαστική επιτροπή είδαν υπερβολική την πράξη του, που την χαρακτήρισαν ως ασέβεια, λανθασμένα βέβαια, και του επέβαλαν να πληρώσει ένα πρόστιμο στο ταμείο της εκκλησίας.

Υπήρχε εκτός από το τσούγκρισμα και το κύλισμα των κόκκινων αυγών. Διάλεγαν ένα μέρος με μικρή κατηφόρα. Στην αφετη-

ρία τοποθετούσαν ένα κεραμύδι και από το κοίλωμά του άφηναν το αυγό να κυλήσει προς τα κάτω. Ήταν ουσιαστικά ένα παιχνίδι που είχε τους δικούς του κανόνες. Με λάχνισμα αποφάσιζαν ποιος θα κυλήσει πρώτος το αυγό του. Το αυγό του πρώτου κυλούσε και σταματούσε κάπου. Μετά άφηνε ο δεύτερος. Αν το αυγό του έφθανε και χτυπούσε το αυγό του πρώτου, τότε κέρδιζε και έπαιρνε το αυγό. Στο παιχνίδι έπαιρναν μέρος πολλοί.

Ταφικό έθιμο

Τη Δεύτερη μέρα του Πάσχα είχαν το έθιμο να επισκέπτονται το νεκροταφείο. Όπως συμβαίνει με τα μνημόσυνα έτσι και με το ταφικό αυτό έθιμο εξέφραζαν την πίστη τους για την αθανασία της ψυχής και για την Ανάσταση των νεκρών. Σέβονταν τους νεκρούς και τους τιμούσαν. Γι' αυτό είχαν αφιερώσει τη Δεύτερη μέρα της Ανάστασης του Χριστού στη μνήμη τους. Το έθιμο αυτό το διατηρούν και στη νέα τους πατρίδα. Οι γυναίκες ετοιμάζουν διάφορα φαγητά, τηγανιτά και κόκκινα αυγά, πίτες, τσουρέκια, πισία, σιριχτάδες, καβουρμάδες, γλυκά και ποτό, συνήθως ρακί. Μετά τη Θεία Λειτουργία πηγαίνουν όλοι στο νεκροταφείο. Κάθε νοικοκυρά βάζει τα φαγητά σ' ένα ταψί και το τοποθετεί στον οικογενειακό τάφο, πάνω σε λευκό τραπεζομάντηλο.

Το έθιμο δεν έχει χαρακτήρα πένθιμο, ούτε όμως και χαρμόσυνο. Είναι για εκδήλωση απόδοσης τιμής και μνήμης. Γι' αυτό συζητούν για τους νεκρούς τους, για τις αρετές, τις καλοσύνες και τα αισθήματά τους όσο ζούσαν. Ο παπάς επισκέπτεται με τη σειρά κάθε τάφο και κάνει τρισάγιο. Μνημονεύει τα ονόματα των νεκρών της οικογένειας που είναι γραμμένα σε ένα χαρτί. Μετά εύχεται «Θεός σχωρέστ' τους» και δέχεται μερικούς μεζέδες, πίνει λίγο ποτό και συνεχίζει να ιερουργεί σ' άλλο τάφο.

Συγκεντρωμένοι γύρω από τον τάφο τρώνε τα φαγητά τους και προσφέρουν στους επισκέπτες φαγώσιμα και ποτό.

Μετά επιστρέφουν στα σπίτια τους και συνεχίζουν να συμμετέχουν στα εορταστικά έθιμα του Πάσχα, τσουγκρισμα και κύλισμα αυγών, επισκέψεις στα σπίτια, χοροί κ.ά.

Η γιορτή της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος

Στις 6 Αυγούστου γιόρταζαν με ιδιαίτερη λαμπρότητα τη Μεταμόρφωση του Σωτήρος. Επειδή τα σταφύλια ωρίμαζαν στη Έρπαα νωρίτερα, την ημέρα αυτή πήγαιναν πολύ πρωί στα αμπέλια

και έκοβαν τα ώριμα τσαμπιά, τα έβαζαν φροντισμένα στα πιάτα και τα πήγαιναν στην εκκλησία. Ο παπάς τα ευλογούσε με ειδική ευχή. Μετά την απόλυση τα μοίραζαν στο εκκλησίασμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Προλήψεις - Δεισιδαιμονίες - Έθιμα

Χορτλάχ'

Ο χορτλάχ' είναι φάντασμα πεθαμένου. Είναι κακοποιό πνεύμα που πνίγει όσους βρίσκει τη νύχτα έξω από τα σπίτια τους. Η δοξασία αυτή προήλθε από το εξής γεγονός: Οι Τούρκοι όταν έθαβαν τον νεκρό τους, άφηναν μια τρύπα με την οποία επικοινωνούσε το κεφάλι του με τον ελεύθερο εξωτερικό χώρο του τάφου. Αυτό το έκαναν προληπτικά, σε περίπτωση νεκροφάνειας να ειδοποιήσει τους έξω ότι ζωντάνεψε και να τον ξεθάψουν.

Οι Έλληνες χριστιανοί βλέποντας τις τρύπες αυτές δημιούργησαν τη δοξασία ότι ο νεκρός Τούρκος 40 νύχτες μετά την ταφή του βγαίνει απ' αυτήν την τρύπα και πνίγει όποιον χριστιανό συναντήσει. Αυτό μέχρι τα ξημερώματα. Μετά επιστρέφει στον τάφο του από την τρύπα.

Το ίδιο πίστευαν ότι συνέβαινε και με την ψυχή ενός κακού χριστιανού που έβγαινε τις νύχτες έξω από τον τάφο του για να κάνει κακό στους ανθρώπους. Γι' αυτό δεν περνούσαν ποτέ μόνοι έξω από τα νεκροταφεία μην τυχόν τους βλάψει ο κακός. Οι βρικόλακες αυτοί έπαιρναν τη μορφή ζώου, ιδίως σκύλων, που περιφέρονταν στο χωριό μέχρι το πρωί.

Οι μανάδες και οι γιαγιάδες φοβέριζαν τα παιδιά για να συμμαζευτούν μόλις νυχτώσει στα σπίτια τους.

Τζαζού - Τζαζούγαρη

Ήταν η μάγισσα και δαιμονική γυναίκα που έπνιγε τα μωρά. Γι' αυτό, από τη μέρα που γεννιέται ένα παιδί μέχρι να σαραντίσει η λεχώνα, άναβε μέρα-νύχτα η καντήλα, προληπτικά για τον κίνδυνο πνιγμού του μωρού από τις τζαζούδες. Όταν μια γυναίκα δεν αποκτούσε παιδί έλεγαν: «Αυτή φοβάται την τζαζούγαρη». Τη

φράση αυτή την έλεγαν επίσης για εκείνους που για διάφορους λόγους δεν επιχειρούσαν να κάνουν κάτι σοβαρό.

Σε κάθε χωριό τζαζούγαρη ονόμαζαν τις εριστικές και διπρόσωπες γυναίκες που με τα κουτσομπολιά και τις ραδιουργίες τους έβαζαν «φιτίλια» ανάμεσα στις γυναίκες και τις οδηγούσαν στη διχόνοια, σε βαθμό που κάποιες οικογένειες διαλύονταν και δημιουργούνταν ακραίες καταστάσεις. Γι' αυτό έλεγαν: «Με τα τζαζουλούκια της έκανε άνω-κάτω τον κόσμο».

Στην καθημερινή ζωή τζαζού χαρακτηρίζαν τις πονηρές αλλά και τις έξυπνες γυναίκες και κορίτσια. Χρησιμοποιούσαν τη λέξη αυτή χαϊδευτικά και χαρακτηρίζαν έτσι τα μικρά και χαριτωμένα κοριτσάκια. Τη λέξη τζαζού χρησιμοποιούσαν επίσης για τις κακές και επικίνδυνες γυναίκες των παραμυθιών.

Αράπ'

Είναι ο μαγικός μαύρος των παραμυθιών, ψηλός, τρομερός, προικισμένος με υπερφυσικά χαρίσματα. Βοηθάει άλλοτε τον πρωταγωνιστή και τους ήρωες των παραμυθιών και άλλοτε τους καταδιώκει και τους αντιμάχεται, ανάλογα με την υπόθεση της διήγησης. Στο θηλυκό γένος λέγεται Αραπού ζεγκίν και είναι μια μαύρη, ψηλή γυναίκα, προικισμένη με μαγικές ικανότητες που στα παραμύθια βοηθάει ή καταδιώκει τους ανθρώπους.

Εμφανίζονταν στους ανθρώπους τη νύχτα, όταν περνούσαν από ρεματιές και ερείπια. Άλλοτε πάλι μεταμορφώνονταν σε σκυλιά ή γάτες και τους ακολουθούσαν χωρίς να γαυγίζουν. Οι αράπηδες δεν μιλούσαν ποτέ παρά μόνον έκαναν μορφασμούς και χειρονομίες. Γι' αυτό δεν ήσαν επικίνδυνοι. Αυτό υπό την προϋπόθεση ότι δεν άγγιζαν τον άνθρωπο που ακολουθούσαν. Για να το πετύχει κανείς αυτό, όταν ένωθε πως τον ακολουθάει αράπης, έπρεπε να λύσει το ζωνάρι του και ν' αφήσει με τρόπο τη μίαν άκρη να σέρνεται στη γη και την άλλη να την κρατάει στο χέρι. Ο αράπης πίστευαν πως ακολουθεί την άκρη του ζωναριού. Έτσι όταν έφθανε κανείς στο σπίτι του κι άνοιγε την πόρτα, μάζευε το ζωνάρι, πετυχαίνοντας μ' αυτόν τον τρόπο να μη κάνει καμία επαφή με τον αράπη.

Το όνομα του αράπη χρησιμοποιούσαν για να φοβίζουν τα παιδιά όταν δεν πειθαρχούσαν.

Ταβάρα

Την ταβάρα την φαντάζονταν σαν μεγαλόσωμη δαιμονική γυναίκα που μπαίνει στα σπίτια από την καπνοδόχο. Ενοχλεί τους ανθρώπους και τις λεχώνες την ώρα του ύπνου και εμποδίζει την αναπνοή τους με τις χερούκλες της. Κάθεται στο στήθος τους, τους πιέζει ασφυκτικά και τους αναγκάζει να ομολογήσουν τις κακές τους πράξεις. Είναι ο εφιάλτης που βασανίζει τους βλάσφημους, τους ασεβείς, τους κλέφτες, τους κακούργους και όσους ξέχασαν να κάνουν την προσευχή τους πριν κοιμηθούν. Γι' αυτό πριν πέσουν να κοιμηθούν έπρεπε όλοι να κάνουν την προσευχή και το σταυρό τους. Υπήρχαν διάφορα ξόρκια που απαγγέλναν και έλεγαν το «Πάτερ ημών» τακτικά. Κάτω από το μαξιλάρι της λεχώνας έβαζαν ένα ψαλίδι ή το ψαλτήρι ή κάποια εικόνα. Συμβούλευαν τις λεχώνες να κόβουν με το ψαλίδι τα ρούχα της ταβάρας.

Τα κακά πνεύματα

Πίστευαν ότι τα κακά πνεύματα μπαίνουν στα σπίτια από τα παράθυρα, κατουρούν για να σβήσουν τη φωτιά και να επικρατήσει το σκοτάδι. Προκαλούν φόβο και παίρνουν τη φωνή των ανθρώπων. Γι' αυτό οι νοικοκυρές κλείδωναν το σπίτι και το πρωί όταν λαλούσαν τα κοκόρια ξεκλείδωναν, γιατί τα ξωτικά με το φως της μέρας έτρεχαν να κρυφτούν. Πίστευαν πως μαγάριζαν τα πιάτα και τις κατσαρόλες που ήταν άπλυτα τη νύχτα. Γι' αυτό από βραδύς έπλεναν όλα τα σκεύη. Για να αποφύγουν τις επισκέψεις των κακών πνευμάτων, ιδίως το χειμώνα και τις γιορτές των Χριστουγέννων, Πρωτοχρονιάς και Φώτων, φρόντιζαν να είναι η κανδήλα και η λάμπα πάντα αναμμένη. Τοποθετούσαν στο τζάκι χοντρό κούτσουρο για να διατηρηθεί άσβεστη η φωτιά, ράντιζαν το σπίτι με αγιασμό, σταύρωναν πόρτες και παράθυρα, θυμιάτιζαν και δεν έβγαιναν τη νύχτα έξω.

Το χτίσιμο του σπιτιού

Όταν ήταν να χτίσουν σπίτι, μετά το σκάψιμο των θεμελίων έκαναν τα εγκαίνια για το θεμέλιο λίθο. Γινόταν αγιασμός και σφάζανε πετεινό ή αρνί για την καλή τύχη, για να στεριώσει το σπίτι. Μερικοί βάζανε στα θεμέλια μπουκάλι γεμάτο αγιασμό κι έριχναν μέσα κέρμα του έτους εκείνου για να δείχνει τη χρονολογία της οικοδομής. Μόλις οι μαστορες έβαζαν τη σκεπή, τοποθετούσαν στην προμετωπίδα ένα μεγάλο ξύλινο σταυρό. Ο ιδιοκτήτης, οι

συγγενείς και οι φίλοι του ιδιοκτήτη έκαναν διάφορα δώρα που τα κρεμούσαν στο σταυρό. Ήταν τα δώρα των μαστόρων. Κάθε φορά που έφερναν ένα δώρο, φώναζε ένας από τους μαστόρους το όνομα του δωρητή και το είδος του δώρου κι αμέσως όλοι οι τεχνίτες μαζί χτυπούσαν ρυθμικά με τα σκεπάρνια στα μαδέρια σαν να κάρφωναν. Προκαλούσαν έτσι μεγάλο κρότο που ακουγότανε σ' όλο το χωριό. Έλεγε ο τελάλης-μάστορας κάθε φορά που κάποιος έφερνε δώρο: **«Καλωσορίζω το δώρο του Γιώργου που δώρισε στους μαστόρους ένα πεσίκι (πετσέτα) για το καινούργιο σπίτι του Λάζαρου. Όσα λουλούδια φυτρώνουν στα χωράφια, τοσοόσα καλά να του δώσει ο Θεός»**. Πάνω από την πόρτα του σπιτιού συνήθιζαν να τοποθετούν ένα πέταλο για γούρι ή σταυρό.

Κάθε σπίτι έλεγαν πως έχει τον σααπή του (ιδιοκτήτη-φύλακα), που ήταν συνήθως φίδι, νυφίτσα, βάτραχος κ.ά. Το θεωρούσαν ιερό ζώο κι αν το έβλεπαν, δεν το πείραζαν.

Το δέσιμο του στόματος του λύκου

Όταν ένα ζώο δεν επέστρεφε σπίτι και θεωρούνταν χαμένο, ο νοικοκύρης για να το γλιτώσει από το στόμα του λύκου, πήγαινε στον ειδικό να «δέσει» τα στόματα των άγριων θηρίων.

Τότε ο μάγος, δηλαδή αυτός που είχε τη χάρη να δένει τα στόματα των άγριων ζώων, έπαιρνε ένα ψαλίδι κι ένα μαχαίρι, έβγαινε έξω, κοίταζε τον ουρανό, έλεγε μια μυστική προσευχή και έμπαινε μέσα σ' ένα σκοτεινό δωμάτιο. Εκεί έλεγε κάποιες προσευχές, σταύρωνε το ψαλίδι με το μαχαίρι και έβγαινε χωρίς να μιλήσει. Μιλούσε μόνο όταν βρισκόταν το ζώο. Γι' αυτό ο κάτοχος του ζώου έτρεχε αμέσως με την εύρεσή του να ειδοποιήσει τον μάγο ότι το ζώο βρέθηκε.

Όλη αυτή τη μυστηριακή ιεροτελεστία τη γνώριζε και την εκτελούσε στις πρώτες 10ετίες του περασμένου αιώνα ο **Καραπάς Νικόλαος** (Νικολά νταής) από την Κιλίκια.

Κουσκουκιουρέκ ή κουσκουτανά (βρεγμένο φτυάρι ή μοσχάρι)

Η κουσκουκιουρέκ ήταν ένα μαγικό δρώμενο που το έπαιζαν οι χωρικοί για να προκαλέσουν βροχή. Σε περιόδους ανομβρίας είχαν το έθιμο, που ήταν ένα είδος ιεροτελεστίας, να ντύνουν μια κοπέλα με κουρέλια. Μια ομάδα νέων την περιέφερε από σπίτι σε σπίτι τραγουδώντας το δίστιχο διαλογικά που ήταν μαγική επίκληση βροχής:

-Κουσκουκουρέκ, νε ιστέρ; (Τι θέλει η κουσκουκουρέκ;)

-Αλλαχτάν γιαμούρ ιστέρ! (Από το Θεό θέλει βροχή!)

Στην αυλή κάθε σπιτιού η νοικοκυρά έριχνε πάνω στην κουσκουκουρέκ με ένα τάσι νερό και τραγουδούσε:

«Κουσκουκουρέκ, κουσκουτανά - βερ αλλάχ γιαμούρ βερ ζεγκινίν παχτσασινά - φουχαρενίν тарλασινά»

που σημαίνει

«Κουσκουκουρέκ, κουσκουτανά - δώσε θεέ, δώσε βροχή στον πλούσιου τον μπαχτσέ - στου φτωχού το χωράφι».

Στο τέλος πρόσφερε στην ομάδα φιλοδώρημα, χρήματα, αυγά, αλεύρια, φρούτα που τα μάζευαν σε σακούλες και καλάθια.

Άλλοτε τα παιδιά του χωριού κατασκεύαζαν με ξύλα ένα ανδρείκελο που το έντυναν με παλιά ρούχα σαν σκιάχτρο και το περιέφεραν στα σπίτια τραγουδώντας τους ίδιους στίχους όπως στην κουσκουκουρέκ.

Άλλοτε πάλι, για να προκληθεί η πολυπόθητη βροχή, σκότωναν ένα φίδι και το έφερναν στο χωριό. Εκεί άναβαν φωτιά, έριχναν το φίδι στις φλόγες και το έκαιγαν.

Μερικές οικογένειες που προέρχονταν από τη Σεβάστεια, έβαζαν στο κεφάλι ενός νέου κόσκινο και τον σκέπαζαν με ένα σκούρο ύφασμα ή ένα μεγάλο σακί. Μετά γύριζαν στα σπίτια όπως με την κουσκουκουρέκ.

Συνέβαινε μερικές φορές να βρέξει την ίδια μέρα και αυτό αποδιδόταν στις ιεροτελεστίες αυτές. Άλλοτε η βροχή έπεφτε αδιάκοπα και γινόταν καταρακτώδης. Για να σταματήσει η βροχή και να μη πέσει κεραυνός στο σπίτι, πετούσαν στην αυλή την πυροστιά ή τη μασιά.

Βασκανία (το μάτιασμα - ναζαρλαμά)

Πίστευαν στην ύπαρξη βασκανίας (του ματιάσματος) και στις βλαβερές επιδράσεις της. Η πίστη αυτή ενισχυόταν και από το γεγονός ότι και η Εκκλησία αναγνώριζε το μάτιασμα κι είχε καθιερωμένες και σχετικές ευχές και εξορκισμούς.

Όταν ένα παιδί αρρώσταινε ξαφνικά ή έκλαιγε αδιάκοπα ή είχε ανορεξία και χαλούσε το κέφι του, λέγανε: «Το παιδί ματιάστηκε», μη μπορώντας να εξηγήσουν αλλιώς την αδιαθεσία του. Πίστευαν πως εκτός από τα κακά πνεύματα και τα δαιμονικά, υπήρχαν και άνθρωποι με πολύ κακό μάτι και κακή ψυχοσύνθεση που σαν βλέπανε ένα ζωηρό, έξυπνο και όμορφο παιδί ή άνθρωπο γενικά, από

τη ζήλια τους ή το θαυμασμό τους το έκαναν να αρρωστήσει και να πάθει κακό.

Μάτιαζαν κυρίως οι ηλικιωμένοι με γαλανά μάτια, οι «σμιχτοφρύδηδες», οι ζηλιάρηδες και φθονεροί. «Το μάτι του σπάζει πέτρες» έλεγαν. **Χειρότεροι απ' όλους ήταν εκείνοι που ξαναβύζαιναν για δεύτερη φορά μετά το πρώτο απόκομμα από τη μάνα.**

Ματιαζόντανε πολύ προπάντων τα παιδιά, οι λεχώνες, οι καλοί μαθητές, οι νέοι και οι νέες που διακρίνονταν για τις ομορφιές και τα χαρίσματα. Οι Σαββατογεννημένοι ματιαζόνταν πιο πολύ από τους άλλους. Ματιαζόνταν και τα καλοθρεμμένα ζώα, αγελάδες, άλογα, κατσίκες, καθώς και διάφορα όμορφα αντικείμενα, αμπέλια, κήποι, οπωροφόρα δέντρα.

Πίστευαν όμως πως υπάρχουν και άνθρωποι, άνδρες και γυναίκες, που έχουν τη δύναμη να εξουδετερώνουν το κακό μάτι αν ζητηθεί έγκαιρα η βοήθειά τους. Αυτοί με τα «σταυρώματα», «τα σαραντίσματα», «τα ξεματιάσματα» και με τα διάφορα γητέματα που κάνουν, διώχνουν τα κακά και πονηρά πνεύματα και λυτρώνουν τα άτομα από το κακό μάτι.

Η βασκανία μπορούσε να γίνει και με τα λόγια, με την έκφραση θαυμασμού για τους ανθρώπους, τα ζώα και τα πράγματα.

Το μάτιασμα ήταν βαρύτερο, αν γινότανε συγχρόνως με το μάτι και με το στόμα. Επειδή όλοι άθελά τους μπορούσαν να ματιάσουν όταν έβλεπαν ή μιλούσαν με θαυμασμό για κάτι, γι' αυτό έπρεπε να λένε: «Μάσαλλαχ, να μη ματιαστεί» και να φτύσουν τρεις φορές πριν και μετά. Η εφαρμογή και η πιστή τήρηση αυτού του κανόνα ήταν αυστηρά υποχρεωτική. Αν τύχαινε κανείς να τον παραλείψει, οι παραβρισκόμενοι τον προκαλούσαν: «Πες μασαλλάχ και φτύσε».

Χρησιμοποιούσαν διάφορα φυλαχτά: κρεμούσαν στο λαιμό σταυρούς, χαϊμαλιά φτιαγμένα από πανί που μέσα είχαν διάφορα ξόρκια γραμμένα κυρίως από δερβίσηδες, χοτζάδες ή ιμάμηδες, διάφορες χάντρες θαλασσιές, σκελετό από χρυσόμυγες, βάση του κεφαλιού σκόρδου. Παρόμοια κρεμούσαν και στις κούνιες των παιδιών. Στα όμορφα μικρά παιδιά και στις όμορφες νέες έβαζαν μια μουντζούρα από φούμο πλάι στο κούτελο. Και στα ζώα έβαζαν χάντρες και χαϊμαλιά που τα δένανε στα κέρατα ή το λαιμό. Δεν επέτρεπαν σε κανέναν να παρακολουθεί το άρμεγμα και δεν μαρτυρούσαν ποτέ πόσο γάλα άρμεξαν. Μετά το άρμεγμα σταύρωναν με το χέρι τη μέση της αγελάδας τρεις φορές.

Επίσης, ακόμα και στα όπλα, στα σπαθιά και στα φυσεκλίκια

έβαζαν χάντρες.

Στα σπίτια κρεμούσαν για γούρι χάντρες, πέταλο, σκόρδο, δόντι χοίρου και σχημάτιζαν με φούμο στη εξώπορτα σταυρό.

Στα χωράφια, τα αμπέλια και τους κήπους κρεμούσαν στα δέντρα κόκκαλα ζώων, κεφάλια, ιδίως γαϊδουριών και αλόγων. Αν δεν υπήρχαν δέντρα, τότε κάρφωναν πασσάλους και τα κρεμούσαν εκεί.

Για να θεραπεύσουν έναν ματιασμένο, καλούσαν ένα άτομο που είχε τη χάρη να ξεματιάζει. Με διάφορα ξόρκια και προσευχές έριχνε λάδι στο ποτήρι με καθαρό νερό. Αν οι σταγόνες του λαδιού διαλύονταν, τότε και το μάτιασμα διαλυόταν. Αν αυτό δεν είχε αποτέλεσμα, τότε με το λιβανιστήρι, ρίχνοντας λιβάνι ή σταυρολούλουδα, τον αποκάπνιζαν γυρίζοντάς το πάνω από το κεφάλι του και κάνοντας το σημείο του σταυρού. Μαζί έλεγαν διάφορες προσευχές το «Πάτερ ημών» και το «Πιστεύω».

Άλλος τρόπος θεραπείας ήταν να σταυρώσουν τρεις φορές την επιφάνεια του νερού ενός δοχείου και μετά βυθίζοντας το σταυρό μέσα στο νερό, πρόσφεραν στον ματιασμένο να πιεί τρεις γουλιές απαγγέλλοντας: «Εις το όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος».

Υπήρχαν ειδικές γυναίκες που διάβαζαν τους ματιασμένους. Έπαιρναν στη χούφτα τους τρεις κόκκους αλατιού που ήταν διαβασμένο τη Μεγάλη Εβδομάδα στην εκκλησία και έκαναν το σημείο του σταυρού με το χέρι που κρατούσε το αλάτι, στο μέτωπο, στο στέρνο, στον δεξιό και μετά στον αριστερό ώμο λέγοντας το «Πάτερ ημών». Μετά το διάβασμα έριχναν το ένα κομμάτι στη φωτιά λέγοντας μυστικά: «εσύ να σκάσεις και να χαθείς». Το δεύτερο κομμάτι το έριχναν στο νερό κι έλεγαν: «εσύ να λιώσεις». Το τρίτο το έδιναν να το καταπιεί ο ματιασμένος λέγοντας: «εσύ να χωνευτείς».

Τους ίδιους εξορκισμούς εφαρμόζαν και στα ματιασμένα ζώα.

Αν καμιά μέθοδος δεν είχε το ποθούμενο αποτέλεσμα, τότε καλούσαν τον παπά, ο οποίος διάβαζε την ευχή της βασκανίας από το ευχολόγιο:

Κατάρες

Πίστευαν στις κατάρες και στην επίδρασή τους. Η παραδοσιακή αυτή πίστη ενισχυόταν και από το γεγονός ότι και η εκκλησία τις αναγνώριζε και είχε θεσπίσει ευχές και εξορκισμούς.

Εκστόμιζαν κατάρες να πάθει κάποιος κακό: κατάρα, αναθεματισμός, αφορισμός. Ο αναθεματισμός είναι αποβολή από την εκκλησιαστική κοινωνία: Ανάθεμά σε, Ανάθεμα τον πατέρα σου, Ανάθεμα την ξενιτιά. Αναθεματίστηκε από τον παπά, αναθεματισμένος: καταραμένος.

Ο αφορισμός είναι η τιμωρία ώστε να μη μπορεί κάποιος να μετέχει στα μυστήρια, γάμους ή να γίνει ανάδοχος. Κατάρες έδιναν και οι μανάδες στα παιδιά τους για διάφορες αιτίες. Λέγοντας την κατάρα ταυτόχρονα κάνανε και το σταυρό τους, χτυπώντας το στήθος ελαφρά με τα χέρια και κοιτώντας τον ουρανό. Πίστευαν ότι έπιαναν οι κατάρες όταν ήταν δίκαιες και πολλές φορές τα τυχόν δυστυχήματα τα απέδιδαν σ' αυτές.

Επικρατούσε η αντίληψη ότι υπήρχαν ορισμένοι άνθρωποι που έπιανε η κατάρα τους. Τους απέφευγαν και τους φοβούνταν. Πίστευαν πως η άδικη κατάρα όχι μόνο δεν πιάνει αλλά βλάπτει και τον ίδιο που την έχει εκστομίσει.

Βαριά και επικίνδυνη ήταν η κατάρα των ιερωμένων. Την κατάρα αυτή την έλεγαν και αφορισμό. Όταν κάποιος καταριόταν, εκείνοι που τον άκουγαν έλεγαν: δάγκωσε τη γλώσσα σου.

Πίστευαν ακόμα ότι η κατάρα συνόδευε τον άνθρωπο και στον τάφο. Γι' αυτό όταν άνοιγαν κάποιον τάφο και βρίσκανε τον πεθαμένο άλιωτο, το απέδιδαν σε κατάρα.

Για να απαλλαγούν από τις κακές επιδράσεις και τις συνέπειες από τις κατάρες, καλούσαν τους παπάδες να διαβάσουν τις σχετικές ευχές και τους εξορκισμούς. Ο κόσμος κακοχαρακτήριζε εκείνους που συνήθιζαν να δίδουν κατάρες.

Όρκος - όρκοι

Ο όρκος γίνεται κατάρα με αποδέκτη τον ίδιο που τη λέει, σε περίπτωση που θα επιορκήσει. Επομένως στηρίζεται κι αυτός όπως και η κατάρα στη μαγική δύναμη της λέξης. Ο όρκος ήταν ιερός και απαραβίαστος και συνοδευόταν συνήθως με το σημείο του σταυρού. Ήταν πολύ συνηθισμένος στα παιδιά όταν έπαιζαν.

Οι μεγάλοι αποφεύγανε τους όρκους γιατί το θεωρούσαν και αμαρτία αλλά και ανάρμοστη συμπεριφορά. Τους μικρούς τους προέτρεπαν να μην ορκίζονται.

Πίστευαν ότι ο ψεύτικος όρκος μπορούσε να έχει βλαβερές συνέπειες όπως και οι κατάρες. Γι' αυτό οι μεγάλοι τηρούσαν τον όρκο τους. Το γάλα της μητέρας το θεωρούσαν ιερό. Γι' αυτό και ο

πιο μεγάλος όρκος τους ήταν «Στο γάλα που βύζαξα απ' τη μάνα μου».

Κατάρες

- Μακάρι να γεννούσα φίδι παρά εσένα
- Να βογγάς και να μη βγαίνει η ψυχή σου
- Στο τσαχαλέμ (κόλαση) να πας και να μη γυρίσεις
- Να σε βλέπω να σέρνεσαι σαν φίδι
- Ο Θεός κεραυνό να ρίξει πάνω σου
- Η μάνα σου κι ο πατέρας σου να θρηνήσουν
- Όλα τα παιδιά σου σ' ένα μνήμα να τα βάλεις
- Να πρηστείς σαν το ψοφίμι
- Τα μάτια σου να τυφλωθούν
- Τα σκυλιά να σέρνουν το λέσι σου (πτώμα)
- Χορτλάχ να γίνεις (να βρυκολακιάζεις)
- Ο Θεός να σου δίνει μπελάδες
- Ούτε στην κόλαση να μην έχεις θέση
- Να μην λιώσει το κορμί σου
- Απ' το Θεό να το βρεις

Ευχές

- Ν' αγιάσουν τα κόκκαλα των γονιών σου
- Γουρπάνι σου (θυσία) να γίνω
- Να ευωδιάσουν οι τάφοι των γονιών του
- Να αγιάσει το στόμα σου
- Να έχεις την ευχή μου
- Τούντσ' (μπρούντζο) να πιάνεις και χρυσός να γίνεται
- Πολλά καλά να βλέπεις
- Φως και υγεία να έχεις
- Όσα είναι τα μαλλιά μου ο Θεός να σου δίνει χρόνια
- Ο Θεός μέλι και γάλα να κάνει το δρόμο σου
- Ο Θεός να βρέχει καλά κι εσύ να τα μαζεύεις

Όρκοι

- Μα την Παναγία, το Χριστό, το Θεό, τη Πίστη κ.ά.
- Να χάσω το φως μου, αν σου λέω ψέματα
- Να στραβωθεί το στόμα μου, αν σου λέγω ψέματα
- Να κοπούν τα χέρια μου, αν το έκανα εγώ
- Να με κάψει ο Θεός, αν το είπα εγώ

- Στο γάλα που βύζαξα

Αινίγματα

- Έχω ένα δέντρο που έχει 12 κλαδιά κι εκείνα το καθένα έχει 4 φύλλα (χρόνος, μήνες, εβδομάδες)
- Έχω ένα κολοκύθι που έχει 7 τρυπούλες (κεφάλι)
- Ο παππούς μου στη φωτιά με τα 3 πόδια (πυροστιά)
- Πάνω στο δρόμο ένα καζάνι βράζει (μυρμηγκοφωλιά)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Παιχνίδια

Στους ευλογημένους εκείνους τόπους παίζανε πολλά παιχνίδια. Μερικά παίζονται και σήμερα. Άλλα παιχνίδια παίζονταν ατομικά, άλλα ομαδικά. Ο χώρος τους ήταν η φύση και οι διαστάσεις τους έφταναν πολλές φορές πολύ μακριά από το χωριό. Έπαιζαν στις πλατείες, στις ακροποταμιές, στα βοσκοτόπια, στ' αλώνια. Τα διέκρινε ζωντάνια, κέφι και σεβασμός στους κανόνες του παιχνιδιού. Στα περισσότερα χρειάζονταν υλικά που τα πρόσφερε η ίδια η φύση: ξύλα, πέτρες, κουτιά, αυγά, καρύδια, σχοινιά, μαντίλια, δεκάρες κ.ά.

Τα παιχνίδια απευθύνονταν σε όλες τις ηλικίες και των δυο φύλων. Πριν από κάθε ομαδικό παιχνίδι, τα παιδιά έπρεπε να χωριστούν σε ομάδες. Για να χωριστούν όμως σωστά και δίκαια ώστε να μη συγκεντρωθούν όλοι οι μεγάλοι και καλοί στην ίδια ομάδα, ακολουθούσαν διάφορους τρόπους.

Σε κάθε παιχνίδι που ήταν να χωριστούν τα παιδιά σε ομάδες, οι δυο αρχηγοί στέκονταν ο ένας απέναντι στον άλλο και όπως είχαν ολόγυρά τους τούς υποψήφιους παίχτες, διάλεγαν τους δικούς του με τον παρακάτω ζηηρό διάλογο:

Α' αρχηγός: Εγώ παίρνω τον Πώργο

Β' αρχηγός: Εγώ παίρνω τον Δημήτρη

Α' αρχηγός: Εγώ παίρνω τον Γιάννη

Β' αρχηγός: Εγώ παίρνω τον Κώστα κι αυτό συνεχιζόταν ώσπου να τελειώσουν οι υποψήφιοι. Έτσι συγκροτούνταν οι δυο ισάριθμες και ισοδύναμες ομάδες. Αυτόν που περίσσευε τον έδιναν με κλήρο ή τον έπαιρνε η πιο αδύνατη ομάδα.

Άλλος τρόπος ήταν «να ρίξουν λαχνό». Τη «μάνα» την αποτελούσαν οι δυο αρχηγοί του παιχνιδιού που φώναζαν τα παιδιά να περάσουν για να πάρουν το λαχνό τους. Σαν λαχνούς χρησιμο-

ποιούσαν δυο άνισα ξυλαράκια το ένα μικρότερο από τα' άλλο. Το μήκος τους το έκρυβαν με τα δάχτυλά τους. Όσοι έπαιρναν το μικρότερο πήγαιναν στη μια ομάδα, οι δε άλλοι που έπαιρναν το μεγαλύτερο πήγαιναν στην αντίπαλη. Άλλοτε αντί για ξυλάκια χρησιμοποιούσαν μια πετρούλα και ένα κομμάτι κεραμίδι.

Άλλος τρόπος χωρισμού σε ομάδες ήταν η κουμπανιά: οι δυο αρχηγοί συλλαβίζοντας τη λέξη κου-μπα-νιά έβαζαν ανοιχτά τη μια παλάμη στο στέρνο συγχρόνως. Ανάλογα με την όψη της παλάμης (επάνω ή κάτω), έπαιρναν απόφαση. Επίσης, τα ίδια τα παιδιά έδειχναν την προτίμησή τους στους αρχηγούς π.χ. άλλος έλεγε «εγώ θέλω την ομάδα του Γιάννη», και άλλος «εγώ θέλω την ομάδα του Κώστα» κ.τ.λ.

Μερικές φορές οι ομάδες ήταν συγκροτημένες από πριν: έπαιζαν γειτονιά με γειτονιά (πάνω μαχαλάς - κάτω μαχαλάς), αγόρια με κορίτσια, μικροί με μεγάλους. Αν δεν συμφωνούσαν στο ποιος θ' αρχίσει πρώτος, βάζανε κλήρο. Ο κλήρος γινότανε με τους εξής τρόπους:

Ο αρχηγός της μιας ομάδας βαστούσε μια πετρίτσα στη μια φούχτα και αφού κρατούσε λίγες στιγμές κρυφά και τις δυο φούχτες πίσω στη μέση του, τις πρότεινε κλειστές και τις δυο στον αντίπαλο. Αν το εύρισκε ο αρχηγός της άλλης ομάδας κέρδιζε και αν όχι έχανε στον κλήρο.

Έριχναν «κορώνα γράμματα» με μια δεκάρα ή έπαιζαν το «ήλιος και βροχή», ως εξής: Έπαιρναν μια πλακίτσα και έφτυναν από τη μια μεριά για να παριστάνει τη βροχή, ενώ η άλλη μεριά, η ξερή, παρίστανε τον ήλιο. Πετούσαν την πλακίτσα ψηλά και τα παιδιά φώναζαν άλλα «ήλιος, ήλιος» και άλλα «βροχή βροχή» ανάλογα με την ομάδα που ανήκαν.

Τέλος, γινόταν με βηματισμό. Οι δυο αρχηγοί στέκονταν αντικριστά σε απόσταση 10-20 πόδια. Ύστερα προχωρούσαν για να συναντηθούν βάζοντας το ένα πόδι μπροστά στο άλλο και λέγοντας: πατώ, πατείς! Πατώ, πατείς! Όποιος τύχαινε να πατήσει το πόδι του άλλου όταν συναντιόντουσαν, κέρδιζε και άρχιζε πρώτος την επιλογή.

Κλήρωση για παιχνίδι και για «μάνα»

Όταν ήθελαν να κληρώσουν παιδιά σε παιχνίδι ή να επιλέξουν τη «μάνα» σε διάφορα παιχνίδια λέγανε:

«Πιμ πιμ πιμ - σταράκ τίζομ / και να λε και να πω - τροφó

μέζα μέζα μι - χαίρετε φιλοί / πι μιμι μπομ - σαταράκ τιζόμ»

Σε κάθε συλλαβή που λέμε, δείχνουμε κι ένα από τα παιδιά που θα πάρουν μέρος στο παιχνίδι. Τα παιδιά, στέκονται σε μικρό κύκλο το ένα δίπλα στο άλλο. Για να βγει η μάνα πρόσεχαν σε ποιο παιδί έπεφτε η τελευταία λέξη.

«Ενι μένι ντουντουμένι - τριαρόμ κατσαρόμ - πίφτα λεβάντα πιφ»

«Ενι μενινά - σα νικισανά - εν κικί κικί μπουτζάκ, τσάμα τσάμα γιοκ - κίρικι, κίρικι - γιοκτουρλέ»

Ως αρχηγός (η «μάνα») επιλεγόταν ένας που ήταν κοινής αποδοχής: ο πιο επιτήδειος, ο πιο μεγάλος.

Συμφωνία γινόταν για την αμοιβή της νικήτριας ομάδας ή για την τιμωρία του νικημένου. Συνήθως στο τέλος του παιχνιδιού οι νικημένοι έπαιρναν τους νικητές στην πλάτη τους και τους μετέφεραν σε μια καθορισμένη απόσταση ή οι νικημένοι ήταν αναγκασμένοι να μιμηθούν φωνές ζώων: να γκαριξουν, να γαυγίσουν κ.ά.

Αμοιβές ήταν η χρηματική αποζημίωση ή μια ποσότητα φρούτων (μήλα, αχλάδια κ.ά.). Η αποχώρηση ενός ή δυο παιχτών τους έκανε να συμπληρώσουν τα κενά μ' αυτούς που περίμεναν έξω από το παιχνίδι, με τη φράση: «Εγώ φεύγω, έλα έμπα στη θέση μου». Τα παιδιά επίσης χρησιμοποιούσαν και ξόρκια, όταν ήθελαν να μπερδέψουν τον αντίπαλο και να του κάνουν να χάσει όπως: «Παναγία μου, μακάρι να χάσει...»

Μετά τη λήξη του παιχνιδιού, καθώς τα παιδιά αποχωρούσαν με το σούρουπο για το σπίτι τους, φώναζαν ρυθμικά: «Καληνύχτα, καληνύχτα, καληνύχτα και όνειρα γλυκά» ή «Καθένας στο σπίτι του κι ο λύκος στη φωλιά του».

Ένα μακάβριο παιχνίδι: Νύχτα στο νεκροταφείο

Στα παρακάθια στοιχημάτιζαν για το ποιος θα τολμήσει να επισκεφτεί νύχτα το νεκροταφείο για να φέρει από συγκεκριμένο τάφο το σταυρό. Ελάχιστοι τολμούσαν να πραγματοποιήσουν μια τέτοια αποστολή.

Κάποτε ένας στοιχημάτισε να φέρει έναν σταυρό από κάποιον τάφο. Ήταν μια θεοσκότεινη χειμωνιάτικη νύχτα. Όμως, όταν ο «τολμηρός» ξεκινούσε, ένας άλλος τυλιγμένος σ' ένα λευκό σεντόνι έτρεξε κρυφά στο νεκροταφείο, ξάπλωσε πάνω στον τάφο κι έκανε τον νεκρό. Σε λίγο έφθασε κι ο «τολμηρός». Έσκυψε και αφαίρεσε το σταυρό από τη θέση του, χωρίς να προσέξει από τη παραχή του τον ξαπλωμένο. Την ώρα που απομακρυνόταν, σηκώ-

θηκε από τη θέση του ο «νεκρός» και φώναξε «βρε συ, που τον πας το σταυρό μου». Ο «κλέφτης» έπεσε κάτω λιπόθυμος και χρειάστηκε αρκετή ώρα για να συνέλθει. Το λέγανε ως τα νεότερα χρόνια και διασκέδαζαν με το πάθημα του «ιερόσουλου».

Στοιχημάτιζαν αν κάποιος είχε το θάρρος νύχτα να πάει στο νεκροταφείο και να μπηξει ένα μαχαίρι ή ένα σουβλερό αντικείμενο (πάσσαλο ή καρφί) σε συγκεκριμένο τάφο. Λέγεται πως κάποιος που πήγε να μπηξει ένα σουβλί σε τάφο, από την ταραχή του όπως είχε γονατίσει έπιασε με το σουβλί το παλτό του. Όταν πήγε να φύγει ένοιωσε κάποιος να τον τραβά. Έντρομος φώναξε: «Μ' έπιασε!» και λιποθύμησε.

Ο πετροπόλεμος

Ο πετροπόλεμος δηλαδή ο πόλεμος με πέτρες ανάμεσα σε δυο αντιμαχόμενες ομάδες ήταν ένα από τα αγαπημένα παιχνίδια. Τα παιδιά διάλεγαν μικρές πέτρες που ήταν κατάλληλες να τις πετάξουν σε αρκετή απόσταση. Από μικρή ηλικία αποκτούσαν μεγάλη δεξιότητα στο πετροβόλημα που το χρησιμοποιούσαν πολλές φορές και για την επίλυση των μεταξύ τους διαφορών και για να καταδιώξουν τα σκυλιά που τους απειλούσαν.

Όλα τα πολεμικά παιχνίδια παίζονταν μόνο από τ' αγόρια. Ήταν το μόνο παιχνίδι που ήταν σκληρό και με συνέπειες στη σωματική τους υγεία, αφού αρκετές φορές αλληλοσπάζανε τα κεφάλια τους και το αίμα έρρεε σαν νερό. Οι παίχτες της ηττημένης ομάδας έτρεχαν να προστατευτούν πίσω από δέντρα, στις αχυρώνες ή έμπαιναν στα σπίτια τους.

Σε όλα τα παιχνίδια ο σκοπός είναι η άμιλλα και η ψυχαγωγία. Στον πετροπόλεμο όμως τα στοιχεία αυτά παίρνουν τη μορφή της σκληρότητας, της εκδίκησης και της επιθετικής αναπλήρωσης.

Ο πετροπόλεμος γινόταν άλλοτε μετά από συμφωνία μεταξύ των αρχηγών, που αφορούσε τον τόπο και το χρόνο της «μάχης» και άλλοτε χωρίς καμία προσυνηννόηση, συχνά εξ αιτίας κάποιου επεισοδίου που έθιγε τη φιλοτιμία των παιδιών της μιας από τις αντίπαλες γειτονιές. Πιάνανε θέσεις και άρχιζαν τον πετροπόλεμο. Τη μάχη διεύθυνε ο αρχηγός κάθε ομάδας που έδινε το σύνθημα της τελικής εφόδου ή όταν έχανε, έδινε το σύνθημα της υποχώρησης.

Άλλοτε αντί για πετροβόλημα χρησιμοποιούσαν τη λωρίδα τους. Ο παίχτης έβγαζε τη λωρίδα από τη μέση του, τη δίπλωνε

στα δυο και κρατώντας σφιχτά τα δυό της άκρα με το δεξί του χέρι, έβαζε μέσα την πέτρα και αφού τη στριφογύριζε κάμποσες φορές στον αέρα, διαγράφοντας κύκλους, άφηνε τη μια άκρη της λωρίδας και η πέτρα απελευθερωμένη, πήγαινε στο στόχο της σφυρίζοντας.

Οι γονείς και οι δάσκαλοι άλλοτε με νουθεσίες και άλλοτε με φοβέρες προσπαθούσαν να πείσουν τα παιδιά να μην παίζουν πετροπόλεμο. Παρόλα αυτά τα παιδιά εύρισκαν κατάλληλο χρόνο και τόπο για να αναμετρηθούν σε ένα αγώνα αλληλοσπασίματος κεφαλιών στο πεδίο της μάχης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΔΓΟΟ

Ιστορίες και μυθεύματα του Φερίζ Νταγ

Πως έγιναν δυο οι παπάδες

Τα πρώτα χρόνια στο Φερίζ Νταγ υπήρχε ένας παπάς. Κάποτε, όταν πέθανε ο παπάς του χωριού, η δημογεροντία αποφάσισε να τον αναπληρώσει. Παρουσιάστηκαν δυο υποψήφιοι. Ο ένας ήταν ψάλτης, ήξερε το τυπικό της εκκλησίας και διακρινόταν για την ευσέβεια και την καλοσύνη του. Ο άλλος ήταν κι αυτός άνθρωπος της εκκλησίας αλλά με λιγότερα προσόντα. Η δημογεροντία έκανε σύσκεψη και πήρε απόφαση να γίνει παπάς ο ψάλτης. Η απόφαση δυσαρέστησε τον άλλον ο οποίος δημιούργησε επεισόδιο. Έξαλλος άρχισε να τους απειλεί: «Θα πάω αύριο στον Μουφτή και θα ζητήσω να με κάνει χότζα. Αύριο κιόλας θα χτίσω μιναρέ έξω από την εκκλησία».

Φοβήθηκαν οι προύχοντες και το θέμα έφθασε στον Δεσπότη. Ο Δεσπότης επισκέφθηκε το χωριό και προσπάθησε να τον μεταπεισεί. Ήταν ανένδοτος και αποφασισμένος να γίνει μουσουλμάνος. Μπροστά στον κίνδυνο ο Δεσπότης βρήκε τη λύση: «Θα γίνεις κι εσύ παπάς» του είπε. Και χειροτόνησε και τους δύο. Από τότε το χωριό είχε δυο παπάδες.

Ο Τούρκος και οι κουτσουλίες της κότας

Μια μέρα επισκέφθηκε το χωριό ένας Τούρκος και ζήτησε ιατρική βοήθεια γιατί πονούσε πολύ το στομάχι του. Ο Ελευθεριάδης Γιάννης που του άρεζε να διασκεδάζει με την αφέλεια των Τούρκων, όταν τον άκουσε, θέλησε να τον πειράξει: «Θα σε γιατρέψω εγώ» του είπε υποκριτικά.

Πήρε ένα μεγάλο κεραμίδι, έβαλε πάνω κάρβουνα και άρχισε να ρίχνει πάνω ξερές κουτσουλίες κότας. «Σκύψε πάνω, του είπε, και ρούφα τον καπνό». Ο Τούρκος έσκυψε κι άρχισε να αναπνέ-

ει τον βρόμικο καπνό. Σε λίγο ο Τούρκος άρχισε να κάνει εμετό και έτσι σταμάτησε ο πόνος του. Ευχαρίστησε τον Ελευθεριάδη και κάμνοντας τεμενάδες έφυγε ευχαριστημένος από το χωριό. Ο Ελευθεριάδης δεν πίστευε στα μάτια του. Έκανε τον σταυρό του απορημένος και είπε: «Είμαι γιατρός και δεν το ήξερα!»

Ο Αναστάσης και ο Παύλος

Ο Αναστάσης Σταμπολίδης κι ο Παύλος Καρακεσίσογλου ήταν συμμαθητές στο σχολείο. Ο Αναστάσης ήταν καλός στα μαθήματα κι ο Παύλος καλός στη μουσική και στους ψαλμούς. Ο δάσκαλος έλεγε στους χωριανούς: Ο Αναστάσης θα γίνει παπάς και ο Παύλος ψάλτης.

Η προφητεία του βγήκε αληθινή με μια όμως διαφορά. Ο Αναστάσης έγινε δάσκαλος αντί για παπάς και ο Παύλος ψάλτης. Τον Αναστάση τον σκότωσαν οι Τούρκοι και ο Παύλος ήρθε πρόσφυγας στο Βατόλακκο και για πολλά χρόνια με τη γλυκιά φωνή του γοήτευε το εκκλησίασμα.

Μια αρμένικη επίσκεψη

Το χειμώνα που οι νύχτες είναι μεγάλες, πραγματοποιούσαν οι χωριανοί βραδινές επισκέψεις στα σπίτια για να ψυχαγωγηθούν και να ανταλλάξουν απόψεις για διάφορα θέματα.

Μια νύχτα συγκεντρώθηκαν στο σπίτι του Χατζη-Παντελή. Όταν πέρασε η ώρα, οι επισκέπτες ένας-ένας χαιρέτησαν τον νοικοκύρη κι έφυγαν, εκτός από έναν που είχε στρογγυλοκαθίσει κοντά στο τζάκι και δεν εννοούσε να φύγει. Τα μέλη της οικογένειας είχαν κοιμηθεί, νύσταζε κι ο Χατζη-Παντελής, μια που η ώρα ήταν προχωρημένη.

Όταν η υπομονή του εξαντλήθηκε, προφασίστηκε ο Παντελής πως θα βγει για λίγο έξω. Επέστρεψε μ' ένα μεγάλο κοφίνι και το τοποθέτησε μπροστά στον αδιάκριτο επισκέπτη.

-Χατζη- Παντελή, γιατί έφερεις το κοφίνι εδώ μέσα; Ρώτησε απορημένος.

-Για να σε βάλω μέσα και να σε κουβαλήσω σπίτι σου, απάντησε αγανακτισμένος ο Χατζη-Παντελής.

Τότε σηκώθηκε ο φορτικός επισκέπτης κι έφυγε.

Μια αξιοζήλευτη φιλία

Ο Στυλιανός Παυλίδης και ο Παύλος Καρακεσίσογλου από τα

νεανικά τους χρόνια συνδέονταν με φιλία που έμεινε παροιμιώδης. Πως όμως γεννήθηκε, αναπτύχθηκε και διατηρήθηκε η φιλία τους αυτή που κράτησε ως το θάνατό τους;

Στα δύσκολα χρόνια των Τουρκικών διώξεων ένας Τούρκος καβαλάρης ήρθε στο Χεριζ Νταγ και με το σπαθί του όρμησε να σφάξει τον Παυλίδη. Στην κρίσιμη εκείνη στιγμή ο Καρακεσίσογλου πυροβόλησε και σκότωσε τον Τούρκο σώζοντας τον Παυλίδη από βέβαιο θάνατο. Από τότε συνδέθηκαν στενά και αποτελούσαν παράδειγμα πιστής φιλίας. Ο ένας βοηθούσε τον άλλον για την αντιμετώπιση των καθημερινών προβλημάτων και γεωργικών εργασιών, αντάλλασαν επισκέψεις τις γιορτές και ήσαν μαζί στις καθημερινές συναναστροφές. Πέθανε πρώτα ο Παυλίδης και ο Καρακεσίσογλου ξενύχτησε στην σορό του και τον θρήνησε σαν αδελφό του.

Μεχτέρογλου και Παπαδόπουλος

Στις αρχές του 20ού αιώνα παπάς του χωριού ήταν ο παπα-Γιώργης Μεχτέρογλου. Ο αδελφός του ο παπα-Λεόντιος Μεχτέρογλου ήταν αρχιερατικός επίτροπος στην Μητρόπολη Αμασειάς που είχε έδρα την Σαμψούντα. Ο Μητροπολίτης όταν έμαθε πως τα δυο αδέρφια κρατούσαν από γενιά ιερωμένων που αριθμούσε πάνω από 30 παπάδες, πρότεινε να αλλάξουν επίθετο και να ονομαστούν «Παπαδόπουλος». Δεν δέχτηκαν. Όταν όμως έγινε η ανταλλαγή των πληθυσμών το 1922 ήρθαν στην Ελλάδα και δηλώθηκαν με το επίθετο «Παπαδόπουλος». Έτσι σήμερα οι απόγονοί τους στο Βατόλακκο έχουν το επίθετο Παπαδόπουλος, ενώ ορισμένοι διατήρησαν το επίθετο Μεχτέρογλου και Μεχτερίδης.

Ο άρρωστος Τούρκος και η «ευχή» του Γιωρίκα

Κάποτε επισκέφτηκε το χωριό ένας Τούρκος. Ήταν άρρωστος, σε όλο του το σώμα είχε βγάλει σπυριά και πονούσε πολύ.

Πήγε στο σπίτι του παπα-Γιώργη, αλλά για κακή του τύχη ο παπάς έλειπε. Ήταν όμως ο γαμπρός του εκεί, ο Γιωρίκας Σταμπολίδης.

-Ήρθα να μου διαβάσει ο παπάς μια ευχή, είπε, αλλά τώρα τι θα κάνω που λείπει;

-Θα σου διαβάσω εγώ την ευχή, απάντησε ο Γιωρίκας.

Τον έβαλε να γονατίσει και αφού άνοιξε το Ευχολόγιο, έκανε πως διαβάζει. Όμως, αντί να διαβάζει ευχές, άρχισε να τον βρίζει

και να τον καταριέται στα ελληνικά.

Τον πέρασε από γενεές δεκατέσσερις: «Να χαθείς παλιότουρκε, εσύ και η γενιά σου, να ψοφήσεις και να αφανιστεί η φυλή σου» κ.ά. Όταν τελείωσε, σηκώθηκε ο Τούρκος και αφού ευχαρίστησε, έφυγε.

Μετά από ένα μήνα γύρισε ο Τούρκος απολύτως υγιής, με πολλά δώρα για τον Πιωρίκα.

-Πιωρίκα, σε ευχαριστώ και σ' εύχομαι να είσαι καλά για να θεραπεύεις τον κόσμο!

Ο Πιωρίκας έκανε το σταυρό του, απορημένος. Η γυναίκα του, η Κοτζά-Πατζή Σοφία του είπε:

-Ο Θεός δεν ακούει βρισιές ή κατάρεις αλλά επιβραβεύει την πίστη. Ο Τούρκος έγινε καλά γιατί πίστεψε. Τον έσωσε η πίστη του.

Ο Τούρκος και τα σαλιγκάρια

Οι Τούρκοι δεν έτρωγαν τα σαλιγκάρια. Οι δικοί μας πήγαιναν στα μέρη τους, όπου εύρισκαν άφθονα και γέμιζαν τα καλάθια τους. Ένας Τούρκος όμως μάζευε κι αυτός τα σαλιγκάρια και έφερνε εμπόδια στους δικούς μας στο μάζεμα. Ένας χωριανός μας τότε τον πλησίασε με τρόπο και του είπε:

-Νουρή, τα σαλιγκάρια είναι γουρουνάκια με κέρατα, πως τα τρως; Οι μουσουλμάνοι δεν τρώνε τα γουρούνια.

Ο Τούρκος σιχάθηκε τα σαλιγκάρια, άδειασε το καλάθι του στο έδαφος και γύρισε στο χωριό. Έτσι οι χωριανοί μας απαλλάχθηκαν από τον ενοχλητικό Τούρκο και μάζευαν με την ησυχία τους σαλιγκάρια που τα μαγειρεύαν με πολλούς τρόπους και παρασκεύαζαν νόστιμα φαγητά.

Ηρακλής και Εφραίμ

Ο Ηρακλής και ο Εφραίμ ήταν αδέρφια, παιδιά του παπα-Γιώργη που είχε 14 παιδιά. Όταν τα ελληνικά στρατεύματα αποβίβαστηκαν στη Σμύρνη, στο Χερίζ Νταγ επικράτησε ενθουσιασμός. Ο Ηρακλής και ο Εφραίμ κατέβηκαν τότε στην Αμάσεια με τον αέρα του νικητή. Μπήκαν στην πλατεία και άρχισαν να κόβουν βόλτες με εθνική περηφάνια. Οι Τούρκοι που τους είδαν, δεν τόλμησαν να αντιδράσουν. Αντίθετα, τ' αδέρφια πήγαν στο μέρος που κάθονταν, και σκούνησαν περιφρονητικά το κάθισμά τους. Οι Τούρκοι δέχτηκαν την πρόκληση σιωπηλοί και ταπεινωμένοι.

Ο Τούρκος διοικητής της Αμάσειας έστειλε τότε την άλλη μέρα

μήνυμα στ' αδέλφια:

-Να τους πείτε, πως θα τους κρεμάσω στην πλατεία της Αμάσειας.

-Να του πείτε, πως ο στρατηγός Παρασκευόπουλος με το στρατό του είναι στη Σμύρνη, δε τόμαθε; Απάντησαν τ' αδέλφια.

Δυστυχώς τα γεγονότα εννόησαν τους Τούρκους και η απειλή τους έγινε πραγματικότητα. Τον Ηρακλή και άλλους νέους από του Χεριζ Νταγ τους κρέμασαν στην πλατεία της Αμάσειας, ενώ τον Εφραϊμ τον σούβλισαν οι Τούρκοι στην Ταζλού.

Ιστορίες - μύθοι - παραμύθια

Ο τυφλός και το καρπούζι

Κάποτε ο Σουλτάνος Χαμίτ βγήκε με τους υπηρέτες του στους δρόμους για να προσφέρει ελεημοσύνη στους ζητιάνους της πόλης.

Ήταν Ιούλιος μήνας, έκανε ζέστη πολύ και ο Σουλτάνος πρόσταξε στους υπηρέτες να προσφέρουν στους ζητιάνους καρπούζια.

Κάθως προχωρούσε με την ακολουθία του, είδε έναν τυφλό να κάθεται στην άκρη του δρόμου και να ζητά ελεημοσύνη.

Ο Σουλτάνος κάλεσε κοντά του έναν υπηρέτη και κάτι του είπε στο αφτί. Ο υπηρέτης πήγε τότε στην άμαξα με τα καρπούζια, διάλεξε ένα μικρό καρπούζι και το πρόσφερε στον τυφλό. Το καρπούζι ήταν μικρό αλλά ήταν γεμάτο φλουριά. Ο τυφλός ευχαρίστησε αλλά σε λίγο άλλαξε το καρπούζι του, που του φάνηκε μικρό, με το καρπούζι του διπλανού του που ήταν μεγαλύτερο.

Την άλλη μέρα ξαναπέρασε ο Σουλτάνος με την ακολουθία του και είδε τον τυφλό στο ίδιο σημείο.

-Σου άρεσε το καρπούζι, τον ρώτησε.

-Ήταν πολύ νόστιμο! Απάντησε ο τυφλός. Ο Θεός να σ' έχει καλά!

-Κακομοίρη, του είπε ο Σουλτάνος. Εσύ δεν είσαι μόνο τυφλός στα ματιά αλλά τυφλός και στο μυαλό.

Ο Δεσπότης και τα κλωσόπουλα

Στην Έρπαα ο παπάς ενός χωριού έβριζε πολύ. Οι χωριανοί τον συμβούλεψαν με καλό τρόπο να κόψει την κακή συνήθεια της βλασφημίας. Ο παπάς όμως ήταν αδιόρθωτος. Αναγκάστηκαν τότε να τον αναφέρουν στον Δεσπότη.

Μετά από αυτό, ο Δεσπότης επισκέφτηκε το χωριό και συνα-

ντήθηκε με τον παπά. Καθώς περπατούσαν στον κεντρικό δρόμο οι δυο τους, ο Δεσπότης τον συμβούλεψε πατρικά να μη βρίζει. Εκείνη την ώρα μια γυναίκα παρουσιάστηκε μπροστά τους με ένα μεγάλο κοφίνι (καλάθι) που μέσα του είχε μια κότα που κλωσούσε αυγά. Το άφησε μπροστά στον Δεσπότη και τον παρακάλεσε να περάσει από πάνω για να ευλογηθούν τα αυγά. Ο Δεσπότης της είπε:

-Τέκνον μου, εγώ είμαι γέρος δεν μπορώ να περάσω πάνω από το κοφίνι.

Η γυναίκα επέμενε και τότε ο παπάς, απευθυνόμενος στον Δεσπότη, του είπε:

-Δέσποτα, τώρα βρίζεις ή δεν βρίζεις;

Ο Άγιος Χαράλαμπος

Ένας νιόγαμπρος από το Χερίζ Νταγ πήγε μια μέρα στην Αμάρσια να πουλήσει ξύλα. Αφού τα πούλησε, πήγε στην αγορά για να αγοράσει ένα δώρο στη γυναίκα του. Είδε τον κόσμο να αγοράζει κορνιζωμένους καθρέφτες. Του έκανε εντύπωση γιατί για πρώτη φορά έβλεπε κάτι τέτοιο. Αγόρασε λοιπόν έναν καθρέπτη, τον οποίο ο καταστηματάρχης τύλιξε με επιμέλεια με ειδικό χαρτί. Όταν επέστρεψε στο σπίτι του, τοποθέτησε διακριτικά το δώρο σ' έναν καναπέ για να κάνει έκπληξη στη γυναίκα του και πήγε στο καφενείο. Η νεαρή γυναίκα πήρε το δώρο στα χέρια της, το άνοιξε και κοίταξε στον καθρέπτη. Ξαφνικά έβγαλε μια κραυγή κι άρχισε να κλαίει. Έντρομη η πεθερά της έτρεξε να δει τι συμβαίνει:

-Ο γιος σου έφερε άλλη γυναίκα στο σπίτι, είπε με αναφιλητά η νύφη.

-Που είναι η άλλη γυναίκα; Ρώτησε η πεθερά.

Η γριά πήρε τον καθρέπτη στα χέρια της, κοίταξε κι άρχισε με τη σειρά της να φωνάζει.

-Δεν έφερε ο γιος μου άλλη γυναίκα, είπε, έφερε άλλη γριά και θα διώξει εμένα.

Τύλιξαν πάλι τον καθρέπτη και μαζί πήγαν στον παπά του χωριού.

-Πάτερ, ο γιος μου ξεστράτισε έφερε άλλη γυναίκα στο σπίτι. Να! Είναι εδώ μέσα! Και έδωσε τον καθρέπτη στον παπά.

Ο παπάς πήρε τον καθρέπτη, κοίταξε μέσα και πιάνοντας τα γένια του καθησύχασε τις γυναίκες:

-Μην ανησυχείτε, είπε ο παπάς. Δεν έφερε άλλη γυναίκα στο σπίτι. Σας έφερε τον Άγιο Χαράλαμπο!!!

Ο λωποδύτης με τις γούνες

Σε μια δεξίωση πλουσίων στη Σαμσούντα οι καλεσμένοι αφού κρεμούσαν τις γούνες τους στις κρεμάστρες του διαδρόμου, έμπαιναν στην αίθουσα. Ένας λωποδύτης που παρακολουθούσε τις κινήσεις τους, μπήκε διακριτικά στο διάδρομο. Όταν διαπίστωσε ότι δεν τον παρακολουθεί κανείς, άρχισε να μαζεύει τις γούνες. Αφού τις πήρε όλες, τις φορτώθηκε στον ώμο του και κατευθύνθηκε στην έξοδο. Εκεί τον παρατήρησε κάποιος:

-Πού τις πας τις γούνες;

-Τις πάω στο καθαριστήριο για να καθαρίσω τους γιακάδες, απάντησε.

-Δεν παίρνεις και τη δική μου;

-Πολύ ευχαρίστως, απάντησε ο λωποδύτης και παίρνοντας τη γούνα βγήκε με την ησυχία του στο δρόμο.

Οι δυο ψεύτες

Σε ένα χωριό ζούσαν δυο ψεύτες, ο Ισαάκ κι ο Δαμιανός. Έλεγαν τερατώδη ψέματα κι ο κόσμος διασκέδαζε μαζί τους. Μια μέρα ο Ισαάκ πήγε στο σπίτι του Δαμιανού για να συναγωνιστεί μαζί του στα ψέματα. Βρήκε το παιδί του και τον ρώτησε:

-Που είναι ο πατέρας σου;

-Ξεσκίστηκε ο ουρανός κι ο πατέρας μου πήρε βελόνα και κλωστή και πήγε να τον μπαλώσει.

Ο Ισαάκ έμεινε άφωνος! «Αφού το παιδί του ξέρει να λέει τέτοια ψέματα, πόσα θα ξέρει ο πατέρας του», σκέφτηκε και έφυγε απογοητευμένος.

Ο σουλτάνος και οι δάσκαλοι

Κάποτε ο σουλτάνος κάλεσε τους Έλληνες και Τούρκους δασκάλους στο παλάτι του. Ήθελε να τους γνωρίσει. Τους φιλοξένησε στο πολυτελές σαλόνι του.

-Να προσφέρετε καφέ στους δασκάλους, είπε στους υπηρέτες του.

Οι Έλληνες δάσκαλοι σηκώθηκαν από τις θέσεις τους, έκαναν βαθιά υπόκλιση και είπαν: «Πολυχρονεμένηε μας σουλτάνε, σας ευχαριστούμε, αλλά εμείς καφέ δεν πίνουμε». Αντίθετα οι Τούρκοι δάσκαλοι ήπιαν. Μετά από αρκετή ώρα πρόσταξε πάλι τους υπηρέτες του:

-Να προσφέρετε γλυκό στους δασκάλους.

Οι Έλληνες δάσκαλοι με τη γνωστή τακτική είπαν: «Εμείς γλυκό δεν τρώμε». Οι Τούρκοι δάσκαλοι έφαγαν με όρεξη το γλυκό.

Μετά ο σουλτάνος έδωσε νέα προσταγή.

-Να προσφέρετε ναργιλέ στους δασκάλους.

Οι Έλληνες αρνήθηκαν. «Εμείς δεν καπνίζουμε» είπαν.

Οι Τούρκοι απόλαυσαν το ναργιλέ. Όταν τελείωσαν τη συζήτηση, χαιρέτησαν Τούρκοι και Έλληνες δάσκαλοι τον σουλτάνο και προχώρησαν στη εξώπορτα. Εκεί ένας υπηρέτης πρόσφερε στους Έλληνες δασκάλους από μια λίρα, ενώ στον κάθε Τούρκο δάσκαλο μια χούφτα λίρες.

Διαμαρτυρήθηκαν οι Έλληνες για τη διάκριση και ζήτησαν το λόγο. «Μήπως έγινε λάθος;» είπαν. «Όχι δεν έγινε λάθος» τους είπε ο σουλτάνος. «Εσείς δεν πίνετε καφέ, δεν τρώτε γλυκό, δεν καπνίζετε. Τα λεφτά τι τα θέλετε;»

Ο γάιδαρος του Χότζα

Μια μέρα ένας γείτονας πήγε στο σπίτι του χότζα για να ζητήσει το γαϊδούρι του για τις δουλιές του.

-Χότζα εφέντη, θέλω το γαϊδούρι σου για να φέρω ξύλα από το δάσος.

-Το γαϊδούρι είναι στη βοσκή. Αν ήταν εδώ θα σου τον έδινα.

-Σ' ευχαριστώ χότζα, είπε και κίνησε να φύγει.

Εκείνη τη στιγμή άρχισε ο γάιδαρος να γκαρίζει από το στάβλο. Έκπληκτος ο γείτονας γυρίζει και λέει:

-Χότζα, δεν ντρέπεσαι εσύ ένας άνθρωπος του Θεού να λες ψέματα;

-Εγώ ψέματα δεν σου είπα. Εσύ ποιον θα πιστέψεις; Εμένα ή στο γαϊδούρι;

Επιμύθιο: Όταν ζητάς κάτι από έναν συνάνθρωπό σου και στο αρνείται με διάφορες δικαιολογίες, μη ρωτάς να μάθεις το λόγο της άρνησης.

Του Αγίου Ιωάννου

Ήταν δυο φίλοι, ο ένας χριστιανός κι ο άλλος μουσουλμάνος. Ο μουσουλμάνος ακολουθούσε τον φίλο του στις επισκέψεις στα σπίτια των χριστιανών που γιόρταζαν. Του άρεσαν τα κεράσματα και τα τραπεζώματα και ζήτησε να γίνει χριστιανός. Βαπτίστηκε και τον ονόμασαν Ιωάννη.

Του Ιωάννου του Προδρόμου τον επισκέφτηκαν οι φίλοι του.

Έφαγαν, ήπιαν, γλέντησαν. Του Ιωάννου Χρυσοστόμου ξαναγιόρτασε. Στην εορτή της Αποκεφάλισης του Ιωάννου, στην εορτή της Ανακομιδής Λειψάνων του Ιωάννου Χρυσοστόμου, του Ιωάννου του Θεολόγου κτλ. Οι επισκέψεις των φίλων γίνονταν στο σπίτι του σαν να ήταν κέντρο διερχομένων. Είδε και έπαθε με τα έξοδα. Ζήτησε να δει τις εικόνες. Όταν είδε την εικόνα του Ιωάννη Προδρόμου να φοράει δέρμα καμήλας είπε: «Ε, βέβαια, όταν κανείς γιορτάζει δέκα φορές το χρόνο, δέρμα θα φορέσει στο τέλος».

Όταν σβήσει το καντήλι σου

Η ζωή του ανθρώπου είναι σαν το καντήλι που καίει, όσο έχει λάδι. Όταν τελειώσει το λάδι, ο άνθρωπος πεθαίνει. Μια φορά ένας έκανε κουμπαριά με τον χάροντα. Έτρωγαν, έπιναν μαζί, τον φιλοξενούσε σπίτι του και περνούσαν ωραία. Μια μέρα του είπε:

-Κουμπάρε, θέλω να δω το σπίτι σου.

-Έλα, του είπε ο χάρος και τον οδήγησε στον κάτω κόσμο.

Έμεινε έκπληκτος ο κουμπάρος. Είδε ένα απέραντο ταβάνι από το οποίο κρέμονταν χιλιάδες καντήλια άλλα με φλόγα κι άλλα σβηστά. Ζήτησε από το χάροντα να του εξηγήσει το φαινόμενο.

-Κουμπάρε, του είπε, ο κάθε άνθρωπος που ζει πάνω στη γη, έχει εδώ κάτω το καντήλι του που καίει. Όταν τελειώσει το λάδι, σβήνει και ανεβαίνω εγώ επάνω και του παίρνω την ψυχή.

-Το δικό μου καντήλι ποιο είναι;, ρώτησε ο κουμπάρος.

Του το έδειξε. Όταν είδε ότι το λάδι του τελείωνε, κοίταξε στο διπλανό καντήλι που είχε αρκετό λάδι μέσα.

-Αυτό τίνος είναι;

-Αυτό είναι της γυναίκας σου, απάντησε ο χάρος.

-Δεν βάζεις λίγο λάδι από το καντήλι της γυναίκας μου στο δικό μου;

-Κουμπάρε, είπε, αυτό δεν γίνεται. Άμα τελειώσει το λάδι, θάρθω να πάρω την ψυχή σου.

Το όνειρο του Νικόλα

Ο Νικόλας μεγάλωσε ορφανός. Ένα πρωί μόλις ξύπνησε, λέει στη μάνα του:

-Μάνα είδα στο όνειρό μου τον πατέρα μου.

-Πως ήταν;

-Τραγουδούσε, έπινε και γλεντούσε.

-Ο αφορισμένος, είπε η γυναίκα, ό,τι έκανε ζωντανός κάνει και

πεθαμένος.

Το γουρπάνι

Ο Σάββας ο ταουλτζής είχε ένα αρνί μανάρι και το προόριζε να το σφάξει στη γιορτή της Παναγίας. Μια μέρα το αρνί μπήκε στο στάβλο. Ένα άλογο τρόμαξε κι έδωσε μια γερή κλωτσιά και το σκότωσε. Η γυναίκα του πήρε το ψόφιο αρνί και σέρνοντας το πήγαινε να το πετάξει στο ρέμα. Ο γείτονας της προθυμοποιήθηκε να τη βοηθήσει.

-Δώστο σε μένα να το πετάξω, μη πας μόνη σου στο ρέμα τέτοια ώρα.

Η συνέχεια έμεινε ιστορική. Ο γείτονας αντί να το πετάξει, το πήγε σπίτι του. Το αρνί ροδοψήθηκε στο φούρνο του γείτονα. Στήθηκε γλέντι τρικούβερτο. Στο γλέντι ήταν καλεσμένος και ο Σάββας που καθώς έτρωγε, είπε το νόστιμο:

-Τι κρίμα που το δικό μου γουρπάνι το τρώνε τώρα τα σκυλιά στο ρέμα!

Γιαγιά στο γάμο σου

-Γιαγιά, είπε η Σοφία του Δημοσθένη, τη γιαγιά της την Παρασκευή.

-Ναι γιαβρούμ, τι θέλεις;

-Γιαγιά, εγώ ξέρω τι έκανες όταν παντρεύτηκες τον παππού μου. Στεκόσουν εκεί στην άκρη της αχυρώνας κι όποιος ερχόταν του φιλούσες το χέρι. Ήρθε κρυφά κι ο παππούς μου και σε τσίμπησε...

-Σώπα, κουζούμ', πως το ξέρεις;

-Μα το είδα, γιαγιά. Εδώ ήμουν μικρή, αλλά το θυμάμαι. Σ' έβλεπα κρυφά.

-Καλά λένε, είπε η Πατσή Παρασκευή, ότι οι μικροί θυμούνται πολύ!

Όσοι την άκουσαν, κρατούσαν την κοιλιά τους για να μην σκάσουν από τα γέλια.

Μήπως καβάλκεψες το λαγό;

Ήταν ένας που έλεγε πολλά και μεγάλα ψέματα. Κάποτε είπε ένα από αυτά: «Έχω στο σπίτι μου ένα λαγό και μια καμήλα. Καβάλκεψα το λαγό, πήρα μετά στην αγκαλιά μου την καμήλα και πηγαίναμε, πηγαίναμε και πάμε ακόμη».

Γέλασαν όσοι τον άκουσαν και από τότε, όταν κάποιος έλεγε ψέματα, του λέγανε: «Μήπως καβάλκεψες το λαγό;»

Ο σώγαμπρος και η αλεπού

Μια αλεπού την έγδαρान ζωντανή και την άφησαν να τρέχει. Ένας σώγαμπρος που την είδε, τη ρώτησε:

-Ε, αλεπού, τι έπαθες και τρέχεις έτσι;

-Δεν βλέπεις το χάλι μου; απάντησε η αλεπού.

-Αυτό δεν είναι τίποτε, είπεν ο σώγαμπρος, φύγε να μη σε κάνουν σώγαμπρο.

Το λάχανο και το καζάνι του

Δυο ψεύτες από διαφορετικά χωριά συναντήθηκαν κι άρχισαν να συζητούν.

-Ε, λοιπόν τι νέα από το χωριό σου;

-Να, φύτρωσε ένα λάχανο σ' ένα περιβόλι και σκέπασε με τον ίσκιο του όλα τα σπίτια. Στο δικό σου χωριό δεν έγινε τίποτε;

-Ναι, δύο σιδεράδες φτιάχνουν ένα καζάνι τόσο μεγάλο που τις σφυριές του ενός ο άλλος δεν τις ακούει.

-Σώπα μωρέ! Τόσο μεγάλο καζάνι γίνεται;

-Και βέβαια γίνεται. Αλλωστε, το λάχανο του χωριού σου που θα βράσει; Απάντησε ο άλλος περιπαιχτικά...

Ο Αρχάγγελος κουμπάρος

Κάποτε σ' ένα χωριό ένας ήθελε να βαπτίσει το παιδί του. Παρακάλεσε στην προσευχή του τον Αρχάγγελο Μιχαήλ να γίνει κουμπάρος του. Ήρθε ο Αρχάγγελος και κάνανε τα βαπτίσια. Την ώρα που ήταν να πετάξει στους ουρανούς, του λέει ο κουμπάρος του:

-Ξέρω, απ' τα νύχια του θανάτου δεν μπορώ να γλιτώσω, μα σε παρακαλώ, όταν θα έρχεσαι να με πάρεις, να με ειδοποιήσεις ένα δυο χρόνια πιο μπροστά να τακτοποιήσω το σπίτι μου και να μοιράσω την περιουσία μου στα παιδιά μου.

-Καλά, είπε ο Αρχάγγελος κι έφυγε.

Τα χρόνια ήρθαν και πέρασαν κι ο κουμπάρος γέρασε. Μια μέρα ήρθε ο Αρχάγγελος και κάθισε κοντά στο κεφάλι του. Ο γέρος μόλις τον είδε τρόμαξε και του είπε:

-Ευλογημένη κουμπάρε, τον λόγο σου εσύ δεν κράτησες και δεν με ειδοποίησες πως θαρχόσουν.

-Πως, είπε ο Αρχάγγελος, εγώ εδώ και δέκα χρόνια σου έστελ-
να κάθε χρόνο είδηση. Δεν βλέπεις πως τρέμουν τα γόνατά σου,
πως τρέχει η μύτη σου, πως δακρύζουν τα μάτια σου; Έχασες τον
ύπνο σου, βήχεις και φτύνεις. Και άλλα τόσα κακά σου έλεγαν πως
θαρχόμουνα και να ετοιμάζεσαι για τον άλλον κόσμο. Έλα τώρα,
ας πάμε, του είπε και του πήρε την ψυχή του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

Οι μεγάλοι σταθμοί: Γάμος, Γέννηση, Θάνατος

Ο Γάμος

Ο γάμος ήταν μια ζωντανή θεατρική παράσταση που κρατούσε μια βδομάδα. Μέσα στο διάστημα αυτό στο σπίτι της νύφης και του γαμπρού παρατηρούνταν πυρετώδεις κινήσεις με εθιμικές σκηνές βασισμένες στην αρχαιοελληνική και βυζαντινή παράδοση. Μέσα από τα ήθη και έθιμα και τα δρώμενα του γάμου των προγόνων μας εκφράζονται τα πλέον αγνά ευγενικά συναισθήματα που πηγάζουν από την εργατικότητα, τον ηρωισμό, την αγάπη και το πάθος για τη ζωή, τη φύση, τους συνανθρώπους και τη βαθιά χριστιανική πίστη. Στοιχεία που τους προστάτησαν από τις αλλόφυλες επιδράσεις και τον κίνδυνο αφομοίωσης. Γι' αυτό τα έθιμα του γάμου τηρούνταν με μεγαλοπρέπεια και θρησκευτική ευλάβεια. Η ευχή των μεγαλύτερων στα παιδιά «Να σε χαρώ στο γάμο σου», «Θα κουβαλήσω νερό με το κόσκινο στο γάμο σου» έδινε το μέτρο της ασύγκριτης χαράς που αναλογεί στο γεγονός του γάμου.

Η βασική φροντίδα των γονιών ήταν να αποκαταστήσουν με το γάμο τα παιδιά τους. Κατάλληλη ηλικία θεωρούσαν για τα αγόρια τα 18-20 έτη και για τα κορίτσια τα 15-16 έτη. Η επιλογή της νύφης ή του γαμπρού ήταν αποκλειστικό δικαίωμα των γονιών.

Τα έθιμα του γάμου

Το αράεμαν δηλ. Η αναζήτηση του κοριτσιού

Τους νέους και τις νέες που ήταν η ώρα τους να παντρευτούν, φίλοι και συγγενείς στις κουβέντες τους, τους ταίριαζαν σε ζευγάρια, κάποτε και βαλτοί από τη μία ή την άλλη οικογένεια. «Η κόρη του τάδε ταιριάζει πολύ στον γιο του τάδε». Με τον καιρό

ο ψίθυρος διαδιδόταν κι ας μη γνώριζαν οι μελλόνυμφοι ο ένας τον άλλον. Πρώτα έπρεπε να εξασφαλιστούν οι διαθέσεις της οικογένειας του γαμπρού. Αν ήταν ενθαρρυντικές, τότε γίνονταν οι σχετικές βολιδοσκοπήσεις στην οικογένεια της νύφης. Όταν και η οικογένεια της νέας έλεγε το «ναι» η απόφαση ανακοινώνονταν με τρόπο στους ενδιαφερομένους. Αν όλα πήγαιναν καλά τότε η οικογένεια του νέου ανάθετε την προξενιά σ'ένα σεβάσμιο πρόσωπο κοινής εμπιστοσύνης άνδρα ή γυναίκα. Το πρόσωπο του προξενητή έπαιζε σπουδαίο ρόλο για την καλή έκβαση του σχεδίου. Κάποτε εξαιτίας της αδεξιότητας του προξενητή επαναλαμβανόταν το προξενιό για πολλές φορές ή και ματαιωνόταν. Ο νεός όταν αγαπούσε μια νέα το είχε μυστικό αλλά το μάθαιναν οι γονείς του. Το κορίτσι ποτέ δεν μπορούσε να πει πως αγαπάει.

Η προξενιά

Οι προξενητάδες και οι προξενήτρες ήταν άνθρωποι από το ίδιο χωριό, με υπομονή, γλυκομίλητοι, πολυλογάδες, τερατολόγοι, καταφερτζήδες και τις περισσότερες φορές ψεύτες γιατί «χωρίς ψέμα δουλειά δεν γίνεται». Έπρεπε ο προξενητής να είναι και πολύ χέμυθος ώστε να μην του ξεφύγει κανένα μυστικό από εκείνα που του εμπιστεύονταν οι άλλοι.

Όταν οριζόταν ο προξενητής, ειδοποιούσαν έμμεσα την οικογένεια της κοπέλας που άρχιζε αμέσως τις ετοιμασίες για την υποδοχή των προξενητών. Η επίσκεψη γινόταν συνήθως Σαββατόβραδο. Ο προξενητής με ένα δύο συγγενικά πρόσωπα του νέου, συνήθως τους γονείς και τον νουνό του έφτανε στο σπίτι της νέας. Ξεκινώντας από το σπίτι τους δεν έπρεπε να γυρίσουν πίσω, ούτε να κοιτάζουν προς το σπίτι. Αν στο δρόμο για το συνοικέσιο ένας σκόνταφτε ή χτυπούσε, λέγανε πως δεν θα πετύχει. Για να δείξουν το σκοπό της επίσκεψης συχνά φορούσαν ανάποδα τις κάλτσες. Το κέρασμα έκανε η μέλλουσα νύφη, η οποία έπρεπε να είναι χαμηλοβλεπούσα, σεμνή και μετρημένη στις κινήσεις της. Ο προξενητής μετά από μερικές άσχετες κουβέντες έλεγε: «Με τη θέληση του Θεού ήρθαμε να ζητήσουμε την κόρη σας». Αν οι γονείς της νύφης συμφωνούσαν το προξενιό πετύχαινε. Αν ο γαμπρός δεν ήταν αρεστός, τότε οι γονείς της νέας πρόβαλαν διάφορες προφάσεις: «Το κορίτσι μας είναι μικρό ακόμη» ή «δεν έχουμε καιρό για γάμο». Αν η απάντηση ήταν «ναι» παρουσιαζόταν η υποψήφια νύφη, φιλούσε τα χέρια ολονών, δεχόταν τις ευχές και τις ευλογίες

τους και τους κερνούσε.

Οι αρραβώνες

Λίγες μέρες μετά την καταφατική απάντηση του πατέρα της νέας, ο γαμπρός και οι γονείς του με συγγενείς και φίλους πήγαιναν στο σπίτι της νέας για τον αρραβώνα (νισάν βερμέκ). Απαραίτητη ήταν η παρουσία του παπά για την αλλαγή των δαχτυλιδιών. Έτσι ο αρραβώνας αποκτούσε επίσημο χαρακτήρα γιατί γινόταν με την ευλογία του παπά που ερχόταν στο σπίτι της νύφης και διάβαζε την ακολουθία των αρραβώνων. Αυτός ο αρραβώνας λεγόταν «γιαρίμ νικιάχ» που σημαίνει «μισός γάμος» γιατί γινόταν η μισή τελετή του γάμου και όταν διαλύοταν, έπρεπε να τον λύσει πάλι ο παπάς διαβάζοντας τις σχετικές ευχές. Οι συγγενείς της νέας και οι φίλες της τη συνόδευαν στην αίθουσα της τελετής ντυμένη με γιορτινή ενδυμασία και στολισμένη με κοσμήματα. Οι βέρες μπορεί να ήταν χρυσές ή να ήταν δαχτυλίδια παλιού τύπου ασημένια. Αυτός που τ'άλλαζε ήταν υποχρεωμένος και να τους στεφανώσει. Μετά ανταλλάσσονταν τα δώρα: δώρο του νέου στη νέα, μάλλινες κάλτσες ή πουκάμισο της νέας στο νέο. Τα δώρα που δωρίζανε στην υποψήφια νύφη ήταν διάφορα: δαχτυλίδι, σταυρό, φλουριά, κοσμήματα, χρήματα. Η μέλλουσα νύφη δέχονταν τα δώρα και τους φιλούσε στο χέρι. Την ημέρα του αρραβώνα οριζόταν και η ημερομηνία του γάμου. Έστρωναν μετά τραπέζι με ρακή και μεζέδες. Πίνοντας εύχονταν «καλά στέφανα». Κατά την τέλεση του αρραβώνα οι γονείς του νέου έφερναν μαζί τους το «ψωμί του αρραβώνα» (νισάν εκμέκ) και το μοίραζαν στους παρισταμένους. Αν οι γονείς της νέας δεν είχαν χρήματα, τότε δεν γινόταν λόγος για αρραβώνα. Περιορίζονταν τότε στην πετυχημένη προξενιά, αφού κατά την άποψή τους αρραβώνας είναι ο λόγος. Το χρονικό διάστημα από τους αρραβώνες ως την ώρα του γάμου ήταν μικρό. Στο διάστημα αυτό ο νέος και η νέα συναντιόταν με την παρουσία συγγενικού προσώπου ή δεν γινόταν καμία συνάντηση. Η νύφη κρύβεται λέγανε. Το διάστημα αυτό ο νέος λεγόταν «νισανλούς» και η νέα «νισανλού».

Η διάλυση του αρραβώνα ήταν σπάνιο φαινόμενο. Αν τη διάλυση του αρραβώνα τη ζητούσε ο γαμπρός, δεν του επιστρεφόταν τίποτε απ'όσα δώρισε στην νύφη. Αν όμως τη ζητούσε η νύφη, τότε ήταν υποχρεωμένη να επιστρέψει όλα όσα της δώρισαν ο γαμπρός και οι συγγενείς του. Η διάλυση του αρραβώνα θεωρούνταν

προσβλητικό γεγονός τόσο για τους μελλονύμφους όσο και για τους συγγενείς τους. Εκτός από τον αρραβώνα πριν από το γάμο που θεωρούνταν «μισή στέψη», υπήρχε και ο αρραβώνας κατά τη βρεφική ηλικία που ονομαζόταν «πεσίκ κερτμεσί» (αρραβώνας της κούνιας). Όταν γεννιόταν ένα κορίτσι, σχημάτιζαν με το μαχαίρι μια γραμμή στην κούνια του που ήταν ένα είδος αρραβώνα με συγκεκριμένο αγόρι που είχε γεννηθεί νωρίτερα. Το έθιμο αυτό ήταν πολύ παλιάς εποχής και δεν εφαρμοζόταν. Υπήρχαν όμως περιπτώσεις που ο αρραβώνας γινόταν και χωρίς τον παπά. Πήγαιναν τότε οι γονείς του γαμπρού με λίγους συγγενείς τους στο σπίτι της νύφης και λέγανε πως ήρθαν να επισημοποιήσουν το συμπεθέριασμα τους. Αν όλα πήγαιναν καλά ζητούσαν να έρθει η νύφη και της χάριζε ο μέλλον πεθερός ένα σταυρό ή μία λίρα ή ένα βραχιόλι. Αυτή τότε φιλούσε τα χέρια όλων και αποχωρούσε από το δωμάτιο.

Η αμίλητη νύφη (μασ')

Μετά τους αρραβώνες η νύφη από σεβασμό δεν μιλούσε στα πεθερικά της και στα άλλα μέλη της οικογένειας του γαμπρού. Έμενε άλαλη μπροστά τους και η συννενοήση γινόταν με νεύματα και με κινήσεις των χεριών. Σε ελάχιστες περιπτώσεις μπορούσαν να ανταλλάξουν λίγες λέξεις σε πολύ χαμηλό τόνο. Την ημέρα του γάμου έλυne τη σιωπή της με τον άντρα της αλλά με τ' άλλα μέλη της οικογένειας συνέχιζε να διατηρεί τη σιωπή και να μη μιλάει. Ύστερα από ένα δυο μήνες από το γάμο μιλούσε με τους νεότερους της οικογένειας, αλλά με τα πεθερικά διέκοπτε τη σιωπή μόνο όταν αυτοί της δίνανε πια την άδεια να τους μιλήσει. Τότε η νύφη φιλούσε το χέρι του πεθερού ή της πεθεράς και εκείνοι της δώριζαν ένα φόρεμα ή ένα κόσμημα. Από τη μέρα εκείνη έλεγε «πατέρα» τον πεθερό και «μητέρα» την πεθερά της και τα άλλα ηλικιωμένα άρρενα άτομα «νταή» (=θείο) και τις ηλικιωμένες «πατσή» (=θεία).

Το μαρτύριο πάντως αυτό της νύφης να μένει αμίλητη, μπορούσε να διαρκέσει πολλά χρόνια όπως διαπιστώνεται από την ομολογία μιας γριάς: «Δεν μίλησα με τον πεθερό μου μέχρι τη μέρα που πέθανε».

Το έθιμο αυτό που πράγματι ήταν σκληρό, στόχευε να δείξει το μεγάλο σεβασμό της νύφης απέναντι στα σεβαστά μέλη της οικογένειας, αλλά παράλληλα ήταν κι ένας τρόπος αποφυγής συγκρούσεων με την πεθερά και με τις άλλες νύφες που ζούσαν όλες στο ίδιο σπίτι. Η αναγκαστική σιωπή, μια που η νύφη δεν

είχε καμμία γνώμη για τίποτε, έλυne πολλά προβλήματα συμπεριφοράς, ιδιοτροπιών και καβγάδων. Υπάρχουν όμως και τα σχετικά ανέκδοτα που δείχνουν πόσο καταπιεσμένη ένιωθε και πόσο ακριβά την πλήρωνε η νύφη τη σιωπή αυτή: Κάποτε όλοι είχανε να λένε για μια νύφη υπάκουη, πρόθυμη και ευγενική. Κάποιος όμως του σπιτιού πρόσεξε ότι ένας ξύλινος στύλος στο υπόγειο ήταν ροκανισμένος από δόντια. Τότε αποδείχτηκε ότι όσες φορές η νύφη ήθελε να διαμαρτυρηθεί ή να πει το παράπονό της και δεν μπορούσε, κατέβαινε και ροκάνιζε τον στύλο με τα δόντια της. Τέτοιες νύφες τις έλεγαν ντιρέκ ντεμιρέν (=ξυλοροκανίστρα).

Το γαμπροκάλεσμα

Μετά τους αρραβώνες οι γονείς της αρραβωνιαστικής καλούσαν τον αρραβωνιαστικό και τους γονείς του στο σπίτι τους. Χωρίς την πρόσκληση αυτή ο νέος δεν επιτρεπόταν να επισκεφθεί τα πεθερικά του πριν από το γάμο. Στρώνονταν τραπέζια με φαγητά και ακολουθούσε γλέντι. Αυτό όμως γινόταν και μετά τον γάμο. Οι γονείς της νύφης καλούσαν τους νιόπαντρους στο σπίτι τους την έβδομη μέρα μετά το γάμο τους. Η επιστροφή της νύφης στο πατρικό σπίτι ήταν ένα από τα κυρίαρχα έθιμα του γάμου, γι' αυτό και η φράση: «Η νύφη επέστρεψε στις επτά».

Το κούτσουρο του γαμπρού

Ήταν ένα από τα έθιμα του γάμου πολύ θεαματικό. Διάλεγαν ένα χοντρό κούτσουρο που κοβόταν δύσκολα. Κατά το έθιμο ένα τέτοιο κούτσουρο έπρεπε να σχίσει ο γαμπρός πριν από το γάμο του, για να αποδείξει ότι είναι σε θέση να αναλάβει τα οικογενειακά βάρη. Το σχίσιμο του κούτσουρου από τον γαμπρό γινόταν με τσεκούρι μέσα στην αυλή του πεθερού του. Την παράσταση παρακολουθούσαν οι χωριανοί που τον επευφημούσαν, τον ενθάρρυναν και τον συμβούλευαν πως να σχίσει με ευκολία το κούτσουρο.

Τα κοπάνισματα

Λίγες μέρες πριν από το γάμο στο σπίτι του γαμπρού οι συγγενείς κοπάνιζαν το σιτάρι που θα ήταν απαραίτητο για την παρασκευή των φαγητών του γάμου. Το κοπάνισμα γινόταν μέσα σε μεγάλο πέτρινο ή ξύλινο γουδί (εγδή, σοχού) για να ξεφλουδίσουν το σιτάρι. Το θέαμα παρακολουθούσαν οι χωριανοί κάτω από τους ήχους των μουσικών οργάνων. Φίλοι του γαμπρού κερνούσαν τον

κόσμο ρακή. Χόρευαν και περνούσαν ευχάριστες ώρες συμμετέχοντας στα δρώμενα του γραφικού αυτού εθίμου.

Το κάλεσμα του χωριού

Την παραμονή της τέλεσης του γάμου οι γονείς του γαμπρού (ντουγούν σααπί) και της νύφης καλούσαν, ο καθένας για λογαριασμό του, στο γάμο των παιδιών τους όλους τους χωριανούς, αλλά και από γειτονικά χωριά τους συγγενείς και φίλους. Το κάλεσμα γινόταν με ένα κερι παρασκευασμένο από αγνό κερι μέλισσας (παλμουμού), που το έφτιαχναν οι ίδιοι στο χωριό. Τα κεριά τα μοίραζαν νεαρά άτομα γυρίζοντας από σπίτι σε σπίτι κερνώντας συγχρόνως ρακή: «Σας καλούμε στο γάμο!» έλεγαν. Εκείνοι αφού τους εύχονταν «χαϊρλίδικα και καλά στέφανα», τραβούσαν μια δυο ρουφηξίες κι έλεγαν: «παιδιά, και στις χαρές σας».

Τον δεσπότη, τον παπά και τους πρόκριτους καλούσαν με λαμπάδα. Τα άτομα που καλούσαν είχαν δεμένο στο μπράτσο τους ένα πεσκίρ (πετσέτα) που ήταν δώρο από τους συμπέθερους. Στο κάλεσμα περνούσαν κι από τα σπίτια που τυχόν είχαν πένθος και ζητούσαν έμμεσα τη συγκατάθεσή τους για να τελεστεί ο γάμος. Όταν μια οικογένεια είχε διαφορές είτε με την πλευρά του γαμπρού είτε της νύφης, ήταν η καλύτερη ευκαιρία να τα «βρουνε». Το κάλεσμα γινόταν και με χαλβά. Οι γυναίκες πήγαιναν στο σπίτι του γαμπρού και της νύφης με πιάτα γεμάτα αλεύρι, με κάλτσες, προσόψια κ.α.

Το καπάρωμα μουσικών οργάνων (τα τσαλγού)

Την Παρασκευή ο γαμπρός καπάρωνε τους οργανοπαίχτες για το γάμο. Τα μουσικά όργανα ήταν: ο κεμεντζές (λύρα), ο ζουρνάς, το τουλούμ ζουρνά (γκάιντα), το γαβάλ (φλογέρα) και το νταούλι. Οι οργανοπαίχτες δημιουργούσαν τη χαρμόσινη ατμόσφαιρα του γάμου. Έπαιζαν συνέχεια μέχρι το πρωί της Δευτέρας χωρίς ύπνο και ανάπαυση. Παίζανε συνεχώς για να ευχαριστήσουν τους συμπέθερους και τους καλεσμένους. Από το δικό τους κέφι και από το παίξιμο θα εξαρτιόταν τα κεράσματα και η επιτυχία του γάμου.

Το φλάμπουρο

Όταν η νύφη ήταν από άλλο χωριό ο γαμπρός και η συνοδεία του πήγαιναν να την πάρουν καβάλα στα άλογα. Ένας καβαλάρης κρατούσε στο χέρι το φλάμπουρο που ήταν ένα κοντάρι πάνω

στο οποίο ήταν καρφωμένο ένα πανί με το σταυρό. Στην κορυφή του ήταν κρεμασμένα μήλα. Στο χωριό της νύφης οι συγγενείς της προσπαθούσαν με βίαιο τις περισσότερες φορές τρόπο να αρπάξουν τα μήλα. Επακολουθούσε συμπλοκή με όχι ευχάριστα αποτελέσματα. Γι' αυτό το έθιμο σπάνια τηρούνταν.

Τα στέφανα του γάμου

Την εβδομάδα του γάμου οι φίλες της νύφης ετοιμάζαν τα στέφανα. Τα στέφανα τα έφτιαχναν με διαλεχτές κληματόβεργες που τις διακοσμούσαν με χρωματιστά μάλλινα λουλούδια. Στο χωριό υπήρχε μια ράτσα γίδας που το μαλλί της ήταν γυαλιστερό σαν μετάξι. Το μαλλί αυτό το λέγανε τιφτίκ, τιφτίκ. Το λανάρανε και μετά το γνέθανε. Τα νήματα τα βάφανε με διάφορα χρώματα, κάνανε λουλούδια και τα τυλίγανε πάνω στις κληματόβεργες.

Ο κουμπάρος

Το ρόλο του κουμπάρου τον αναλάμβανε ο πρωτότοκος γιος ή άλλος γιος του νουνού του νέου και σε έλλειψή του, φίλος ή συγγενής. Αυτός ήταν υποχρεωμένος να φροντίσει για την έκδοση της άδειας γάμου. Η έκδοση άδειας γινόταν ύστερα από αυστηρό έλεγχο για την αποφυγή σύναψης γάμου μεταξύ συγγενών. Ο βαθμός συγγενείας τηρούνταν με θρησκευτική ευλάβεια. Ούτε τα τρίτα ξαδέλφια και πιο πέρα παντρεύονταν μεταξύ τους, παρά μόνο αν υπήρχαν ειδικοί λόγοι που τους εξέταζε ο Μητροπολίτης και μετά έδινε την άδεια.

Τα φαγητά

Οι προετοιμασίες και στα δυο συμπεθερικά σπίτια, αρχίζουν την Πέμπτη και διαρκούν ως την Κυριακή που γίνεται ο γάμος και σ' όλο το διάστημα τούτο, τα τραπέζια είναι στρωμένα στη διάθεση του κάθε επισκέπτη καλεσμένου. Τρώνε και πίνουν και διασκεδάζουν με τα μουσικά όργανα με αντάλλαγμα τις πολλές ευχές. Το κρέας με πατάτες στο φούρνο, το πιλάφι, τα αυγά, τα τουρσιά, οι καβουρμάδες, το κεσκέκι, οι παστουρμάδες ήταν σε αφθονία. Με καβουρδισμένο αλεύρι ζυμωμένο με πετιμέζι παρασκεύαζαν ένα είδος νόστιμου χαλβά. Παρασκεύαζαν με αλεύρι, βούτυρο και αυγά πίτες (ψαθύρια). Με χαλβά και ψαθύρια προσκαλούσαν τους συγγενείς στο γάμο και ξεπροβόδιζαν μετά το γάμο τους συγγενείς που έρχονταν από άλλα χωριά.

Η φιλοξενία της νύφης και το βάψιμο

Μία εβδομάδα πριν το γάμο η νουνά της νέας την καλούσε στο σπίτι της και την φιλοξενούσε. Τις άλλες μέρες φιλοξενούνταν από τους συγγενείς της. Στο πατρικό της σπίτι επέστρεφε το Σάββατο δηλαδή την παραμονή του γάμου της. Το απόγευμα της Παρασκευής γινόταν το βάψιμο της νύφης. Της έβαφαν τα μαλλιά, τα νύχια, φτέρνες με «κινά» που ήταν κόκκινη βαφή σε σκόνη που ανακάτευαν με νερό.

Το λούσιμο της νύφης και του γαμπρού

Το μεσημέρι του Σαββάτου με μουσική πήγαιναν οι καλεσμένες κοπέλες στο σπίτι της νύφης όπου την έλουζαν. Την ώρα που λουζόταν η νύφη, είχαν στρωθεί τα τραπέζια με εκλεκτούς μεζέδες και φαγητά. Οι καλεσμένοι της πρόσφεραν δώρα. Το λούσιμο του γαμπρού γινόταν το βράδυ του Σαββάτου. Το απόγευμα του Σαββάτου άρχιζε το γλέντι στο σπίτι του γαμπρού και στο σπίτι της νύφης. Έτρωγαν, έπιναν, χόρευαν. Και ενώ οι νέοι και οι νέες χόρευαν, οι ηλικιωμένες τους παρακολουθούσαν και προσπαθούσαν να διαλέξουν τις μέλλουσες νύφες ή τους μέλλοντες γαμπρούς. Σχολίαζαν τα φερσίματά τους θετικά και αρνητικά. Αλλά δίνονταν και στους ηλικιωμένους ευκαιρία να χορέψουν το τικ, το τερς, το κότσαρι, καρσιλαμάδες κ.α.

Το ντύσιμο και στόλισμα της νύφης και το ξύρισμα του γαμπρού

Το πρωί της Κυριακής οι καλεσμένες έντυναν και στόλιζαν τη νύφη. Την ίδια ώρα στο σπίτι του κουμπάρου γινόταν το ξύρισμα του γαμπρού με τη συνοδεία των μουσικών οργάνων. Καθώς προχωρούσε το ξύρισμα ο κουρέας προσποιούνταν ότι το ξυράφι δεν κόβει, θέλει ακόνισμα το ξυράφι έλεγε. Βέβαια αυτά τα έλεγε για να αποσπάσει κάποιο φιλοδώρημα. Μόλις τελείωνε το ξύρισμα, οι συγγενείς του γαμπρού σπάζανε για γούρι το κάθισμα.

Η παραλαβή της νύφης

Το πάρσιμο της νύφης ήταν η κορυφαία εκδήλωση του γάμου. Την Κυριακή γύρω στις τρεις η ώρα το απόγευμα, ξεκινούν όλοι μαζί από το σπίτι του γαμπρού για να πάρουν τη νύφη. Στο σπίτι μένει μόνο η μάνα του γαμπρού για να υποδεχτεί το νέο ζευγάρι μετά τη στέψη. Εάν η νύφη ήταν από άλλο χωριό, ξεκινούσαν νω-

ρίτερα για να υπάρχει χρόνος επιστροφής μην τους πάρει η νύχτα. Στην περίπτωση αυτή ο γαμπρός και ο κουμπάρος και όσοι από τους καλεσμένους ήθελαν, πήγαιναν καβάλα σε άλογα σελωμένα και στολισμένα. Έφερναν μαζί τους κι ένα άλογο, άσπρο συνήθως, για να ανέβει η νύφη. Στο δρόμο προς το σπίτι της νύφης προπορεύεται ομάδα νέων που χορεύουν, οι οργανοπαίχτες που στο μπράτσο τους δένανε ως δώρο ένα μαντίλι ή μια πετσέτα και μετά ο γαμπρός και δίπλα ο κουμπάρος και οι παρανυφάδες. Ακολουθούσε η γαμήλια πομπή των καλεσμένων. Στην πορεία τους οι οπλοφόροι συνοδοί επιδίδονταν σε πυροβολισμούς. Κάποτε η γαμήλια πομπή έφτανε έξω από το σπίτι της νύφης. Και ενώ η αυλόπορτα είναι ανοιχτή, ομάδα νέων εμπόδιζαν την είσοδο και απαιτούσαν φιλοδώρημα. Ο κουμπάρος έδινε το φιλοδώρημα που συνήθως ήταν η ρακή με μια ψητή κότα και πίτα και ελευθέρωνε την είσοδο. Την ίδια στιγμή δυο νέοι με ρακή και μεζέδες κερνούν τον κόσμο. Πρώτα κερνούν τον συμπέθερο (τον πατέρα του γαμπρού) που δίνει φιλοδώρημα σε χρήμα. Ακολουθεί ο κουμπάρος και οι άλλοι της ακολουθίας δίνοντας ο καθένας τις ευχές του. Έτσι μπαίνουν στην αυλή και ανταμώνονται με τους καλεσμένους της νύφης. Όλοι μαζί αρχίζουν να χορεύουν.

Όταν όλα είναι έτοιμα, πλησιάζει ο κουμπάρος στο δωμάτιο που είναι η νύφη και ζητάει να την πάρει για να πάνε στην εκκλησία, για τη στέψη. Τα κορίτσια που στόλισαν τη νύφη ζητούν φιλοδώρημα για να την παραδώσουν. Ο κουμπάρος δίνει στα κορίτσια το φιλοδώρημα και την οδηγεί έξω. Εκεί κοντά στην πόρτα του σπιτιού, έρχονται και την φιλούν και της δίνουν την ευχή τους οι γονείς και τα αδέρφια της. Η μάνα της έδινε τις τελευταίες συμβουλές: «Εμάς να μας ξεχάσεις και να αγαπάς τον άντρα σου και τα πεθερικά σου». Η συμβουλή αυτή ήταν το καμπανάκι στην κόρη της πως η ζωή της από εδώ και πέρα στοχεύει στη θεμελίωση του καινούριου σπιτικού και να τηρεί πιστά το καθήκον της σαν νύφη. Η νύφη ξεσπά μαζί με τις φίλες της σε σιωπηλό κλάμα για το σκληρό χωρισμό. Βέβαια δεν έλειπαν κι εκείνοι που θεωρούσαν προσποιητό το κλάμα της νύφης: «Κλαίει από τη χαρά της» έλεγαν. Τα όργανα με τη μεγαλύτερη ένταση παίζουν τα τραγούδια του γάμου. Οι νέοι χορεύοντας και φωνάζοντας οδεύουν στην εκκλησία και ακολουθούν η νύφη, ο γαμπρός, ο κουμπάρος, οι συμπέθεροι και μετά όλοι οι άλλοι. Συχνά ο δρόμος κλείνεται από τους νέους με σχοινί και καλείται ο κουμπάρος να πληρώσει τα

«διόδια». Την πομπή ακολουθούσε και το κάρο που ήταν φορτωμένη η προίκα της νύφης. Την προίκα στο τέλος για να την παραδώσουν, ζητούσαν φιλοδώρημα. Η πομπή έφτανε κάποτε στην εκκλησία. Η μουσική διακοπτόταν και σιγή απλωνόταν στο προαύλιο. Ο παπάς ερχόταν να πάρει τους μελλόνυμφους που τους οδηγούσε στο νάρθηκα όπου και τελούσε την ιεροτελεστία των αρραβώνων. Ύστερα ακολουθούσε η στέψη (νικιάχ). Καθώς τελείωνε το μυστήριο, άρχιζαν οι δοκιμασίες του κουμπάρου. Φίλοι του κουμπάρου, που στεκόταν πίσω του, τον σήκωναν ψηλά και φώναζαν: «Άξιος κουμπάρε! Κουμπάρε τάξε!». Κι εκείνος τους έταξε ένα γλέντι. Η πεθερά της νύφης άπλωνε πάνω στους ώμους του ζευγαριού ύφασμα για να γίνει φόρεμα στη νύφη. Το άπλωνε πάνω και στους δύο συμβολικά για να είναι ενωμένοι και αχώριστοι σε όλη τους τη ζωή.

Συγγενείς και φίλοι χαιρετούσαν τους νεόνυμφους κι όλοι μαζί, ακολουθώντας άλλο δρόμο πια, τραβούσαν για το σπίτι του γαμπρού. Η επιστροφή της γαμήλιας πομπής από την εκκλησία στο σπίτι του γαμπρού είναι η πιο συναρπαστική εκδήλωση του γάμου. Οι συγγενείς του, άντρες και γυναίκες ανέμιζαν τα μαντίλια τους ξεσπώντας συνάμα σε φωνές χαράς για τη νύφη που πήραν. Η εναλλαγή των χορευτικών σκοπών από τους οργανοπαίχτες μερακλώνει ακόμα περισσότερο τους χορευτές που ξεφαντώνουν με φωνές και αλαλαγμούς. Από τα παράθυρα των σπιτιών ρίχνανε ρύζι και ομάδα νέων έφραζε με τριχιά το δρόμο και απαιτούσε κέρασμα από τον γαμπρό ή τον κουμπάρο. Μια κότα, μία πίτα και μια κονάτα κρασί ήταν συνήθως η εξόφληση των διοδίων. Όταν η πομπή περνούσε μπροστά από συγγενικό σπίτι του γαμπρού, έκαναν στάση και οι χορευτές απαιτούσαν κοτόπουλα ή ρακί ή κρασί. Η πομπή ξεκινούσε μετά την ικανοποίηση του αιτήματος. Την πομπή καθοδηγούσε ο ντουγιουντζή μπασής δηλ. ο τελετάρχης του γάμου. Αυτός ήταν επικεφαλής των ντουγιουντσήδων δηλ. των ατόμων που αποτελούσαν την πομπή. Ήταν συγγενής του γαμπρού και όλοι όφειλαν να πειθαρχούν σ'αυτόν για να τηρηθεί η τάξη. Σαν άνοιγε ο δρόμος, η πομπή με τις διθυραμβικές εκδηλώσεις έφθανε κάποτε στο σπίτι του γαμπρού. Εκεί τους περίμενε η μάνα για να τους ράνει με σιτάρι και να τους συγχαρεί, ενώ αμέσως μετά θα προσφέρει ως δώρο στη νύφη ένα μεγάλο χάλκινο καζάνι ή μια αγελάδα. Η νύφη έμπαινε στο σπίτι με το δεξί και έσπαζε ένα πιάτο. Προχωρούσε στο δωμάτιο όπου γινόταν το ξεσκεπάσμα του

προσώπου της από το νυφικό πέπλο. Τους νεόνυμφους τους οδηγούσαν σε ένα δωμάτιο όπου ο παπάς τους διάβαζε μία ευχή.

Ακολουθούσε η προσφορά των δώρων στη νύφη. Ειδικός τε-
λάλης (εκφωνητής), έλεγε το όνομα του δωρητή καθώς και του
δώρου. Στο Βατόλακκο εκφωνητής ήταν ο Σταύρος Δημητριάδης.
Συγγενείς, φίλοι, καλεσμένοι πρόσφεραν υφάσματα, μαγειρικά
σκεύη, κουβέρτες, αρνιά, χρήματα, κ.α. Μετά αρχίζει το γλέντι.
Στρώνονται τα τραπέζια και αρχίζει ο χορός μέχρι τις πρωινές
ώρες. Μαζί με τους καλεσμένους ξενυχτούσαν και οι νεόνυμφοι
που δεν τους επιτρεπόταν ο ύπνος το πρώτο βράδυ. Στα ξημερώ-
ματα γίνεται ο ειδικός χορός (το θήμισμαν). Εφτά ανδρόγυνα, όλα
μονοστέφανα και κρατώντας ένα κεριά αναμμένο σχημάτιζαν τον
κύκλο του χορού. Πρώτο στη σειρά το ζευγάρι των νεόνυμφων,
ύστερα του κουμπάρου και μετά τα άλλα. Προπορευόταν ο παπάς
που έλεγε: «Αρχή κι όταν ευλόγιζεν κύριος ο χριστός μας κ.τ.λ». Μετά
μια ομάδα συγγενών και φίλων χορεύοντας ξεχύνονταν
στους δρόμους του χωριού. Πήγαιναν στα κοτέτσια και «κλέβα-
νε» κότες. Επέστρεφαν στο σπίτι του γαμπρού και με τα κλοπιμαία
γινόταν το τελευταίο γεύμα. Εδώ τελείωνε το γλέντι του γάμου.
Για εφτά μέρες μετά το γάμο η νύφη δεν έβγαινε από το σπίτι. Δεν
πήγαινε ούτε στη γειτονιά, ούτε στη βρύση, ούτε σκούπιζε, ούτε
κι έχυne νερό έξω τα βράδια. Κι όλα αυτά για το φόβο των κακών
πνευμάτων που θα ζήλευαν την ευτυχία του νέου ζευγαριού.

Το πλύσιμο των ποδιών από τη νύφη

Το πρώτο Σάββατο μετά το γάμο μαζεύονταν το βράδυ στο
σπίτι όλα τα μέλη της οικογένειας. Η νύφη έκανε ετοιμασίες για
να πλύνει τα πόδια τους αρχίζοντας από τον πεθερό και την πεθε-
ρά. Τη βραδιά αυτή φιλούσε και το πόδι του πεθερού της. Μετά το
πρώτο πλύσιμο περιοριζόταν να πλύνει τα πόδια μόνο του πεθε-
ρού της κάθε Σαββατόβραδο.

Ο πεθερός και η νύφη

Η νύφη ήταν υποχρεωμένη κάθε βράδυ να περιμένει να κοιμη-
θεί πρώτα ο πεθερός της, που τον βοηθούσε να ξενυθθεί, τον σκέ-
παζε καλά και έπειτα πήγαινε να κοιμηθεί ή έκαμνε άλλες δουλειές
του σπιτιού. Μέχρι να αποσυρθεί ο πεθερός της για ύπνο, έπρεπε
να στέκεται ολόρθη στο δωμάτιο που κάθονταν όλοι με τα χέρια
σταυρωμένα και χωρίς να βγάλει μιλιά. Ήταν μία τυραννική διαδι-

κασία από την οποία βγήκε η παροιμία: «Όσο αγαπάει ο γέρος τον ανήφορο, αγαπάει και η νύφη τον πεθερό».

Ο παπα-Αναστάσης κι ο χορός

Γύρω στα 1860 παπάς του Φερίζ Νταγ ήταν ο παπα-Αναστάσης. Ήταν ένας ζωντανός παπάς, εκδηλωτικός και δεν έδινε και πολλή σημασία στο τυπικό της ζωής ενός ιερωμένου. Του άρεζε ο χορός. Έτσι στους γάμους έβγαζε το καλυμαύχι του και το τοποθετούσε πάνω σε ένα κάθισμα λέγοντας: «Εσύ παπά, κάτσε εδώ γιατί εγώ θα χορέψω». Κι έμπαινε στο χορό και χόρευε δαιμονισμένα.

Γέννηση

Με τους πρώτους πόνους της γέννας αν φοβότανε η γυναίκα να γεννήσει μόνη της, το έλεγε σε κάποιο δικό της πρόσωπο που καλούσε τη μαμή. Στο χωριό υπήρχαν δυο τρεις μαμήδες που είχαν μεγάλη εμπειρία να ξεγεννούν έγκυες. Η μαμή ήξερε από διάφορα ενδοχόμενα των πόνων τι ακριβώς συνέβαινε στην έγκυο, για να επέμβει κατάλληλα με τη βοήθεια και της βοηθού της, ώστε να διευκολυνθεί η επίτοκος.

Όταν παρουσιαζόταν δυσκολία στη γέννα, η μαμή εφάρμοζε διάφορες μεθόδους: Την κάθιζαν δίπλα σε βραστό νερό για να τη χτυπάει ο ατμός, της δίνανε ελαφρές γροθιές στη μέση για τη διευκόλυνση της γέννας και διάφορα άλλα τεχνάσματα. Η μαμή για να δώσει θάρρος και να τονώσει το ηθικό της εγκύου ψιθύριζε ακατάληπτες ευχές και προσευχές για να απομακρύνει τα κακά πνεύματα που προσπαθούν να τη βλάψουν. Επικαλείται τη βοήθεια του Αγίου Ελευθερίου που ήταν προστάτης των επιτόκων, με προσευχές και θυμιάματα.

Από πρακτική άποψη η πρώτη δουλειά της μαμής ήταν να έχει έτοιμο ζεστό νερό σε καθαρό δοχείο. Έπλενε καλά τα χέρια της με σαπούνη και φρόντιζε να έχει κομμένα και καθαρά νύχια για τον κίνδυνο της μόλυνσης.

Μετά τη γέννηση επακολουθούσαν οι ευχές από τη μαμή και τις άλλες γυναίκες στους γονιούς, στα πεθερικά και στους συγγενείς. Αμέσως με τη γέννα καλούσαν τον παπά του χωριού, ο οποίος έκανε αγιασμό που τον λέγανε ευχόνερο. Ακολουθεί το λούσιμο του παιδιού απ'τη μαμή για να το απαλλάξει απ'τα υγρά της γέν-

νας και το ράντιζε με πολύ ψιλό αλάτι σ'όλο του το κορμάκι στις κλειδώσεις και μασχάλες για να μη συγκαίγεται ή το μπανιάριζαν το μωρό σε λεκάνη με νερό στο οποίο είχαν ρίξει αλάτι για να ψηθεί και να μη μυρίζει ιδρώτα. Το τυλίγει έπειτα στα πανιά που είναι έτοιμα από πριν «γουντάχ» και το τοποθετεί στο κρεβάρι, δίπλα στη μάνα του.

Η μαμή δίνει τα συχαρίκια και παίρνει φιλοδώρημα από τη γιαγιά και τον παππού αναγγέλοντας και το φύλο του νεογέννητου. Στο Φερίζ Νταγ όλοι θέλουν απ'τη νύφη αγόρι και από την αγελάδα θηλυκό μοσχάρι. Νιώθουν μειωμένοι που δεν μπόρεσαν να κάνουν αγόρι. Γι'αυτό, όταν είναι αγόρι, η μαμή λέει αμέσως: «Είναι αγόρι!». Όταν όμως είναι κορίτσι, για να μετριάσει την απογοήτευση της οικογένειας, την εκφώνηση του φύλου του βρέφους τη στολίζει και με άλλα κοσμητικά επίθετα: «Ο Θεός να την έχει καλά. Ολόκληρη κοπέλα είναι. Φωτίζει σαν τον Ήλιο». Τα παιδιά που είναι μαζεμένα έξω, μόλις ακούν τη γεννα τρέχουν να βρουν τον πατέρα να δώσουν τα συχαρίκια και να πάρουν φιλοδώρημα. Στο κρεβάτι του μωρού κρεμούσαν σκόρδο ή γαλάζιες χάντρες για το μάτιασμα.

Σε όλο το διάστημα της λοχείας συγγενείς και γειτόνισσες της έφερναν διαλεχτά φαγητά, ρυζόγαλο, γλυκά και φρούτα και την κρατούσαν συντροφιά για να μην πλήττει. Η λεχώνα πρέπει να προφυλάγεται από τα δαιμονικά, τα μάγια και το μάτιασμα μέχρι να σαραντίσει. Σε όλο αυτό το σαρανταήμερο η καντήλα πρέπει να καίει συνέχεια. Λέγανε: «Η λεχώνα μέχρι να σαραντίσει, το ένα πόδι το έχει στον τάφο». Αν καμιά φορά συνέβαινε να περάσει κηδεία έξω από το σπίτι της λεχώνας, τότε σήκωναν ψηλά το πεσίκ (=κούνια) με το μωρό για να μην έχει επίδραση ο θάνατος.

Τα βαφτίσια

Τα νεογέννητα βρέφη δεν τ'άφηναν αβάφτιστα πολύν καιρόν. Λίγες ημέρες μετά τη γέννα 8-15 ημερών γινόταν η βάπτισμα, γιατί εκείνο τον καιρό κινδύνευαν πολύ να πεθάνουν ξαφνικά τα παιδιά. Η θνησιμότητα ήταν μεγάλη και θεωρούνταν μεγάλη αμαρτία να πεθάνει το μωρό αβάπτιστο, γιατί πίστευαν πως θα μείνει έξω από τον παράδεισο. Αν ένα παιδί πέθαινε αβάφτιστο, το κρίμα ήταν μεγάλο και βάραινε όλους στο σπίτι. Εκτός από τις τύψεις και τις ενοχές που αισθάνονταν, είχαν και την τιμωρία της εκκλησίας γιατί ο πνευματικός, ο παπάς, τους έβαζε μεγάλο κανόνα. «Πρέπει

να το βαφτίσουμε, να το βάλουμε στη θέση του, στην αγκαλιά του Θεού» έλεγαν. Όταν αρρώσταινε ξαφνικά με κίνδυνο να πεθάνει και δεν προλάβαιναν να καλέσουν τον παπά, το αεροβαφτίζανε ή το ράντιζαν με λίγο νερό με την ευχή: «Βαφτίζεται ο δούλος του Θεού τάδε στο όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος, Αμήν». Αν το παιδί ξέφευγε το θάνατο, το βάφτιζαν κανονικά με παπά και άφηναν το ίδιο όνομα. Ένας άλλος λόγος του αεροβαφτίσματος ήταν, «αν κινδυνεύει να πεθάνει και το βαφτίσουν, το βάπτισμα θα το κάνει καλά και θα σωθεί».

Εκτός από τους παραπάνω λόγους, αν δεν το βάφτιζαν ως τις σαράντα μέρες, η μητέρα δεν θα μπορούσε να το πάει στην εκκλησία για να διαβάσει ο παπάς την ευχή του σαραντίσματος. Γιατί δεν επιτρεπόταν να το πάει στην εκκλησία αβάπτιστο. Θεωρούνταν άπιστο και στην εκκλησία πήγαιναν μόνο οι χριστιανοί.

Μέχρι να βαπτιστεί το παιδί, δεν επιτρέπεται να το φιλήσουν, γιατί κρίνεται μουρτάρικο από τη γέννα ίσαμε να μπει το μύρο πάνω του. Το πρώτο παιδί, συνήθως, το βαφτίζει εκείνος που στεφάνωσε τους γονείς. Κι αν ο ίδιος κωλύεται για διάφορους λόγους, το δικαίωμα κληρονομούν τα μέλη της οικογένειάς του (γυναίκα, παιδί). Τα άλλα βάφτιζαν συγγενείς και φίλοι. Μπορεί όμως ο νόμιμος νουνός με την έγκρισή του να λύσει τον κανόνα, προσφέροντας το δικαίωμα σε άλλο πρόσωπο.

Αν τύχαινε οι γονείς του παιδιού ή ο νουνός να είναι φτωχοί, προθυμοποιούνταν διάφοροι εύποροι ή φιλόανθρωποι ή γείτονες κι αναλάμβαναν τη βάφτιση. Το βάπτισμα των παιδιών άσχετα με τους κανόνες και απόκτησης δημοφιλίας, λογιζότανε και ψυχικό και εκδήλωση συμπόνιας και φιλανθρωπίας. Γι' αυτό όσοι είχαν τα μέσα και τις υλικές δυνατότητες, επεδίωκαν να βαφτίσουν όσο το δυνατό περισσότερα παιδιά. Λέγανε μάλιστα πως το να βαφτίζει κανείς πολλά μωρά είναι μισό χατζηλίκι. Τα παιδιά που βάφτιζε ο ίδιος ο ανάδοχος, λογιζόταν πνευματικά αδέρφια και δεν έπεφτε μεταξύ τους στεφάνι. Για αυτό επεδίωκαν ο καθένας να βαφτίζει μόνο αγόρια ή μόνο κορίτσια.

Για να γίνουν τα βαφτίσια έπρεπε να είναι Κυριακή ή καμιά γιορτή συνήθως απογευματινές ώρες. Την ημερομηνία βάπτισης, την καθόριζαν οι γονείς. Αν από λεπτότητα δεν ήθελαν να στενοχωρήσουν τον κουμπάρο, ο τελευταίος ήταν υποχρεωμένος να τη μάθει ρωτώντας: «Πότε θα τον κάνουμε Χριστιανό;». Οι γονείς του έκαναν γνωστή την ημερομηνία βάπτισης επίσημα αφού του

έστελναν ένα τσουρέκι με μια λαμπάδα. Η πρόσκληση στη βάφτιση γινόταν και από το μέρος των γονιών του παιδιού και από το μέρος του κουμπάρου. Έστελναν ένα παιδί στα γνωστά, συγγενικά και φιλικά σπίτια και τους προσκαλούσαν στη βάφτιση. Του έδιναν φιλοδώρημα. Ο νουνός ήταν υποχρεωμένος να προμηθευτεί για το παιδί ρουχαλάκια, σταυρό με αλυσίδα, κουφέτα και κεριά να κρατούν οι καλεσμένοι, μία πετσέτα κι ένα μπουκάλι λάδι. Επίσης έστελνε διάφορα γλυκίσματα: τσιριχτάδες, λουκουμάδες, πογρέκ κ.α. Τη μεγάλη λαμπάδα για τη βάπτιση την έπαιρνε η μητέρα του παιδιού και την έστελνε στον κουμπάρο.

Η βάφτιση

Η βάφτιση γινόταν συνήθως στην εκκλησία και σε έκτακτες περιπτώσεις στο σπίτι. Οι καλεσμένοι του κουμπάρου μαζεύονταν σπίτι του κι από εκεί ξεκινούσαν όλοι μαζί (αλλά) για την εκκλησία. Οι καλεσμένοι των γονιών ξεκινούσαν από το σπίτι τους με το παιδί και σμίγανε στην εκκλησία. Το παιδί το βαστούσε η μαμή. Η μητέρα του παιδιού έμενε σπίτι κι αν η βάπτιση γινόταν εκεί, σε άλλο δωμάτιο και όχι εκεί που γινόταν το Μυστήριο.

Σύμφωνα με τον κανονισμό κάθε εκκλησίας υπήρχε πρώτη, δεύτερη, τρίτη τάξη στη βάφτιση. Η διακόσμηση της εκκλησίας, ο αριθμός των παπάδων και των ψαλτών και η τέλεση του Μυστηρίου από τον Δεσπότη εξαρτιόταν από την οικονομική κατάσταση του κουμπάρου και των γονιών. Ο κουμπάρος με το παιδί στην αγκαλιά ή στην αγκαλιά της μαμής οδηγούνταν στην κολυμβήθρα κι ολόγυρα έστεκαν οι συγγενείς και οι καλεσμένοι. Σε όλους έδιναν κεριά που τα άναβαν την ώρα της ακολουθίας. Στους παπάδες και ψάλτες έδιναν λαμπάδες. Ο κουμπάρος εκτός από τα έξοδα της εκκλησίας, έδινε χρηματικό φιλοδώρημα στη μαμή.

Τα παιδιά παραφύλαγαν να ακούσουν το όνομα του παιδιού από το στόμα του παπά και τρέχανε σε αγώνα δρόμου ποιο θα προλάβει να πάρει συχαρίκια από τη μάνα του παιδιού. –Θεία Σοφία, φως στα μάτια σου, Γιάννη τον ονόμασαν κι έπαιρνε το φιλοδώρημα. Στα άλλα έδινε φουντούκια, καραμέλες και ξηρούς καρπούς.

Μετά την τέλεση του Μυστηρίου ο παπάς μαζί με τον ψάλτη οι οποίοι καθοδόν έψελναν διάφορα τροπάρια και τους καλεσμένους κατευθύνονταν στο σπίτι των γονέων. Σε όλη τη διαδρομή ο νουνός έχει στην αγκαλιά το παιδί τυλιγμένο σε πανιά και τις λαμπάδες της βάπτισης αναμμένες. Στο κατώφλι του σπιτιού περιμένει η

μάνα, κάνει τρεις μετάνοιες μπρος στα πόδια του νουνού, του φιλεί μετά το χέρι. Ο νουνός τοποθετεί το νεοφώτιστο στην αγκαλιά της και αποσύρεται σ'ένα ήσυχο δωμάτιο για να το θηλάσει, γιατί πέρασε αρκετές ώρες στη βάπτιση και πεινάει πολύ.

Ο κόσμος ύστερα από τις πολλές ευχές «να μας ζήσει», «πολύ-χρονος», κ.α. κάθονταν γύρω από τα τραπέζια για να φάνε. Τους σέρβιραν τσορπά (σουπá), κρέας με πατάτες, αβγά τηγανητά με βούτυρο αγνό, γιαούρτι και ρυζόγαλο. Στο τέλος εύχονταν: «Να ζήσει», «να φάμε και στο γάμο του», «να ζήσετε και να δείτε και τα στέφανα», και στον κουμπάρο: «πάντα άξιος», «να ζεις και να στεφανώνεις».

Όνομα

Επικρατούσε η συνήθεια να βάλουν τα ονόματα των παππούδων. Επίσης, προτιμούσαν να βάλουν τα ονόματα των συγγενών των γονέων που έχουν πεθάνει. Το όνομα του παιδιού είναι απόλυτο δικαίωμα του νουνού. Ξέρει όμως πως το πρώτο παιδί παίρνει το όνομα του παππού ή της γιαγιάς από το μέρος του πατέρα, για να διαιωνίζονται τα οικογενειακά ονόματα. Γι'αυτό χωρίς υποδείξεις ο νουνός τηρεί τον άγραφο τούτο εθιμοτυπικό κανόνα και επιφανειακά φαίνεται ότι με επιθυμία δική του δόθηκε το όνομα. Το δεύτερο παιδί έπαιρνε το όνομα από το σόι της μητέρας. Δεν έλειπαν όμως και οι παρεξηγήσεις μεταξύ των οικογενειών για το όνομα. Καθώς όμως μεγάλωνε το παιδί, τους έκανε να τα λησμονήσουν όλα και να το αγαπήσουν όλοι, απαλλαγμένοι από μικροεγωισμούς.

Οι κουμπαριές

Ο θεσμός της κουμπαριάς εκείνη την εποχή είχε πολύ μεγάλη εθνική, θρησκευτική, ψυχολογική και κοινωνική αξία. Ενίσχυε το αίσθημα της ασφάλειας από τις δυσκολίες και τις αναποδιές της ζωής και ισχυροποιούσε την ασπίδα προστασίας από την καταπίεση του μουσουλμανικού κόσμου.

«Ο νουνός θεωρούνταν ο πνευματικός πατέρας του παιδιού. Όσπου να μεγαλώσει, δεν έπαυε να δείχνει το ενδιαφέρον του. Φρόντιζε για τη μόρφωσή του, για την προκοπή του. Ήταν παραστάτης σε κάθε φάση της ζωής του, προπαντός όταν τύχαινε να μείνει ορφανό από πατέρα ή μητέρα. Φρόντιζε να το παρακολουθεί αν πάει τακτικά στην εκκλησία κι αν είναι ευσεβής και θεοφο-

βούμενος», Λαογραφικά Κοτυώρων, Ξ. Ακογλου

Εκτός από τα συνηθισμένα δώρα που του έκανε στις μεγάλες γιορτές (ρούχα, παπούτσια) ενδιαφερόταν για τη μόρφωση και την επαγγελματική του σταδιοδρομία. Ο κουμπάρος που στεφάνωνε τους γονείς του «για να λυθούν τα σταυρωμένα χέρια του» είχε την κηδεμονία ως τους γάμους του.

Το παιδί όταν άρχιζε να μιλάει, ονόμαζε τον ανάδοχο του «δεξάμενο ή νουνό» και την ανάδοχο «δεξαμέντσα ή νουνά». Ο ανάδοχος και η γυναίκα του έλεγαν «δεξιμάτ'» το αγόρι και «δεξιματέα» το κορίτσι. Η μητέρα του παιδιού ονόμαζε «δεξιμάτ» τον αδελφό του νουνού και «δεξιματέα» την αδελφή του. Οι γονείς του παιδιού και οι κουμπάροι με τους δικούς τους προσφωνούνταν μεταξύ τους με το «σύντεκνε ή κουμπάρε», και «σύντεκσα ή κουμπάρτσα». Μεγάλος ήταν ο σεβασμός στον κουμπάρο: «Για χάρη του κουμπάρου ο αδελφός παραμερίζεται».

Το παιδί σεβόταν τους αναδόχους του όπως και τους γονείς του. Δεν ξεχνούσε τις υποχρεώσεις του σ'αυτούς ιδίως όταν συνέβαινε να δυστυχούν. Τις μεγάλες γιορτές Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Πάσχα, στις ονομαστικές τους γιορτές πήγαιναν και τους φιλούσαν το χέρι, παίρνοντας έτσι και το δώρο τους.

Συμπερασματικά η κουμπαριά ήταν ένα είδος κοινωνικών Ασφαλίσεων για την προστασία και την ασφάλεια της παιδικής ηλικίας και μια μέριμνα για την γεροντική ηλικία. Καλλιεργούσε ευεγερτικά το συναίσθημα της αλληλεγγύης, της ψυχολογικής και κοινωνικής στήριξης και ήταν μια έπαλξη προστασίας από την διαρκή μουσουλμανική απειλή.

Τα βαπτιστικά ονόματα

Τα βαπτιστικά ονόματα των κατοίκων του Φερίζ Νταγ είναι τρανή ομολογία της επιβίωσης του Ελληνισμού. Μαρτυρούν τους στενούς δεσμούς τους με τον Εθνικό κορμό και την Ορθοδοξία και τους διαφοροποιούν σαφώς από τους κατακτητές και το μουσουλμανικό στοιχείο. Είναι μία ισχυρή απόδειξη γνησιότητας της Εθνικής και θρησκευτικής τους ταυτότητας. Είναι ένας δυνατός κρίκος του Ελληνισμού της Ανατολής γενικότερα με το ένδοξο παρελθόν που αντιστέκεται με επιτυχία στην απειλή της εθνικής και θρησκευτικής του αλλοτρίωσης.

Γ'αυτό κοντά σ' άλλα η βάπτιστη γινόταν σύντομα. Είναι αποκαλυπτική η ευχή που έδιναν οι συγγενείς και φίλοι την ημέρα

αυτή: Ισμίν-ινεν γιασασίν (= να ζήσει με το όνομά του δηλ. να μην εξισλαμιστεί) καθώς και η μεγάλη σημασία που δινόταν στην ονομαστική εορτή των Χριστιανών. Ακόμη και σήμερα διατηρείται η ευχή αυτή: «Να χαίρεσαι τη γιορτή σου», «Να χαίρεσαι το όνομά σου». Οι ονομαστικές γιορτές προσφέρονταν για επισκέψεις και κοινωνικές επαφές. Αποτελούσαν μια από τις πιο εντυπωσιακές μορφές του κοινωνικού τους βίου.

Νεκρικά (Θάνατος-Κηδεία)

Ο μελλοθάνατος όταν προαισθανόταν πως ο θάνατος πλησιάζει, καλούσε όλους τους συγγενείς του γυναίκα, παιδιά, νύφες, εγγόνια τους έδινε την ευχή του και ζητούσε να τον συγχωρήσουν αν τους αδικησε, αν τους πίκρανε, αν τους πλήγωσε σε στιγμές ανθρώπινης αδυναμίας. Τους έλεγε τις τελευταίες του επιθυμίες και τους άφηνε τις οδηγίες και παραγγελίες του. Περνούσαν μετά με τη σειρά και του φιλούσαν το χέρι με δάκρια και αναφιλητά. Καλούσε και τους χωριανούς του με όσους είχε διακόψει τις προσωπικές σχέσεις ή είχε μαλώσει ή είχε διαφορές προσωπικές και οικογενειακές. Το ίδιο έκανε με τους φίλους και γνωστούς και ζητούσε αλληλοσυγχώρεση.

Πίστευαν πως ο Θεός εισακούει τις ευχές του ετοιμοθάνατου. Πίστευαν επίσης πως και του αμαρτωλού που πεθαίνει, οι ευχές γίνονται δεκτές απ' το Θεό. Η κατάρα του πατέρα θεωρούνταν πολύ βαριά για το παιδί. Γι' αυτό προσπαθούσε πριν από το θάνατο του να την ανακαλέσει.

Η πρώτη φροντίδα των συγγενών ήταν να τον μεταλάβουν, να τον κοινωνήσουν και γι' αυτό καλούσαν τον παπά. Ήταν μεγάλη αμαρτία να πεθάνει άνθρωπος χωρίς να κοινωνήσει και για τον ίδιο και για τους δικούς του. Ήταν και μια κρυφή ελπίδα στη βοήθεια του Θεού για την υγεία του αρρώστου και μια παρηγοριά για τη μέλλουσα ζωή. Συνέβαινε καμιά φορά μετά την μετάληψη ο άρρωστος να γίνει καλά. Αν δεν προλάβαινε ο παπάς, τον κοινωνούσαν με τον αγιασμό που είχαν φυλαγμένο στο εικονοστάσι από την ημέρα των Φώτων.

Όταν άρχιζε το χαροπάλεμα οι δικοί του αποσύρονταν σ' άλλο δωμάτιο και σταματούσαν τα κλάματα γιατί ο μελλοθάνατος μπορεί να τρομάξει και να μη βγει εύκολα η ψυχή του. Κοντά του

έμεναν δυο τρεις οι οποίοι θα τον περιποιούνταν μετά το ξεψύχισμα. Αν την ώρα που ξεψυχούσε έκανε διάφορες νευρικές κινήσεις, λέγανε πως βλέπει τον Αρχάγγελο που ήρθε να του πάρει την ψυχή. Αν παρέδιδε το πνεύμα του ήσυχα, γαλήνια, έλεγαν είχε καλή ψυχή. Πέθανε σαν πουλάκι.

Μακροχρόνιο χαροπάλεμα σήμαινε πως έχει κατάρα απ'τους γονείς του ή κάποιον άλλο. Άλλοτε αποδίδανε την διάρκεια της αγωνίας στην προσπάθειά του να κρατηθεί στη ζωή για να μην αφήσει σε εκκρεμότητα τα όνειρα και τις δουλειές του.

Αν περίμενε κάποιον δικό του που έλειπε, λέγανε, τον περιμένει και μετά θα παραδώσει την ψυχή του. Σε τέτοιες περιπτώσεις τοποθετούσαν πάνω του κάτι από τα προσωπικά αντικείμενα του προσώπου που περίμεναν.

Το ξεψύχισμα

Μόλις ξεψυχούσε, οι δικοί του ξεσπούσαν σε θρήνους και κλάματα. Αμέσως χτυπούσε πένθιμα η καμπάνα της εκκλησίας. Οι χωριανοί οπουδήποτε κι αν βρίσκονταν αποκαλύπτονταν, σταυροκοπιούνταν, άφηναν τις δουλειές τους και πήγαιναν στο χωριό. Φρόντιζαν να αδειάσουν τα νερά από τα δοχεία του σπιτιού γιατί πίστευαν πως εκεί ο Αρχάγγελος έπλυne το ματωμένο σπαθί του. Όλοι οι χωριανοί καθώς και από τα περίχωρα συγγενείς, φίλοι και γνωστοί προσέρχονταν στην κηδεία. Συλλυπόνταν τους πενθούντες και κάθονταν στην αυλή του σπιτιού σχολιάζοντας τις αρετές, τα πνευματικά και ψυχικά προσόντα του μεταστάντος. Οι δάσκαλοι του χωριού έκλειναν το σχολείο και με τους μαθητές παραταγμένους σε δυο ζυγούς έπαιρναν μέρος στην κηδεία. Η κηδεία γινόταν συνήθως με τον παπά του χωριού. Αν όμως η οικογένεια είχε την οικονομική δυνατότητα, προσκαλούσαν με απεσταλμένους ειδικά για το σκοπό αυτό ανθρώπους, και παπάδες από τα γύρω χωριά.

Ποτέ δεν έθαβαν νεκρό την ίδια μέρα που πέθαινε. Απαραίτητα έπρεπε να περάσει ο νεκρός μια νύχτα στο σπίτι του.

Οι συγγενείς του νεκρού εκτελούσαν πιστά όλες τις παραγγελίες που έδινε πριν το θανάτό του.

Φροντίδες για το νεκρό

Μετά το θάνατο, ειδικές γυναίκες του έκλειναν τα μάτια και το στόμα, τέντωναν τα πόδια, και του σταύρωναν τα χέρια. Με ένα

βρεγμένο πανί τον έλουζαν, τον σαβάνωναν με πανί που το σχίζανε με τα χέρια χωρίς να χρησιμοποιήσουν ψαλίδι και μετά τον έντυναν με τα ρούχα του. Του έβαζαν παπούτσια ή παντόφλες ή αν δεν υπήρχαν αυτά του έβαζαν μάλλινες κάλτσες (τσουράπια). Οι γέροι και οι γριές ετοιμάζαν πριν από το θάνατο τους τα θανατικά ρούχα και τα φύλαγαν στα σεντούκια. Αν ο πεθαμένος ήταν νιόπαντρος, τον έντυναν με τα γαμπριάτικα ρούχα του. Αν ήταν νιόπαντρη, με τα νυφικά της. Την ίδια στιγμή έξω στην αυλή εθελοντές τεχνίτες με σανίδες κατασκεύαζαν το φέρετρο που το κάλυπταν με πανιά και το στόλιζαν με πάνινους σταυρούς. Αν τύχαινε ο νεκρός να είναι πολύ φτωχός ή απροστάτευτος, η εκφορά του γινόταν με το μόνιμο φέρετρο της εκκλησίας, που ήταν τοποθετημένο σε ειδικό μέρος της εκκλησίας. Αν ο νεκρός ήταν παπάς, τον έλουζαν, τον έντυναν και τον έβαζαν καθιστό σε κάθισμα που έφτιαχναν ειδικά για την περίπτωση αυτή.

Όταν όλα ήταν έτοιμα, τοποθετούσαν το νεκρό στο φέρετρο και το έβαζαν στη μέση του δωματίου με το κεφάλι στην Ανατολή πάνω σε τρία χαμηλά σκαμνάκια. Το καπάκι του φερέτρου το τοποθετούσαν όρθιο έξω δίπλα στην εξώπορτα. Πάνω στα σταυρωμένα χέρια του νεκρού έβαζαν μικρή εικόνα και δίπλα από το κεφάλι του άναβε το καντήλι. Τα παιδιά μικρής ηλικίας τα έστελναν σε συγγενικά ή σε γειτονικά σπίτια για να μην κλωνιστούν ψυχολογικά από τα μοιρολόγια.

Σκόρπιζαν στο φέρετρο αγριολούλουδα. Οι συγγενείς κυρίως οι γυναίκες φρόντιζαν να ντυθούν στα μαύρα. Σκέπαζαν με πανί τους καθρέπτες και γύριζαν ανάποδα τις φωτογραφίες ή τις σκέπαζαν κι αυτές.

«Το μοιρολόι ήταν απαραίτητο για τον νεκρό. Κάθονταν καταγής ή σε χαμηλά καθίσματα ή στα γόνατα κυκλικά σε σχήμα χορού γύρω από το φέρετρο. Σύμφωνα με το έθιμο το μοιρολόι άρχιζε η μεγαλύτερη σε ηλικία γυναίκα της οικογένειας και ακολουθούσαν ιεραρχικά οι νεότερες: γιαγιά, μητέρα, αδερφές, νύφες. Στο διάστημα που μοιρολογούσε μία από τις γυναίκες, οι άλλες έκλαιγαν σιωπηρά με αναστεναγμό. Το μοιρολόι συνεχιζόταν επί ώρες που συνοδευόταν συνήθως με γοερούς θρήνους και κοπετούς με στηθοχτυπήματα, μάδισμα ή τράβηγμα μαλλιών, γρατζουνίσματα, παρατεταμένο φίλημα του νεκρού. Οι μοιρολογίστρες κρατούσαν στα χέρια τους μαντήλι μαύρο και το κουνούσαν σταυρωτά και ρυθμικά στο μέρος του νεκρού. Πολλές φορές το μοιρολόι ήταν

τόσο έντονο που οι γυναίκες λιποθυμούσαν. Τότε παρενέβαιναν άλλες γυναίκες ή και άνδρες και απομάκρυναν ή πρόσφεραν πρώτες βοήθειες» (Ε.Π.Μ.).

Εκτός από τους συγγενείς, μοιρολογίστρες καλούσαν και από το χωριό που μοιρολογούσαν συνήθως χωρίς αμοιβή. Τα μοιρολόγια ήταν αυτοσχέδια, ακολουθούσαν όμως ως προς το περιεχόμενο και τη μορφή προγενέστερους θρήνους(γαραλαϊσματα). Πότε πότε διέκοπταν το μοιρολόγι, τους θρήνους και τις σπαρακτικές κραυγές και διηγούνταν ιστορίες γύρω από τη ζωή και τη δράση του νεκρού. Τόνιζαν τα προτερήματά του, τις καλές του πράξεις και αποσιωπούσαν τα ελαττώματά του που μετά το θάνατο του συγχωρέθηκαν. Στο μοιρολόγι δεν ξεχνούσαν να τονίσουν στο νεκρό να δώσει χαιρετίσματα στους πρώην νεκρούς συγγενείς και γνωστούς φίλους.

Η φύλαξη του νεκρού γινότανε άγρυπνα όλη τη νύχτα. Πιστεύανε πως η ψυχή του νεκρού περιφέρεται ακόμα γύρω από το σώμα του και μόνη της φοβάται. Νιώθει θλίψη για την εγκατάλειψη απ'τους δικούς της. Επίσης υπάρχει και ο κίνδυνος να περάσει πάνω απ'το νεκρό γάτα που θεωρούνταν μεγάλη ιεροσυλία.

Τα μεσάνυχτα σταματούσαν το μοιρολόγι και επικρατούσε νεκρική σιγή. Πολλές φορές οι γυναίκες που φύλαγαν το νεκρό χαριτολογούσαν και γελούσαν. Για να δικαιολογηθούν έλεγαν: «Λείψανο χωρίς χαρά και χαρά (γάμος) χωρίς κλάματα δεν γίνεται». Ξάγρυπνοι όλη τη νύχτα έμεναν λίγοι ιδίως γυναίκες που το είχαν σαν υπηρεσία να φυλάνε νεκρούς. Συμμετείχαν γέροι και γριές και σπάνια νέοι, εκτός και αν ήσαν συγγενείς.

Μόλις άρχιζε να γλυκοχαράζει άρχιζε πάλι το μοιρολόγι. Κοντά στα άλλα μοιρολόγια την ώρα αυτή έλεγαν και το παρακάτω:
Κατά την έξοδο:

Ε, σύντροφοι, ο δρόμος φάνηκε
ιδού εγώ πηγαίνω, ξεψυχώ.
Μάθετέ το και σεις και σεις να το μάθετε
ιδού εγώ πηγαίνω, ξεψυχώ!

Οι θρήνοι και τα κλάματα αποκτούσαν μεγάλη ένταση, όταν ο παπάς με το πετραχήλι του έμπαινε στο σπίτι για να διαβάσει το σχετικό τρισάγιο που δήλωνε ότι έφθασε η ώρα της κηδείας. Γέμιζαν με νερό το ποτήρι που χρησιμοποιούσε ο μακαρίτης και

το άδειαζαν, σπάζοντας ταυτόχρονα το ποτήρι. Με το νερό αυτό πίστευαν ότι ο άγγελος πλένει τη ρομφαία του. Μαζί έσπαζαν και το πιάτο που χρησιμοποιούσε. Τα ρούχα του μακαρίτη τα δίνανε στους φτωχούς.

Μετά την απομάκρυνση του νεκρού από το σπίτι συγγενείς ή γείτονες άνοιγαν όλες τις πόρτες και τα παράθυρα του σπιτιού, να φύγει ο χάρος για να μην πάρει κι άλλον, ενώ αντίθετα στα γειτονικά σπίτια κι από όπου περνούσε η κηδεία, έκλειναν πόρτες και παράθυρα για να μην μπει μέσα ο χάρος και πάρει δικό τους άνθρωπο.

Στην εκφορά προς την εκκλησία η τάξη της πορείας ήταν η ακόλουθη:

Μπροστά πήγαινε το καπάκι του φερέτρου. Ακολουθούσε ο δίσκος με τα κόλλυβα, ο σταυρός, ο ψάλτης, ο παπάς, το φέρετρο με τους τέσσερις που το βαστούσαν, οι συγγενείς και ο λαός.

Μετά τη νεκρώσιμη ακολουθία γινόταν η ταφή στο νεκροταφείο που ήταν αμέσως πίσω από την εκκλησία. Οι νεκροθάφτες άλλαζαν το προσκέφαλο του πεθαμένου και του έβαζαν άλλο με χώμα μέσα σε κελύφι. Ο παπάς διάβαζε την ευχή, έρριχνε μια φτιαριά χώμα και ακολουθούσαν όλοι οι άλλοι που έρριχναν μια χούφτα χώμα στον τάφο λέγοντας: «Θεός σχωρέστον», «αιωνία η μνήμη».

Αν επρόκειτο για αυτοκτονία δεν του γινότανε κηδεία, αλλά τον πήγαιναν κατευθείαν στα νεκροταφεία.

Μετά τον ενταφιασμό όλοι έπλεναν τα χέρια τους και τα πρόσωπά τους.

Επιστροφή

Μετά τον ενταφιασμό γύριζαν στο σπίτι κι ο παπάς διάβαζε τη σχετική ευχή και θύμιαζε. Μετά κάθονταν στα τραπέζια, έτρωγαν και τους έδιναν κόλλυβα. Γυναίκες ηλικιωμένες φίλες και γειτόνισσες έμεναν και κοιμόντανε με τη χήρα που πενθούσε, για να την παρηγορούν και να την κρατούν συντροφιά. Αυτό κρατούσε 40 μέρες. Έρχονταν με φαγητά και έτρωγαν μαζί. Όλοι στο σπίτι μαυροφορούσαν. Οι άνδρες έβαζαν μαύρο περιβραχιόνιο και άφηναν τα γένια τους για σαράντα μέρες.

Καθόλη τη διάρκεια του πένθους έκαναν ελεημοσύνες για την ψυχή του πεθαμένου. Έδιναν χρήματα, τρόφιμα, ρούχα και ό,τι άλλο είχαν στους φτωχούς, στις χήρες και στα ορφανά.

Πίστευαν πως η ψυχή του πεθαμένου μένει τρεις μέρες στο σπίτι και σαράντα στη γη και μετά φεύγει στον άλλο κόσμο. Γι'αυτό έπρεπε να μιλούν χαμηλόφωνα και να επικρατεί ησυχία και γαλήνη στο σπίτι.

Τιμούσαν εξαιρετικά τη μνήμη των πεθαμένων. Γι'αυτό έδιναν μεγάλη σημασία στα μνημόσυνα. Οι καθιερωμένες ημέρες για τα μνημόσυνα ήταν: τα τριήμερα, τα εννιάμερα, το σαρανταήμερο(τα σαράντα), τα τρίμηνα, τα εξάμηνα και το ετήσιο. Σε όλες τις πιο πάνω μέρες έκαναν κόλλυβα. Κατά το σαρανταήμερο και το ετήσιο μνημόσυνο όλοι οι καλεσμένοι έπρεπε να παρακαθήσουν σε γεύμα.

Εκτός από τα μνημόσυνα, όσοι επιθυμούσαν ζητούσαν από τον ιερέα να κάνει το σαρανταλείτουργο δηλ. Για σαράντα συνεχείς μέρες από του θανάτου να τελεί θεία λειτουργία. Εκτός απ'αυτό διατηρούσαν τη μνήμη του νεκρού. Στο όνομά του έκαναν ελεημοσύνες, έντυναν φτωχούς, έστελναν τρόφιμα σε φτωχές οικογένειες, έκαμναν δωρεές στην Εκκλησία και στο σχολείο, άναβαν σε κάθε περίπτωση λαμπάδα στη μνήμη του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

Είκοσι αξεπέραστες γεύσεις του Πόντου και της Ανατολής

Ο παστουρμάς

Για να κάνουν παστουρμά χρησιμοποιούσαν ψαχνό κρέας από μοσχάρι, βόδι, βουβάλι και γουρούνι. Έκοβαν το κρέας σε μακρόστενα κομμάτια. Διάλεγαν τα ψαχνά, ψωμωμένα και όχι πολύ παχιά μέρη: το φιλέτο, το νουά, τα μπούτια, τη λεφρεμιά κτλ. Το τεμάχισμα γινόταν κατά μήκος. Έβγαζαν κομμάτια με μήκος έως 40 εκ., πλάτος 6-7 εκ. και πάχος 4-5 εκ. Έστρωναν σε μια ξύλινη σκάφη ένα μεγάλο άσπρο σεντόνι και τοποθετούσαν πάνω του τα κομμάτια κρέας που προορίζονταν για παστουρμά. Έριχναν άφθονο χοντρό αλάτι από πάνω και επαναλάμβαναν το αράδιασμα και το αλάτισμα κάθε σειρά. Κουκούλωναν το σωρό αυτό με τις άκρες του σεντονιού. Μετά τοποθετούσαν πάνω βαριές λείες πέτρες για να πατηθούν. Γι' αυτό λέγεται παστουρμάς. Η λέξη παράγεται από το τουρκικό ρήμα **μπαστιρμάκ**, που σημαίνει πιέζω.

Ο καβουρμάς ή η καβουρμά

Η λέξη καβουρμάς και καβουρμά παράγεται από το τουρκικό ρήμα καβουρμάκ (kavurmak), που σημαίνει καβουρδίζω. Ο καβουρμάς γίνεται με κρέας χοιρινό, μοσχάρισιο ή πρόβειο χωρίς κόκκαλο. Το έκοβαν σε μικρά κομμάτια, το καβούρντιζαν με το λίπος του και το αλάτιζαν καλά. Μετά τον τοποθετούσαν σε πήλινα δοχεία (κιούπια), όπου πάγωνε και γινόταν ένα σώμα. Έτσι τον ετοίμαζαν το φθινόπωρο ως βασική τροφή για το χειμώνα.

Τον μαγειρεύαν τον χειμώνα με πατάτες, με λάχανο, με πράσα και τον τηγάνιζαν με αυγά. Τον έτρωγαν όμως κι έτσι σαν κολατσιό με ψωμί. Επειδή ο καβουρμάς είναι βαρύ φαγητό, συνοδεύεται με λάχανο τουρσί, ιδίως με το ζουμί του που έχει την ιδιότητα να

διαλύει τα λίπη.

Το κεσκέκ'

Το κεσκέκ' είναι από τα πιο νόστιμα και θρεπτικά φαγητά, χριστουγεννιάτικο και γαμήλιο. Το έφτιαχναν με κρέας κοτόπουλου, αφού αφαιρούσαν με προσοχή τα κόκκαλα μετά το βράσιμο. Η συνταγή και η εκτέλεση:

2 φλιτζάνια κεντουμέ (αποφλοιωμένο σιτάρι), ένα κοτόπουλο μεγάλο, αλάτι, νερό και 5 κουταλιές βούτυρο αγελάδας

Παίρνουμε την ποσότητα του κεντουμέ, την πλένουμε και τη βάζουμε σε κατσαρόλα να βράσει μαζί με το καθαρό κρέας του κοτόπουλου. Προσθέτουμε τόσο νερό, όσο να σκεπαστούν τα υλικά. Όσο βράζει το νερό και τελειώνει, ρίχνουμε από πάνω ζεστό νερό μέχρι να χυλώσουν τα υλικά, δηλαδή να λιώσει το σιτάρι με το κοτόπουλο, ενώ **ταυτόχρονα ανακατεύουμε συνέχεια με ξύλινη κουτάλα**. Όταν χυλώσουν πολύ καλά τα υλικά, τόσο ώστε με το σήκωμα της κουτάλας να γίνονται σαν κλωστή, τότε προσθέτουμε αλάτι. Στο τέλος ροδίζουμε το βούτυρο, το περιχύνουμε στο φαγητό και το σερβίρουμε.

Σουρβά ή τσορμπά

Είναι η σούπα από ξεφλουδισμένο και χοντροαλεσμένο στο χειρόμυλο σιτάρι, με πασικιάν, στραγγιστό γιαούρτι ή ταν (αριάνι). Το πασικιάν είναι αποβουτυρωμένο, στραγγισμένο και αλατισμένο γιαούρτι.

Η συνταγή και η εκτέλεση:

1 φλιτζάνι κορκότα, αλάτι, 2 φλιτζάνια πασικιάν ή ταν, 3 κουταλιές βούτυρο αγελάδας, 1 ψιλοκομμένο κρεμμύδι, δυόσμος

Εκτέλεση: Βράζουμε σ' αλατισμένο νερό τα κορκότα. Αφού βράσουν καλά και ελαφρώς χυλώσουν, αποσύρουμε την κατσαρόλα από τη φωτιά και αφήνουμε λίγο τη σούπα να κρυώσει. Μετά διαλύουμε το πασικιάν και το ανακατεύουμε με τη σούπα. Σ' ένα τηγάνι τσιγαρίζουμε σε καυτό βούτυρο το κρεμμύδι, στο οποίο έχουμε προσθέσει δυόσμο, και το περιχύνουμε στη σούπα, την ανακατεύουμε καλά και σερβίρουμε σε βαθιά πιάτα.

Εβριστέν

Κάνουμε μια ζύμη με αλεύρι, νερό και αλάτι. Μετά ανοίγουμε φύλλα πολύ ψιλά και τα κόβουμε σε λεπτές στενόμακρες λωρίδες.

Τις λωρίδες αυτές τις βάζουμε σε ταψί και τις ροδιζουμε στο φούρνο. Αφού τις ξεφουρνίσουμε, τις τοποθετούμε σε ξύλινη σκάφη που την σκεπάζουμε μ' ένα βαμβακερό ύφασμα. Έτσι διατηρείται πολύ χρόνο.

Όταν θέλουμε να μαγειρέψουμε τον εβριστέν, τον βάζουμε σ' ένα ταψί όση ποσότητα επιθυμούμε. Έπειτα περιχύνουμε τον εβριστέ με βραστό νερό, ίσα ίσα να μαλακώσουν οι λωρίδες. Μετά καίμε βούτυρο αγελάδας και προσθέτουμε αυγά. Το περιχύνουμε πάνω στην αχνιστή εβριστέ. Εάν θέλουμε τρίβουμε πάνω και λίγο τυρί.

Σε περίοδο νηστείας αντί για βούτυρο χρησιμοποιούσαν λάδι. Αντί αυγά και τυρί έριχναν από πάνω ζάχαρη ή κοπανισμένη ψίχα από καρύδια, φουντούκια ή χασχάσ' (σπόρο οπίου).

Πιλάφι με πλιγούρι

Βράζουμε στην κατσαρόλα ποσότητα από πλιγούρι βάζοντας και ανάλογο αλάτι. Μετά λιώνουμε καλά βούτυρο και το περιχύνουμε πάνω από το πιλάφι. Πολλές φορές το νερό που βράζει μπορεί να είναι από κοτόζουμο ή κρεατόζουμο. Παλιότερα πρόσθεταν μικρά κομμάτια κρέας ή τσιγαρίδες (τσιλιγάνια) καβουρδισμένα νωρίτερα με λίγο κρεμμύδι.

Το πιλάφι τρώγεται σκέτο ή με γιαούρτι ή με χασάφ' (κομπόστα). Το νηστήσιμο πιλάφι το περιχύνουμε με λάδι, αφού προηγουμένως τσιγαρίσουμε ένα ψιλοκομμένο ξερό κρεμμύδι.

Πισία

Ανοίγουμε φύλλα από ειδική ζύμη. Τα αλείφουμε με βούτυρο και τα τυλίγουμε σε ρολά. Τα ρολά τα κόβουμε σε τεμάχια και τα ανοίγουμε σε φύλλα μικρότερα. Τα τηγανίζουμε μέσα σε βούτυρο ή λάδι καυτό και από τις δύο μεριές, μέχρι να κοκκινίσουν.

Τα πισία τρώγονται σκέτα ή πασπαλισμένα με ζάχαρη ή μέλι ή πετιμέζι. Σερβίρονται και με γιαούρτι. Εάν δεν καταναλωθούν ζεστά, είναι το ίδιο νόστιμο και κρύα.

Τσιριχτά

Κάνουμε ένα χυλό από αλεύρι με μαγιά και αυγά και τον αφήνουμε να φουσκώσει. Μετά βάζουμε σ' ένα τηγάνι να κάψει λάδι ή βούτυρο. Με ένα κουτάλι παίρνουμε μικρή ποσότητα χυλού και τη ρίχνουμε στο τηγάνι να τηγανιστεί καλά κι από τις δυο μεριές.

Κουταλιά κουταλιά τηγανίζουμε όλο το μείγμα, όπως τηγανίζουμε τους λουκουμάδες. Αφού τηγανίσουμε τα τσιριχτά, τα πασπαλίζουμε με ζάχαρη, μέλι ή πετιμέζι.

Κοχλίδια (σαλιγκάρια)

Τα κοχλίδια πριν μαγειρευτούν περνούν από μία διαδικασία κάθαρσης. Τα βάζουμε σε ένα καλάθι ή σακί λινάτζα και ρίχνουμε αλεύρι ή πίτουρα. Τ' αφήνουμε να «βοσκήσουν» στο αλεύρι ή τα πίτουρα τουλάχιστον 24 ώρες. Εκεί βγάζουν τις ακαθαρσίες τους. Μετά τα πλένουμε καλά και στο τελευταίο ξέβγαλμα βάζουμε αλάτι και ξύδι. Έπειτα τα βράζουμε στην κατσαρόλα, τα στραγγίζουμε και πετάμε το πρώτο νερό. Κατόπιν προσθέτουμε νερό και αλάτι κι όταν αρχίσει να βράζει, ρίχνουμε μέσα κρεμμύδια φρέσκα ή ξερά ψιλοκομμένα, μαϊντανό, κόκκινη καυτερή πιπεριά, μπόλικο λάδι και ένα κουτάλι αλεύρι. Όταν χυλώσει ο ζωμός, τα κοχλίδια είναι έτοιμα.

Το χοσάφ' (κομπόστα) - Τα σιρόπια

Το χοσάφ' είναι κομπόστα με ξερά φρούτα: ξερά δαμάσκηνα, ξερά φουρνισμένα μήλα και αχλάδια κομμένα στα τέσσερα, βερικόκα, άγρια αχλάδια (τσορτούκια, κόρτσα), σταφίδες, σύκα.

Το χοσάφ' το έτρωγαν τους χειμερινούς και ανοιξιάτικους μήνες μετά το φαγητό. Ήταν ένα από τα απαραίτητα φαγητά κατά τις νηστείες.

Τα σιρόπια τα έκαμναν από βύσσινο, από κράνα, από βατόμουρο και από υπόξυνα μούρα. Το σιρόπι από βύσσινο το είχαν για δροσιστικό, από κράνα το είχαν σαν γιατρικό για την ευκοιλιότητα, από βατόμουρα για τη δυσεντερία των παιδιών και από μούρα σαν γιατρικό για τις πληγές που βγάζουν τα παιδιά στο στόμα.

Τουρσιά (στύπα)

Το τουρσί ήταν απαραίτητο τρόφιμο της καθημερινής διατροφής. Δεν έλειπε ποτέ από το τραπέζι. Κάθε οικογένεια κατανάλωνε μεγάλες ποσότητες τουρσιών. Γι' αυτό κάθε φθινόπωρο οι νοικοκυρές ετοίμαζαν τα τουρσιά με ιδιαίτερη φροντίδα, εργαζόμενες επί ημέρες. Τα τουρσιά γίνονταν από λάχανα, πιπεριές, άγουρες ντομάτες, μελιτζάνες, πιρπιρίμια (γλιστρίδες), φασολάκια φρέσκα, άγουρα μικρά πεπόνια και καρπούζια, αγγουράκια, τεύτλα. Ιδιαίτερη νοστιμιά είχαν οι πιπεριές και οι μελιτζάνες γεμιστές. Το

γέμισμα γινόταν με σκόρδο, λάχανο, καρότο, άνιθο, μαϊδανό και σέλινο ψιλοκομμένα. Τα λαχανικά ζεματίζονταν και έμπαιναν στην άλμη.

Ως δοχεία για τα τουρσιά χρησιμοποιούσαν πήλινα σκεύη (κιούπια) και ξύλινα βαρέλια. Στα νεότερα χρόνια οι νοικοκυρές χρησιμοποιούν τενεκέδες και γιάλινα βάζα.

Το πεκμέζ' (πετιμέζι)

Το πετιμέζι όπως και τα τουρσιά ήταν τρόφιμο της καθημερινής ζωής. Επειδή ο χειμώνας στον Πόντο ήταν βαρύς, το πετιμέζι θεωρούνταν τροφή δυναμωτική και θερμαντική του οργανισμού του ανθρώπου.

Το παρασκεύαζαν από μούστο σταφυλιών, από άγρια αχλάδια (τσορτούκια), από μούρα, μήλα, δαμάσκηνα, τεύτλα και ζαχαροκάλαμο. Η διαδικασία παρασκευής κρατούσε πάνω από μία εβδομάδα, ήταν πολύ κοπιαστική και απαιτούσε ορισμένες γνώσεις απαραίτητες για την πιστή και προσεκτική εφαρμογή της συνταγής.

Μέσα στα δοχεία που ήταν ο μούστος των σταφυλιών ρίχνανε ένα κιλό ασπρόχρωμα ψιλοκοσκιτισμένο και το ανακατεύανε πολλές φορές για να παρασύρει στον πάτο όλες τις ξένες ουσίες του μούστου. Μετά από δυο μέρες διυλίζανε το μούστο σε πάνινες σακούλες και τον βράζανε. Το νερό εξατμιζόταν και ο μούστος γινόταν το γλυκό πετιμέζι.

Υπήρχαν και παραλλαγές. Όταν έβραζε ο μούστος έριχναν μέσα χυμό μασούρας, δηλαδή αγριοτριανταφυλλιάς (κούσπουρνου), και έτσι γινόταν ένα είδος πετιμέζι πολύ νόστιμο, εύγεστο, γλυκό και απολαυστικό τρόφιμο.

Σε μια άλλη διαδικασία εφάρμοζαν μια πολύ ωφέλιμη συνταγή: Καθώς έβραζε ο μούστος, έριχναν μέσα κομμάτια από κολοκύθια, κудώνια, αχλάδια, δαμάσκηνα, μελιτζάνες και έτσι έφτιαχναν τα λαχταριστά ρετσέλια.

Πετιμέζι έφτιαχναν και από άγρια αχλάδια (κόρτσα, τσορτούκια). Έβραζαν τα αχλάδια και τα έβαζαν σε βαμβακερό τσουβάλι και τα πίεζαν. Το ζουμί από τον πολτοποιημένο καρπό καταστάλαζε στη λεκάνη. Μετά έβραζαν στο καζάνι το χυλό και όταν πήχτωνε, ήταν έτοιμο το πεκμέζ'. Με τον ίδιο τρόπο παρασκεύαζαν πεκμέζ' και από τεύτλα, ζαχαροκάλαμο, μήλα, δαμάσκηνα και μούρα.

Σαρμάδες με μαύρα λάχανα

Οι σαρμάδες είναι ένα φαγητό που δεν έλειπε από το τραπάζι στον Πόντο.

Η συνταγή και η εκτέση:

Φύλλα από μαύρα λάχανα, ρύζι ή πλιγούρι, κιμάς, κρεμμύδι τριμμένο, ρίγανη, σάλτσα, μαύρο πιπέρι, λάδι, αλάτι και νερό

Εκτέλεση: Ζεματίζουμε τα φύλλα του μαυρολάχανου και τα αφήνουμε να κρυώσουν. Με τα παραπάνω υλικά ζυμώνουμε τη γέμιση. Σε κάθε φύλλο βάζουμε μισό κουτάλι και τυλίγουμε το σαρμά σφιχτά ώστε να μην ανοίξει στο ψήσιμο. Τοποθετούμε τους σαρμάδες στην κατσαρόλα και τους σκεπάζουμε με 1-2 φύλλα από λάχανο. Προσθέτουμε το λάδι και τοποθετούμε πάνω ένα βαρύ πιάτο. Ρίχνουμε το νερό ανακατεμένο με λίγο αλάτι ώστε να φθάσει στο ύψος της τελευταίας σειράς. Το βράσιμο διαρκεί περίπου 35 λεπτά.

Ιμάμ μπαϊλντί

Η ονομασία «ιμάμ μπαϊλντί» σημαίνει λιποθύμησε ο ιμάμης. Αν και η ονομασία είναι τούρκικη, είναι καθαρά ελληνικό ποντιακό, μικρασιάτικο φαγητό. Λέγεται πως ο ιμάμης, μουσουλμάνος ιερωμένος, που το δοκίμασε για πρώτη φορά, ξετρελάθηκε από τη νοστιμιά του, μέχρι που μπαϊλντισε (λιποθύμησε). Η άλλη εκδοχή, που θεωρείται και πιο κοντά στην πραγματικότητα, είναι ότι το φαγητό πήρε το όνομά του επειδή η μελιτζάνα όπως είναι πλαγιαστή, μοιάζει με λιπόθιμο ιμάμη!

Η συνταγή και η εκτέλεση:

10 μελιτζάνες, 3 φλιτζάνια λάδι ή 5 κουταλιές βούτυρο αγελάδας, αλάτι, 4-5 ψιλοκομμένα κρεμμύδια, σάλτσα από 6 ντομάτες, 4 σκελίδες σκόρδο κοπανισμένο, μαύρο πιπέρι, μαϊντανός ψιλοκομμένος και μισό ποτήρι νερό.

Εκτέλεση: Χαράζουμε οριζόντια στη μέση τις μελιτζάνες και τις αλατίζουμε. Μετά από 20 λεπτά τις πλένουμε για να φύγει η πικρίλα και τις στραγγίζουμε. Ετοιμάζουμε τη γέμιση. Τσιγαρίζουμε στο λάδι ή στο βούτυρο τα κρεμμύδια με το σκόρδο. Προσθέτουμε τη σάλτσα, το πιπέρι, το αλάτι και τον ψιλοκομμένο μαϊντανό. Αφού βράσουν όλα μαζί τα αφήνουμε να κρυώσουν λίγο. Μετά τηγανίζουμε καλά τις μελιτζάνες. Αφού τις γεμίσουμε με το μείγμα της γέμισης, τις φουρνίζουμε και τις ψήνουμε 50 με 55 λεπτά.

Πίτα με χασχάσ' - Χασχασόπιτα

Το χασχάσ' είναι η ήμερη παπαρούνα που η επιστημονική του ονομασία είναι μήκων η υψνοφόρος. Όταν ξεραίνονταν οι κάψες και ωριμάζαν οι σπόροι, γινόταν η συγκομιδή. Έσπαζαν τις κάψες και συγκέντρωναν το σπόρο σε σακούλες. Μετά τους φούρνιζαν και ήταν έτοιμοι για να γίνουν πίτα. Η πίτα γινόταν όπως η τυρόπιτα με τη διαφορά αντί για τυρί βάζανε κοπανισμένους σπόρους χασχάσ'. Ήταν μία νόστιμη με ιδιαίτερη γεύση πίτα, που την έφτιαχναν περισσότερο στις περιόδους νηστείας.

Πατσάς

Είναι το γνωστό φαγητό που παρασκευάζεται σχεδόν σε όλη την Ελλάδα.

Συνταγή και εκτέλεση:

Κοιλίες, ποδαράκια και κεφαλάκια, σκόρδο, ξύδι, τριμμένο κόκκινο πιπέρι, αλάτι και νερό

Εκτέλεση: Αφού καθαρίσουμε με προσοχή τα κρεατικά, τα βράζουμε καλά και προσθέτουμε αλάτι. Μετά τα ψιλοκόβουμε και το νοστιμίζουμε με σκορδόξιδο και με τριμμένο κόκκινο καυτερό πιπέρι.

Μπορέκ' ή Περέκ

Ένα από τα πολύ αγαπημένα φαγητά τους ήταν και το μπορέκ'. Ανοίγουν πολύ ψιλά φύλλα ζύμης και βάζουν λάδι ή βούτυρο. Προσθέτουν κοπανισμένη ψίχα από καρύδι ή φουντούκι ή χασχάσ' (οπιόσπορο) ή τυρί. Τα φύλλα τα τυλίγουν σε ρολό και τα τοποθετούν κουλουριαστά στο ταψί και ψήνονται στο φούρνο. Ανάλογα με το είδος του γεμίσματος περιχύνονται με σιρόπι όσο είναι ζεστά.

Νισιαστόν ή Νισεστέ

Στον Πόντο αλλά και τις πρώτες έξι δεκαετίες στην Ελλάδα τον νισεστέ τον παρασκεύαζαν ως εξής: Έβαζαν 1-2 τενεκέδες σιτάρι σε μεγάλο καζάνι ή πιθάρι και το σκέπαζαν με νερό. Κάθε μέρα άλλαζαν το νερό γέρνοντας το καζάνι και πρόσθεταν φρέσκο νερό. Αυτό γινόταν 10-15 μέρες μέχρι να λιώσει το σιτάρι και για να μην πάρει μυρωδιά ξινίλας. Με τον τρόπο αυτό δεν αναπτύσσονταν μικροοργανισμοί και το άμυλο του σιταριού διογκωνόταν. Στράγγιζαν μετά το νερό, το βάζανε σε σκάφη και το πατούσαν καλά. Μετά το μετέφεραν σε ντουλπάνια (σακούλες) και το άφηναν να

στραγγίζει σε καζάνι. Μετά το ξέπλεναν με μπόλικο νερό και παρέμενε άλλες δυο μέρες. Καταστάλαζε το νερό και γινόταν σαν ζυμάρι που το απλώνανε στον ήλιο για να στεγνώσει καλά. Αφού στέγνωνε καλά το τρίβανε καλά και το τοποθετούσαν σε τενεκεδένια δοχεία.

Τρόπος παρασκευής φαγητού: Αναλογίες: 7 κουταλιές νισεστές, 3 φλιτζάνια γάλα, 3 κουταλιές ζάχαρη και προαιρετικά 1-2 αυγά.

Εκτέλεση: Βράζετε στην κατσαρόλα το γάλα και ρίχνετε μέσα τον νισεστέ και τη ζάχαρη. Βράζουν μαζί και γίνονται πηχτός χυλός σαν κρέμα. Μπορείτε να προσθέσετε και 1-2 αυγά. Το χρησιμοποιούσαν ως παιδική τροφή παράλληλα με τη γαλουχία. Επίσης ως φαγητό για άτομα περασμένης ηλικίας και όταν είχαν απρόσμενους επισκέπτες. Η λέξη νισιαστόν είναι περσική λέξη και σημαίνει πολύ λεπτό αλεύρι.

Μακαρίνα και Γουλαχλία

Γινόταν από καλό σταρένιο αλεύρι. Άνοιγαν φύλλα όχι πολύ λεπτά, τα έκοβαν σε στενά μικρά κομμάτια ή σε τριγωνικά (γουλαχλία) και τ' απλώνανε στον ήλιο πάνω σε καθαρά άσπρα πανιά για να ξεραθούν. Όσοι ήθελαν πρόσθεταν στο ζυμάρι και αυγά. Το μαγείρεμα γινόταν όπως τα μακαρόνια.

Γιοχάδες (ιφκάδες, ισκεφέδες)

Άνοιγαν φύλλα πάρα πολύ λεπτά και τα έψηναν πάνω στο σατς. Τα είχανε στα ράφια και τα χρησιμοποιούσαν για πρόχειρο και εύκολο μαγείρεμα.

Εκτέλεση: Αλείφουμε με λάδι ή βούτυρο ένα ταψί. Βρέχουμε ελαφρώς 3 γιοχάδες και αφού λαδώσουμε ή βουτυρώσουμε τον καθένα, τους τοποθετούμε στο ταψί. Από πάνω ρίχνουμε τη γέμιση που επιθυμούμε (τυρί ή γάλα, αυγά). Κατόπιν βάζουμε 3 ακόμη γιοχάδες, πάλι ελαφρώς βρεγμένους και λαδωμένους και τους πασπαλίζουμε με την ίδια γέμιση. Τους σκεπάζουμε πάλι με 3 γιοχάδες βρεγμένους και λαδωμένους. Από πάνω περιχύνουμε την πίτα με μίγμα από γάλα και αυγά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ

Η καταστροφή του Χερίζ Νταγ από τον Τοπάλ Οσμάν - Επαναπατρισμός

Η αποφράς ημέρα του Χερίζ Νταγ

Την αποφράδα ημέρα, Δευτέρα 21 Ιουνίου 1921, οι κάτοικοι του χωριού δούλευαν στα χωράφια. Τσάπιζαν τα καλαμπόκια. Ήταν μια ήσυχη καλοκαιρινή μέρα. Τίποτε δεν προμήνυε κάτι το κακό. Το μεσημέρι οι χωριανοί έκαναν ένα διάλειμμα και πήγαν στους ίσκιους των δέντρων να φάνε και να ξεκουραστούν. Ξαφνικά τη γαλήνη της ημέρας τάραξε μια φωνή:

-Χωριανοί! Φύγετε! Φύγετε! Οι Τούρκοι έσφαξαν το χωριό Χατζήμπεη!

Ήταν η πατσή-Πατρικία Καρακεσίσογλου, μια από τις πιο καλλίφωνες βροντόφωνες γυναίκες που υπήρχαν στο χωριό. Η δραματική φωνή της ήχησε σαν πένθιμη καμπάνα και αντιλάλησε σ' ολόκληρη την περιοχή. Είχε πάει στο κοντινό σε μας χωριό, το Χατζήμπεη, για να επισκεφτεί την κόρη της που ήταν παντρεμένη εκεί και ήταν λεχώνα. Όταν πλησίασε στο χωριό, είδε τους Τούρκους να σφάζουν τις γυναίκες και να τις ρίχνουν τα βαθιά νερά του Ίρη ποταμού. Άφησε τα πράγματά της κι έτρεξε να μας ειδοποιήσει.

«Τα κουτάλια ασυναίσθητα πέσανε από τα χέρια μας και μας έπιασε πανικός, ενώ από τα γύρω χωράφια ακούγαμε τις τρομαγμένες κραυγές: Τρέξτε στο χωριό! Σηκωθήκαμε κι εμείς και αρχίσαμε να τρέχουμε προς το χωριό. Σταματήσαμε να σκεφτόμαστε τις δουλειές μας, τις περιουσίες μας, τα σπίτια μας που θα παραδίνονταν στους Τούρκους και δεν είχαμε τίποτε άλλο στο νου μας παρά μόνον να φύγουμε να σώσουμε τις ψυχές μας και τα παιδιά μας», έλεγαν οι γονείς μας.

Ο έσχατος κίνδυνος που διέτρεχαν, έκανε τους δυστυχείς κατοίκους του Χερίζ Νταγ να υπερβάλουν τις δυνάμεις τους για να

σωθούν.

«Κατέβηκα από το χωράφι στο δρόμο. Εκεί αντάμωσα τρεις τρομαγμένες γυναίκες από το Χατζήμπεη που ξέφυγαν τη σφαγή. Τις έφερα στο χωριό μας. Βεβαιωθήκαμε πως ήταν αλήθεια αυτά που μάθαμε. Έψαξα να βρω τους προύχοντες του χωριού στα κοντινά χωράφια. Τους βρήκα μέσα σ' ένα αυλαγά με κριθάρι αθέριστο. Ήταν ο παπα-Γιώργης, ο παπα-Κωνσταντίνος, ο Μουχτάρης, ο δάσκαλος Νικόλας, ο Ιορδάνης Καπάκος, ο Χαλάτζογλου Δημήτρης και ο Ιωαννίδης Βασίλης (Αγιάζ Καφάς). Τους είπα πως πέρασαν το Χατζήμπεη από το μαχαίρι. Οι τρεις γυναίκες έβαλαν τα κλάματα σαν σπαρακτικά μοιρολόγια και τους έκαναν να ανησυχήσουν περισσότερο. Ανεβήκαμε όλοι μαζί στο χωριό».

Οι προύχοντες με έντονα τα συναισθήματα του τρόμου έκαναν σύσκεψη. Να ειδοποιήσουμε τους οπλαρχηγούς μας, που ήταν αντάρτες στο βουνό Μπουγαλή. Την ημέρα δεν μπορούσαν να κατέβουν από το βουνό, γιατί οι Τούρκοι είχαν ιππικό και θα τους πετσόκοβαν, αφού τους αναζητούσαν και οι τσανταρμάδες. Έτσι δεν είχαν καμιά ελπίδα σωτηρίας από τους αντάρτες. Ο Μουχτάρης ρώτησε τότε αν κάποιος έχει όπλο. Ο Μεχτέρογλου Θανάσης είπε τότε πως έχει ένα όπλο και ένα πιστόλι κρυμμένα στην αχυρώνα του. Πήγε και τα έφερε. Ήταν σκουριασμένα και δεν λειτουργούσαν. Και οι σφαίρες ήταν λίγες. Και τις κρίσιμες εκείνες ώρες χτυπούσαν το κεφάλι τους για την αμέλειά τους. Όλα τα προηγούμενα χρόνια ολιγώρησαν. Ενώ είχαν χρόνο να οργανώσουν ισχυρό αντάρτικο και να οπλιστούν ή να κρύψουν όπλα, δεν το έκαναν. Και έτσι, στην έσχατη ανάγκη βρέθηκαν απροετοίμαστοι.

Δυστυχώς εκείνες τις κρίσιμες ώρες δεν βρέθηκε μια κοινή αποδεκτή απ' όλους λύση για την αντιμετώπιση του κινδύνου. Οι καθένας προσπαθούσε να μαζέψει τους δικούς του και να απομακρυνθεί από το χωριό. Άλλοι έτρεχαν προς τα χωράφια, άλλοι κατευθύνθηκαν στο βουνό, άλλοι πήγαν στο Τουτλούκ, που ήταν τσιφλικι ενός από την Αμάσεια κοντά στο χωριό, όπου κρυβόντουσαν πολλοί λιποτάκτες (γατσάχ). Ο τσιφλικάς αυτός είχε συγγενείς στο Φερίζ Νταγ τον Καρακεσίσογλου. Οι περισσότεροι πήραν το δρόμο προς το διπλανό χωριό που ήταν στην πεδιάδα, το Κίζολτιρεν. Η τραγική εκείνη αποδημία των γυναικών, των παιδιών, των γερόντων και λίγων ανδρών έγινε χωρίς τάξη και πειθαρχία και τους έκανε να αισθανθούν ότι είναι στο έλεος του Θεού. Εν τω μεταξύ συνέχισαν να καταφθάνουν χωριανοί από τα απομα-

κρυσμένα χωράφια και βοσκοτόπια στο χωριό με τα ζώα τους. Τα πρόβατα βέλαζαν πανικόβλητα, τα βόδια και οι αγελάδες μούγκριζαν, τα σκυλιά γαύγιζαν σαν να πλησίαζαν λύκοι και οι ταύροι με τα άλογα αφηνιασμένα έτρεχαν στους δρόμους ποδοπατώντας ότι έβρισκαν στο διάβα τους. Είχαν αισθανθεί και τα ζώα πως κάποιος φοβερός κίνδυνος πλησίαζε και τους απειλούσε.

Κάτω από τις συνθήκες αυτές ο Τοπάλ Οσμάν με τους τσέτες του, αφού σκόρπισε τον όλεθρο στο Χατζήμπεη, έφθασε και περικύκλωσε το χωριό λίγο πριν από το σούρουπο. Αιχμαλώτισε όσους δεν πρόλαβαν να φύγουν, γύρω στους 180 κατοίκους. Τους συγκέντρωσαν στα δυο πηγάδια. Τους άνδρες τους κατάσφαξαν άγρια, τις δε γυναίκες, αφού τις βίασαν, τις έριξαν ζωντανές με τα παιδιά τους στα δυο πηγάδια. Τις νέες γυναίκες τις έστειλαν εξορία, στη Σεβάστεια, τη Μαλάτεια, την Τοκάτη και στο Χαρπούτ. Υπέβαλαν και τις γριές και τους γέρους που δεν μπόρεσαν να φύγουν σε φοβερά βασανιστήρια. Τους χτυπούσαν με τα μαστίγια και τους υποκόπανους των όπλων και τους οδηγούσαν από σπίτι σε σπίτι για να τους υποδείξουν κρυμμένους θησαυρούς, κοσμήματα, και πολύτιμα πράγματα. Γυναίκες γριές γυμνώθηκαν ολότελα και τις ρωτούσαν: «Που είναι οι κόρες σας και οι νύφες σας;». Τις έβαζαν μέσα σε μεγάλα τσουβάλια και έριχναν μέσα γάτες. Τις χτυπούσαν με ξύλα και οι γάτες ξέσχιζαν τις σάρκες των γυναικών. Άλλες πάλι τις γονάτιζαν και περνούσαν στο σώμα τους επάνω μεγάλα ξύλινα κοφίνια που από τις χαραμάδες τους με μαχαίρια τις κατακρεουργούσαν. Δεν άντεχαν και μαρτυρούσαν τη θέση εκείνων που είχαν καταφύγει σε κρύπτες, όπως ήταν τα ταβάνια των σπιτιών και σπήλαια γύρω από το χωριό.

Οι τσέτες βλέποντας τα μεγάλα ζώα, βόδια και άλογα, να τρέχουν τρομαγμένα τα πυροβολούσαν και τα σκότωναν, γεμίζοντας τους δρόμους και τις αυλές με ογκώδη πτώματα. Έψαξαν όλα τα σπίτια, τα υπόστεγα, τις αποθήκες. Πήραν ό,τι πολύτιμο βρήκαν και τα άλλα τα κατέστρεψαν και τα πυρπόλησαν. Ρίχτηκαν κατόπιν στην εκκλησία. Πήραν ό,τι πολύτιμο βρήκαν, βεβήλωσαν τις εικόνες, τις κατακερμάτισαν, ξέσχισαν τα ιερά βιβλία και συνέτριψαν τις κανδήλες, τα μανουάλια, τα εξαπτέρυγα και τους πολυέλαιους. Ακόμη και τάφους άνοιξαν, νομίζοντας ότι υπάρχει κρυμμένος θησαυρός.

Αλλά και η τύχη όσων κρύφτηκαν με τα παιδιά τους στα γειτονικά δάση και σπήλαια δεν ήταν καλύτερη. Κατατρεγμένοι και

νηστικοί, ιδίως οι δυστυχισμένες μητέρες έβλεπαν με σπαραγμό ψυχής να πεθαίνουν τα μωρά τους στις κούνιες τους και τα μικρά παιδιά ενός και δύο ετών να ξεψυχούν στα χέρια τους, ανήμπορες να προσφέρουν οποιαδήποτε βοήθεια, αφού και οι ίδιες αντιμετώπιζαν το φάσμα του θανάτου.

Τις επόμενες μέρες οι αντάρτες μας βγήκαν για αναζήτηση των χωριανών που είχαν διασκορπιστεί στα χωράφια και στα γύρω δάση εδώ και εκεί. Μάζεψαν όσους βρήκαν και τους οδήγησαν στο βουνό όπου είχαν καταφύγει αρκετοί χωριανοί.

Ο κύριος όγκος του πληθυσμού συσπειρώθηκε γύρω από τον παπα-Γιώργη, τον Χαλάτζογλου Δημήτριο, τον Χερέκ Νικόλα και άλλους προύχοντες. Που θα πάμε; Ήταν η εναγώνια ερώτηση. Και η απόφαση πάρθηκε: Θα πάμε στο Κιζολτουρέν. Ένα χωριό που απείχε 3-4 χλμ. από το Χερίζ Νταγ. Υπήρχαν εκεί πολλά συγγενικά πρόσωπα. Τράβηξε τότε το φοβισμένο μπουλούκι προς το Κιζολτουρέν. Σε λιγότερο από μισή ώρα φτάσαμε στο χωριό. Οι περισσότεροι ήταν ακόμη στις δουλειές τους, στα χωράφια και στα βοσκοτόπια. Βρήκαμε τον Μουχτάρη και μερικούς άλλους: «Τι πάθατε;» μας ρώτησαν με έκπληξη και ταραχή «Οι Τούρκοι πέρασαν από το μαχαίρι το Χατζήμπεη. Θα είναι τώρα στο χωριό μας. Καλέστε τον κόσμο να φύγουμε στο βουνό, να κρυφτούμε». Δεν μας πίστεψαν. «Εμείς», είπε ο Μουχτάρης «τώρα ήρθαμε από το Μπιντέου». (Το Μπιντέου είναι τούρκικο χωριό όπου ήταν το Μουδουρλίκι, δηλαδή η υποδιοίκηση). «Επισκεφτήκαμε τον Μουδούρη που μας καλοδέχτηκε και ήταν φιλικός μαζί μας. Μας φίλεψε κιόλας. Αν είναι τα πράγματα έτσι όπως μας λέτε, δεν θα μας το έλεγε;» Και προσπάθησαν να μας καθησυχάσουν.

Αλλά εμάς μας είχαν ζώσει τα φίδια. Τότε όμως δεν γνωρίζαμε για την τύχη των δικών μας που είχαν μείνει στο χωριό και γι' αυτούς που είχαν σκορπιστεί στα χωράφια και στα δάση. Σιγά-σιγά άρχισαν να καταφθάνουν από τα χωράφια τους οι Κιζολτιρήδες. Ρωτούσαν κι αυτοί με αγωνία να μάθουν το λόγο της επίσκεψής μας στο χωριό τους. Μπήκαν κι αυτοί σε αγωνία. Ανησύχησαν, τρόμαξαν. «Να φύγουμε», είπαν, «να πάρουμε τα παιδιά μας και να πάμε στο βουνό». Κι όμως οι προύχοντες του χωριού το χαβά τους. Ξεγελασμένοι από τη φιλική συμπεριφορά του Τούρκου μουδούρη δεν μπόρεσαν να αντιληφθούν το μέγεθος του κινδύνου που διατρέχαμε. Και σαν να μην έφτανε αυτό, πήραν απόφαση να φιλοξενηθούμε το βράδυ στα συγγενικά σπίτια και να περάσουμε τη

νύχτα μαζί τους.

Δυστυχώς η απόφαση αυτή ήταν ολέθρια και τραγική. «Εμείς που ήμασταν απλοί άνθρωποι και δεν είχαμε το μυαλό και τις εμπειρίες τους, ξέραμε τι μας περιμένει. Έτσι χάσαμε πολύτιμο χρόνο και με την ψυχή στο στόμα διασκορπιστήκαμε στα σπίτια για να κοιμηθούμε. Ο λόγος το λέει να κοιμηθούμε. Δεν κλείσαμε μάτι και οι καρδιές μας χτυπούσαν από την αγωνία και τον τρόμο. Υπήρχαν όμως και αρκετοί που τις δραματικές ώρες έκαναν πράξη τις ατομικές σκέψεις και ανησυχίες τους να κάνουν κάτι να σωθούν. Έτσι πήραν τα παιδιά τους και τράβηξαν κατά το βουνό. Τότε ευτυχώς πήραν απόφαση να απομακρύνουν τις νέες και τους νέους από το χωριό και να τους κρύψουν στις σπηλιές που υπήρχαν στο βουνό που ήταν οι αντάρτες. Εμείς οι γυναίκες επιμείναμε να φύγουν και οι άνδρες που ήταν άοπλοι. Κινδύνευαν να τους σκοτώσουν οι Τούρκοι. Άλλες με άγριες φωνές, άλλες με παρακλήσεις και κλάματα πείσαμε τους άνδρες να πάρουν μαζί τα κορίτσια και τα μεγαλύτερα παιδιά και να καταφύγουν στο βουνό. Οι παπάδες και των δύο χωριών μαζί με τους προύχοντες του χωριού μας έφυγαν μαζί τους. Αφού έτσι έγιναν τα πράγματα άρχισε να διαγράφεται μέσα μας μια ελπίδα που κάπως μας ξαλάφρωσε. Η αγωνία όμως συνεχιζόταν.

Τα ξημερώματα Τρίτης 22 Ιουνίου 1921 οι Τούρκοι έζωσαν το Κιζολτουρέν κι άρχισαν να χτυπούν άγρια τις πόρτες των σπιτιών. Το μαρτύριο είχε αρχίσει. Σπίτι, σπίτι, οι Τούρκοι άρχισαν να ψάχνουν να βρουν χρήματα, χρυσαφικά και πολύτιμα πράγματα. «Γκιαούρισες, φώναζαν, δώστε τα δαχτυλίδια σας, τα βραχιόλια σας, κι ό,τι άλλο έχετε». Μας έγδυσαν και πήραν τα ρούχα μας. «Που είναι τα κορίτσια σας; Που είναι οι νυφάδες σας;» βρίζοντας και χτυπώντας ζητούσαν να τους απαντήσουμε «Δεν ξέρουμε» απαντούσαμε. «Λυπηθείτε μας». Έγινε αυτό που φοβόμασταν: Απροστάτευτες και ανήμπορες στα χέρια των βαρβάρων Τούρκων.

Μας οδήγησαν με κλωτσιές και άγριες φωνές στην εκκλησία. Κρατούσα από το χέρι την κόρη μου 4 ετών ενώ το γιο μου που ήταν 8 ετών τον είχε ο πεθερός μου Καραβασίλης, ο οποίος, παρόλο που τον παρακάλεσα, δεν έφυγε. Έκατσε με την ελπίδα πως θα βοηθούσε τα εγγόνια του. Μας πήγαν στην εκκλησία. Έξω στην αυλή ο Μουχτάρης του Κιζολτουρέν τρομαγμένος και βασανισμένος από την βίαιη συμπεριφορά των Τούρκων, έβγαλε λόγο: «Χωριανοί, είπε, όσοι έχετε χρήματα και κρυμμένα χρυσαφικά να τα

φέρετε». Πήγαν αρκετοί στα σπίτια τους, πήγε κι ο Μουχτάρης. «Αυτά έχουμε δεν έχουμε άλλα» είπε. «Όχι», επέμεναν οι Τούρκοι. Έφυγαν και φέρανε πάλι μερικά πράγματα. «Δεν έχουμε άλλα», είπε απελπισμένος ο Μουχτάρης. «Σκοτώστε μας αν δεν μας πιστεύετε».

Μας έβαλαν στην εκκλησία. Γέμισε η εκκλησία. Οι άλλοι έμειναν έξω. Οι Τούρκοι αλαλάζοντας πέσανε πάνω μας με ρόπαλα, τσεκούρια, σφυριά και μαχαίρια. Χτυπούσαν όπου έβρισκαν. Άνοιγαν κεφάλια, κόβανε μύτες, αφτιά, χέρια. Άνοιγαν κοιλιές, έσπαζαν κρανία με τα σφυριά, έσφαζαν, αποκεφάλιζαν. Οι αιμοβόροι δεν έδειξαν την παραμικρή συμπόνια στα παιδιά που έκλαιγαν γοερά, σπαρταρούσαν από τον τρόμο. Κοντά μου ήταν και οι νύφες μου με τα παιδιά τους. Έκλαιγαν κι εκείνα. Μια νύφη μου με ανοιγμένο κεφάλι και πλημμυρισμένη στο αίμα θρηνούσε. Τι να έκανα εγώ;! Σε τέτοιες στιγμές ο καθένας βλέπει τον δικό του πόνο και προσπαθεί για τη δική του σωτηρία.

Μια γυναίκα δίπλα μου είχε μια πάνινη σακούλα με στραγγιστό γιαούρτι. Έβαζε το χέρι της στη σακούλα και τάζε τα παιδιά της που έκλαιγαν. Ένας Τούρκος με το τσεκούρι της έκοψε το χέρι και μετά τη μύτη της. Το αίμα άρχισε να τρέχει σαν ποτάμι. Γέμισε με αίματα και το γιαούρτι. Παρόλα αυτά με κομμένο χέρι προσπαθούσε να ταΐσει τα παιδιά της που ήταν σε απελπιστική κατάσταση. Όλη η εκκλησία γέμισε από τις γοερές κραυγές πόνου των δυστυχισμένων και κατατρομαγμένων χωριανών μας. Το δάπεδο είχε πλημμυρίσει με αίματα. Έβλεπες ματωμένα κουφάρια βουτημένα στο αίμα να κείτονται στο δάπεδο, ανθρώπους να οδύρονται, το αίμα να βάφει τα πρόσωπά τους.

Ο πεθερός μου με τον γιο μου μπήκε στο ιερό βήμα και κρύφτηκε κάτω από την Αγία Τράπεζα. Τον ανακάλυψαν οι Τούρκοι και με βρισιές ακατανόμαστες και χτυπήματα των οδήγησαν στην εξώπορτα της εκκλησίας. Κατατρομαγμένος κοιτούσε γύρω του ο καημένος να μας δει αν είμαστε καλά. Στο χέρι του κρατούσε το γιο μου, τον αγαπημένο του εγγονό. Γνώρισε έναν Τούρκο. «Νουρί φίλε, λυπήσου με, σώσε με», του είπε. Ο Τούρκος ήταν αφηνιασμένος. Η βάρβαρη ψυχή του δεν αναγνώρισε φιλίες και ανθρωπιά. «Γκιαούρι, του είπε, άναβες στην εκκλησία σου κεριά για την Παναγία σου. Πες της τώρα να σε σώσει». Ήταν επίτροπος στην εκκλησία του Φεριζ Νταγ. Τον ξάπλωσαν στο πεζούλι της πόρτας. Δυο Τούρκοι έβγαλαν τον εσταυρωμένο από την βαριά πέτρινη

βάση του. Τη σήκωσαν ψηλά και την άφησαν να πέσει στο κεφάλι του και το σπάσανε. Το αίμα έτρεχε σαν νερό και έβαψε το πεζούλι. Ο κόσμος έκλαιγε γοερά. Ένας Τούρκος πήρε από το χέρι του τον γιό μου που έκλαιγε σπαρακτικά και τον απομάκρυνε από το πτώμα του παππού του. Ήταν η μοναδική φορά που είδαμε μια αχτίδα ανθρωπιάς από τους αιμοσταγείς βαρβάρους. Έδωσαν διαταγή σε δυο δικούς μας περασμένης ηλικίας να πάρουν το σώμα του νεκρού. Δυο τον σήκωσαν και τον πέταξαν 40-50 μ. μακριά, πίσω από ένα σπίτι.

Ο κόσμος, όμως, παρόλο που υποβαλλόταν σε φρικτά βασανιστήρια, ζήτησε νερό. Σας παρακαλούμε, είπαν, δώστε μας λίγο νερό και πάρτε την ψυχή μας. Μας έφεραν νερό και ήπιαμε. Συνέχιζαν όμως να χτυπούν και να σφάζουν. Κι έξω από την εκκλησία τα πράγματα δεν ήταν καλύτερα. Βίαζαν, έσφαζαν, έκοβαν μύτες κι αφτιά. Ένας Τούρκος με ένα ρόπαλο στο χέρι στάθηκε μπροστά στον Δεσποτικό θρόνο και χτύπησε με δύναμη τη εικόνα του Χριστού βρίζοντας. Πάραυτα γέμισε η εκκλησία με καπνό. Θαύμα έγινε, είπαμε, και το γεγονός μας ανακούφισε προσωρινά. Οι Τούρκοι έντρομοι βγήκαν έξω. Τι είχε όμως συμβεί;

Οι Τούρκοι είχαν μαζέψει ξύλα, ξερά χόρτα κι είχαν βάλει φωτιά να μας κάψουν. Τότε ακούστηκαν πυροβολισμοί από μακριά και οι Τούρκοι τρομοκρατήθηκαν. Αρχισαν να φωνάζουν: Κοτζά Αναστάς κελτί, κάσιβ (Ηρθε ο Κοτζά-Αναστάς, φύγετε). Σε λίγα λεπτά της ώρας ξεκουμπίστηκαν τα ανθρωπόμορφα τέρατα και μείναμε ελεύθεροι.

Δεν ήταν ο Κοτζά Αναστάς. Μια ομάδα Τούρκων πήγε στο ελληνικό χωριό Όρτα Ουργκιούπ για να το καταστρέψει, την ίδια σχεδόν ώρα που οι Τούρκοι μάς βασάνιζαν στο Κιζολτουρέν. Εξάλλου τα χωριά αυτά είναι το ένα κοντά στο άλλο. Οι αντάρτες μας που ήταν στο βουνό κοντά στο χωριό Κελεμίτς, τους χτύπησαν και τους ανάγκασαν να γυρίσουν πίσω στο τούρκικο χωριό Πολατάν. Οι πυροβολισμοί αυτοί μας έσωσαν. Οι Τούρκοι που μας βασάνιζαν νόμισαν ότι στην εκκλησία ήρθε ο Κοτζά Αναστάς και το έβαλαν στα πόδια. Τόσο πολύ φόβο είχαν από τον μεγάλο αρχηγό μας.

Βγήκαμε από την εκκλησία και σμίξαμε με τους άλλους απ' έξω. Αφήσαμε τους νεκρούς και βαριά τραυματίες και χωρίς να χάσουμε χρόνο τραβήξαμε στο βουνό Μπουγαλή. Στο δρόμο συναντούσαμε κι άλλους που κρύβονταν στα χωράφια, στις σπηλιές και στα δάση. Φθάσαμε στο βουνό και ο καθένας βολεύοταν σε διάφορες

σπηλιές. Αυτοί που είχαν καταφύγει νωρίτερα είχαν σε μικρές ποσότητες αλεύρι, ψωμί και μας έδωσαν να φάμε γιατί ήμασταν δυο μέρες νηστικοί». (Σοφία Παπαδοπούλου-Σταμπουλίδη)

Ο Γεώργιος Σταμπολίδης στο ημερολόγιό του που μας άφησε περιγράφει τα γεγονότα: «Ήμουν γατσάχ (φυγόστρατος) μαζί με τον Μεχτερίδη Γιάννη και κρυβόμασταν έξω από το χωριό. Μας κυνηγούσαν οι Τούρκοι για να μας πάνε στο στρατό. Δεν ξέραμε τι είχε συμβεί στο χωριό Χεριζ Νταγ. Το βράδυ, με πολλές προφυλάξεις πλησιάσαμε το χωριό. Ακούγαμε τα σκυλιά να γαυγίζουν, τα πρόβατα να βελάζουν και ανησυχήσαμε. Τρελαθήκαμε από την αγωνία μας να μάθουμε τι συμβαίνει. Χάσαμε τον εαυτό μας, όταν καθώς πλησιάσαμε με προφυλάξεις ακούσαμε βογγητά. Ήταν από το πηγάδι, που ήταν γεμάτο με σώματα ανθρώπων. Πλησιάσαμε και τραβήξαμε τις πέτρες που τους πλάκωναν. Αυτοί που ήταν πάνω πάνω είχαν ακόμη τις αισθήσεις τους. «Τι έγινε;» φωνάξαμε. «Γιώργη, Γιώργη αδελφέ, φύγετε, μας έσφαξαν οι Τούρκοι», άκουσα ξεψυχησμένη τη φωνή της αδερφής μου Σαββαδελής. «Που είναι οι άλλοι;» «Στο βουνό», πρόλαβε να πει και έσβησε.

Τρέξαμε βιαστικά στα σπίτια μας. Ήταν ερειπωμένα και μισοκαμμένα. Ψάξαμε αμέσως να βρούμε τρόφιμα, τα φορτωθήκαμε και τραβήξαμε κατά το βουνό. Περίπου υπολογίσαμε που κρύβονταν. Καθώς προχωρούσαμε, βρήκαμε μια γυναίκα μέσα σε μια σπηλιά και μάθαμε τα γεγονότα. Συναντηθήκαμε και με άλλους που κρύβονταν και όλοι μαζί φθάσαμε στα μέρη που κρύβονταν οι περισσότεροι. Οι κοπέλες πεινασμένες πέσανε πάνω από τα σακιά. «Θείο, πεθαίνουμε, τι φέρατε να φάμε;». Τις δώσαμε από λίγο ψωμί με πασικιάν. Την άλλη μέρα μας βρήκαν κι αυτοί που ελευθερώθηκαν από το Κιζολτουρέν και όλοι μαζί ξεκινήσαμε για το χωριό Ταζλού, όπου είχαμε πολλούς συγγενείς.

Οι Τούρκοι που μας χτύπησαν στο Κιζολτουρέν δεν ήταν οι τσέτες του Τοπάλ Οσμάν. Ήταν τσέτες Τούρκοι από τα γύρω τουρκικά χωριά, που τους είχε οπλίσει ο Κεμάλ. Ο Τοπάλ Οσμάν μετά από την καταστροφή του Χεριζ Νταγ τράβηξε για το χωριό Κιρκχαρμάν, όπου κι εκεί είχαμε πολλούς συγγενείς. Κύκλωσε το χωριό με τους τσέτες του και έμασε τον κόσμο σε τέσσερα μεγάλα σπίτια. Ληλάτησαν και λήστεψαν όλα τα σπίτια, άρπαξαν ό,τι ήθελαν και άρχισαν τις απάνθρωπες πράξεις τους. Τις νεαρές γυναίκες τις αιχμαλώτισαν και τις έστειλαν στις μεγάλες πόλεις και τους νέους τους έστειλαν στα τάγματα εργασίας (αμελέ ταμπουρού).

Οι υπόλοιποι άνδρες, γυναίκες και παιδιά συνωστισμένοι στα τέσσερα σπίτια έκλαιγαν γοερά και οι σπαρακτικές κραυγές τους ακούγονταν σ' όλο το χωριό. Οι Τούρκοι γελούσαν σαρκαστικά. Έριξαν χειροβομβίδες από τα παράθυρα και αιματοκύλησαν τους άμοιρους που ήταν μέσα. Μετά πότισαν με πετρέλαιο τους τοίχους των σπιτιών κι έβαλαν φωτιά. Λαμπάδιασαν τα σπίτια και φούντωσαν από το καπνό. Καίγονταν ζωντανοί άνδρες και γυναίκες. Οι μητέρες έριχναν από τα παράθυρα τα παιδιά τους έξω σε μια ύστατη προσπάθεια να τα σώσουν. Πολλές γυναίκες προσπάθησαν να πέσουν με τα παιδιά τους από τα παράθυρα για να γλιτώσουν. Οι Τούρκοι τις πυροβολούσαν και τις αποτελείωναν. Γελούσαν, κάγχαζαν και διασκέδαζαν με το αποτρόπαιο έργο τους.

Όσοι σώθηκαν ήρθαν στην Ταζλού και με τον τρόπο ζωγραφισμένο στα πρόσωπά τους μάς τα διηγήθηκαν με λυγμούς. Κι εκείνες τις καταραμένες ώρες νιώσαμε κάτι το περίεργο: Δεν σκεφτόμασταν τους ανθρώπους μας που χάθηκαν, παρά μόνον τους εαυτούς μας και ευχαριστούσαμε το Θεό για τη σωτηρία μας. Οι κάτοικοι της Ταζλού έκαναν ό,τι μπορούσαν για να απαλύνουν τον πόνο μας. Εξάλλου ήταν συγγενείς μας. Μας έδωσαν να φάμε και να πιούμε. Στις επόμενες ώρες άρχισαν να καταφθάνουν στην Ταζλού φυγάδες και από τα άλλα ελληνικά χωριά, στα οποία όμως δεν είχαν τολμήσει να πάνε οι Τούρκοι γιατί φοβόντουσαν τους αντάρτες μας. Μόνο το χωριό Φάταρα είχε καταστραφεί. Οι περισσότεροι όμως σώθηκαν.

Σε λίγο διάστημα συγκεντρώθηκαν στο χωριό οι κάτοικοι 8 χωριών. Από τα χωριά Κελεμίτς, Κιζολτουρέν, Φάταρα, Ορτά Ουρκιούπ, Κιράν Ουργκιούπ, Χερίζ Νταγ, Χατζήμπεη, όσοι είχαν επιζήσει και λίγοι από τους επιζώντες από το Κιρκ Χαρμάν και φυσικά και της Ταζλού. Οι καπεταναίοι μάς έδιναν θάρρος και άρχισαν να οχυρώνουν το χωριό. Το πρώτο μεγάλο πρόβλημα ήταν η στέγαση. Οι άνδρες άρχισαν με πρόχειρα υλικά να κατασκευάζουν καλύβες για κάθε οικογένεια. Πήγαν μετά στα χωριά που δεν είχαν λεηλατήσει οι Τούρκοι και κουβάλησαν με τα κάρα και τα ζώα τρόφιμα, σκεπάσματα, ρούχα, σκεύη κι άλλα υλικά και τα αποθήκευσαν. Φέρανε και πολλά ζώα, πρόβατα, αγελάδες, βόδια και τα μάντρωσαν. Τις επόμενες μέρες οι γυναίκες κάθε πρωί ετοίμαζαν φαγητά και τα μοίραζαν στον κόσμο. Οι παπάδες έκαμναν συνέχεια παρακλήσεις και παρηγορούσαν τον κόσμο. Οι αντάρτες καθημερινά βελτίωναν τις θέσεις άμυνας.

Γενικός αρχηγός ήταν ο Γιώργη αγάς (Κοτζαμπιγίκ, Μεγαλομύστακας), γεννημένος ηγήτορας με ισχυρή προσωπικότητα, γενναίος μαχητής μαζί με τον Καρακωττα. Συνεργάζονταν με τους καπεταναίους άλλων αμυντικών περιοχών, με τον ηρωικό Κοτζά Αναστάς, που ήταν γενικός αρχηγός στην τοποθεσία Τοπτσάμ, με τον Καραφιλο, τον Αράπογλου Μελίκ Αγά, τον Παυλόγλου Γιάννη (Παύλαγας), του Τσοπού Ντερέ και Μιχάλαγα (Μιχάλης Παπαδόπουλος) της περιοχής Τοπ Τσαμ. *(Πληροφορητές: Χαραλαμπίδου Αναστασία, Σταμπουλίδου Σοφία, Παυλίδης Στυλιανός, Χατζηβασιλείου Δέσποινα, Σταμπουλίδης Γεώργιος)*

Ποια ήταν όμως η τοπογραφία του χωριού Ταζλού και του μεγάλου βουνού Μπουγαλή, όπου διαδραματίστηκαν φοβερά γεγονότα και εκτυλίχθηκαν επικές σκηνές, συγκλονιστικές συγκρούσεις, γεμάτες με πόνο, δάκρυα και άφθονο αίμα; Παραθέτουμε με τη σειρά δύο περιγραφές από δύο διαφορετικούς πληροφορητές που κατάγονταν από τα μέρη εκείνα κι έζησαν τα δραματικά χρόνια.

Ελευθέριος Σαββίδης: Το Ταζλού Τερεσί

Ο Ελευθέριος Σαββίδης από την Κατερίνη έδωσε πληροφορίες στη συνεργάτιδα του Κ.Μ.Σ. Χαρά Λιουδάκη το 1965:

«Το Ταζλού Τερεσί ήταν φαράγγι με ποτάμι που περνούσε έξω από το χωριό Κελεμίτς ανατολικά. Το ποτάμι πηγάζει από το Μπουγαλή γιαϊλασί και χύνεται στο ποτάμι της Αμάσειας Γεσίλ Ιρμάκ (Ιρις ποταμός). Δεν είχε ψάρια. Δεν ήταν πλατύ και οι όχθες του ήταν βραχώδεις. Είχε ένα ξύλινο γεφύρι. Είχε καθαρά νερά που πίναμε. Κατά μήκος είχε νερόμυλους και οι γυναίκες έπλεναν ρούχα».

Εφραίμ Μεχτερίδης: Το χωριό Ταζλού

Εφραίμ Μεχτερίδης του Κωνσταντίνου από το Βαθύλακκο Κοζάνης. Έδωσε πληροφορίες στη συνεργάτιδα του Κ.Μ.Σ. Χαρά Λιουδάκη τον Αύγουστο του 1975. Γεννήθηκε στην Ταζλού το 1895:

«Το χωριό Ταζλού βρισκόταν στο βουνό που το λέγαμε Μπουγαλή. Ήταν χτισμένο μέσα σε χαράδρα, από το μέσο ύψος του βουνού και κάτω. Από το χωριό ως τη ρίζα του βουνού έφτανε δεν έφτανε μια ώρα και 15 λεπτά. Από το χωριό ως την κορυφή του βουνού θα ήταν τουλάχιστον δυο ώρες με τα πόδια.

Το φαράγγι αυτό ήταν πολύ βαθύ. Ένα στενό μονοπάτι οδηγούσε προς το χωριό. Το πέρασμά του ήταν τέτοιο που σε κίνδυνο μπορούσε να φυλαχτεί μόνο από 5-10 άνδρες. Ανατολικά του χωριού είναι το Σαχίν Γιαϊλασί. Γύρω-γύρω έχει απόκρημνους βράχους, με λαξεμένες παλιές σπηλιές, τρώγλες παλιές, πολύ παλιές εποχής. Εκεί με το αντάρτικο κρύφτηκαν και σώθηκαν τα γυναικόπαιδα και των γύρω χωριών. Δυτικά βρίσκεται το Μεντεκλί Γιαϊλασί. Είναι τοποθεσία που δεν μπορεί να την περάσει εύκολα ο εχθρός και να την καταλάβει. Προς Νότο βρίσκεται υψηλός λόφος Τσαμί Τεπεσί και βόρεια βρίσκεται ένα στενό. Και σ' αυτό το μέρος οι αντάρτες μας είχαν προχώματα (χαρακώματα) για να αντιμετωπίσουν τον Τουρκικό στρατό. Λίγο χαμηλά από το χωριό (1 ώρα 15 λ.) περνούσε το ποτάμι. Δεν το βλέπαμε από τα σπίτια γιατί έπεφτε χαμηλά.

Από την Ταζλού ως την Έρπαα θέλαμε 5,5 ώρες με τα πόδια. Η Έρπαα έπεφτε Βόρεια και λίγο Ανατολικά (ΒΑ) της Ταζλού. Ελληνικό χωριό κοντά στην Ταζλού ήταν το Χερίζ Νταγ. Εκεί πηγαίναμε σε λιγότερο από 2 ώρες με τα πόδια. Έπεφτε Βόρεια σε μας και προς το αριστερό μας χέρι, Δυτικά (ΒΔ). Το βουνό Μπουγαλή ή Μπουγαλάν είχε δέντρα, λιβάδια και πέτρες. Το χωριό Ταζλού βρισκόταν μια ώρα και 15 λεπτά από τους πρόποδες. Είχε απ' όλα τα δέντρα: οξυές, βελανιδιές, γάβρα, πεύκα, έλατα, πουρνάρια, κράνια, αγριοαχλαδιές, αγριομηλιές και πολλά ρέματα με βατομουριές, μασούρες, τσάι, φτελιές και φουντουκιές. Από τα μέσα και πάνω ήταν καταπράσινα λιβάδια (γιαϊλάδες, παρχάρια). Εκεί έφερναν το καλοκαίρι τα πρόβατα και τις αγελάδες τους από τα χωριά Χερίζ Νταγ, Κιζολτουρέν, Χατζήμπεη και Ταζλού. Το Μπουγαλή έπιανε χιόνι όπως ο Όλυμπος. Το δεύτερο βουνό της Τουρκίας ήταν σε ύψος. Πρώτο ήταν το Καραγκιόλ. Έπιανε τόσο πολύ χιόνι που δεν έλιωνε το καλοκαίρι και σκουλήκιαζε. Οι κάτοικοι του Τούρκικου χωριού Χατσαλίκιοϊ έκαναν χιοναποθήκες πάνω στο Μπουγαλή. Το καλοκαίρι κόβανε χιόνι και το κατέβαζαν με τα κάρρα στην Έρπαα και το πουλούσαν. Κόβανε το χιόνι με τα πριόνια σε κολώνες και το κατέβαζαν νύχτα στην Έρπαα για να μη λιώσει από τον ήλιο. Εκεί το χρησιμοποιούσαν στην ζαχαροπλαστική και στα παγωτά.»

Οι μάχες της Ταζλού

Στην Ταζλού δόθηκαν πολλές μάχες. Οι Τούρκοι συχνά πυκνά χτυπούσαν την Ταζλού για να την υποτάξουν. Κι αυτό γιατί ήθε-

λαν να πετύχουν τη διάλυση ενός τουλάχιστον οχυρού των ανταρτών, για να δικαιολογηθούν στον Κεμάλ που είχε δώσει εντολή να συντριβούν οι αντάρτες. Σε όλες τις τοποθεσίες, **Νεμπιέν Νταγ, Ταβσάν Νταγ, Τσοπού Ντερέ, Ταζλού Τερεσί, Τοπτσάμ**, οι αντάρτες κρατούσαν σθεναρά τις θέσεις τους. Οι Τούρκοι όμως είχαν βάλει στο μάτι την Ταζλού, που θεωρούσαν ότι ήταν εύκολο οχυρό γιατί είχε λιγότερους υπερασπιστές. Γι' αυτό εδώ δόθηκαν οι περισσότερες και αιματηρές μάχες.

Για τις μάχες αυτές ακολουθούν μαρτυρίες και περιγραφές των κάτωθι:

Η **Δέσποινα Χατζηβασιλείου** (Φεριζνταγλίσσα) από τη Νεοκαισάρεια Κατερίνης, όπως διηγήθηκε τα γεγονότα στη συνεργάτιδα του Κ.Μ.Σ. Χαρά Λιουδάκη τον Δεκέμβριο του 1965.

Ο **Εφραίμ Μεχτερίδης** του Κωνσταντίνου, από την Ταζλού, όπως διηγήθηκε τα γεγονότα στην ίδια συνεργάτιδα του Κ.Μ.Σ. τον Αύγουστο του 1975, στο Βαθύλακκο Κοζάνης.

Ο **Γεώργιος Β. Σταμπουλίδης** από το Φερίζ Νταγ, κάτοικος Βατόλακκου Γρεβενών, όπως απαθανάτισε τα γεγονότα στο ημερολόγιό του (1939).

Ο καταγόμενος από το χωριό Ίσκιλη Έρπασ, μαχητής του Τοπ Τσαμ, **Θεοφάνης Δεληγιαννίδης**, κάτοικος Κατερίνης, όπως περιγράφει τα γεγονότα στα Απομνημονεύματά του (επιμέλεια Λάζαρου Τσακιρίδη).

Και οι τέσσερις μάρτυρες περιγράφουν αυθεντικές ιστορίες που εκτυλίχτηκαν σε μια από τις πιο ταραγμένες, μαρτυρικές και συνάμα πιο ηρωικές στιγμές της ιστορίας ολόκληρου του Ελληνισμού.

Οι τρεις πρώτοι περιγράφουν τα γεγονότα όπως τα έζησαν μέσα στο οχυρό της Ταζλού ως νέοι ελεύθεροι πολιορκημένοι, ενώ ο τέταρτος περιγράφει τα γεγονότα απ' έξω, αφού ήταν ένας από τους συμμετέχοντες στις ενισχύσεις που απέστειλαν οι θρυλικό καπεταναίοι Μιχάλ αγάς, Καραφίλος, Κοτζά Αναστάς και Αράπογλου, για να βοηθήσουν τους πολιορκημένους της Ταζλού.

Μαρτυρία Εφραίμ Μεχτερίδη

Η ήττα του Λιβά πασά

«Η πρώτη μάχη έγινε βόρεια του χωριού, σ' ένα στενό. Εκεί είχαν οι αντάρτες μας τα χαρακώματά τους. Πολλές φορές απέκρουσαν από κει τον εχθρό. Η μεγάλη μάχη έγινε στις 10 Ιουλίου 1921. Βρίσκονταν στις θέσεις τους και είδαν να έρχεται προς το χωριό ο

οργανωμένος τουρκικός στρατός. Αμέτρητο πλήθος με βαρύ οπλισμό. Δυο κανόνια και πέντε μυδραλιοβόλα.

Είδαν τα γυναικόπαιδα το στρατό. Τρομοκρατήθηκαν. Κλαίνε, φωνάζουν, τρέχουν γύρω στους οπλίτες. Νόμιζαν πως όσο πιο κοντά στους οπλίτες μας ήσαν, τόσο λιγότερο κινδύνευαν. «Πάψτε γυναίκες και ησυχάστε τα μωρά σας. Τι φοβάστε; Νομίζετε πως είμαστε μονάχοι; Ο Χριστός και η Παναγία είναι μαζί μας! Γυρίστε πίσω στα καλύβια σας και αφήστε μας να κάνουμε τη δουλειά μας. Πόλεμος με κλάματα και φωνές δε γίνεται. Την προσευχή σας μόνο να κάνετε και ο Θεός θα μας βοηθήσει να τους τσακίσουμε». Αυτά τα λόγια τους φώναξε ο καπετάν Γιώργης Αγάς Κοτζάμπιγικ πολύ θυμωμένος και αγριεμένος, που δε τον άφηναν να οργανώσει την άμυνα με τους οπλίτες του.

Έφυγαν τα γυναικόπαιδα πίσω στις καλύβες τους, σώπασαν και τα παιδιά. Πλησίαζαν οι Τούρκοι με αλαλαγμούς. Ακούγονταν καθαρά τώρα. Να οι πρώτοι στρατιώτες, χώνονται στο μονοπάτι. Όρμησαν με τέτοια αποκοτιά, σαν να ήσαν σίγουροι για τη νίκη τους. Οι αντάρτες μας περιμένουν. Περιμένουν να ζυγώσουν σε ακτίνα βολής των τουφεκιών τους. Όσοι πιο πολλοί τόσο πιο καλά. Δεν πρέπει να πάνε χαμένες οι σφαίρες τους. Ούτε μια σφαίρα να μη χαθεί. Κάμποσοι στρατιώτες μπήκαν στο στενό. Προχωρούν και οι καβαλαραίοι αξιωματικοί τους. Είχαν μπει κι αυτοί στο στενό. «Βαράτε», αντήχησε η φωνάρα του στρατηγού Καπετάνιου Κοτζάμπιγικ. Όλα μαζί τα ντουφέκια βρόντηξαν. Τρεις χειροβομβίδες έσκασαν μέσα στο τούρκικο μπουλούκι, τις πέταξαν οι αντάρτες μας. Ε, ρε τα παλικάρια μας. Ούτε μια βολίδα δεν αστόχησε. Κακό, κακό που πάθατε τουρκαλάδες! Ο ένας πάνω στον άλλο σωριάστηκαν οι σκοτωμένοι Τούρκοι. Δεν περίμεναν μια τέτοια υποδοχή. Οι Τούρκοι το έβαλαν στα πόδια σαν είδαν τους σκοτωμένους τους στρατιώτες. Άφησαν όπλα, πολύτιμο οπλισμό για μας. Τα πέταξαν κι έφυγαν γιατί θαρρούσαν πως ο Κοτζάμπιγικ τους κυνηγούσε ακόμα. Η αποφασιστικότητα του Γιώργη αγά έσωσε σε κείνη τη μάχη τα γυναικόπαιδα.

Κι έρχεται η άλλη μάχη, 23 Ιουλίου 1921. Στην Ταζλού ήσαν δυο καπεταναίοι δικοί μας. Ο καπετάν Γιώργης κι ο καπετάν Καρακωτας. Πήγαν οι Τούρκοι και τους χτύπησαν. Πρόλαβαν οι δικοί μας και ειδοποίησαν τον Κοτζά Αναστάς. Έφτασε ο Κοτζά Αναστάς με 60 παλικάρια. Χωρίς να τον πάρουν είδηση οι Τούρκοι τους περικύκλωσε. Πήραν χαμπάρι πως βρίσκονται περικυκλωμένοι, πε-

τούν τα όπλα και φεύγουν. Άφησαν όπλα, τρόφιμα, πολυβόλα και άλλα λάφυρα κι έφυγαν. Από μας δεν σκοτώθηκε κανένας.

Δυο μέρες ξεκουράστηκε στην Ταζλού ο Κοτζά Αναστάς. Γλέντησαν καπεταναίοι και οπλίτες τη μεγάλη νίκη τους.

Τον Αύγουστο του 1921 οι Τούρκοι συγκέντρωσαν τις δυνάμεις τους. Περισσότερες δυνάμεις αυτή τη φορά. Το ‘μαθαν οι δικοί μας. Δίνουν διαταγή ν’ αδειάσουν τα χωριά της Έρπαα, Τοκάτης και Νικσάρ, και οι καπεταναίοι Μιχάλ αγάς, Αράπογλου, Παύλαγας, ο Πολιτσάνος και ο Καραφίλος μετέφεραν τον πληθυσμό στο Τόπτσαμ. Άρχισαν όλοι δουλειά. Εκεί βρήκαν άλλους δυο καπεταναραίους τον Γιώργη αγά και τον Καρακωτα. Είχαν και τα παλικάρια τους μαζί, γύρω στους 100. Πήραν τα γυναικόπαιδα και τα πήγαν στην Ταζλού. Τρεις μέρες έμειναν εκεί. Εξαντλήθηκαν τα τρόφιμα. Εξαντλήθηκαν και οι ίδιοι από την πείνα. Αναγκάστηκαν να φύγουν. Πήγαν στο Τοπτσάμ. Ο καπετάν Αράπογλου ανέβασε τα γυναικόπαιδα στο Τοπτσάμ από την Ταζλού. Ανασυγκρότησε τους άνδρες του και κατέβηκε στην Ταζλού να δώσει μάχη με τον τουρκικό στρατό που βρισκόταν εκεί.

Ήταν 16 Αυγούστου 1921. Πίεζε ο Τούρκικος στρατός τους αντάρτες μας. Οι καπετάν Γιώργης έστειλε και ζήτησε ενισχύσεις από τον Κοτζά Αναστάς. Έστειλαν αμέσως. Έφθασε ο Καραφίλος, ο Μιχάλ αγάς κι ο Δημήτογλου με 60 παλικάρια. Μια μέρα χρειάστηκε να φτάσουν στην Ταζλού από την τοποθεσία Σεχίν Καγιασού. Δεν τους πήραν είδηση οι Τούρκοι. Όλη τη μέρα έμειναν ακίνητοι. Το βράδυ όρμησαν με φωνές και ζητούσαν από τους Τούρκους να παραδοθούν «**Είστε περικυκλωμένοι από τα παλικάρια του Κοτζά Αναστάς. Δεν γλιτώνει κανένας. Παραδοθείτε!**». Σαν τ’ άκουσαν οι Τούρκοι το ‘βαλαν στα πόδια. Άφησαν πίσω κάμποσους νεκρούς στρατιώτες, ένα λοχαγό νεκρό, πολλά λάφυρα, όπλα, μουλάρια και άλογα. Την πλήρωσαν κι αυτή τη φορά οι Τούρκοι.

Έέσπασαν οι δικοί μας σε εκδηλώσεις χαράς με πυροβολισμούς, χορούς και τραγούδια. Αγκαλιάστηκαν και φιλήθηκαν. Είχαν γλιτώσει αλλά είχαν δώσει πάλι ένα γερό μάθημα στους Τούρκους.

Ο Λιβά πασάς αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τις επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών μας. Δεν τα έβγαζε πέρα με τον Κοτζά Αναστάς. Ο Κεμάλ τον αντικατέστησε μ’ άλλον στρατηγό, τον Τζεμάλ Τσεβίτ, και τον ίδιο τον κάλεσε στην Άγκυρα.

Τον Ιανουάριο μήνα έφθασε στην Ταζλού ο οργανωμένος

τουρκικός στρατός. Ξεκουράστηκε 3-4 μέρες. Στις 25 Ιανουαρίου χτύπησαν. Πάνω από 15 μέρες συνέχιζαν να χτυπούν τη φρουρά μας. Δεν άντεξαν. Ένα φυλάκιο, της Παναγίας το φυλάκιο το λέγαμε, έσπασε. Οι Τούρκοι μπήκαν στην Ταζλού. Με τσεκούρια σκότωσαν όσους Έλληνες έβρισκαν. Οι περισσότεροι πρόλαβαν και κλείστηκαν στις σπηλιές. Τους κύκλωσαν οι Τούρκοι. Πεινούσαν, διψούσαν. Την πείνα την άντεχαν, τη δίψα πώς να την αντέξουν;

Κι άρχισαν οι Τούρκοι τον εκβιασμό. «Στείλτε μας μια γυναίκα να σας στείλουμε έναν τενεκέ νερό. Την έπαιρναν τη γυναίκα οι Τούρκοι, την ατίμαζαν και ύστερα την σκότωναν. Είδαν οι δικοί μας πως δεν γύρισε η γυναίκα, έμαθαν κι από μερικούς Τούρκους με λίγη συνειδηση τι έγινε, δεν ξανάστειλαν γυναίκα. «Παραδοθείτε να σας δώσουμε νερό να χορτάσετε» τους φώναξαν οι Τούρκοι. Οι δικοί μας δεν το είχαν σκοπό να τους κάνουν το χατίρι. Κάνανε σύσκεψη τι θα κάνουν.

Πάνω στην ώρα σώθηκαν τα πολεμοφόδια σε μια σπηλιά. Έκλαιγαν οι γυναίκες και παρακαλούσαν τους άνδρες να τις σκοτώσουν. «Μη μας παραδώσετε στους Τούρκους! Σκοτώστε μας!». Ήξεραν τι τους περίμενε. Αυτό έγινε. Σκότωσαν οι άνδρες τις γυναίκες και τα παιδιά τους, έσπασαν τα ντουφέκια τους και γκρεμίστηκαν και οι ίδιοι και σκοτώθηκαν.

Οι Τούρκοι περίμεναν να παραδοθούν οι άλλες σπηλιές. Οι δικοί μας, σπηλιά με σπηλιά ειδοποιήθηκαν να κάνουν εξόρμηση και να σπάσουν τον κλοιό. Πήρε κι ο Κοτζά Αναστάς είδηση. Έστειλε ενίσχυση 3-4 καπεταναίους με 150 παλικάρια. Έγινε έξοδος. Κάποιος τρόμαξε και οπισθοχώρησε. Αναγκάστηκαν και οι άλλοι να επιστρέψουν στις σπηλιές. Όσους πρόλαβαν οι Τούρκοι τους σκότωσαν. Πως; Με άγριο θάνατο τους θανάτωσαν. Έσφαζαν, σκότωναν, σουβλίζαν. Η μια σπηλιά μετά τη άλλη έπεφτε. Σταμάτησαν ξαφνικά. Καταλάβαμε. Πρόλαβαν οι καπεταναραίοι του Κοτζά Αναστάς. Νύχτα έφτασαν, νύχτα τακτοποιήθηκαν. Στου Τζεμάλ Τσεβίζ το μέρος παρατάχθηκε (τακτοποιήθηκε) ο Καραφίλος. Το σύνθημα για να πέσουν όλα τα παλικάρια θα ήταν η δική του ντουφεκιά.

Έπεσε η ντουφεκιά του Καραφίλου και σκότωσε τον Τζεμάλ Τσεβίτ. Άνοιξε το ντουφεκίδι από παντού και από τα άλλα παλικάρια. «Παραδοθείτε! είστε χαμένοι!» φώναξαν οι Έλληνες αντάρτες. Τα χασαν οι Τούρκοι στρατιώτες. Οι αντάρτες έχουν πιάσει τις πόρτες (εξόδους-περάσματα). Σίγουρος θάνατος. Δεν μπορούν

να φύγουν από κει. Πέφτουν στους γκρεμούς. Άλλοι χτυπούν την καμπάνα. Άλλοι σηκώνουν (υψώνουν) λευκά πανιά και ζητούν να παραδοθούν. Οι Έλληνες τους άφησαν να φύγουν. Τι να τους κάνουν τόσους, με τόση λίγη δύναμη που είχαν οι ίδιοι; Ο Τουρκικός στρατός με πανικό πήγε στην Έρπαα.

Κόντευε να περάσει μήνας. Οι τέσσερις καπεταναίοι με τα λάφυρά τους, τρόφιμα, όπλα, πυροβόλα, μουλάρια, ρούχα πήγαν στο Τόπτσαμ, στο λημέρι του Κοτζά Αναστάς. Ο καπετάνιος τους δέχτηκε με ενθουσιασμό, μα όχι όπως πρώτα. Τώρα είχαμε χάσει κι εμείς πολλούς. Από δω και ύστερα οι Τούρκοι δεν τόλμησαν πια να σταθούν μπροστά μας για μάχη. Ζήτησαν ανακωχή.

Μαρτυρία Γεώργιου Σταμπουλίδη

Μας έσωσαν οι άνδρες του Κοτζά Αναστάς

«Η κατάσταση στη σπηλιά μας ήταν απελπιστική. Οι Τούρκοι σφυροκοπούσαν με το πυροβόλο το στόμιο της σπηλιάς μας. Ο παπα-Γιώργης έξω από τη σπηλιά σε ένα πλατώ γονατιστός έκανε παράκληση στο Θεό. Οι σφαίρες σφύριζαν δίπλα του χωρίς να τον πετυχαίνει καμία. Γύρω από το σώμα του είχε γεμίσει το χώμα με μολύβι από τις σφαίρες. Σταυροκοπιόνταν οι γυναίκες κι έκλαιγαν. Αν δεν ήταν θαύμα αυτό που βλέπαμε, τότε ήταν Θεού σημάδι να σωθούμε.

Και σε εκείνες τις κρίσιμες και αγωνιώδεις ώρες συνέβη ένα κωμικοτραγικό επεισόδιο: Τα θραύσματα από τα βλήματα του πυροβόλου εκτινάσσονταν στο εσωτερικό της σπηλιάς με κίνδυνο να σκοτωθούμε. Αποφασίσαμε να βάλουμε παπλώματα στο στόμιο. Το μαλλί που έχουν τα παπλώματα, τυλίγει τα θραύσματα και δεν τ' αφήνει να διασκορπιστούν. Ποιος όμως εκείνες τις ώρες θα τοποθετούσε τα παπλώματα στο στόμιο; Κανείς δεν τολμούσε να πλησιάσει εκεί. Ο κίνδυνος να σκοτωθεί κανείς ήταν μεγάλος. Σε μια γωνιά της σπηλιάς ο καπετάνιος μας προσπαθούσε να προστατευτεί. Ένας αντάρτης τον πλησίασε και του μίλησε περιφρονητικά: «Καπετάνιε, γιατί δεν πας εσύ; Φοβάσαι; Είσαι μόνο να στρίβεις τα μουστάκια σου και να παριστάνεις τον καμπόσο στις γυναίκες!»

Ο καπετάνιος αγρίεψε και όρμησε σαν θηρίο επάνω του. Οι δυο άντρες πιάστηκαν στα χέρια με κακές διαθέσεις. Οι ψυχραιμότεροι μπήκαν ανάμεσά τους και τους χώρισαν. Ο παπα-Γιώργης που ήταν ψηλός και ρωμαλέος, σταμάτησε το διάβασμα, στάθηκε ανάμεσά

τους και τους μάλωσε: «Ντροπή σας! Οι Τούρκοι είναι έτοιμοι να μας σκοτώσουν κι εσείς τρώγεστε μεταξύ σας!»

Το επεισόδιο έληξε και τα παπλώματα τοποθετήθηκαν στο στόμιο της σπηλιάς.

Οι Τούρκοι συνέχισαν να πυροβολούν το στόμιο της σπηλιάς. Μια σφαίρα εξοστρακίστηκε και καρφώθηκε στην ωμοπλάτη του γιού μου Λεόντιου. Έβγαλε κραυγή πόνου και σωριάστηκε στην αγκαλιά της μάνας του κλαίγοντας. Τρέξαμε κοντά του και είδαμε πως η σφαίρα είχε προχωρήσει στο σώμα του. Δυο άνδρες έσκισαν με το μαχαίρι το τραύμα και έβγαλαν το μολύβι. Είχε σωθεί. Εκείνο όμως που μας βασάνιζε ήταν η δίψα. Κατουρούσαμε στα δοχεία και πίναμε. Έβλεπες άνδρες και γυναίκες να τρελαίνονται από τη δίψα. Άκουγαν οι Τούρκοι τις κραυγές τους και γελούσαν: «Γκιαούρηδες, παραδοθείτε και θα σας δώσουμε όσο νερό θέλετε» φώναζαν.

Πήραμε τότε την οδυνηρή απόφαση: Να πετάξουμε έξω από τη σπηλιά όσους παραφρονούσαν. Δυνατοί άνδρες τους πετούσαν σαν σακιά άμμου έξω πάνω στους κοφτερούς βράχους. Αντηχούσαν οι σπαρακτικές κραυγές τους που σουβλίζαν τις καρδιές μας.

Ένας Τούρκος πλησίασε τη σπηλιά και με ένα χωνί άρχισε να φωνάζει: «Γκιαούρηδες, παραδοθείτε!». Ήταν τόσο προκλητικός, που πήραμε απόφαση να τον σκοτώσουμε. Την εκτέλεση ανέλαβε ο Καρασεσίογλου Παύλος. Τον σημάδεψε και τον πέτυχε στο στόμα. Ο Τούρκος έπεσε νεκρός. Οι Τούρκοι θορυβήθηκαν γιατί κατάλαβαν πως δεν είμαστε εύκολος αντίπαλος. Ζητήσαμε με απελπισία νερό από τους Τούρκους. «Στείλτε μας γυναίκες και θα σας δώσουμε».

Πλησιάσαμε τις γυναίκες και ανακοινώσαμε το αίτημα των Τούρκων. «Ποια θέλει να πάει; Μη φοβάστε, δεν θα σας πειράξουν». Έσκυψαν τα κεφάλια τους οι γυναίκες απογοητευμένες. Δεν ήθελε να πάει καμία. Μια που ο άνδρας της είχε σκοτωθεί, έγινε ο στόχος όλως μας: «Πήγαινε, θα μας σώσεις, δε θα πάθεις κανένα κακό». Την πείσαμε. Πήγε αλλά δεν γύρισε. Καταλάβαμε τι συνέβηκε.

Ο παπα-Γιώργης φώναξε: «Λυθηθείτε μας, έχετε κι εσείς το Θεό σας! Μη μας αφήσετε να πεθάνουμε από τη δίψα». Οι Τούρκοι συμφώνησαν: «Στείλτε μας δυο άνδρες να σας δώσουμε». Πάγωσαν οι αντάρτες. Ποιος θα πήγαινε; Νεκρική σιγή επικράτησε στη σπηλιά. Οι σκληροτράχηλοι αντάρτες σιωπηλοί περίμεναν με κομμένη την ανάσα τους εθελοντές. Γνώριζαν πως οι στιγμές ήταν

κρίσιμες. Κάποιοι έπρεπε να θυσιαστούν. Κανείς δεν έδειξε προθυμία. Ο παπα-Γιώργης σηκώθηκε όρθιος κα με φωνή τρεμάμενη αλλά αποφασιστική είπε: «Εφραίμ, σήκω!». Ήταν ένας από τα λίγα παιδιά του που ζούσαν. Σηκώθηκε κι άρχισε να ετοιμάζεται. Σηκώθηκε κι ένα άλλο παλικάρι από το Κιζολτουρέν. Προχώρησαν τα δυο παλικάρια στη θέση των Τούρκων με τους άδειους τενεκέδες στα χέρια. Με κομμένη την ανάσα παρακολουθούσαμε από ψηλά τις κινήσεις τους. Όταν έφθασαν, οι Τούρκοι πήραν τα δοχεία από τα χέρια τους και τους διέταξαν να μάσουν ξύλα. Άρχισαν τα δυο παλικάρια μας να μαζεύουν ξερά ξύλα. Το αίμα μας πάγωσε. Δεν χρειαζόταν πολλή σκέψη να καταλάβουμε το τι θα επακολουθούσε. Αφού έγινε σωρός ξύλων άναψαν φωτιά και τα ξύλα άρχισαν να καίγονται με τεράστιες φλόγες και πυκνό καπνό. Ο παπα-Γιώργης αποσβολωμένος παρακολουθούσε τη θλιβερή σκηνή. Οι Τούρκοι στέρωσαν κάθετα δύο μεγάλους πασσάλους δίπλα από τη φωτιά, έβγαλαν τα ρούχα των παλικαριών και τους έδεσαν όρθιους στους πασσάλους. Η φωτιά άρχισε να τους σιγοκαίει. Άρχισαν να φωνάζουν, να βγάζουν κραυγές πόνου.

-Πατέρα, παραδοθείτε, παρακαλούσε σπαρακτικά ο Εφραίμ.

Ο παπα-Γιώργης λύγισε. Άρχισε να κλαίει και οι γυναίκες λιποθυμούσαν μη αντέχοντας να βλέπουν και να ακούνε τους οδυρμούς των παλικαριών. Οι πιο ψύχραιμοι οδήγησαν στο βάθος της σπηλιάς τις γυναίκες για να μην ακούνε. Σιγά-σιγά οι κραυγές των άμοιρων παλικαριών έσβησαν και τα άψυχα σώματά τους τα πέταξαν τα ανθρωπόμορφα τέρατα πάνω στη θράκα της φωτιάς, γεμίζοντας τις ψυχές μας με θλίψη και απελπισία.

Είχαμε χάσει κάθε ελπίδα, όταν μάλιστα είδαμε τους Τούρκους να κυριεύουν μια σπηλιά πιο πέρα από μας, αισθανθήκαμε το τέλος μας. Είδαμε τους Τούρκους να πετάνε τα γυναικόπαιδα ένα-ένα από ψηλά πάνω στους κοφτερούς βράχους. Είπαμε πως ήρθε και η σειρά μας.

Ξαφνικά ακούσαμε πυροβολισμούς από διάφορα σημεία. Με μιας αναπτέρωθηκε το ηθικό μας. Αρχίσαμε να ελπίζουμε. Είχε φθάσει από το Τοπτσάμ το λιοντάρι μας ο Κοτζά Αναστάς. Οι Τούρκοι το βάλαν στα πόδια. Κατεβήκαμε και αρχίσαμε να τρέχουμε σαν τρελοί στο ποτάμι. Γονατίσαμε και πίναμε ασυλλόγιστα. Γέμισαν τα στομάχια μας νερό και οι περισσότεροι έπαθαν τυμπανισμό. Δεν έλειψαν οι λιποθυμίες.

Ο παπα-Γιώργης χρειάστηκε να προκαλέσει με το δάκτυλό του

εμετό για να ξαλαφρώσει. Το παράδειγμά του μιμήθηκαν κι άλλοι. Πήγαμε στις καλύβες μας. Τις είχαν ρημάξει οι Τούρκοι. Ο καθένας βολεύτηκε όπως μπορούσε για να ηρεμήσει και να ξεκουραστεί. Οι άνδρες του Κοτζά Αναστάς μας έδωσαν να φάμε.

Επισκεφτήκαμε τις άλλες σπηλιές. Το θέαμα ήταν φρικιαστικό. Εκατοντάδες άνδρες, γυναίκες και παιδιά κείτονταν νεκροί, άλλοι έξω από τις σπηλιές, άλλοι μέσα κι άλλοι πάνω στα βράχια. Πολλά πτώματα αποκεφαλισμένα, κατακρεουργημένα το ένα πάνω στο άλλο, μας γέμισαν θλίψη και μεγάλωσαν περισσότερο τον πόνο και την απογοήτευσή μας.

Άλλους τόσους νέους και νέες τους εξόρισαν στο Χαρπούτ, τη Σεβάστεια και στο Ντιάρπεκιρ. Τα παιδιά ευτυχώς τα περιέθαλψε η Αμερικανική βοήθεια στη Σεβάστεια και τα έστειλε μετά την Ανταλλαγή στην Ελλάδα. Αρκετά παιδιά τα κράτησαν οι Τούρκοι και τα τούρκεψαν.

Ώρες πολλές ακούγαμε το μοιρολόγι των γυναικών, που χτυπώντας τα στήθη τους καταριόταν τους βαρβάρους Τούρκους. Την άλλη μέρα θάψαμε τους νεκρούς και μάσαμε τα όπλα των Τούρκων που άφησαν φεύγοντας. Μέσα στο χωριό, ανάμεσα στις χαράδρες κι έξω από τις σπηλιές κείτονταν εκατοντάδες σκοτωμένοι Τούρκοι. Είχαν πληρώσει ακριβά το κακό που μας έκαναν.»

Μαρτυρία Θεοφάνη Δεληγιαννίδη

Η εξόντωση του τουρκικού στρατού στην Τατζλού

«Ο τουρκικός στρατός τον Ιούλιο του 1921 έφθασε στην Τατζλού, όπου ήταν ο καπετάν Γιώργης (Κοτζάμπιγκ) και ο καπετάν Καρακώτας και πιάστηκαν στη μάχη. Τότε από εκεί στείλανε σύνδεσμο ότι ο λαός κινδυνεύει. Αμέσως ο Κοτζά Αναστάς πήρε 60 παλικάρια από το Τοπ Τσαμ και έφτασε στην Τατζλού. Τμηματικά κυκλώσανε το στρατό και μόλις δόθηκε το σύνθημα, κάνανε την εξόρμηση. Αιφνιδιάστηκε ο τουρκικός στρατός και με τα παλικάρια του πήραν θάρρος και προχωρούσαν χωρίς αντίσταση. Κυριέψαν 4 πολυβόλα, 150 όπλα και 45 άλογα και άλλα πολλά λάφυρα. Μόλις εξοντώθηκε ο στρατός, με χαρά και τραγούδια ανταμώθηκαν όλοι οι καπεταναίοι. Αλλά το σπουδαιότερο ήταν μόλις κυριέψαν τα πολυβόλα, τότε ο καπετάν Αναστάσιος Τσινικίδης έστησε το πολυβόλο απάνω στο στρατό και τότε ήταν που τους πήρε πιο πολύ ο πανικός. Σε τρεις ώρες διαλύθηκε ο στρατός και φύγανε πανικόβλητοι με μεγάλες απώλειες. Εμείς ούτε μια απώλεια δεν

είχαμε. Καθίσαμε δυο μέρες στην Ταζλού και από εκεί γυρίσαμε πάλι στα τμήματά μας, στο Τοπ Τσαμ.

Μέσα στον Ιούλιο ο κεμαλικός στρατός με τσέτες μαζί επέδραμαν στο τμήμα της Ταζλού. Οι Τούρκοι ζήτησαν από τους καπεταναίους να παραδοθούν. Ο Γιωργή αγάς έστειλε τότε σύνδεσμο στον Κοτζά Αναστάς και ζήτησε βοήθεια. Αμέσως ο Κοτζά Αναστάς κάλεσε τον Καραφίλο, τον Κασαπίδη, τον Καρακωστη, τον Μιχάλ αγά και τον Παύλαγα να πάνε με τους οπλίτες τους στην Ταζλού, όπου έφθασαν στις 4 το απόγευμα. Καθίσαμε και ξεκουραστήκανε περίπου μια ώρα. Καταστρώσανε το σχέδιο της μάχης κι ο καθένας πήγε στη θέση του και περίμενε το σύνθημα. Μόλις δόθηκε το σύνθημα αμέσως από τρία μέτωπα άρχισαν τα πυρά και οι φωνές: «Τούρκοι παραδοθείτε! Έφτασε ο Κοτζά Αναστάς με χίλια παλικάρια. Αλλιώς θα σκοτωθείτε όλοι σας!». Πανικόβλητοι οι Τούρκοι το έβαλαν στα πόδια. Οι Τούρκοι τσέτες ομολογούσαν στους στρατιώτες τους ότι ο Κοτζά Αναστάς όποιον πιάνει δεν έχει να γλιτώσει. Φύγανε και στον τόπο άφησαν πολλά λάφυρα και πολεμοφόδια, 25 άλογα, ένα πολυβόλο, 16 κάσες σφαίρες, 2 κάσες χειροβομβίδες και τρόφιμα και πολλά αντίσκηνα.

Τις επόμενες μέρες αποφασίσαμε να μάσουμε απ' όλα τα χωριά της Τοκάτης τα γυναικόπαιδα και να τα φέρουμε στο Τοπ Τσαμ. Μαζέψαμε όλα τα χωριά του Τοκάτ και ξεκινήσαμε για το Τοπ Τσαμ. Βαδίζαμε όλη μέρα μέσα από τα Τούρκικα χωριά. Οι Τούρκοι ειδοποιήθηκαν και άρχισαν να μας χτυπούν. Το Τοπ Τσαμ όμως ήταν κοντά. Τότε η εμπροσθοφυλακή έσπασε τον κλοιό και προχώρησαν τα γυναικόπαιδα. Τότε έφθασε μια δύναμη στρατού από το Τοκάτ. Η μάχη όσο πήγαινε και μεγάλωνε. Τα χρειαστήκαμε. Τότε δυο καβαλάρηδες πήγαν στο Τοπ Τσαμ και ειδοποίησαν τον Κοτζά Αναστάς, τον Αράπογλου, τον Μιχαήλ αγά και τον Μελίκ αγά. Σαν αστραπή με 100 άνδρες έφτασαν στο πεδίο της μάχης. Οι Τούρκοι μόλις άκουσαν ότι ήρθε ο Κοτζάναστας, αμέσως οπισθοχώρησαν. Οι δικοί μας τους έβαλαν στο κυνήγι μέχρι το Τοκάτ. Μετά γύρισαν και οδήγησαν τα γυναικόπαιδα στο Τοπ Τσαμ χωρίς απώλειες, ενώ οι Τούρκοι είχαν αρκετούς νεκρούς. Κυριέψαμε 15 όπλα και δυο άλογα.

Οι Τούρκοι όμως για να μας εκδικηθούν για το πάθημά τους στο Τοπ Τσαμ, γυρίσανε το στρατό τους πάλι στην Ταζλού, όπου η δύναμή μας εκεί ήταν μικρή.

Μόλις έφθασαν οι Τούρκοι στην Ταζλού, ο Γιώργη Αγάς έστειλε

σύνδεσμο και μας ζήτησε ενίσχυση. Τότε ο Κοτζάναστας αμέσως συγκέντρωσε 100 άνδρες και τους έστειλε με τους καπεταναίους Μιχαήλ Αγά και Καραφίλο. Όταν έφθασαν στην Ταζλού έστρωσαν το σχέδιο μάχης. Χώρισαν τους άνδρες σε ομάδες, έδωσαν το σύνθημα και όρισαν τι ώρα θα αρχίσουν τη μάχη όλοι μαζί συνδυασμένα για να τους αιφνιδιάσουν. Η μάχη, όπως υπολόγισαν, θα διαρκούσε δυο ώρες. Κι όπως τα σχεδίασαν έτσι και το πραγματοποίησαν με επιτυχία. Με την πρώτη επίθεση τους αιφνιδιάσαμε. Τράπηκαν σε φυγή. Ο Ελευθέριος Κούρτογλου (Εξούκ Λεφτέρ) που είχε βροντερή φωνή φώναξε: «Έφτασε ο Κοτζά Αναστάς με δυο χιλιάδες άνδρες, γρήγορα να παραδοθείτε, γιατί αλλιώς όλοι θα χαθείτε» «Απάνω τους!» φώναξαν τα παλικάρια. Τους έπιασε ο πανικός. Τράπηκαν σε φυγή με μεγάλες απώλειες. Κυριέψαμε ένα πολυβόλο και 17 όπλα και πολλά λάφυρα.

Μετά τη νίκη μας ανταμωθήκαμε με τον Γιώργη αγά και τον Καρακωτα, μας έδωσαν τα συγχαρητήρια, μας ευχαρίστησαν και μας περιποιήθηκαν. Την άλλη μέρα το βραδάκι φύγαμε πάλι για το Τοπ Τσαμ, όπου ο Κοτζά Αναστάς μας έδωσε τα συγχαρητήρια για την επιτυχία μας και την ανδρεία μας».

Η μητέρα όλων των μαχών στην Ταζλού

Μετά τις αποτυχίες του Λιβά πασά να υποτάξει τους αντάρτες, πήρε εντολή από τον Κεμάλ να πάει στην Άγκυρα. Αποφάσισε να στείλει άλλο στρατηγό στη θέση του, τον Τζεμάλ Τσεβίτ πασά, με περισσότερο στρατό και με ένα επίλεκτο τάγμα κρούσης, το «Πιλτιρίμ Ταπουρού». Αν πετύχαινε, η θέση του Λιβά Πασά θα ήταν πολύ δύσκολη. Γιατί θα τον εκτελούσε ο Κεμάλ για τις αποτυχίες του.

Ο Τζεμάλ Τσεβίτ έφτασε με το στρατό του στην Έρπαα. Οι αρχές της πόλης και ο Τούρκικος λαός τον υποδέχτηκαν με μεγάλη λαμπρότητα, με νταούλια και ζουρνάδες, ζητωκραυγές και πυροβολισμούς. Όλοι πίστευαν πως ήρθε το τέλος των Ελλήνων ανταρτών. Κάθισε στην Έρπαα 4 μέρες για να ξεκουράσει το στρατό του. Μας ειδοποίησαν οι Τσερκέζηδες και μας είπαν: «Μην τους φοβάσθε, τίποτα δεν είναι και αυτοί. Να τους ζεματίσετε, όπως ζεματάει η τσουκνίδα. Αμέσως θα φύγουν».

Η πρώτη του ενέργεια ήταν να χτυπήσει την Ταζλού. 17 μέρες κράτησαν οι μάχες. Οι Τούρκοι σπάσανε το φυλάκιο της Παναγίας. Οι υπερασπιστές μας άλλοι σκοτώθηκαν κι άλλοι τραυματίστηκαν και τελικά κατακρεουργήθηκαν από τους Τούρκους. Τα γυναικό-

παιδα έτρεξαν στις σπηλιές. Υπέφεραν 6 μέρες από τη δίψα. Την έβδομη μέρα είπαν στους Τούρκους: «Δώστε μας νερό να πιούμε και ύστερα θα παραδοθούμε». Έδωσαν νερό και ζήτησαν να παραδοθούν. Δεν παραδόθηκαν. Ζήτησαν όμως 24ωρη προθεσμία και οι Τούρκοι δέχθηκαν. Εκείνο το βράδυ ειδοποιήθηκαν όλες οι σπηλιές να κάνουν έξοδο. Οι αντάρτες μπροστά και τα γυναικόπαιδα πίσω έκαναν εξόρμηση να βγουν από τον κλοιό. Μόλις όμως έφθασαν στα τουρκικά φυλάκια άρχισε η σύγκρουση. Οι Τούρκοι άρχισαν να πυροβολούν.

Ο Γιώργη αγάς με 100 οπλίτες και λίγα γυναικόπαιδα πέτυχαν να βγουν από τον κλοιό. Ο καπετάν Καράκωτας όμως με τους δικούς του αναγκάστηκαν να οπισθοχωρήσουν και έτρεξαν πάλι να ανέβουν στις σπηλιές τους. Τότε οι Τούρκοι τους κυνήγησαν και όσους πρόλαβαν τους έσφαξαν. Ο καπετάν Γιώργη αγάς έστειλε δυο συνδέσμους, στον καπετάν Κοτζά Αναστάς να προλάβει. Τότε ο Κοτζά Αναστάς κάλεσε αμέσως τους καπεταναίους Μιχάλ αγά, Καράφιλο, Μελίκ αγά, Τσαουσίδη, Κοτσακόζ και Τσαχούρ αγά. Έτσι μαζεύτηκαν 150 αντάρτες. Όταν συγκεντρώθηκαν, ο Κοτζά Αναστάς τους μίλησε με τόνο λυπηρό, όπως ταίριαζε στην περίπτωση: «Αγαπητά μου αδέρφια. Αυτή τη στιγμή ο τουρκικός στρατός στην Ταζλού έσπασε τη γραμμή και μπήκε μέσα και άρχισε την σφαγή των αδελφών μας. Χθες το βράδυ ο καπετάν Γιωργή αγάς έκανε την εξόρμηση και βγήκε με 100 παλικάρια και λίγα γυναικόπαιδα. Μας καλεί σε βοήθεια με κλάματα και θρήνους. Αν ο εχθρός πετύχει το σκοπό του, την επομένη την ίδια μοίρα θα έχουμε κι εμείς». Τότε όλοι μαζί αποφάσισαν να τρέξουν για βοήθεια. Οι παπάδες έκαμαν παράκληση και μετάλαβαν τους οπλίτες και ευλόγησαν τα τιμημένα όπλα τους. Ο παπα-Αβέρκιος τους μίλησε και τους έδωσε θάρρος: «Αγαπητά μου αδέρφια. Όταν βρεθείτε στο πεδίο της μάχης, να έχετε πίστη στο Θεό και να ριχθείτε ατρόμητοι στον εχθρό αφηφώντας το θάνατο. Ο εχθρός είναι δειλός. Με την πρώτη επίθεσή σας θα διαλυθεί πανικόβλητος. Εσείς τελικά θα είστε κύριοι της κατάστασης. Μη φοβάστε τον βάρβαρο Τούρκο. Χτυπάτε τους άτιμους, που αυτή τη στιγμή σφάζουν τα αδέρφια μας. Και τελειώνοντας αναφωνώ, ζήτω ο Ελληνικός λαός, ζήτω ο Κοτσάναστας με τα παλικάρια του, ζήτω η ελευθερία. Να πάτε στο καλό, ο Θεός μαζί σας και να επιστρέψετε νικητές».

Στις 22 Φεβρουαρίου 1922 ξεκίνησαν από το Τοπ Τσαμ. Πέρασαν από το Κέλεγουν απ' όπου πήραν τον καπετάν Παύλο με

25 παλικάρια και από το Τσιπρεήλ απ' όπου πήραν τον καπετάνιο Αριστείδη και ξεκίνησαν για την Ταζλού.

Βαδίζανε όλη νύχτα και τα ξημερώματα φτάσανε στο πεδίο της μάχης. Εκεί καθίσανε και στρώσανε το σχέδιο της επιχείρησης. Ο Μιχάλ αγάς και ο Καραφίλος ήταν οι επιτελείς και οι οργανωτές. Ανά 10 άνδρες και μια ομάδα με 20 άνδρες έστειλαν στις λεγόμενες πόρτες, στο φυλάκιο της Παναγίας, ώστε να μην τύχει και τους σπάσουνε. Τους άλλους τους έστειλαν εκεί που χρειαζόταν ανάλογα με την τοποθεσία και το έδαφος. Ο Καραφίλος μπήκε στο πιο επικίνδυνο μέρος, όπου διέμεναν οι ανώτεροι αξιωματικοί κι ο στρατηγός Τζεμάλ Τσεβίτ και είχαν το διοικητήριό τους. Το σύνθημα ήταν μόλις ακουστεί το δικό του όπλο, όλες οι ομάδες μονομιάς να πυροβολήσουν και να φωνάξουν όλοι μαζί: «Παραδοθείτε, Τούρκοι, έφτασε ο Κοτζά Αναστάς με 5 χιλιάδες άνδρες. Θα σκοτωθείτε όλοι σας».

Κάνανε την προσευχή τους και ορκιστήκανε και ο καθένας πήρε την ομάδα του και τράβηξε στον προορισμό του. Δεν είχε ξημερώσει ακόμη καλά. Όταν έφεξε και είδαν ότι όλοι πιάσανε τις θέσεις τους, τότε ο Καραφίλος και ο Τσαχούρ αγάς, με τις ομάδες τους έπιασαν το όρος Σεχίν Καγιά, όπου διέμενε ο στρατηγός Τζεμάλ Τσεβίτ πασάς. Ο υπόλοιπος τουρκικός στρατός ήταν μέσα στις χαράδρες. Είχαν στήσει τα όπλα τους ανά 3-4 και γλεντούσαν ανενόχλητοι. Περίμεναν την παράδοση των Ελλήνων από τις σπηλιές. Άλλοι πάλι ρίχνανε χειροβομβίδες στις σπηλιές και σκότωναν τα γυναικόπαιδα. Σε μια σπηλιά οι υπερασπιστές (άνδρες) αφού σκότωσαν τα παιδιά τους, τις γυναίκες τους και τα αδέρφια τους, σπάσανε τα όπλα τους βγήκαν από τη σπηλιά και πηδήσανε από ψηλά πάνω στους βράχους και σκοτώθηκαν.

Την άλλη μέρα το πρωί έφτασε ο καπετάν Καραφίλος και με το πρώτο σύνθημα που είχαν, με τον Τσαχούρ αγά έπεσαν πάνω στον στρατηγό Τζεμάλ Τσεβίτ. Ο Καραφίλος τον πυροβόλησε, τον κάρφωσε στην οξιά που ήταν μπροστά στο αντίσκηνό του, όπου ένας στρατιώτης του έβραζε εκείνη την ώρα καφέ. Και με το πρώτο «μπαμ» που έκανε το όπλο του Καραφίλου, από παντού άναψαν τα όπλα και οι φωνές: «Απάνω τους και τους φάγαμε». «Παραδοθείτε Τούρκοι ή θα χαθείτε όλοι». Τότε πήρε ένα μεγάλο πανικό ο Τουρκικός στρατός και δεν ήξεραν που να φύγουν. Όσοι προχώρησαν στις πόρτες δεν γλίτωσε κανένας. Άλλοι πηδούσαν από τους γκρεμούς, άλλοι σκοτώνονταν μέσα στις σπηλιές, όπου εκείνη την ώρα

εκτελούσαν τους Έλληνες και άλλοι παραδίνονταν. Αλλά ο κύριος όγκος του στρατού συγκεντρώθηκε μέσα στο χωριό και ανεβήκανε στο καμπαναριό και σηκώσανε άσπρη σημαία και φωνάζανε: «άτμαγουν ουρουμλάρ τεσλίμ ολούρουζ» (μην ρίχνεται Ρωμιοί, δεχόμαστε να παραδοθούμε) και συνεχώς χτυπούσαν την καμπάνα.

Ο καπετάν Πώργης μόλις άκουσε τους πυροβολισμούς εναντίον των Τούρκων, κατάλαβε ότι ήρθε ενίσχυση από τον Κοτζά Αναστάς και πήρε μέρος στη μάχη κι αυτός. Το μεσημέρι ανταμώθηκε με τις ομάδες του Μιχάλ αγά και Καραφίλου. Το βραδάκι πήραν την απόφαση να ανοίξουν τις πόρτες για να φύγει ο στρατός, γιατί δεν μπορούσαν να αιχμαλωτίσουν τόσους άνδρες με τις λίγες δυνάμεις τους.

Οι καπεταναίοι πήραν απόφαση να εκτελεστούν οι αιχμάλωτοι. Ο Μιχάλ αγάς, ο Καραφίλος και ο Π. Τσαουσίδης δεν δέχτηκαν την εκτέλεση των Τούρκων αιχμαλώτων. Ο Μιχάλ αγάς, που ήταν πιο πειστικός, με επιχειρήματα απέτρεψε την εκτέλεση: «Να μη κάνουμε το ίδιο με τους Τούρκους, είπε, και μετά υπάρχει ο κίνδυνος αντιποίνων. Πολλοί δικοί μας είναι στις τουρκικές φυλακές και πολλά γυναικόπαιδα στις εξορίες θα είναι στη διάθεση των Τούρκων που με το δικαιολογητικό αυτό θα τους εκτελέσουν». Έτσι απέφυγαν την εκτέλεση.

Τα χαράματα οι Τούρκοι ανιχνευτές του στρατού όταν είδαν ότι κανένας δεν υπήρχε στις πόρτες, από το ελεύθερο μονοπάτι έφυγαν πανικόβλητοι στην Έρπαα. Εκατοντάδες Τούρκοι τραυματίες γέμισαν τα νοσοκομεία, τα χάνια και τα ξενοδοχεία. Όλα είχαν γίνει νοσοκομεία. Ο υπόλοιπος στρατός έφυγε στην Άγκυρα. Εκεί πήραν την ανάσα τους. Από τότε δεν ξαναήρθαν να μας πολεμήσουν. Όταν ακούγανε «Κοτζά Αναστάς», έτρεμε όλη η Τουρκία. Ο Μιχάλ αγάς με τον Καραφίλο κυρίεψαν 5 πολυβόλα, 1.500 όπλα, 50 μουλάρια, άφθονα πυρομαχικά και τρόφιμα. «Μάσαμε και θάψαμε τους νεκρούς μας. Σε ένα σημείο βρήκαμε μια μητέρα με το παιδί της. Τους είχαν σουβλίσει σαν το Αθανάσιο Διάκο. Το θέαμα μας αγρίεψε. Δεν θέλαμε να δούμε Τούρκο στα μάτια μας και το μίσος μέσα μας φούντωσε περισσότερο».

Μετά από 4 μέρες έστειλαν οι Τούρκοι φορεία και άμαξες για την περισυλλογή των δικών τους νεκρών. Αυτό έγινε μετά από διαπραγματεύσεις και αφού πήραν την άδεια του Κοτζά Αναστάς.

Μετά από τη μεγαλειώδη νίκη μας έγινε η αποτίμηση του αποτελέσματος. Η καρτερία των γυναικόπαιδων και η μαχητικότητα

των πολεμιστών μας ήταν οι βασικοί συντελεστές της επιτυχίας. Αλλ' όμως κατά γενική ομολογία οι πρωταγωνιστές του θριάμβου υπήρξαν οι καπεταναίοι Μιχάλαγας και Καραφίλος. Όλο το σχέδιο ενεργείας και η υλοποίησή του ανήκει σ' αυτούς. Το τέχνασμα όμως που μετέτρεψε τους Τούρκους από πολιορκητές σε πολιορκούμενους, ανήκει αποκλειστικά στον Μιχάλ αγά. Ο Θ. Δεληγιαννίδης γράφει στα απομνημονεύματά του: «**Της μεγάλης μάχης της Ταζλού πρώτοι καπεταναίοι ήταν ο Μιχάλ αγάς από το Φεριζ Νταγ και ο Καραφίλος από το Εντίκ Πινάρ**».

Του Μιχάλ αγά

-Τι ταραχή μεγάλη, στις Ταζλούς το λημέρι;
-Ο Μιχάλ αγάς πολεμάει το τούρκικο ασκέρι.

Τα παλικάρια του σύναξε και συμβουλές τα δίνει:
Όσο είμαστε ζωντανόι, ποτέ προσκυνημένοι.

Τρεις μέρες επολέμαγε, δίχως ψωμί να φάει.
-Σίδερο κάντε την καρδιά, μ' ελπίδα το τουφέκι
της Ρωμοσούνης στον εχθρό, φωτιά κι αστροπελέκι!!

Άναψαν γύρω οι λαγκαδιές, το Μπουγαλή βογγάει,
τα παλικάρια στέλνουν φωτιές, βροντές κι αστροπελέκια.

Τρανάχθηκε συθέμελα, το τούρκικο τ' ασκέρι
της Ταζλούς ο λυτρωμός, τη λευτεριά έχει φέρει.

Δόξα στον Μιχάλ αγά, για την τρανή τη νίκη
που έσωσε γονείς, παιδιά, απ' του εχθρού τη φρίκη.

A.A.Σ.

Η νίκη μας γιορτή

Λημέρια, λόγγοι και βουνά, σπηλιές και καταράχια
με το φαράγγι της Ταζλούς, υμνούν τα παλικάρια.

Δεν λύγισαν, δεν προσκύνησαν, στο τούρκικο ασκέρι,
στην πείνα, στη δίψα, στην ταραχή, στου χάρου το καρτέρι.

Γέροι, γυναίκες και παιδιά, μες στις σπηλιές κρυμμένοι
της Μοίρας τους άμοιρα πουλιά, όλοι τους λαβωμένοι.

Μήτε το δάκρυ το πικρό, μήτε το μοιρολόι
τα πάθη τους παρηγορούν, θλιμμένοι στέκουν όλοι.

Κι ακούγεται βροντερή, του καπετάνιου η φωνή:
Αδέλφια μου, ας κάνουμε, τη νίκη μας γιορτή!

Α.Α.Σ.

Κοτζάμπιγικ –Μεγαλομούστακας (Γιώργη Αγάς)
Ο οπλαρχηγός του Ταζλού Ντερεσί

Κοτζάμπιγικ τον λέγανε, γιατί ήταν μουστακαλής
που το λημέρι φύλαγε, σαν άλλος Ηρακλής.

Σαν κάστρο στέκει ακλόνητος, με εθναρχική λεβεντιά
των κατατρεγμένων υπερασπιστής, η μόνη παρηγοριά.

Με τη φωνή την βροντερή, θάρρος κι ελπίδα δίνει
των γενοκτόνων την ορμή, διόλου δεν αφήνει.

Γέρους, γυναίκες και παιδιά, στου Μπουγαλή τα δάση
προστάτευε μερόνυχτα, με τη γενναία δράση.

Στην Ελλάδα πρόσφυγας, έμεινε λησμονημένος
και στο χωριό Βατόλακκος, πέθανε πικραμένος.

Α.Α.Σ.

Σκοτώσαμε τα παιδιά μας

Ο τουρκικός στρατός μας είχε περικυκλώσει. Όλο το βουνό και οι χαράδρες σείονταν από τις εκρήξεις και τους πυροβολισμούς. Οι Τούρκοι μπήκαν στο δάσος και άρχισαν να το χτενίζουν. Μας είχαν ζώσει απ' όλες τις μεριές. Ακούγαμε από μακριά τις φωνές τους: «Ρουμλάρ κορκμαγίν, τεςλίμ ολουνούζ» (Ρωμιοί μη φοβάστε, παραδοθείτε). Οι οπλίτες μας στις κρίσιμες εκείνες ώρες δεν μπόρεσαν να κάνουν έφοδο για να σπάσουν τον κλοιό των Τούρκων πραγματοποιώντας έξοδο. Κάθε προσπάθεια θα ήταν μάταιη. Τότε ο καπετάν Γιώργης (Κοτζάμπιγικ, Μεγαλομούστακας) αποφάσισε να κρυφτούμε όλοι μαζί άνδρες, γυναίκες και παιδιά μέσα σε σπήλαια του φαραγγιού. Τα παιδιά όμως θα πρόδιδαν τη θέση μας. Τα μωρά έκλαιγαν και άλλα μεγαλύτερα ήταν άρρωστα και έβηχαν. Ο έσχατος κίνδυνος στάθηκε απάνω από τα κεφάλια μας. Η οδυνηρή απόφαση πάρθηκε: Να σκοτώσουμε τα μωρά και τα παιδιά που έβηχαν.

Μίλησε πρώτος ο αρχηγός. Με φωνή τρεμάμενη ανακοίνωσε την απόφαση και προέτρεψε τις μανάδες και τους πατεράδες να κάνουν κάτι που δεν μπορούσε να φανταστεί ο ανθρώπινος νους:

Να σκοτώσουν τα ίδια τα παιδιά τους. Οι γυναίκες άρχισαν να κλαίνε και να θρηνηολογούν σφίγγοντας τα παιδιά στην αγκαλιά τους. «Χωριανόι, είπε, ακούστε με. Κι εγώ πονάω, όπως πονάτε κι εσείς. Σε λίγο όμως κανείς μας δεν θα είναι ζωντανός. Οι Τούρκοι πλησιάζουν. Δεν πρέπει να μας βρουν. Είσαστε νέοι και θα αποκτήσετε κι άλλα παιδιά, που θα τα μεγαλώσετε σαν άξιοι γονείς. Σφίξτε την καρδιά σας και ο Θεός ας μας συγχωρέσει. Έχω κι εγώ παιδί. Θα αρχίσουμε από το δικό μου. Πάρτε το γιατί δεν το λέει η καρδιά μου να σκοτώσω το παιδί μου».

Μια βουβαμάρα απλώθηκε στο πονεμένο πλήθος. Ο καθένας έκανε κόμπο τον πόνο του και ακολούθησαν το παράδειγμα του αρχηγού. Παράδωσαν τα παιδιά στους άνδρες που τους ανατέθηκε να παίξουν τον άχαρο ρόλο του εκτελεστή-δήμιου. Αυτοί ένα ένα στραγγάλισαν τα παιδιά. Ο Λεόντιος, εγγονός του παπα-Γιώργη και γιος του αντάρτη Σταμπολίδη Γεώργιου, ήταν 8 χρονών. Οι συνομήλικοί του δεν ήταν στο πρόγραμμα εκτέλεσης. Είχε όμως τραυματιστεί και το τραύμα του δημιουργούσε πόνο και υψηλό πυρετό. Παραμιλούσε και πότε-πότε έβγαζε κραυγή πόνου. Ένας αντάρτης τον άρπαξε από την αγκαλιά της μάνας του και χούφτωσε το λαιμό του να τον πνίξει. Για μια στιγμή φάνηκε πως όλα είχαν τελειώσει. Η μάνα (Σοφία Σταμπολίδου, Κοτζιά Σοφία) από ένστικτο όρμησε πάνω του. Ένας άλλος αντάρτης πήρε τον Λεόντιο στα χέρια του μισοπεθαμένο και με διάφορες κινήσεις σαν πρώτη βοήθεια τον συνέφερε. Τον έσωσε.

Μετά την ανταλλαγή ο Λεόντιος με τους γονείς του εγκαταστάθηκε στο Βατόλακκο Γρεβενών. Μετά από μερικές δεκαετίες τον επισκέφτηκαν ο παραλίγο «φονιάς» και ο «σωτήρας» του. Ο Λεόντιος ήταν παπάς του χωριού στο Βατόλακκο, ενώ αυτοί είχαν εγκατασταθεί στα χωριά της Κατερίνης. Διηγήθηκαν το περιστατικό και γελούσαν. Δεν έλειψαν και τα κλάματα από τη συγκίνηση που έφερε η ανάμνηση πονεμένων χρόνων.

Ποιος είναι όμως ο επίλογος της δραματικής ιστορίας που γράφτηκε στο βουνό Μπογαλή; Ο Σάββας Κ. Ασλανίδης από το Κιζολτουρέν γράφει: «Ακούγαμε τον κρότο από τα τηλεβόλα των Τούρκων. Τρέξαμε τότε εγώ, ο Σάββας Σαββίδης και ο Σάββας Καραγιαννίδης και βρήκαμε τον καπετάνιο Αναστάση Σαββίδη. Μάσαμε τους άνδρες μας και όλοι μαζί ξεκινήσαμε να σώσουμε τα γυναικόπαιδα. Στείλαμε αγγελιοφόρο στον Κοτζιά Αναστάς να μας βοηθήσει, αν και είχαμε λίγες ελπίδες πως θα προλάβει, λόγω

της μακρινής απόστασης που μας χώριζε. Ανεβήκαμε στο βουνό Μπογαλή και τα ξημερώματα φτάσαμε έξω από το χωριό Ταζλού. Το χωριό ήταν έρημο και υποθέσαμε πως η καταστροφή είχε γίνει. Έρποντας πλησιάσαμε στις θέσεις των Τούρκων και τους αιφνιδιάσαμε. Η μάχη κράτησε λίγες ώρες. Οι Τούρκοι τράπηκαν σε φυγή, αφήνοντας νεκρούς και τραυματίες. Μάσαμε γύρω στα 30 όπλα και αρχίσαμε να αναζητούμε τα γυναικόπαιδα.

Ενώ βαδίζαμε μέσα στο δάσος, βρεθήκαμε μπροστά σε ένα τρομακτικό θέαμα. Τριάντα δυο παιδιά κείτονταν νεκρά. Προχωρήσαμε σ' ένα βαθύ φαράγγι κι αρχίσαμε να φωνάζουμε: «Αδέλφια, μη φοβάστε! Οι Τούρκοι έφυγαν, βγείτε από τις κρυψώνες σας!» Βγήκανε τότε ο καπετάν Γιώργης, οι αντάρτες και τα γυναικόπαιδα από τη σπηλιά όπου κρύβονταν. Κατευθύνθηκαν στο χώρο του μαρτυρίου. Πέσανε πάνω στα νεκρά σώματα των παιδιών τους και άρχισαν ένα ατέλειωτο συγκλονιστικό μοιρολόγι που θύμιζε αρχαία τραγωδία. Όταν άκουσαν τους σπαρακτικούς θρήνους των γυναικών οι σκληροτράχηλοι πολεμιστές, λύγισαν και άρχισαν κι αυτοί να ολοφύρονται γοερά. Οι θρήνοι, τα κλάματα, τα δάκρυα και τα αναφιλητά από το μοιρολόγι επισκίασαν κάθε λογική και φαντασία. Κυριάρχησε το συναίσθημα και ο ψυχικός σπαραγμός. Το φαράγγι αντηχούσε από τους γόους και τους σπαραγμούς χωρίς τελειωμό. Χρειάστηκε η ψύχραιμη και επιτακτική φωνή του καπετάνιου: «Φτάνει! Μας περιμένουν πιο δύσκολες μέρες. Υπομονή κι ο Θεός θα μας βοηθήσει να σωθούμε και να επιζήσουμε. Οι αθώες ψυχές τους είναι στην αγκαλιά του Θεού. Εύχομαι να μας συγχωρέσουν για την πράξη μας. Η θυσία τους μας έσωσε. Αιωνία τους η Μνήμη!»

Τα παρήγορα λόγια του λειτούργησαν σαν βάλαμο στις θλιμμένες ψυχές τους. Μονομιάς σταμάτησαν οι θρήνοι κι όλα πήραν το δρόμο της σκληρής πραγματικότητας. Ετοιμάστηκαν και κήδευσαν σύμφωνα με τα ταφικά έθιμα τους νεκρούς τους. Οι παπα-Γιώργης έψαλε τη νεκρώσιμη ακολουθία και έβαλαν τα παιδιά σε κοινό τάφο. Τοποθέτησαν έναν ξύλινο σταυρό φτιαγμένο πρόχειρα από τα ξύλα του δάσους του Ταζλού Ντερεσί.

Απορία

Με τα λυπημένα μάτια τους τα υγρά, του ποτηριού τους του καημού οι πρόσφυγες
αργοτσουγκράνε στο τραπέζι τις κούπες, κι ο νους τους τρέχει

στης Ταζλούς τη συμφορά.

Σιγανά βουβές θλιμμένες μνήμες, αμείλικτα ρωτάνε:

Τι έχει η καρδιά μας και πονεί; κι είναι γεμάτη σπαραγμό η ψυχή τους!

Οι παππούδες παλαιίμαχοι και μαζί οι πατεράδες δεύτερης γενιάς,
δακρύζουν, σκύβουν απαρηγόρητα, βρέχουν βουβά τα χείλια τους με κρασί.

Ανοίγουν το παλιό αιματοβαμμένο σημειωματάρι, που είναι της Μνήμης θυμιατό
και διαβάζουν τα περασμένα του πόνου τ' αλφαβητάρι, γιατί ήπιαν της Λήθης το πιστό.

Αναστενάζουν, τα στήθη τους χτυπούνε, και οι Ερινύες με σουβλερές βελονιές
το είναι τους τρυπούνε: πώς στραγγάλισαν τα παιδιά τους, απορούνε!

A.A.Σ.

Το πλημμυρισμένο ποτάμι

«Ήμασταν στο Τσοπού Ντερέ. Ήταν τέλη Γενάρη με αρχές Φλεβάρη. Έκανε κρύο πολύ κι έριχνε χιονόνερο. Ο Λιβιά πασάς μας χτύπησε. Οι καπεταναίοι μας Παυλόγλου Πιάννης, Καρυπίδης, Καραάκωτας, **Δελή Σωκράτης** και Τσακίρ Γαλιόν (Γεώργιος Τσακίρης) δεν άφηναν τους Τούρκους να μπουν στην περιοχή μας. Αλλά το κακό έγινε. Ο Δελή Σωκράτης (Λαζαρίδης Σωκράτης) και ο Γεώργιος Τσακίρης μαλώσανε και άφησαν τα φυλάκιά τους αφρούρητα. Οι Τούρκοι βρήκαν την ευκαιρία και μπήκαν στην περιοχή μας. Τρεις μέρες το Τσοπού Τερέ ήταν κόλαση. Οι Τούρκοι πυροβολούσαν από τέσσερα σημεία, με μυδράλια, κανόνια και όπλα. Από τον ουρανό έπεφτε το μολύβι σαν φωτιά και σκόρπιζε το θάνατο. Στο φυλάκίό μας σκοτώθηκαν ο Σάββας και ο Κυριάκος από την Ταζλού. Τρομάξαμε και αφήσαμε τις θέσεις μας και τρέχαμε να σωθούμε. Σε λίγο κι άλλα φυλάκια έπεσαν. Όλο το δάσος γέμισε από τις κραυγές, τα ουρλιαχτά και τα κλάματα από τις γυναίκες. Αρχισε ο στρατός να σφάζει τον κόσμο και να αιχμαλωτίζει γυναικόπαιδα.

Εμείς ομάδα ομάδα ακολουθούσαμε τους καπεταναίους. Προχωρούσαμε προς το ποτάμι». «Η ομάδα η δική μου λίγο έλειψε και

θα έπεφτε στα χέρια των Τούρκων. Είχαν πλησιάσει κι ακούγαμε τις φωνές τους. Τότε ο Τσακαλίδης Στυλιανός τους πυροβόλησε. Αυτοί νόμισαν πως είμαστε πολλοί με όπλα, έπεσαν κάτω για να καλυφτούν. Βρήκαμε την ευκαιρία και αρχίσαμε να τρέχουμε. Σουρούπωνε όταν φτάσαμε στο ποτάμι. Εκεί συναντήσαμε και τους άλλους χωριανούς και άλλους από τα χωριά Φάταρα, Κελεμίτς, Κίζολτουρεν, Χατζήμπεη.

Το ποτάμι ήταν πλημμυρισμένο. Οι πρώτοι που προσπάθησαν να περάσουν, παρασύρθηκαν από τα νερά. Ζητούσαν απεγνωσμένα βοήθεια. Το πάθημά τους μας φόβισε περισσότερο και η αγωνία φούντωσε. Οι καπεταναίοι συγκεντρώθηκαν κι έκαναν σύσκεψη για το πώς θα περάσουμε το ποτάμι. Αργούσαν να πάρουν κάποια απόφαση ενώ άρχισε να νυχτώνει. Απελπιστήκαμε. Τότε ακούστηκε η διαπεραστική και επιτακτική φωνή της πατσή Δέσποινας (Κούρτογλου Δέσποινα, μητέρα του Δημοσθένη). Ήταν παρχαρομάνα, γιαϊλά πασί, γυναίκα γενναία και δραστήρια. «Τι κάθεστε έτσι; Οι Τούρκοι είναι κοντά. Τι άνδρες είστε; Ένα ποτάμι δεν μπορείτε να περάσετε;»

Είχαμε πάντα μαζί μας πολλές τριχιές καμωμένες από λινάρι. Με αυτές κατασκευάζαμε τις καλύβες και κρεμούσαμε τα δέρματα. Με τις τριχιές κατεβαίναμε από τα βράχια στις σπηλιές, όπου βρίσκαμε προστασία όσες φορές μας χτυπούσαν οι Τούρκοι. Έμασαν όλες τις τριχιές και τις ένωσαν. Σχημάτισαν τότε δυο σειρές τριχιές. Τις δυο άκρες η Πατσή Δέσποινα έδεσε στο σαμάρι του αλόγου της, ενώ τις άλλες δυο άκρες τις έδεσαν στα δέντρα της όχθης. Καβάλησε στο άλογό της σαν Αμαζόνα και πρόσταξε: «Άντε, γιαβρούμ, ξεκίνα!». Το άλογο, που είχε περάσει μαζί της τόσα χρόνια στα παρχάρια, υπάκουσε και ρίχτηκε στο ποτάμι. Κολύμπησε με δυσκολία αλλά κατάφερε να περάσει απέναντι. Το πλήθος με κομμένη ανάσα παρακολουθούσε την επική προσπάθεια μιας γυναίκας που έκανε τους άνδρες να χαμηλώσουν το βλέμμα τους. Οι άνδρες άρχισαν πιάνοντας τα σχοινιά να περνάνε τα γυναικόπαιδα. Τα νερά ήταν παγωμένα, γι' αυτό συμφώνησαν οι άνδρες που περνούσαν τον κόσμο απέναντι, να μην διασχίσουν οι ίδιοι πολλές φορές τα νερά. Όσοι, ιδίως νέοι, απήφησαν τον κίνδυνο από τα κρύα νερά κι έκαναν πολλές διαδρομές, έπαθαν κρυοπαγήματα και τις επόμενες μέρες 2-3 πέθαναν.

Υπήρχαν όμως αρκετοί από τα άλλα χωριά που φοβήθηκαν να περάσουν το ποτάμι και προτίμησαν να πάνε στο Άκ Νταγ, όπου

τις επόμενες μέρες τους ανακάλυψαν οι Τούρκοι και τους αποδεκάτισαν. Όσοι γλίτωσαν τη σφαγή, πέθαναν από τις κακουχίες και το κρύο. Εμείς πήγαμε στην Ταζλού, στο λημέρι μας. Ο λαός θρήνησε το πάθημά μας στο Τσοπού τερέ.

Στο Τσοπού ντερέ με λαβώσανε - ζωντανό στο τάφο με βάλανε.

Τρέχει το μαύρο αίμα μου - πάνω στις μαύρες πέτρες.

Χαιρετίσματα να πάτε στους συντρόφους...

Το Τσοπού Ντερεσί είναι γεμάτο πεύκα - και τα νερά του είναι καταματωμένα

απ' το αίμα των Ρωμιών που σφάζανε - απ' τ' αδέλφια μας τα αδικοχαμένα.

Μνημόσυνο

Στο Τσοπού Ντερέ σταμάτησε, της φρίκης το ρολόι
κι έγινε της Ρωμοσύνης ο πόνος, μοιρολόι.

Του Τσοπού Ντερέ ο Γολγοθάς, κρανίου τόπο μοιάζει,
κάθε Ρωμιός κι ένας σταυρός, σαν μάρτυρας φαντάζει.

Αχολογούν οι θρήνοι, ο σπαραγμός φουντώνει,
μάτωσε η Ανατολή, ο Τούρκος μας σκοτώνει.

Για το μεγάλο χαλασμό, της μάνας η κατάρα,
μνημόσυνο στους άταφους, της λευτεριάς λαχτάρα.

Στο φρικτό φονικό, στα ματωμένα μέρη
μάρτυρας στέκει ο Θεός, που μ' αγιασμό τα ραίνει.

Του Τσοπού Ντερέ φαντάσματα, σκελετωμένοι πόθοι
της Μνήμης τα χαλάσματα, του Γένους μας τα πάθη.

A.A.Σ.

Κοτζά Σοφία Παπαδοπούλου-Σταμπουλίδου

Το μαρτύριο της Αρκαδίας

Στις 29 Ιουλίου 1921 οι Τούρκοι μας χτύπησαν στο Τσοπού Ντερέ. Από τα Φυλάκια μάς ειδοποίησαν οι αντάρτες πως ο τουρκικός στρατός περικυκλώνει την περιοχή μας. Ο Παυλόγλου Γιάννης, που ήταν ο καπετάνιος μας, πρόσταξε τους άνδρες να απομακρυνθούν στα πιο ψηλά μέρη του βουνού, για να μην πέσουν στον κλοιό των Τούρκων. Έτσι γινόταν κάθε φορά που μας χτυπούσαν οι Τούρκοι. Οι αντάρτες ξέφευγαν από τον κλοιό, για να μην απο-

κλειστούν και μετά απ' έξω οργάνωναν επίθεση και αποδεκάτιζαν τους Τούρκους. Τα γυναικόπαιδα άφησαν τις καλύβες και έτρεξαν να κρυφτούν στο δάσος.

«Εγώ είχα τα δυο παιδιά μου. Μαζί μου ήταν άλλες δυο με ένα παιδί η καθεμία και η Αρκαδία, δασκάλα, γυναίκα του Ιστίλ Χοτζά (Τσακαλίδη Στυλιανού), με ένα αγόρι κι ένα κορίτσι 4 και 6 χρονών. Καθώς τρέχαμε, στο ρέμα είδαμε έναν πελώριο κορμό δέντρου καταγής μέσα σε πολλά και ψηλά χόρτα. Τέτοιοι πεσμένοι κορμοί δέντρων υπήρχαν πάρα πολλοί στο δάσος που κρυβόμασταν. Ο κορμός όμως αυτός ήταν ο πιο κατάλληλος για κρυψώνα. Οι δυο γυναίκες και η Αρκαδία πρόλαβαν και μπήκαν κάτω από το δέντρο με τα παιδιά τους. Έτρεξα κι εγώ και έψαχνα να βρω θέση να κρυφτώ με τα παιδιά μου. «Σοφία, είπε η Αρκαδία, δεν χωράμε εδώ όλες, πήγαινε αλλού». Μέσα στην αγωνία μου είδα απέναντι μια τεράστια βατομουριά που κάλυπτε ένα μέρος σαν αλώνι. Σήκωσα τους πλοκάμους της βατομουριάς και πρόσταξα στα παιδιά μου να χωθούν από κάτω και να προχωρήσουν στις ρίζες της. Μετά μπήκα μέσα και τα πήρα στην αγκαλιά μου.

Σε λίγο ακούσαμε τους Τούρκους να μας φωνάζουν: «Μη φοβάστε, δεν θα πάθετε κακό. Σας φέραμε τρόφιμα για σας και τα παιδιά σας. Παραδοθείτε». Πλησίασαν στο πεσμένο δέντρο, είδαν τα χνάρια στα πατημένα χόρτα και τις βρήκαν. Τις έβγαλαν βίαια έξω κι άρχισαν να τις σχίζουν τα ρούχα. Εγώ έβαλα πάνω στα κεφάλια των παιδιών μου την ποδιά μου για να μη βλέπουν και τρομάζουν. Άρχισαν να τις βιάζουν. Τα παιδιά ήταν απαρηγήρητα. Έκλαιγαν απελπισμένα. Ένας Τούρκος τα ξάπλωσε και με το μαχαίρι τα χτύπησε στο λαιμό. Οι γυναίκες κραύγαζαν. «Θεέ μου, είπα, ρίξε αστροπελέκι πάνω στους κακούργους». Αφού κόρεσαν τα κτηνώδη ένστικτά τους, ξάπλωσαν γυμνές τις γυναίκες κατά μήκος του κορμού του δέντρου και με ένα τσεκούρι τις αποκεφάλισαν. Οι σπαρακτικές κραυγές τους λάβωσαν τις καρδιές μας και μείναμε απροστάτευτες στα χέρια της τύχης».

Η Ιωαννίδου Μαρία, αδελφή του Τσακαλίδη Στυλιανού διηγείται: «Έτρεξα κι εγώ να κρυφτώ με τις άλλες γυναίκες. Καμία δεν με δέχθηκε, γιατί το παιδί μου ήταν μικρό και φοβόνταν μήπως κλάψει και προδοθεί η θέση μας. Κατέβηκα τότε μια πλαγιά, πέρασα κάθετα ένα δρομάκι και κρύφτηκα απέναντι μέσα στους θάμνους. Μετά από λίγο πέρασαν από το δρομάκι οι Τούρκοι καβάλα στ' άλογα. Περνούσαν πολύ κοντά μου και νόμισα για μια στιγμή πως

θα με ανακαλύψουν. Πάνω στο πανικό μου έσφιξα απότομα στην αγκαλιά μου το παιδί μου από φόβο μήπως κλάψει. Όταν απομακρύνθηκαν οι Τούρκοι, χαλάρωσα τα χέρια μου. Είδα τότε με πόνο πως το παιδί μου είχε πεθάνει από ασφυξία».

Οι αντάρτες χτύπησαν από τρία σημεία τους Τούρκους και τους έτρεψαν σε φυγή. Μας ελευθέρωσαν. Ο Τσακαλίδης έπεσε πάνω από τα δυο παιδιά του και θρηνούσε απαρηγόρητα. Το κοριτσάκι ήταν ακόμη στη ζωή, γιατί ανοιγόκλεινε το καημένο τα χείλη του. Προσπάθησαν να το σώσουν αλλά όμως μάταια. Το συμβούλιο των ανταρτών συμπαραστάθηκε και προσπαθούσε να τον παρηγορήσει: Ο Παυλίδης, ο Κοτζά Γιώργης, ο Νεόφυτος, ο Παυλόγλου, ο Κούρτογλου σχημάτισαν γύρω του ένα προστατευτικό ψυχολογικό κλίμα για να τον ηρεμήσουν. «Κουράγιο, του έλεγαν, είσαι νέος, θα ξαναπαντρευτείς και θα κάνεις και πάλι παιδιά». Το ίδιο έκαναν και στους άλλους αντάρτες που είχαν χάσει τις γυναίκες και τα παιδιά τους.

Βρέθηκαν σε άλλα σημεία του δάσους κι άλλα άτυχα θύματα. Ο άλλος παπάς του χωριού βρέθηκε αποκεφαλισμένος με την κόρη, τις νύφες και τα εγγόνια του. Κι άλλες τέσσερις γυναίκες κατακρεουργημένες. Θρηνούσαμε όλοι με λυγμούς για τις συμφορές μας που δεν είχαν τελειωμό. Πήγαμε στις καλύβες μας. Οι Τούρκοι τις είχαν ρημάξει. Δεν είχαν αφήσει τίποτε οι βάρβαροι. Αποφασίσαμε τότε να φύγουμε. Φύγαμε και πήγαμε στην Ταζλού για περισσότερη ασφάλεια.

Μετά από ένα μήνα ήρθαν και μας βρήκαν δυο γυναίκες σε πολύ κακή κατάσταση. Η μια ήταν η Κανή Χατζηβασιλειάδου. Τις είχαν ανακαλύψει στο Τσοπού Ντερέ οι Τούρκοι και τις μαχαίρωσαν σε διάφορα μέρη του σώματός τους. Νόμισαν ότι ήταν νεκρές. Ήταν γύρω στις 9 γυναίκες. Οι δυο, μετά από λίγες μέρες συνήλθαν και ζούσαν τρώγοντας χόρτα, κουκουνάρια και χελώνες. Όταν έφτασαν στο λημέρι μας, έμοιαζαν με φαντάσματα. Οι πληγές τους είχαν γεμίσει με σκουλήκια και το δέρμα τους σ' όλο το σώμα ήταν μελανιασμένο. «Τις πήγαμε στο ποτάμι και με κοφτερές πέτρες απομακρύναμε τα σκουλήκια. Πλύναμε καλά τις πληγές και τις επόμενες μέρες με τις περιποιήσεις μας συνήλθαν. Και οι δυο έγιναν καλά και με την Ανταλλαγή ήρθαν στην Ελλάδα και απέκτησαν παιδιά και εγγόνια.

Η νίκη μας στο Τσοπού Ντερέ

Στις 4 Οκτωβρίου 1921 οι Τούρκοι περικύκλωσαν το Τσοπού Ντερεσί. Οι δικοί μας ήταν πάνω από 400 οπλοφόροι και πολλοί οπλαρχηγοί που ήταν όλοι τους έμπειροι πολεμιστές. Από το χωριό μας ήταν ο καπετάν Παυλόγλου Γιάννης, ο Χαραλαμπίδης Γεώργιος (Κοτζά Γιώργης), ο Τσακαλίδης Στυλιανός, ο Κούρτογλου Στυλιανός (Χάιτας), ο Χαλάτσογλου Δημήτριος (Χαλάτς Τιμίτ), ο Ιωαννίδης Βασίλειος, ο Κούρτογλου Ελευθέριος, ο Καρυπίδης Αναστάσιος κ.ά.

Από τα άλλα χωριά Κελεμίτς, Φάταρα, Ταζλού, Κιζολτουρέν, Χατζήμπεη, ήταν ο Σάββας Σαββίδης, ο Σάββας Ασλανίδης, ο Ελευθέριος Τσακίρ Γαλλιόν, ο Ντελή Σωκράτης, ο Δεληογλανίδης Κώστας (Καράκοτας). Τα γυναικόπαιδα βρήκαν προστασία στις μεγάλες σπηλιές. «Οι άνδρες μας βοήθησαν με τις τριχιές και τα σκαλοπατάκια που είχαν κάνει στα βράχια να μπούμε σε μια μεγάλη σπηλιά. Περάσαμε όλοι. Πρόσβαση στη σπηλιά από άλλο μέρος εκτός από τα σκαλοπατάκια του βράχου και ένα δρομάκι, δεν υπήρχε. Το στόμιο της σπηλιάς φύλαγε ο παπα-Γιώργης, που είχε αναλάβει την ευθύνη προστασίας μας. Του είχαν δώσει ένα όπλο με την εντολή να πυροβολεί όποιον Τούρκο στρατιώτη έβλεπε να πλησιάζει το δρομάκι που οδηγούσε στη σπηλιά. Ο συνωστισμός όμως ήταν πολύ μεγάλος. Η σπηλιά αεριζόταν μόνο από το στόμιο που ωστόσο ήταν φραγμένο από το πλήθος. Ήταν ασφυκτικά γεμάτη η σπηλιά. Κινδυνεύαμε να πεθάνουμε, ιδίως αυτοί που ήταν στο βάθος της σπηλιάς, από ασφυξία. Άρχισαν να καλούν σε βοήθεια. «Θα σκάσουμε, κάντε κάτι!»

Μπροστά στον κίνδυνο να σκάσουμε από έλλειψη αέρα, πήραμε μια οδυνηρή απόφαση: Να πετάξουμε στον γκρεμό όλα τα άτομα περασμένης ηλικίας. Με πόνο είδαμε τα αγαπημένα μας πρόσωπα να πετιούνται στον γκρεμό, να τσακίζονται στα βράχια και να πέφτουν στο βάραθρο. Ήρθαν και πήραν τον παπού μου. Έκλαψα αλλά είχαμε όλοι καταλάβει πως δεν γινόταν αλλιώς. Από την οροφή της σπηλιάς έσταζε νερό που γινόταν από την αναπνοή μας. Όσοι δεν άντεχαν τη δίψα, άνοιγαν το στόμα τους για να πιούν τις σταγόνες. Πυροβολισμοί, και κρότοι οβίδων συγκλόνιζαν όλο το βουνό. Τις πρωινές ώρες είχαν κοπάσει οι αντίλαλοι των όπλων και φαινόταν όλα ήρεμα. Ήρθαν οι άνδρες χαρούμενοι και με τον αέρα του νικητή μας ανακοίνωσαν πως νικήσαμε. Με ανακούφιση βγήκαμε από τη σπηλιά. Το θέαμα όμως που αντικρίσαμε κοιτάζο-

ντας στον γκρεμό ήταν απογοητευτικό. Στους πρόποδες των βράχων κείτονταν τα πτώματα των δικών μας, που τους είχαμε πετάξει στη διάρκεια της νύχτας. Μερικοί, ιδίως ηλικιωμένες γυναίκες, ζούσαν ακόμα. Ακούγονταν τα βογγητά τους. Με πόνο οι οπλίτες μας έδωσαν τη χαριστική βολή ευθανασίας στα αγαπημένα μας πρόσωπα.

Μαζί όμως με τους δικούς μας κείτονταν και τα πτώματα 19 Τούρκων στρατιωτών με τον οπλισμό τους. Είχαν πέσει από το ύψος του γκρεμού καθώς έτρεχαν πανικόβλητοι για να σωθούν από τους δικούς μας που τους είχαν πάρει καταπόδι. Οι άνδρες έμασαν τα όπλα και τα στρατιωτικά ρούχα και μετά σε ένα ρέμα συγκέντρωσαν τα πτώματα των δικών μας και σε ένα άλλο ρέμα πιο πέρα τα πτώματα των Τούρκων στρατιωτών και τα σκέπασαν με πέτρες και ξύλα.

Οι άνδρες κράτησαν τα γυναικόπαιδα μακριά, που παρά την απόσταση, ακούγονταν οι θρήνοι και τα μοιρολόγια τους που έκαναν και τους άνδρες να κλάψουν. Ο παπάς διάβασε τη νεκρώσιμη ακολουθία πάνω στο κοινοτάφιό μας κι ένας αντάρτης κατασκεύασε έναν ξύλινο σταυρό και τον στέριωσε στον τάφο.

Φάγαμε τα τσαρούχια μας

Ο χειμώνας στο Τσοπού Ντερέ ήταν βαρύς. Το χιόνι είχε σκεπάσει με ένα παχύ στρώμα το λημέρι μας. Οι άνδρες καθημερινά καθάριζαν τις στέγες από τις καλύβες μας από τα χιόνια. Το κρύο ήταν τσουχτερό. Μαζεύαμε ξερά κλαδιά και κούτσουρα και τα δίναμε φωτιά. Την ημέρα ο καπνός φαίνεται από πολύ μακριά. Γι' αυτό τις φωτιές τις ανάβαμε νύχτα, για να μη προδώσουμε τις θέσεις μας στους Τούρκους. Οι φλόγες δεν φούντωναν γιατί ήταν μέσα στις καλύβες. Όταν «έπεφτε» ο καπνός, καθόμασταν γύρω και ζεσταινόμασταν. Μετά φέραμε τα κάρβουνα στις σπηλιές και στις καλύβες μας. Πάνω στα κάρβουνα ψήναμε τα βαλάνια που μαζεύαμε το φθινόπωρο. Ψήναμε τα κρέατα από τα ζώα που φέρναμε από τα τούρκικα χωριά. Με τα δέρματα στρώναμε το δάπεδο από τις καλύβες μας και τα δέρματα των μεγάλων ζώων τα κρεμούσαμε στα πλάγια σαν τοίχο για να μην κρυώνουμε. Ο χειμώνας όμως ήταν ατέλειωτος. Είχαν εξαντληθεί τα τρόφιμά μας. Το νερό δεν μας έλλειπε. Λιώναμε το χιόνι και πίναμε. Οι γυναίκες που βλέπανε τα παιδιά τους να πεινούν έλεγαν στους άνδρες να φέρουν τρόφιμα. Η εποχή όμως δεν επέτρεπε να δράσουμε. Εκτός

από το πολύ κρύο, ήταν και το χιόνι και οι λάσπες που πρόδιδαν τις μετακινήσεις μας. Οι Τούρκοι εξάλλου είχαν άλογα και κάθε μας προσπάθεια να χτυπήσουμε τούρκικα χωριά θα κατέληγε σε αποτυχία.

Οι γυναίκες όμως γκρίνιαζαν για την αδράνεια και την απραξία μας. «Θα πεθάνουν τα παιδιά, δεν καταλαβαίνετε;». Οι άνδρες απαντούσαν πως με το πολύ χιόνι θα ήταν αυτοκτονία να κατεβούμε από το βουνό στον κάμπο για να χτυπήσουμε τουρκικά χωριά. Έπρεπε όμως να βρούμε λύση για να αποφύγουμε τον θάνατο από την πείνα. Τα παιδιά άρχισαν να κλαίνε. Κάναμε σύσκεψη και οι καπεταναίοι έδωσαν διαταγή να πλύνουμε τα δέρματα που τα είχαμε στα δάπεδα από τις καλύβες. Τα βάλουμε στο χιόνι και τα τρίψαμε καλά. Αφαιρέσαμε τις τρίχες και με τα μαχαίρια κάναμε κομματάκια κομματάκια.

Είχαμε μάθει την τεχνική να ψήνουμε δέρματα: πετούσαμε τα κομματάκια πάνω στα κάρβουνα και μόλις γινόταν κουλούρα τα αρπάζαμε και τα μασούσαμε. Παροτρύναμε και τα παιδιά μας να κάνουν το ίδιο. Κάναμε οικονομία. Τρώγαμε ίσα-ίσα να συντηρηθούμε στη ζωή. Παρόλη την οικονομία που κάναμε στα δέρματα, εξαντλήθηκαν όλα τα αποθέματα. Κάναμε προσπάθεια να μασουμε χόρτα παραμερίζοντας τα χιόνια από τους θάμνους. Αυτό όμως δεν αρκούσε. Τα παιδιά υπέφεραν. Η πείνα δεν υποφέρεται. Τα χόρτα προκάλεσαν διάρροιες. Η κατάσταση ήταν απελπιστική. Πήραμε τότε απόφαση να μασουμε όλα τα τσαρούχια κι αυτά που φορούσαμε κι αυτά που είχαμε για τις μέλλουσες ανάγκες μας. Τρίψαμε τα τσαρούχια στο χιόνι και μετά τις βάλουμε μέσα στα καζάνια να μαλακώσουν. Την άλλη μέρα αρχίσαμε να τα κομματιάζουμε και να τα ψήνουμε. Μια χειμωνιάτικη μέρα ήταν ηλιόλουστη. Η κνίσα από τα καμένα λίπη είχε προσελκύσει τις μέλισσες του δάσους. Παρακολούθησα μια μέλισσα και βρήκα την κυψέλη. Ήταν ένα πελώριο δέντρο και στην κουφάλα του είχαν κάνει κυψέλη οι μέλισσες. Με χαρά γύρισα στις καλύβες και ενθουσιασμένος ανακοίνωσα την ανακάλυψή μου. Πήγαμε και με καπνό απομακρύναμε τις μέλισσες και πήραμε το μέλι. Η έρευνα συνεχίστηκε και σ' άλλα μέρη του δάσους. Ανακαλύψαμε κι άλλες κυψέλες. Το μέλι που μάσαμε ήταν αρκετό να θρέψει τα παιδιά και τους μεγάλους για αρκετές μέρες. Κι αυτό γιατί διαλύαμε το μέλι στο νερό και το πίναμε. Αυτό έκανε καλό. Έτσι το καταναλώναμε με μέτρο. Για ψωμί συνεχίσαμε να μαζεύουμε από τα πεύκα κουκουνάρια που τα

σπόρια τους ήταν νόστιμα και θρεπτικά.

Έτσι πέρασε κι εκείνος ο δύσκολος χειμώνας πάνω στα βουνά.

Σύμβαση της Ταζλού - Επαναπατρισμός Από το «Ημερολόγιο» του Γεώργιου Σταμπολίδη

«Στις 11 Οκτωβρίου 1922 έφθασε στην Ταζλού ο Λιβιά Πασάς με το στρατό του. Εμείς τρέξαμε στις θέσεις μας στα οχυρά και ετοιμαστήκαμε να τον αντιμετωπίσουμε. Στις 16 Οκτωβρίου ο Λιβιά Πασάς έστειλε έναν αξιωματικό απεσταλμένο και πρότεινε να σταματήσουμε τις εχθροπραξίες. Σε ένα κατάλληλο μέρος του βουνού συναντηθήκαμε και έκλεισε η συμφωνία. Ήταν η πρώτη φορά που ο αιμοσταγής Τούρκος που μας είχε προκαλέσει απερίγραπτες συμφορές, μας έδωσε την εντύπωση ότι ήταν ειλικρινής μαζί μας. Δεχτήκαμε την πρόταση του πασά με ανακούφιση. Είχαμε κουραστεί να ζούμε με στερήσεις και πόνο πάνω στα βουνά.

Τη σύναψη ειρήνης αποφασίσαμε να την υπογράψουμε στο χωριό Μπογιαλή που ήταν κοντά στο λημέρι του Μιχάλ αγά, νοτιοανατολικά του βουνού Μπογαλή, στο Τοπ Τσαμ.

Μας υποσχέθηκε ότι κανένας δεν θα μας πειράξει. Μας συμβούλεψε να πάμε στην Έρπαα για να πάρουμε από τον Καϊμακάμη (έπαρχο) «βασικά», δηλαδή πιστοποιητικό άδειας με το οποίο θα είμαστε ελεύθεροι να φύγουμε για την Ελλάδα. «Να πάτε,» μας είπε «στην Σαμψούντα. Εκεί υπάρχει η Αμερικανική περιθάλψη. Θα σας δώσουν ρούχα και τρόφιμα και θα σας στείλουν στην Ελλάδα».

Στις 20 Οκτωβρίου 1922 κατεβήκαμε στο χωριό χωρίς φόβο. Ήταν όλα χαλάσματα. Κλάψαμε. Θυμηθήκαμε τις παλιές καλές εποχές που όλα ήταν ωραία. Ήμειναν στο βουνό 30 καπεταναίοι και αντάρτες όπως ο Γιωργή αγάς (Μεγαλομούστακας), ο Μιχάλ αγάς, ο Κοτζά Αναστάς, ο Παυλόγλου, ο Καρακωτας, ο Καραφίλος, ο Κοτζά Γιώργης κ.ά. που είχε ακουστεί πολύ το όνομά τους και τους έψαχναν για να τους σκοτώσουν οι Τούρκοι των χωριών της Έρπαα. Εξάλλου ο πασάς δήλωσε: «Δεν μπορώ να εγγυηθώ τη ζωή σας. Πάρτε μόνοι σας μέτρα προστασίας και να πάτε κρυφά στην Σαμψούντα».

Στις 9 Ιανουαρίου 1923 στείλαμε στην Έρπαα μια επιτροπή για να φέρει τα «βασικά». Την επιτροπή αποτελούσαν ο Ιωαννίδης Νικόλαος, ο Χαλάτζογλου Δημήτριος και ο Νικόλας από το Χατζήμπεη. Όταν γύρισαν, μείναμε στο χωριό ένα μήνα και στις 16 Φε-

βρουαρίου 1923 αφήσαμε την πατρίδα μας τη γλυκιά και φύγαμε για την Σαμψούντα.

Στη Σαμψούντα συναντηθήκαμε με τον παπα-Λεόντη Παπαδόπουλο, τον αδελφό του πεθερού μου, του παπα-Γιώργη. Ήταν πρωτοσύγκελος στη Μητρόπολη της Σαμψούντας και δεν είχε περάσει τα δεινά που είχαμε περάσει εμείς. Μας προστάτησε. Νοίκιασε σπίτια, στέγασε όλους τους χωριανούς και φρόντισε με την Αμερικανική περίθαλψη για την διατροφή μας.

Στις 16 Απριλίου 1923 πληρώσαμε και ανεβήκαμε σε ένα ατμόπλοιο. Στις 18 Απριλίου φθάσαμε στην Ινέπολη, 19 Ζονγκουλντάκ, 20 Ποντοηράκλεια. Στις 23 φθάσαμε στην Κωνσταντινούπολη, στην πατρίδα των προγόνων μου. Εκεί μας πήγαν σ' ένα στρατόπεδο (Σελιμάν Κισλά) όπου μείναμε ως τις αρχές Αυγούστου. Στις 4 Αυγούστου 1923 με το ατμόπλοιο ξεκινήσαμε και στις 6 Αυγούστου φθάσαμε στη Θεσσαλονίκη. Καθήσαμε ένα μήνα. Εγώ ήξερα γαλλικά και βρήκα δουλειά σε μια Γαλλική Επιτροπή Αποκατάστασης προσφύγων. Μου άρεσε η Θεσσαλονίκη και ήθελα να μείνουμε μόνιμα με όλους τους χωριανούς. Επέμενα να εγκατασταθούμε στη Θεσσαλονίκη. Ο παπα-Γιώργης όμως και οι χωριανοί, σαν αγρότες που ήταν, προτιμούσαν αγροτική περιοχή. Η αστική ζωή τους φόβιζε, γιατί νόμιζαν πως θα αντιμετωπίσουν δυσκολίες επιβίωσης. Ήθελαν χωράφια, κήπους και ζώα για να νιώθουν εξασφαλισμένοι. Εξάλλου, οι περιπέτειες της προσφυγιάς τους δημιούργησαν ανασφάλεια. Οι περιοχές Βέροιας και Έδεσσας ήταν ελώδεις εκτάσεις και δεν προσφέρονταν για εγκατάσταση.

Ο Ιωαννίδης Ελευθέριος (Τερζής) που είχε επισκεφθεί τη Δυτική Μακεδονία ως στρατιώτης στους βαλκανικούς πολέμους 1912-13 μας υπέδειξε το χωριό Βατόλακκος, που τότε λεγόταν Ντοβράτοβο, στα Γρεβενά. Στις 16 Σεπτεμβρίου 1923 φύγαμε από τη Θεσσαλονίκη, περάσαμε από το Σόροβιτς (Αμύνταιο) και στις 22 φθάσαμε στην Κοζάνη. Στις 25 Σεπτεμβρίου 1923 φθάσαμε στα Γρεβενά. Οι αρχές των Γρεβενών ήθελαν να μας στείλουν στον Έλατο. Εμείς όμως είχαμε κάνει την επιλογή μας. Αρνηθήκαμε την πρόταση. Επέμενε ο αστυνομικός διοικητής. «Θα πάτε,» είπε «στο Ντόβραν (Ελατος)». Δημιουργήθηκε επεισόδιο και συμπλοκή. Ο αστυνόμος έβρισε τα θεία (γ... το Χριστό σας). **Ο παπα-Γιώργης σαν τ' άκουσε, του επιτέθηκε και σαν γεροδεμένος που ήταν, τον έριξε κάτω και πατώντας με το γόνατο το στήθος του αστυνομικού είπε σε έντονο ύφος: «Παλιάνθρωπε, εμείς για την πίστη του Χριστού**

μας ξεριζωθήκαμε από τις εστίες μας κι εσύ τον βρίζεις;». Μετά το επεισόδιο ο αστυνόμος ζήτησε συγγνώμη. Φίλησε το χέρι του παπα-Γιώργη και έδωσε την άδεια να πάμε στο Βατόλακκο, όπου φτάσαμε στις 27 Σεπτεμβρίου 1923 και εγκατασταθήκαμε.

Ο Βατόλακκος είχε πολλές ομοιότητες με το χωριό μας στον Πόντο. Ήταν στην πλαγιά, είχε ποτάμι, πηγές, νερά για παχτσέδες, δάση και χωράφια για τις καλλιέργειες. Στο χωριό βρήκαμε τους Τούρκους κατοίκους που δεν είχαν φύγει ακόμη. Κάτσαμε μαζί στο ίδιο σπίτι 6 μήνες και μετά έφυγαν. Μιλούσαν τη λαϊκή ελληνική γλώσσα. Ο συγκατοικός μου λεγόταν Νουρή. Μιλούσαμε την ίδια γλώσσα αλλά διαφορετικά: π.χ. μου έλεγε: «Ταχιά θα πάμι στου χουράφ». Εγώ το διατύπωνα αλλιώς: «Αύριο πρωί θα υπάγωμεν εις τον αγρόν». Υπήρχε όμως πολύ καλή συνεννόηση από γλωσσικής πλευράς. Με τη συζήτηση τον οδήγησα να βρει τις ρίζες του.

-Νουρή, πως τον έλεγαν τον παππού σου; ρώτησα.

-Κωνσταντίν, μου απάντησε.

-Το ξέρεις ότι είσαι Έλληνας;

-Είμαι Τούρκος, είπε.

-Η γλώσσα που μιλάμε και το όνομα του παππού σου είναι λέξεις Ελληνικές! Τόνισα.

Κατάπια τη γλώσσα του. Δεν ήθελε να ακούσει τη λέξη «Έλληνας».

-Σαν τούτη που μας ήφιρι του ελνικό; ρώτησε.

-Ναι, το Ελληνικό Έθνος, απάντησα.

Του διηγήθηκα τα παθήματά μας από τους Τούρκους. Δεν τα πίστεψε. Δεν έδειξε ίχνος συμπόνιας. Ήταν Τούρκος και στην ψυχή και στη συνείδηση αν και μιλούσε την Ελληνική γλώσσα. Έκλαψα. Οι χωριανοί μου ματώσανε για την Ελλάδα και ο μουσουλμάνος λαχταρούσε να πάει στην Τουρκία και αναγάλλιαζε η καρδιά του όταν τον έλεγε Τούρκο.»

Επιστροφή από το βουνό - Επαναπατρισμός

Μαρτυρία Δέσποινας Χατζηβασιλείου

«Ήταν Οκτώβριος του 1922. Ήρθε ο Λιβιά πασάς από την Άγκυρα και κάναμε ανακωχή. Έδωσε διαταγή στους Τούρκους να μη πειράζουν τους Έλληνες. Έτσι τερματίστηκαν τα βάσανά μας. Οι καπεταναίοι μας μαζεύτηκαν και μαζί με τον Λιβιά πασά έκαμαν τη σύμβαση ειρήνης. Μετά ήρθε σε μας η είδηση για την Ανταλλαγή. Τότε κατεβήκαμε στο χωριό μας, το Χεριζ Νταγ. Το χωριό στην

πλαγιά του βουνού ήταν ακατοίκητο, ερειπωμένο. Τα γύρω χωράφια ήταν ακαλλιέργητα, πνιγμένα στα αγριόχορτα. Ένα θέαμα ερημιάς και θανάτου παρουσιάστηκε στα μάτια μας, που γέμισαν δάκρυα. Από τα μεγαλύτερα σπίτια που στόλιζαν άλλοτε το χωριό, είχαν απομείνει σκόρπια ερείπια. Αγριόχορτα είχαν φυτρώσει σε κάθε γωνιά του τόπου και δεν μπορούσες καθόλου να καταλάβεις τα σύνορα κάθε νοικοκυριού. Μόνο το χώρο του νεκροταφείου μπορούσες ακόμα να αναγνωρίσεις, από μερικά μνήματα που υψώνονταν πάνω από το έδαφος.

Από την εκκλησία είχαν μείνει οι τοίχοι. Την Άγια Τράπεζα την είχαν κομματιάσει. Εικόνες, βιβλία, ιερά κειμήλια και αντικείμενα ήταν ένας σωρός απορριμμάτων.

Βρήκα το σπίτι μου. Ήταν ερείπιο. Έκλαψα. Απ' όλη την οικογένειά μου μόνο εγώ είχα σωθεί. Από τις 300 οικογένειες που είχε το Χεριζ Νταγ είχαν αφανιστεί σχεδόν όλες. **Από τους 2000 κατοίκους του χωριού είχαν μείνει 150.** Για να στεγαστούμε, βάλαμε ξύλα ανάμεσα στα ντουβάρια, κάναμε καλύβες και μπήκαμε μέσα. Για να ζήσουμε, πηγαίναμε στα τουρκοχώρια και ζητιανεύαμε. Τις πόρτες της εκκλησίας μας, την εξωτερική και τις δυο βημοπόρτες, τις είχε πάρει ένας Τούρκος από το χωριό Γεμισέμπουκου. Γκόραλη τον έλεγαν. Τη μία την έβαλε πόρτα στην αχυρώνα του, την άλλη στο στάβλο και την τρίτη στο αποχωρητήριό του.

Ήταν παλιά φίλος με τον πατέρα μου. Μια μέρα πήγα στο σπίτι του για να μου δώσει τρόφιμα. Είδα τις πόρτες της εκκλησίας και έκλαψα. «Γιατί κλαίς;» με ρώτησε. Εγώ δεν απάντησα. Πήρα το ψωμί και το πλιγούρι και έφυγα.

Με την Ανταλλαγή εγκατασταθήκαμε στην περιφέρεια Γρεβενών, στο χωριό Βατόλακκος, που τότε λεγόταν Ντοβράτοβο. Από εκεί σιγά-σιγά έφυγαν 2-3 οικογένειες στην Αθήνα, 5-6 οικογένειες πήγαν στο χωριό Λαγκαδία Δράμας, άλλες τόσες στο Λαγκαδά Θεσσαλονίκης, δυο οικογένειες στο χωριό Τσίγκελι (Αγγιστρο) στις Σέρρες έξω από το Σιδηρόκαστρο και μια οικογένεια στο Βαθύλακκο Κοζάνης.

Εγώ μετά τη δεύτερη παντρεία μου έφυγα και ήρθα στη Νεοκαισάρεια Κατερίνης. Οι περισσότεροι όμως κάτοικοι του Χεριζ Νταγ εξακολουθούν να μένουν στο Βατόλακκο Γρεβενών.

Το χωριό μας σήμερα στον Πόντο άλλαξε όνομα. Οι Τούρκοι το ονόμασαν Γκιουβεντίκ, που σημαίνει «εμπιστευτήκαμε» (güvenmek: εμπιστεύομαι). Ο γιος του Τελιανίδη, που τον κρά-

ησαν και τον τούρκεψαν οι Τούρκοι, ήρθε και μας έφερε είδηση πως το Χεριζ Νταγ κατοικείται σήμερα από Τούρκους που έφυγαν από την Ελλάδα με την Ανταλλαγή από τα χωριά της Πτολεμαΐδας (Κοζλού, Καϊλάρια, Ανατολή).

Διόρθωσαν καμιά τριανταριά σπίτια που ήσαν χτισμένα με πέτρες και δεν είχαν καεΐ. Έβαλαν στέγες σ' όσα δεν είχαν και τα κατοίκησαν.»

(Πληροφορητής: Χατζηβασιλείου Δέσποινα Νεοκαισάρεια Κατερίνης, Κ.Μ.Σ. Χαρά Λιουδάκη, Δεκέμβριος 1965)

Η τύχη των παιδιών

Οι Τούρκοι περιμάζευαν πολλά απροστάτευτα και ορφανά παιδιά και τα τούρκεψαν. Έτσι αρκετά παιδιά του χωριού Χεριζ Νταγ τούρκεψαν, γιατί μεγάλωσαν μέσα σε τούρκικες οικογένειες. Μερικά απ' αυτά στη δεκαετία του 1960 επισκέφτηκαν το Βατόλακκο και βρήκαν τους συγγενείς τους. Η υποδοχή ήταν συγκλονιστική. Οι συγγενείς τους τους αγκάλιασαν και επί ώρες έκλαιγαν γοερά και μοιρολογούσαν. Οι μνήμες ξαναζωντάνεψαν και ακούστηκαν τα ονόματα των συγγενών τους που έμειναν άταφοι στο Τσοπού Ντερέ, στο Ταζλού Ντερεσί, στο Τοπ Τσαμ, στα αμελέ ταμπουρού και στις εξορίες θανάτου. Κανένα δεν παρέμεινε. Είχαν δημιουργήσει οικογένειες στην Τουρκία.

Άλλα παιδιά ήταν πιο τυχερά. Τα περιμάζεψε ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός και οι Αμερικανοί ιεραπόστολοι του Κολλεγίου Μερζιφούντος και τα έστειλαν στην Ελλάδα κι άλλα τα έστειλαν στην Αμερική. Τα παιδιά που είχαν οδηγηθεί στη Σεβάστεια βρήκαν προστασία από την ελληνική κοινότητα της πόλης. Οι Έλληνες της Σεβάστειας είχαν οργανώσει συσσίτια για τα ορφανά παιδιά και στην Ανταλλαγή τα έφεραν στην Ελλάδα. Άλλα απ' αυτά βρήκαν τους δικούς τους κι άλλα που δεν είχαν στον ήλιο μοίρα, υιοθετήθηκαν από οικογένειες της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ

Η επίσκεψη στο Χερίζ Νταγ μετά από 90 χρόνια

Δεκαετίες ολόκληρες κουβαλούσα μέσα μου το χωριό των προγόνων μου στον Πόντο. Με τις καθημερινές διηγήσεις τους, άλλοτε ευχάριστες κι άλλοτε δραματικές, είχαν δημιουργήσει μυστηριώδη υποσυνείδητους λόγους να επισκεφτώ το χωριό.

Αργά ή γρήγορα πρέπει κανείς να σμίξει κάποτε με τις Αλησμόνητες Πατρίδες, όπως θα έσμιγε με την πιο γλυκιά από τις επιθυμίες του.

Το χωριό των προγόνων μου όσο κι αν τούρκεψε, δεν έπαψε να μου ασκεί την παράξενη εκείνη γοητεία που με ανάγκασε να πραγματοποιήσω την παραμυθένια υπόσχεση. Και η τύχη μου έκανε αυτή τη μεγάλη χάρη.

Με αυτό το κύριο συναίσθημα του προσκυνητή ξεκίνησα οικογενειακά εδώ και δυο χρόνια (2010) για ένα τουριστικό ταξίδι στον Πόντο, οδηγούμενος από τους αναστεναγμούς και τις αναπολήσεις για τις Αλησμόνητες Πατρίδες του παππού μου. Οι αναστεναγμοί αυτοί τόσα χρόνια ακούγονται στα αφτιά μου σαν μια μυστική φωνή, γίνεται ο πιο αδιόρατος και ο πιο βέβαιος δεσμός ανάμεσα στις γενιές των προγόνων μου κι εκείνων που θα έλθουν, ένας ήχος που θα μείνει όταν η μνήμη των ανθρώπων θα έχει χαθεί.

Αυτή λοιπόν η μυστική φωνή με οδήγησε στο χωριό του παππού μου, ακολουθούμενος από την κόρη μου Ελένη και τον εγγονό μου Βασίλειο, που έζησαν από κοντά το δράμα μου. Έτσι θεωρώ πως δημιούργησα ένα ατσάλινο κρίκο του δεσμού του παρόντος με το παρελθόν και το μέλλον και μια συμβολή στη διατήρηση της μνήμης.

Το χωριό απέχει από την Αμάσεια περίπου 50 χλμ. Ταξιδεύοντας από την Αμάσεια προς Έρπαα, στο 50ό χιλιόμετρο συναντάμε αριστερά μας την κωμόπολη Τάσοβα (Γεμισέν μπουκού). Ακριβώς

απέναντι από την Τάσοβα δεξιά μας αρχίζει ο ανηφορικός δρόμος έξι χιλιομέτρων μισός ασφαλτος μισός χωματόδρομος που οδηγεί στο χωριό. Κατά μήκος του δρόμου από Αμάσεια ρέει ο Ίρις ποταμός και στο ύψος του χωριού μας κάνει τους ωραιότερους ελιγμούς, που κάνει το τοπίο χάρμα οφθαλμών.

Το χωριό είναι χτισμένο γραφικά σε μια πλαγιά που από τους πρόποδες της περνάει ο κεντρικός δημόσιος δρόμος και ο Ίρις ποταμός. Από το χωριό αγναντεύεις την απεραντοσύνη του τοπίου, την Τάσοβα και την πεδιάδα που στολίζεται και ποτιζεται από τους παραποτάμους και τους ελιγμούς του ιστορικού ποταμού.

Οι σημερινοί κάτοικοι του χωριού είναι πρόσφυγες από την Ανατολή Πτολεμαΐδας. Από το παράθυρο του πούλμαν ξεχώρισα το νέο όνομα του χωριού: “Guvendik” που σημαίνει ασφάλεια, εμπιστοσύνη, σιγουριά.

Ένας κάτοικος του χωριού, που μας φιλοξένησε στο σπίτι του, μας ξενάγησε. Στην είσοδο του χωριού δεξιά μας έδειξε το μέρος που ήταν χτισμένη η εκκλησία και λίγο πιο πάνω ήταν το νεκροταφείο απ’ όπου πήρα χώμα και στην επιστροφή το σκόρπισα στους τάφους των παππούδων και των γονέων μου.

Εκεί που είναι το τζαμί με τον μιναρέ, ήταν το σχολείο. Με ευκολία αντιλαμβανόμουν τα όσα περιέγραφε, γιατί είχα σχηματίσει στη σκέψη μου την εικόνα του χωριού με τις παραστατικές περιγραφές του παππού μου.

Πλημμυρισμένος από ανάμεικτα συναισθήματα περπάτησα στους δρόμους που περπατούσαν οι πρόγονοί μου. Αισθανόμουν σαν να βάδιζα στους δρόμους της Άνω Ιερουσαλήμ, στους Αγίους Τόπους. Η συγκίνηση διαπερνούσε το σώμα μου σαν ηλεκτρικό ρεύμα και αισθανόμουν τις ιερές σκιές τους να ίπτανται πάνω από το κεφάλι μου. Προχωρήσαμε στους χώρους με τα πηγάδια. Δεν ήθελα να πατήσω το χώμα, γιατί ήξερα πως κάτω ήταν τα κόκκαλα των θυμάτων της τουρκικής θηριωδίας. Ο Τούρκος ξεναγός κατάλαβε τον «ιερό σεβασμό» και διάβασε τις σκέψεις και τα συναισθήματά μου. Βρήκε μια δικαιολογία και τράβηξε την προσοχή μας στη βρύση του χωριού, που ήταν όπως την είχαν αφήσει οι δικοί μας.

Όταν ήλθαμε τα σπίτια του χωριού ήταν καμένα, εκτός από λίγα, είπε ο ξεναγός Τούρκος. Μας είχαν προτείνει οι αρχές άλλα χωριά ελληνικά έξω από τη Σαμψούντα με ωραία, άθικτα σπίτια.

-Πατί τότε προτιμήσατε το καμένο χωριό των δικών μας; Ρώ-

τησα.

-Γιατί είχε ωραία αμπέλια, πολλά οπωροφόρα δέντρα και μεγάλες φυτείες με μουριές για τη σηροτροφία.

Θυμήθηκα τον παππού μου που ήταν μερακλής αμπελουργός, γνώστης της денτροκομίας, άριστος μελισσοκόμος και μεθοδικός σηροτρόφος.

Ζήτησα να μάθω τη θέση του σπιτιού του παππού μου. Τον πληροφόρησα πως ήταν ένα σπίτι με μεγάλο κήπο και με ένα πέτρινο γουδί (εγδή, σοχού) μπροστά του.

Το γουδί, είπε, υπήρχε ως πρόσφατα, αλλά όταν διαμορφώθηκε το ρέμα που χώριζε το χωριό και έγινε δρόμος, παρασύρθηκε από απροσεξία του χειριστή της μηχανής στο λάκκο και θάφτηκε από τα χώματα.

-Οι δικοί σας πρέπει να ήταν νοικοκυραίοι, γιατί όλες οι αυλές είχαν δέντρα και τα κτήματά τους πολύ φροντισμένα αν και ήταν ακαλλιέργητα χρόνια.

Σεργιανίζοντας στο χωριό, επισκεφτήκαμε τα λίγα σπίτια που διατηρούνταν ακόμη και θαυμάσαμε την αρχιτεκτονική και την μαστοριά των προγόνων μας. Αν και στέκουν σαν παραμερισμένα, σαν περιφρονημένα για την παλαιότητά τους, κρατάνε πεισματικά εκείνη την παλιά έκφραση της αρχοντιάς και λάμψης των προγόνων μας.

Αναπλάθουμε τα παλιά και συνειρμικά συγγενείς παραστάσεις περνάνε σαν κινηματογραφική ταινία από τη σκέψη μας:

Εκεί που άλλοτε έσφυζε η ζωή ελληνικά και χριστιανικά, που χτυπούσε η καμπάνα της Ανάστασης και ο κόσμος πορευόταν στην εκκλησία και τσούγκριζε τα κόκκινα αυγά, τώρα κυριαρχεί το βλέμμα του Χότζα, που από το ύψος του μιναρέ σβήνει με την επίκλησή του στον Αλλάχ κάθε γλυκιά ανάμνηση και σαν μοτίβο μελαγχολικό γεμίζει με δάκρυα τα μάτια μας.

Βασίλης Σταμπουλίδης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ

Αναφορά στις πατρίδες των προγόνων του παππού και της γιαγιάς: Σεβάστεια, Τοκάτη, Αμάσεια

Σεβάστεια, σήμερα Σιβάς

Η πόλη της Σεβάστειας είναι χτισμένη στη δεξιά όχθη του Άλυ-ος ποταμού (Κιζίλ Ιρμάκ), σε απόσταση 2,5 χλμ, στους πρόποδες του βουνού Παρύαδρου, σε υψόμετρο 1.300 μ. Βρίσκεται 8 χλμ δυτικά από την αρχαία πόλη Σεβαστή, από την οποία πήρε και το όνομά της.

Η πόλη αποτελεί σπουδαίο συγκοινωνιακό κόμβο της Μικράς Ασίας. Απ' εκεί περνάει ο δρόμος που συνδέει το βόρειο τμήμα της Μικράς Ασίας με την Καισάρεια καθώς και ο δρόμος προς τη Βαγδάτη. Είναι σταθμός των οδών που συνδέουν την Κωνσταντινούπολη και την Άγκυρα με το Ερζερούμ και εκείθεν με το Ιράν και την Αρμενία. Στην περιοχή της υπάρχουν τρεις γέφυρες πάνω στον Άλυ, η μια των ρωμαϊκών χρόνων, από την οποία περνάει ο δρόμος προς την Τοκάτη και οι άλλες δύο των οδών προς την Καισάρεια και προς τη Βαγδάτη.

Δυτικά της πόλης και σε μικρή απόσταση βρισκόταν άλλοτε η περίφημη λίμνη της Σεβάστειας, όπου θανατώθηκαν οι 40 μάρτυρες στις 9 Μαρτίου του 320μ.Χ., κατά τον διωγμό που διοργάνωσε ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Λικίνιος. Η λίμνη αυτή έχει αποξηρανθεί και έχει περιοριστεί σε μία λιμνούλα κυκλική με διάμετρο ολίγων μέτρων. Στη μέση της σώζεται ένας κίονας μαρμάρινος, κατάλοιπο βυζαντινού ναού. Πριν την Ανταλλαγή ήταν τόπος προσκυνήματος όχι μόνον για τους Χριστιανούς, αλλά και για τους Τούρκους.

Από την αρχαιότητα η περιοχή της Σεβάστειας ήταν σιτοβολώνας. Βρέθηκαν νομίσματα πάνω στα οποία ήταν χαραγμένη η

εικόνα της Θεάς Δήμητρας που κρατάει στα χέρια της στάχυ. Στον κάμπο της Σεβάστειας εκτός από το σιτάρι παράγεται κριθάρι, καλαμπόκι, ρύζι, καπνό, μέλι. Επίσης, είναι ανεπτυγμένη η ταπητουργία και η υφαντική μάλλινων και μεταξωτών υφασμάτων.

Μόνο δυο χωριά Ελληνικά είχε η Σεβάστεια, το Αλτίνογλου και το Άγορεν. Οι κάτοικοι μιλούσαν Ποντιακά.

Η ελληνική κοινότητα της Σεβάστειας

Στη Σεβάστεια ζούσε ισχυρή ελληνική κοινότητα από τη Βυζαντινή περίοδο. Στις αρχές του 20ού αιώνα στην πόλη ζούσαν 1.500 Έλληνες, 9.100 Αρμένιοι και 30.000 μουσουλμάνοι. Η εκκλησία των Ελλήνων ήταν αφιερωμένη στον Άγιο Γεώργιο και συντηρούσαν δημοτικό σχολείο. Αρκετά παιδιά των Ελλήνων φοιτούσαν στη Γαλλική Σχολή Σεβάστειας, που λειτουργούσε από το 1904. Υπήρχαν σχολεία και ιδρύματα που τα διατηρούσαν Αμερικανοί και Ιησουίτες μισσιονάριοι που προσηλύτιζαν τους κατοίκους στην Χριστιανική Ευαγγελική Εκκλησία. Οι Έλληνες ασχολούνταν με τη γεωργία, την κτηνοτροφία και το εμπόριο. Δούλευαν και στα μεταλλεία και στα αλατωρυχεία. Εξαιρετική ήταν και η επίδοσή τους στην καλλιέργεια μεταξιού, καπνού και κηπευτικών.

Οι κάτοικοι των Ελλήνων της Σεβάστειας κατάγονταν, εκτός από τους ντόπιους, από τη Χίο, καταγόμενοι από Χιώτες που είχαν εγκατασταθεί στην πόλη μετά την καταστροφή της Χίου, όπως επίσης από Μωραΐτες που κατάγονταν από το Ίσαρι της Μεγαλόπολης, οι πρόγονοι των οποίων εγκαταστάθηκαν στη Σεβάστεια κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Από τη Σεβάστεια κατάγεται ο Γεώργιος Χαραλαμπίδης (Κοτζά Γιώργης), αντάρτης του Χεριζ Νταγ, που πέθανε στο Βατόλακκο το 1963.

Ο Σουλτάνος Χαμίτ Β' τη Σεβάστεια την είχε ως τόπο εξορίας, επειδή απείχε πολύ από την Κωνσταντινούπολη, είχε ψυχρό κλίμα και φιλόξενες εκτάσεις. Μετά το 1914, όταν άρχισαν οι εξορίες και οι εκτοπίσεις των Ελλήνων του Πόντου, πολλοί Έλληνες εξόριστοι βρήκαν καταφύγιο και προστασία από τους Έλληνες της Σεβάστειας.

Μαρτυρία της Σουμέλας Χανίδου για τη Σεβάστεια Εκκλησία - Σχολείο

«Η εκκλησία μας στη Σεβάστεια ήταν του Αγίου Γεωργίου, που χτίστηκε πριν το 1900, δίπλα από την παλιά, που ήταν μικρή. Ήταν

χτισμένη μέσα σε κήπο με καβάκια (λεύκες) κι άλλα δέντρα στο κέντρο της πόλης. Στον ίδιο κήπο ήταν και το σχολείο μας και η κατοικία του παπά. Στην παλιά εκκλησία βάλανε να κατοικήσουν οι εξόριστοι Έλληνες από την Σαμψούντα, Πάφρα, Αμάσεια, Έρπια κ.ά. Η εικόνα του Αγίου Γεωργίου ήταν ολόσωμη πάνω σε άλογο. Υπήρχαν κι άλλες ωραίες εικόνες βυζαντινές και νεότερες.

Είχε μεγάλη καμπάνα για την οποία λέγανε: «Η καμπάνα της κρούεται και στην Κωνσταντινούπολη ακούγεται». Το κτίριο του σχολείου ήταν διώροφο. Επάνω είχε κατοικία ο παπάς και κάτω διαβάζανε τα παιδιά.

Η εκκλησία ήταν στην αρμένικη συνοικία. Με τους Αρμένηδες είχαμε φασαρία. Θέλανε δικό τους το μέρος. Ύστερα συμφώνησαν και το χώρισαν στα δύο. Οι Αρμένηδες χτίσανε στο δικό τους μέρος το σχολείο τους και στο δικό μας χτίσαμε την εκκλησία μας, που την έλεγαν οι Τούρκοι «Ρουμ Κλισεσί» (Εκκλησία των Ρωμιών). Έξω από την εκκλησία μας ήταν και το νεκροταφείο μας, που οι Τούρκοι το έλεγαν «Ρουμ μεζελερί» (Ρωμέικα μνήματα)»

Μαχαλάδες

Οι ελληνικές οικογένειες της Σεβάστειας κατοικούσαν χωριστά σε δυο μαχαλάδες. Ένας ήταν το Ατζέμ μαχλεσί (Περσικός μαχαλάς), στην άκρη της πόλης, κανένα τέταρτο της ώρας μακριά από το κέντρο. Ο άλλος ήτανε το Μπεκμεζ μαχλεσί, μεγάλη αρμένικη συνοικία που σ' ένα σοκάκι της είχε όλο ελληνικά σπίτια. Το σοκάκι αυτό το λέγανε «Ρουμλάρ σοκακί» ή «Ρουμλάρ μαχλεσί», δηλαδή δρόμος των Ρωμιών και γειτονιά των Ρωμιών. Ο μαχαλάς αυτός λεγόταν και «Ουργιανί Ζιμί» (Ουργάν: δαμάσκηνο, Ζιμί: ο μη μουσουλμάνος, ετερόδοξος). Οι κάτοικοι ήταν κυρίως γεωργοί, κτηνοτρόφοι και χτίστες.

Πρωτοχρονιάτικο έθιμο

Κεριά και κουλούρια στα κέρατα των ζώων

«Το βράδυ της παραμονής της Πρωτοχρονιάς πηγαίναμε στο στάβλο και περνούσαμε στα κέρατα των ζώων κουλούρια και μετά ανάβαμε κεριά και τα κολλούσαμε στα κέρατα. Καθόμασταν και περιμέναμε να καούν τα κεριά. Μετά κομματιαζαμε τα κουλούρια και τα δίναμε στα ζώα να φάνε. Στα παιδιά λέγαμε πως ήταν θαύμα, πως ο Άγιος άναψε τα κεριά και κρέμασε τα κουλούρια στα κέρατα των ζώων».

Το πανηγύρι του Δεκαπενταύγουστου

«Στις 15 Αυγούστου γιόρταζε η Χουϊκεσέμ Παναγία (η Παναγία που κόβει τα χούγια, τις ιδιοτροπίες). Πολύ νωρίς το πρωί αρχίζαμε τις ετοιμασίες. Φορτώναμε στα κάρα φαγητά, ψωμιά, σφαχτά, στρωσίδια. Μια χρονιά ξημερώματα ξεκινήσαμε. Έξι κάρα δικά μας και δυο της θείας μου. Όταν φτάσαμε, οι πατριώτες μας σαν είδαν τι πολλοί που ήμασταν -μεγάλο ήταν το σόι μας- απορήσανε και άρχισαν να παίζουν τα όργανα βιολιά, ζουρνάδες, νταούλια και μας έκαναν αξέχαστη υποδοχή. Στήσαμε μετά τα τσαντίρια και πήγαμε στην εκκλησία. Μετά τη λειτουργία καθίσαμε κάτω από τα δέντρα και αρχίσαμε να τρώμε, να πίνουμε και να χορεύουμε.

Έξω από την εκκλησία υπήρχε ένα σπήλαιο όπου λέγανε κρύφτηκε μια φορά η Παναγία που την κυνηγούσαν. Ήταν λαγούμι 50μ και ύψος ένα μπόι. Όπως περπατούσε η Παναγία στο λαγούμι, ακουμπούσε τα χέρια της στον τοίχο και βγήκαν τα σημάδια των χεριών της σαν να ήσαν σκαλισμένα και έλεγαν: «Της Παναγίας τα χέρια είναι. Έχει και του αγγέλου τα φτερά στον τοίχο». Έλεγαν πως ο άγγελος που την ακολουθούσε ακούμπησε στον τοίχο και αποτυπώθηκαν τα φτερά του.

Άγιοι μέσα στα σπίτια

Κάθε σπίτι είχε τον Άγιο του. Η εικόνα του φυλάσσονταν στο εικονοστάσι με ένα καντήλι μπροστά που άναβε μέρα νύχτα τις γιορτές.

Ο Άγιος Νικόλαος

«Μια φορά ένας εκεί στην πατρίδα είχε προστάτη του τον Άγιο Νικόλαο. Είχε κρεμάσει την εικόνα του στον οντά και άφηνε πάντα την πόρτα του σπιτιού του ανοιχτή. Πίστευε πως ο Άγιος θα προστατέψει το σπίτι. Με ανοιχτό το σπίτι έφευγε και πήγαινε στα χτήματά του και σ' όλες του τις δουλειές.

Μια φορά του λέμε:

«Παππού, γιατί αφήνεις την πόρτα ανοιχτή; Δεν φοβάσαι τους κλέφτες;»

«Α, έχω τον Άγιο Νικόλαο φύλακα»

«Κι αν οι κλέφτες κλέψουν το σπίτι σου όταν απουσιάζεις;»

«Τότε θα τον κρεμάσω ανάποδα στο σαμανίχ (αχυρώνα)».

Μια μέρα, να, ήρθαν κι έκλεψαν το σπίτι. Παίρνει τότε ο παππούς μου την εικόνα και την κρεμάει ανάποδα στον αχυρώνα. «Εδώ

θα σε έχω, ώσπου να βρεις τα πράγματα», είπε. Την άλλη μέρα έγινε το θαύμα. Τα πράγματα όλα βρέθηκαν έξω από το σπίτι. Ο παππούς μου πήρε τότε την εικόνα και την κρέμασε στη θέση της».

Σουμέλα Χανίδου Κ.Μ.Σ

Άλλες μαρτυρίες για τη Σεβάστεια

Οι Άγιοι Σαράντα Μάρτυρες

Κοντά στην πόλη της Σεβάστειας ήταν η τοποθεσία «Σαράντα Μάρτυρες». Εκεί υπάρχει μια Αρμένικη εκκλησία και ένα νεκροταφείο στο οποίο λέγανε πως είχαν θάψει τους Σαράντα Μάρτυρες. Πιο πέρα ήταν μια μικρή λίμνη. Εκεί λέγανε πως έπνιξαν τους 40 μάρτυρες επί Ρωμαίου αυτοκράτορα Λικίνιου. Ο αυτοκράτορας διέταξε τους στρατιώτες του να θυσιάσουν στα είδωλα ,αλλά κάποιοι από αυτούς αρνήθηκαν. Ήταν χειμώνας και η λίμνη ήταν παγωμένη. Ο αυτοκράτορας διέταξε εκείνους που αρνήθηκαν να θυσιάσουν στους θεούς να πέσουν στα παγωμένα νερά. Τουρτούριζαν και στον ουρανό φάνηκαν 40 φωτεινά στεφάνια, ένα για τον κάθε στρατιώτη. Ένας από τους μάρτυρες δεν άντεξε και βγήκε έξω από την παγωμένη λίμνη. Τότε έγινε το θαύμα. Το στεφάνι του έμεινε άδειο στον ουρανό. Το είδε ένας από τους σκοπούς, γδύθηκε κι έπεσε στη λίμνη. Αμέσως το στεφάνι πήγε στο κεφάλι του.

Αργότερα έχτισαν γύρω τοίχο και την σκέπασαν με στέγη κι έφτιαξαν μια βρύση για να τρέχει το νερό που ανάβλυζε από τη λίμνη. Το νερό αυτό το θεωρούσαν σαν αγίασμα και οι Χριστιανοί αλλά και οι Τούρκοι που πίστευαν στους 40 Μάρτυρες. Στις 9 Μαρτίου, μέρα της εορτής των 40 Μαρτύρων, πήγαιναν οι πιστοί εκεί τα μεσάνυχτα, γιατί λέγανε πως τότε κατεβαίνει το Άγιο Πνεύμα. Ο παπάς πήγαινε κι έκανε λειτουργία.

Τα Τουρκόπουλα, όταν βλέπανε τον παπά να πηγαίνει στη λίμνη, είχανε τη συνήθεια να τρέχουν στο δρόμο και να χαράζουν στο χώμα το σχήμα του Σταυρού. Μετά κρύβονταν και άμα περνώντας ο παπάς άθελα του πατούσε το σταυρό, φωνάζανε: «Παπάζ χατζά παστί» και γελούσανε τα άτιμα, δηλαδή λέγανε: «ο παπάς πάτησε το σταυρό». Μετά τη λειτουργία γινόταν αγιασμός. Με τα πακράτσια παίρναμε αγιασμό. Με τον αγιασμό πλένονταν όσοι είχαν πρόβλημα με τα μάτια τους γιατί το θεωρούσαν θαυματουργό.

Πήγαιναν και οι Αρμένηδες στους 40 Μάρτυρες αλλά όχι την ημέρα που πηγαίναμε εμείς.

Το Μοναστήρι του Αϊ Σάββα

«Το Μοναστήρι του Αϊ Σάββα είναι παλιά εκκλησία, μία ώρα περίπου έξω από τη Σεβάστεια, πάνω σε βουνό. Ανήκε στους Αρμένιους, στο αρμένικο χωριό Τάβρα. Κάθε χρόνο στη γιορτή του, στις 5 Δεκεμβρίου, με τα χιόνια, με το κρύο ανεβαίναμε με τον παπά και κάναμε λειτουργία. Και το καλοκαίρι πολλές οικογένειες ελληνικές και αρμένικες πηγαίναμε στον Άγιο Σάββα, στήναμε τσαντέρια και κάναμε ένα μήνα εξοχή. Είχε δροσιά εκεί και περνούσαμε ωραία. Τις Κυριακές ανέβαινε και ο παπάς μας από τη Σεβάστεια και λειτουργούσε. Και οι Αρμένηδες κάνανε λειτουργία και φέρνανε τον δικό τους παπά. Πιστεύανε κι αυτοί στον Άγιο Σάββα και τον έλεγαν Σουρπ Ακόπ. Αυτοί λειτουργούσαν σε διαφορετικές ημερομηνίες. Μαζί δεν μπαίναμε στην Εκκλησία.

Το Μοναστήρι γύρω είχε κελιά όπου κατοικούσαν οι καλόγεροι παλιά. Στα κελιά αυτά παραθέριζαν το καλοκαίρι Έλληνες και Αρμένηδες. Στην εποχή μας το Μοναστήρι δεν είχε καλόγερους. Έρημο ήταν. Έναν φύλακα είχε που τον πληρώναμε κι εμείς και οι Αρμένηδες. Είχε και Αγιάσματα. Έβγαινε νερό από το βουνό και πηγαίναμε στις πηγές να πιούμε και να πλυθούμε.

Αγία Βαρβάρα

Κοντά στον Αϊ Σάββα, λίγο ψηλότερα στο ίδιο ύψωμα, ήταν η εκκλησία της Αγίας Βαρβάρας. Ήταν ερείπιο. Γκρεμισμένη με πέτρες από δω κι από κει κι ανάμεσα στα χαλάσματα χορτάρια και θάμνοι. Εκεί υπήρχε ένας βράχος με ένα άνοιγμα που οδηγούσε σε ένα σπήλαιο. Εκεί πηγαίναμε, παίρναμε μικρές πέτρες και τις κολλούσαμε στο βράχο και λέγαμε μια επιθυμία: Να γίνω καλά, να παντρευτεί η κόρη μου, να γίνει καλά η μάνα μου κ.ά. Άμα κολλούσε η πέτρα στο βράχο και δεν έπεφτε, λέγαμε πως η επιθυμία μας θα εκπληρωθεί, θα γίνει. Ο παπάς μας δεν λειτουργούσε εκεί.

Παρεκκλήσι της Παναγίας

Στο δρόμο Σεβάστειας-Τοκάτης υπήρχε ένα μικρό παρεκκλήσι της Παναγίας, σαν κατακόμβη. Λέγανε πως ο Ελληνισμός της Σεβάστειας έφτανε παλιότερα ως εκεί. Ότι στην περιοχή εκείνη κατοικούσαν Έλληνες που οι Τούρκοι άλλους έσφαζαν κι άλλους εξόρισαν.

Άγιος Μηνάς

Ο Άγιος Μηνάς ήταν εκκλησία της Σεβάστειας που την είχαν οι Αρμένηδες. Όπως φαίνεται από τις τοιχογραφίες και τις εικόνες, παλιά ήταν δική μας εκκλησία και την πήραν οι Αρμένηδες, όπως πήραν και την Εκκλησία της Παναγίας. Με τους Αρμένιους είχαμε πολλά μαλώματα για τις εκκλησίες, τα μοναστήρια και τα Αγιάσματα.

Τούρκικα τζαμιά που ήταν άλλοτε χριστιανικές εκκλησίες

Πολλές χριστιανικές εκκλησίες έγιναν τζαμιά από τους Τούρκους. Στις αυλές των τζαμιών αυτών υπήρχαν μαρμάρινες κολυμπήθρες και παλιοί τάφοι που είχαν παραστάσεις και επιγραφές χριστιανικές. Τέτοια τζαμιά ήταν το Μειντάν τζαμί και το Ουλού τζαμί. Άμα αρρώσταινε καμιά Ελληνίδα χριστιανή, πήγαινε με μια Τουρκάλα γειτόνισσα σ' ένα από τα τζαμιά αυτά. Η Τουρκάλα διάβαζε το κοράνι δίπλα στον ελληνοχριστιανικό τάφο για να γίνει καλά. Δεν τις πείραζε τις Ελληνίδες που άκουγαν θεού λόγια από το κοράνι. Γιατί πίστευαν πως ο τόπος αυτός ήταν δικός τους Χριστιανικός.

Η σφαγή των Αρμενίων της Σεβάστειας

«Στα 1915 που έγινε η σφαγή των Αρμενίων, ήμουν στρατιώτης, αλλά επειδή ήμουνα γραμματέας στο στρατό, ήξερα τι γινότανε. Οι Αρμένιοι από καιρό είχαν ιδρύσει τα κοιτάτα με το σκοπό να υποστηρίξουν τους Ρώσους σε περίπτωση εισβολής. Κάθε Κυριακή πήγαιναν στο Σουπνισάν, που ήταν Αρμένικο μοναστήρι μια ώρα μακριά από τη Σεβάστεια, και γυμνάζονταν στην αυλή της εκκλησίας. Όλοι είχαν όπλα. Βέβαια το πράγμα μαθεύτηκε από τους Τούρκους, που μια μέρα κάλεσαν τους αρχηγούς των κοιτάτων, δήθεν για να συζητήσουν μαζί τους. Από τότε χάθηκαν αυτοί οι άνθρωποι, κανείς δεν τους είδε. Τους εξαφάνισαν εκείνη την ημέρα. Την άλλη μέρα έπιασαν όλους τους άντρες και τους φυλάκισαν. Τη νύχτα τους πήγαν στις χαράδρες και τους σκότωσαν. Έπειτα φέρανε βοϊδάμαξες και διέταξαν τους Αρμένιους να φορτώσουν τα πράγματά τους. Έπειτα τους πήρανε με τα φορτωμένα αμάξια και τους πήγανε στις χαράδρες. Εκεί τους κατέσφαξαν. Δεν μας επέτρεπαν να πάμε εκεί να δούμε, αλλά βλέπαμε τα σκυλιά να κρατάνε στο στόμα τους ανθρώπινα μέλη. Αυτό κράτησε αρκετές μέρες.

Αρμένη από τότε δεν ξανάδαμε. Μόνο 15-20 οικογένειες από τους 9 χιλιάδες κατοίκους σώθηκαν γιατί ήταν τεχνίτες και τους

χρειάζονταν οι Τούρκοι. Ήταν χρυσοχόοι, σιδεράδες, ραφτάδες, μαραγκοί κ.ά. Όταν μαζεύανε τα γυναικόπαιδα, διάλεγαν τις ωραιότερες κοπέλες και τις κράτησαν οι Τούρκοι στα σπίτια τους. Επενέβηκαν όμως οι Αμερικανοί και τις σώσανε.

Οι Έλληνες δεν τολμούσαν να κρύψουν κανέναν Αρμένη ούτε και να αγοράσουν αρμένικο πράγμα, γιατί βγήκε διαταγή πως όποιος κάνει τέτοιο πράγμα θα εξοριστεί. Τα αρμένικα σπίτια έμειναν ακατοίκητα. Πολύ λίγα πουλήθηκαν σε δημοπρασίες.»

Η περίθαλψη των ορφανών της εξορίας

«Τα ορφανά παιδιά των εξοριστών από Πάφρα, Σαμψούντα, Αμάσεια, Έρπαα, Ορδού, Κερασούντα, Τρίπολη κ.ά. συγκεντρώθηκαν στη Σεβάστεια. Οι πέντε πιο πλούσιες ελληνικές οικογένειες της Σεβάστειας, με επικεφαλής τον Μποσταντζόγλου Ευδόκιμο και τη γυναίκα του, κατάφεραν να οργανώσουν τη στέγαση και την περίθαλψη των ορφανών. Στέγασαν 180 από τα παιδιά αυτά σε αρμένικα σπίτια και με συνδρομές δικές τους οργάνωσαν συσσίτια. Στήθηκαν καζάνια στο σπίτι του Μποσταντζόγλου. Ένας αδελφός της Καλαϊτζόγλου Σοφίας, που προμήθευε κρέας τον τούρκικο στρατό, τους έστελνε τα κεφάλια και τα πόδια των ζώων, που χρησίμευαν ως βάση της διατροφής τους. Επειδή δεν αρκούσαν οι εισφορές για τη συντήρησή τους, απευθύνθηκαν και στους Αμερικανούς, που τους βοήθησαν και τους έστειλαν και γιατρό. Μια Κυριακή οι αδελφοί Μποσταντζόγλου οδήγησαν τα παιδιά όλα μαζί στην Εκκλησία. Τα είδαν οι Τούρκοι και σκέφτηκαν πως δεν είναι δυνατόν πέντε Έλληνες να συντηρούν τόσα παιδιά και άρχισαν να λένε πως ασφαλώς θα είναι σε επαφή με την Ελλάδα και θα παίρνουν λεφτά από εκεί.

Ο Μποσταντζόγλου ήταν υφασματέμπορος και είχε συνέταιρο Τούρκο, που ήταν πολύ καλός. Επί πολλούς μήνες δεν είχε πατήσει ο Μποσταντζόγλου στο μαγαζί του, επειδή απασχολιόταν με τα ορφανά. Ο συνέταιρος του έλεγε σαν συμβουλή: «Μόνο εσύ είσαι Έλληνας, μόνο εσύ πρέπει να ασχολείσαι τόσο;»

Στον συνέταιρο πήγαν οι Τούρκοι και ρώτησαν τι ξέρει για την υπόθεση. Αυτός απάντησε ότι ξέρει πως οι ίδιοι πληρώνουν από 10 παγκανότες ο καθένας για τα ορφανά. Συγχρόνως όμως ειδοποίησε τον Καλαϊτζόγλου και τον Μποσταντζόγλου πως οι Τούρκοι συγκεντρώνονται στο Μαχλέ Οντασί και συζητούν ότι οι Έλληνες της Ελλάδας βοηθούν τα ορφανά. Ο Καλαϊτζόγλου έφυγε τότε

κρυφά στην Κωνσταντινούπολη και δεν ξαναγύρισε. Τα ορφανά έφυγαν αργότερα από το λιμάνι της Τραπεζούντας με προορισμό την Ελλάδα. Μετά την Ανταλλαγή του '22 οι πρόσφυγες από τη Σεβαστεία εγκαταστάθηκαν στους Νομούς Κοζάνης, Γρεβενών, Φλώρινας, Θεσσαλονίκης.

Πληροφορητές: Σ. Χανίδου, Ε. Μποσταντζόγλου, Α. Καλαϊτζόγλου, Σ. Καλαϊτζόγλου, Α. Κων/νίδης, Π. Τσανακτζίδου, Κ. Ευθυμιάδης, Θ. Αθανασιάδης, Η. Μωυσιάδης, Α. Μιχαηλίδης, Ι. Γαβριηλίδης, Κ.Μ.Σ:

Τοκάτη, η βυζαντινή Ευδοκιάς

Η Τοκάτη ήταν η έδρα του Μητροπολίτη Νεοκαισαρείας. Στα 1890 στην πόλη υπήρχαν 400 ελληνικά σπίτια, 100 σπίτια κρυπτοχριστιανών και 100 εβραϊκά. Μετά το 1914 και τη σφαγή των Αρμενίων, οι Έλληνες που γλίτωσαν από τους διωγμούς των Κεμαλιστών ήρθαν στην Ελλάδα με την Ανταλλαγή.

Η ελληνική κοινότητα διατηρούσε τρία ελληνικά σχολεία, ένα ελληνοχριστιανικό ναό ενώ υπήρχαν και τέσσερις αρμενικοί. Στην τοποθεσία Κέκσα, σε απόσταση δυο ωρών από την πόλη, λειτουργούσε ελληνικό μοναστήρι και μέσα στην πόλη δυο Αρμενικά. Στο χωριό Κίρκορος (Γρηγόριος), στην κορυφή ενός βουνού, κατά την παράδοση έζησε ο άγιος Γρηγόριος ο Θαυματουργός.

Στην περιφέρεια Τοκάτης υπήρχαν 100 ελληνικά χωριά: Τοκάτη-Ζήλα 30, Νεοκαισαρεία 28 και Έρπαα 42 χωριά. Ο ελληνισμός της περιφέρειας Τοκάτης συντηρούσε 82 εκκλησίες και 79 σχολεία (67 αρρένων και 12 θηλέων) στα οποία υπηρετούσαν 94 δάσκαλοι και φοιτούσαν 2.878 μαθητές.

Ήταν μια από τις πιο ωραίες πόλεις στο δρόμο των караβανιών από την Περσία για το λιμάνι της Σαμψούντας, την αγορά της Προύσας και της Κωνσταντινούπολης και το λιμάνι της Σμύρνης.

Στην Τοκάτη κατοικούσαν και αρκετοί από το Φερίζ Νταγ, συγγενείς των οικογενειών Μεχτέρογλου, Σταμπουλίδη, Βασιλειάδη, Κούρτογλου και Καρακεσίσογλου.

Από την Τοκάτη καταγόταν ο καπετάν Ποτόσης (Ποτός αγάς, Πρόδρομος). Ήταν από πλούσια οικογένεια με σπουδές. Ήξερε πολλές γλώσσες. Ήταν ηγετικός, γενναίος μαχητής και άριστος σκοπευτής. Όταν ο Τοπάλ Οσμάν άρχισε τις διώξεις στην περιο-

χή του, μάζεψε τον ελληνικό πληθυσμό και κατέφυγε στο βουνό Τοπ τσαμ, όπου συνάντησε τους Κοτζά Αναστάς, Μιχάλ αγά και Αράπογλου. Διακρίθηκε για το οργανωτικό του πνεύμα και σύντομα οι Τούρκοι διώκτες ένωσαν τις μεγάλες πολεμικές αρετές του. Όταν άκουγαν το όνομα του, τους έπιανε πανικός. Αλληλογραφούσε με τον Κεμάλ για την κατάπαυση των εχθροπραξιών. Σημαντικό ρόλο έπαιξε στις διαπραγματεύσεις μεταξύ Λιβιά πασά και Κοτσά Αναστάς. Για τις παράτολμες ενέργειές του στις πολεμικές συγκρούσεις με τους Τούρκους, ο κόσμος του έδωσε την προσωνυμία Ντελή Ποτός (Τρελός Πρόδρομος).

Από την Τοκάτη καταγόταν κι ο Σαββίδης Συμεών (1859), ένας από τους κορυφαίους ζωγράφους και θεωρητικούς της Τέχνης που διακρίθηκε επανειλημμένα με βραβεία στην Ευρώπη. Τα θέματά του ήσαν επηρεασμένα από τις εικόνες της ιδιαίτερης πατρίδας του στον Πόντο (Σαμψούντα, Τοκάτη). Έργα του βρίσκονται στην Εθνική Πινακοθήκη (15 ελαιογραφίες και 17 σχέδια, Πινακοθήκη Αβέρωφ, Τελλόγλειο Ίδρυμα Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και στη συλλογή έργων του Κουτλίδη, 92 ελαιογραφίες, 9 σχέδια). Πέθανε στην Αθήνα το 1927.

Αμάσεια

Η Αμάσεια είναι μια από τις πιο όμορφες πόλεις του Πόντου, 70χμ νότια της Σαμψούντας. Είναι χτισμένη σ' ένα καταπράσινο βαθύ φαράγγι που το διασχίζει ο Ίρης ποταμός (Γιεσίλ Ιρμάκ). Γύρω γύρω υψώνονται απόκρημνα βουνά με λιτή βλάστηση, τα οποία την προστατεύουν και συγχρόνως την κρύβουν απ' τον άλλον κόσμο, σαν τα κυπαρίσσια γύρω από ένα χτήμα. Έχει μόνο δυο στενές πόρτες για τον έξω κόσμο: η μια στο βορρά κι η άλλη στο νότο. Ο Ίρης ποταμός με τις πανύψηλες λυγερές λεύκες στις όχθες του χωρίζει την πόλη σε δυο γραφικότατα τμήματα και την ενώνει πάλι με έξι μεγάλες γέφυρες από πελεκητή πέτρα, μνημειώδη έργα μεγάλων μαστόρων.

Η Αμάσεια είναι από τις λίγες πόλεις της Μικράς Ασίας που κράτησε ανέλλαχτο τ' όνομά της. Πρώτος την αναφέρει ο Στράβων που ήταν και η ιδιαίτερη πατρίδα του. Από την αρχαία Αμάσεια σώζονται σήμερα λίγα ερείπια, τα τείχη, οι βασιλικοί τάφοι, θέατρο και βωμοί.

Η παραγωγή

Τα περίχωρα της Αμάσειας είναι πολύ εύφορα. Η παραγωγή σε γεωργικά προϊόντα ήταν πολύ πλούσια σε ποσότητα, αλλά και εκλεκτή σε ποιότητα. Ωραιές ποικιλίες από σταφύλια, νόστιμα μωβ δαμάσκηνα σαν χουρμάδες, αφράτα καρύδια, αμύγδαλα και εξαιρετικό σιτάρι. Ασυναγώνιστα όμως ήταν τα κεράσια, τα μοσχάτα μήλα και οι μπάμιες. Όλα τ' αμπέλια και τα περιβόλια είχαν για περίφραξη κερασιές.

Λειτουργούσαν 50 μύλοι μέσα και έξω από την Αμάσεια. Οι μύλοι ήταν επιχείρηση των χριστιανών, Ελλήνων και Αρμενίων. Άλλη σπουδαία παραγωγή του τόπου ήταν το μετάξι που ήταν στα χέρια των Ελλήνων και Αρμενίων.

Οι κάτοικοι

Στις αρχές του 20ού αιώνα η Αμάσεια αριθμούσε 42 χιλιάδες κατοίκους. Απ' αυτούς οι Έλληνες ήταν 3.000, οι Αρμένιοι 18.000 και οι υπόλοιποι Τούρκοι και άλλες εθνότητες. Το 1915 οι Τούρκοι εξόντωσαν του Αρμενίους. Όταν έλειψαν οι Αρμένιοι, οι Έλληνες ένωσαν ορφανεμένοι, εγκαταλειμμένοι στα χέρια των Τούρκων. Αρμένιοι και Έλληνες μπορεί να είχαν τις αντιζηλιές και τις διαφορές τους, ακόμα και τις εκκλησιαστικές, αλλά ήταν πολύ πιο δυνατός ο δεσμός του χριστιανισμού. Μετά το διωγμό των Αρμενίων, όσοι από τους Έλληνες είχαν χάσει με την πυρκαγιά τα σπίτια και τα καλά τους, είχαν μαζευτεί σ' ένα φτωχομαχαλά, το Ντερέμαχαλε.

Από την Αμάσεια κατάγονται ο Παπαδόπουλος Ιωάννης (τέκνα: Ελένη, Κυριακή, Ελευθέριος, Αναστασία, Χαράλαμπος, Τριανταφυλλιά), η σύζυγος του Δημητριάδη Δημητρίου (τέκνα: Σοφία, Ρεβέκα, Χρίστος, Ελένη, Νίκος, κ.α) και συγγενείς των οικογενειών Καρακεσίσογλου, Βασιλειάδη, Σταμπουλίδη, κ.α.

Κοινοτική οργάνωση

Είχαν μια αιρετή δημογεροντία που εκτελούσε και τα χρέη της σχολικής εφορείας. Η δημογεροντία φρόντιζε ώστε οι σχέσεις της ελληνικής κοινότητας να είναι αρμονικές με την τουρκική εξουσία.

Σχολεία και εκκλησία

Τα εκπαιδευτήρια της ελληνικής κοινότητας ήταν σε ανθηρή κατάσταση. Υπήρχε μια οχτατάξια αστική σχολή αρρένων με πέ-

ντε δασκάλους και 225 μαθητές, ένα πεντατάξιο παρθεναγωγείο με δυο δασκάλες και 105 μαθήτριες και ένα νηπιαγωγείο με 120 νήπια. Μετά την πυρκαγιά του 1915 δεν λειτούργησε κανένα ελληνικό σχολείο επίσημα. Το σχολείο είχε καεί και ο διωγμός των Αρμενίων είχε αφήσει πίσω του φόβο και τρόμο. Οι Τούρκοι παρακολουθούσαν όλες τις κινήσεις της δημογεροντίας ιδίως στον οικονομικό τομέα.

Η άλλη δυσκολία ήταν με τα βιβλία. Μαθαίναμε ανάγνωση από λίγα αντίτυπα αναγνωστικού που κυκλοφορούσαν από χέρι σε χέρι. Την Αριθμητική την αντιγράφαμε απ' τον πίνακα, τις θρησκευτικές ιστορίες τις μαθαίναμε όπως τα διηγιόταν η δασκάλα. Μαθαίναμε ψαλμούς και τραγούδια. Ακόμα θυμάμαι με τι ενθουσιασμό τραγουδούσαμε το «Ο Μάιος μας έφθασε, εμπρός βήμα ταχύ».

Με ευγνωμοσύνη και σεβασμό πρέπει να σταματήσουμε τη μνήμη μας στις πρώτες δασκάλες των σχολείων της Ανατολής, τις Αποστολικές ψυχές... Πόση υπομονή και συγκατάβαση έπρεπε να έχουν... Πόσο δύσκολο το έργο τους! Μια χαρακτηριστική σκηνή: Στα 1908 ήμουν Τρίτη τάξη. Κάποιο πρωινό η δασκάλα παρατήρησε ένα κοριτσάκι ότι δεν είχε χτενιστεί. Το έστειλε πίσω στο σπίτι να πλυθεί, να χτενιστεί και να επιστρέψει τακτική όπως ταίριαζε. Δεν πέρασε πολλή ώρα και σαν σίφουνας μπήκε στην αίθουσα η μητέρα του κοριτσιού. Έξαλλη και ανασκουμπωμένη κρατώντας από το χέρι τη μικρή πιο αχτένιστη από πριν. Μεταφέρω τι φώναξε στην ξαφνιασμένη δασκάλα: «Γιατί έδωξες την κόρη μου; Θα κολούσε το χτένι στο χέρι σου αν την χτένιζες εσύ;»

Η Αμάσεια δεν ήταν ούτε η πρώτη, ούτε η τελευταία πόλη όπου επιβλήθηκαν περιορισμοί και δοκιμασίες. Οι Έλληνες όμως είχαν άσβεστο καημό να πάνε τα παιδιά τους στο ελληνικό σχολείο. Δεν τους ένοιαζε αν θα μάθαιναν να μιλούνε ελληνικά ή όχι, άλλωστε εκεί που ζούσαν τους ήταν και άχρηστα, αλλά ήθελαν να μάθουν τα παιδιά τους και να συνειδητοποιήσουν ότι ήταν Έλληνες. **Πίστευαν ότι γι' αυτό δεν ήταν αρκετό το σπίτι, χρειαζόταν και η σφραγίδα του ελληνικού σχολείου.**

Όσο για την εκκλησία, στη θέση της καμένης, που ήταν απέναντι απ' τη μητρόπολη και είχε και το νεκροταφείο στην αυλή της, είχαν υψώσει ένα ξύλινο κατασκεύασμα και λειτουργούσε, όταν οι Τούρκοι το επέτρεπαν, μόνο μ' έναν παπά και το εκκλησίασμα που αποτελούνταν από ηλικιωμένα άτομα. Γιατί εξαιτίας του Α' Πα-

γκοσμίου Πολέμου 1914-1918 οι νέοι και οι μεσήλικες έλειπαν στα αμελέ ταπουρού (καταναγκαστικά έργα).

Αμάσεια, Ευδοκία Επέογλου-Μπακαλάκη

Εκκλησιαστική εξάρτηση Αμάσειας

Η Μητρόπολη Αμάσειας ήταν από τις μεγαλύτερες του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ο Μητροπολίτης Αμάσειας έδρευε στη Σαμψούντα. Ερχόταν όμως συχνά στην Αμάσεια. Στην Αμάσεια υπήρχε αντιπρόσωπος του Μητροπολίτη. Γύρω στα 1910 αντιπρόσωπος ήταν ο Τσομλιατσόγλου κι έπειτα ως τα 1918 ο παπα-Σεραφείμ.

Εκκλησίες και προσκυνήματα

Ο τάφος του Αγίου Βασιλείου Αμασειάς

Στο δρόμο Αμάσειας-Έρπασ ήταν μια εκκλησία που είχε γύρω γύρω δέντρα. Εκεί ήταν ένας πέτρινος τάφος. Ήταν θαυματουργός. Ήταν ο τάφος του Αγίου Βασιλείου που ήταν δεσπότης παλιά στην Αμάσεια. Πέθανε στην Σαμψούντα και πριν πεθάνει, ζήτησε να τον θάψουν στην Αμάσεια, εκεί που θα σταματούσε το αμάξι. Εκεί που σταμάτησε το αμάξι, εκεί τον έθαψαν. Κάνανε και Μοναστήρι. Πάνω στο μνήμα ήταν σκαλισμένη μια δεσποτική κορώνα. Γιόρταζε στις 26 Απριλίου. Εκείνη τη μέρα πηγαίναμε στο μνήμα του και διαβάζαμε. Ανάβαμε κεριά και θυμιάζαμε. Είχαμε και ένα έθιμο: Παίρναμε πέτρα από κάτι πέτρες που ήταν μαζεμένες σ' ένα μέρος εκεί κοντά και σταυρώναμε στην πλάτη τα άτακτα παιδιά, τα δύσκολα παιδιά με πρόβλημα. Λέγανε πως αυτό κάνει καλό στα παιδιά αυτά.

Εκεί πηγαίναμε και των Αγίων Θεοδώρων, γιατί λίγο παρακάτω ήταν και τα ερείπια ενός ναού των Αγίων Θεοδώρων. Επισκεπτόμασταν μια φορά και τα δυο αυτά προσκυνήματα. Από το βουνό κατέβαινε νερό που ήταν σαν αγίασμα. Μετά το σταύρωμα με πέτρες που κάναμε στα παιδιά, τα πλέναμε με το νερό αυτό που σχημάτιζε μια λίμνη που χρησίμευε για πότισμα.

Η περιοχή ήταν τόπος παραθερισμού και είχε σπίτια για το καλοκαίρι. Υπήρχαν και πολλά αμπέλια.

Την ημέρα του Αγίου Θεοδώρου Τήρωνος πηγαίναμε στο μέρος της εκκλησίας σε μια σπηλιά απ' όπου έτρεχε νερό. Ο κόσμος έλεγε «αγίασμα» και πίναμε. Εκεί κάναμε λειτουργία, ανάβαμε κεριά. Πήγαινε πολύς κόσμος. Μετά τη λειτουργία γινόταν φαγοπότη και

γλέντι. Λέγανε ότι ο Άγιος Θεόδωρος καταγόταν από το χωριό Χουμιαλών της Μητροπόλεως Αμασειάς όπου και μαρτύρησε.

Αγίασμα Ιωάννου Προδρόμου Βεγκί

Βεγκ στα αρμένικα σημαίνει μοναστήρι. Στο δρόμο Αμάσειας-Ερπαας-Τοκάτης υπήρχε ερειπωμένο μοναστήρι στο όνομα του Ιωάννου Προδρόμου. Είχε αγίασμα. Από ένα βράχο έσταζε νερό και σχημάτιζε μικρή λίμνη που την είχαν φτιάσει οι χριστιανοί. Εκεί ανάβανε κεριά. Πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο κάνανε εράνους και στη Ρωσία ακόμη για να το χτίσουν. Αλλά μετά τον πόλεμο έμεινε.

Γιόρταζε στις 29 Αυγούστου. Κάναμε λειτουργία και μετά σφάζαμε αρνιά και κοκόρια, τρώγαμε και γλεντούσαμε. Εδώ δεν έρχονταν Τούρκοι όπως σ' άλλα αγιάσματα.

Στα χρόνια 1910 με 1914 είχαν χτίσει ένα υπόστεγο με ξύλα οι δικοί μας. Δίπλα απ' το δικό μας είχαν χτίσει και οι Αρμένιοι. Ανάμεσά τους έτρεχε το αγίασμα απ' όπου πίνανε οι προσκυνητές και λέγανε ότι κάνει καλό για τις αρρώστιες.

Την πρώτη Αυγούστου, πριν να βγει ο ήλιος, πήγαιναν στον Ιωάννη Πρόδρομο και έκοβαν ένα χόρτο που φύτρωνε εκεί και το λέγανε γιουζερλίκ (απήγανος). Αυτό το χόρτο έχει πολλούς κόμπους και βγάζει όμορφα λουλούδια. Το βρέχανε στο νερό με το αγίασμα και το φέρνανε στο σπίτι και το κρεμούσαν σε ένα σημείο. Απ' αυτό το χόρτο κάνανε «φυλαχτό» στα μωρά. Το χρησιμοποιούσαν και σε αρρώστιες. Ιδίως όταν πάθαιναν ηλίαση, την οποία λέγανε γιουζερλίκ χαβατζαλού. Βράζανε το χόρτο αυτό και το πίνανε.

Οι ημερομηνίες που γιόρταζαν τον Πρόδρομο ήταν στις 24 Ιουνίου (Λιοτρόπου) και του Αποκεφαλιστή στις 29 Αυγούστου. Ερχότανε για τάμα ξυπόλυτοι από την Έρπαα και τα χωριά της, από το Ματέν και από την Μερζιφούντα.

Η Αγία Ευφημία

Ένα άλλο ιερό ήταν η Εβλία, που κατά την παράδοση ήταν το μέρος που ήταν θαμμένη η Αγία Ευφημία. Το προσκύνημα ήταν κοινό για τις Τουρκάλες και για τις χριστιανές και η ορισμένη μέρα ήταν το Σάββατο. Οι νέες κοπέλες πήγαιναν για να ζητήσουν καλή τύχη. Έφερναν και τα παιδιά που είχαν πρόβλημα στο περπάτημα.

Ο Προφήτης Ηλίας

Σ' ένα ύψωμα υπήρχε ένα παλιό χτίσμα που το λέγανε Πιρλέρ. Μέσα υπήρχαν τέσσερις τάφοι. Οι Έλληνες το Πιρλέρ το συσχέτιζαν με τον προφήτη Ηλία. Έλεγαν πως από κάποια ρωγμή διέκριναν ωραίες εικόνες. Κι εδώ πήγαιναν να προσκυνήσουν και Τούρκοι και Έλληνες, ο καθένας γι' αυτό που πίστευε.

Λατρεία των 40 Μαρτύρων

Ο τάφος των 40 Μαρτύρων βρισκόταν πάνω στο λόφο Χερκίζ Μπαχτσά, που ήταν πιο ψηλός από το Λυκαβηττό και βρισκόταν περίπου 30 λεπτά δυτικά της Αμάσειας. Εκεί υπήρχε ένας τύμβος από χώμα και πέτρες. Κατά την παράδοση οι 40 Μάρτυρες έκαναν σταθμό στην κορυφή του λόφου. Γι' αυτό στις 9 Μαρτίου ανέβαιναν στην κορυφή και ανάβανε 40 κεριά. Κάνανε λειτουργία. Έρχονταν και οι Τούρκοι από περιέργεια.

Χρηστίδου Τιμόκλεια Κ.Μ.Σ

Τσιρτσιρ σουγιού, το θαυματουργό νερό

Έξω από την Αμάσεια υπήρχε ένα τζαμί που το λέγανε Κιόκ Μεντρεσέ. Το λέγανε έτσι γιατί είχε κάτι γαλάζιες πέτρες στο ντουβάρι. Στην πόρτα από πάνω έγραφε ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ και από κάτω ΤΟΙΣ ΑΡΧΙΕΡΕΥΣΙ. Απ' αυτό φαίνεται πως το Κιόκ Μεντρεσέ ήταν πρώτα εκκλησία. Μέσα στο τζαμί είχε υπόγειο. Εκεί είχαν λείψανα αγίων.

Απέναντι από το τζαμί αυτό, στο μέσο της απόστασης από την Αμάσεια στον Ιωάννη Πρόδρομο, ήταν μία βρύση που τη λέγανε Τσιρτσιρ Πουνάρ. Τη λέγανε έτσι γιατί το νερό έσταζε κι έκανε τσιρ, τσιρ. Η βρύση αυτή ήταν κοντά σ' ένα άλλο τζαμί που το λέγανε Τσιρτσιρ τζαμί. Οι χριστιανοί το θεωρούσαν παλιά εκκλησία. Πίστευαν ότι το Κιόκ Μεντρεσέ (ιερατική σχολή μουσουλμάνων) και το Τσιρτσιρ τζαμί παλιά ήταν ελληνικές εκκλησίες. Το Τσιρτσιρ τζαμί σπάνια το ανοίγανε. Λέγανε πως είχε μέσα πολεμικά όπλα, όπως τ' άφησαν οι Έλληνες, κι ένα λείψανο με τα όπλα του.

Τα μοναστήρια αυτά τα είχαν ιδρύσει δερβίσηδες μοναχοί που προέρχονται από Έλληνες αιρετικούς Νεστοριανούς και άλλους που εξισλαμίστηκαν χωρίς να εκτουρκιστούν, όταν οι Τούρκοι κατέλυσαν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Ο Χαμντή Μπέης γράφει: «Οι Δερβίσηδες είναι μοναχοί που εμπνέονται από τη διδασκαλία του Χριστού».

Σ' αυτά τα τζαμιά εμείς δεν πηγαίναμε. Πηγαίναμε στα αγιάσματα που ήταν τόποι ιεροί δικοί μας. Εκεί ύστερα από την προσευχή μας και τη λειτουργία καθόμασταν και τρώγαμε και πίναμε. Μετά διασκεδάσαμε με χορούς και τραγούδια.

Κεμπαπτσόγλου Δ., Σαββίδου Δόμνα Κ.Μ.Σ

Έθιμα

Καθαρή Δευτέρα

Το πρωί καθαρίζαμε και πλέναμε τις κατσαρόλες και τα πιάτα. Δεν τρώγαμε τίποτε εκείνη τη μέρα. Ούτε την άλλη. Την Τετάρτη πηγαίναμε στην εκκλησία, κοινωνούσαμε και μετά τρώγαμε.

Αποκριές

Μια εβδομάδα ολόκληρη ντυνόμαστε μασκαράδες και γλεντούσαμε στα σπίτια.

Έθιμα για τις ψυχές

Των ψυχών που λέγαμε, δυο φορές το χρόνο το κάναμε. Τη μια φορά το πρώτο Ψυχοσάββατο της Σαρακοστής και το δεύτερο 50 μέρες μετά το Πάσχα, της Πεντηκοστής. Κάναμε κόλλυβα. Αν είχες ένα χρόνο πεθαμένο, έκανες φαΐ και το πήγαινες στον τάφο να το διαβάσει ο παπάς και ύστερα το μοίραζες στον κόσμο. Μετά το χρόνο μόνο κόλλυβα κάναμε. Το Πάσχα δίναμε στους Τούρκους κόκκινα αυγά και τσουρέκια. Οι Τούρκοι πίστευαν στον Άγιο Γεώργιο και στον Άγιο Δημήτριο. Τα χρυσάνθεμα τα λέγανε Κασίμι τσιτσέκ (λουλούδι του Αγίου Δημητρίου).

Τζιγκοζίδου Κ.Μ.Σ.

Αγιασμός των Υδάτων

«Μια που η ευμάρεια, ο πλούτος, η ομορφιά του τόπου οφειλόταν στον ποταμό Ίρη, ήταν επόμενο αυτός να έχει και την πρωταρχική θέση στη συνείδηση όλων ανεξαιρέτως των κατοίκων της Αμάσειας. Και έτσι εξηγείται η λαμπρότητα της γιορτής των Φώτων, του Αγιασμού των Υδάτων. Αυτή η γιορτή ήταν για την Αμάσεια η εορτή των εορτών. Όλα ήταν επί ποδός, μικροί, μεγάλοι, χριστιανοί, αλλόθρησκοι.

Από πολύ νωρίς έπαιζαν το ρόλο τους καμπάνες, βεγγαλικά, εξαπτέρυγα, λάβαρα, φανάρια. Από τις δυο όχθες του ποταμού έτοιμα τα παλικάρια να βουτήξουν και να αρπάξουν το Σταυρό. Ο

πιο σβέλτος βουτάει πρώτος και πιάνει το Σταυρό. Πολλές φορές ο ποταμός παγώνει. Σπάζουν τον πάγο για να ρίξουν το Σταυρό. Αυτό δεν χαλάει το κέφι κανενός. Και τούτο το χαρακτηριστικό: Μόλις τελειώσει ο Αγιασμός, οι χανούμισσες βιαστικές με τα μπακιρένια μπαχράτσια να πάρουν νερό να αγιάσουν τα σπίτια τους. Έντονα κυριαρχεί στη μνήμη μου η ανάμνηση αυτής της γιορτής και ίσως γι' αυτό δεν θυμάμαι τίποτε το ιδιαίτερο για τις άλλες μεγάλες χριστιανικές γιορτές. Μονάχα τούτο: Την Πρωτοχρονιά διαλέγαμε οι μικροί το πιο ωραίο μήλο και πηγαίναμε να φιλήσουμε το χέρι των μεγάλων και αυτοί με την ευχή «Χρόνια πολλά» έχωναν στο μήλο μας ένα ασημένιο γροσάκι που ήταν το δώρο μας».

Δωρεές και προσφορές στην Εκκλησία

Η Εκκλησία της Αμάσειας ήταν μεγάλη και ωραία. Είχε ανακαινισθεί και εικονογραφηθεί. Τα έξοδα ήταν προσφορά ενός ευπατρίδη της Αμάσειας. Πάνω στο τόξο της Ωραιάς Πύλης υπήρχε η επιγραφή: «Αναλώμασι Στυλιανού Τσομλεκτσόγλου». Πολύ αργότερα στο σχολείο, σκοντάφτοντας στη δοτική «αναλώμασι», είδα με τα μάτια της ψυχής τη χρυσή επιγραφή και τότε μόνο ένιωσα την αξία της προσφοράς. Τα γράφω αυτά όχι σαν παίνεμα, αλλά σαν μνημόσυνο και κυρίως για να τονίσω με την ευκαιρία αυτή πόσο οι Έλληνες της Ανατολής θαύμαζαν και αναζητούσαν τα βαθιά ελληνικά κι ας μην τα καταλάβαιναν.

Η Εκκλησία αυτή κι ένα μεγάλο τμήμα της πόλης κήκε στη μεγάλη πυρκαγιά του 1913.

Χατζήδες

«Ο πατέρας μου λεγόταν Χατζής γιατί είχε πάει μικρός με τους δικούς του στα Ιεροσόλυμα προσκυνητής. Ήταν τίτλος αξιόλογος αυτός. Όνειρο και πόθος κάθε εύπορου Αμάσιαλη και κάθε Ανατολίτη να πάει στα Ιεροσόλυμα και πόσες τιμές τον περίμεναν στην επιστροφή. Σαν έφθανε η είδηση πως γυρίζουν οι Χατζήδες, όλοι ξεσηκώνονταν να πάνε να τους υποδεχθούν. Άλλοι με αμάξια, άλλοι με άλογα, όλοι όμως με πλούσια φαγητά και κρασιά. Η συνάντηση γινόταν αρκετά έξω από την πόλη σε γραφική τοποθεσία και δίπλα σε νερά τρεχούμενα. Εκεί γινόταν ξεκούρασμα των προσκυνητών, καλωσόρισμα με ειδών ειδών φαγητά και ντόπια κρασιά.

Ξεκούραστοι τώρα ξεκινούν όλα τα αμάξια στη σειρά. Των Χατζήδων ξεχωρίζουν. Είναι σαν σημαιοστόλιστα με μεταξωτά μεγάλα μαντίλια. Κεφγέ (κεφαλόδεσμοι) με ρίγες και φούντες απ' τις δυο μεριές, τ' αγόρασαν στα Ιεροσόλυμα. Τρέχουν τα αμάξια και τα μαντίλια ανεμίζουν χαρωπά σαν να σκορπούν ολόγυρα την ευλογία που έφεραν απ' τους Αγίους Τόπους. Στην είσοδο, στο κέντρο της πόλης τους καλωσορίζει άλλο πλήθος. Είναι όσοι δεν μπόρεσαν να πάνε στο προϋπάντημα και πολλοί αλλόθρησκοι. Μήπως και των Τούρκων η ψυχή δεν λαχταρά έτσι κάποια μέρα να γυρίσουν Χατζήδες από τη Μέκκα;

Ο πρώτος σταθμός είναι η Εκκλησία. Οι καμπάνες χτυπούν χαρούμενα, ενώ οι ιερείς ψάλλουν τη Δοξολογία. Εννοείται ότι οι προσκυνητές δεν έχουν ξεχάσει το δώρο της Εκκλησίας, ένας ωραίος κρυστάλλινος πολυέλαιος.

Όλοι έχουν το δώρο τους. Μικροί κόκκινοι σταυροί που στο κέντρο από μια μικρή τρυπίτσα βλέπεις την Εκκλησία του Παναγίου Τάφου. Τι εξάισιο θέαμα! Άλλοι σταυροί από ζετέφι, κομπολόγια από ζετέφι και κυρίως πολύχρωμα γνάλινα βραχιόλια.

Επί μέρες κάθε επισκέπτης μικρός μεγάλος έχει το δώρο του. Και τα κορίτσια κι οι νέες προσπαθούν να περάσουν με σαπουνάδα τα βραχιόλια. Σπάζουν μερικά, κανείς δεν στενοχωριέται. Είναι σωρός τα βραχιόλια, θα έχει για όλους.

Η υποδοχή αυτή είναι από τις ζωηρότερες αναμνήσεις μου από την Αμάσεια.»

Χαμάμια – Δημόσια Λουτρά

«Με τα πολλά νερά ήταν επόμενο η Αμάσεια να έχει και πολλά δημόσια λουτρά, τα περίφημα χαμάμ. Να μερικά ονόματα: Πλδίζ (αστέρι) χαμάμ, Τσαρταχλί (με πέρκολα) χαμάμ, Κιοπρού (κοντά στη γέφυρα) χαμάμ, Καδή χαμάμ (κατής, δικαστής), Σινάν χαμάμ (κτίσμα του ξακουστού αρχιτέκτονα), Αλατζά (πολύχρωμο) χαμάμ. Στο τελευταίο κατά προτίμηση πήγαιναν οι Ρωμιές. Στο Αλατζά χαμάμ μια γούρνα ήταν αφιερωμένη στην Αγία Βαρβάρα και όσες είχαν ανίατους πονοκεφάλους κ.α. έπρεπε να λουστούν εκεί ανήμερα της γιορτής για να βρουν γιαιτρεία. Πατρίδα της Αγίας Βαρβάρας ήταν η πόλη Μερζιφούντα, πολύ κοντά στην Αμάσεια.

Το Χαμάμ στην Ανατολή προπαντός στην Αμάσεια και την εποχή εκείνη, ήταν μεγάλη ιστορία. Πήγαιναν το πρωί και έφευγαν με τη δύση του ήλιου. Κάθε συγγενολόγι είχε λίγο πολύ την ορισμένη

μέρα του. Εκεί μέσα γινόταν επίδειξη νοικοκυροσύνης, μαγειρικής, πλούτου, αρχοντιάς.

Στο χαμάμ τονίζοταν κάθε οικογενειακό γεγονός: αρραβωνιάσματα, γάμοι, ξενητεμοί. Έτρωγαν αφράτα ζουμερά φρούτα, κυδώνια, μήλα, σταφύλια, κεράσια ανάλογα με την εποχή. Το βράδυ γυρίζαμε σπίτι πολύ καθαρές με τα μάτια μας κατακόκκινα από τις σαπουνάδες.»

Τζαμιά

Στην Αμάσεια υπήρχαν πολλά τζαμιά και μεντρεσέδες (ιεροσπουδαστήρια μουσουλμάνων). Ήταν ωραία και μεγαλοπρεπή κτίσματα. Αρκετά απ' αυτά η παράδοση και η χριστιανική πίστη έλεγε ότι ήσαν παλιές εκκλησίες. Και έτσι σε τακτές μέρες με ευλάβεια ξεκινούσαν οι χριστιανοί για το προσκύνημα. Μα κι ο Χότζας ή ο Μολλάς ήταν έτοιμος και περίμενε τον κόσμο. Τους δεχόταν με καλοσύνη, ευλογούσε τα παιδιά και τους αρρώστους άλλοτε με κάτι υποβλητικά, πολύκλωνα κέρατα ελαφιού, άλλοτε με μεγάλα κομπολόγια που τα περνούσε απ' το λαιμό του αρρώστου και άλλοτε με το μεγάλο κλειδί της πόρτας. Τέτοια τζαμιά ήταν τα:

Μπουρμπά Μιναρέ Τζαμισί. Στην υπόγεια αίθουσα έβλεπε ο επισκέπτης τα τρία μουμιοποιημένα σώματα (γαμπρός, νύφη, κουμπάρος) που έτσι πέτρωσαν, λέει η παράδοση, σαν μπήκε ο αλλόθρησκος κατακτητής.

Το Φατιχέ τζαμί, παλιά βυζαντινή Εκκλησία.

Το Σουλτάν Χότζα τζαμισί, όπου πήγαιναν τα παιδιά που δεν έπαιρναν από γράμματα.

Ο Απόστολος Ανδρέας, παλιά Εκκλησία προς τιμήν του Αποστόλου που πρώτος έφερε το χριστιανικό μήνυμα στην Αμάσεια. Η εκκλησία του έγινε τζαμί, μα δεν στέριωσε μιναρές στο καμπαναριό. Όσες φορές προσπάθησαν σωριαζόταν κάτω. Ως που το πήραν απόφαση και το άφησαν ημιτελές.

Το τζαμί Πιριλιάς, Προφήτη Ηλία έλεγαν οι δικοί μας. Αν ένα παιδί αργούσε να μιλήσει το πήγαιναν εκεί κι ο χότζας το ευλογούσε με το κλειδί για να ανοίξει η γλώσσα του παιδιού. Επίσης αν νόμιζαν πως αργεί η τύχη κάποιας κοπέλας, την πήγαιναν εκεί.

Κιόκ τζαμί, που ήταν παλιά εκκλησία του Αγίου Γεωργίου.

Οι Έλληνες διατηρούσαν ευλαβικά τις παραδόσεις αυτές γιατί ίσως έτσι ένιωθαν τις βαθιές ρίζες τους στον τόπο που γεννήθηκαν και ζούσαν και δεν είναι μικρό πράγμα αυτό. Και οι Τούρκοι τις

καλλιεργούσαν σίγουρα για λόγους ανάγκης και σκοπιμότητας. Και η συνύπαρξη αυτή εξηγεί την επιβίωση τόσο μικρού αριθμού Ελλήνων Ορθοδόξων μέσα σε πλήθος Τούρκων.

Ζωοπανήγυρη Αμάσειας

Κάθε χρόνο τον Οκτώβριο γινότανε μεγάλη ζωοπανήγυρη και εμποροπανήγυρη. Έρχονταν από την Έρπασα, το Ματέν, τη Σαμψούντα, το Λατίκ, την Κάβζα κ.ά και φέρνανε ζώα και άλλα προϊόντα για πούλημα. Πινότανε αγοραπωλησίες αγελάδων γιατί την εποχή αυτή έκαμναν τους νόστιμους παστουρμάδες.

Χωριά

Εκτός από τους Έλληνες της Αμάσειας υπήρχαν γύρω από την πόλη επτά χωριά με αμιγή ελληνικό πληθυσμό. Αυτά τα χωριά ήταν οργανωμένες κοινότητες με σχολεία και εκκλησίες. Αυτά ήταν: Γιουχά Γιαπιλάν, Ζάνα, Ζίερε, Κάβζα, Μπελεγενλέρ, Τουσουζ και Φουντουκλί.

Όλα αυτά τα χωριά ήταν παραγωγικά με άφθονα τρεχούμενα νερά και πολλά οπωροφόρα δέντρα και αμπέλια. Είχαν ανεπτυγμένη σηροτροφία, κτηνοτροφία και οπιοκαλλιέργεια.

(Κεμπαπτσόγλου Μ. Κ.Μ.Σ.)

Η Εκκλησιαστική περιφέρεια Αμασειας

Περιελάμβανε τις περιφέρειες Αμάσειας, Αμισού και Πάφρας με συνολικά 392 κοινότητες και 153.000 κατοίκους. Είχε 392 εκκλησίες με 439 παπάδες, 325 σχολεία με 10.000 μαθητές και 565 δασκάλους. **Εδώ βρισκόταν ο συμπαγέστερος ελληνικός πληθυσμός του Πόντου.**

Τελευταίος Μητροπολίτης της Αμάσειας 1909-1921 ήταν ο Γερμανός Καραβαγγέλης, που η δράση του για την αυτονομία του Πόντου ήταν έντονη και τολμηρή. Το όνομα του είχε γίνει θρύλος. Στις 21 Σεπτεμβρίου 1921 καταδικάστηκε σε θάνατο, ευτυχώς ερήμην, από το Τουρκικό Δικαστήριο της Ανεξαρτησίας που είχε έδρα την Αμάσεια. Διέφυγε στην Ελλάδα όπου έλαβε τον τίτλο του Εξάρχου Κεντρίας Ευρώπης.

Η Εκκλησία της πόλης της Αμάσειας που είχε καεί στη μεγάλη πυρκαγιά του 1915 είχε τον τύπο του τρισυπόστατου ναού προς τιμήν του πολιούχου της Αμάσειας ιερομάρτυρα Βασιλέως, του Αγίου Γεωργίου και του Αγίου Χαράλαμπου. Έτσι λειτουργούσε

και τότε και μετά ως την Έξοδο με την Ανταλλαγή. Θυμάμαι τα Χριστούγεννα, τα ξημερώματα, γυρνούσε ο κανδηλάπτης μ' ένα ξύλινο ρόπαλο και μ' ένα βαρύ χτύπημα στην πόρτα, ξυπνούσε τους χριστιανούς να παν στην εκκλησία. Κατά τον ίδιο τρόπο θυμάμαι μια δυο φορές των Φώτων η γιαγιά μου μας έφερε αγίασμα στο ειδικό ασημένιο μπρικάκι της κι εμείς περιμέναμε πώς και πώς να φτάσει, να το πιούμε και μετά να φάμε το πρωινό μας. Και το Πάσχα, μου μένει ακόμη ολοζώντανη η εικόνα με τα κόκκινα αυγά, που κρέμονταν δεμένα σε πλουμιστά μαντίλια ή τούλια πάνω στο σανιδένιο παραπέτο, που αντί τέμπλου, χώριζε το Άγιο Βήμα από τον υπόλοιπο χώρο, απ' τη Μ. Πέμπτη ως την Κυριακή το πρωί του Πάσχα. Η Ανάσταση γιορταζόταν ξημερώματα της Κυριακής. Τότε παίρναμε πίσω και τα διαβασμένα αυγά, ο καθένας τσούγκριζε το δικό του με τους άλλους κι αντάλλασσαν ευχές.

Όλα αυτά λειτουργούσαν ανάλογα με τις πολιτικές εξελίξεις, ως τις παραμονές του ελληνοτουρκικού πολέμου και στάθηκαν γερό ηθικό στήριγμα για να βαστάξουν οι «Πολιορκημένοι» Έλληνες μέσα στα βουνά της Αμάσειας.

(Η Αμάσεια: Ευδοκία Επέογλου-Μπακαλάκη)

Έξοδος

Μείναμε στον Πόντο ως το 1918. Ζούσαμε όμως συνεχώς με το φόβο. Το πρωί δεν ξέραμε αν θα δούμε ξανά το φως της ημέρας. Από τότε που ο ρωσικός στρατός νίκησε τους Τούρκους, οι Τούρκοι δεν άφηναν πια τους Έλληνες να πιάσουν όπλο. Τους θεωρούσαν υπεύθυνους για το ότι νικήθηκαν. Τους έριξαν στα εργατικά τάγματα (αμελέ ταπουρού). Εκεί υπέφεραν πολύ οι δικοί μας. Όσοι μπορούσαν, έφευγαν για να γυρίσουν στα σπίτια τους. Κρυφά έφευγαν, λιποτακτούσαν. Οι Τούρκοι τότε πήγαιναν στα σπίτια τους και πριν να προλάβουν να γυρίσουν αυτοί, λεηλατούσαν τα σπίτια τους, βασάνιζαν τους δικούς τους, στο τέλος έκαιγαν και τα σπίτια τους. Αν έπιαναν τους ίδιους, τους κρεμούσαν.

Είχαν στήσει στην Αμάσεια ένα δικαστήριο «Δικαστήριο Ανεξαρτησίας». Με τις αποφάσεις αυτού του δικαστηρίου κρεμάστηκε η αφρόκρεμα του Πόντου. Μεγάλα κακά μας έκαναν: Κρεμούσαν, έσφαζαν, έκαιγαν τους ανθρώπους μέσα στα σχολεία και τις εκκλησίες. Κατέστρεφαν και τα ελληνικά χωριά και οι κάτοικοι έτρεχαν να σωθούν στα βουνά. Όσοι άντεξαν και τους ξέφυγαν, σώθηκαν. Γι' αυτό φύγαμε κι εμείς από την Αμάσεια το 1918. Για πιο

ασφάλεια πήγαμε στη Σαμψούντα, όπου μείναμε κρυμμένοι ως τα 1922. Μετά την υπογραφή της συνθήκης πήγαμε στην Κωνσταντινούπολη, όπου μείναμε 9 μήνες κι από εκεί ήρθαμε στην Αθήνα.

(Μαυρίδου Ελένη Κ.Μ.Σ.)

Το σκόρπισμα του Ελληνισμού

Με την Ανταλλαγή του 1922 ακολούθησε άλλο σκόρπισμα, άλλος «πόλεμος», ο πόλεμος της επιβίωσης μέσα στις στερήσεις και την καταφρόνια. Ξεπεράστηκαν όμως όλες οι δοκιμασίες, αφήνοντας πλούσια πείρα και διδάγματα. Ακόμα και η «σωφρονιστική» κουβέντα της ντόπιας μάνας στο παιδί της «Μην κλαις, θα σε δώσω στον πρόσφυγα» για εκφοβισμό, ξεπίκρανε και πέρασε στην ανεκδοτολογία κι ας μας πότιζε φαρμάκι κάποτε. Κι οι Αμασειαλήδες εγκαταστημένοι στη Θεσσαλονίκη, στην Αθήνα, στα χωριά των Γρεβενών, της Κοζάνης και λίγοι σ' άλλες πόλεις, ρίζωσαν και πρόκοψαν για το καλό του τόπου.

(Η Αμάσεια, Ευδοκία Επέογλου-Μπακαλάκη)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Αναφορά στις πατρίδες των προγόνων του παππού και της γιαγιάς: Άργανα Ματέν, Ντιάρμπεκιρ

Το Άργανα (Πακίρ) Ματέν

Η μυθική χώρα των πηγών και του άνω ρου του Τίγρη ποταμού.

Διοίκηση

Πόλη: Άργανα Ματέν

Καϊμακαμλίκι και Μουτεσαριφλίκι: Άργανα

Βαλελίκι: Ντιάρμπεκιρ

Μαρτυρίες

Εμείς οι Έλληνες του Άργανα Ματέν (Μπακίρ Ματέν) είχαμε δικό μας Έλληνα Μουχτάρη και κοινοτικό συμβούλιο. Αυτός φρόντιζε για τα ζητήματά μας που είχαμε με την Τουρκική Κυβέρνηση.

Η πόλη μας είχε δικαστήρια, αστυνομία, στρατό και δημόσιες υπηρεσίες. Για μεγάλες υποθέσεις δικαστήρια, αγορές και εμπορεύματα πήγαιναν στο Ντιάρμπεκιρ.

Στο Άργανα Ματέν είχε έδρα Μουτεσαρίφη και υπαγόταν κατευθείαν στην Κωνσταντινούπολη και γι' αυτό και το έλεγαν Μουστεκίλ Σαντζάκ. Η λέξη Μουστεκίλ σημαίνει ανεξάρτητος. Η λέξη Σαντζάκ είναι άλλος όρος για την Τουρκική διοικητική διαίρεση Μουτεσαριφλίκι.

Είχε και Μπελεντιέ Ρειζί, που σημαίνει δήμαρχος. Πριν το 1914 τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι Έλληνες είχαμε αντιπροσώπους στην Τουρκική διοίκηση. Είχαμε αντιπροσώπους δικούς μας και στο συμβούλιο του Μουτεσαρίφη και στα συμβούλια δικαστηρίων.

Εκκλησιαστικά το Άργανα Ματέν υπαγόταν στη Μητρόπολη

Αμίδης και Τετάρτης Αρμενίας, Μεσοποταμίας και Βαβυλωνίας. Έδρα Μητροπολίτη Ντιάρμπεκιρ. Αντιπρόσωπος του Δεσπότη στο Άργανα (Δεσπότη Βεκίλι) ήταν λαϊκός, ο πρόεδρος της Δημογεροντίας. Η Μητρόπολη υπαγόταν στο Πατριαρχείο Αντιοχείας, που είχε έδρα τη Δαμασκό. Αμίδη είναι η αρχαία ονομασία του Ντιάρμπεκιρ.

Σε μας ο Δεσπότης ερχόταν πολύ τακτικά. Δυο φορές το χρόνο έπρεπε να περάσει από το Άργανα και ύστερα να συνεχίσει την περιοδεία του σε άλλα μέρη της επικράτειας. Στα δικά μας χρόνια Μητροπολίτης ήταν ο Μελέτιος. Στην εποχή του πατέρα μας ήταν ο Σίλβεστρος. Ο παπάς ήταν δικός μας. Μιλούσε Ελληνικά και Ποντιακά. Τον Μελέτιο τον θυμάμαι πολύ καλά. Ερχόταν πάντα με μεγαλοπρεπή συνοδεία. Ερχόταν με παϊτόνι (άμαξα που την έσερναν άλογα) και είχε μαζί του τον Αρχιμανδρίτη του, τον Διάκο του και τον Καβάση του. Όταν περνούσε απ' την πλατεία και τους δρόμους, όπου βρισκόνταν Τούρκοι, σηκώνονταν αμέσως και τον χαιρετούσαν με τεμενά (υπόκλιση). Έμενε στο σπίτι του Μιλέτ ρεϊζί (του αρχηγού του έθνους), του προέδρου της Δημογεροντίας μας στο Άργανα Μαδέν, που ήταν κι ο αντιπρόσωπός του. Τις άδειες γάμου μάς τις έδινε ο αντιπρόσωπος (Δεσπότη Βεκίλι). Εθνάρχης μας (Μιλέτ ρεϊζί) και αντιπρόσωπος του Δεσπότη (Δεσπότη Βεκίλι) ήτανε εκείνη την εποχή ο Λαζάρ αγάς ο Σιχλετίδης. Ήταν μέτοχος των μεταλλείων χαλκού, άρχοντας, από τους πρώτους τσορματζήδες στον τόπο μας. Πέθανε εκεί, ένα χρόνο προτού φύγουμε.

Ο Μελέτιος ήτανε αραβόφωνος. Ήξερε όμως και Ελληνικά. Ήτανε πολύ μορφωμένος άνθρωπος. Είχε σπουδάσει στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Στην εκκλησία τα διάβαζε Ελληνικά όπως τα είχε το Ευαγγέλιο. Λειτουργούσε αραβικά. Τους ψαλμούς τους λέγανε Ελληνικά και Αραβικά μαζί. Ο δεξιός ψάλτης έψελνε Ελληνικά και ο αριστερός Αράβικα. Τα παιδιά του σχολείου ψέλνανε στην αραβική τα μεγαλυνάρια. Στο σχολείο τα μάθαιναν. Ο Δεσπότης έμενε 3-4 μέρες στο Άργανα, όσο καιρό μπορούσε, λειτουργούσε στην εκκλησία μας κι έφευγε. Τον καλούσαν στα σπίτια τους και του έκαναν τραπέζια οι προύχοντες, οι δημογέροντες, ακόμη και ο Μουτεσαρίφης τον καλούσε. Κάθε χρόνο πλήρωναν οι οικογένειες ένα είδος φορολογίας για τον Δεσπότη, το «Δεσπότη παρασί».

Ο Μελέτιος ήτανε πολύ καταδεκτικός. Είχε πάντα έναν καλό λόγο να πει και μια συμβουλή. Άρνηση σε κανέναν δεν έδειχνε.

Όλους τους άκουγε κι έλεγε ό,τι έπρεπε να πει. Άμα ήτανε κάποιος να γίνει παπάς, έρχονταν ο Μελέτιος κι έκανε τη χειροτονία. Ο διάκος του λεγόταν Σέργιος κι αυτός σπουδαγμένος ήτανε. Ο Μελέτιος πέθανε, όπως μάθαμε, λίγα χρόνια μετά την Ανταλλαγή στην Αντιόχεια. Ο Σέργιος έγινε μετά χρόνια Μητροπολίτης Τύρου και Σιδώνος. Ήρθε μια χρονιά κι εδώ στην Ελλάδα και επισκέφθηκε όλα τα χωριά που είχαν εγκατασταθεί πρόσφυγες που ανήκανε στο Πατριαρχείο Αντιοχείας. Ήρθε και στο νέο Κορδελιό. Τον είδαμε, μας γνώρισε και μας θυμήθηκε. Μας ρωτούσε πώς περνάμε στην Ελλάδα.

Γ. Χαραλαμπίδης ΚΜΣ

Κάτοικοι

«Στο Μπακίρ Μαδέν ήμασταν κάπου 250-300 οικογένειες ελληνικές. Οι Τούρκοι ήταν πολλοί. Παλιά υπήρχαν και πολλοί Αρμένηδες. Τους έσφαζαν οι Τούρκοι. Θα έσφαζαν κι εμάς. **Ακούγαμε που ακονίζανε στις ταρατσες τα μαχαίρια τους.** Μας φοβέριζαν. Είχαμε μέσα μας φόβο, αγωνία και ανησυχούσαμε πολύ. Οι πρόγονοί μας ήταν Πόντιοι από τα μέρη της Αργυρούπολης (Γκιουμουσχανά). Ήταν Μαδεντζήδες (μεταλλωρύχοι). Δούλευαν στα μεταλλεία μακιριού που ήταν στα γύρω υψώματα. Οι γονείς μας δούλευαν στα μεταλλεία.»

Λεγοσία Τιμωνίδου ΚΜΣ 1973

Οι εγκατάσταση των Ελλήνων

«Οι Έλληνες ασχολούνταν με το μεταλλείο. Οι Τούρκοι ήταν κυρίως δημόσιοι υπάλληλοι και οι Αρμένιοι έκαναν εμπόριο. Όταν πρωτοήρθαν οι Πόντιοι επί Σουλτάνου Αζίζ διοικούσαν τη νέα πόλη οι 3-4 οικογένειες Ουσταμπασήδων που είχαν ειδικό Φιρμάνι. Αυτοί διευθύνανε και τα μεταλλεία όπως θέλανε. Είχανε αλληλογραφία με τον Σουλτάνο. Έπαιρναν ποσοστά και ζούσαν πλούσια. Και οι εργάτες όμως ζούσαν καλά. Περίπου 30 χρόνια πριν την Ανταλλαγή του 1922 οι Τούρκοι έφεραν Τούρκο μηχανικό για τα μεταλλεία. Αυτός παραλάμβανε το μετάλλευμα και έλιωναν το χαλκό σε πλάκες. Η μεταφορά γινόταν με καμήλες. Την εποχή αυτή το Άργανα, που μεγάλωσε στο μεταξύ, έγινε μοντεσαριφλίκι. Στον πόλεμο 1914-1918 οι Γερμανοί έφεραν μηχανικούς για την εκμετάλλευση, αλλά με το τέλος του πολέμου έφυγαν. Από τότε σταμάτησαν στα μεταλλεία οι δουλειές.

Οι Έλληνες είχαμε οργανωμένη κοινότητα με δημογεροντία, σχολείο και εκκλησία. Από την εποχή που έγινε όμως μπουτσαριφλίκι, τα κέρδη των Ελλήνων περιορίστηκαν γιατί οι Τούρκοι μπήκανε στις δουλειές με περισσότερο ζήλο».

Χ. Παπαδόπουλος ΚΜΣ 1956

Γλώσσα

«Όλοι οι Έλληνες στο Άργανα Μαντέν μιλούσαμε ποντιακά. Ξέραμε όμως και τα τούρκικα. Στην Τουρκία ζούσαμε, πώς θα συνεννοούμασταν αλλιώς. Και με τους Αρμένηδες τούρκικα μιλούσαμε. Πολλοί άντρες ξέρανε και **κούρδικα**. Τα μαθαίναμε γιατί είχαμε συναλλαγές με τους Κούρδους. Τα ονόματά μας ήτανε όλα ελληνικά. Στην εκκλησία ο παπάς τα διάβαζε ελληνικά. Όταν ερχόταν ο Μελέτιος (δεσπότης) ψέλνανε τα παιδιά στην αραβική τα μεγαλυνάρια κι ο αριστερός ψάλτης.

Προσευχές ήξεραν μόνον όσοι είχανε πάει σχολείο. Η γλώσσα μας στην περιφέρεια εκείνη που βρισκόμαστε ήτανε η ελληνική. Στο Ντιάρμπεκιρ είχε λίγες οικογένειες που μιλούσανε τα ποντιακά.

Τοπογραφία του Άργανα Μαντέν

Το Άργανα Μαντέν ήτανε ορεινό μέρος. Ήτανε χτισμένο σε μια πλαγιά του Μεχράπ Νταγ. Από δίπλα ως μισή ώρα απόσταση ανατολικά περνούσε ο Τίγρης ποταμός. Άμα ανέβαινες βράδυ σε ψηλωσιά έβλεπες πανόραμα μπροστά σου. Πολύ ωραία φαίνονταν τα σπίτια σκαρφαλωμένα στο βουνό κι από κάτω λίγο μακριά το ποτάμι που έτρεχε, κυλούσε τα νερά του.

Καλή ήτανε η ζωή εκεί. Τότε νομίζαμε πως βρισκόμαστε πολύ πίσω και είχαμε παράπονα. Ύστερα που φύγαμε και ήρθαμε στην Ελλάδα και μείναμε στις παράγκες μέσα στη δυστυχία, τη φτώχεια και την πολυκοσμία, καταλάβαμε πως εμείς ήμασταν πολύ προοδευμένοι. Τι μας έλειπε; Σχολείο καλό είχαμε. Εκκλησίες είχαμε. Όλες τις γιορτές όπως έπρεπε τις γιορτάζαμε. Όλα τα τιμούσαμε. Και σύλλογο μορφωτικό είχαμε κάνει. Τζεμιέτ τον λέγανε. Κάνανε ομιλίες, κάνανε παραστάσεις θεατρικές. Χρήμα υπήρχε. Το Μαντένι δεν άφηνε κανέναν να πεινάσει.

Μια γλώσσα είχαμε όλοι, την ποντιακή. Και η καταγωγή κοινή ήτανε. Όλοι απ' την Αργυρούπολη κρατούσαμε, από την Άτρα. Η εκκλησία μας Άγιος Γεώργιος ήτανε και είχαμε ολόγυρα στο βου-

νό ένα σωρό μικρά εκκλησάκια να πηγαίνουμε στη γιορτή τους: Ανάληψη, Αϊ Γιάννη, Άγιο Νικόλαο, Άγιο Χαράλαμπο κ.ά. Είχαμε και την Παναγία έξω από το Μαδέν, στ' Αργάνι κοντά, σε ψήλωμα επάνω, ονομαστή και ξακουστή εκκλησία. Από την Τραπεζούντα έρχονταν για να την προσκυνήσουνε το Δεκαπενταύγουστο που γιόρταζε.

Ο χειμώνας ήταν βαρύς, είχε χιόνι πολύ αλλά εμάς δε μας πείραζε. Καθόμαστε στο κιουρσιού (ξύλινο κάθισμα, σκαμνάκι) που λέγαμε και τα βράδια περνούσαμε μια χαρά με συζήτηση και μ' αστεία και με χαρτιά να παίζουμε και με τα κεράσματα.

Το καλοκαίρι κάναμε μπάνιο στον Τίγρη και ψαρεύαμε. Ωραία αγορά είχαμε. Όλα τα έβρισκες. Από άλλη πολιτεία ανάγκη δεν είχαμε. Σε τιμή και σε υπόληψη μας είχανε όλοι. Δικοί μας άνθρωποι ήτανε και στον Μουτεσαρίφη κοντά και στα Δικαστήρια μέσα που δικάζανε.

Το Σεφερμελικ άμα δεν γίνονταν, η άτιμη η Γερμανία αν δεν έμπαινε στη μέση, όλα καλά θα ήτανε κι εμείς από τα σπίτια μας δε θα φεύγαμε και θα τρώγαμε και θα πίναμε τα καλά του τόπου μας».

Γιάννης Χααραλαμπίδης ΚΜΣ 1964

Το Μπακίρ Μαντέν (Άργανα)

«Η πόλη βρισκόταν σε λεκανοπέδιο. Από τις δυο μεριές του περνούσαν δυο ποτάμια όπου τρέχανε νερά του μεταλλείου. Ο Τίγρης περνούσε από μέσα.

Την πόλη την έφτιαξαν οι χριστιανοί. Κόβανε τα δάση και φτιάνανε τα σπίτια. Το μεταλλείο στην αρχή ήταν κοντά στην πόλη στην εποχή μας (1900-1922) ήταν 15 λεπτά πιο έξω. Είχε εκκλησίες τον Άγιο Γεώργιο και την Παναγία και πολλά εξωκκλήσια.

Οι στέγες των σπιτιών ήταν ξύλινες κι όχι με θόλο (δώμα) σαν του Διαρμπεκίρ και με ταρατσες από πάνω. Τελευταία είχε 250-300 ελληνικές οικογένειες, 300 Αρμένικες και 400 τούρκικες. Πιο παλιά οι Τούρκοι ήταν λιγότεροι. Στο χωριό έρχονταν και Έλληνες του χωριού **Μπακός**, που μιλούσαν κούρδικα. Αυτοί κόβανε σανίδια. Ήταν όλοι μαραγκοί.

Σχολείο είχε μέχρι την 7η αστική τάξη. Τελευταία οι χριστιανοί ήταν επαγγελματίες, βιοτέχνες και έμποροι. Οι Τούρκοι ήταν κυρίως εργάτες μεταλλείων και δημόσιοι υπάλληλοι. Αλλά και οι Έλληνες μορφωμένοι ήταν δικαστικοί, δάσκαλοι κ.ά. Πολλοί έστελλαν τα παιδιά τους στα σχολεία για να γίνουν δημόσιοι υπάλλη-

λοι. Δεν υπήρχαν χωριστοί μαχαλάδες. Ανακατεμένοι ήταν, γιατί οι Τούρκοι αγόραζαν τα σπίτια των Ελλήνων που έφευγαν.

Οι Τούρκοι του Μπακίρ Μαντέν μάθαιναν και ποντιακά και οι Πόντιοι έμαθαν τούρκικα και κούρδικα.

Ένας ξάδερφός μου είχε τσιφλίκι τρεις ώρες μακριά. Το λέγανε: «Του Ουστάμπαση ο μεσές», επειδή είχε γύρω δάσος από βελανιδιές. Σ' αυτό ήταν εγκατεστημένες 20-25 οικογένειες Κούρδων και δούλευαν μισιακά τα χωράφια.

Το κλίμα το καλοκαίρι ήταν σαν κι εδώ. Το χειμώνα είχε πολύ χιόνι με υποφερτό κρύο».

Σιλβέστρος Τσιμπολαΐδης ΚΜΣ 1958

Γενικά για το Άργανα

«Οι κάτοικοι βασιτούσαν από την Αργυρούπολη του Πόντου. Ο τόπος αυτός είναι στο τέλος της Τουρκίας και λέγεται Μεσοποταμία γιατί βρίσκεται ανάμεσα σε δυο ποτάμια στον Τίγρη και στον Ευφράτη. Οι Έλληνες ήμασταν 250-300 οικογένειες. **Οι Αρμένιοι ήτανε πιο πολλοί, αλλά τους έσφαξαν στα 1915. Η σφαγή έγινε στον Τίγρη ποταμό. Εκεί τους είχαν κάνει εξορία από όλο τον Πόντο. Ένα χρόνο κάθισαν σε ελληνικά σπίτια γυναικόπαιδα και άνδρες.**

Πριν τον Ευρωπαϊκό πόλεμο 1914 ζούσαν όλοι οι κάτοικοι της πόλης από το μεταλλείο. Άλλοι ήταν επαγγελματίες. Οι Τούρκοι ήταν γεωργοί και δημόσιοι υπάλληλοι.

Είχαμε δύο εκκλησίες: του Αγίου Γεωργίου που λειτουργούσε ένας παπάς τακτικά και την Παναγία στο βουνό. Ο Δεσπότης ερχόταν από τη Βηρυτό. Είχε αντιπρόσωπο τον Λαζάρ' αγά.

Γύρω γύρω ψώνωνταν στον τόπο μου βουνά. Τα σπίτια ήτανε κολλημένα στα βουνά. Το πιο κοντινό μας και το πιο ψηλό βουνό ήταν ο Άγιος Θεόδωρος. Ήτανε ανηφοριά. Έβγαινες με μονοπάτι. Όλα τα βουνά είχανε μονοπάτια. Ο Άγιος Θεόδωρος ήταν εκκλησάκι σε ξερό βουνό. Κάτω στους πρόποδες είχε ιδιοκτησίες περιβόλια με καρποφόρα δέντρα και πολλά άλλα φυτά.

Στη γιορτή του Αγίου Θεοδώρου κάναμε εκδρομή. Διασκεδάζαμε. Ήταν παλιό χτίσμα με παράθυρα. Είχαμε πολλά ξωκλήσια. Στα περισσότερα είχε μπαξέδες. Κλείνανε τα μαγαζιά και τα εμπορικά και πήγαιναν για προσευχή. Ο Άγιος Παύλος ήταν ξωκλήσι κοντά στην πόλη. Πηγαίναμε ανάβαμε κερί, κάναμε το σταυρό μας και κατεβαίναμε. Είχαμε σε λόφο πάλι την Ανάληψη. Εκεί είχε

νερά σε λίμνη. Σε άλλο λόφο ήταν ο Άγιος Κωνσταντίνος. Υπήρχαν αγιάσματα. Μέσα στη μέση της πόλης έτρεχε ένα ποτάμι. Ήταν πολύ καθαρό. Πίναμε άμα περνούσαμε από εκεί. Θόλωνε στις βροχές. Το καλοκαίρι ήτανε καθαρό σαν δάκρυ. Έβλεπες τα ψάρια. Το φάρδος του δεν ήταν το ίδιο παντού. Αλλού έφτανε και 50 μέτρα και αλλού μόνο 5 μ. οπότε γινόταν πολύ βαθύ. Το χειμώνα πλημμύριζε και το φάρδος έφτανε τα 80 μέτρα. Στις όχθες είχε πολλές λεύκες. Τις έκοβαν και τους κορμούς τους έριχναν στο ποτάμι κι έφθαναν στο Διαρμπεκίρ όπου τα σταματούσαν. Το ποτάμι αυτό γύριζε τρεις νερόμυλους. Όλη η πόλη εκεί άλεθε τα γεννήματα.

Στο Άργανα Μαντέν έκανε πολύ βαρύ χειμώνα. Χιόνιζε, έκανε παγωνιές, έβρεχε δυνατά. Τύχαινε εβδομάδα που δεν άνοιγαν οι φούρνοι και τα μαγαζιά. Τα πάντα σταματούσαν από το πολύ χιόνι. Το καθαρίζαμε με φτυάρια.

Τοπογραφικά πως ήταν το μέρος μας: Δυο βουνά και στη μέση έτρεχε το ποτάμι του τόπου. Εκεί αντάμωναν και τα σπίτια καθώς έστεκαν στην κατηφορία. Οι δρόμοι ήταν μονοπάτια. Μόνο στα δικαστήρια και στην αγορά φάρδαιναν ως δυο μέτρα. Πήγαινε αυτοκίνητο ως την εκκλησία. Πριν να έρθουν τα αυτοκίνητα, είχαμε αμάξια πολυτελείας. Τα λέγαμε γιαλία ραμπά, σκεπασμένα με βελούδο. Είχαν μια σκαλίτσα για να ανέβεις.

Είχαμε ένα δημόσιο δρόμο που μας ένωνε με το Διαρμπεκίρ. Δεν πηγαίναμε συχνά εκεί. Ήταν μακριά ως 16-18 ώρες με τα πόδια. Το Χαρπούτ είναι πιο κοντά. Ήθελες 12 ώρες. Εκεί ήταν και η λίμνη Γκελτζίκ και στο χάρτη γράφεται Οβαγιά. Πίστευαν οι παλιοί πως στη λίμνη αυτή ήταν βυθισμένη μια εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Για να διασχίσεις αυτή τη λίμνη με το καϊκι κατά μήκος θέλεις 6 ώρες και κατά φάρδος 4 ώρες. Η λίμνη αυτή έχει πολλά ψάρια, σαγάνια. Κι ο Τίγρης έχει σαγάνια που τρέχει λίγο πιο πάνω από τη λίμνη και χύνεται στον Περσικό κόλπο. Σε αυτά τα μέρη λένε πως έζησε ο Αδάμ και η Εύα.

Στα σπίτια μας δεν είχαμε αυλές. Οι Τούρκοι χωριάτες μας φέρνανε ξύλα και λαχανικά. Πλατείες δεν μπορούσε να 'χουμε έτσι που ήτανε χτισμένη η πόλη. Μπροστά στο διοικητήριο, στο στρατοδικείο είχε μια μεγάλη πλατεία. Ήτανε παντού ανηφοριές και κατηφοριές.

Τα σπίτια μας τα χτίζανε ντόπιοι μαστόροι γερά και καλά. Όλα ήτανε της εποχής του Ουστάμπαση, που το σπίτι του έμοιαζε με το διοικητήριο της Θεσσαλονίκης. Τα σπίτια τα σκέπαζαν με χώμα.

Πρώτα έβαζαν καδρόνια από λεύκες ως 40 εκατ. πάχος και από πάνω ρίχνανε χώμα 60-70 εκατ. πάχος και από πάνω δυο τρεις πόντους ψιλό χαλίκι. Μόνο το διοικητήριο και οι στρατώνες ήταν σκεπασμένα με κεραμίδια.

Επειδή δεν είχαμε αυλές δεν είχαμε κότες, κουνέλια και γουρούνια όπως στα χωριά. Υπήρχαν χάνια όπου έμεναν οι ταξιδιώτες και οι εμπορευόμενοι περαστικοί. Υπήρχαν κοντά μαγειρεία. Υπήρχαν όμως και φτωχικά χάνια όπου έμεναν Τούρκοι χωριάτες που έρχονταν για δουλείες στην πόλη.

Είχαμε και τρία χαμάμια στην πόλη. Ένα ήτανε στο δικό μας το μαχαλά. Το λέγαμε Κοσίκ μαχλεσί από το όνομα ενός πατριώτη μας που είχε σπίτι εκεί και λεγόταν Κοσικίδης. Είχε κάνει τη βρύση. Γι' αυτό η βρύση μας λεγόταν Κοσικόγλου Πουναρί, δηλαδή η βρύση του Κοσικίδη Κωνσταντίνου, που ήταν παππούς του Δαμιανού Κοσικίδη. Ο Δαμιανός Κοσικίδης ήταν ανακριτής στα δικαστήρια. Όταν ήρθε στην Ελλάδα, άνοιξε παντοπωλείο στην Καλογρέζα. Σε μας κοντά που ήταν και η βρύση, υψώνονταν και το πιο μεγάλο τζαμί και γι' αυτό ο μαχαλάς λεγόταν και τζαμί Κεμπίρ μαχλεσί. Άλλος μαχαλάς πάνω από το δικό μας σε ψηλό μέρος έστεκε ο Αρπαμιτάν μαχλεσί. Κι ο τελευταίος Γκαλέν μαχλεσί.

Το διοικητήριο ήταν στον τουρκικό μαχαλά. Εκεί ήταν και η εκκλησία μας. **Το σχολείο μας βρίσκονταν μακριά στο Γρα μαχλεσί. Εκεί έμεναν μόνο Έλληνες. Στα ποντιακά λεγόταν Ρακάν.**

Έξω από την πόλη, μια ώρα μακριά, ήταν το χωριό Τοκμάκ. Είχε 50-60 σπίτια. Είχαν μπαχτσέδες. Με τους Τούρκους τα περνούσαμε πολύ καλά πριν τα γεγονότα με την σφαγή των Αρμενίων και την καταστροφή της Σμύρνης. Εμάς τότε δεν μας πείραξαν. Το 1925 φύγαμε χωρίς να μας πειράξει κανείς. Αυτά που πέρασαν σ' άλλα μέρη της Μικρασίας σφαγές και άλλα, εμείς δεν τα περάσαμε. Εκτός από το μεταλλείο, βγάζαμε σιτάρια, καλαμπόκια, ζαρζαβατικά. Τα πιο μεγάλα καρπούζια του κόσμου, 80-100 οκάδες. Μια φορά φόρτωσα δυο τέτοια μεγάλα καρπούζια σε μια καμήλα. Ένα από τη μία και ένα από την άλλη μεριά. Τότε τα καλλιεργούσαν οι Αρμένηδες. Ευδοκίμούν στις όχθες του Τίγρη, γιατί τα ποστάνια θέλουν άμμο, νερό και κοπριά που είχε εκεί από τα πολλά περιστέρια που ζούσαν κατά χιλιάδες εκεί. Στην περιοχή του Διαρμπεκίρ ήτανε το πιο καλό μέρος. Είχε άφθονα φρούτα, γάλατα, ζαρζαβατικά.

Οι γυναίκες στα μέρη μας μένανε στα σπίτια τους: πλέκανε τσουράπια, κεντούσαν κοίταζαν το νοικοκυριό του σπιτιού και την

καθαριότητα.

Στο Άργανα Ματέν το καλοκαίρι έρχονταν τα χελιδόνια κι έκαναν φωλιές στα σπίτια μας. Πελαργούς δεν είχαμε. Φώλιαζαν στα τζαμιά του Διαρμπεκίρ. Εμείς στον τόπο μας είχαμε πολλούς αετούς. Είχαμε και ένα άλλο είδος πουλιά σαν περιστέρια με μακριά ουρά και μαύρα κι άσπρα φτερά.

Το καλοκαίρι δεν ήταν βαρύ. Στο Ντιαρμπεκίρ έκανε πολύ ζέστη. Εκεί έλιωνε και το μολύβι από τη ζέστη. Εμείς είχαμε πιο δροσιά. Το μόνο κακό ήταν οι ελώδεις πυρετοί. Εκεί τους λέγαμε σιτά (πυρετός), πολύ υποφέραμε. Πρακτικά φάρμακα κάνανε. Οι γιατροί δίνανε το σουλφάτο αλλά δεν μας γιάτρευε. Το ποτάμι σχημάτιζε πολλά λιμνάζοντα νερά με το πέρασμά του κι αυτά ήταν η αιτία της ελονοσίας και στην πόλη μας και στο Ντιάρμπεκίρ.

Λίγο πιο κάτω από μας είχε γέφυρα πέτρινη με τρεις καμάρες. Την ονόμαζαν «Καρακόλ κιοπρού», δηλαδή γέφυρα του φυλακίου της Αστυνομίας, γιατί στο σημείο εκείνο υπήρχε αστυνομικός σταθμός. Εκεί γινόταν ο έλεγχος των εμπορευμάτων που περνούσαν από το Χαρπούτ να πάνε στο Ντιάρμπεκίρ, για να μην περάσουν λαθραία. Εκεί ήτανε μαζί με τους αστυνομικούς οι λεγόμενοι «γκολτζήδες» (τελωνοφύλακες). Οι Τούρκοι τον Τίγρη ποταμό των ονόμαζαν Ντίτσε Ιρμάκ. Εμείς ξέραμε κι αυτή την ονομασία, αλλά τον λέγαμε με το ελληνικό όνομά του, το αρχαίο Τίγρης. Σε μερικά σημεία του ποταμού, για να περάσει κανείς στο απέναντι μέρος, υπήρχε σχεδία που την τραβούσαν με σχοινιά.

Ο χειμώνας περνούσε με παρέες στα σπίτια. Μαζεύονταν τα βράδια τότε στον ένα τότε στον άλλο και περνούσανε συντροφικά ευχάριστα. Εφημερίδες δεν έρχονταν. Συζητήσεις κάναμε απ' ό,τι μαθαίναμε μόνοι μας. Παίξαμε χαρτιά, σκαμπίλι, χωρίς χρήματα, μόνο για κέρασμα.

Το εργοστάσιο για το μπακίρι ήτανε 2,5 ώρες νότια της πόλης.

Κωνσταντίνος Ιωάννου ΚΜΣ 1968

Μαχαλάδες – Πλατείες – Βρύσες – Σπίτια

Από τους μαχαλάδες ο μεγαλύτερος ήτανε ο «Τζαμί Κεμπίρ μαχλεσί» (kebir: μεγάλος), δηλαδή ο μαχαλάς του μεγάλου τζαμιού. Εκεί ήτανε το μεγάλο τζαμί των Τούρκων. Ο μαχαλάς αυτός κατοικούνταν περισσότερο από Έλληνες και από λίγους Τούρκους. «Αρπά μείντανί» (η πλατεία του κριθαριού) ήτανε ο μαχαλάς γύρω απ' το μείντανί (πλατεία). Μεγάλη πλατεία ήτανε. Τα σπίτια εδώ

Ελλήνων και Τούρκων ήταν στον ίδιο χώρο.

«Καρσί μαχαλέ» (αντικρινή συνοικία) ήταν απέναντι, και γι' αυτό είχε την ονομασία αυτή. Εκεί κάθονταν Τούρκοι και Αρμένηδες. Άλλος μαχαλάς μικρότερος σε ψηλότερο μέρος λεγόταν Ρακάν. Η λέξη Ρακάν είναι της ποντιακής διαλέκτου και σημαίνει γήλοφος. Το ρακάν προέρχεται από το ορκάνιον, που παράγεται από το ουσιαστικό ορκάνη. Εκεί κάθονταν μόνον Έλληνες και ήτανε και το σχολείο εκεί.

Οι δρόμοι ήταν χωραφόδρομοι, ανηφορικοί χωρίς δέντρα, χωρίς πρασινάδα. Μόνο τα κρεμαστά λουλούδια απ' τα παράθυρα ήτανε η μόνη πράσινη ομορφιά. Πλατείες υπήρχανε δυο μεγάλες. Η μια ήτανε το Αρπά μείντάν και η άλλη μπροστά στον Κισλά, δηλαδή στο στρατόπεδο. Στο Αρπά μείντάν γινόταν το παζάρι με τα γεννήματα. Στον Κισλά ήτανε η πραγματική πλατεία. Εκεί υποδέχονταν τους επίσημους. Είχε έρθει 2-3 φορές ο Ισμέτ Ταλάτ κι εκεί στον Κισλά μπροστά μαζεύτηκε ο κόσμος και τον υποδέχτηκε με ζητωκραυγές.

Στη μεγάλη αυτή πλατεία ήτανε και όλα τα επίσημα κτίρια. Ο κισλάς, το κονάκι, το Μαδενί Ιδαρεσί (η διεύθυνση, διοίκηση του μεταλλείου), δηλαδή τα γραφεία, τα Δικαστήρια, η Αστυνομία. Χοροί στο ύπαιθρο δεν γίνονταν. Στις γιορτές χορεύαμε στα σπίτια μας και όταν πηγαίναμε στα ξωκλήσια. Αλώνια δεν είχαμε, γιατί δεν είχαμε χωράφια με σιτάρια δικά μας.

Ένα μικρό ρέμα κατέβαινε από το βουνό Μεχράπ Νταγ και περνούσε μέσα από το Άργανα. Ακριβώς δίπλα του ήτανε χτισμένη η εκκλησία μας, ο Αϊ Γιώργης. «Ορμίν» το λέγαμε, που σημαίνει ρυάκι (από το ρυμίον, ποντιακή λέξη, εκ του ουσ. ρύμη). Ασήμαντο ήτανε. Δεν είχε καμία χρησιμότητα, ούτε για πότισμα.

Το Άργανα είχε 40 βρύσες. Από 10 βρύσες σε κάθε μαχαλά. **Όλες είχαν γίνει από δωρεές των Ελλήνων κατοίκων.** Το θεωρούσαν πως είναι καλό για την ψυχή, για τη μνήμη των νεκρών να κάνουν βρύση, να φέρεις νερό, να πίνει ο κόσμος. Λέγανε πως όπως θα δροσιζεις τον κόσμο έτσι θα δροσιζεται και η ψυχή του πεθαμένου. Τις βρύσες οι Τούρκοι τις λέγανε τσεσμέ και πιστεύανε κι αυτοί όπως εμείς.

Όλες ήτανε χτισμένες και είχανε και γούρνα μπροστά και «μουσλούκι» (στρόφιγγα). Είχανε «χασνέ» (ντεπόζιτο) να αποθηκεύει το νερό. Το νερό το φέρανε με σωλήνες από πηγή, από το βουνό Μεχράπ. Πηγάδια δεν είχαμε. Η μεγαλύτερη βρύση ήταν το «Σι-

χλέτ πουναρί», δηλαδή η βρύση του Σιχλετίδη. Είχε γίνει με έξοδα του Σιχλετίδη και γι' αυτό είχε το όνομά του.

Τα σπίτια όλα ήτανε διώροφα, πετρόχτιστα. Στη στέγη είχανε δώμα. Κεραμίδια είχανε μόνο το Κονάκι (διοικητήριο) και ο Κισλάς (στρατώνας). Στο κάτω πάτωμα τα σπίτια είχανε το κελάρι τους, δηλαδή την αποθήκη που βάζανε τα τρόφιμά τους, τον ασχανέ, δηλαδή την κουζίνα, και τον καμπινέ. Στο επάνω πάτωμα ήτανε τα δωμάτια και το Κιόσκ, δηλαδή το σαλόνι. Γύρω γύρω είχε τζαμαρία και είχανε πάλι ολόγυρα χαμηλούς καναπέδες. Στο μέσον είχε τραπέζι. Ένα δωμάτιο ήταν για φιλοξενία και το λέγαμε «μουσαφίρ οντασί». Ένα δωμάτιο, αυτό που καθόμασταν κάθε μέρα, είχε και το κιουπσιού μέσα. Το κιουπσιού ήτανε ένα μαγκάλι συνηθισμένο. Το έβαζαν κάτω από ένα τραπεζάκι κι από πάνω ρίχνανε παπλώματα. Καθόμαστε γύρω γύρω, σκεπάζαμε τα πόδια μας με το πάπλωμα κι έμενε η ζέστη μέσα.

Τ' άλλα δωμάτια ήτανε για τον ύπνο. Αναλόγως με την οικογένεια ήταν και ο αριθμός των δωματίων. Εμείς συνολικά στο σπίτι μου είχαμε 6 δωμάτια. Το κάθε δωμάτιο είχε σόμπα δική του. Τζάκι είχε μόνο στον «ασχανέ» (κουζίνα) για το μαγειρέμα. Στάβλους και μαντριά δεν είχαμε, γιατί δεν είχαμε ζώα. Τα σπίτια είχανε τον μπαχτσέ τους λίγο έξω από το Άργανα. Δεν υπήρχε απόσταση ανάμεσά στα σπίτια. Σχεδόν συνεχόμενα ήτανε.

Στα παράθυρα συνήθιζαν κι έβαζαν λουλούδια κι όπως κρέμονταν έδιναν πολλή ομορφιά.

Μοιάζανε πολύ τα σπίτια μας εκεί, όπως είναι εδώ της Νάουσας.

Γιάννης Χαραλαμπίδης ΚΜΣ 1964

Εκκλησία Αγίου Γεωργίου

Η εκκλησία μας ήτανε του Αγίου Γεωργίου και γιόρταζε στις 23 Απριλίου. Πέτρινο κτίριο ήτανε. Δεν είχε τρούλο, ούτε καμπαναριό. Η καμπάνα ήταν κρεμασμένη στον τοίχο. Η στέγη ήταν σκεπασμένη με πλάκες. Είχε γυναικωνίτη στο πάνω πάτωμα. Εκεί πήγαιναν μόνο οι γυναίκες με τα μικρά τους. Για να μη φαίνονται από τους άντρες, υπήρχε εκεί καφάσι. Υπήρχε δεσποτικός θρόνος, άμβωνας, πολυέλαιος. Είχε και πολλά εικονίσματα. Υπήρχαν και πολλά ασημένια τάματα και αφιερώματα. Δεν ξέρω τί έγιναν όλα αυτά. Η εκκλησία είχε τον παπά που λειτουργούσε κανονικά και τον κανδηλανάφτη. Θαυματουργός ήτανε ο Άγιος Γεώργιός μας. Τον βλέπανε ολοζώντανο οι Τούρκοι. Άνοιγαν, λένε, οι πόρτες της

ολοφώτιστης εκκλησίας και έμπαινε μέσα καβάλα ο Άγιος στο άλογό του. Μετά έκλειναν οι πόρτες. Το Πάσχα και στις μεγάλες γιορτές ερχόταν στην εκκλησία απ' έξω τουρκικός στρατός για να μας φρουρήσει.

Η εκκλησία είχε Επιτροπή που φρόντιζε και για το σχολείο. Είχαμε θρησκεία καλή και κρατούσαμε γερά την πίστη μας. Νηστεύαμε στις μέρες νηστείας ακόμα και τα παιδιά.

Η άλλη εκκλησία της Παναγίας ήτανε στο βουνό. Πηγαίναμε εκεί στις 15 Αυγούστου. Παίρναμε και φαγητά μαζί μας. Ο παπάς έκανε λειτουργία. Θαυματοργό ήτανε. Βλέπαμε ολοζώντανη την Παναγία. Μια χρονιά ήμασταν εκεί με την αδελφή μου. Μικρά παιδιά ήμασταν. Είδαμε την Παναγία. Φορούσε χρυσό μαντήλι στο κεφάλι. Βάλαμε τις φωνές. Έτρεξε ο κόσμος. Είπαμε τι συμβαίνει. Οι άνθρωποι όμως δεν είδανε τίποτε. Μόνο σε μας φανερώθηκε η Παναγία. Ήμασταν αθώα κορίτσια.

Στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου είχε πολλά σκεύη μεγάλης αξίας, όλο ασήμι, βαριά πράματα και ωραία. Ο επιτάφιος ήταν κάτι το θαυμάσιο. Λέγανε πως μέσα στην εκκλησία ήταν 12 πατμάνια ασήμι (1 πατμάν: 6 οκάδες). Οι εικόνες και τα άλλα σκεύη μεγάλης αξίας ήτανε όλα σχεδόν δωρήματα των ξενιτεμένων των δικών μας στη Ρωσία. Και η καμπάνα που είχαμε, φερμένη από τη Ρωσία ήτανε. Η εκκλησία είχε περιουσία δική της κτηματική από δωρήματα πλουσίων. Είχε σπίτια και μαγαζιά αρκετά. Οι επίτροποι διαχειρίζονταν τα περιουσιακά της εκκλησίας.

Ο Άγιος Χαράλαμπος και ο Άγιος Νικόλαος ήταν μικρά εκκλησάκια όχι πολύ παλιά. Οι δικοί μας τα είχανε χτίσει. Στα όνειρά τους, όπως λέγανε, οι Άγιοι τους έδειχναν τον τόπο και πήγαιναν κι έχτιζαν ένα μικρό εκκλησάκι. Το κάνανε για το καλό της ψυχής τους. Και τα δυο τα λειτουργούσαμε μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο (1914) κανονικά στις γιορτές τους, με τον παπά μας. Ύστερα σταμάτησαν. Και στα εκκλησάκια αυτά όπως και σ' όλα τα ξωκλήσια που είχαμε και στον Αϊ Γιάννη και στην Παναγία και στην Ανάληψη, είχαμε βατομουριές και πηγαίναμε και δέναμε κάθε φορά ένα κουρελάκι πάνω στα κλαδιά τους, για να δέσουμε εκεί την αρρώστια, το «σιτμά», τον πυρετό από την ελονοσία που υποφέραμε.

Γιάννης Χαραλαμπίδης, Λεγοσία Τιμωνίδου ΚΜΣ 1973

Ο γάμος

Οι γάμοι γίνονταν στην εκκλησία και σπάνια στα σπίτια. Παίρναμε τη νύφη από το σπίτι της με όργανα και περνούσαμε μέσα από το δρόμο της αγοράς. Μόλις φτάναμε τα 150 μέτρα από το τζαμί σταματούσαν οι φωνές και τα όργανα, γιατί σεβόμασταν την τουρκική θρησκεία. Και εκείνοι το ίδιο έκαναν. Όταν είχαν γάμο, περνώντας έξω από την εκκλησία μας σταματούσαν τις φωνές και τα όργανα μέχρι να προσπεράσουν.

Διασκεδάσαμε ελεύθερα τα χρόνια εκείνα. Από το σπίτι της νύφης μέχρι την εκκλησία κάναμε 1,5 ώρα με χορούς και κεράσματα. Και μετά συνέχιζε το γλέντι στο σπίτι του γαμπρού μέχρι τα ξημερώματα. Δεν μας έκαναν ποτέ παρατήρηση οι Τούρκοι για το θόρυβο.

Κωνσταντίνος Ιωάννου ΚΜΣ 1968

Οι σχέσεις με τους Αρμένιους και Κούρδους

Στο Άργανα υπήρχαν περίπου 300 Αρμένικες οικογένειες που κατοικούσαν σε χωριστό μαχαλά. Οι Πόντιοι δεν είχαν σχέσεις μ' αυτούς και δεν έκαναν επιγαμίες. Αν μια Αρμένισσα ήθελε να παντρευτεί Ρωμιό, έπρεπε να ξαναβαπτιστεί την Κυριακή της Ορθοδοξίας. Οι Ρωμιοί όταν έβλεπαν Αρμένη, είχαν τη συνήθεια να φτύνουν. Ξεγράφανε την κοπέλα που θα παντρευόταν Αρμένη. Οι Αρμένισσες προτιμούσαν να πηγαίνουν υπηρέτριες στα τουρκικά σπίτια κι όχι σε ελληνικά.

Οι Κούρδοι χωριάτες έφερναν βούτυρο σε ξύλινα τσουμπλέκια. Προτιμούσαν να το πουλούν σε χριστιανούς μπακάληδες παρά σε Τούρκους, για να μην τους κλέβουν. Αλλά και οι χριστιανοί μπακάληδες τους έκλεβαν, γιατί άμα άδειαζαν τα τσουμπλέκια, τα έβαζαν στο νερό και φούσκωναν κι έτσι ανέβαζαν την τάρα, το απόβαρο.

Οι Τούρκοι και η χριστιανική θρησκεία

Οι Τούρκοι κάνανε τάματα στα χριστιανικά ιερά της περιοχής. Λούζονταν στο αγίασμα του Αγίου Δημητρίου. Στα 12 Ευαγγέλια στέλνανε στίψη, αλάτι και τα τσεμπέρια τους να τα διαβάσει ο παπάς. Μερικές φορές καλούσαν και τον παπά να τους διαβάσει όταν αρρώσταιναν.

Έλληνες και Τούρκοι

Δεν είχαμε κακές σχέσεις με τους Τούρκους. Μας εκτιμούσαν και μας λογάριάζαν πολύ. Στο συμβούλιο του Μουτεσαφίρη υπήρχε αντιπροσωπία από δυο Έλληνες. Αντιπρόσωπός μας υπήρχε και στο δικαστήριο. Στέλνανε οι Ρωμιοί τα παιδιά τους στο τουρκικό γυμνάσιο το «Ιδαδιέ», για να έχουνε το τούρκικο χαρτί και να διορίζονται δημόσιοι υπάλληλοι.

Όταν έρχονταν δικός τους επίσημος, όλοι πηγαίναμε στην υποδοχή του. Και οι Τούρκοι, όταν ερχόταν ο Δεσπότης μας, του έκαναν τεμενάδες όπου τον συναντούσαν. Ο Μουτεσαρίφης ο ίδιος τον προσκαλούσε σε τραπέζι.

Και οι Τούρκοι χωρικοί δείχνανε πίστη και σεβασμό στη θρησκεία μας. Στέλνανε τάματα στην εκκλησία μας του Αϊ Γιώργη. Κρυφά οι Τουρκάλες καλούσανε τον παπά μας να τους διαβάσει ευχή όταν αρρώστειναν. Είχαμε και οικογενειακές σχέσεις. Έρχονταν και μας έκαναν επίσκεψη κι εμείς πηγαίναμε στα σπίτια τους. Το είχανε τιμή τους να παρευρεθούμε στο γάμο τους και πάντα μας καλούσανε.

Την ατμόσφαιρα λίγο τη χαλάσανε οι Τουρκοκρήτες όταν ήρθαν στο Άργανα, στα πρώτα χρόνια του Σεφερμπελικ. Δεν ξέρω γιατί, αλλά αυτοί ήτανε φανατισμένοι άνθρωποι και μισέλληνες. Αυτοί βάλανε λόγια και τότε που έγινε ο διωγμός των Αρμενίων στα 1915 πιάσανε και Έλληνες με την κατηγορία πως βοηθούσανε τους Αρμένηδες και πως κρύβουνε όπλα. Αλλά κακή ώρα με τους Τούρκους δε θυμάμαι ποτέ να έγινε. Κι όταν φύγαμε, όλοι μας αποχαιρετίσανε με φιλία. Πολλοί μας λέγανε πως είναι προσωρινό το φευγιό μας και θα γυρίσουμε πάλι στα σπίτια μας.

Σίλβεστρος Τσιμπολαΐδης, Γιάννης Χαραλαμπίδης ΚΜΣ 1958

Σχέσεις Ελλήνων - Τούρκων

«Και καλοί Τούρκοι υπήρχαν και κακοί. Οι κακοί γκρεμίζανε τα δυο ξωκλήσια που είχαμε στο βουνό, της Παναγίας και τον Αϊ Γιάννη. Βρίζανε συνεχώς τη θρησκεία μας. Αλλά κι εδώ στην Ελλάδα οι Έλληνες βρίζουν το Χριστό, την Παναγία, το Σταυρό. Πωπώ! Τι αμαρτία! Οι Έλληνες ήμασταν μαζεμένοι, ο ένας κοντά στον άλλο. Εμείς οι κοπέλες φορούσαμε φερετσέδες σαν τις χανούμισσες. Έτσι κυκλοφορούσαμε στην αγορά, στα λουτρά, στα σπίτια. Μόνο οι γριές ήταν ακάλυπτες. Οι Τούρκοι μας έλεγαν ότι θα μας κλέψουν εμάς τις κοπέλες. Κι αν αντισταθούμε θα μας σφάξουν. Όλο μας

φοβέριζαν. Ήμασταν απομονωμένοι από τους άλλους Έλληνες της Ανατολής. Εκεί στα μέρη του Κουρδιστάν μόνο στο Ντιάρμπεκιρ υπήρχαν λίγοι Έλληνες. Όταν ήρθανε εξόριστοι Έλληνες από τη Σαμψούντα, απόρησαν πώς ζούσαμε εκεί στα βάθη της Τουρκίας».

Λεγοσία Τιμωνίδου ΚΜΣ 1973

Μουσικά όργανα - Χοροί

Όργανα είχαμε βιολί, ούτι, ντέφι, νταούλι. Κεμεντζέ δεν είχαμε. Σε κανένα μέρος της δικής μας περιφέρειας δεν είχαν κεμεντζέ. Χορούς χορεύαμε ομάλ, τικ, τρομαχτό και καρσιλαμά, τραγούδια λέγαμε λάζικα αλλά και πολλά τούρκικα. Το τούρκικο είχε διάδοση πολλή και άρεζε.

Πάντα αρχίζανε και στις γιορτές και στους γάμους με τα ποντιακά και ύστερα το γύριζανε στα τούρκικα.

Γιάννης Χαραλαμπίδης ΚΜΣ

Τραγούδι – Μνημεία Λόγου

«Ο γέφυρας»

Κρύον νερόν, κρύον νερόν - κι απ' όθεν κατηβαίνεις
Κι ας σα παρχαροκέφαλα - συρίζω και διαβαίνω
Κι ο γέφυρας ετρόμαξεν - κι αί το ποτάμ' εστάθην
Κι έναν καράβ' εντέδικον - νε έρθεν νε εστάθην.

«Ο Κωσταντίνον»

Ο Κωσταντίνον ο καλόν - κι ο Καλοκωνσταντίνον
Την Πόλιν όντες έχτισεν - κι ο Μέγας Κωσταντίνον,
φέρ' ας σην Πόλιν μάστοραν - κι ας σο Μισίρ αργάτεν,
κι ας σην Κωσταντινούπολιν - πέτραν πελεημένον.
Και χτίζω και τον τάφον ατ' - με τρία παραθύρα.
Σ' έναν να κάμ' ανατολή - σ' άλλο αυγή και μέρα,
κι ας όλον το μικρότερον - τ'έμόν η κορ' Αγάπη.
*Το τραγούδι αυτό, που το τραγουδάει κιόλας ο πληροφοροητής,
το άκουσε απ' τη μητέρα του, που πέθανε 80 χρονών.*

Δίστιχα ερωτικά

Σύρω το δαχτυλίδι μου - κι ευρίσκ' ατο σον κόλφο σ'
Κλίσκουμαι κα' να παίρ' άτο - φιλώ ατην και σκούμαι
Κάτσικας Παύλος ΚΜΣ 1965

Από τον πόλεμο του 1914 ως την Έξοδο 1923

Το πρώτο κακό και ίσως το μόνο που θυμούμαστε από τους Τούρκους, ήτανε την εποχή που έγινε ο διωγμός και η εξόντωση των Αρμένιδων. Ο δεύτερος χρόνος μέσα στο μεγάλο παγκόσμιο πόλεμο ήτανε, στα 1915.

Βγάλανε κατηγορία πως οι Έλληνες κρύψανε και προστατέψανε Αρμένηδες και πως είχανε κρυμμένα όπλα στα σπίτια τους. Με αυτήν την ψεύτικη κατηγορία σκότωσαν έναν βουλευτή Έλληνα και πιάσανε πολλούς. Μαζί μ' αυτούς είχανε πιάσει και τον δικό μου πατέρα. Τους βάλανε όλους μέσα στον κισλά (στρατώνα) και τους δείρανε και ο σκοπός τους ήτανε να τους ξεκαθαρίσουνε. Ήρθε όμως διαταγή και τους αφήσανε ελεύθερους. Είπανε πως η Ελλάδα έκανε ενέργειες στην Πόλη και ήρθε η διαταγή. Έτσι ακούστηκε τότε. Πρώτα πρώτα είχανε πιάσει τον παπά της εκκλησίας μας. **Από τους Αρμένηδες γλίτωσαν καμιά εκατοστή τότε. Δηλώσανε πως θα γίνουνε Τούρκοι και πραγματικά τουρκέψανε και δεν τους πειράζανε.**

Από εκεί κι ύστερα άλλο κακό δεν έγινε. Τον Ιανουάριο του 1923 μας είπανε πως ήρθε η διαταγή να φύγουμε. Μας είπανε πως υπογράφηκε ανταλλαγή των πληθυσμών κι εμείς θα πηγαίναμε στην Ελλάδα και οι Τούρκοι που ήτανε εκεί θα έρχονταν στην Τουρκία. Το λιμάνι για να φύγουμε ήτανε η Βηρυτός. Μας επέτρεψαν να πάρουμε λίγα πράγματα μαζί μας και να πουλήσουμε ό,τι θέλουμε από τα κινητά. Κτηματική περιουσία δεν μπορούσαν να πουλήσουνε. Υπήρχε επιτροπή που κατέγραφε τι κτηματική περιουσία άφηνες, για να πάρεις την ανάλογη αποζημίωση στην Ελλάδα.

Από την εκκλησία πήραμε πάρα πολλά σκεύη και εικόνες. Πήραμε και τον πολύτιμο Επιτάφιο που είχε. Τα έκλεισαν μέσα σε κάσες και τα έφεραν στην Ελλάδα. Μέχρι τον Αϊ Γιώργη, το λοιμοκαθαρητήριο, έβλεπαν τις κάσες, ύστερα δεν ξέρουμε τι απόγιναν, ποιος τα πήρε, τίποτε δε μάθαμε.

Εμείς από το Άργανα πήγαμε στο Χαλέπι κι από εκεί κατεβήκαμε στη Βηρυτό για να βρούμε πλοίο να φύγουμε. Εκεί μας έβαλαν όλους στην καραντίνα. **Φωνάζανε όλοι «Ζήτω η Ελλάδα».** Μας κόσψανε τότε το συσσίτιο. Η Ελληνική κοινότητα της Βηρυτού έρχονταν και μας ρίχνανε τρόφιμα και ρούχα. Εκεί είχε έναν γνωστό Αρχιμανδρίτη ο θεϊός μου. Αυτός έμαθε πως βρισκόμαστε μες στην καραντίνα. Φρόντισε και μας έβγαλε από εκεί και μας πήρε μαζί

του. Μας πήγε σ' ένα χωριό, Τζεμπίλ Ιλέμια το λέγανε, όπου είχε Έλληνες αραβόφωνους. Εκεί μείναμε σχεδόν ένα χρόνο. Στη Βηρυτό ήτανε τότε γαλλική κατοχή και οι Γάλλοι μάς κάνανε πρόταση αν θέλουμε να γίνουμε Γάλλοι υπήκοοι και να μείνουμε εκεί. **Ούτε να τ' ακούσουμε τέτοιο πράμα εμείς.** Ο Αρχιμανδρίτης μάς έστειλε σ' έναν Εμίρη κοντά, που είχε μεγάλο κτήμα με καπνά. Ζούσαμε καλά εκεί, αλλά ο σκοπός μας και η επιθυμία μας ήτανε πώς να φύγουμε για την Ελλάδα.

Το Δεκέμβριο του 1924 μπαρκάραμε σ' ένα ελληνικό πλοίο, την «Αλκμήνη», και τις τελευταίες μέρες του μήνα αυτού φτάσαμε στην Ελλάδα. Βγήκαμε στη Θεσσαλονίκη. Μας πήγανε στον συνοικισμό Χαρμάνκιοϊ, σε παράγκες. Δώδεκα χιλιάδες πρόσφυγες ήτανε μαζεμένοι εκεί. Ο κόσμος γύρευε γη. Γεωργοί ήτανε σχεδόν όλοι και θέλανε να τους δώσουνε χωράφια να καλλιεργήσουνε για να ζήσουνε.

Επί Ελευθερίου Βενιζέλου καλυτέρευε λίγο η ζωή μας. Μας πήγανε στην Κρύα Βρύση των Γιαννιτσών κι εκεί μας δώσανε κλήρο (χωράφια). Οι υπόλοιποι πήγαν στα Γρεβενά, στη Φλώρινα, στην Πτολεμαΐδα, στη Ν. Ιωνία, Ν. Κορδελιό και Πάτρα.

Γιάννης Χαραλαμπίδης ΚΜΣ 1964

Βιογραφία πληροφορητών του Άργανα Ματέν (ΚΜΣ)

Σιλβέστρος Τσιμπολαΐδης

Ο Σιλβέστρος Τσιμπολαΐδης γεννήθηκε το 1907 στο Άργανα Ματέν. Πήγε 4 χρόνια στο σχολείο και μετά έγινε τσαγκάρης. Στο Άργανα έμεινε ως το 1922 και μετά πήγε στο Ντιάρμπεκιρ. Το 1924 με την Ανταλλαγή έφυγε μέσω Μερσίνας και πήγε στην Άνδρο και μετά στην Αθήνα, στην Καλλιθέα. Οι πρόγονοί του ήταν από την Αργυρούπολη του Πόντου. Ήταν από την οικογένεια Σιμπιλάντ ή Ουστάμπαση. Ο πρόγονός του Θεόδωρος Ουστάμπασης, μεταλλωρύχος από την Αργυρούπολη, συγκρότησε την ελληνική παροικία του Άργανα Ματέν.

Λεγοσία Τιμωνίδου

Η Λεγοσία Τιμωνίδου γεννήθηκε το 1907 στο Άργανα Ματέν. Το βαπτιστικό όνομα το έβαλε ο νουνός της, που ήταν δάσκαλος. Μιλάει καλά την ελληνική και την ποντιακή διάλεκτο. Ξέρει και τούρκικα. Ο παππούς της είχε καφενείο, ο πατέρας της ήταν φούρναρης, κι ο άνδρας της κουρέας. Όταν ήρθε στην Ελλάδα, το 1924 έμεινε στον Πειραιά και το 1925 στο Ναύπλιο. Το 1926 έφυγε στη

Θεσσαλονίκη και το 1927 εγκαταστάθηκε στη Σύρο, όπου εργάστηκε σε υφαντουργείο.

Παύλος Κάτσικας

Ο Παύλος Κάτσικας γεννήθηκε το 1905 στο Άργανα Ματέν. Πήγε 4 χρόνια στο σχολείο του Άργανα. Είχε δάσκαλο τον Κοσμά Κωνσταντινίδη, ο οποίος όταν ήρθε στην Ελλάδα ακολούθησε τον στρατιωτικό κλάδο και αποστρατεύτηκε με τον βαθμό του Ταξιαρχου. Ο Κάτσικας έγινε τσαγκάρης κι όταν ήρθε στην Ελλάδα συνέχισε το επάγγελμά του στην Καλογρέζα. Έκανε σε συγκρότημα λαϊκών οργανοπαικτών. Τραγουδάει, παίζει 3-4 μουσικά όργανα, χορεύει και είναι προικισμένος άνθρωπος. Ασχολείται με πάθος με τα Ποντιακά κι ίδρυσε Ποντιακό Σύλλογο.

Κωνσταντίνος Ιωάννου

Ο Κωνσταντίνος Ιωάννου γεννήθηκε το 1903 στο Άργανα Ματέν. Ήταν ράφτης κι όταν ήρθε στην Ελλάδα συνέχισε να είναι ράφτης στην Αθήνα. Εγκαταστάθηκε στη Σαφράμπολη Ν. Ιωνίας. Είναι ευγενής και πολύ πρόθυμος να δώσει κάθε πληροφορία. Γνωρίζει άριστα την ελληνική και την ποντιακή διάλεκτο.

Γιάννης Χαραλαμπίδης

Ο Γιάννης Χαραλαμπίδης γεννήθηκε στο Άργανα Ματέν στα 1886. Οι γονείς του είχαν γεννηθεί επίσης στο Άργανα. Οι πρόγονοί τους είχαν έρθει από την Άτρα της περιφέρειας Αργυρούπολης Πόντου. Όταν τελείωσε το ελληνικό δημοτικό σχολείο, φοίτησε στο τουρκικό γυμνάσιο του Άργανα. Εργάστηκε σε εμπορικά καταστήματα και ασχολήθηκε κι ο ίδιος με το εμπόριο. Τον καιρό του μεγάλου πολέμου 1914 έμενε στο Άργανα. Είχαν δηλώσει την ηλικία του κατά δύο χρόνια μικρότερο και γλίτωσε την επιστράτευση.

Έφυγε από το Άργανα με τους άλλους Έλληνες το 1923 τον Ιανουάριο με την Ανταλλαγή. Πήγανε στο Χαλέπι κι από εκεί στη Βηρυτό για να μπουνε σε ένα πλοίο για την Ελλάδα. Τους έβαλαν σε каранτίνα. Εκεί η κατάσταση ήταν πολύ κακή. Είχαν σταματήσει και την τροφοδοσία. Ένας οικογενειακός γνωστός τους, που ήταν Αρχιμανδρίτης, τους πήρε στο αραβόφωνο χωριό Τζεμπίλ Ιλίμια κι έμειναν περίπου ένα χρόνο. Τον Δεκέμβριο του 1923 έφυγαν από την Βηρυτό και με το Ελληνικό πλοίο «Αλκμήνη» αναχώρησαν για την Ελλάδα. Αποβιβάστηκαν στη Θεσσαλονίκη. Έμειναν 3-4 χρόνια στο Χαρμάνκιοϊ της Θεσσαλονίκης και μετά τους εγκατέστησαν στην Κρύα Βρύση των Γιαννιτσών. Μένει τώρα στο Νέο Κορδελιό.

Ντιάρμπεκιρ, η Άμιδα της αρχαιότητας

Η ονομασία της πόλης είναι αραβική. Ντιάρ σημαίνει χώρα και Μπεκίρ είναι όνομα. Ντιάρμπεκιρ στα αράβικα θα πει «η χώρα του Μπεκίρ». Αυτός ο Μπεκίρ λέγανε πως ήταν ο αρχηγός μιας αραβικής φυλής που κατοίκησε εκεί και ονομάστηκε ο τόπος από το όνομά του. Λέγανε ακόμη πως παλιότερα η πόλη είχε την ονομασία Τικράνκερτ (Τιγρανόκερτα), που είναι λέξη αρμενική, γιατί τότε το Ντιάρμπεκιρ ήταν πρωτεύουσα της Αρμενίας και είχε βασιλιά Αρμένη. Είχε ακόμα στα παλιά χρόνια και την ονομασία Αμιδή. Το όνομα αυτό της πόλης παρέμεινε μέχρι και τα χρόνια που ζήσαμε εμείς. Ο τίτλος του Δεσπότη μας ήταν Μητροπολίτης Αμιδης. Ακόμα και οι Τούρκοι ονομάζανε το Ντιάρμπεκιρ Καρά Αμιδ, Μαύρη Αμιδη, από τα τείχη του που ήταν φτιαγμένα από μαύρη πέτρα. Στο σχολείο, για να το πούνε πιο ελληνικό το όνομα, γράφανε Διαρβεκίρ. Και Σύροι και Χαλδαίοι κι Αρμένηδες και Ρωμιοί και Τούρκοι Ντιάρμπεκιρ ξέραμε και λέγαμε.

Ο πατέρας μου που ήταν ιερέας και δάσκαλος και διάβαζε πολλά βιβλία, μας έλεγε ότι η ονομασία Ντιάρμπεκιρ άρχισε περίπου 300 χρόνια πριν να ζήσουμε εμείς, τότε που οι Άραβες καταλάβανε τα μέρη αυτά. Μάλιστα παλιότερα ίσως και μέχρι το 1900 η ονομασία ήταν Ντιαρμπέκρ και ύστερα έγινε Ντιάρμπεκιρ.

Το Ντιάρμπεκιρ ήταν η έδρα του Βαλή και όλων των εξουσιών. Είχε μεγάλα δικαστήρια κι έρχονταν από όλη την περιοχή για τις ανώτερες δίκες εκεί. Είχε δήμαρχο (Μπελεντιέ Ρεϊζί), Αστυνομία, Φυλακές, στρατιωτικά γραφεία και όλες τις υπηρεσίες που έχει μια πρωτεύουσα νομού.

Μουτεσαρίφης ήταν στο Άργανα Μαντέν. Δέκα καζάδες, δέκα Καϊμακαμλήκια υπάγονταν στο Ντιάρμπεκιρ: το Λίτσε, το Σιλβάν, το Τσορμίκ, το Χάνι, το Μπισμπίλ, το Χαζρό, το Ντίζλε, το Κούλπ, το Τσινάρ και Τσουγκούς. Στο Τσορμίκ μάλιστα, που ήταν κοντά στο Άργανα Μαντέν, Β.Δ. από εμάς, υπήρχε Έλληνας Καϊμακάμης καταγόμενος από το Άργανα Μαντέν.

Στο Ντιάρμπεκιρ ήταν και η έδρα της 4^{ης} στρατιάς. Γραφεία στρατιωτικά, στρατώνες μεγάλοι. Επίσης και Σχολή Χωροφυλακής. Ήταν μεγάλη πόλη με μεγάλη ιστορία.

Εκκλησιαστική εξάρτηση

Το Ντιάρμπεκιρ υπαγόταν στη Μητρόπολη Αμίδης. Τίτλος Μητροπολίτη: Αμίδης και Τετάρτης Αρμενίας, Μεσοποταμίας και Βαβυλωνίας. Έδρα Μητροπολίτη Ντιάρμπεκιρ. Εκκλησιαστικά η Μητρόπολή μας ανήκε στο Αραβορθόδοξο πατριαρχείο Αντιοχείας. Ο Δεσπότης όμως τον περισσότερο καιρό έμενε στην Αντιόχεια. Σε μας έρχονταν τακτικά κι έμενε στις μεγάλες γιορτές της Ορθοδοξίας, Χριστούγεννα μέχρι του Αγίου Ιωάννου και Μεγάλη Εβδομάδα μέχρι Κυριακή του Θωμά. Ερχόταν και στη γιορτή της εκκλησίας μας το καλοκαίρι, των Αγίων Αναργύρων, Κοσμά και Δαμιανού. **Υπήρχε ιδιαίτερο κατάλυμα σπίτι κοντά στην Εκκλησία των Αγίων Αναργύρων, όπου έμενε ο Δεσπότης κατά την παραμονή του στο Ντιάρμπεκιρ. Μητρόπολη το λέγαμε.** Όταν έφευγε ο Δεσπότης η Μητρόπολη έμενε κλειστή. Τελευταίος Δεσπότης ήταν ο Μελέτιος. Ερχόταν πάντα με το αμάξι. Τον συνόδευε ο Καβάσης του, ο Αναγνώστης του, ο Διάκος και άλλο υπηρετικό προσωπικό.

Όταν έφτανε η είδηση πως έρχεται ο Δεσπότης, έβγαιναν οι Έλληνες του Ντιάρμπεκιρ έξω από τα τείχη της πόλης να τον υποδεχτούν. Οι παπάδες, η Δημογεροντία, τα παιδιά του σχολείου με το δάσκαλό τους και ο κόσμος. Τον συνόδευαν μέσα στην πόλη ως τη Μητρόπολη. Ο Μελέτιος ήτανε αραβόφωνος και στην εκκλησία λειτουργούσε αραβικά. Η μόνη λέξη που έλεγε ελληνικά μες στην εκκλησία ήτανε το «Ειρήνη πάσι». Αυτό το θυμάμαι καλά και νομίζω πως ακόμα τον ακούω να το λέει με τη βαριά προφορά του. Με τους Έλληνες μιλούσε και αραβικά και τούρκικα. **Όσον καιρό έμενε στο Ντιάρμπεκιρ λειτουργούσε πάντα στην εκκλησία των Αγίων Αναργύρων.** Η λειτουργία γίνονταν αναγκαστικά στ' αράβικα. Το Ευαγγέλιο το διάβαζε στ' αράβικα. Οι ψάλτες όμως έψελναν τους ψαλμούς ελληνικά. Μόνο τα Μεγαλυνάρια έλεγαν στα αράβικα. Υπήρχαν εκκλησιαστικά βιβλία που έγραφαν από τη μια μεριά ελληνικά και από την άλλη αράβικα. Τον Δεσπότη τον επισκέπτονταν στη Μητρόπολη η Δημογεροντία, οι παπάδες, ο δάσκαλος και γενικά οι επίσημοι από τους Έλληνες.

Έρχονταν κι από άλλα μέρη και από **Εργίν** και από το **Μπακός** αρμενόφωνοι και κουρδόφωνοι και από άλλα χωριά και μικρές πόλεις που υπάγονταν στη Μητρόπολη τη δική μας για να επισκεφθούν τον Δεσπότη και να ζητήσουνε τη βοήθειά του σε δύσκολα ζητήματα: θέματα διαζυγίου, γάμου μεταξύ συγγενών, διαφορές

μεταξύ Ελλήνων. Ακόμη και με τους Τούρκους είχε σχέσεις. Πολλοί ανώτεροι Τούρκοι πήγαιναν και τον επισκέπτονταν στη Μητρόπολη και τον καλούσαν και σε τραπέζια. Όταν απουσίαζε, είχε αντιπρόσωπο. Τότε αντιπρόσωπό του είχε τον **Κέπετζη**, θείος μου, αδελφός του πατέρα μου. Δεν ήταν ιερέας. Ήταν λαϊκός πλούσιος εμπορευόμενος, ήτανε και δεκατιστής. Δηλαδή αυτός έπαιρνε με δημοπρασία τη Δεκάτη και πλήρωνε. Ο αντιπρόσωπος έδινε την άδεια γάμου με την έγκριση όμως και της Δημογεροντίας.

Οι Αρμένιοι, οι Σύροι, οι Χαλδαίοι, οι Εβραίοι είχανε δικούς τους εκκλησιαστικούς αρχηγούς (Δεσπότες). Υπήρχαν Σύροι που ήτανε ορθόδοξοι καθώς και Αρμένηδες ορθόδοξοι. Αυτοί ανήκανε στη δική μας Μητρόπολη κι έρχονταν στο δικό μας Δεσπότη.

Γεωγραφική θέση της πόλης

Το Ντιάρμπεκιν ήταν σε πεδιάδα. Τα βουνά ήτανε νότια πέρα από τον Τίγρη ποταμό. Στην ορεινή εκείνη έκταση κατοικούσαν μόνο Κούρδοι, που μας κουβαλούσαν ξυλεία. Χαμηλά υψώματα είχε και βόρεια όπου υπήρχαν πολλές πηγές με άφθονο πόσιμο νερό. Η ύδρευση της πόλης γινόταν με τα νερά αυτά. Νοτιοδυτικά υπήρχαν αμπέλια και οι εξοχικές κατοικίες των πλουσίων. Ανατολικά ήταν ο Τίγρης ποταμός και χωριά αρμένικα και κούρδικα. Γύρω από την πόλη υπήρχε κάστρο που λεγόταν «Καλές». Πάνω στο κάστρο ήταν το Διοικητήριο, η Αστυνομία και οι Φυλακές. Εκεί είχε κι ένα μικρό κανόνι που έριχνε κανονιές στα Μπαϊράμια των Τούρκων. Είχε και πηγή νερού που λεγόταν «Καλέ σουγιού» (νερό του Καλέ). Η πόλη ήταν χτισμένη στη δεξιά όχθη του Τίγρη ποταμού, σε απόσταση περίπου μισής ώρας. Το αποχετευτικό σύστημα της πόλης ήταν θαυμάσιο. Σπουδαίοι υπόνομοι πετρόχτιστοι όπου χύνονταν τα νερά των σπιτιών και της βροχής. Στις ποτάμιες περιοχές καλλιεργούσαν μπιστάνια (καρπούζια). Ήταν φημισμένα τα καρπούζια του Ντιάρμπεκιν. Το καθένα ζύγιζε 30 με 40 οκάδες, γλυκά και νόστιμα. Τα μπιστάνια ανήκανε στους Έλληνες και τους Αρμένιους. Οι Τούρκοι δεν καταπιάνονταν μ' αυτά.

Στο μέρος αυτό ήταν ευχάριστα και δροσερά το καλοκαίρι. Πολλοί Έλληνες και Αρμένιοι το καλοκαίρι με τις ζέστες κατέβαιναν στα μπιστάνια, κάνανε με καλάμια τσαρδάκια και παραθερίζανε. Κάνανε μπάνιο και διασκεδάζαν στην αμμουδιά. Το χειμώνα πλημμύριζε ο ποταμός αλλά το καλοκαίρι τραβιόταν τα νερά και στα εδάφη αυτά βάζανε μπιστάνια. Ίσως γι' αυτό γίνονταν τόσο

σπουδαία τα καρπούζια, γιατί το έδαφος ήταν γόνιμο, ποτισμένο και υγρό σε βάθος.

Ο Τίγρης ήτανε πλωτός. Είχε μικρά ποταμόπλοια και μ' αυτά περνούσαν στην απέναντι όχθη για να πάνε στα αρμένικα και τούρκικα χωριά. Τα ποταμόπλοια αυτά ήταν σαν μεγάλες σχεδίες, ένα είδος φεριμπότ. Ανέβαιναν επάνω άνθρωποι, ζώα, κάρα φορτωμένα με πράγματα και εμπορεύματα.

Τα εμπορεύματα τα έστελναν στη Μοσούλη με άλλον τρόπο. Η μεταφορά γινόταν με τα τουλούμια που κυλούσαν με τα νερά του ποταμού. Παίρνανε πολλά τουλούμια, τα φουσκώνανε καλά, τα δένανε μεταξύ τους, βάζανε επάνω σανίδια και φόρτωναν τα εμπορεύματα μαζί και τους ανθρώπους. Το ρεύμα κυλώντας παρέσερνε τα τουλούμια ήσυχα και φτάνανε στη Μοσούλη. Ένας Τούρκος επάνω είχε ένα μεγάλο ξύλινο κοντάρι που έλεγχε την πορεία. Με τον τρόπο αυτό μετέφεραν κυρίως το μετάξι του Ντιάρμπεκιρ στη Μοσούλη. Συντόμεινε ο δρόμος πολύ. Σε μια μέρα φτάνανε στον προορισμό τους. Η επιστροφή γινόταν από την ξηρά. Ξεφούσκωναν τα τουλούμια, τα φόρτωναν στα ζώα και τα φέρνανε πίσω. Το χειμώνα κάθε κίνηση σταματούσε. Το ποτάμι κατέβαζε κομμάτια μεγάλα πάγους και πλημμύριζε ο τόπος. Το καλοκαίρι ψαρεύανε με διάφορους τρόπους και τα ψάρια τα πουλούσαν στην αγορά της πόλης.

Νότια της πόλης υπήρχε γέφυρα χτισμένη με καμάρες από την εποχή των Ρωμαίων. **Στα 1915 που έγινε η σφαγή των Αρμενίων, πιάσανε και δικούς μας από τους πλουσιότερους πρόκριτους των Ελλήνων και τους ρίξανε ζωντανούς στο ποτάμι και τους πνίξανε.**

Το καλοκαίρι έκανε πολύ ζέστη. Οι ποταμιές με τα λιμνάζοντα νερά γέμιζαν με κουνούπια και οι άνθρωποι υπόφεραν από θέρμες. Χωρίς κουνουπιέρα ήτανε αδύνατο να κοιμηθείς στο Ντιάρμπεκιρ. Όλα τα σπίτια είχανε για το καλοκαίρι χοντρές μεγάλες κουνουπιέρες. Τις νύχτες του καλοκαιριού όλη η οικογένεια κοιμότανε στην ταράτσα του σπιτιού. Μια άλλη πληγή εκτός από τα κουνούπια ήτανε οι σκορπιοί. Υπάλληλοι του Δήμου τα βράδια σκοτώνανε στους δρόμους σκορπιούς. Ανάλογα με τον αριθμό σκορπιών που σκοτώνανε, παίρνανε και την αμοιβή. Οι περισσότερες οικογένειες, ιδίως όταν είχανε μικρά παιδιά, βγαίνανε έξω από τα τείχη, προς το ποτάμι, να βρούνε λίγη δροσιά. Άλλοι κάνανε τσαρδάκια κι άλλοι είχανε μικρά εξοχικά σπίτια στ' αμπέλια. Οι πλούσιοι Τούρκοι, Κούρδοι και Αρμένηδες και λίγοι Έλληνες είχανε βίλες στα υψώ-

ματα, έξω από το κάστρο.

Σεπτέμβριο άρχιζε και δρόσιζε ο καιρός. Άρχιζαν οι πρώτες βροχές και ο τόπος ανάσανε. Από του Αγίου Δημητρίου έπιαναν τα κρύα. Άναβαν οι σόμπες στα σπίτια. Όλο το χειμώνα το χιόνι σκέπαζε τα πάντα με 50 εκ. και πάνω. Τα νερά πάγωναν και ρίχνανε ζεματιστό νερό στις βρύσες για να ξεπαγώσουν. Μάρτιο άνοιγε ο καιρός, πρασίνιζε ο τόπος, έμπαινε η Άνοιξη. Έρχονταν πολλά λελέκια. Γέμιζαν τα τζαμιά και οι μιναρέδες τους. Μετά έρχονταν τα χελιδόνια. Αυτά ήταν δικά μας πουλιά. Φωλιάζανε στις εκκλησίες μας και στα σπίτια μας. Το Πάσχα ήταν πάντα χαρά Θεού. Το λέγανε και οι Τούρκοι και το λέγαμε κι εμείς: «Άμα δεν πέσει κάτω το τσόφλι από το κόκκινο αυγό, Άνοιξη δεν έρχεται».

Απρίλιος και Μάιος ήτανε οι καλύτεροι μήνες. Μαζεύονταν 2-3 οικογένειες, βάζανε στα καλάθια φαγητά και πήγαιναν στ' αμπέλια, στα περιβόλια και περνούσαν την ημέρα τους στην εξοχή. Τη συντροφικότητα αυτή την είχανε και το χειμώνα με τα παρακάθια. Τα χειμωνιάτικα βράδια συνήθιζαν κι έκαναν συγκεντρώσεις στα σπίτια. Κάθε 10-12 μέρες ο καθένας καλούσε στο σπίτι του συγγενικές και φιλικές οικογένειες. Τους καλούσανε από λίγες μέρες πριν και την ίδια βραδιά έπρεπε να πάει ένας του σπιτιού με φανάρι στο χέρι από ένα σπίτι χωριστά, να παραλάβει τους καλεσμένους και να τους φέρει στο σπίτι. Κερνούσανε γλυκά διάφορα, μεζέδες και φαγητά προσφέρανε. Τρώγανε, διασκεδάζανε και τραγουδούσανε με συνοδεία μουσικών οργάνων ή παίζανε διάφορα παιχνίδια κυρίως τα παιδιά.

Οι Έλληνες του Ντιάρμπεκιρ

Οι Έλληνες κατοικούσαν στο Νότιο μέρος της πόλης και κυρίως στο Νοτιοδυτικό, **εκεί που βρισκόταν και η εκκλησία μας του Κοσμά και Δαμιανού**. Το βόρειο μέρος έπεφτε ψηλότερα. Ήτανε η πάνω πολιτεία που την κατοικούσαν Τούρκοι.

Το Νότιο μέρος ήταν πιο χαμηλό, προς τον ποταμό Τίγρη. Ήταν η κάτω πόλη που την έλεγαν «**Ρουμ μαχλεσί**» (ελληνική συνοικία), όπως έμπαινες από τη δυτική πύλη που λεγόταν «**Ρουμ καπουσί**» (Ελληνική πύλη). Στον Ελληνικό μαχαλά ήταν και η **εκκλησία του Αγίου Γεωργίου**, το σχολείο μας και η πλατεία μας, που τη λέγανε οι Τούρκοι «Γκιαβούρ μεϊντανί» (Πλατεία των απίστων). Πιο κάτω ήταν το Ελληνικό Χριστιανικό νεκροταφείο, έξω από τα τείχη σε απόσταση μισής ώρας. Στη δική μας συνοικία είχανε την εκκλησία

τους και οι Σύροι καθολικοί. Στο άλλο τμήμα, το Νοτιοανατολικό είχαν εκκλησία οι Αρμένηδες, οι προτεστάντες και οι Τούρκοι τζαμί. Υπήρχε εκκλησία των Χαλδαίων και Χαβρά (Συναγωγή Εβραίων). Στον κεντρικό δρόμο του μαχαλά μας υπήρχαν καταστήματα με τη μεγάλη αγορά μεταξωτών υφασμάτων. Υπήρχε κι ένα χαμάμ και ένα μεγάλο Χάνι.

Δρόμοι - Πλατείες - Σπίτια

Το Ντιάρμπεκιρ είχε ωραία ρυμοτομία. Όπως ήταν οι τέσσερις μεγάλες πύλες στα τείχη που περιέβαλλαν την πόλη, μια βόρεια, μια νότια, μια προς ανατολάς και μια προς τη δύση, υπήρχαν και δυο μεγάλοι δρόμοι που διέσχιζαν μεσοκάθετα την πόλη και σχημάτιζαν σαν ένα σταυρό. Ο δρόμος από Βορρά προς Νότο λεγόταν λεωφόρος Βαγδάτης, γιατί οδηγούσε στη Βαγδάτη. Ήταν ο κεντρικός δρόμος με πολλά καταστήματα κατά μήκος, με το μεγάλο τζαμί των Τούρκων Ουλού τζαμί, τον κήπο κι άλλα δημόσια και ιδιωτικά κτίρια. Όλοι οι δρόμοι ήταν πλακόστρωτοι.

Κοντά στην πλατεία «Γκιαβούρ μείντανι» γινόταν η επεξεργασία των κουκουλιών. Εκεί είχαν τα μεγάλα καζάνια όπου βράζανε τα κουκούλια για να ψοφήσουν οι μεταξοσκώληκες. Ειδικοί τεχνίτες, Έλληνες και Αρμένηδες, πριν γίνει ο διωγμός από τους Τούρκους, κάνανε αυτή τη δουλειά. Μετά πήγαιναν τα κουκούλια στο εργοστάσιο όπου γινόταν η κατεργασία τους.

Στην πλατεία που ήταν το μεγάλο τζαμί Χουρσούν τζαμισί, γινόταν κάθε Κυριακή το πίτ παζαρί (ψειροπάζαρο). Πουλούσαν ειδών ειδών μικροεμπορεύματα και ψιλικά. Εκεί γινόταν και οι περιφημες κοκορομαχίες. Έλληνες και Τούρκοι διοργάνωναν τις κοκορομαχίες και πλήθος κόσμου πήγαινε να διασκεδάσει. Παλεύανε και τσιμπούσε ο ένας κόκορας των άλλο χρησιμοποιώντας το ράμφος και τα κοφτερά νύχια και γέμιζε ο τόπος με αίματα. Ο νικητής έπαιρνε ως αμοιβή άλλον έναν κόκορα. Στις πλατείες οι Έλληνες δεν χόρευαν ποτέ. Μόνο στα σπίτια και στις αυλές τους ή στην εξοχή όπου πήγαιναν για αναψυχή ή πανηγύρι θρησκευτικό.

Τα σπίτια μας όλα ήταν πετρόκτιστα διώροφα και ελάχιστα μονώροφα. Είχαν επίπεδη στέγη με χώμα, το δώμα (ντάμ). Δωμάτια είχαν ανάλογα με τα άτομα της οικογένειας. Τρία, τέσσερα, πέντε. Υπήρχαν και μεγαλύτερα σπίτια με οκτώ και δέκα δωμάτια. Το δικό μας σπίτι είχε 4 δωμάτια, διώροφο με την αυλή του και τον κήπο του.

Είχε και κούρδικα και τούρκικα σπίτια πολύ μεγάλα. Τα σπίτια των πασάδων και των μπέηδων ήταν με πολυτέλεια μέσα, με συντριβάνια στον κήπο, με ωραία λουλούδια και δέντρα. Εξωτερικά όμως όλα τα σπίτια μεγάλα και μικρά, πλούσια και φτωχά μοιάζανε. Πέτρινα με ντάμι από πάνω, λίγα παράθυρα και αυλή μπροστά.

Στο κάτω πάτωμα ήταν οι αποθήκες για τα τρόφιμα του σπιτιού, αλεύρια, βούτυρα, τυριά καβουρμάδες, παστοურμάδες, κιούπια με τουρσιά και πεκμέζια, πατάτες, κρεμμύδια, αποξηραμένα μήλα και αχλάδια, πλιγούρι κ.ά. Στο επάνω πάτωμα ήταν η κυρίως κατοικία. Υπήρχε δωμάτιο καλοκαιρινό πιο δροσερό και δωμάτιο χειμωνιάτικο. Όλα τα σπίτια είχανε τζάκι για το μαγείρεμα, φούρνο και σιδερένια μεγάλη σόμπα για το χειμώνα. Χαμηλό τραπέζι, скаμνιά και σετίρια αποτελούσαν την επίπλωση. Τα σετίρια ήτανε ξύλινα ντιβάνια κοντά στους τοίχους και σ' αυτά κοιμότανε η οικογένεια, με στρώματα και παπλώματα. Τα σπίτια μας είχανε χαγιάτι, δηλαδή είδος σκεπαστής βεράντας. Τα σπίτια ήτανε χτισμένα πολύ κοντά μεταξύ τους. Μπορούσες από το ντάμι ενός σπιτιού να περάσεις στο διπλανό σπιτιού. Όλες οι αυλές είχανε μουριές, τριανταφυλλιές, κατιφέδες και πολλά άλλα λουλούδια που τα λέγανε τσιτσέκια. Οι μουριές ήταν σε πέντε ποικιλίες με μαύρα και άσπρα μούρα, πολύ νόστιμα και χορταστικά.

Το Καλέ σουγιού και οι νερόμυλοι

Στον Καλέ επάνω υπήρχε πηγή νερού. Το νερό αυτό ήταν εξαιρετικό, χωνευτικό, θεράπευε όσους υποφέρανε από στομαχικά. Εκεί είχανε χτίσει βρύση σε σχήμα λιονταριού. Είχανε κάνει ένα πέτρινο λιοντάρι κι από το στόμα του έτρεχε καθαρό και γάργαρο νερό.

Έξω από τα τείχη, νότια της πόλης, κατά μήκος του ρέματος με άφθονο νερό λειτουργούσαν τέσσερις νερόμυλοι. Με τα νερά αυτά πότιζαν και τα μεγάλα περιβόλια και λαχανόκηπους της περιοχής εκείνης σε μεγάλη έκταση.

Εκκλησίες

Εκκλησία Αγίων Αναργύρων, Κοσμά και Δαμιανού. Ονομαστή εκκλησία. **Μέσα είχε λάρνακα με τα λείψανα των Αγίων Κοσμά και Δαμιανού.** Σε ένα κιβώτιο με ωραίο ασημένιο κάλυμμα φυλάσσονταν η κάρα του ενός αγίου που ήταν τοποθετημένο πάνω στην Αγία Τράπεζα.

Η εκκλησία ήταν πετρόκτιστη με μολυβένιο τρούλο και με μεγάλο, ψηλό καμπαναριό. Το δάπεδο ήταν στρωμένο με πλάκες και οι τοίχοι στην εποχή μας ήταν ανακαινισμένοι και ασβεστωμένοι. Παλιότερα φαίνεται πως είχαν σπουδαίες τοιχογραφίες από μωσαϊκό. Τα ψηφιδωτά είχαν φθαρεί και τις χρωματιστές πετρίτσες που είχαν ξεκολλήσει, τις είχαν μάσει σε κιβώτια.

Ο καντηλανάφτης της εκκλησίας έδειχνε στους προσκυνητές τις πολύχρωμες ψηφίδες που σχημάτιζαν αγιογραφίες όπως είναι στις μεγάλες βυζαντινές εκκλησίες της Κωνσταντινούπολης. Στην Ανταλλαγή είχαμε πάρει μαζί μας για ενθύμιο, ο καθένας για λογαριασμό του, χρωματιστές ψηφίδες.

Ο διάκοσμος της εκκλησίας ήταν εξαιρετικός. Είχε Νάρθηκα πριν την είσοδο, γυναικωνίτη με ξύλινο καφάσι μπροστά, δεσποτικό θρόνο, άμβωνα, στασίδια και τέμπλο ξυλόγλυπτο με πολλές και ωραίες εικόνες. **Λέγανε πως η εκκλησία ήταν από τους Βυζαντινούς χρόνους, που ανακαινιζόταν κατά διαστήματα.** Οι περισσότερες εικόνες ήταν φερμένες από την Ρωσία. Είχαν ρώσικα γράμματα επάνω.

Είχε ωραίο πολυέλαιο γυάλινο με κεριά και πολλά καντήλια ασημένια και γυάλινα. **Ο Επιτάφιος ήταν κεντημένος με αληθινά μαργαριτάρια. Βρίσκεται σήμερα μαζί με την εξαιρετικής τέχνης κολυμβήθρα κι ένα μεγάλο ασημένιο σταυρό της εκκλησίας μας, στο Μουσείο Μπενάκη.**

Η εκκλησία είχε μεγάλη περιτειχισμένη αυλή. Μέσα στον αυλόγυρο ήτανε και 20 κελιά, δηλαδή μικρά δωμάτια, όπου έμεναν οι προσκυνητές που έρχονταν στη γιορτή της. Επίσης είχε ξύλινους πάγκους όπου κάθονταν οι πιστοί τις Κυριακές και τις γιορτές μετά την Απόλυση. Υπήρχαν και τάφοι κληρικών. Η εκκλησία γιόρταζε την 1^η Ιουλίου, εορτή των Αγίων Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού. Ήταν μεγάλη μέρα, η εκκλησία πανηγύριζε και ερχόταν πολυς κόσμος: Από το Άργανα Ματέν, το Ερζιγκιάν, Ερζερούμ, το Μπακός, το Χαρπούτ, ως κι από τη Ρωσία. Άλλοι έμεναν στα κελιά της εκκλησίας, άλλους φιλοξενούσαν στα σπίτια τους οι χριστιανοί.

Η εκκλησία ήταν θαυματουργή. Όλοι ξέρανε το μεγάλο θαύμα που είχε κάνει οι Άγιοι. Πριν πολλά χρόνια οι Τούρκοι αποφάσισαν να σφάξουν τους χριστιανούς του Ντιάρμπεκιρ. Οι χριστιανοί καταφύγανε στην εκκλησία των Αγίων Αναργύρων για να βρουν προστασία. Οι Τούρκοι όρμησαν στην εκκλησία με τα γιαταγάνια.

Τότε, λένε, παρουσιάστηκαν δυο άντρες στον τρούλο της εκκλησίας, ύψωσαν τα χέρια τους και διέταξαν τους Τούρκους να σταματήσουν. Οι Τούρκοι φοβήθηκαν και αποχώρησαν. Οι χριστιανοί γλίτωσαν και απέδωσαν το θαύμα της σωτηρίας τους στους Αγίους Κοσμά και Δαμιανό.

Και οι Τούρκοι σέβονταν την εκκλησία και περισσότερο οι Κούρδοι. **Ο φύλαρχος των Κούρδων, ο περίφημος Τζαμίλ πασάς, κάθε χρόνο έστελνε τενεκέδες λάδια από τη σοδειά του για την εκκλησία.**

Άλλη εκκλησία στην ανατολική πλευρά της ελληνικής συνοικίας ήταν του Αγίου Γεωργίου, που χτίστηκε το 1912. Ήταν μεγάλη πετρόκτιστη εκκλησία αλλά δυστυχώς δεν την χαρήκαμε πολύ γιατί μετά δέκα χρόνια με την Ανταλλαγή φύγαμε για την Ελλάδα. **Σήμερα οι δυο εκκλησίες μας έχουν μετατραπεί σε μουσεία από τους Τούρκους.**

Το σχολείο

Το σχολείο ήταν μονώροφο πέτρινο, κοντά στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, προς την πλατεία Γκιαβούρ μεϊντανί. Είχε 6 τάξεις Δημοτικού σχολείου και Παρθεναγωγείο, με δυο δασκάλους που τους έφερναν από την Κωνσταντινούπολη. Είχε και ντόπιους δασκάλους. Το σχολείο ονομαζόταν Αστική Σχολή. Φοιτούσαν αγόρια και λιγότερα κορίτσια. Μαθήματα γίνονταν τακτικά με πρόγραμμα και με βιβλία. Όλα τα μαθήματα διδάσκονταν ακόμα και η Ελληνική Ιστορία. Τα βιβλία τα έφερναν παραγγελία από την Κωνσταντινούπολη. Υπήρχε σχολική εφορία από 4-5 μέλη που ήταν συγχρόνως και εκκλησιαστική επιτροπή.

Η εκκλησία είχε δικά της κτήματα και καταστήματα στην αγορά που τα νοίκιαζε. Από τα έσοδα αυτά συντηρούσε και το σχολείο. Όσα παιδιά ήθελαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους μετά την Αστική Σχολή πήγαιναν και στο Τουρκικό Γυμνάσιο του Ντιάρμπεκιρ. Οι Αρμένιοι, οι Σύροι, οι Χαλδαίοι και οι Εβραίοι είχαν δικά τους σχολεία κοντά στις εκκλησίες τους.

Έθιμα

Το άνοιγμα του Κλήδονα

Την παραμονή της Αναλήψεως τα κορίτσια έπαιρναν μια στάμνα με μεγάλο στόμιο και επισκέπτονταν αμίλητες επτά διαφορετικά σπίτια και έπαιρναν νερό και από τις αυλές λουλουδία. Μετά

έβαζαν το δοχείο σ' ένα μέρος, και έριχναν μέσα τα λουλούδια. Κάθε ανύπαντρη έριχνε στο δοχείο ένα αντικείμενό της, δαχτυλίδι, βραχιόλι, χτενάκι, σταυρουδάκι κ.ά. και το σκέπαζαν μετά με μαντίλι. Εκεί το άφηναν όλη τη νύχτα κάτω από τ' αστέρια. Την άλλη μέρα μετά την εκκλησία γινόταν η παράσταση του ανοίγματος του Κλήδονα. Διάλεγαν μια πλατεία και μαζεύονταν όλες οι κοπέλες γύρω από το δοχείο, για να ακούσουν την τύχη τους.

Διάλεγαν ένα κοριτσάκι 7-8 χρόνων, σκέπαζαν το κεφάλι του με μια κόκκινη μαντίλα, για να βγάξει ένα ένα τα αντικείμενα από το δοχείο. Πριν ν' αρχίσει να βγάξει τα αντικείμενα, μια καλλιφωνη που ήταν η κορυφαία της παράστασης, για να δημιουργήσει μυστηριακό ψυχολογικό κλίμα, απάγγελνε στα τούρκικα, τα κούρδικα ή αράβικα σαν προοίμιο τον στίχο:

«Σαντούκ σεπέτ ατσελδί - μούσκου ανπέρ σετσεελτί, ανασενέ μουτζτέ - κιζίν μπαχτί ατσελτί», που σημαίνει «Το σαντούκι, το καλάθι άνοιξε, σκόρπισαν ωραία αρώματα, καλή είδηση στη μάνα, άνοιξε η τύχη της κόρης».

Μετά, το κοριτσάκι έβαζε το χέρι του στο δοχείο κι έβγαζε ένα αντικείμενο. Ο χορός των κοριτσιών έλεγε χωρωδικά ένα δίστιχο τυχαία, σαν χρησμό που αντιστοιχούσε και απευθυνόταν στην κάτοχο του αντικειμένου:

α' Αϊ δογάρ σινί σινί, σεβμίσιμ μπιρίσινι, τζελάδμποϊνιμί βουρσέ, δεμέμ δογρουσενί, που σημαίνει «Το φεγγάρι βγαίνει ολοστρόγγυλο ταψί, έχω αγαπήσει κάποιον, ο δήμιος να κόψει το κεφάλι μου, δεν θα αποκαλύψω την αλήθεια».

β' Αϊ δογάρ πεδέρ Αλλάχ, μπου σεβδά νέδιρ Αλλάχ, για μπενιμ μουραδιμί βερ, για μπανά σαμπέρ βερ, που σημαίνει «Το φεγγάρι ανατέλει ολόλαμπρο, Θεέ μου, τι έρωτας είναι αυτός, Θεέ μου! Ή εκπλήρωσε την επιθυμία μου ή δώσμου κουράγιο».

γ' Σου ητσενδέ γκεζέρεμ, κους καναδί ηλέ γιαζάρεμ, κενδί Λειλάν μπεν Μετζζούνεμ, αρδί σερέ γκεζέρεμ, που σημαίνει «Τριγυρνώ μέσα στο νερό, γράφω με φτερό πουλιού. Εσύ Λεϊλά εγώ Μετζζούν, σαν τρελός τριγυρνώ».

Σημείωση: Η Λεϊλά και ο Μετζζούν είναι οι δυο πρωταγωνιστές μιας θρυλικής ιστορίας ανεκπλήρωτου έρωτα που εκτυλίσσεται στη Μέση Ανατολή στον 16^ο αιώνα. Ο Μετζζούν τρελαίνεται από τον έρωτά του για την Λεϊλά και τριγυρνά στις ερημιές, αναζητώντας την αγάπη του.

Η παράσταση συνεχίζεται με την απαγγελία κι άλλων στίχων

μέχρι να τελειώσουν όλα τα αντικείμενα του δοχείου.

Το Ουλού Τζαμί

Δεν ξέρω αν έχει σ' άλλη πολιτεία τόσο σπουδαίο τζαμί. Πολύ ωραίο και πολύ ιστορικό τζαμί. Βρισκόταν στο κέντρο της πόλης, στη διασταύρωση των δυο κεντρικών δρόμων προς το δυτικό τμήμα. Δίπλα του ήταν κήπος μεγάλος, η Δημαρχία, το Δημοπρατήριο, η Αγορά και τα καταστήματα. Οι Τούρκοι διαβασμένοι έλεγαν πως το τζαμί ήτανε πολύ παλαιό, πως ήτανε χτισμένο πριν οκτακόσια χρόνια από τον σουλτάνο Μελίκβαχ, το γιο του Αρπ Ασλάν.

Οι δικοί μας ηλικιωμένοι λέγανε κι αυτοί, από τους παλαιότερους το είχαν ακούσει, πως **το Ουλού τζαμί ήτανε κάποτε χριστιανική εκκλησία στο όνομα της Αγίας Σοφίας**. Μας δείχνανε τα τζάμια του στα παράθυρα που σχηματίζανε σαν είδος σταυρού και μας λέγανε πως αυτό είναι σημείο χριστιανικό. Λέγανε ακόμη πως στον τοίχο του τζαμιού με μισοσβησμένα γράμματα έγραφε **Θεόδωρος Στρατηλάτης**.

Το Ουλού τζαμί είχε μεγάλο περίβολο πολύ περιποιημένο, με δυο ωραία μεγάλα συντριβάνια. Τακτικά κάθε μεσημέρι έρχονταν στο τζαμί οι ανώτερες αρχές της πόλης, ο Βαλής (Νομάρχης), ο Πασάς (στρατιωτικός διοικητής), ο Δήμαρχος, οι ανώτεροι αξιωματικοί του στρατού για το μεσημεριανό τους ναμάζι (προσευχή). Στις 12 ακριβώς το μεσημέρι γινόταν παράταξη στρατού, έπαιζε η μουσική μπάντα καθώς υποδέχονταν τους επισήμους. Οι Τούρκοι στρατιώτες της παράταξης φορούσαν ιδιαίτερη στολή και τους έλεγαν Γενίτσαρους. Φορούσανε σαλβάρι, χρωματιστή ζώνη στη μέση, σαρίκι στο κεφάλι και από τη ζώνη τους κρεμόταν μεγάλο γιαταγάνι. Τη στολή αυτή τη φορούσαν μόνο σε τελετές και επιδείξεις.

Εκτός από το Ουλού τζαμί υπήρχαν πολλά άλλα τζαμιά. Όλη η πόλη ήτανε γεμάτη τζαμιά. Σε όλα τα σημεία έβλεπες να υψώνεται κι ένας μιναρές. Τα περισσότερα τζαμιά ήτανε παλαιά, ωραία χτισμένα με αραβουργήματα και μιναρέδες ψηλούς. Λέγανε πως ήτανε χτισμένα από τους Άραβες κατακτητές του Ντιάρμπεκιρ. Σε όλα υπήρχε συντριβάνι κι έτρεχε μέρα νύχτα το νερό. Τρεις φορές την ημέρα πρωί (χαράματα) μεσημέρι και απόγευμα ο Μουεζίνης από τον μιναρέ καλούσε τους πιστούς να πάνε για την προσευχή τους στο κάθε τζαμί. Λέγανε οι μουσουλμάνοι πως αυτό έλεγε το Κοράνι και το κρατούσανε πιστά. Εμείς στα ποντιακά τα τζαμιά τα λέγαμε τζαμάδες. Οι τζαμάδες των Τούρκων.

Καφενεία – Εστιατόρια

Υπήρχαν πολλά καφενεία στο Ντιάρμπεκιρ, πάνω από 15. Τα περισσότερα ήτανε τούρκικα. Καφενεία όμως είχαν και οι Έλληνες και οι Αρμένηδες. Δεν έκαμαν διακρίσεις. Ανακατώνονταν στα καφενεία. Πήγαιναν οι Έλληνες και στα τούρκικα και στα αρμένικα καφενεία όταν ήθελαν να συναντήσουν κάποιον για κανένα ζήτημα.

Στη Λεωφόρο Βαγδάτης υπήρχε μεγάλο εστιατόριο. Λοκάντα έλεγαν το κάθε εστιατόριο. Υπήρχαν κι άλλα εστιατόρια μικρότερα αλλά αυτό ήτανε το κεντρικότερο και μεγαλύτερο κι εκεί τρώγανε οι επίσημοι, ξένοι περαστικοί, ανώτεροι αξιωματούχοι. Ο μάγειρας ήτανε Αρμένης και λέγανε πως μαγειρεύει νόστιμα. Ποτέ δεν έτρωγαν αρνιά και κατσίκια αν δεν χρόνιζαν.

Λουτρά

Η πόλη είχε οκτώ λουτρά που λέγονταν χαμάμια. Στα ίδια λουτρά πήγαιναν όλοι: Τούρκοι, Έλληνες, Αρμένιοι, Κούρδοι, Σύροι, Χαλδαίοι και Εβραίοι. Τα λουτρά λειτουργούσαν ορισμένες μέρες της εβδομάδας για τους άντρες κι άλλες για τις γυναίκες.

Οι Ελληνίδες πήγαιναν τακτικά στο χαμάμι. Δεν πήγαιναν μόνο για να λουστούν, αλλά και να διασκεδάσουν. Δυο τρεις μέρες πριν αρχίζανε τις ετοιμασίες τους: Κάμνανε γλυκά, φαγητά, ετοιμάζαν φρούτα και τα ρούχα τους. Όλα ταχτοποιημένα στα καλάθια. Πρωί πρωί ξεκινούσανε για το χαμάμι. Εκεί έμεναν όλη τη μέρα: Τρώγανε, πίνανε, διασκεδάζανε. Παίζανε ντέφια και ντουμπελέκια Ελληνίδες και Αρμένισσες. Εκεί βρισκανε τις γνωστές τους, συζητούσανε, λέγανε τα νέα τους και τα κουτσομπολιά τους. Στα χαμάμια είχε και Τουρκάλες που βοηθούσαν στο μπανιάρισμα των γυναικών. Αργά το απόγευμα επέστρεφαν στα σπίτια τους.

Χάνια - Παραστάσεις θεάτρου, κινηματογράφου

Δέκα χάνια μεγάλα υπήρχαν στο Ντιάρμπεκιρ. Σε αυτά έμεναν οι περαστικοί έμποροι με τα ζώα τους. Χρησίμευαν και για αποθήκες εμπορευμάτων και τροφίμων. Το ένα χάνι, το μεγαλύτερο απ' όλα, στη λεωφόρο Βαγδάτης, χρησίμευε και για παραστάσεις κινηματογράφου και θεάτρου. Έρχονταν περιοδεύοντες θίασοι από την Κωνσταντινούπολη και παίζανε. Τα μέλη ήταν μόνο άνδρες και παίζανε συνήθως Καραγκιόζη, Χατζαηβάτη. Για τις παραστάσεις κόβανε εισιτήρια και τις παρακολουθούσαν μόνο άνδρες. Παράλληλα επισκέπτονταν την πόλη και περιοδεύοντες κινηματογράφοι.

Στρατιωτικές σχολές – Νοσοκομεία

Έξω από τα τείχη από τη Βόρεια Πύλη που λεγόταν Νταγ καπουσί (πύλη του βουνού) ήταν τα στρατιωτικά κτίρια. Είχε πολλούς στρατώνες γιατί το Ντιάρμπεκιρ ήταν η έδρα του 4^{ου} Σώματος στρατού. Εκεί ήταν και 2 μεγάλα νοσοκομεία με καλούς γιατρούς. Στον ελληνικό μαχαλά, κοντά στην πλατεία Γκιαβούρ μείντανι, ήταν η σχολή χωροφυλακής. Το κτίριο ήταν σπίτι ενός πλούσιου, Έλληνα του Σισμανίδη, που το 1915 με τη σφαγή των Αρμενίων τον σκότωσαν οι Τούρκοι και το κάνανε Σχολή Χωροφυλακής.

Το χωριό Μπακός

Το Μπακός ήταν 2 μέρες μακριά από το Ντιάρμπεκιρ. Είχε δικούς μας χριστιανούς περί τις 100 οικογένειες. **Είχαν σαν μητρική γλώσσα τα κούρδικα.** Είχαν εκκλησία καλή, του Αγίου Εφραίμ, και σχολείο. Παπάς και δάσκαλος ήταν ο **Νικόλαος Ησαΐδης.** Τον σκότωσαν οι Τούρκοι το 1915. Τις προσευχές τις έλεγαν στην κούρδικη γλώσσα. Είχαν βιβλία εκκλησιαστικά γραμμένα κούρδικα με αραβικούς χαρακτήρες. Έρχονταν για εμπόριο και διάφορες υποθέσεις στο Ντιάρμπεκιρ και στο πανηγύρι της εκκλησίας μας, του Κοσμά και Δαμιανού. **Ήταν ψηλοί με ωραία χαρακτηριστικά και λέγανε πως κατάγονται από τους Μυρίους του Ξενοφώντα.** Περί τις 15 οικογένειες μες στον πόλεμο εγκαταστάθηκαν στο Ντιάρμπεκιρ, για να γλιτώσουν από τους Τούρκους. Ήταν το πιο καλό χωριό της περιφέρειας. Τα ζώα τους και τα γεωργικά τους προϊόντα ήταν από τα πιο καλά. Οι Κούρδοι τους ζήλευαν κι έκαναν συχνά επιδρομές στο χωριό τους. Οι κάτοικοι όμως ήταν πολύ γενναίοι και θρήσκοι. Γι' αυτό τους αντιμετώπιζαν χωρίς φόβο και πάντα τους νικούσαν.

Ήταν ξυλουργοί, σιδηρουργοί, χτίστες, υφαντές. Κατασκεύαζαν γεωργικά εργαλεία σιδερένια και ξύλινα, πόρτες, ντουλάπια, τραπέζια κ.ά. Οι κάτοικοι των γύρω χωριών έρχονταν για τις ανάγκες τους και αγόραζαν εργαλεία. Την εκκλησιαστική επιτροπή αποτελούσαν ο παπάς κι ένας κάτοικος που έκανε τον ταμιά. Τους μισθούς του παπά και του δασκάλου πλήρωνε το Πατριαρχείο Αντιοχείας.

Οι κάτοικοι του Μπακός την παραμονή των Χριστουγέννων μάζευαν ξύλα και χόρτα στην πλατεία του χωριού κι άναβαν φωτιά. Συμβόλιζε το αστέρι της Βηθλεέμ και ότι το φως φανερώθηκε εξ Ανατολών.

Εξόριστοι στο Ντιάρμπεκιρ

Το Ντιάρμπεκιρ είχε γεμίσει εξόριστους από τα 1920 και ύστερα. Από όλα τα μέρη του Πόντου με τις διώξεις του Κεμάλ είχανε φέρει κατά χιλιάδες τους Έλληνες του Πόντου. Τα σπίτια μας γεμίσανε. Όλοι οι Έλληνες είχανε πάρει οικογένειες εξορίστων στα σπίτια τους. Τους είχανε βάλει και στις εκκλησίες και στα σχολεία. Η κατάσταση τους ήτανε φοβερά απελπιστική. Σαν σκελετοί, αδύνατοι από τις πορείες και τις ταλαιπωρίες, πεινασμένοι, άρρωστοι. Φέρανε οι δυστυχείς αυτοί πατριώτες μας την επιδημία του τύφου. Από τις ψείρες πάθανε τον εξανθηματικό τύφο. Ψειραρρώστια τη λέγαμε τότε. Μας είχανε απαγορέψει να πηγαίνουμε που είχανε συγκεντρωμένους τους άρρωστους εξόριστους για να μην κολλήσουμε και μεταδοθεί και σε μας η αρρώστια.

Ο πατέρας μου, ιερέας, παρόλο που ο Τούρκος Μπελεντιέ (δήμαρχος) τον είχε συμβουλέψει να μην επισκέπτεται τους εξορίστους, το θεώρησε καθήκον του να πηγαίνει για να τους προσφέρει βοήθεια. Δυστυχώς κόλλησε τον τύφο, αρρώστησε βαριά και πέθανε στο Ντιάρμπεκιρ το 1922. Και οι υπόλοιποι της οικογένειάς μας αρρωστήσαμε αλλά ευτυχώς πιο ελαφρά και γλιτώσαμε.

Πάρα πολλοί Κερασούντιοι βρίσκονταν μεταξύ των εξορίστων. Στο σπίτι μας είχαμε φιλοξενήσει δυο αδελφια από την Κερασούντα με τις οικογένειές τους, τους αδελφούς Κωνσταντινίδη. Ο ένας αδελφός πέθανε κοντά μας. Ο άλλος κατόρθωσε και με τις δικές μας γνωριμίες να μπει υπάλληλος στην Banque Ottomane. Ήξερε καλά τα τούρκικα και στην Κερασούντα ήτανε από τους προύχοντες. Τις οικογένειές αυτές τις συναντήσαμε κι εδώ στην Ελλάδα. Θυμούνταν πάντα τη φιλοξενία που τους προσφέραμε.

Πολλούς εξορίστους τους βοηθήσαμε να δραπετεύσουνε στο Χαλέπι κι από εκεί να φύγουνε για την Ελλάδα. Υπήρχαν Κούρδοι αγωγιάτες που τους γνωρίζαμε. Τους πληρώναμε 20 με 30 λίρες Τουρκίας και αναλάμβαναν να φυγαδέσουνε τους εξορίστους. Φεύγανε νύχτα και από μυστικούς δρόμους, μονοπάτια που ξέρανε αυτοί, οδηγούσανε τους Έλληνες στο Χαλέπι. Είχαμε συμφωνήσει αν φτάνανε με ασφάλεια οι δικοί μας στον προορισμό τους, να μας στείλουνε δυο λόγια συνθηματικά με τον αγωγιάτη. Αν έφερνε ο Κούρδος το σύνθημα, τότε του έδινε ο αδελφός μου τις λίρες που του είχανε αφήσει πριν φύγουνε. Πολλοί φύγανε με τον τρόπο αυτό. Από όλα τα μέρη του Πόντου περάσανε από τον τόπο μας: από Σαμψούντα, Πάφρα, Αμάσεια, Έρπαια, Τοκάτη, Νίκ-

σαρ, Τρίπολη, Κερασούντα, Τραπεζούντα, κ.ά. **Από όλες όμως τις περιοχές του Πόντου οι πιο δυστυχημένοι και κακοποιημένοι ήταν οι εξόριστοι από την Πάφρα. Δύσκολα έβλεπες άντρες από την Πάφρα. Τους έσφαζαν σχεδόν όλους οι Τούρκοι. Στους 100 εξόριστους από την Πάφρα ζήτημα να βρεις έναν άντρα.** Τις γυναίκες τις φέρανε εξόριστες στο Ντιάρμπεκιρ. Οι Παφρινές είναι πολύ όμορφες. Οι πιο όμορφες γυναίκες της Μικράς Ασίας, σαν τις Γεωργιανές. Οι Τούρκοι θα τις παίρνανε όλες αν δεν ήταν ο πατέρας μου.

Την εποχή της Ανταλλαγής ένας Τούρκος ενωματάρχης που είχε πάρει μια Παφρινή, δεν ήθελε να την επιστρέψει, όπως έλεγε η διαταγή. Το έμαθε η επιτροπή. Ο Έλληνας αντιπρόσωπος πήγε στον Νομάρχη και με πήρε για διερμηνέα. Ο Νομάρχης έστειλε αυστηρή διαταγή στον ενωματάρχη, που αναγκάστηκε και έφερε τη γυναίκα. Ήταν τόσο ωραία, που την παντρεύτηκε ο Έλληνας αντιπρόσωπος.

Το ίδιο έγινε και με τα ορφανά παιδιά. Οι Τούρκοι τα είχαν πάρει σπίτια τους για ψυχοπαίδια. Ανακαλύψαμε πολλά παιδιά και τα παρέλαβε ο Ερυθρός Σταυρός και η Αμερικάνικη Περίθαλψη.

Η Ανταλλαγή

Οι Έλληνες του Ντιάρμπεκιρ και οι κάτοικοι του χωριού Μπακός αφήσαμε τα σπίτια μας και αναχωρήσαμε για την Ελλάδα την Πέμπτη 9 Οκτωβρίου 1924. Βγήκαμε όλοι από την πύλη Μαρντίν καπουσί και γυρίσαμε και είδαμε για τελευταία φορά το Ντιάρμπεκιρ κλεισμένο μέσα στο μαύρο Χισάρι του.

Ο πρώτος σταθμός ήταν η Μερσίνα, όπου μείναμε σε σκηνές 24 μέρες. Αναχωρήσαμε για Ελλάδα το Σάββατο 9 Νοεμβρίου 1924 και στις 23 του μηνός φθάσαμε στον Άγιο Γεώργιο. Μετά από 14 μέρες καραντίνα τους μισούς μας πήγαν στην Ύδρα και τους άλλους στο Ναύπλιο. Μια άλλη ομάδα ήρθε κατευθείαν στον Πειραιά. Αυτοί ήρθαν με δικά τους έξοδα. Η οριστική εγκατάσταση έγινε σε διάφορα μέρη της Ελλάδας. Πολλοί Έλληνες του Διαμπεκίρ καθώς και του Άργαβα Ματέν και του Μπακός βρίσκονται στην Καλογρέζα, στον Περισσό, στα Πευκάκια, στην Πάτρα, στα Γρεβενά, στην Φλώρινα, στην Πτολεμαΐδα, στην Κοζάνη, Βέροια, Θεσσαλονίκη, Παννιτσά, στην Κόρινθο, στον συνοικισμό Σταματάκη του Αγίου Ιωάννη Ρέντη, στην Καλλιθέα και στο Νέο Κορδελιό.

Τα ιερά κειμήλια που φέραμε

Όλα τα ιερά σκεύη, άμφια, εικόνες και βιβλία της εκκλησίας μας των Αγίων Αναργύρων τα βάλουμε στα κιβώτια και τα φέραμε εδώ. Τα παρέλαβε η Μητρόπολη Αθηνών ή η Επιτροπή Ανταλλαξιμων. Σύμφωνα με τον κατάλογο του Μουσείου Μπενάκη σώζονται τα παρακάτω κειμήλια: 1) Αίθουσα Β' αριθ. 34 Επιτάφιος με χρονολογία 1722, 2) Αίθουσα Β' αριθ. 38 Κολυμβήθρα ανατολικής τέχνης με χρονολογία 1686.

Πρέπει να γίνει έρευνα για να βρεθούν και τα υπόλοιπα κειμήλια που είναι: 1) Κάρα εντός ασημένιου κιβωτίου και οστά Αγίων σε λάρνακα, 2) Ρωσικό Ευαγγέλιο, 3) Σταυρός επισκόπου, 4) Ελληνικά Ευαγγέλια ασημένια (2), 5) εξαπτέρυγα ασημένια (2), 6) θυμιατήριο, 7) 24 ασημένια κανδήλια, 8) Δίσκος, δισκοπότηρο, λόγχη, αρτοφόρι, καλύμματα, 9) Ιερά άμφια επισκόπου και πρεσβυτέρου, 10) Πλήθος εικόνων, εκκλησιαστικών βιβλίων και ταπήτων, 11) Ασημένια στέφανα γάμου. Συνολικά 135 κομμάτια φέραμε από την εκκλησία μας του Διαρμπεκίρ. Ιστορική έμεινε η παροιμιώδης φράση για την απώλεια των κειμηλίων που διατυπώθηκε με παράπονο: «Γιαγμουρντάν καστίκ, ντολουγιά τουτουλντούκ» (Φύγαμε από τη βροχή και πέσαμε στο χαλάζι).

Βιογραφικό σημείωμα πληροφορητή

Ο **Δαμιανός Παπαδόπουλος** γεννήθηκε στα 1893 στο Άργανα Μαδέν. Ο πατέρας του ήταν από το Ντιάρμπεκκιρ και η μητέρα του από το Άργανα Μαδέν. Η απώτερη καταγωγή του πατέρα του, σύμφωνα με παράδοση που έμεινε στην οικογένειά τους, ήταν από νησί της Ελλάδας, χωρίς να μπορούν να καθορίσουν ποιο. Τελείωσε το Δημοτικό Σχολείο του Άργανα Μαδέν, όπου ήταν διορισμένος ιερέας και δάσκαλος ο πατέρας του, και σε ηλικία 12 χρόνων πήγε και εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του στο Ντιάρμπεκκιρ, όπου κι έμεινε ως τα 1924. Μιλούσε εκεί ποντιακά, αράβικα και τούρκικα. Στο Ντιάρμπεκκιρ εργαζόταν σαν υπάλληλος στο κατάστημα ενός Σύρου.

Το καλοκαίρι του 1924 έφυγαν όλοι οι Έλληνες κάτοικοι του Ντιάρμπεκκιρ και μαζί και ο πληροφορητής με την οικογένειά του. Πήγανε στα Άδανα κι από εκεί στη Μερσίνα όπου παρέμειναν 3 μήνες και μετά φύγανε για την Ελλάδα με πλοίο της εταιρείας Loyd Triestino. Στην Ελλάδα έμειναν τον πρώτο χρόνο στα Καμίνια, στον Άγιο Ελευθέριο του Πειραιά, και από τα 1926 ήρθαν στον

Αϊ Γιάννη του Ρέντη, όπου είχε επιταχθεί το κτήμα Σταματάκη για την εγκατάσταση των προσφύγων. Το 1930 το κτήμα Σταματάκη απαλλοτριώθηκε από το Υπουργείο κι ο τόπος δόθηκε στους πρόσφυγες για την οριστική εγκατάστασή τους εκεί. Ο πληροφορητής μαζί με τον μεγαλύτερο αδελφό του Χρήστο Παπαδόπουλο άνοιξαν κατάστημα στην Καλλιθέα ψιλικών και χαρτικών ειδών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΠΕΜΠΤΟ

Μνημεία λόγου

Ο χρόνος στον Πόντο

Στον Πόντο ρωτούσαν για το έτος: «Ποίος εν' ο γέρος με τα δώδεκα παιδιά;» (=Ποιος είναι ο γέρος με τα δώδεκα παιδιά;»). Υπήρχε και το αίνιγμα: «Ποίον εν' τ' έναν το μέρος αθες άσπρον και τ' άλλο μαύρον;». Το μαύρο είναι το μέρος του χρόνου που πέρασε και το άσπρο που έμεινε και που δεν έχει σημαδευτεί από τις ενέργειες του ανθρώπου. Επίσης έλεγαν το αίνιγμα: «Έχω έναν

δέντρον, έχ' δώδεκα κλαδιά και εκείνα τα δώδεκα κλαδιά έχ' νε από τέσσερα φύλλα». Παρατηρούμε εδώ την επίδραση που είχαν οι γεωργικές ασχολίες και το περιβάλλον στους κατοίκους, αφού και το έτος γίνεται δέντρο με κλαδιά και φύλλα για να υποδηλωθούν οι τέσσερις εποχές και οι μήνες. Υπήρχαν γνωμικά και παροιμίες που υπήρχαν και στην κυρίως Ελλάδα, γεγονός που δείχνει τη συνέχεια και τους άρρηκτους δεσμούς του Ελληνισμού: «ο κακόν ο χρόνος διαβαίν' και κακόν άνθρωπον 'κι διαβαίν'» (=ο κακός χρόνος περνάει και φεύγει αλλά ο κακός άνθρωπος δεν περνάει). «Ωρα ντο φερ', ο χρόνος 'κι φερ' ατο» (=ό,τι φέρνει η ώρα δεν το φέρνει ο χρόνος).

Άνοιξη

Για τον ερχομό της Άνοιξης έλεγαν: «Με τ' έναν τσισέν άνοιξη κ' έρται» (=με μια βροχούλα άνοιξη δεν έρχεται) αντίστοιχο με το: «Ένας κούκος δε φέρνει την Άνοιξη». Λέγανε και το γνωμικό: «Αν 'κι ρουζ' τη Λαμπρής τ' ωβού το τζέπλον σην γην, άνοιξη κ' έρται» (=αν δεν πέσει στη γη το κέλυφος του αβγού του Πάσχα, άνοιξη δεν έρχεται). «Με τ' έναν αθ' άνοιξη 'κ' ερται» (=με ένα άνθος δεν έρχεται η άνοιξη). Το λέγανε όταν θέλανε να δηλώσουν την ανάγκη συνεργασίας των πολλών. Υπήρχε η δοξασία: Αν κάποιος έβλεπε για πρώτη φορά την άνοιξη αρνί ή χελιδόνι ήταν καλό σημάδι και στους ανύπαντρους θα ερχόταν προξενιά. Αν αντίθετα έβλεπε κάποιος κατσικάκι ήταν κακό σημάδι. Επίσης «Αν την πρώτη άνοιξη δεις πεταλούδες να πετούν προς τα επάνω, καλά θα πάει η δουλειά σου».

«Έρθεν, αρνόπο μ' άνοιξη, τα' ορμιά επρασίντσαν η κασκαούτα (παπαρούνα) ένοιξεν, τ' ομάλια (λιβάδια) εκοκκινίντσαν...»

«Αρνόπο μ' έρθεν άνοιξη, θ' εβγαίνεις σα ραχία θα πίντς τα κρύα τα νερά, θα συρτς τη μαναχίαν.»

Οι μήνες: Μάρτς, Απρίλτς, Καλομηνάς (Μάιος)

Καλοκαίρς

Οι μήνες: Κερασινός (=Ιούνιος), Χορτοθέρτς η Θερ' νός (=Ιούλιος) και Αύγουστος ή Αλωνάρτς (Αύγουστος). Κάθε ένας από αυτούς τους μήνες είχε τα χαρακτηριστικά του και ερχόταν με τις δικές του ασχολίες.

«Ο κερασινόν φερ' τον ήλον, κοκκινίει σε άμον μήνον».

«Ο θερ' νόν πα φερ' τα θέρ' τα (θερίσματα) και διαβαίν' και με τα γέλτα».

«Αύγουστον πα φερ' τ' αλώνια και λαρών' (γιατρεύει) όλα τα πόνια».

Ήταν η εποχή που εργάζονταν εντατικά άντρες, γυναίκες και παιδιά, για να εξοικονομήσουν για το χειμώνα τροφές, τόσο για τα μέλη της οικογένειας (το στάρχημαν) όσο και για τα ζώα (το αλάφ').

Οι παρχαρομάνες (τσοπάνισσες) ανέβαζαν τα ζώα στα παρχάρια (βοσκοτόπια).

«Αρνί μ' έρθεν ο καλοκαίρτς, πώς θα καλοκαιρίζω, η σεβτά σ' έν' πολλά τρανόν και πώς θα ταενίζω (=αντέξω)».

«Μη πας, αρνί μ' σο θέρισμαν, μαυρύν' νε τα χερόπα σ', θα καίε-

ται ο πρόσωπο σ', χαλάουν τα' ομματόπα σ'.»

Μοθόπωρον

Περιελάμβανε τους εξής μήνες: Τον Σταυρίτεν (Σεπτέμβριο), τον Τρυγομηνά (Οκτώβριο) και τον Αεργίτεν (Νοέμβριο).

«Αρ' έρθεν το μοθόπωρον, τ' Αγεσερι' εδέβεν.»

«Σταυρίτα φαίνεται γραού (πάχνη) και δείσα (ομίχλη) σα ραχία.»

«Και αρχινούν τα φουσετούς (δυνατοί άνεμοι), σκαλών' νε (αρχίζουν) τα κρυάδας.»

«Τα φύλλα εκιτρίντζανε, τα χορτάρια 'ξεράθαν.»

Παροιμία: «Χορτοθερί' τα πουλία, μοθοπωρί' μετρούν ατα» (=Τα κλωσσόπουλα που γεννιούνται το καλοκαίρι, τα μετράνε το φθινόπωρο). Έλεγαν μεταφορικά την παροιμία αυτή θέλοντας να δείξουν τη φθορά που επιφέρει ο χρόνος που στο διάβα του καταλύει τα πάντα.

Χειμωγκός

Περιλαμβάνει τους μήνες: Χριστιαννάρτς (Δεκέμβριο), Καλαντάρτς (Ιανουάριος), Κούντουρον (Φεβρουάριο).

Στον Πόντο ο χειμώνας άρχιζε νωρίς και διαρκούσε πολύ στα ορεινά μαλιστα μέρη έφτανε ακόμα και τους έξι μήνες. Γι' αυτό έλεγαν:

«Εσέβαμε σον Αύγουστον σην πόρταν του χειμώνα».

«Εσέβαμε σον Αύγουστον και ση χιονί την άκραν».

Φράσεις:

«Εχονάτ σεν το κιφάλ' ν' ατ'» (=άσπρισαν τα μαλλιά του).

«Εχονάτ'σεν τ' ασπίτ'» (=έλαμψε από καθαριότητα το σπίτι).

«Τα χιόνια αλεύρια εποίκεν» (=τα χιόνια τα έκανε αλεύρια). Τη λέγανε όταν κάποιος αποτύγχανε σε κάποια δουλειά του.

«Εέντον χιόνια και νερά» (=έγινε χιόνια και νερά). Λέγεται για τον πονεμένο άνθρωπο που χύνει άφθονα δάκρυα.

Ο Καλαντάρτς (=Ιανουάριος)

Ο Ιανουάριος-Γενάρης στον Πόντο λεγόταν και λέγεται και σήμερα από τους Έλληνες του Πόντου «Καλαντάρτς» που παράγεται από το ουσιαστικό κάλαντα. Μετά το 1821 ο ποντιακός λαός περίμενε και τη δική του απελευθέρωση. Περίμενε κάποιο μήνυμα της μοίρας. Έτσι με τον ερχομό του καινούριου χρόνου εξέφραζαν με αγωνία τον εθνικό τους πόθο: «Ας τερούμε, οφέτος ο Καλαντάρτς

ντο καλόν θα φερ'...» (=για να δούμε, θα μας φέρει τίποτε καλό ο φετινός Γενάρης). Οι ελπίδες τους όμως δεν δικαιώνονταν: Η καινούρια χρονιά όπως και η προηγούμενη ήταν το ίδιο: «Καλαντάρτς και Νέον Έτος άμιον πάντα και οφέτος».

Στον Πόντο, όπως και στην Αθήνα κατά την αρχαιότητα, οι περισσότεροι γάμοι γίνονταν το Γενάρη, γιατί τότε επέστρεφαν από την ξενιτιά στα χωριά τους οι νέοι: Καλαντάρτς και νέον έτος κορ' ανάμιον με οφέτος. Καλαντάρτς καλαχρονία, κυρ' εσύ εσέν ωρία (φύλαξε).

*«Καλαντάρτς και καλή ώρα, κορ' εσύ μ' ακούς την χώραν (ξέ-
νους). Καλαντάρτς και νέον έτος, κορ' θα παίρω σε οφέτος.»*

Ο Κούντουρον (=Φεβρουάριος)

Στον Πόντο το Φεβρουάριο τον ονόμαζαν «Κούντουρον» γιατί έχει κοντή ουρά, αφού είναι λειψός μία ή δύο μέρες από τους άλλους. Λεγόταν και «Κούτσουρος» γιατί το τέλος του ήταν κουτσορεμένο. Ο Κούντουρον θεωρούνταν προπάντων όταν είχε 29 μέρες γρουσουζίκος (δίσεκτο έτος) και γι' αυτό δεν γίνονταν γάμοι.

«Ο Κούντουρον, ο Κούντουρον ο ουραδοκομμένον.»

«Ο Κούντουρον εν' λειψός (λειψός) εν ολίγον πα ζαντός (τρελός).»

«Ο Κούντουρον, ο Κούτσουρον και ο Πασσαλοκάφτες.»

«Έρθεν και ο Κούντουρον, θα τρωσ πολλά βούτουρον.»

Ο Μάρτ'ς (=Μάρτιος)

Στον Πόντο ο μήνας αυτός ήταν γνωστός με το ίδιο όνομα «Μάρτης». Υπάρχει και το ρήμα «μαρτεύκομαι» που σημαίνει φέρομαι σαν Μάρτης. Όταν ερχόταν ο μήνας αυτός τραγουδούσαν:

«Ο Μαρτ'ς φέρ' τα χελιδόνια, κελαηδούν και λύν' τα χιόνια.»

«Εδέβεν πλαν ο Κούντουρον, τη Μάρτ' τ' ωτία 'φάνθαν τα χιόνια όλα λυγάνε να κι σα ραχία 'χάθαν.»

«Ο Μάρτ'ς οντάν μαρτεύκεται, διαβαίν' τον καλαντάρην κι οντάν καλομηνεύκεται, διαβαίν' τον καλοκαίρην» (=όταν φέρεται σαν Μάρτης, ξεπερνάει το Γενάρη και όταν φέρεται σαν Μάης, ξεπερνάει το καλοκαίρι). «Τον Μαρτ'ς σην έμπαν ατ' κι τερούν ατόν σην έβγαν ατ' τερούν ατόν.»

«Ο Μάρτης κι αν μαρτεύκεται, καλοκαιριάς μυρίζε κι όνταν παραχολάσκειται τον Κούντουρον διαβαίνει.»

(=Ο Μάρτης και τρέλες αν κάνει, μυρίζει καλοκαίρι

κι όταν θυμώσει πολύ, ξεπερνάει και το Φλεβάρη).
*«Μάρτ'ς ουντάν μαρτεύκεται, μυρίζ' μανουσακέαν
 κι όντας καταχολάσκειται τον καλαντάρ διαβαίνει».*
 (=ο Μάρτης και τρέλες να κάνει, μυρίζει μενεξέδες
 κι όταν θυμώσει πολύ, ξεπερνάει το Γενάρη).

Το ότι είναι άστατος φαίνεται κι από το δίστιχο:

«Ο Μάρτ'ς έρται και διαβαίν, άλλτς παγών' κι άλλτς χουλαίν'».

Απρίλτς (=Απρίλιος)

Στον πόντο ο μήνας αυτός διατήρησε το όνομά του Απρίλης-Απρίλ'ς και με τον ερχομό του τραγουδούσανε:

«Απρίλτς φέρ' τα χελιδόνια, κελαηδούν και λιών' τα χιόνια»

«Έρθεν και ο Απρίλης δύο λόγια ναμουσλής (με υπόληψη)».

Επειδή ο καιρός τον Απρίλη ήταν ασταθής έλεγαν: *«Απρίλτς έρται και περά, τ' άλλο κλαίει, τ' άλλο γελά».*

«Την γραίαν τ' Απρίλ' πεσίν εσέγκεν ατήν σο χαλκόν αφκά» (=τη γριά η Πέμπτη Απρίλη την έβαλε κάτω από το καζάνι).

«Απρίλτς κι αν εκαταπράεσεν, απρινάρευτος 'κ' εξέβεν» (=Ακόμη κι αν μαλάκωσε ο Απρίλης, δεν έφυγε χωρίς πρινάρια).

Ήταν και ο μήνας της ξενιτιάς: *«Έρθεν Απρίλτς με το καλόν, έγκεν τα πρασινάδας, ξενιτεύ 'νε οι παντρεμέν' κλαινίζ'νε τοι νυ-φάδες».*

Οι σιγανές βροχές του Απριλίου ήταν πολύ ευεργετικές και ωφέλιμες:

«Απρίλης έβρεξεν και το κοκκίν έστρωσεν.

Ας χαίρεται πολλά τ' αμπάριν π' ευκαιρώθεν».

«Τ' Απρίλ' τ' ανθε εμύριζαν τ' Απρίλ' τ' αρνόπα κραζ' νε, τα πρώτα φύλλα εφύτρωσαν πρασίντζαν τα χορτάρε». (δίστιχο πα-οχαλινό)

Καλομηνάς (=Μάιος)

Στον Πόντο ο Μάιος λεγόταν Καλομηνάς. Η λέξη παράγεται από το επίθετο καλός και το ουσιαστικό μήνας. Φράσεις: *«Τα δά-κρα'τ'ς εκατέβαιναν Καλομηνέσ' χαλάζι»* (=τα δάκρυά της κατέβαιναν σαν χαλάζι του Μάη). Λέγεται σαν παρομοίωση επειδή στον Πόντο ο Μάης είναι πολύ βροχερός και πέφτει πολύ χαλάζι. *«Καλομηνά πα είδα σε και ξαντο μυτίσ' ύλιζεν»* (=και τον Μάη σε είδα και πάλι η μύτη σου έσταζε). Την έλεγαν όταν ήθελαν να δείξουν ότι κάποιος είναι πάντα ο ίδιος, απροσάρμοστος.

Όταν θέλανε να δείξουν ότι ο φιλοξενούμενος τους δεν έχει σκοπό να φύγει έλεγαν: «*Βράσον, χαλκάν (τέντζερης) ιμ' βράσον, ους να φευ' ο μισαφίρτς, Κρεμάχ' τσαρόνχ' ιμ', κρεμάχ' ους να 'ρται καλομηνάς*».

«*Έρθεν ο καλομηνάς πία γάλαν αν πεινάς*.»

«*Όνταν έρτ' ο καλομηνάς, φυτρώγε τα χορτάρια ντ' έμορφα επρασίντσανε τα τσόλια τα παρχάρια*.»

Κερασινός (=Ιούνιος)

Στον Πόντο ο Ιούνιος λεγόταν και λέγεται Κερασινός από τα ξακουστά κεράσια του Πόντου. Οι Έλληνες του Πόντου κάνανε τραγούδι τις ιδιότητες του μήνα λέγοντας: «*Ο Κερασινόν φέρ' τον ήλον, κοκκινίζ' κ' ευτάει σε μήλον*». Παροιμία: «*Ούμπαν ακούς πολλά κεράσια, μικρόν καλάθ' έπαρ' κι άμε (πήγαινε)*».

Χορτοθέρτς (=Ιούλιος)

Στον Πόντο ο Ιούλιος λεγόταν Χορτοθέρτς γιατί ήταν ο μήνας του θερισμού των χόρτων: «*Έρθεν και ο Χορτοθέρτς έπαρ' το καγάν' (δρεπάνι) σο χερ' τσ' (χέρι σου)*». Αλλά λέγεται και θερ'νός γιατί σχετίζεται με τον θερισμό. Ο πόντιος εκφράζει τον έρωτά του παρατηρώντας τις κοπέλες να θερίζουν: «*Σον Αϊ Λιαν αφκακέσ' θερίζ' τ' εμόν τ' αρνόπον και ντ' έμορφα και νόστιμα κρατεί το καγανόπον*».

Αύγουστος

Ο Αύγουστος και στον Πόντο ήταν ο πιο καλός και πλούσιος μήνας, γιατί αυτόν το μήνα ωρίμαζαν πολλοί καρποί. Έτσι με πρώτο συνθετικό τη λέξη Αύγουστος και δεύτερο ένα καρπό έχομε: «*Αγουστάπιν*» το αχλάδι που ωριμάζει τον Αύγουστο, Αγουστοκάρυδον (καρύδι), Αγουστοκοκκύμελον (δαμάσκηνο), Αγουστόμηλον.

Θεωρούνταν και στον Πόντο ως αρχή του χιμώνα: «*επάτεσαμ' σον Αύγουστον και ση χιονί την άκραν*». Έφερνε εκτός από τη συγκομιδή καρπών και τ' αλωνίσματα: «*Αύγουστον πα φερ' τ' αλώνια και λαρών' (θεραπεία) όλα τα πόνια*». «*Ο Αύγουστον αλωνιζ' κ' οικοκύρτς χαρεντερίζ' (γεμίζει χαρά)*».

Σταυρίτες (=Σεπτέμβριος)

Στον Πόντο ο Σεπτέμβριος λεγόταν Σταυρίτες από την ύψωση του Τιμίου Σταυρού. «*Ο Σταυρίτες ξύν' τα φύλλα και μαραίντανε τα*

ξύλα». «Ο Σταυρίτες ραντσιπάρτς (γεωργός) έναν σπέρτς και πέντε παίρτς». Σε αρκετά μέρη του Πόντου ήταν ο μήνας της ξενιτιάς: «Σταυρίτες και χρονί' κιφάλ' ξενιταρίων μήνας, θα ξενιτεύ νε οι μπε-κιάρ' και κλαίγνε τα κορτζόπα».

Τρυγομηνάς (=Οκτώβριος)

Στον Πόντο ο Οκτώβριος λεγόταν Τρυγομηνάς σαν μήνας τρυγητού. Λεγόταν και Αϊ-Δημήτρης εξαιτίας της γιορτής του Αγίου Δημητρίου. Το μήνα αυτό προσπαθούσαν να τελειώσουν τις εξωτερικές δουλειές τη συγκομιδή των καρπών, το όργωμα, το μάζεμα των ξύλων.

«Τρυγομηνά το λάμισιμον (όργωμα) και η σπορά τελείνταν (τελειώνουν).

«Ο Τρυγομηνάς φέρ' ξύλα και μαραίν' και ρούζ (ρίχνει) τα φύλλα».

«Σ' Αϊ Δημητρή το μήνα μη φοβάσαι ξάι την πείναν».

Το μήνα αυτό οι παρχαρομένες κατέβαζαν τα κοπάδια από τα παρχάρια.

«Τρυγομηνά χειμός καιρός και χιόνια σα ραχία ας σα παρχάρια έφυγαν κι επήγαν σα χωρία».

«Έρθεν ο Τρυγομηνάς, άλλο σο ραχίν μη πας».

Αεργίτες (=Νοέμβριος)

Στον Πόντο ο μήνας αυτός λεγόταν Αεργίτες από τη γιορτή του Αγίου Γεωργίου που στον Πόντο γιορταζόταν στις 3 Νοεμβρίου. Τότε άρχιζε το πολύ κρύο στον Πόντο.

«Εξέβεν ο Τρυγομηνάς κι εσέβεν Αεργίτες τα χιόνια έγκεν κι έστρωσεν άμον καλός τεχνίτες».

«Αεργίτες, μOURδουλίζ' σο ραχίν ανθρώπ'ς φουρκίζ'».

«Κρυάδας και χιόνια πολλά έγκε μας Αεργίτες σον κρύον π' ευτάει σεβταλούκ, θα εν' πολλά τεχνίτες».

Χριστιανάρτς (=Δεκέμβριος)

Στον Πόντο το Δεκέμβριο τον μετονόμασαν από τη γέννηση του Χριστού με τη λέξη Χριστιανάρτς. «Χριστιανναρί αναλλάξ' νε και τα πετεινάρια σπάζ'νε». «Χριστιαννάρτς φερ τον κρύον, ν' α'λί εκείνον π' εχ' το βίον». «Έρθαμε σον Χριστιαννάρ κι ο Χριστόν πα' γεννέθεν. Τα μήνας ένταν δώδεκα κι ο χρόνος πα τελέθεν». Κάλα-ντα καλός καιρός και πάντα και του χρόνου.

Ο έρωτας σε σχέση με τους μήνες

- ▶ Καλαντάρι είδα το μπόι σ' (Τον Γενάρη είδα το ανάστημά σου)
- ▶ Κουντούρ' είδα τα μέσα σ' (Το Φλεβάρη είδα τη μέση σου)
- ▶ Μάρτι' είδα τα τζάμας - ι - σ' (Τον Μάρτη είδα τις πλεξούδες σου)
- ▶ Απρίλ' είδα τ' οφρύδια σ' (Τον Απρίλη είδα τα φρύδια σου)
- ▶ Καλομηνά τ' ομματόπα σ' (Τον Μάη είδα τα μάτια σου)
- ▶ Κερασινού τα χείλια σ' (Τον Ιούνιο είδα τα χείλη σου)
- ▶ Χορτοθέρ' όλεν το πρόσωπο σ' (Τον Ιούλιο όλο σου το πρόσωπο)
- ▶ Αυγούστ' έκσα τη λάλια σ' (Τον Αύγουστο άκουσα τη φωνή σου)
- ▶ Σταυρίτα το ψαλάφεμαν (Το Σεπτέμβριο τη ζήτησε από τους δικούς της)
- ▶ Τρυγομηνά «ο λόγον» (Τον Οκτώβριο το λογοδόσημο)
- ▶ Αεργίτα «το σουμάδεμαν» (Το Νοέμβριο ο αρραβώνας)
- ▶ Χριστιαννερι «ο γάμον» (Το Δεκέμβριο ο γάμος)

Οι ημέρες στον έρωτα και στον γάμο

- ▶ ΔΕΥΤΕΡΑΝ πρωτοείδα σε
- ▶ ΤΡΙΤ' έκοψα τη στράτα σ'
- ▶ ΤΕΤΡΑΔ' εντώκα σε ομμάτ'
- ▶ ΠΕΦΤ' είπα σ' έναν λόγον,
- ▶ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 'φιλέθαμε
- ▶ ΣΑΒΒΑΝ έρθα 'ς σο σπίτι σ'
- ▶ ΚΕΡΕΚΗΝ σύμπυρνα σουμάδ' κι από βραδύς ο γάμον.

Καζαμίας

Την Δευτέραν κετσινεύνε (συντηρούνται) οι τεμπελ' που κι δουλεύνε.

Την Τρίτ' μ' αρχινάς δουλείαν, θα ευρίκ' σε αναποδιάν που νηστεύνε την Τετράδ', κόφνε τη διαβόλ' τ' ουράδ'.

Δρύλεψον όλεν την Πέφτ' και όσον ντο θελ' τς κουργεύτ' (παινέψου).

Η Παρασκευή κλαιμένον, λημονεύ' ν' αποθαμένον.

Την Σάββαν αν έεις δουλείαν τούλωσον (μη μιλάς) μ' εβγάλ'ς λαλίαν.

Οσήμερον εν Κερεκή στα ολίγον κι επ' εκεί. Την Κερεκίην που δουλεύ' την Δευτέραν' κ' αρτουρεύ' (δεν περισσεύει).

Αγροτικά έθιμα

Όταν αρχίζει η σπορά ο Πόντιος γεωργός μπαίνει στο χωράφι

με το ζευγάρι, κάνει το σταυρό του και αφού υψώνει τα μάτια του στον ουρανό εύχεται: «*Ση θεού τ' αμπάρ σύρω τον σπόρον και Ατός, ποδεδίζω το όνομαν ατ', να ευλογίζ' ατο*» (=Στου θεού το αμπάρι ρίχνω τον σπόρο και Αυτός, προσκυνώ το όνομά του, να το ευλογήσει). Όταν λήγει ο θερισμός «*συρ' νε τα καγάνια εμπροστά σου νοικοκύρ' και λέγε' νε και του χρόνου*» (=ρίχνουν τα δρεπάνια στα πόδια του νοικοκύρη και του εύχονται και του χρόνου). Επακολουθούν τα δώρα (παχσίς). «*Έναν φυστάν, για έναν καμισόλαν, για έναν ζευγάρ' κοντούρας*». (=ένα φουστάνι ή ένα υποκάμισο ή παπούτσια).

Λαογραφικά Πόντου

- ▶ Απωβάσμιν: Το τελευταίο αυγό που γεννάει η κότα, όταν τελειώνει η περίοδος της ωοτοκίας της. Το αυγό αυτό είναι συνήθως μικρό και η λαϊκή πίστη το θεωρούσε γρουσουζικό και απόβλητο.
- ▶ Αρεσυία: Ευχή αποχαιρετισμού κατά την αναχώρηση ή τη στιγμή που σηκώνουν οι ομοτράπεζοι τα ποτήρια γεμάτα με ποτό για να πιουν. Φράση: «Πιάτε αρεσυίαν» (=πιέστε στην υγεία μας).
- ▶ Αρκοκαλομένα: Η γιαγιά της γιαγιάς. Η πιο ηλικιωμένη γερόντισσα στην ποντιακή πατριαρχική οικογένεια με πολλά παιδιά και νύφες, εγγόνια, δισέγγονα και τρισέγγονα. Με το όνομά της, αρκοκαλομένα, υπογραμμίζεται η μακροβιότητά της ως καλομένας (=γιαγιάς) που παραλληλίζεται με εκείνη της αρκούδας, για την οποία πίστευαν ότι ζει πάρα πολλά χρόνια. Το ότι υπήρχαν σε πολλές οικογένειες αρκοκαλομένες οφείλεται στο γεγονός ότι στα παλιά χρόνια παντρεύονταν σε μικρή ηλικία (κάποτε και 13 ετών). Έτσι άνθρωπος 35 ετών μπορούσε να είναι παπούς.
- ▶ Αρκοπάππον: ο παπούς του παππού. Το πλέον ηλικιωμένο αρσενικό μέλος της οικογένειας.
- ▶ Το ατσάλ' (=το τέλος, μοιραίος θάνατος). Είναι το καντήλι του κάθε ανθρώπου που όταν τελειώσει το λάδι του, πεθαίνει. Φράση: Τα' ατσάλ' ν ατ ετελέθεν (το λάδι του απόσωσε). Σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση, στον κάτω κόσμο, για κάθε άνθρωπο που γεννιέται, ανάβει ένα καντήλι γεμάτο λάδι. Όταν εξαντληθεί το λάδι, έρχεται ο Αρχάγγελος Μιχαήλ και του παίρνει την ψυχή.
- ▶ Αυγουστοκοδέσπενα: χαρακτηρισμός της τεμπέλας γυναίκας που τον μήνα Αύγουστο προτιμάει να κάθεται στο σπίτι της παρά να δουλεύει στα χωράφια. Παροιμία: «Αυγουστοκοδέσπενα, κα-

λαντογυρεΰτρα» (=Αυτή που δε δουλεύει τον Αύγουστο, ζητιανεύει τον Ιανουάριο).

► Βεσιέτ': Η τελευταία θέληση και επιθυμία, η παραγγελία του ετοιμοθάνατου. Ένα είδος προφορικής διαθήκης. Φράση: Εφέκεν βεσιέτ' (=άφησε παραγγελιά). Η αθέτηση τέτοιων παραγγελιών θεωρούνταν ασέβεια στη μνημη του νεκρού, π.χ. Αν αποθάνω θάψτε με απάν'ς στον Αεσέρι χτίστε καλά τον τάφο μου, βάλτε και κοιμητέρι.

► Γοτζαμάνος: Ο γέρος αλλά κι ο σύζυγος. Είχε το προβάδισμα σ' όλες τις οικογενειακές εκδηλώσεις και κατεύθυνε τις ανδρικές ασχολίες.

► Καλαντόφωτα: Το δωδεκάημερο από τα Χριστούγεννα ως τα φώτα. Οι γιορτές της Πρωτοχρονιάς και των Φώτων. «Τα καλά τα ημέρας». Στην διάρκεια των Καλαντόφωτων γίνονταν τα Μωμογέρια.

Η ημέρα

► Η μέρα στους Έλληνες του Πόντου διαιρείται συνήθως σε εφτά μέρη: 1) το ξημέρωμα, 2) την Ανατολή, 3) το μεσημέρι, 4) το απόγευμα, 5) τη δύση, 6) το βράδυ και 7) τα μεσάνυχτα. Για το ξημέρωμα έλεγαν: «τα βαθέα πετεινολάλια» ή «εξέβεν αυγίτες» (ο αυγερινός). Για την Ανατολή «το πουρνόν», «το πυρνίτσικον» ή «επαίρεν ο ήλιον». Για το μεσημέρι «εγέντον ολημέρα» ή «ο ήλιον εκαμπάντσεν» ή «ο ήλιον εκατακιφαλάεν», «μεσημέρτς εν». Για το απόγευμα «ο ήλιον θελ' δύο τρία ζυγόνα να πιδαβαίν'». Για τη δύση «ηλεβασόλεμαν» ή «τη ηλ' η πιδάβα» ή «εσουχρίασεν» ή «η μέρα παίρ' και δί'». Για το βράδυ «εβράδυνεν» ή «εξέβεν τη τσοπάν' τ' άστρον» (ο αποσπερίτης). Για τα μεσάνυχτα «μεσανύχς» ή «τ' άγρια τα μεσάνυχτα» ή «εξέβαν τα εξίαστρα».

► Το ημεροθανάτ': Έτσι λέγεται το Σάββατο που είναι πριν από την Πεντηκοστή κατά το οποίο σύμφωνα με τη λαϊκή δοξασία οι ψυχές των νεκρών ελεύθερες από την Ανάσταση και μετά, ξαναγυρνούν στον Άδη.

► Τα λαμπροήμερα: Οι τρεις μέρες της Λαμπρής. Στον Πόντο το τριήμερο της Λαμπρής γιορταζόταν με ιδιαίτερη λαμπρότητα με χαρές, χορούς, τραγούδια.

► Λυκοκαλομάνα (και λυκομάνα). Είναι η μητέρα της καλομάνας (γιαγιάς) ή του παππού, η προγιαγιά. Λεγόταν και η τρανέσσα η μάνα. Το ίδιο για τον λυκοπάππον, ο προπάππος.

- ▶ Το λυκοχάντζιν: Το χρονικό διάστημα της κακοκαιρίας και του κρύου που παρατηρείται μεταξύ Φεβρουαρίου και Μαρτίου. Ο πληθ. λυκοχάντζια σημαίνει τη στιγμή που αρχίζει να συννεφιάζει ο ουρανός.
- ▶ Οι μέρες: Ο λαός χώριζε τις μέρες σε καλές και σε κακές: Η Τρίτη ήταν αποφράδα, επειδή την ημέρα αυτή έπεσε η Πόλη. Την ημέρα αυτή οι Πόντιοι δεν έκαναν καμιά σοβαρή δουλειά, ούτε ξενιτεύονταν. Την Τετάρτη και την Παρασκευή που είναι μέρες νηστείας, δεν έκοβαν τα νύχια και τα μαλλιά τους ούτε έβαζαν κλώσα να κλωσήσει τ' αυγά. Νόμιζαν ακόμη ότι, αν βελτιωθεί ο καιρός ή αν χαλάσει η μέρα Παρασκευή, η καλοκαιρία ή η κακοκαιρία θα κρατήσουν πολύ. Για την Κυριακή ότι τα όνειρα που είδαν τη νύχτα του Σαββάτου προς την Κυριακή ή θα έβγαιναν αληθινά ως το βράδυ ή θα γίνονταν το τέλος του χρόνου.
- ▶ Τα ποράνια: Είναι οι μπόρες των τελευταίων ημερών του χειμώνα και συγκεκριμένα αυτές που γίνονται στις τελευταίες ημέρες του Μαρτίου και τις πρώτες του Απριλίου. Τις έλεγαν «τη γραιάς τα ποράνια» (=οι μπόρες της γριάς). Σύμφωνα με τις λαϊκές δοξασίες μια γριά έπειτα από ένα βαρύ χειμώνα είπε: «Βγήκε ο Μάρτης, τέλειωσαν τα βάσανά μου». Ο Μάρτης όμως θύμωσε πολύ με τα περιφρονητικά της λογία και παρακάλεσε τον Απρίλη να του δανείσει τις τρεις πρώτες ημέρες του, πράγμα που εκείνος το δέχτηκε. Τότε ο Μάρτης έκανε φοβερό κρύο και η γριά πέθανε.
- ▶ Το σαραντάρεμαν: Είναι το κλείσιμο 40 ημερών από τον τοκετό. Η λεχώνα λουζόταν και μαζί με το βρέφος πήγαινε στην εκκλησία συνοδευόμενη από τη μαμή. Εκεί ο ιερέας διάβαζε τις ανάλογες ευχές μπροστά στο Άγιο Βήμα πάνω από το κεφάλι της.
- ▶ Σαχταροδευτέρα (σαχτάρ=στάχτη) ονόμαζαν την καθαρή Δευτέρα γιατί την ημέρα αυτή έπλεναν κι έτριβαν με στάχτη τα μαγειρικά σκεύη για να καθαριστούν καλά αυτά τα λίπη.

Ποντιακές παροιμίες

- ▶ «Το τεστίν πολλά φορές πάει σο πεγάδ', άμαν μίαν τσακούται» (= η στάμνα πάει πολλές φορές στη βρύση, όμως σπάζει μια φορά. Σημασία: Μέσα στο χρόνο τις πολλές επιτυχίες είναι δυνατόν ν' ακολουθήσει και μεγάλη αποτυχία.
- ▶ «Ο τετραδοφάγος την πέφτ' 'κι είχεν να έτρωεν». (=αυτός που κατέλυσε τη νηστεία της Τετάρτης δεν είχε να φάει μη νηστήσιμο φαγητό την Πέμπτη, γιατί το έφαγε την Τετάρτη).

- ▶ «Μετ' είναι πετεινόν 'κι μερών'» (=με ένα μόνο κόκορα δεν ξημερώνει). Για την επιτυχία κάθε έργου απαραίτητη είναι η συμμετοχή πολλών ατόμων.
- ▶ «Τα' αγά έτον το καϊγ' εδίβαμ' ατο» (του αγά ήταν το καϊκι, το περάσαμε) δηλ. πέρασε ο καιρός εκείνος που ο αγάς είχε δύναμη. Περασμένα μεγαλεία.
- ▶ «Καλημέρα, κούμπαρε. Εγδίν πελεκώ. (=καλημέρα, κουμπάρε. = Γουδί πελεκώ) ανάλογο με το: Καλημέρα Γιάννη. Κουκιά σπέρνω.
- ▶ Κοκκίν κοκκίν γομούται το σακίν. (=Σπυρί σπυρί (από στάρι) γεμίζει το σακί). Ανάλογο με το: Φασύλι το φασούλι γεμίζει το σακούλι.
- ▶ «Κωφόν καμπάναν κι αν λαλείς, ζαντόν κι αν δερμενεύεις». Ανάλογο με το: Στου κουφού την πόρτα όσο θέλεις βρόντα.
- ▶ «Μίαν ώβασον, κι επεκεί κακάντσον» (=πρώτα κάνε αυγό κι έπειτα κακάριζε). Λέγεται ειρωνικά σε αλαζόνες που προλέγουν μελλοντικά χρυσά όνειρα.
- ▶ «Μικρός π' εγυναίκεσεν, καμίαν 'κι εκομπώθεν. (=Όποιος παντρεύτηκε μικρός, ποτέ δε γελάστηκε). Ανάλογο με το: Για μικρός μικρός παντρέψου, για μικρός καλογερέψου.
- ▶ «Ο αχουλλούς ους να νουνιζ' ο παλαλόν εφτάει την δουλείαν ατ'». (=Όσο να σκεφτεί ο φρόνιμος, ο τρελός κάνει τη δουλειά του).
- ▶ «Ο εφτεχόν γίνεται και νιζαχκέας» (=ο φτωχός γίνεται και γρινιάρης).
- ▶ «Ο εφτεχόν όνταν 'κ' εχ', φορεί τ' αναλλαγάδια τ'» (=ο φτωχός όταν δεν έχει, φοράει τα γιορτινά του). Λέγεται ειρωνικά, όταν κανείς φτωχός κάνει περιττά έξοδα με επίδειξη.
- ▶ «Ο θεός σκάλας χτιζ', άλλ' ανηβαίν' νε και άλλ' κατηβαίν' νε» (=Ο θεός χτίζει σκάλες, άλλοι ανεβαίνουν κι άλλοι κατεβαίνουν). Λέγεται για τις αλλαγές στην οικονομική και κοινωνική κατάσταση των ανθρώπων στην πορεία του χρόνου.
- ▶ «Ο θεός για τ' ουλτσ μερών'». (=Ο θεός για όλους φέρνει την ημέρα). Για την ελπίδα που πρέπει να έχει πάντα ο άνθρωπος.
- ▶ «Ο καλόν ο άνθρωπον καλόν ημέραν 'κ' ελέπ'» (=Ο καλός ο άνθρωπος καλή μέρα δε βλέπει). Δηλ. φροντίζοντας για τους άλλους διαρκώς δεν του μένει χρόνος να χαρεί κι αυτός τη ζωή.
- ▶ «Ο κόσμον εχ λάγουντουν κι η γραία εξεροχτενιζόταν» (=ο κόσμος χαλούσε κι η γριά ξεροχτενιζόταν). Λέγεται σε περιπτώσεις που ασχολείται κανείς με τιποτένια ζητήματα τη στιγμή που

συμβαίνουν σοβαρά πράγματα.

› «Ο νέον θολόν ποτάμ' εν'» (=Ο νέος είναι θολό ποτάμι).

› «Οπέρτς ετσουκνίεν κι οφέτος εξέβεν η μύρα θε» (=πέρσου κήκη και φέτος νιώσαμε την τσίκνα του». Λέγεται ειρωνικά σ' εκείνους που προβάλλουν διεκδικήσεις για παλιές υποθέσεις και ζητήματα για τα οποία στον καιρό τους δεν έγινε λόγος.

› «Στ' αποκαμάρωμαν έρθεν» (=Έρθε στο τέλος της στέψης). Για τον αργοπορημένο.

› «Ο σκύλον πα εβγαίν' σην άνοιξιν» (=κι ο σκύλος βγαίνει στο καλοκαίρι). Λέγεται για τους φτωχούς που νομίζουμε ότι τα καταφέρνουν και τα βγάζουν πέρα. Ενώ αυτοί ξέρουν το πόσο υποφέρουν ώσπου να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα.

› «Ποι κι θελ' να ζουμών', πέντ ημέρας κοσκινίζ'». Λέγεται για επιτήδειους που με χίλιες δυο δικαιολογίες αναβάλλουν δουλειά, που δε θέλουν να κάνουν.

› Πολλά ποι τρεχ', οπίσ' απομέν'». Ανάλογο με το: όποιος βιάζεται σκοντάφτει.

› «Σιφτέν φουρνίν κι επέκει εγκλεσίαν» (=πρώτα φούρνος κι έπειτα εκκλησία). Λέγεται για την επίδραση του οικονομικού παράγοντα στη ζωή του ανθρώπου.

› «Τα χίλια χρόνια μίαν, επίασες κι εσύ είναι πεντικόν» (=Στα χίλια χρόνια έπιασες κι εσύ μια φορά έναν ποντικό). Λέγεται ειρωνικά για σπάνια επιτυχία κάθε ανθρώπου χωρίς προκοπή.

› «Τα μαύρα τα ημέρας εχ' νε και τ' άσπρα». Ανάλογο με το: Ανθίζου και τριαντάφυλλα μες στα πολλά τ' αγκάθια.

› «Το καλόν καμίαν 'κι χάται». (=Το καλό ποτέ δε χάνεται). Όμοιο με το κάμε το καλό και ρίξτο στο γιαλό.

› «Το περσινόν τ' αχούλ' κανείς 'κι πεγιενέφκετ' α. (=Το περσινό μυαλό κανενός δεν τ' αρέσει). Ανάλογο με το: Στερνή μου γνώση να σ' είχα πρώτα.

› «Το σίδερον ζεστόν κοπανιέται», δηλ. Δεν πρέπει ν' αφήσει κανείς να του ξεφύγει η ευνοϊκή κατάσταση, η ευκαιρία.

› «Χέλπετ έναν ημέραν ο ήλον κρούει σ' εμέτερα τα λαζούδια κιαν πα». (=Θα δώσει, βέβαια, ο θεός μια μέρα ο ήλιος να δει και τα δικά μας τα καλαμπόκια), δηλ. θα 'ρθει άσπρη μέρα και για μας.

› «Η γραία ασ' τ' έπαθεν το κακόν κι υστέρ' εσάλτσεν την πόρταν». Λέγεται για απερίσκεπτο που ύστερα από σοβαρό πάθημα προσέχει.

› «Τ' έναν το ποδάρν ατ' σο ταφίν εν'», δηλ. βρίσκεται σε κίνδυνο

να πεθάνει.

- ▶ «Ο Καλομηνάς επεδήβεν ατόν» (=ο Μάης τον παράτησε). Η παροιμία είναι απάντηση ειρωνική για άνθρωπο που ανάξια επαινείται ως καλός.
- ▶ «Το εικοσάρι του ακόμα 'κ' εφύτρωσε» (=ο φρονιμίτης δεν φύτρωσε ακόμη). (Ειρωνικά για ηλικιωμένο που συμπεριφέρεται ανόητα).
- ▶ «Το μιντέρ' ν ατ' παχύν εν'» (=Είναι παχύ το στρώμα που κάθεσαι). Ειρωνικά λέγεται για επισκέπτη που αν και έχει περάσει η ώρα, δεν λέει να αποχωρήσει).
- ▶ «Πρώτα εκάεν κι ατώρα εμύριξεν» (=που παλιά κήκε και τώρα μύρισε). Για ζητήματα παλιά που ανακινούνται.
- ▶ «Τ' ομμάτια μ' επόμειναν 'ς σο δρόμον» (=Τα μάτια μου έμειναν στο δρόμο). Λέγεται γι' αυτόν που περιμένει ανυπόμονα κάποιον.
- ▶ «Τον κολυμπετήν'ς σην έμπαν ατ' 'κι τερούν ατον, 'ς σην έβγαν ατ' τερούν ατον». (=Τον κολυμβητή δεν τον κοιτάζουν όταν μπαίνει στο νερό, αλλά όταν βγαίνει). Δηλ. η ικανότητα κάποιου κρίνεται στο τέλος κι όχι στην αρχή.
- ▶ «Τον λόγον ας σο κιφάλ' έκοψεν» (=το λόγο από την αρχή τον έκοψε). Λέγεται γι' αυτόν που απαντάει αμέσως στην αρχή, ώστε να σταματήσει κάθε συζήτηση.
- ▶ «Τον λόγο σ' με τη ζάχαρη έκοψα». Λέγεται όταν διακόπτει κάποιος με ευγενικό τρόπο άλλον που μιλάει.
- ▶ «Τον ήλιον πέρχου ιδείς τον γείτονα 'ς σ' θωρείς» (=προτού δεις τον ήλιο, βλέπεις τον γείτονά σου).
- ▶ «Τ' οσημερνόν την χολή σ' αφ'ς 'ς σον πιρνόν και το' ασημερνόν τη δουλειά σ' μη αφήντς 'ς σον πιρνόν» (=Τον σημερινό σου θυμό άφησέ τον για αύριο και τη σημερινή σου δουλειά μη την αφήνεις γι' αύριο).
- ▶ «Το στόμα μ' εμαλλίασεν». Λέγεται γι' αυτόν που διαρκώς συμβουλεύει αλλά δεν εισακούεται.
- ▶ «Ας σην κακήν ώραν πηγουρταρεύκεται, ζει άλλα χίλια χρόνια κι άλλο» (=όποιος γλιτώσει από την κακή ώρα ζει άλλα χίλια χρόνια)
- ▶ «Ακόμαν τη μάνας ατ' το γάλαν μυριζ' 'ς σο στόμαν ατ'». Για ανώριμο και άπειρο.
- ▶ «Αλατίζ' σκυλιά» (=δίνει αλάτι σε σκυλιά). Για αργόσχολο, άεργο.
- ▶ «Άντζα μέρωσε» (=μόλις ξημέρωσε). Γι' αυτόν που λέει κάτι σαν νέο που είναι ήδη γνωστό.
- ▶ «Αργώς έρθες, άμα αλήγορα έμαθες» (=αργά ήρθες, μα έμαθες

γλήγορα). Γι' αυτόν που γρήγορα εξοικειώνεται με τις συνήθειες των άλλων.

- ▶ «Ατός ώστα να πάει κι έρχεται κάστρα παίρουνταν» (=Αυτός ώσπου να πάει και να έρθει κυριεύονται κάστρα). Για βραδυκίνητο.
- ▶ «Αφ' τα σήμερα ίσαμ' αύριο βασιλέας αλλάει». Πολλά μπορούν να συμβούν σε ελάχιστο χρόνο.
- ▶ «Άψον, σβήσον, κόψον, ράψον». Για ταχεία ενέργεια.
- ▶ «Βροχή κι αέρας έτον». Για παροδική λογομαχία.
- ▶ «Δωσ' ατον πέντε παράδες ν' αρχινά και δέκα να μη στέκ'» (=Δος του πέντε παράδες ν' αρχίσει και δέκα να μη σταματήσει). Για φλύαρο.
- ▶ «Εγέλασε κι ο Μάρτης». Για άρρωστο που γέλασε.
- ▶ «Έναν κάρτον υπομονήν, δέκα χρόνων κέφια» (=ενός τετάρτου υπομονή δέκα ετών κέφια).
- ▶ «Που κι νουνιζ' όντας κάθεται, θαυμάσκειται όντας σκουτάι» (= Εκείνος που δεν σκέφτεται όταν κάθεται, απορεί όταν σηκώνεται). Για τον απερίσκεπτο.

Ποντιακοί μύθοι

1. Έναν βράδον ο Μαλαστρατίνον εξέβεν οξουκά κι οπίσ' σην βρύσην κεικά επήεν τζίλτευεν. Η βρύση έτονε ανοιχτόν και ετζουλτζούλιζεν κι ατός εθάρ'νεν ετζίλτευεν κι έστεκεν εκιάν'. Εσαβαχλάψεν έτονε, έρθεν είνας επήρεν νερό ας σην βρύσην και εκλειδώσεν το κραν' κι εδέβεν πλαν. Ατότε ο Μαλαστρατίνον εθάρρεσεν ετέλεσεν το τζίλτεμαν ατ' επήεν απέσ' κι αποκουράν λέει εείνος εείνον: «Νέπε, ατόσον τζίλτεμαν πα 'ίνεται;

(μετάφραση-απόδοση)

Ένα βράδυ ο Ναστρεδίν Χότζας βγήκε έξω και πίσω απ' την (κοινοτική) βρύση πήγε για κατούρημα. Η βρύση ήταν ανοιχτή και έτρεχε κι αυτός νόμιζε ότι κατουρούσε και στεκόταν εκεί όρθιος. Κατά τα ξημερώματα ήρθε κάποιος πήρε νερό απ' τη βρύση, την έκλεισε κι έφυγε. Τότε ο Χότζας νόμισε ότι τελείωσε το κατούρημά του, πήγε μέσα και μονολογούσε: «Βρε, τόσο κατούρημα γίνεται;»

2. Είνας γέρος κι είνας γραία είχαν έναν παιδίον. Α γυναίκιζαν α ήταν εφτεχού. Εσκώθεν η γραία κι είπεν τον γέρον: «Ας πουλούμε τον γάιδαρον, άριφ', κι ευτάμε την χαράν τη παιδί 'μουν.

Ο παιδάς εποίν'νεν πως εκοιμούτουν, άμαν έκουεν ντο λένε ιφ. Επήεν έναν, επήεν δύο, το παιδίον ανομέν', άλλο τιδέν 'κι λένε,

εσκώθεν λέει τη μάναν ατ'; «Μάνα, τη γαϊδουρί» τη μασαλάν άλλο 'κ' εποίκε τ'α».

(μετάφραση-απόδοση)

Ένας γέρος και μια γριά είχαν ένα γιο. Θα τον πάντρευαν αλλά ήταν φτωχοί. Λέει λοιπόν η γριά στο γέρο: «Ας πουλήσουμε το γαϊδάρο, άνδρα μου, και να κάνουμε το γάμο του παιδιού μας». Ο γιος έκανε πως κοιμάται, αλλά άκουε τι έλεγαν. Πέρασε μια μέρα, πέρασαν δυο, ο νεαρός περιμένει, δεν λένε τίποτα άλλο, λέει λοιπόν στη μάνα του: «Μάνα, του γαϊδάρου τη συζήτηση δεν την ξανακάνατε».

Η εβδομάδα και οι ημέρες της

- ▶ «Εβδομάδα εφτά κι εσύ οχτώ ευτάς» (=Η εβδομάδα έχει εφτά ημέρες κι εσύ την κάνεις οχτώ). Λέγεται για άνθρωπο που κάνει κάτι τακτικά και ανελλιπώς).
- ▶ «Έναν εβδομάδαν λειφτός εν'». (=Μια εβδομάδα του λείπει). Λέγεται για άνθρωπο που κάτι του λείπει, το μυαλό του δεν φτάνει.
- ▶ «Ο θεός πα σείτα εν' θεός τον κόσμον σα εξ ημέρας έχτισεν ατόν». (=Κι ο θεός που είναι θεός τον κόσμο σε έξι μέρες τον έχτισε). Λέγεται γι' αυτούς που βιάζονται να τελειώσει η δουλειά τους.
- ▶ «Ημέρα κι εγώ εντάμαν έρθαμε». (=Η ημέρα κι εγώ μαζί ήρθαμε). Δηλ. μόλις βράδιασε ήρθα.
- ▶ «Ας σην ημέραν ς σην ημέραν» (=μέρα με τη μέρα).
- ▶ «Μαύρα ημέρας» (=μέρες δυστυχίας).
- ▶ «Άσπρα ημέρας» (=μέρες ευτυχίας).
- ▶ «Φως κ' ημέρα μ'». Προσφώνηση σε αγαπημένο πρόσωπο.
- ▶ «Ο καλόν ο άνθρωπον 'ς σα καλά ημέρας αποθάν'. Ατότες τη παραδείσ' τα πόρτας όλα είναι ανοιχτά» (=Ο καλός άνθρωπος στις καλές μέρες πεθαίνει, τότε οι πόρτες του παραδείσου είναι όλες ανοιχτές).
- ▶ «Έναν δεντρόν εχ' δώδεκα κλαδία και κάθε έναν κλαδίν εχ' τριάντα φύλλα, ντο εν'» (ο χρόνος, οι δώδεκα μήνες και οι 30 μέρες).

Τεκίν'κα ημέρας (=αποφράδες μέρες)

1. Καλανταρί' (Ιανουαρίου): 2, 14, 22.
2. Κουντούρ' (Φεβρουαρίου): 2, 3, 6, 20, 26.
3. Μαρτί' (Μαρτίου): 14, 16, 17, 20.
4. Απριλί' (Απριλίου): 13, 18, 22, 24, 27, 29.
5. Καλομηνά (Μαΐου): 1, 3, 6, 21.

6. Κερασινού (Ιουνίου): 3, 5, 6, 18, 22.
7. Χορροθερί' (Ιουλίου): 6, 8, 22.
8. Αγουστι' (Αυγούστου): 4, 6, 15, 18, 22.
9. Σταυρίτα (Ιεπτεμβρίου): 13, 18,
10. Τρυγομηνά (Οκτωβρίου): 5, 8.
11. Αεργίτα (Νοεμβρίου): 8, 9, 28.
12. Χριστιαναρί' (Δεκεμβρίου): 3, 4, 22.

Βράδυ

- ▶ Απάν'ς σο βράδον (= περί την εσπέρα).
- ▶ Αν αποθάνω την βραδὴν, κλάψον όλεν τη νύχταν.
- ▶ Εβράδυνεν κ' οσήμερον (=βράδιασε και σήμερα).
- ▶ Το βραδιζ' νον τη δουλειάν'ς σον πουρνόν μ' αφίντς ατο (=Τη βραδινή δουλειά μη την αφήνεις για το πρωί).
- ▶ Αποβραής π' έρται μισεφέρτς, να χατεύς ατον πα οπίσ' κι πάει, αποπυρνού π' έρται, μισεφίρτς κ ίνεται. (Ο βραδινός επισκέπτης δεν φεύγει κι αν ακόμη τον διώξεις. Ενώ ο πρωινός δεν παραμένει, φεύγει).
- ▶ 'Σ σην σκοτιάν λέει (Στο σκοτάδι μιλάει). Λέγεται γι' αυτόν που εκφέρει γνώμη για άγνωστο σ' αυτόν ζήτημα).
- ▶ Το βράδον 'κ' εν' καλόν να τερει κανείς 'ς σην αϊνάν (=Το βράδυ δεν είναι καλό να κοιτάζει κανείς στον καθρέφτη).

Νύχτα

- ▶ Τη νύχτας τ' έργον τερει η μέρα και γελά (=τη δουλειά της νύχτας τη βλέπει η μέρα και γελάει). Σίτα κουϊζνι πολλά πετεινάρα αντάμαν τη νύχταν, 'κι ξαπαχλαύ' (=όταν λαλούν πολλά κοκόρια μαζί τη νύχτα, δεν ξημερώνει).
- ▶ Τη νύχταν πα ημέραν ευτάει (=και τη νύχτα ακόμη μέρα την κάνει). Για εργατικό.
- ▶ Τη νύχτα ζεστόν ψωμίν μη κοβαλεις (πρόληψη).
- ▶ Τη νύχταν μαστίκαν μη μασάς (πρόληψη).
- ▶ Τη νύχτα ζεστόν νερό μη ξύντς οξικέσ' (πρόληψη).
- ▶ «Μάνα, ντο τρανόν έτονε τ' αποψιζνόν η νύχτα, όνταν εσκώθα από πουρνού, δάκρια έξα (έχυσα) κι ενίφτα (πλήθυνα) (άσμα).

Η ημέρα στις παροιμίες

- ▶ Η κάτα 'ς σο κρέας 'κ' έφτάσεν και είπεν: οσήμερον Παρασκευή εν'.

- ▶ Πότε θα φερ' το χρέος ατ' ο Πάντζον; «Το κόκκινον την πέφτ' (δηλ. ποτέ).
- ▶ Πάντα να έτον Κερεκή, πάντα να έτον γάμος (νοσταλγός καλοπέρασης).
- ▶ Όνταν 'κ' εχ' η μήνα Σάββαν κ' εβδομάδα Κερεκήν (δηλ. ποτέ).
- ▶ Την Κερεκήν που δουλεύ' την Δευτέρα 'κι αρτουρεύ' (=όποιος εργαζεται την Κυριακή, δεν περισσεύει τη Δευτέρα), δηλ. Αυτός που δουλεύει στις γιορτές δεν έχει κανένα όφελος.
- ▶ Ως αύριον ο θεός Υτο λέει 'ίνεται (=ως αύριο ο θεός ό,τι πει γίνεται).
- ▶ «Δευτέραν, Τρίτ', Τετράδ' και Πέφτ', Παρασκευήν δουλεύω, την Σάββαν όλα τρώ' ατα, την Κερεκήν γυρεύω» (=Όλες τις μέρες δουλεύω, το Σάββατο τα τρώω όλα, την Κυριακή ζητιανεύω).
- ▶ Αρχή μύθου: Ντο έμ' νε ντο ένουμ' νε ακόμαν πα ντο θα ίνουμαι. (=τι ήμουν, τι έγινα κι ακόμη τι θα γίνω).
- ▶ Ευχές: «Ο θεόν όσον τα μαλλία μ' χρόνια να δι' σε».
  - «Ο θεόν να κόφτ' τα χρόνια μ' και δι ατα εσέν».
- ▶ Κατάρες: «Ο θεόν να κοφτ' τα χρόνια σ'.» «Τη Κερεκής τ' άψιμον να κάει σε» (=Να σε κάψει η φωτιά της Κυριακής).
  - «Να σιρινεύκεσαι και καλόν ημέραν να μη ελέπ'ς» (=Να σέρνεσαι και ποτέ να μη δεις καλή μέρα).

Τα ηλικίας

Είκοσ' ένουμ , ζαρκάδ' ένουμ',
 τριάντα ένουμ', βαριδ' ένουμ',
 σεράντα ένουμ , ετζακώθα,
 πενήντα ένουμ', καλά εφανερώθα,
 εξήντα ένουμ', επάτεισα,
 εβδομήντα ένουμ', εχάθα,
 ογδόντα ένουμ', επαλαλώθα,
 ενενήντα ενουμ', εσκατώθα,
 εκατό ένουμ' άντζα έναν τίζ' κον
 τελεμένον αλώνιν ένουμ'.

Ποντιακά Χριστουγεννιάτικα κάλαντα

Χριστός 'γεννέθεν
 Χριστός 'γεννέθεν, χαράν στον κόσμον,
 χα καλή ώρα, καλή σ' ημέρα.
 Χα καλόν παιδίν οψέ 'γεννέθεν,

οψέ 'γεννέθεν, ουρανοστάθεν.
 Τον εγέννεσεν η Παναγία,
 τον ενέστεσεν Αϊ-Παρθένος.
 Εκαβάλκεψεν χρυσόν πουλάριν
 κι εκατήβεν σο σταυροδρόμιν.
 Έρπαξαν Ατον οι χιλ' Εβραίοι,
 οι χιλ' Εβραίοι και μύριοι Εβραίοι.
 Ας ακρεντικά κι ασήν κρδϊαν,
 αίμαν έσταξεν, χολή 'κ' εφάνθεν.
 Ούμπαν έσταξεν και μύρος έτον,
 μύρος έτον και μυρωδία.
 Εμυρίστέν από ο κόσμος όλεν,
 για μυρίστ' από κι εσύ αφέντα.
 Συ αφέντα, καλέ μ' αφέντα.
 Έρθαν τη Χριστού τα παλικάρια
 και θημίζνε τον νοικοκύρη,
 νοικοκύρη μ' και βασιλέαν.
 Δέβα σο ταρέζ' κι έλα στην πόρταν,
 δος μας ούβας και λεφτοκάρνα.
 Κι αν αν' εις μας χαράν σην πόρτα σ'
 (Καλά Χριστούγεννα και σ' έτη πολλά).
 (Λεξιλόγιο: ακρεντικά = πλευρά, ταρέζ' = ράφι, ούβας = χουρ-
 μάδες, ούμπαν = όπου, ασήν = από, δέβα = πήγαινε, 'κ' εφάνθεν =
 δε φάνηκε)

Ποντιακά κάλαντα Πρωτοχρονιάς

Αρχή Κάλαντα κι αρχή του χρόνου.
 Πάντα Κάλαντα πάντα του χρόνου.
 Αρχή μήλον εν', αρχή κυδώνιν.
 Αρχή Βάλσαμον το μυριγμένον
 π' εμυρίστέν ατ' ο κόσμον ούλεν
 ο κόσμον ούλεν κι ο βασιλέας,
 για μυριστ' άτο κι εσύ αφέντα
 αϊ αφέντα, καλέ μ' αφέντα.
 Δέβα σο ταρέζ' κι έλα σην πόρταν.
 Χα τσιρόπα, χα μηλόπα,
 χα ξερά κοκκυμελόπα.
 (Κάλαντα καλός καιρός, πάντα και του χρόνου)
 (Λεξιλόγιο: κοκκυμελόπα = ξερά δαμάσκηνα).

Ο έρωτας στην ποντιακή κοινωνία

Στον Πόντο για διάφορους λόγους η ζωή των γυναικών ιδίως των ανύπαντρων ήταν περιορισμένη. Υπήρχε αυστηρότητα ηθών. Κι αυτές ακόμη οι αθώες βιολογικές αφυπνίσεις θεωρούνταν παράτολμα και ξεδιάντροπα: «Ας σ' ωβόν κι αν' ερχίνεσεν και κεληιδεί η ανέντροπος» ήταν η φράση ατιμωτική για τις νέες. Κανένα πλησίασμα, καμιά ελεύθερη επαφή και εκδήλωση συμπάθειας νέου και νέας δεν συχωριόταν. Οι νέοι δεν είχαν συναντήσεις με τις νέες. Ούτε χαιρετιόντουσαν. Αυτά έδιναν τροφή στις κακές γλώσσες. Τα κορίτσια έπρεπε να είναι η προσωποποίηση της ντροπής και σε απρόβλεπτες στιγμές θα έπρεπε να δείξουν τη συστολή τους προσπερνώντας βιαστικά και με ασήκωτα μάτια κάθε κατάσταση. Υπήρχε ο λαϊκός αφορισμός: «Τρία είναι τα τρανά κακά 'ς τον κόσμο. Το πρώτον εν' τ' οσπίτ' όνταν παίρ' άψιμον (καίγεται), το δεύτερον όνταν θρασεύ' ο ποταμόν, το τρίτον το τρανότερον, η κόρ' όνταν απεντροπίζ' (γίνεται ξεδιάντροπη)».

Οι νέοι περίμεναν διάφορες ευκαιρίες για να συναντήσουν μια νέα, σε κάποιο συγγενικό σπίτι, στην εκκλησία, σε κάποιο πανηγύρι, στα χωράφια και έκαναν τα πάντα για να δουν και να ξαναδούν κάποια κοπέλα, που έκανε την καρδιά τους να σκιρτήσει. Οι νέες σε κάθε έξοδό τους έπρεπε να συνοδεύονται από κάποιο δικό τους. Έπρεπε να είναι σεμνές, νοικοκυρές, να εμπνέουν εμπιστοσύνη.

Όταν το αντρόγυνο βάδιζε μαζί στο δρόμο, ποτέ ο άντρας με τη γυναίκα δε βάδιζαν πλάι πλάι. Προπορευόταν ο άντρας και ακολουθούσε η γυναίκα. Η συνήθεια αυτή είχε ψυχολογική σημασία για εκείνη την εποχή.

Η πόντια Πηνελόπη

Στο ακριτικό ποντιακό τραγούδι «ο Μάραντον» περιγράφεται μια Πηνελόπη πιστή στο συζυγικό στεφάνι. Και ενώ η ομηρική Πηνελόπη ανέχεται τους μνηστήρες στα ανάκτορα της Ιθάκης, η Πόντια Πηνελόπη ζει στα βουνά με συντροφιά τα πρόβατά της και με μια μόνη σκέψη, τον ερχομό του Μάραντου. Κι όταν ο Μάραντον επιστρέφει και χωρίς να δώσει γνωριμία, δοκιμάζει την αφοσίωσή της, ακούει την απόφασή της:

Εφτά χρόνια ενέμν' ατον κι άλλ' εφτά κι αναμένω!

Αν έρται, ερτ' ο Μάραντον κι αν 'κ' εν καλογερεύω!

(Εφτά χρόνια τον καρτερώ κι ας πάνε κι άλλα τόσα, κι αν δεν έρθει ο Αμάραντος, καλόγρια θα γίνω).

Η πόντια Ιφιγένεια

Η αρχαία Ιφιγένεια είναι πρόσωπο θυσίας μετά από άνωθεν εντολή για να πραγματοποιηθεί η εκστρατεία στην Τροία. Η πόντια Ιφιγένεια, η γυναίκα του πρωτομάστορα «Ακεί πέραν 'ς σο Δρακολίμν', 'ς ση Τρίχας το γεφύρι» είναι το πρόσωπο που γίνεται τραγικό για την ευτυχία των δικών του, όταν την αντίθεσή του στη θυσία αντικαθιστά η συνείδηση του χρέους. Το τραγικό πρόσωπο γεννιέται μέσα στη σύγκρουση ηθικών αξιών και συναισθημάτων:

► Ευχέθ', κάλη μ', ευχέθ', μη καταράσαι αδέλφια έχεις σην ξενιτιάν, έρχουνταν και διαβαίν' νε.

► Κι άμον το στέκ'νε τα γόνατα μ', να στέκνε οι διαβάτοι κι άμον το στέκνε τα δάκρια μ', να στέκει το ποτάμι.

Ποντιακά τραγούδια της αγάπης και του έρωτα

1. Εγάπεσεν σεράντα παλικάρια

Είνα κόρη εγάπεσεν σεράντα παλικάρια.

Τοι σεράντους εμένυσεν, ένα βράδον ελάτε.

Σην πόρταν ατ'ς κιάν' έστεκεν έναν δεντρόν και μέγαν

- 'Ιντσιαν σύρει κι αχπάνει ατό, εγώ εκίνον παίρω.

Οι σεράντοι επίασαν και 'κ' εμετασαλεύτεν.

*'Ενας υιός, χέρας υιός, χέρας και κουρσεμέντζας, από κορφής επί-
ασεν κι από ρίζας εχπάεν.*

*- Οπίσ', οπίσ', ναι σεράντοι, οπίσ', οπίσ', αμέτε. Χέρας υιόν εγά-
πεσα, χέρας υιόν θα παίρω.*

(απόδοση - μετάφραση)

Μια κόρη ερωτεύτηκε σαράντα παλικάρια.

Και τους σαράντα μια βραδιά παράγγειλε να' ρθούνε.

Μεσ στην αυλή της έστεκε δέντρο πολύ μεγάλο.

- Εκείνος θα γίνει άντρας μου, όποιος το ξεριζώσει.

Το πιάνουνε όλοι μαζί, μα 'κείνο δε σαλεύει.

'Ενα παιδί, χήρας παιδί, χήρας και κουρσεμένης,

απ' την κορφή του το' πιασε κι εφτύς το ξεριζώνει!

- Φύγετε, φύγετε όλοι σας και πάτε στο καλό σας.

Χήρας παιδί αγάπησα, χήρας παιδί θα πάρω.

2. Χριστέ μ' και ας εποίνες με

*Χριστέ μ' και ας εποίνες με δέντρον σ' έναν ομάλιν
κι εδίνες με πολλά καρπόν και χαμελά κλωνάρια,*

έστενες και ση ρίζα μου κι έναν κρύον πεγάδι.
 Κι όντας κινούν τα κόρασια κι αχπάσκουν στον παρχάρι,
 ν' έρχουνταν πίνε ασό νερό μ' και τρώγν' ασόν καρπό μου
 Κι όσοι παρανεγκάσκουνταν, ας κείνταν στην εβόρα μ'.

(απόδοση - μετάφραση)

Αχ και να μ' έφτιαχνες δεντρί σε μια πλαγιά, Χριστέ μου,
 Να μου' δίνες πολύ καρπό και χαμηλά κλωνάρια
 Και να 'στηνες στη ρίζα μου μια δροσερή βρυσούλα.
 Κι όταν κινούν οι κοπελιές στην εξοχή να πάνε,
 Να' ρθούν, να πιούν κρύο νερό, να φάνε απ' τον καρπό μου
 Κι όσοι παρακουράζονται στον ίσκιο μου ας ξαπλώσουν.

3. Ας φιλιάσκουμες

- Ξένος εγώ και ξέντσα εσύ και τα ραχόπα ξένα
 Και το νερόν ντο πίνουμε, εκείνο πα εν ξένον.
 Έλα, κορ', ας φιλιάσκουμες, πριν βρεχ' και πριν χιονίζει,
 Πριν γοιωθεί τ' αυλάκ' νερόν, τα κοτσορύμια χιόνια.
 Έλα, κορ', ας φιλιάσκουμες αφκά σο λεφτοκάρι,
 Το λεφτοκάρ'κι λέει ατο κι η γη 'κ' ομολγά το.
 -Τα φύλλα είν' πετρούμενα, πετούν κι από παν' λέγνε.

(απόδοση - μετάφραση)

Ας φιληθούμε
 Ξένοι κι δυο βρεθήκαμε μες στα βουνά τα ξένα
 Και το νερό που πίνουμε και τούτο πάλι ξένο.
 Πριν χιονοβρέξει, κοπελιά, έλα να φιληθούμε,
 Πριν κατεβούν οι χείμαρροι, πριν πέσουνε τα χιόνια.
 Έλα να φιληθούμε εμείς στη φουντουκιά από κάτω,
 Δεν το προδίνει η φουντουκιά κι ουδέ κι η γη το λέει.
 - Τα φύλλα, ανεμοφόφυλλα, φεύγουν και παν' το λένε.

Άσματα δίστιχα του Πόντου

Ο ήλεν μαραίν' μάραντα και παλαλά χορτάρια
 Η κόρ' μαραίν' και παλαλών' έμορφα παλικάρια.
 Κορτσόπον, κατ' θα λέγω σε, κατ' θα παρακαλώ σε,
 τ' ημψόν την ψη μ' ας δίγω σε και μίαν ας φιλώ σε.
 Ας τρώγωμε κι ας πίνουμε κι εμείς ας τραγωδούμε,
 'ς στον κόσμο εν' και θάνατος κι εμείς πάντα 'κι ζούμε.

Ο σεβταλής ο άνθρωπον καμίαν 'κι κοιμάται,
σκούται και 'ς σα μεσάνυχτα φορεί και πάει να χάται.

Εγώ είμαι εκείνο το πουλίν, ντ' εβγάλω τραγωδίας
κορτσόπον, αν 'κι παίρτς εμέν, ευτάγω σε μαγείας.

Παροιμίες και εκφάσεις

Αγάπεν ποι' κι εγάπεσεν, φιλίαν ποι' κι εποίκεν, χαϊβάν' έρθεν,
επέρασεν, γαλαπαλούχ' εποίκεν.

(Ερωτα όποιος δεν έκανε, φιλία όποιος δεν έφτιαξε, σαν ζώο
ήρθε και πέρασε, καλαμπαλίκι έκανε.)

Αγάπ' ντο είχες απαρχής, να εκράνεν ους το τέλος.
(Η αγάπη που είχες απ' την αρχή να κράταγε ως το τέλος).

Αϊλί εκείνεν την μάναν ποι' εχ' έμορφα κορίτσια.
(Αλίμονο σ' εκείνη τη μάνα που έχει όμορφα κορίτσια)

Ήνταν αγαπά η καρδιά σ', τ' έμορφον εκείνο εν.
(Ο,τι η καρδιά σου αγαπάει, τι όμορφο εκείνο είναι).

Ήντσαν τον ήλον αγαπά, υλιστόν και βούτορον χορτάζ'
(Όποιος τον ήλιο αγαπάει, στραγγιστό γιαούρτι και βούτυρο
χορταίνει).

Η σεβντά 'κι πουλιέται, να στείλω κι αγοράζω.
(Ο έρωτας δεν πουλιέται να στείλω να μου αγοράσουν).

Το τραντάφυλλον ποι' αγαπά, αγαπά και τ' αχάντα τ'.
(Το τριαντάφυλλο όποιος αγαπάει, αγαπάει και τ' αγκάθια του.)

Ήντες 'κι θέλω να φιλώ σε, ορωτώ το μάγλο σ' που κιάν' εν'.
(Όταν δε θέλω να σε φιλήσω, ρωτώ το μάγουλο σου που κοντά
είναι)

Τα στουδ'ν ατ' πολλά αγαπίεται.
(Τα κόκκαλά του πολύ αγαπιούνται)

Για πρόσωπο που απολαμβάνει μεγάλη αγάπη και εκτίμηση από
τους ανθρώπους.

Η πεθερά σ' πολλά αγαπά σε.
(Η πεθερά σου πολύ σε αγαπάει. Σε επίσκεψη την ώρα του φα-
γητού).

Έφαες τ' ωβό και εκάες, εφιλέθες και ενεπάες.

(Εφαγες τ' αβγό και κήκες, φιλήθηκες και ησύχασες)
Λέγεται γι' αυτόν που βρίσκει λύση σε μια δυσκολία.

Όσον να λέω και γελώ, αγαπητικό μ' ας σο νου μ' κ' εβγών.
(Όσο κι αν συζητώ, όσο κι αν γελώ, δε μπορώ να λησμονήσω τον άνθρωπο που αγαπώ.)

Λέγεται σε άτομο που δεν μπορεί να λησμονήσει τον πόνο του.

Όπου ουτσ' εχ' την νέισσα, φιλεί και την παλαιίσσα
(Όποιος δεν έχει τη νέα, φιλεί και την ηλικωμένη)

Εσέν Μάραντε μ' αγαπώ και τα πουλιά σ' κ' θέλω.

(Εσένα Μάραντέ μου, αγαπώ μα δε θέλω τα πουλιά σου)

Λέγεται για γυναίκα που θέλει να παντρευτεί χήρο, αλλά δε δέχεται τα παιδιά του.

Κορίτσ' ποι κατακλαίει, εγκλεσίαν χαλάν.

(Εκείνος που κατηγορεί κορίτσι, γκρεμίζει εκκλησία).

Χωρίς αέραν το πουλίν, χωρίς νερόν το ψάριν, χωρίς εγάπ' κ' γίνεται κανέναν παλικάριν. (σαφής)

Τ' οστουδ' ν ατ' κ' αγαπίεται.

(Το κόκκαλό του δεν αγαπιέται).

Λέγεται για πρόσωπο που δεν μπορεί ν' αποκτήσει συμπάθειες.

Ο διάβολον κι η γαρή

Μίαν ο διάβολον επήεν σ' έναν χωρίον. Πώς επήεν εκείκα εύρεν είναν γαρήν. Ο διάβολον κρατεί το κουτίν και λέει τη γαρήν: «Για έλα, έμπα αδαπέσ' σο κουτίν, ας τερούμε επορείς κ' εμπαιντς απέσ'».

Λέει η γαρή «κ' εξέρω να 'φτάγω το λες, έμπα σιφτάν εσύ, ας τερω σε κι ευτάγ' α κι εγώ...» Ο διάβολον εκομπώθην εσέβεν απέσ'. Η γαρή έτοιμος έτον, αποπάγκεικα αμάν ετσιλίαξεν α.

Ο διάβολον επέμ' νεν εκειαπέσ'.

Για τ' ατό πα λένε «ας σην γαρήν και διάβολος κανείς 'κ' εν».

(απόδοση - μετάφραση)

Ο διάβολος και η γυναίκα

Μια φορά ο διάβολος πήγε σ' ένα χωριό. Όταν πήγε, εκεί κοντά βρήκε μια γυναίκα. Ο διάβολος κρατάει το κουτί και λέει στη γυναίκα: «Για έλα, έμπα εδώ μέσα στο κουτί, να δούμε μπορείς να μπεις μέσα;» Λέει η γυναίκα: «Δεν ξέρω να κάμω αυτό που λες,

μπες πρώτα εσύ, να σε δω και να το κάνω κι εγώ...»

Ο διάβολος γελάστηκε, μπήκε μέσα. Η γυναίκα έτοιμη ήταν, αμέσως το έκλεισε από πάνω. Ο διάβολος έμεινε μέσα. Γι' αυτό και λένε: «Απ' τη γυναίκα πιο διάβολος δεν είναι κανείς».

Γαμήλια τραγούδια του Πόντου

Τραγούδια μετά το χάρισμα της νύφης

Μετά από τα δώρα που πρόσφεραν στη νύφη έλεγαν τα παρακάτω τραγούδια:

Κόρη, όντας εγένουσ'νε και όντας εγεννέθες,
έτον και δεντροφύλλωμαν κι ο φέγγον έτον νέος,
κι ένουσ'νε 'ς σ'ηλ' το γέννεμαν και 'ς την καλήν την ώραν,
να κεζντιρεύω τ' άλογο σ', να κλώθω τα παπούτσα σ'
να στρώνω και τα τεσάκια σ' ανθά και μανουσάκια.
(φέγγον = φεγγάρι, κεζντιρεύω = περιφέρω, κλώθω = αλλάζω,
τεσάκια = στρώματα)

Κόρη, απόθεν έρχεσαι, μυρίζ' μανουσακέαν
κι ας σο παρχάριν έρχουμαι, μυρίζω μανουσακέαν.
Κόρη στρογγύλα κ' έμορφος, 'ς τον ήλον ντο κοιμάσαι;
Κι ο ήλον καίει το πρόσωπο σ' κι αέρα την θωρέα σ'.
Κόρη στρογγυλοπρόσωπος, κόκκινος άμον μήλον,
'ς ση μέσεν απέσ' κάθεται και λάμπ'ς άμον τον ήλον.
Κόρη, το δε' σ' και το κακό σ' να παίρ'ν οι γεροντάδες
και το γλυκόν το φίλεμα σ' το νιόν το παλικάριν.
(παρχάριν = λειβάδι, άμον = σαν, απέσ' = μέσα, δε'σ' = κακό
πεπρωμένο, μανουσακέα = μενεξές, αγριοβιολέτα)

Το στόλισμα της νύφης

Την ώρα που στόλιζαν τη νύφη, ο λυράρης έπαιζε με τη λύρα του, ενώ μια μεσόκοπη τραγουδούσε πένθιμα τους στίχους:

Σήμερα μαύρος ουρανός, σήμερα μαύρ' ημέρα
σήμερα ξεχωρίζουνταν μάνα και θυγατέρα.
Φορίστε την, σκεπάστε την κι εμείς αληγορούμε.
Φορίστε την, σκεπάστε την επάρτε την κι ας πάμε
τ' οσπίτ' ν ατούν πολλά μακρά κι εμείς αργοπορούμε.
Φορίστε την σκεπάστε την, θα πάμε, αληγορούμε
τ' έμπρα τα στράτας χαίρουνταν, τ' οπίσ' μαραγγουλιούνε.
Φορίστε την, σκεπάστε την, ατέν την περιστέραν

και καλοτονατέψτε την κι ας φωτάζ' ημέραν.
Φορίστε την, σκεπάστε την, συγκόρτσια γειτονιάς
κι ατέν παργορέψτε την, μη κλαίει από καρδιάς.

Μη κλαις, κόρη, μη κλαις, εφτάς κι εμέν και κλαίω,
εσύ εμάς πα μ' εντροπιάεις, ας είσαι προκομέντζα.

Σύναγμαν ή χημίαμαν (βάψιμο της νύφης)

Την ώρα που βάφανε τη νύφη τραγουδούσαν το παρακάτω τραγούδι:

Κόρη μ' τα περισσότερά σου'ς στην αύλια μ' ντ' αραεύνε;

Έρχονταν πίν'νε το νερόν το χώμαν τσογναεού'νε,
κ' εγώ το χώμαν θελ' ατο θα χτίζω μοναστήριν.

- Έπαρ' με κόρη, έπαρ' με, βαρέα γέρος κ' είμαι,
ς την χαμαιλέτεν έμενα, τα γένια μ' ελευρώθαν,
έλα κορτσόπον άλεσον'ς σ' εμόν την χαμαιλέτεν,
αλέθω και σακιάζω σε κ' εσέν καπίτσ' κ' παίρω
(κόρη μου τα περισσότερία σου στην αυλή μου τι ζητάνε;)

Έρχονται πίνουνε νερό ανακατεύουν το χώμα,
κι εγώ το χώμα το θέλω, θα χτίσω μοναστήρι.

- Πάρε με κόρη, πάρε με, πολύ γέρος δεν είμαι,
στον αλευρόμυλο έμενα, τα γένια μου αλευρώθηκαν
έλα κοριτσάκι μου ν' αλέσεις στο δικό μου αλευρόμυλο,
θα σου αλέσω και θα σε σακιάσω και δε θα σου πάρω αλεστικά).

Το αχπαστικόν

Το αχπαστικόν είναι σκοπός και τραγούδι του ποντιακού γάμου που το τραγουδούσαν όταν ο γαμπρός με τη συνοδεία του ξεκινούσε για το νυφέπαρμαν, την παραλαβή της νύφης.

Έρχουμαι ρίζα μ', έρχουμαι, έρχουμαι μη κομπών' τς με
τα στράτας-ι-σ' πολλά στιβαρά του κάκου μη σκοτών' τς με.

Εχ' κ' έρχουμες κ' εμείς αγληγορούμε,
τ' οσπίτ'ν ατούν πολλά μικρόν, απέσ' πα κ' εχωρούμε.

Εχ' κ' έρχουμες κ' εμείς αγληγορούμε
τ' οσπίτ'ν ατούν πολλά μακρά κ' εμείς αργοπορούμε.

Η παρανύφ' σσα έμορφος, η νύφε άλλο καλλίον,
ο κούμπαρον ζεμίαν κ' εχ' και -ν- ο γαμπρόν θερίον.

Ο παράνυφον εν' ασλάντς κι ο νέγαμον θερίον
η παρνύφ' σσα έμορφος κ' η νύφε άλλο καλλίον.

(κοπών' τς με = μη με γελάσεις, στιβαρά = δύσκολα, αγληγορούμε = βιαζόμαστε, ασλάντς = λιοντάρι, νέγαμος = γαμπρός)

Το τραγούδι του αποχωρισμού

Το τραγούδι που συγκινούσε ιδιαίτερα τη νύφη και την έκανε να κλαίει, ήταν το τραγούδι του αποχωρισμού, Λεγόταν «μαρς» (= μουσικό εμβατήριο) και προκαλούσε ρίγη συγκίνησης στους συγγενείς και καλεσμένους.

Σήμερα μαύρος ουρανός, σήμερα μαύρ' ημέρα
 σήμερα θα χωρίουνταν μάνα και θυγατέρα.
 Οσήμερον το κόρασον δυο καρδόπα έχει·
 τ' έναν αφήνει σοί' κυρού και τ' άλλο παίρ' και πάγει.
 Οσήμερον το κόρασον δυο πορτόπ' ανοίγει·
 τ' έναν ανοίγει και ν' εμπαιν' τ' άλλο σπαλεί και πάγει.
 Άφσον, κόρη, τη μάναν σου και ποίσον άλλεν μάναν.
 Άφσον, κόρη, τον κύρη σου και ποίσον άλλον κύρη.
 Άφσον, κόρη, τ' αδέλφια σου και ποίσον άλλ' αδέλφια.
 - Ντο είχες, κόρη, κι άργεues, ντο είχες κι εργοπόρνες;
 - Είχα τον κύρη μ' τον καλόν και χωρισίαν 'κι επαίρνα.
 - Ντο είχες, κόρη, κι άργεues, ντο είχες κι εργοπόρνες;
 - Είχα τ' αδέλφια μ' τα καλά και χωρισίαν 'κι είχα.
 Τίμα, κόρη, την πεθερά σ' να είσαι τιμημέντσα,
 τίμα, κόρη, την πεθερά σ', να είσαι αγαπεμέντσα.
 Κόρη, μάθα την αγρυπνιάν και την κακοπειριάν,
 αύριο θα πας σοι πεθερού σ', να είσαι μαθεμέντσα.
 Μη κλαις, κόρη, μη κλαις κι εφτάς κ' εμέν και κλαίγω,
 τ' εμόν η κάρδια γεραλούν (= πληγωμένη) κι αν κλαίω θα μα-
 τούται,

κι αν κλαίγω, κλαίγω αίματα κι αν φλίβουμαι φαρμάκια.
 Σαν κλαις εσύ, κλαίω κ' εγώ, κλαίει κι ο κόσμος ούλος.

Το θήμισμαν

Εφτά ζευγάρια και το τέκ' κρατούνε τα λαμπάδας
 κι η νύφε εσέβεν σο χορόν με τοι παρανυφάδας.
 Ο ποπάς με το θυμιαντόν ευλογίζ' τα ζευγάρια
 και σο χορόν ο λυριτζής γλυκέα σύρ' τοξάρια.
 Να ζη η νύφε κι ο γαμπρόν, κουμπάρον και κουμπάρα,
 να ζούνε κι όλ' οι καλεσμέν' κι οσήμερον π' εχάραν.

Ψαλμός για τα ζευγάρια

Αρχή κι όταν ευλόγησε Κύριος ο Χριστός μας,
 Βασιλειον των ουρανών εκ της πλευράς την Εύαν,

Γυναίκαν δε εχορήγησεν αυτώ εν σάρκα μία,
 Δυνάμεις επουράνιαι επεύχονται και λέγουν:
 Επτά ζευγάρια στέφανα πρέπει να ευρεθούνε,
 ζευγάρι πρέπει να γενεί αυτό μετά της Εύας.
 Ψαλμοί και ύμνοι παύσωσιν κι αρχίστεν τον χορόν σας,
 ωσάν αδέλφια αχώριστοι και πάντα αγαπημένοι.

Η νύφε προκομέντσα

Η νύφε προκομέντσα εν, τιμά το πεθερόν ατ'ς.
 Μακρύν σκοινίν μη δίτε άτεν, φορτούμαι τ' όρος κι έρται.
 Τρανόν σταμνίν μη δίτε άτεν, τσουρών' το πεγάδ' κι έρται.
 Τίμα νύφε τον πεθερό σ' ασόν κύρη σ' καλλίον.
 Τίμα νύφε την πεθερά σ' ασή μάνα σ' καλλίον.
 Τίμα νύφε τ' αντραδέλφια σ' ασ' αδέλφια σ' καλλίον.
 Τίμα νύφε τον άντρα σου άσ' ολονούς καλλίον.
 Και ν' αμπελών' τα και να κλαδών' τς και να γομών' τς τον κό-
 σμον.

Το κοτσαγγέλ'

Η χαρά ετελείωσεν, το κοτσαγγέλ' σκαλώστέν,
 εχάραξεν ανατολή, σ' οσπίτια σου κλωστέστέν.

Γάμος κρυπτοχριστιανού

Το παρακάτω τραγούδι λεγόταν μόνο σε νύφη που έπαιρνε άν-
 δρα κρυπτοχριστιανό. Το λέγανε στο χωριό Σταυρίν, ένα ξακουστό
 χωριό από τα εκατόν δύο της περιφέρειας Αργυρούπολης.

Σώνα μ', μη τυραννίεσαι και μ' έεις βαρύν καρδίαν,
 θ' αλλάεις το χρυσόν τ' όνομα σ' και Τούρκικον θα βάλεις,
 θα παίρτς άντραν ολόχρυσον, χριστιανού παιδίν έν,
 'ς σα φανερά Μαχμούτ αγάς και 'ς σα κρυφά Νικόλας,
 'ς σο μοναστήρ' μεσανυχτί' θα πάτε στεφανουστουν.

Σύντομα σχόλια - Παρατηρήσεις

Το τραγούδι είναι ουσιαστικά τραγούδι παρηγοριάς προς τη
 χριστιανή νύφη, η οποία νυμφεύεται κρυπτοχριστιανό. Της δίνει
 κουράγιο, πως ο άνδρας της είναι και αυτός ολόχρυσος, όπως η
 ίδια, γιατί στα φανερά τον λένε Μαχμούτ ενώ κρυφά τον λένε Νι-
 κόλα. Να μη στεναχωριέται σαν χριστιανή, αφού η στέψη θα γίνει
 μεσάνυχτα (δηλαδή κρυφά) σε μοναστήρι.

Παροιμίες και εκφράσεις σχετικές με το γάμο

- ▶ Αν ξαναγίνουμαι νύφε, εξέρω να καμαρώνω (Αν ξαναγίνω νύφη, θα ξέρω να καμαρώνω).
- ▶ Α σην μάισσαν την νύφεν πολλά αοίκα να αναμέντ'ς (Από τη μάγισσα τη νύφη πολλά τέτοια να περιμένεις).
- ▶ «Γάμπρε σαφλέα» «κυρά χειμονκός εν'» «ήξερα σε κι α σο καλοκαίρ' κι αν» («Γαμπρέ σαλιάρη», «κυρά μου χειμώνας είναι», «σε ήξερα κι από το καλοκαίρι»).
- ▶ Γαμπρός υιός 'κι ίνεται και νύφε θυγατέρα (Ο γαμπρός γιος δε γίνεται και η νύφη θυγατέρα).
- ▶ Η νύφε την κάρφαν ατ'ς πα αν 'κι έχ', ξάν' νύφε εν' (Η νύφη και χωρίς το πέπλο, πάλι νύφη είναι).
- ▶ Η χαρά με τα τραγωδίας κι η θανή με τα μοιρολοϊας (Ο γάμος με τραγούδια κι ο θάνατος με μοιρολόγια).
- ▶ Σην χαρά σ' θα γράνω έναν ζευγάρ' ποστάλα (Στο γάμο σου θα χαλάσω ένα ζευγάρι παπούτσια).
- ▶ Τη γάμονος όλα δύσκολα κι η νύφε βαρεσμέντζα.
- ▶ Την γραϊάν είπαν ατεν: «Σον ουρανό γάμος ίνεται» κι εκείνε ερώτεσεν: «Η σκάλα απόθεν μερέες εν'» (Είπαν στη γριά: Στον ουρανό γάμος γίνεται, κι εκείνη ρώτησε: Η σκάλα από ποια μεριά είναι;)
- ▶ Το κορίτσ' ντ' απαργάν'σον πεθερόν, στείλ'ν ατο σ' οσπίτ'ν ατ'ς (Το κορίτσι που κακοφέρεται στον πεθερό, το στέλνουν στο σπίτι του).
- ▶ Τον γάιδαρν σην χαράν εκάλεσαν κι εκουβάλεσαν και το σεμέρ'ν ατ' (Τον γάιδαρο προσκάλεσαν σε γάμο και κουβάλησε μαζί του και το σαμάρι).
- ▶ Τριάντα χρόνια και καιρούς κι εσύ, κόρ', ανάμνον (Τριάντα χρόνια και καιροί κι εσύ κόρη περίμενε).
- ▶ Χολέσκεται η νύφε, τρώει ξυλέας, χολέσκεται η πεθερά, ξαν' τρώει ξυλέας η νύφε (Θυμώνει η νύφη τρώει ξυλιές, θυμώνει η πεθερά πάλι τρώει ξυλιές η νύφη).
- ▶ Το κορίτσ' αν αφήντς ατο, για ζουρνατσήν θα παιρ' για ταουλτσήν (σαφής).
- ▶ Η ψη την ψην 'κ' εθέλεσεν (Η ψυχή την ψυχή δε θέλησε). Λέγεται όταν δεν ταιριάζουν οι σύζυγοι.
- ▶ Άντραν κι άλογον πη 'κ' εχ' 'ς σην παρέβγαν έργον 'κ' έχ' (Όποια δεν έχει άντρα κι άλογο δεν έχει θέση στο κατευόδωμα).
- ▶ Η κόρ' όσον το κάθεται η τυχ' ατ'ς ανηβάνει (Όσο περνά η ηλι-

κία της νέας καλυτερεύει και η τύχη της).

► Για τ' εμέν άντρας 'κ' ευρέθεν και προξενήτρα ξάι (Για μένα δεν βρέθηκε άντρας ούτε προξενήτρα).

► Για τ' εμέν άντρας 'κ' εξέβεν και σκαφίδ' 'κ' επελεκέθεν (για άτυχη).

► Έντρισεν το συκοκούρ', σαγ ολσούν καστανοκούρ' (Παντρεύτηκε το κούτσουρο της συκιάς, ας ζήσει το κούτσουρο της καστανιάς). Λέγεται όταν παντρεύονται ηλικιωμένοι.

► Επέμ'νε 'ς σο τζαχ' (Έμεινε στο τζάκι). Λέγεται για γεροντοκόρη.

► Όλ' αν στέκ'νε, εσύ η σουμαδεμέντσα πα ντο στέκ'ς; (Όλοι κι αν στέκονται γιατί στέκεσαι και συ αρραβωνιασμένη;) Λέγεται για αυτόν που μένει αργός.

► Λιμόχορος λιμόχορος και πεινασμένος γάμος (Λιμασμένος χορός και πεινασμένος γάμος). Λέγεται όταν δεν κάνουν τραπέζι στο γάμο.

► Άμον τ' έρθεν ο χάρον 'ς σην πόρταν, όλ' τη νύφεν ετέρεσαν (Μόλις ήρθε ο χάρος στο σπίτι, όλοι τη νύφη κοίταξαν).

► Εσέν κορτσόπον λέγατο κι εσύ νυφίτσα άκσον (Το λέω σε σένα κόρη, για να τ' ακούσει η νύφη).

► Αλλ' αντρίζ'νε κι άλλ' μουγκρίζνε (Άλλοι παντρεύονται κι άλλοι αναστενάζουν).

► Άλλο μίαν αν αντρίζω, θα εγροικώ και καματιζώ (Άλλη μια φορά αν παντρευτώ, θα ξέρω πώς να βάλω άλλον να δουλεύει στη θέση μου).

► Αλάετος γάιδaros σον γάμον καλεσμένος (Απρόσκλητος γάιδaros σε γάμο καλεσμένος).

► Ακαμάτριαν κυράν έχω, κι ακαμάτριαν νύφεν εποίκα (Ακαμάτισσα γυναίκα έχω κι ακαμάτισσα νύφη έκανα).

► Όταν 'κι θέλω να φιλώ σε, ερωτώ σε: το μάγ'λο σ' μερ' καικά εν; (Όταν δε θέλω να σε φιλήσω σε ρωτώ: Το μάγουλό σου που είναι;)

► Μικρός π' εγυναίκ'σεν, καμίαν κ' εκομπώθεν (Όποιος παντρεύτηκε μικρός ποτέ δε γελάστηκε).

► Να μη ομαζναμε, 'κ' εσυμπεθεράζναμε (Αν δεν μοιάζαμε δε συμπεθεριάζαμε).

► Όλον το τρίτι μ' τη πεθεράς ι μ' ο θάνατον (Όλος ο καημός μου ας είναι ο θάνατος της πεθεράς μου).

► Κρίμαν σ' οβούδιν τ' έσπαξα και την χαράν τ' εποίκα (Κρίμα στο βόδι που έσφαξα και στο γάμο που έκανα). Λέγεται στις περιπτώσεις που διαψεύδονται οι προσδοκίες μας.

► Ας είχα τον άντρα μ' κι ας έμνε και ση κυρού μ' (Ας είχα τον

άντρα μου κι ας ήμουν και στα πατρικά μου). Ειρωνικά για τις γυναίκες που τα θέλουν όλα δικά τους.

▶ Απ' έξ' ο χορόν γαϊτάν εν' (Απ' έξω από το χορό πολλά τραγούδια ξέρει).

▶ Ήμπαν γάμος εκεί παρανύφ'σα (Όπου γάμος εκεί παράνυφη).

▶ Κορίτσο' ποι κατακλαίει, εγκλεσίαν χαλάν (Εκείνος που κατηγορεί κορίτσι, χαλάει εκκλησία).

▶ Όλον τον κακόν τον γιο μ', κι όλον τον καλόν γαμπρό μ' (Ο πιο κακός μου γιος κι ο πιο καλός μου γαμπρός).

▶ Η νύφε πάντα εχπάσκουτον και καμίαν στον γαμπρόν να επαίγνεν 'κι επόρνεν (Η νύφη πάντοτε ξεκινούσε και καμιά φορά στο γαμπρό να πάει δεν μπορούσε).

▶ Η 'νναίκα σ', είπαν ατόν, θα αφήν'τσε. Πεσκή μ' εγώ 'κι εφέκ' ατέν; είπεν (Η γυναίκα σου θα σ' αφήσει, του είπαν. Μήπως εγώ δεν την άφησα; απάντησε).

▶ Η τεμπέλτσα η νύφε ους να μερών' κοσκινίζ' (Η τεμπέλα νύφη μέχρι να ξημερώσει κοσκινίζει).

▶ Ήνταν εφτάει ο κόσμον όλον, θα εφτάει κι ο Κοσμάς (Ό,τι θα κάνει ο κόσμος όλος, θα κάνει κι ο Κοσμάς).

▶ Επάντρεψες τον γιο σου; Ο γείτονας σης γίνεται (σαφής).

▶ Το γεφύρ' ντ' edιάβεν ο κόσμον, εγώ πα θα διαβαίνω (Το γιοφύρι που ο κόσμος όλος πέρασε κι εγώ θα το περάσω).

▶ Τη πεθεράς ο θάνατον, τη νύφες χοροστασία (Της πεθεράς ο θάνατος της νύφης στήσιμο χορού).

▶ Άμε, μανίτσα, μ' εκείθεν, έλα γυναικίτσα μ', εδώθε (Άντε, μανούλα μου, πήγαινε κατακεί κι εσύ, γυναικούλα μου, έλα καταδώ).

▶ Ανεφορίτες γάιδαρος, κατηφορίτσα νύφε (Απ' ανηφόρα ο γάιδαρος κι από κατηφόρα η νύφη).

▶ Δέβα κλάψον τον άντρα μ' κι εγώ ας χορεύω (Πήγαινε κλάψε τον άντρα μου κι εγώ ας χορέψω).

▶ Δείξον με πώς αγαπάς με, να δίγω σε και την ψη μ' (Δείξε μου πως μ' αγαπάς, να σου δώσω και την ψυχή μου).

▶ Εγνώρτσες την παντρειάν, νούντσον και την χειρείαν (Γνώρισες την παντρεία σκέψου τώρα και την χηρεία).

▶ Είνας 'νναίκα το κιφάλ'ν ατ'ς κι επόρνεν να έδενεν κι edάβεν να δεν' τη νύφες το κιφάλ' (Μια γυναίκα το κεφάλι της δεν μπορούσε να δέσει και πήγε να δέσει της νύφης το κεφάλι).

▶ Είχα σε και 'κι εθέλνα σε, εχάσα σε κι αραεύω σε (Σε είχα και δε σε ήθελα, σ' έχασα και σε γυρεύω).

- ▶ Από μακρά τη ταουλί' η λαλία γαπάν έρται (Από μακριά ο ήχος του ταουλιού έρχεται χοντρός και τραχύς). Η διάδοση μιας πληροφορίας και η φήμη μεγαλοποιεί τα πραγματικά γεγονότα.
- ▶ Η κόρ' εγάπανε τον χορόν κι ηύρεν λυριτζήν άντρα (ανάλογο με το «Κοίλησε ο τένζερης και βρήκε το καπάκι του).
- ▶ Η νύφε κάθεται κι η πεθερά γυροκλώσκειται (ειρωνικά για εκείνους που παραμελούν τα καθήκοντά τους).
- ▶ Η τσούνα αν 'κι λαϊζ' τ' ουδάρ' ν' ατς, ο σκύλον κι σουμών' (Η σκύλα αν δεν κουνήσει την ουρά της, ο σκύλος δεν πλησιάζει).
- ▶ Τσούνα πεθερά, καμίαν νύφε κ' ένουσε; (Σκύλα πεθερά, ποτέ σου δεν έγινε νύφη;)

E. Π. Μελετών

Φυσιολατρικά δημοτικά ποντιακά τραγούδια

Ο Πόντιος έχει ανεπτυγμένο το αίσθημα της φυσιολατρίας. Ίσως σ' αυτό συνέβαλε η μορφολογία του εδάφους του Πόντου και η συναισθηματική του ευαισθησία. Από τη μελέτη των τραγουδιών διαπιστώνουμε ότι χρησιμοποιούνται στοιχεία με συγκεκριμένο χαρακτήρα π.χ. νερό, δέντρα, λουλούδια, πουλιά, άλογα δηλαδή η ζωή του δεν εκφράζεται με αόριστο τρόπο αλλά συνδέεται με την καθημερινή πράξη. Σύμφωνα με την Ποντιακή λαϊκή αντίληψη όλα τα πράγματα στη φύση έχουν μάνα. Το «πεγάδ'» έχει τη μάνα του την «πεγαδομάνα», το νερό τη «νερομάνα» τα παρχάρια την «παρχαρομάνα». Οι Πόντιοι ζώντας σε ένα περιβάλλον με οργανιστική πραγματικά βλάστηση, με τα πανύψηλα βουνά που αγναντεύουν τη Μαύρη Θάλασσα με πολλά ποτάμια και πηγές, έδεσαν έντονα τις Νεράιδες με τη ζωή και τις ασχολίες τους. Τις ένιωθαν κοντά τους με δέος, στα νερά, στις βρύσες, στα δάση, στα παρχάρια, στη θάλασσα, μέσα στα ίδια τους τα σπίτια. Τις λάτρευαν, τις τιμούσαν τις ξόρκιζαν και τις εξευμένιζαν για να απαλλαγούν από την επίδρασή τους. Η μαιύσα, οι μαιύσάδες στα ποντιακά σημαίνει το εξωτικό, το δαιμόνιο που ταυτίζεται με τη νεράιδα της ελληνικής μυθολογίας π.χ. τη καράβι» η μαιύσα, η νερομάϊσσα.

1. Το Αγρέλαφον

Η θάλασσα να κόφκεται, να γίνεται τσαϊρια, να κατηβαίν' τ' αγρέλαφα, βόσκουν σα τσαϊρια. Τ' αγρέλαφα όλα βοσκούνταν και όλα μαρουκούνταν κι έναν μικρόν αγρέλαφον, μικρόν αγρελαφόπον, ούτε θέλ' να βόσκεται, ούτε να μαρουκάται.

-Ντο έπαθες, αγρέλαφον, μικρόν αγρελαφόπον, κι ούτε θέλεις να βόσκεσαι κι ούτε να μαρουκάσαι;

-Εντώκαν το πουλόπο μου ση Σέρας το ποτάμιν, εκείνο κι άλλα τέσσερα είνας αβτζής εντώκεν. Κι ατώρα ψέσκουν ακειπέρ' σ' έναν αργυροχάλκιν.

(απόδοση - μετάφραση)

Το άγριο ελάφι

Η θάλασσα να γίνονταν απέραντο λιβάδι, τ' αγριοελάφια απ' τα βουνά να κατεβούν, να βόσκουν. Κι όλα τα ελάφια κάτω εκεί βόσκουν και μηρυκάζουν και μια ελαφίνα μοναχά, μικρή αγριοελαφίνα, αυτή δεν βόσκει πουθενά χόρτο, δεν μηρυκάζει.

-Τι έπαθες πανέμορφη, μικρή μου αγριοελαφίνα; Γιατί δε βόσκεις, μάνα μου, γιατί δεν μηρυκάζεις;

-Χτύπησαν το πουλάκι μου στις Σέρας το ποτάμι, ο κυνηγός το σκότωσε μαζί με τέσσερ' άλλα. Και τώρα πέρα ψήνονται σ' ένα αργυρό καζάνι.

2. Υπομονήν

Βάσταξον, κάρδια, βάσταξον, κάμποσα χρόνια κι άλλο, όπως βαστούνε τα ραχιά την βαρυχειμωνίαν, όπως βαστάζνε τα δεντρά την παραγρανεμίαν, όπως βαστάζ' η θάλασσα τη κοσμί τα καράβια, όπως βαστάζ' ο ουρανόν άκεινα όλια τ' άστρα, όπως βαστάζ' το χάλκωμαν ση καζαντή τα χέρια, όπως βαστάζ' το σίδερον σην βαρυτσακουτσέαν. Βάσταξον, κάρδια, βάσταξον, αν θέλεις κι αν 'κι θέλεις!

Λεξιλόγιο: Παραγρανεμία = ανεμοθύελλα, βαρυτσακουτσέαν = βαρύ σφυρί, καζαντής = τεχνίτης καζανιών.

(απόδοση - μετάφραση)

Υπομονή

Βάστα καρδιά μου, βάσταξε, κάμποσα χρόνια ακόμα, όπως αντέχουν τα βουνά στο βαρύ το χειμώνα, όπως τα δέντρα στέκουνε στ' άγριο ξεροβόρι, όπως κρατάει η θάλασσα των караβιών το βάρος, όπως κρατάει ο ουρανός τα μύρια 'κείνα τ' άστρα, όπως βαστάει κι ο χαλκός στου χαλκουργού τα χέρια και κρατά σαν το σίδερο, που το σφυροκοπανάνε. Θέλοντας και μη θέλοντας, βάστα καρδιά μου, βάστα.

4. Ήλε μ'

Ἦλε μ', διαβάτε τ' ουρανού κι αψιμοφορτωμένε, ολημερίς ακοίμητος, χαρεντερείς τον κόσμο, κι όντες σουμών' να βασιλεύς σα θαλασσάκια πέραν, τα κόσμια όλια θλίφκουνταν, ψυχομαχεί ημέρα. Ἦλε μ' πού πας και βασιλεύς και κρύφκεσαι τη νύχταν; Πού πας κι απονεγκάσκεσαι και κείσαι και κοιμάσαι; Ση θάλασσας τον πέλαγον, για σα ραχιοπιδέβας; Και ποίος ξυν' κρύον νερόν ση κάρδιας ισ' τη βρούλαν; Ο ήλεν χαμογέλασεν, επελογέθεν κι είπεν;

- Νια θάλασσας, νια πέλαγα και νια ραχιοπιδέβας. Εγώ πουθέν' κι κρυφκουμαι, εγώ πουθέν' κι χάμαι. Ακοίμητος κι ανάπατος κι ουρανοστρατοκόπος, την πλασ'ξαν τριγυλίσκουμαι, τά κόσμια ανασταίνω κι όντες παρανεγκάσκουμαι πάω και βασιλεύω. Κι η Δύση τ' απιδέβαστον, ατέ τ' εμόν η Μάνα, καλόγνωμος 'κοδέσπενα, νυχτοσυντροφεμέντσα, χαλία στρών' σην απαντή μ', απατέτα παρχάρια, δεξιά ζερβιά τρεχούμενα, νερά κατενοδάκρυα κι εγώ καλοδεχούμενος ση Μάνας την εγκάλιαν, με τα' ατεινές το φίλεμαν, νυχτοσκουντουλιγμένον, κοιμούμαι κι αναπάγουμαι, μωρολαλασεμένος!...

(απόδοση - μετάφραση)

Ἦλιε μου

- Ἦλιε, διαβάτη τ' ουρανού με τις φωτιές στην πλάτη, ακούραστος ολημερίς, χαρά στον κόσμο δίνεις μου' στα πελάγη σαν βουτάς και πας να βασιλέψεις, ο κόσμος καταθλίβεται, ψυχομαχεί η μέρα. Ἦλιε, πού πας και χάνεσαι και κρύβεσαι τη νύχτα; Που πας και ξεκουράζεσαι και πέφτεις και κοιμάσαι; Μη στα πελάγη τα βαθιά, μη στα βουνά από πίσω; Και ποιος με δροσερό νερό την κάψα σου τη σβήνει; Ο Ἦλιος χαμογέλασε, απελογήθη κι είπε:

- Μηδέ πελάγη και βουνά, μηδέ χαμός κανένας. Εγώ ποτέ δε κρύβομαι, ποτέ δεν ξεστρατίζω. Οδοιπορώ ολημερίς, ουρανοστρατοκόπος, όλη την πλάση τριγυρνά, ζωή στον κόσμο δίνω κι όταν παρακουράζουμαι, πάω και βασιλεύω. Κι η Δύση πέρα μακριά, που 'ναι δικιά μου Μάνα, 'κοδέσποινα κι αρχόντισσα, που 'χει τη νύχτα ταίρι, χαλία μου στρώνει, να διαβώ, λιβάδια μυρωμένα, δεξιά ζερβιά τρεχούμενα, δροσόνερα καθάρια κι εγώ καλοδεχούμενος στην αγκαλιά της Μάνας, με το γλυκό της το φιλί, το μοσχομυρισμένο, χαϊδολογιέμαι σα μωρό και πέφτω και κοιμάμαι!...

Ποντιακά δίστιχα

- ▶ Αν αποθάνω θάψτε με 'ς ένα ψηλόν ραχόπον, ν' ακούω τσοπάν' σύριγμαν και γαβαλί λαλόπον.
- ▶ Αν αποθάνω, μάνα μου, θάψο με με το φέγγον, μάραντα και τριαντάφυλλα 'ς σο κεφαλόπο μ' θέκον.
- ▶ Ακείνο το πέραν το ραχίν το παραχιονισμένον πολλά καρδιάς έκαψεν και εν' αφορισμένον.
- ▶ Νασάν εσάς, ψηλά ραχιά 'ς την ξενιτιάν 'κι πάτε χειμωγκωνί και άνοιξην πάντα χλωροφοράτε.
- ▶ 'Ηλον μαραιν' τα μάραντα μαραιν' και τα χορτάρια και τα κορ-τσόπα τ' έμορφα μαραιν' νε τα παλικάρια.

Το δρακοπέγαδον (πηγάδι του δράκου)

Είναι η βρύση που προστατεύεται από κάποιο δράκο ο οποίος κατά τη λαϊκή δοξασία, όταν ήθελε να τιμωρήσει τους ανθρώπους, σταματούσε το νερό της και το άφηνε να ξανατρέξει, όταν εκείνοι τον εξευμένιζαν με διάφορους τρόπους: «Ετζουρώθεν το πεγάδ'» (= στέρεψε η βρύση). Η ποντιακή αυτή λαϊκή αντίληψη έχει τις ρίζες της στην Ελληνική Μυθολογία, σύμφωνα με την οποία κοντά στις πηγές υπάρχουν δράκοι, (δρακότρυπα, δρακονέρι, δρακολίμνη).

Το γλυκοκαλάτζεμαν (=γλυκιά ομιλία, λόγος ευγενικός)

Ο ευγενικός άνθρωπος είχε τη γενική εκτίμηση. Δεν προκαλούσε απλώς συμπάθειες. Αυτός μπορούσε με το «γλυκοκολάτζεμαν ατ'» να συνεφέρει τον θυμωμένο και οργισμένο «να φέρ' ατον σα συγκαλά τ'». Παροιμία: «Με το γλυκοκαλάτζεμαν τ' οφίδ' πα εβγαίν' ας σε τρυπίν». (=η γλυκιά ομιλία βγάζει και φίδι από την τρύπα).

Το πουλίν (= το πουλί) πληθυν. Πουλία, υποκοριστικό: πουλόπον

Τα πουλιά παίζουν σημαντικό ρόλο στα τραγούδια του Πόντου στα Ιστορικά, Ακριτικά, Μπαλάντες και της Αγάπης και χρησιμοποιούνται σαν επικλήσεις για εκδήλωση αγάπης και τρυφερότητας «τ' εμόν το πουλίν», «Ντ' εφτάς, πούλοπο'μ'», «Έρθεν πουλίν κι εκόνεψεν 'ς σ' Αγίας Σοφίας την πόρτα». «Ακούς, ακούς. Ακριτά μου, ντο λέγγνε τα πουλόπα:». «Να σαν εκείνο το πουλίν ντο 'κι έχτισεν φωλέαν...», «Έρθεν πουλίν κι εκόνεψεν σε χοταρί' τ' αστάχιν, σκώθεν κι εκαλοκόνεψεν σου Κωνσταντή τ' ωμία, κελαηδ' σεν, απολόγησεν ανθρωπινήν λαλίαν».

Λαϊκή δοξασία

Παναγίας δάκρια (= μάραντα)

Είναι μικρά χρυσοκίτρινα αγριολούλουδα με σφαιρικό άνθος. Τα λουλούδια αυτά διατηρούνταν χρόνια, κρατώντας αναλλοίωτα το χρώμα και το άρωμά τους. Συνήθως τα τοποθετούσαν στα ειconoστάσια. Λέγεται πως φύτρωσαν από τα δάκρυα της Παναγίας όταν έκλαψε βλέποντας το Χριστό να σταυρώνεται. Στα ποντιακά τραγούδια η ομορφιά μιας νέας παρομοιάζεται με τα λουλούδια αυτά:

Γουρμπάν ισ' παρχαρί' τσιτσάκ' και Παναγίας δάκρον, η μύρα σ' 'κι χορτάεται, η ευωδία σ' 'κι χάται. (= Να θυσιάσω για σένα, λουλούδι του λιβαδιού και Παναγίας δάκρυ, που η μυρωδιά σου δε χορταίνεται και η ευωδιά σου δεν χάνεται). Τα λουλούδια αυτά ξερά τα έβαζαν ως φυλαχτό στο μαξιλάρι του παιδιού που είχε ανήσυχο ύπνο. Επίσης έφτιαχναν φυλαχτά και τα κρεμούσαν στο λαιμό του παιδιού.

Ποντιακές παροιμίες

► Εσύ αν είσαι αλεπόν, εγώ πα είμαι τ' ουδάρι σ'. (= Εσύ αν είσαι αλεπού κι εγώ είμαι η ουρά σου) δηλαδή μεταξύ κατεργαρέων ειλικρίνεια.

► Ήμπαν λαγγέυ τα' αιγίδ' λαγγέυ' και το κουρήτ'. (= Όπου πηδάει η κατσικά πηδάει και το κατσικάκι) δηλαδή οι μικροί μιμούνται τους μεγάλους και παίρνουν τα προτερήματα ή τα ελαττώματά τους. (η δύναμη του παραδείγματος).

► Η κορώνα ήμπαν πάει, μαύρα ωβά εφτάει (ο κόρακας όπου πάει, μαύρα αυγά κάνει) Σαρκασμός για τους ανεπρόκοπους.

► Καλόν απίδ' και τρώει ατο ο άρκον. (= Καλό αχλάδι και το τρώει η αρκούδα). Λέγεται για αγαθό που το νέμεται άνθρωπος που δεν ξέρει την αξία του.

► Ο σκύλον ήμπαν τρώει εκεί υλάζ'. (Ο σκύλος όπου τρώει εκεί γαυγίζει).

► Το τρανόν το ραχίν εχ' και τρανόν φουρτούναν. (το μεγάλο βουνό έχει και μεγάλη φουρτούνα). Όσο μεγάλη είναι μια δουλειά ή υπόθεση τόσο μεγάλες είναι και οι ευθύνες εκείνου που τις αναλαμβάνει.

► Ψοφεμένα άλογα αραύ' να συρ' και παίρ' τα πέταλά τουν. (= ψόφια άλογα ψάχνει να τραβήξει και να πάρει τα πέταλά τους). Λέγεται για εκείνους που προσπαθούν να εκμεταλλευτούν την

πτώχεια και τη δυστυχία του κοσμάκη.

► Ετράνυεν ο γάιδαρον κι εμίκρανεν το σεμέρν' ατ'. (Λέγεται με χαριεντισμό για παιδιά που μεγαλώνουν και δεν τους κάνουν πια τα ρούχα και τα παπούτσια τους)

► Αλεπόν τρώει κι η ζεπούρα πρέσκειται. (= η αλεπού τρώει και το κουνάβι πρήζεται). Άλλος φταίει κι άλλος τιμωρείται ή όταν κάποιος καρπώνεται κάτι σε βάρος άλλου.

► Ασ' σα χείλια (=χείλη) πρόβατον κι ασ' σην καρδίαν λύκος. Λέγεται για υποκριτές.

► Ασ' σο 'κι τρέχ' το ποτάμ' να φογάσαι. (Από το σιγανό ποτάμι να φοβάσαι).

► Εθέλναν και τα λάχανα «πάτερ ημών» (φροντίδα για ζητήματα που δεν αξίζουν τον κόπο).

► Ελάδ' αν εν' ανοίεται, νερόν αν εν' στεγνούνται. Για φήμη που αν είναι αληθινή θα επικρατήσει κι αν όχι θα σβήσει. (= λάδι αν είναι θα απλώσει, νερό αν είναι θα στεγνώσει)

► Με την ώραν 'κ' έβρεχεν, παρ' ώρας χαλάζ' εντούνεν. (= Στην ώρα του δεν έβρεχε, παράκαιρα έριχνε χαλάζι). Λέγεται για τον άνθρωπο που προσπαθεί κατόπιν εορτής να περισώσει μια κατάσταση.

► Ο λύκον έρθεν σα πρόβατα, ναίλοι π' εχ' το μαναχόν. (Λέγεται σε περιπτώσεις επιδημίας που προσβάλλει μονάκριβα παιδιά).

► 'Σ έλατια παίζει το ταούλ 'ς σου Κυριακού (την Κυριακή) χορεύ'νε. (Λέγεται για ανάρμοστα πράγματα π.χ. κάποιος πριν προσκληθεί σε γάμο σκέφτεται αν θα πάει ή όχι).

► Α σο καφούλ' το 'κι ινανεύ 'ς εβγαίν ο λαγόν (= από το θάμνο που δεν περιμένεις, βγαίνει ο λαγός).

► Αϊλί εκείνο το δεντρίν ντο τρώει αξιναρέαν (= Αλίμονο στο δέντρο που τρώει τσεκουριά).

► Άβουλα του Θεού φύλλον 'κι λαΐσκειται. (= χωρίς τη θέληση του Θεού φύλλο δεν κινείται).

► Αδά 'ς σα τόπια τα πέρδικας με τα ραβδία πορπατούν. (= Σ' αυτά τα μέρη οι πέρδικες με μπαστούνια περπατούν) για κοινωνία πολιτισμένη.

► Άμον ντο τρώει ο γάιδαρον τ' αχάντα. (= όπως τρώει ο γάιδαρος τ' αγκάθια). Λέγεται για τον λαίμαργο.

► Απ' έναν ξύλον σταυρόν πα γίνεται κι ιφτιάρ' πα γίνεται. (= από ένα ξύλο και σταυρός γίνεται και φτυάρι γίνεται). Για καλά και κακά παιδιά ίδιων γονέων.

► Ας σο κρύον 'ς σο ζεστόν τα χέρια' τ' 'κι βαλ'. (από το κρύο στο ζεστό δε βάζει τα χέρια του). Για οκνηρό.

► Ας σο μέγαν το ποτάμ' έπαρ' νερόν. (από το μεγάλο ποτάμι πάρε νερό). Προτιμότερο να ζητάς οτιδήποτε από τον δυνατό και πλούσιο παρά από αδύνατο και φτωχό.

► Ας στον άρκον απάν' έναν μαλλίν πα ν' αχπάντς καλόν εν', (από την αρκούδα και μια τρίχα να ξεριζώσεις καλό είναι). Η μικρή ωφέλεια που πετυχαίνεις από τον φιλάργυρο είναι καλή.

► Ας σ' οσπίτ' 'ς σο μαντρίν τογρίν χαπάρ' 'κι πάει. (από το σπίτι ως τη μάντρα δεν πάει σωστή είδηση). Παραποίηση γεγονότων και ειδήσεων.

► Αφού ψοφήσ' ο μαύρος μου χορτάρ' μη φυτρώσει. (Μου είναι αδιάφορο οι συμφορές άλλων μετά τη δική μου συμφορά).

► Αψύν οξίδ' ένι. (=δριμύ ξίδι είναι). Για οξύθυμο και ευέξαπτο.

► Βροχή κι αέρας έτον (για παροδική λογομαχία).

► Για ουρανόν ψήλανεν για η γη εχαμέλυνεν. (για παράδοξα).

► Δί' τ' όρος φωτιάν και τερεί απομακρά. Γι' αυτόν που με απάθεια παρακολουθεί το αποτέλεσμα της κακής του πράξης.

► Εθαρρείς κι έσκισες το μήλον κι εποίκες α δυο (θαρρείς πως το έκοψες το μήλο και το έκανες δύο). Για πρόσωπα που μοιάζουν πολύ.

► Είπαν τον λύκον δέβα ωρία τη ποπά τα πρόβατα κι εκείνος έκλαιε. «Γιατί κλαις;» είπαν ατον «και γιάμ εν' ψέμα; είπεν» (=Είπαν στον λύκο «πήγαινε να φυλάξεις του παπά τα πρόβατα» κι εκείνος έκλαιγε. «Γιατί κλαις;» του είπαν, «φοβούμαι μήπως είναι ψέμα» είπε. Γι' αυτόν που εύλογα δυσπιστεί.

► Έκλωσεν το φύλλον (γύρισε το φύλλο). Για αλλαγή συμπεριφοράς.

► Έναν ολόεν ραχίν έρθεν και έναν ωβόν έγλυσεν. (= Έηρθε ένα ολόκληρο βουνό και έλιωσε ένα αυγό.) Λέγεται όταν ένας δυνατός καταδέχεται να χτυπήσει ή να εκδικηθεί έναν αδύνατο.

► Έντρισεν το συκοκούρ', σαγ ολσούν καστανοκούρ. (= Παντρεύτηκε το κούτσουρο της συκιάς, ας ζήσει το κούτσουρο της καστανιάς). Λέγεται για μεγάλης ηλικίας κοπέλα που παντρεύεται γέροντα.

► Εντώκεν τ' έναν τ' ωβόν κι εσέγκεν 'ς σ' άλλο απέσ'. (= χτύπησε το ένα αυγό και το έβαλε μέσα στο άλλο). Λέγεται για άτομο που παριστάνει σαν μεγάλο, μικρό κατόρθωμα.

► Εξέγκεν τον γάιδαρων ατ' ας σο τσαμούρ'. (=έβγαλε τον γάι-

δαρό του από τη λάσπη). Λέγεται για άτομο που λύνει κάποιο πρόβλημά του.

► Επέμεινε πουλίν 'ς σο κλαδίν. (=απόμεινε πουλί στο κλαδί). Γι' αυτόν που δεν έχει που την κεφαλήν κλίνη.

► Επήρε το μήλο, ας ξερώσει η μηλέα. (Για τον γαμπρό που αδιαφορεί τους συγγενείς της νύφης).

► Έρθαν τα όρνια ας σα ραχία κι εξέγκαν τα βόδια ας σα μαντριά. (= Έρθαν τα όρνια από τα βουνά κι έβγαλαν τα βόδια από τα μαντριά). Όταν παραγκωνίζεται ένας άξιος μιας θέσης από έναν ανάξιο.

► Εχτάλεψεν ο πετεινόν κι εύρεν τη γούλας ατ' το μαχαίρ'. (= σκάλισε ο πετεινός και βρήκε μαχαίρι για το λαιμό του). Λέγεται για άνθρωπο που ζημιώνεται από υπόθεση που ανασκαλεύει ο ίδιος.

► Η αυλή σ' όνταν διψά εξ' το νερόν μη ξύντς. (= όταν διψάει η αυλή σου, μη χύνεις έξω το νερό). Γι' αυτόν που δίνει σε άλλους κάτι που ο ίδιος έχει ανάγκη.

► Καλόν αλμεγάδ' εύρεν. (Βρήκε καλό ζώο για άρμεγμα). Για τον εκμεταλλευτή.

► Δι' τα σκυλία άλας. (Δίνει αλάτι στα σκυλιά). Για όποιον περιφέρεται άσκοπα.

► Τον φέγγον υλάζ'. (= Γαυγίζει στο φεγγάρι). Μатаιοπονεί.

► Ποίον ποτάμ' εθόλωσεν και 'κ' εκατέντσεν; (= ποιο ποτάμι θόλωσε και δεν καθάρισε;). Την κακοτυχία διαδέχεται η γαλήνη και η ευτυχία.

► 'Σ σα σεράντα χρόνια μίαν, το καμέλ' πα χορεύ'. (= στα σαράντα χρόνια μια φορά και η καμήλα χορεύει). Για άνθρωπο που σπάνια διασκεδάζει.

► Του πουλί' ο νους 'ς σο κοκκίν εν'. (= του πουλιού η σκέψη στο σπόρο είναι). Καθέναν απασχολούν τα δικά του ενδιαφέροντα.

► Άμον ζου άλλειμαν έρται απαγκέσ'. (= σαν λίπος επιπλέει πάνω πάνω). Λέγεται για ένοχο που προσποιείται τον αθώο.

► Τ' εμέτερα τα κοσσάρας τη Κερεκή πα ωβάζ' νε. (= οι δικές μας οι κότες και την Κυριακή γεννούν). Λέγεται με κάποια περηφάνια από γονείς που παινεύουν τα παιδιά τους.

► 'Σ σο ποτάμ' π' ερουξεν, τη βροχή 'κ' εφοέθεν. (= όποιος έπεσε στο ποτάμι, τη βροχή δεν τη φοβήθηκε). Όμοιο με: ο βρεγμένος τη βροχή δε τη φοβάται.

► Ο άνθρωπον χαρπούζ' 'κ' εν να σκίς' και τερεις ατον. (ο άν-

θρωπος καρπούζι δεν είναι να το σχίσεις και να τον δεις) δηλαδή ο άνθρωπος αυτό το άγνωστο ον. Η ψυχή του ανθρώπου άβυσσος.

▶ Το φύγεται το ψάρ πάντα χοντρόν γίνεται. (= το ψάρι που ξεφεύγει πάντα χοντρό γίνεται). Λέγεται για ψέματα που παίρνουν διαστάσεις και δεν ελέγχονται.

▶ Το μικρόν πα το δέντρον εχ' την κολκέν α θε. (και το μικρότερο δέντρο έχει τη σκιά του). Και το πιο ασήμαντο πράγμα έχει την ωφέλειά του.

▶ Τα μύγες με το μελ' πιάσκουνταν με τ' οξύδ' 'κι πιάσκουνταν. (= οι μύγες με το μέλι πιάνονται, με το ξύδι δεν πιάνονται). Με τους καλούς τους τρόπους έχεις επιτυχίες.

▶ Μη συρσ' πέτραν σ' σο πεάδ' ντο δρόσις'σε. (= Μη ρίχνεις πέτρα στο πηγάδι που σε δρόσισε). Να μην είμαστε αχάριστοι στους ευεργέτες μας.

▶ Ο λύκον επένεν σο ραχίν κι αν πεινασμένος και άλλ' πα έλεγαν: «τ'ς έξερ' τίνος μάναν εκανόντσην». (= ο λύκος πήγαινε στο βουνό πεινασμένος και άλλοι λέγανε «ποιος ξέρει τίνος μάνα κανόνισε»). Λέγεται για άτομο που έχει κακή φήμη και εμφανίζεται με επιφανειακή μόνο δύναμη.

▶ Σο βουνόν βρέχ κι ατός αδά τεμπλενεύκεται. (= στο βουνό βρέχει κι αυτός εδώ βρέχεται). Λέγεται για καχύποπτο άνθρωπο.

▶ Η τσουνά αν κι λαίξ τ' ουδάρ'ν' ατς, ο σκύλον κι σουμών'. (η σκύλα αν δεν κουνήσει την ουρά της, ο σκύλος δεν πλησιάζει).

▶ Από μακρά τη ταουλί η λαλία γαπάν έρται. (Από μακριά ο ήχος του ταουλιού έρχεται χοντρός και τραχύς) δηλαδή. Η διάδοση μιας πληροφορίας και η φήμη μεγαλοποιεί τα πραγματικά γεγονότα.

▶ Εγέννησεν το βουδ', κι εποίκεν γαρκόν (μοσχάρι). Για άτομο που φέρνει ασήμαντη είδηση.

▶ Τη σκυλ' το δίκαιον πα, δίκαιον εν. (και το δίκαιο του σκύλου, δίκαιο είναι).

▶ Αμ' τ' ωβού τ' απέσ', αμ' τ' ελαιας τ' εξ. (και το αυγό από μέσα και την ελιά απ έξω). Λέγεται για τους πλεονέκτες που τα θέλουν όλα δικά τους.

▶ Ο λαγόν εχολιάσθεν ας σο ορμάν και το ορμάν χαπάρ κ' είχεν. (ο λαγός θύμωσε από το δάσος και το δάσος δεν γνώριζε γιατί). Λέγεται για άτομο που δείχνει ανεξήγητο θυμό.

▶ Ας σο κρύον το φουρνίν ζεστά φουντάρια αραεύ'ς. (από σβησμένο φούρνο ζεστά ψωμιά γυρεύεις). Όταν ζητούμε βοήθεια από

άτομο που δεν έχει τη δύναμη να βοηθήσει.

▶ Όφρις δήξας Καππαδόκην έθανεν. (Φίδι δάγκωσε Καππαδόκη και ψόφησε). Έτσι έλεγαν όσοι φθονούσαν τους Καππαδόκες.

Ποντιακά ανέκδοτα

1. Τη Τραπεζούντας η οβά

Εις α στην Γκιουμισχανέν εκατήβεν στην Τραπεζούνταν. Θάλασσα ντο εν κι' έξερεν. Από μακρά είδεν την θάλασσαν και εχπαράεν. Έι βαχ είπεν, έναν οβάν ειχεν η Τραπεζούντα και εκείνο πα επάτεσεν α το νερόν.

(απόδοση - μετάφραση)

Η πεδιάδα της Τραπεζούντας

Ένας Αργυροπουλίτης κατέβηκε στην Τραπεζούντα. «Θάλασσα» τι είναι δεν γνώριζε. Από μακριά είδε τη θάλασσα και τρόμαξε. Αλίμονο, είπε, μια πεδιάδα είχε η Τραπεζούντα και εκείνη την πλημμύρισε το νερό.

2. Τη Κορώνας τα πουλία

Τη Κορώνας τα πουλία έναν ημέραν είπαν 'ς την μάνα τουν:
- Μάνα, ας αλλάζομε φωλέαν. Η φωλέα μουν εγομώθην τζινέας
- Πουλόπα μ', είπεν η μάνα τουν, ασού θα παίρετε μετ' εσάς και τον κώλον σουν, όθεν κι αν πάμε η φωλέα μουν πάντα τζιναγμένον θα εν.

(απόδοση - μετάφραση)

Τα μικρά του κόρακα

Τα πουλάκια του κόρακα μια μέρα είπαν στη μάνα τους: - Μάνα, ας αλλάξουμε φωλιά. Η φωλιά μας γέμισε κουτσουλίες. - Πουλάκια μου, είπε η μάνα τους, αφού θα πάρετε μαζί σας τους κώλους σας, όπου και αν πάμε η φωλιά μας λερωμένη θα είναι!

Τα ποντιακά δημοτικά τραγούδια της ξενιτιάς

Στον Πόντο την αποδημία για να βρουν δουλεία σε ξένες χώρες τη λέγανε: η ξενιτεία, το ξενίτεμαν πληθ. τα ξενιτείας. Ο ξενιτεύόμενος ήταν: ο ξενίτες, ξενίτας ή ο ξενιτέας πληθ. οι ξενιτάντ'.

Επίθετο: ο ξενιτζικός και ρήμα ξενιτεύω. Μεσ. Ξενιτεύομαι, ξενιτεύκουμαι. Γενικά την ξενιτά τη λέγανε: «τα ξένα και τ' ανεγνώριμα». Οι τόποι του ξενιτεμού ήταν κυρίως η Ρωσία και η Κων/πολη. Επίσης η Μαλάτεια, το Ποζούχ, το Καρς, η Βλαχία.

- Ανάθεμα μίαν την πολ' και μίαν την Ρωσίαν ατά τα δύο τ' έρημα ποίκαν την ξενιτιάν. Συνήθως οι νέοι ξενιτεύονταν στις αρχές της άνοιξης και γύριζαν το φθινόπωρο.

Κι αν πας σην ξενιτιάν

Ξένε μ', κι αν πας 'ς σην ξενιτιάν, με στεκ'ς λήγορα έλα, 'Σ σην ξενιτιάν θολά νερά, φαρμακερά πεγάδια, που νίφκεται, μαραίνεται, που πίν' ατά αποθάνει, που πλύν' τα χεροπόδαρα τ', την στράταν σασιρεύει. Χριστέ μ', να μη ξημέρωνες, πουλί μ' να μη εκελάδνες, ο ξένο μ' ξενιτέας εν' μερών, θα ξενιτεύει.

(απόδοση - μετάφραση)

Ξένε, κι αν πας στην ξενιτιά, μη στέκεις, γρήγορα έλα, στην ξενιτιά θολά νερά, φαρμακερά πηγάδια, μαραίνεται όποιος νίβεται, πεθαίνει αυτός που πίνει, κι αν πλύνει χειροπόδαρα, το δρόμο του μπερδεύει. Χριστέ, να μη ξημέρωνες, πουλί, να μη λαλούσες! Γιατί θε να ξενιτευτεί με την αυγούλα ο ξένος.

Κορτσόπον είδεν όρωμαν

Κορτσόπον είδεν όρωμαν, εκείτον με τον ξένον κι όνταν εσκώθεν τον πουρνόν, κοιμάται μαναχέσσα. Μαλών' μαλών' τα λώματα τ'ς και κρούει τα μαξιλάρια τ'ς.

- Μαξιλαρόπα μ' άκλερα και ρούχα μ' απαρδάλια, ντ' εποίκετε τον ξένον μου, το νεν το παλικάρι;

- Κορτσόπον, μη κομπίεσαι σα ψεύτικα τ' ονέρτα, άμον καπνός χάνταν ατά κι άμον ισκιά διαβαίνε κι άμον αέρας φύσεμαν, που πάει και 'κι γυρίζει.

(απόδοση - μετάφραση)

Με τον ξενιτεμένο της κοιμόταν στ' όνειρό της, μα σαν ξυπνάει, τι να δει! Κοιμάται μοναχή της. Μαλώνει με τα ρούχα της, χτυπάει τα μαξιλάρια.

- Μαξιλαράκια μου έρημα κι εσείς παλιόρουχά μου, τι κάνετε τον ξένο μου, το νιο το παλικάρι;

- Στα ψεύτικα τα όνειρα, κόρη μου. μη γελιέσαι, σαν τον καπνό περνούν αυτά, χάνονται σαν τον ίσκιο και σαν αέρα φύσημα, που πάει και δεν γυρίζει.

Τρία καλά 'κ' εποίκες

Χριστέ μ', όλα καλά 'ποίκες, τρία καλά 'κ' εποίκες, ποίκες τον

ουρανόν ψηλά κι εκεί σκάλαν 'κ' εφτάνει, ποίκες την θάλασσαν πλατύν κι εκεί γεφύρ' κι στέκει, ποίκες την ξενιτάν μακρά κι εκεί λαλιάν 'κι πάει. Σην ξενιτιάν που αχπάσκεται, μαυροφορεί και πάει. Μαύρα φορεί, μαύρ' αναλλάζ' μαύρον εν η καρδιά τ' π' εκεί αδά που κλώσκεται και σ' άσπρα φορεμένος, άσπρα φορεί κι άσπρ' αναλλάζ' και σ' άσπρα κουμπιαγμένος.

(απόδοση - μετάφραση)

Χριστέ μου όλα τα έπλασες καλά, έξον μονάχα τρία, τον ουρανό 'κανες ψηλά κι εκεί δεν φτάνει σκάλα, τη θάλασσα έκανες πλατιά, γεφύρι εκεί δεν στέκει, την ξενιτιά έκανες μακριά κι εκεί λαλιά δεν πάει. Όποιος στα ξένα ξεκινά, μαυροφορεί και πάει, κάθε μέρα μαύρα φορεί, μαύρη είναι κι η καρδιά του κι ασπροφοράει μοναχά, σαν θα γυρίσει πίσω, φορώντας παντοτινά τη φορεσιά την άσπρη.

Το κοιμητέρ' τη ξενιτέα

Άρρωστον κείται άκλερον μακρά 'ς σα ξενιτείας, κανείς 'κι παραστέκ' ατον, κανείς ντο λέει 'κι ακούει.

- Εχάθεν τ' ομματί' μ' η φώσ' κ' εκόπεν το τερμάνι μ', ο θάνατο μ' εσούμωσεν κι ετσόκεσαν τ' ωμία μ'. Αν αποθάνω, θάψτε με απάντ' 'ς σο σταυροδόμι κι ήγτσαν διαβαίν' κι αντιδιαβαίν να 'λεπ' το κοιμητέρι μ', να λέει τσ' έτονε ο καρίπ'ς εκεικά που εθάφτεν και θ' αρχινά να κοντοστέκ' κ' η γούλα 'τ' να γομούται. Αν έ'ται ο κύρη μ' και διαβαίν' θα βαριαναστενάζει, αν έρ'ται η μάνα μ' άχαρος, θα φτουλιζ' τα μαλλιά 'τ' ς, αν είν' τ' αδέλφια μ' τ' έρημα, θα κλαίγ'νε από καρδιάς, κι αν έρτ' η κάλη μ' ορφανή, θα κλαίει και θα ματούται. Σκεπάστε με αγροχόρταρα, κανείς εμέν μ' ελέπει, κανείς μ' εξέρ' τον τάφο μου, κανείς μ' εξέρ' το μνήμα μ', εγώ εχάσα τη ζωή μ', άλλ' ας παν ζουν και χαίρουν, η γη θα τρώει το κορμί μ', τα νιότητα μ' ο Χάρον και τ' έρημον η ξενιτιά όλα φέρ' και σκεπάζει.

(απόδοση - μετάφραση)

Άρρωστος κείται κι άμοιρος πέρα μακριά στα ξένα, κανείς δεν στέκει δίπλα του, μήδε τι λέει ακούει.

- Χάθηκε των ματιών το φως κι η δύναμή μου εκόπη, ο θάνατός μου σίμωσε και οι ώμοι μου λύγισαν. Αν θα πεθάνω θάψτε με πάνω στο σταυροδρόμι κι όποιος περνά κι αντιπερνά το μνήμα μου να βλέπει, να λέει, ποίος να 'ναι ο έρημος που θάφτηκε κει πέρα κι εδώ κοντά στέκεται και θ' αρχινάει να κλαίει. Αν έρθει ο πατέρας και περνά, θα βαριαναστενάζει, αν έρθει η μάνα η άχαρη, μαδάει τα

μαλλιά της, τα έρημα αν είν' τ' αδέρφια μου, θα κλαίν' απ' τη καρδιά τους, κι αν έρθει η Αγάπη η ορφανή, θα κλαίει και θα ματώνει. Σκεπάστε με αγριοχόρταρα, να μη με δει κανένας, μη μάθουν πού 'ναι ο τάφος μου, το μνήμα μου μη μάθουν, έχασα τη ζωή μου εγώ, άλλοι ας ζουν κι ας χαίρουν, η γη θα φάει το σώμα μου, τη νιότη μου ο Χάρος κι η έρημη ξενιτιά φέρνει όλα και σκεπάζει.

Καλλιδρομία (ευχή σε κατευόδιο)

Η Καλλιδρομία είναι ευχή που δίνεται για καλή πορεία «καλό δρόμο» σαν αποχαιρετισμός. Ως ευχή δινόταν συχνά με τρόπο συγκινητικό την ώρα του αποχωρισμού, σε όσους ξεκινούσαν για την ξενιτιά, το στρατό ή εργασία σε μακρινό τόπο. Τους αποχωρούντες συνόδευαν οι δικοί τους, συγγενείς, φίλοι ως έξω στην άκρη του χωριού. Το κατευόδιο γινόταν πολλές φορές συνοδεία λύρας και με τραγούδια:

Ανάθεμά τον π' έχτιζεν τη ξενιτίας το δρόμον, Ρωμαίος πα αν έτονε, νε πίστ' είχεν, νε νόμον. Ξετυλίγονται συγκινητικές σκηνές. Κλαίνε, λιποθυμούν οι συγγενείς που ξεπροβοδίζουν τον δικό τους.

Ο ταξιδιώτης έλεγε: «Αφήνομεν υγείαν ή αρ' έχετ' υγείαν, αρεσίαν ή καλήν αντάμωσσην ή ο θεόν ξαν, με το καλόν να καβουστουρεύ' μας».

Οι δικοί του ευχότανε: «Σο καλόν τ' οπίσ' να μη ενεσπάλτς» ή «με το καλόν να έρχεσαι, καλά δουλείας, καλόν προκοπήν». Στέλνανε μαζί του χαιρετίσματα και σε δικούς τους που ήταν ξενιτεμένοι στο ίδιο μέρος: «Υγείας και χαιρετίας φέρεν τον τάδεν» την ύστατη στιγμή ακουγόταν χοροδιακά η ευχή: Καλλιδρομίαν! Καλλιδρομίαν!

Δίστιχα

► Αχπάσκουμαι (ξεκινώ) και σα μακρά, σο τσόλ' την ξενιτείαν, αποχωρίουμαι τ' αρνί μ' και καίετ' η καρδιά μ', «(τσόλ' = έρημη).

► Αχπάσκουμαι σην ξενιτιάν χωρίς μάναν και κύρη, ελάτεν παρεβγάλετε με οι συγγενοί μ' κι οι φίλοι μ'.

► Μάνα, για δος με' την ευχή σ' σην ξενιτιάν θα πάγω, 'κι ξέρω αν θα γυρίζω οπίσ', ίσως και ν' ανασπάλω.

► Αρνί μ' έλα παρέβγαλ' με και κλώστ' οπίσ' και κλάψον, τ' εμόν τη καρίπ' τ' όνομαν σην αβραχιόνα σ' γράψον, (καρίπ' = ξένος, μοναχός, φτωχός).

► Στην ξενιτιάν π' αγπάσκεται, έχει δύο καρδιάς το έναν εν τη ξενιτιάς, τ' άλλο τ' αρωθυμίας.

Στυχαρίασμαν (συχारीκια)

Το στυχαρίασμαν είναι αναγγελία ευχάριστου γεγονότος σε κάποιο άτομο. Ιδιαίτερα η άφιξη ξενιτεμένου και η ονοματοθεσία παιδιού. Όταν αναγγέλει κάποιος την είδηση άφιξης ξενιτεμένου στην οικογένειά του λέμε ότι «στυχαράζ'» δηλαδή δίνει πρώτος την είδηση και τα συχαρίκια. Η συνηθισμένη φράση της αγγελίας ήταν: «φως 'ς σ ομμάτια σου» (φως στα μάτια σου) και κατόπιν η αγγελία: «θεία έρθεν ο γυιος -ι -σ' ασ' ση Ρουσιάν». Το πρόσωπο της οικογένειας που δεχόταν την αγγελία απαντούσε αμέσως χαρούμενα: «Τ' ομμάτια σ' φως γομάτον» (γεμάτο φως στα μάτια σου). Ο «στυχαριάνον» (άγγελος καλής είδησης) πριν αναγγείλει την ευχάριστη είδηση διασκεδάζει τη χαρά τους λέγοντας: «θεία, τάξον, ντο στυχαριάτ' κα δι'ς, να στυχαριάζω σε;» και η απάντηση: «ντο στυχαριάτ' κα θελτς; Έναν μοζίν (μοσχάρι) κανείται σε αν εν τρανόν; Ντο θα στυχαριάεις με;» τα δώρα που συνήθως πρόσφεραν ήταν «έναν καμίσ'» (πουκάμισο) ή «ορτάρια» (κάλτσες) κ.α. Πολλές φορές ο ξενιτέας σχεδόν είχε φτάσει στο σπίτι του, μα ο πρώτος, που τον είδε, τον προλαβαίνει, τον παρακαλεί να καθυστερήσει, μέχρι να τρέξει να «στυχαριάζ'» το σπίτι του και μετά να παρουσιασθεί. Κάποτε, έμπαινε ο «στυχαριάνον» και ο «ξενιτέας» στεκότανε στην αυλή, να ζήσει και ο ίδιος τη χαρά και το πανηγύρι των δικών του, που μάθαινε τον ερχομό του. Ήταν τιμή για τον «ξενιτέα», ο επίσημος ερχομός του, πίσω απ' την αγγελία του ερχομού του. Έδειχνε πόσο αισθητός έγινε ο ερχομός του στο χωριό επίσημα με το «στυχαρίασμαν». Ήταν το εμβατήριο προς τιμήν του ερχομού του.

Παροιμίες

- Στην ξενιτιάν ποι εβγαίν' όλα απαντούν τ' ομμάτια τ'.
(Στην ξενιτιά όποιος πάει, όλα συναντούν τα μάτια του).
- Τα κάτας εξενίτεψαν κι οι πεντικοί χορεύν'νε.
(Οι γάτες ξενιτεύτηκαν και οι ποντικοί χορεύουν)
- Έρθεν ο άντρας ιμ' κι άσπρα 'κι έγκεν. Για τέρεν ατα τα τέρτια τ' έγκεν.
(Ηρθε ο άντρας μου και χρήματα δεν έφερε. Για κοίτα τα βάσα-να που έφερε)

- Όνταν 'κι τρωσ το βίος, τρώει από η χώρα.
(Όταν δεν τρωσ το βίος σου, το τρώνε οι ξένοι)
  - Σ' εμέτερα ομμάτα 'κι έεις και ση χώρας σκοτούσαι.
(Σ' εμάς μάτια δεν έχεις και στα ξένα σκοτώνεσαι)
  - Ξένον άλογον ποι' καλκέυ' αγλήγορα κατιβάζ' ν ατόν
(Ξένο άλογο όποιος καβαλικεύει, γρήγορα τον κατεβάζουν)
  - Ξένον φως σην αυλή σ' 'κι φωτάζ.
(Ξένο φως στην αυλή σου δε φωτίζει)
  - Α σην πολ' έρται και χαπάρια 'κι φέρ'.
(Από την πόλη έρχεται και μαντάτα δε φέρνει)
  - Η χώρα πάντα χώρα εν' κι η γειτονία ξένον.
(Ο ξένος πάντα ξένος είναι κι ο γείτονας ξένος είναι)
  - Ξένον φως τ' ομμάτα σ' εβγάλλ'.
(Το ξένο φως τα μάτια σου βγάλλει)
  - Τη χώραν ποι' ακούει, τη χώρας ίνεται.
(Τους ξένους όποιος ακούει, γίνεται όργανο του ξένου)
  - Τη χώρας το ταν' ση χώρας το ταρέζ' 'κι σσιπών.
(Το ξένο αριάνι σε ξένο αγγείο δεν ξινίζει)
  - Αϊλί ποι' τρώει τη χώρας βίον.
(Αλίμονο σ' εκείνον που τρώει ξένη περιουσία)
  - Τη ξενιτίας το νερόν, πικρόν φαρμακερόν εν'.
(Της ξενιτίας το νερό πικρό και φαρμακερό είναι)
  - Αδά 'κι εξέρνε σε, σην πολ' με τα κοσάρας μονάζνε σε.
(Εδώ κανένας δε σε ξέρει και στην πόλη σε φιλοξενούν με τις
- κότες)
- Τον μουλωχτόν τον σκύλον σ' ο σπίτι σ' μη παίρτσ.
(Τον μουλωχτό το σκύλο στο σπίτι σου μη βάζεις)
  - Έρθαν τ' άγρια α σα ραχία κι έφυγαν τα ήμερα.
(Ηρθαν τα άγρια από τα βουνά κι έφυγαν τα ήμερα)
  - Η παρά άμον μουσαφίρτσ έρται και διαβαιν' πλάν'.
(Το χρήμα σαν μουσαφίρης έρχεται και φεύγει)
  - Το καλόν ποι' εφτάει, ούτε χάται ούτε κομπούται
(Το καλό όποιος κάνει μήτε χάνεται μήτε ξεγελιέται.)
  - Τον άρκον εδίωξαν α σ' ορμάν' κι ερούξαν 'ατόν σ' αμπέλ'.
(Την αρκούδα τη διώξανε από το βουνό και τη ρίζανε στ' αμπέ-
- λι)
- Επέμ 'ναμε αστερέωτοι' ς ση χώρας τα στερεάς.
(Μείναμε χωρίς στήριγμα στην ξένη γη)

Ιστορικά τραγούδια του Πόντου

Πάρθεν η Ρωμανία

Με το τραγούδι «Πάρθεν» ο ποντιακός Ελληνισμός θρήνησε την Άλωση της Κων/πολης και τραγούδησε με λιτούς και δυνατούς στίχους τη λύπη του για τη συμφορά. Το χαρακτηριστικό του τραγουδιού ήταν ότι δεν αφέθηκε ολότελα στο κλάμα. Απεναντίας η βαθιά θλίψη του κατέληξε σε μία άκαμπτη και αισιόδοξη πίστη για το μέλλον. «Η Ρωμανία κι αν πέρασεν, ανθεί και φέρει κι άλλο». Με άλλα λόγια αν έπεσε η Πόλη ο Ελληνισμός μπορεί να δημιουργήσει άλλη Πόλη, άλλα μεγαλεία. Έτσι διαφοροποιείται ως προς το πνεύμα και το μήνυμα από το πανελλήνιο τραγούδι που καταλήγει: «Πάλι με χρόνια με καιρούς, πάλι δικά μας θα 'ναι». Το τραγούδι είναι συγκινητικό και διδακτικό. Με την τέχνη του λαού και το μοτίβο του πουλιού που φέρνει τα κακά μαντάτα, μιλάει στη ψυχή των μαθητών και τους συγκλονίζει εθνικά. Δεν έπρεπε να λείπει από τα σχολικά βιβλία και από τα προγράμματα εορταστικών εκδηλώσεων, εορταστικών επετείων. Ιδού το τραγούδι με το απαραίτητο λεξιλόγιο:

Πάρθεν

Έναν πουλίν, καλόν πουλίν εβγαίν' από την Πόλην.
 Ουδέ στ' αμπέλια κόνεψεν, ουδέ στα περιβόλια,
 επήγεν και ν-εκόνεψεν και σου Ηλί' το κάστρον.
 Εσειξεν τ' έναν το φτερόν, σο αίμαν βουτεμένον,
 Εσειξεν τ' άλλο το φτερόν, χαρτίν έχει γραμμένον.
 Ατό κανείς κι ανέγνωσεν, ουδ' ο μητροπολίτης
 Έναν παιδίν, καλόν παιδίν, έρχεται κι αναγνώθει.
 Σιτ' αναγνώθ', σίτε και κλαίει, σίτε κρούει την καρδιάν.
 «Αϊλί εμάς, και βάι εμάς, πάρθεν η Ρωμανία»
 μοιρολογούν τα εκκλησιάς, κλαίγνε τα μοναστήρια
 κι Αι- Γιάννης ο Χρυσόστομον κλαίει, δερνοκοπιέται.
 -Μη κλαις, μη κλαις, Αι-Γιάννε μου, και δερνοκοπισκάσαι
 -Η Ρωμανία πέρασεν, η Ρωμανία πάρθεν.
 -Η Ρωμανία κι αν πέρασεν, ανθεί και φέρει κι άλλο.
 (Δημοτικό του Πόντου για την άλωση της Πόλης)

Λεξιλόγιο: *Κονεύω* = καταλύω, *σταθμεύω*, *σου* = *σου*, *εσειξεν* = *έσεισε*, *κούνησε*, *τίναξε*, *σο* = *στο*, *Ατό* = *αυτό*, *σίτ'* (και *σόταν* = *εις όταν*) = *όταν*, *ενώ*, *ανακρούω* = *χτυπώ*, *δερνοκοπισκάσαι* = *δέρνε-*

σαι, χτυπιέσαι, πάρθεν= πάρθηκε, κυριεύτηκε, κι άλλο (εννοείται άνθρωπος)

Το παραπάνω ποντιακό τραγούδι άγγιξε την ευαίσθητη ψυχή του ποιητή Κ. Καβάφη ο οποίος εμπνεύστηκε απ' αυτό και έγραψε το παρακάτω ποίημά του με τον τίτλο «Πάρθεν».

Πάρθεν

Αυτές τις μέρες διάβαζα δημοτικά τραγούδια,
Για τ' άθλα των κλεφτών και τους πολέμους,
Πράγματα συμπαθητικά δικά μας. Γραικικά.
Διάβαζα και τα πένθιμα για τον χαμό της Πόλης:
«Πήραν την Πόλη, πήραν την, πήραν την Σαλονίκη».
Και την Φωνή που εκεί οι δύο εψέλναν,
«ζερβά ο βασιλιάς, δεξιά ο πατριάρχης»,
ακουσθηκε κι είπε να πάψουν πια
«πάψτε, παπάδες, τα χαρτιά και κλείστε τα βαγγέλια»
πήραν την Πόλη, πήρα την πήραν την Σαλονίκη.
Όμως απ' τ' άλλα πιο πολύ με άγγιξε τα άσμα
Το Τραπεζούντιον με την παράξενή του γλώσσα
Και με την λύπη των Γραικών των μακρινών εκείνων
Που ίσως όλο πίστευαν πως θα σωθούμε ακόμη.
Μα αλίμονον μοιραίον πουλί «απαί την Πόλην έρται»
Με σο «φτερούλιν άθε χαρτίν περιγραμμένον
Κι ουδέ στην άμπελον κονεύ' μηδέ στο περιβόλι
Επήγεν και εκόνεψεν στου κυπαρίσ' την ρίζαν».
Οι αρχιερείς δεν δύνανται (ή δεν θέλουν) να διαβάσουν.
«Χέρας υιός Πανίκας εν» αυτός το παίρνει το χαρτί,
και το διαβάζει κι ολοφύρεται.
«Σίτ' αναγνώθ' σίτ' αναγκλαίγ' σίτ' ανακρούγ' την κάρδιαν.
Ν' αοιλλη έμάς να βái έμάς η Ρωμανία πάρθεν».

Μάρτιος 1921, Κωνσταντίνος Καβάφης

Αητέντς (αετός)

Αητέντς επεριπέτανεν ψηλά 'ς σα υπουράνα
και τα τζαγγία τ' κόκκινα και το τσαρκούλ' ν ατ' μαύρον
κ' εβάστανεν 'ς σα κάρτζα του παλληκαρί βραχόναν.
- Αητέ μ', για δωσ' μ' ας σο κρατείς, για πέει με όθεν κείται.
- Ας σο κρατώ κι δίγω σε, αρ' όθεν κείται λέγω.
Για ποισον σιδερέν' ν ραβδίν και χάλκινα τσαρούχα

κ' επαρ' 'ς σο χέρι σ' τη στράταν κι όλεν το μονοπάτι (ν).
 Ακεί 'ς σο πέραν το ραχίν 'ς σ' αλάτ' επεκεί μέρος
 μαύρα πουλλία τρωγ' ν άτον και άσπρα τριυλίσκουν.
 Φατέστε, πουλλά μ', φατέστε, φατέστε τον γαρίπη,
 'ς σήν θάλασσαν κολυμπετής, 'ς σ' ομάλα παχλιβάνος,
 'ς σον πόλεμον τρισέλλενος, Ρωμαίικον παλληκάρι (ν).

(απόδοση - μετάφραση)

Ο αϊτός

Αϊτός επέταγε ψηλά, ψηλά στα επουράνια,
 είχε τα πόδια κόκκινα και μαύρο το σκουφί του,
 και βάσταγε στα νύχια του παλικαριού ένα μπράτσο.
 - Δος μου, αϊτέ, το που κρατείς, για πες μου πούθε κείται.
 - Το που κρατώ δεν δίνω γω, μόνο θα πω πού κείται.
 Για στήσε σίδερο ραβδί κι από χαλκό τσαρούχια,
 και πάρε το στρατί στρατί κι όλο το μονοπάτι.
 Εκεί στο μακρινό βουνό, πέρα κι απ' τα ελάτια,
 μαύρα πουλιά τον κατατρών κι άσπρα τον τριγυρίζουν.
 Πουλιά μου, φάτε, φάτε σεις, τον ξένον εσεις φάτε,
 στη θάλασσα γερόλυκος και παλαιστής στους κάμπους,
 στον πόλεμο τρισέλληνας, Ρωμαίικο παλικάρι.

Ακριτική ποίηση

Η Ακριτική Ποίηση άνθισε ιδιαίτερα στον Πόντο στη Βυζαντινή περίοδο. Την αποτελούν το λόγιο επικό ποίημα «Βασίλειος Διγενής Ακρίτας» που σε χειρόγραφο βρέθηκε στο μοναστήρι της Παναγίας Σουμελά το 1868 από τον Πόντιο λόγιο Σάββα Ιωαννίδη και τα ακριτικά τραγούδια που έπλασε ο Ποντιακός λαός για τους ήρωες του ακριτικού κύκλου.

Με τα ακριτικά τραγούδια ο Ποντιακός Ελληνισμός εξυμνεί την ανδρεία και τα κατορθώματα των ηρώων που προστάτευαν τις ακριτικές περιοχές του Βυζαντίου.

Τα ποντιακά ακριτικά άσματα και γενικά όλα τα δημώδη ποντιακά τραγούδια εκφράζουν τους πνευματικούς στοχασμούς και τα συναισθήματα των Ελλήνων που έζησαν επί αιώνες στο χώρο του Πόντου.

Οι Έλληνες του Πόντου δεν χρησιμοποιούν τον όρο τραγούδι αλλά «τραγωδία». Αντί του «για πες μας ένα τραγούδι» λέγεται η φράση «για πες μας έναν τραγωδιαν» π.χ. «Τα τραγωδίας τα καλά

εγώ είμαι π' εβγάλω» (και τα τραγούδια τα καλά εγώ τα βγάζω).

Το ίδιο συμβαίνει και με το ρήμα: Αντί τραγουδώ λένε τραγωδώ π.χ. «τραγώδεσα, τραγώδεσα, εκόπεν η λαλία μ'».

Τα θαυμάσια αυτά τραγούδια (τα τραγωδίας) με τις υπέροχες μελωδίες με τα οποία ο Ποντιακός Ελληνισμός τραγούδησε τους θρυλικούς Ακρίτες, τους γενναίους φρουρούς της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, προτείνουμε να μάθουν οι μαθητές μας στα σχολεία.

Τα ακριτικά ποντιακά τραγούδια

Τα ακριτικά τραγούδια γεννήθηκαν στη Μικρασία και ιδιαίτερα στον Πόντο και την Καππαδοκία. Είναι μαζί με μερικές παραλογές από τα παλιότερα δημιουργήματα της Δημοτικής μας Μούσας. Μπορούν να τοποθετηθούν από τον 9^ο ως το 13^ο αιώνα χωρίς να αποκλείεται για μερικά απ' αυτά να δημιουργήθηκαν και νωρίτερα.

Μέσα από την ηρωική σύγκρουση χριστιανών και μουσουλμάνων ξεπήδησε σιγά σιγά με τον καιρό ένας μεγάλος αριθμός παλικαριών (Διγενής, Πορφύρης, Αμάραντος, Ξάντινον, Ανδρόνικος κ.ά.) οι «Τραντέλλενοι» οι ανδρειωμένοι, που τα κατορθώματά τους πέρασαν γρήγορα στη σφαίρα του θρύλου και στην επική ποίηση που καθρεφτίζει με τρόπο μοναδικό το λεβέντικο ήθος της εποχής εκείνης.

Η συγκίνηση που δημιουργήθηκε στη λαϊκή ψυχή από τους αγώνες των Ακριτών, γέννησε νέα δημώδη επική ποίηση, την Ακριτική, που μπορεί να μην έφθασε στην τελειότητα τα αρχαία έπη, πάντως διαπνέεται από το ίδιο ηρωικό πνεύμα και απεικονίζει άριστα τους χρόνους της σύγκρουσης των Ελλήνων Ακριτών με τους μουσουλμάνους.

Όπως είναι γνωστό, οι βυζαντινοί συνεχίζοντας το σύστημα των Ρωμαίων, τοποθέτησαν κι αυτοί στρατιώτες στα σύνορα, στις άκρες. Οι στρατιώτες αυτοί, οι «Ακρίτες» όπως ονομάστηκαν, πρόσφεραν μεγάλες υπηρεσίες στο Βυζαντινό Κράτος. Ήταν οι γενναίοι «βιγλάτορες» του Βυζαντινού Ελληνισμού.

Η Ρωμανία (το Βυζάντιο) μισθοδοτούσε με μισθούς πλούσιους και τους παραχωρούσε αγρούς, τα λεγόμενα «στρατοτόπια» ή «τόπια» που καλλιεργώντας τα μπορούσαν να ζήσουν με απόλυτη οικονομική άνεση. Έτσι απερίσπαστοι από οικονομικές φροντίδες, μπορούσαν να αφιερώνουν τον εαυτό τους στο δύσκολο έργο της φρούρησης των συνόρων.

Με την παλικαριά και τα ανδραγαθήματά τους, την πλούσια

ζωή και τις περιπέτειές τους, τα σκάνδαλα και τους έρωτές τους γοήτευσαν τους βυζαντινούς και άσκησαν σημαντική επίδραση στην ψυχή του βυζαντινού λαού, που δεν άργησε να εκφραστεί με πλήθος από τα τραγούδια. Ο Στίλπων Κυριακίδης γράφει: «Είναι δε τα ακριτικά άσματα εκ των καλλίστων της δημόδους Ελληνικής ποιήσεως δια την δύναμιν της φαντασίας εν ταις περιγραφαίς και την τόλμην εν τη εκφράσει την οποίαν επαυξάνει το σύντομον και αλματικόν της διηγήσεως εξ ης και το όλον άσμα λαμβάνει μορφήν δραματικήν».

Εκτός από το σπουδαίο ποιητικό αίσθημα που αποπνέουν στο σύνολο τους, τα χαρακτηρίζει και μια ειδική έξαρση του εθνικού αισθήματος, η οποία δηλώνεται με επικλήσεις της Ελληνικής καταγωγής των ποντιών. Έτσι οι Ακρίτες συχνά καυχώνται ότι είναι Έλληνες, δράκοι Έλληνες, Τρισέλληνες, Τραντέλληνες ενώ Ελληνικά είναι επίσης τα σπαθία, τα κοντάρια, τα κάστρα κι η λαλία τους. Πολύ μεγάλη σημασία έδιναν στα μαύρα εκείνα άλογα που ήταν δυνατά και γρήγορα στο τρέξιμο. Στα Ακριτικά άσματα του Πόντου το άλογο αναφέρεται ως Μαύρος.

Γενικά οι Ακρίτες συμβολίζουν τους πόθους και τα ιδεώδη του Ελληνικού έθνους και οι αγώνες τους είναι η πάλη του Ελληνικού προς τον Μουσουλμανικό κόσμο (Πέρσες, Άραβες, Τούρκοι).

«Αλή, ντο στέκεις αντικρύ' στ' ελλενικόν κοντάρι;

Αλή, εσύ κ' εγνώρισες τ' Ελλένκα, παλικάρας».

Τα Ακριτικά τραγούδια του Πόντου παρουσιάζουν περισσότερη συγγένεια με το λόγιο έπος «Βασίλειος Διγενής Ακρίτας» απ' ό,τι τα τραγούδια άλλων ελληνικών περιοχών. Στον Πόντο υπήρχαν όχι μόνο πολλές τοποθεσίες σχετικές με τις παραδόσεις για τον Διγενή και τους Αντρειωμένους, αλλά ήσαν και πολύ συνηθισμένα τα ονόματα και επώνυμα των Ακριτών όπως: Ακρίτας - Ακριτίδης, άραντος - Μαραντίδης, Ξάντινον - Ξαντινίδης, Ανδρόνικος - Ανδρονικίδης κ.ά Τοποθεσίες, βουνά, βράχια, σπουλιές έφεραν ονόματα των Ακριτών όπως: Τ' Ακρίτα το λιθάρ (πελώρια πέτρα), τ' Ακρίτα τ'αλών (ένας λοφίσκος απ' όπου λέγεται ότι έρριξε την πέτρα για να σκοτώσει το Δράκο), τ' Ακρίτα το κουνίν (τοποθεσία όπου κοιμόταν κατά την παράδοση ο Ακρίτας), τα ρωθώνια τ' Ακρίτα (βραχώδες όρος με πολλές σπηλιές), τ' Ακρίτα το καρύδ (πελώριο καρίδι), τ' Ακρίτα το ταφίν (βράχος με σήραγγα), τ' ακρίτας (δηλ. τα κρίνα), τ' Ακρίτα το πεγάδ (πηγή μεγάλη), τ' Ακρίτα το ποδάρ (αποτύπωμα σε βράχο) κ.ά. Τα ακριτικά τραγούδια και

οι ακριτικές παραδόσεις διατηρήθηκαν στην ποντιακή λαογραφία και διασώθηκαν, στο μεγαλύτερο τους μέρος, από τους Έλληνες του Πόντου.

Τραντέλλενοι

Να σαν την μάναν που γεννά τα τράντα χρονιά μίαν
 κι εφτάει υιόν τραντέλλεναν και νύφεν γαλαφόραν.
 Εφτάει υιόν τραντέλλεναν, Ακρίταν σα ραχία,
 εβγαίν' και πάει στον πόλεμον για την ελευθερίαν.
 (τραντέλλενας = ο τριάντα φορές Έλληνας, γαλαφόρα = με
 άφθονο γάλα)

(απόδοση)

Τριάντα φορές Έλληνες
 Χαρά στη μάνα που γεννά κάθε τριάντα χρόνια,
 γεννά γιο βέρο Έλληνα και νύφη Ακριτομάνα.
 Έλληνα και Τραντέλληνα, Ακρίτα στις κορφούλες,
 κινά και πάει στον πόλεμο για την Ελευθερία.

Ο Διγενής*

Καβάλα πάει ο Χάροντας
 τον Διγενή στον Άδη,
 κι άλλους μαζί... Κλαίει, δέρνεται
 τ' ανθρώπινο κοπάδι.
 Και τους κρατεί στον αλόγου του
 δεμένους τα καπούλια
 της λεβεντιάς τον άνεμο,
 της ομορφιάς την πούλια.
 Και σα να μην τον πάτησε
 του Χάρου το ποδάρι,
 ο Ακρίτας μόνο ατάραχα
 κυττάει τον καββαλάρη!
 - Ο Ακρίτας είμαι, Χάροντα,
 δεν περνώ με τα χρόνια.

* Γράφτηκε μετά την εθνική ατυχία του 1897 για να διαδηλώσει την ελληνική πίστη στα πεπρωμένα του τόπου. Τα τραγούδια του ακριτικού θρύλου συγκινούσαν ιδιαίτερα τον ποιητή, που λογάριαζε να γράφει κι' ένα ολόκληρο έπος. Το είχε μάλιστα αναγγείλει στο βιβλίο του "Χαιρετισμοί της Ηλιογέννησης", χωρίς όμως να εκδοθεί ποτέ.

Μ' άγγιξες και δε μ' ένιωσες
 στα μαρμαρένια αλώνια;
 Είμ' εγώ η ακατάλυτη
 ψυχή των Σαλαμίνων.
 Στην Εφτάλοφην** έφερα
 το σπαθί των Ελλήνων.
 Δε χάνομαι στα τάρταρα,
 μονάχα ξαποσταίνω.
 Στη ζωή ξαναφαίνομαι
 και λαούς ανασταίνω!

(Γαμβροι και Ανάπαιστοι)

Τα ποντιακά μοιρολόγια

Τα μοιρολόγια είναι θρηνητικά τραγούδια για αγαπημένους νεκρούς. Πηγάζουν από την οδύνη που προξενεί στον άνθρωπο η εμπειρία του θανάτου. Είναι όμως χαρακτηριστικό ότι μέσα από τα τραγούδια αυτά αναδύεται η βαθύτατη αγάπη για τη ζωή. Τα μοιρολόγια πρόσφεραν βιώματα από την οικογένεια. Δείχνουν με τον πιο εύγλωττο τρόπο την αγάπη και τη στοργή που δένει την Ποντιακή και γενικότερα την Ελληνική οικογένεια. Στα Ποντιακά το μοιρολόγι λέγεται «μοιρολόεμαν» και τα μοιρολόγια «μοιρολογίας». «Η χαρά με τα τραγωδίας και η θανή με τα μοιρολογίας» (ο γάμος με τραγούδια και ο θάνατος με μοιρολόγια). Τα μοιρολόγια της Ποντιακής και Ελληνικής παράδοσης αντλούν την καταγωγή τους από την αρχαιότητα. Οι θρήνοι που αναφέρονται στα ομηρικά έπη παρουσιάζουν καταπληκτική ομοιότητα τόσο στο τελετουργικό όσο και στο περιεχόμενο με τα μοιρολόγια των νεότερων εποχών.

Στην ποντιακή δημοτική ποίηση η λειτουργία του τελετουργικού θρήνου των γυναικών παραμένει η ίδια όπως και στην αρχαιότητα. Βασικά θέματα των μοιρολογιών είναι ο έπαινος του νεκρού, ο καημός και το παράπονο των ζωντανών για την απώλειά του, η περιγραφή της άχαρης ζωής του κάτω κόσμου. Από άποψη μορφής η αντιφωνία και ο διάλογος παραμένουν ζωτικά και δυναμικά στοιχεία και στα ποντιακά μοιρολόγια. Η ειδική μαύρη ενδυμασία, έκφραση προσώπου και κινήσεις του σώματος, παύσεις στο μοιρολόγι, από αναστεναγμούς και ξεριζώμα μαλλιών, χτύπημα στους τοίχους, σχίσσιμο στη σάρκα, ο θρήνος και τα δάκρυα, αποτελούν

** Κωνσταντινούπολη

ποικίλες συμπεριφορές για την τόνωση του μοιρολογήματος. Ως προς το περιεχόμενο διατήρησε ο ποντιακός Ελληνισμός στα μοιρολόγια τις αισθητικές αντιλήψεις του αρχαίου κόσμου, αντιλαμβανόμενος το θεό με ειδωλολατρική μορφή και χριστιανικό περιεχόμενο.

Ο χάρος (ο χάρον) ο ίδιος ο Χάρων της Αρχαιότητας και όχι οι Άγιοι ή οι Άγγελοι, θα πάρει τις ψυχές σαν μαύρος καβαλάρης και θα τις οδηγήσει σ' έναν Άδη όμοιο με τον αρχαίο. Συνοψίζοντας τα ποντιακά μοιρολόγια διακρίνονται για την εξαιρετική ομορφιά τους και την τελειότητα. Είναι τα λυρικότερα τραγούδια, θαυμάσιες ελεγειογραφίες που απεικονίζουν το πνεύμα του ποντιακού Ελληνισμού. Πολλά ποιήματα αποτελούν αριστουργήματα της Ποντιακής αλλά και της νεοελληνικής ποίησης. Προτείνουμε να εισαχθούν στα διδακτικά βιβλία όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης με την πίστη μας πως θα συμβάλλουν στην αισθητική καλλιέργεια των μαθητών.

Αν αποθάνω

Αν αποθάνω θάψτε με ψηλά 'ς έναν ραχόπον ν' ακούω θάλασσας φωνήν και караβί' λαλόπον ν' ακούω βουκόλ' σύριγμαν και γαβαλί'ν ηχώπον. Όνταν φυσά 'πο θάλασσας, μυρίζε θάλασσέαν, κι όνταν φυσά 'πο παρχαρί' μυρίζ' μανουσακέαν.

Λεξιλόγιο: γαβαλί'ν ηχώπον = ήχος φλογέρας, παρχαρί = βοσκοτόπια, μανουσακέαν = βιολέτα

Επιθυμία βαριά αρρώστου

Θέλω α' σ' οσπίτι μ' άνθρωπον κι α' σην αυλιάν μουν χώμαν κι α' σο πεγάδ' ντο έχτισα έναν χουλάρ' νερόπον κι α' σο χωράφιν ντ' έσπειρα, έναν φελίν ψωμόπον.

Το όρωμαν (το όνειρο)

- Μάνα, όρωμαν έλεπα 'ς σ' αποψιζ' νόν τη νύχταν, αν εξηγείς το όνειρο μ', είσαι τ' έμον η μάνα.

- Κόρη μ', για πε με τ' όρωμα σ' ατό ας καταλύνω.

- 'Σ σο κιφάλι μ' εκάθουτον ένας χρυσός αητός ιν 'ς σα ποδάρα μ' εκείτονε έναν μαύρον σαντούχι, 'ς σα δυο γιάνα μ' έτρεχαν δύο θολά ποτάμια.

- Αητός έτονε ο γαμπρόν και το σαντούχ' η προίκα σ' και τα ποτάμια τα θολά, κρασία και ρακία.

- Μάνα, από 'κ' εξήγησες, μάνα, η μάνα μ' 'κ' είσαι, αητός έτονε άγγελον, το σαντούκ' η κασέλα και τα ποτάμια τα θολά, ατά τ'εσα τα δάκρα.

(Μετάφραση)

- Ονειρευόμουν, μάνα μου, στ' αποψινό το βράδυ, αν εξηγήσεις το όνειρο, εισ' η δική μου μάνα.

- Τ' όνειρο, κόρη μου, για πες να σου το εξηγήσω.

- Επάνω στο κεφάλι μου χρυσός αετός καθόταν, στα πόδια μου βρισκότανε κάποιο μαύρο σεντούκι, στα πλαϊνά μου τρέχανε δυο θολά ποτάμια.

- Αητός ήτανε ο γαμπρός, προίκα σου το σεντούκι, και τα ποτάμια τα θολά, κρασιά και ρακοπότια.

- Μάνα δεν το εξήγησες κι η μάνα μου δεν είσαι, αητός ήταν ο άγγελος, σεντούκι η κασέλα και τα ποτάμια τα θολά, κι αυτά τα δάκρυά σου.

Τρεις αετοί

Τρειςοι αετοί, τρειςοι αετοί, τρειςοι καϊτανωμένοι, έγκαν φαγειν, έγκαν ποτήν, κάθουν και τρώγ'ν και πίν'νε. Ο εις έπιεν πολλά κρασίν κ' εμέθυσεν κ' ερρούξεν, άλλος επαραμέθυσεν κ' ελάθεψεν την στράταν, άλλος επαραγέρασεν και ετσακοφτεριέν. Μη κλαίτ' ατον π' εμέθυσεν, απομεθεί και σ'κούται, μη κλαίτ' ατον π'ελάθεψεν, καταρωτά και πάει, κλαψειτ' ατον π'εγέρασεν κι άλλο φτερά 'κι φέρει.

(Απόδοση - μετάφραση)

Τρεις αετοί

Τρεις αετοί, τρεις αετοί, οι τρεις βαρύ μεράκι, φέραν να φαν, φέραν να πιουν, κάθονται τρων και πίνουν. Παράπιο ο ένας τους κρασί κι έπεσε μεθυσμένος, ο άλλος παραμέθυσε κι ελάθεψε στη στράτα, ο άλλος παραγέρασε κι έσπασε τα φτερά του. Μην κλαίτ' αυτόν που μέθυσε, απομεθάει και στέκει, μην κλαίτ' αυτόν που λάθεψε, καλωρωτάει και πάει, να κλαίτ' αυτόν που γέρασε και πια φτερά δεν φέρνει.

Ο Χάρων

Στην αρχαία γραμματολογία ο Χάρων οδηγούσε τους νεκρούς στον Άδη από την Αχερουσία λίμνη παίρνοντας αμοιβή έναν οβολό που τοποθετούσαν στο στόμα του νεκρού. Τους Ποντίους ο Χάρων οδηγούσε στον Άδη από το τρίχινο γεφύρι παίρνοντας κι

αυτός ομοίωμα νομίσματος από κερί που έθεται στα χείλη του νεκρού.

- Μάνα, ο Χάρον έρχεται, σούκ' έπαρ' με και φύγον. Ετζόκεψεν 'ς σ'ωμία μου, κι επέρεν την λαλία μ' ετζόκεψεν 'ς σα γόνατα μ', την δύναμη μ' επέρεν...

- Πουλόπο μ', πώς εξέρτς εσύ ντο έφτασεν ο Χάρον;

- Μάνα μ' 'ς αύλα μ' έρχεται, 'ς σο παραθύρ' φουκράται, και τ'άλογον ατ' έδεσεν 'ς σ'αυλής μ' το τζαλκάλι...

Μάνα μ', 'ς σο χρυσοκάζανον φέρεν νερόν ας πίνει, μάνα μ', 'ς σο χαλίν την ντερκίην βάλε κριθάρ' ας τρώγει....

Φέρεν το χρυσολέγενον και πλύσον τα ποδάρα τ', φέρε το χρυσοπέσκιρον και νίψον τα χερόπα τ'...

Μάνα μ', σουκ' έπαρ' το σκαμνίν κι ατόν καλωσυρθία....

- Πουλί μ', ο Χάρον άχαρος, τάμαν τιμήν 'κι σκώνει....

Και αν επαίρνεν τάματα, και αν επαίρνεν δόσα, τη γης τα βασιλόπουλα καν' νάν 'κι θ' επεθάνεν.

(Απόδοση- μετάφραση)

Ο Χάρος

- Μάνα, ο χάρος έρχεται, για πάρε με και φύγε, καβάλησε στους ώμους μου και πήρε τη λαλιά μου, επάτησε στα γόνα μου, τη δύναμή μου πήρε.

- Πουλάκι μου, πως το ξέρεις συ, πως έφτασεν ο χάρος;

-Είναι στην αυλή μας, μάνα μου, στο παραθύρ' ακούει και τ'άλογό του το 'δεσε στο γάντζο της αυλής μου. Μάνα, στο χρυσοκάζανο φέρε νερό να πίνει, μάνα μου, στο ταγάρι του κριθάρι βάλ' ας φάει....

Φέρε το χρυσολάγηνο τα πόδια του να πλύνεις, φέρ' την πετσέτα τη χρυσή και νίψε του τα χέρια. Μάνα μου, πάρε το σκαμνί και καλωσόρισε τον.

-Πουλί μου, ο Χάρος άχαρος, διόλου τιμή δεν έχει, κι αν έπαιρνε από τάματα, κι αν έπαιρνε από λύτρα, της γης τα βασιλόπουλα ποτέ δε θα πεθαίναν.

Μοιρολογίστρες

Το μοιρολόεμαν ήταν απαραίτητο για τους νεκρούς. Η διάταξη των γυναικών που μοιρολογούσαν είχε το παρακάτω σχήμα: Κάθονταν καταγής ή σε χαμηλά καθίσματα ή στα γόνατα κυκλικά σε σχήμα χορού γύρω από τον νεκρό. Σύμφωνα με το έθιμο το

μοιρολόι άρχιζε η μεγαλύτερη σε ηλικία γυναίκα της οικογένειας και ακολουθούσαν οι νεότερες κατά σειρά οικογενειακής ιεραρχίας: γιαγιά, μητέρα, αδερφές, νύφες. Στο διάστημα που μοιρολογούσε μια από τις γυναίκες, οι άλλες «ενεσύρ'ναν» δηλ. έκλαιγαν σιωπηρά με αναστεναγμό. Το μοιρολόι συνεχίζονταν επί ώρες που συνοδευόταν συνήθως με γοερούς θρήνους και κοπετούς με στηθοχτυπήματα, μάδισμα ή τράβηγμα μαλλιών, γρατζουνίσματα, παρατεταμένο φίλημα του νεκρού. Για να αποφευχθούν παρόμοιες ενέργειες χαρακτηριστικοί είναι οι στίχοι: «Αν αποθάνω, κάλη μου, μ' ευτάς παρανομίας, κλάψο μ' ατώρα ζωντανόν και φτούλτσον τα μαλλία σ'» (φτούλτσον = μάδησε).

Οι μοιρολογούσες κρατούσαν στα χέρια τους μαντήλι μαύρο και το κουνούσαν σταυρωτά και ρυθμικά στο μέρος του νεκρού. Πολλές φορές το μοιρολόι ήταν τόσο έντονο που οι γυναίκες λιποθυμούσαν. Τότε παρενέβαιναν άλλες γυναίκες ή και άνδρες και απομάκρυναν ή πρόσφεραν πρώτες βοήθειες. Υπήρχαν και ειδικές μοιρολογίστρες που τις καλούσαν να μοιρολογούν τους νεκρούς με αμοιβή.

Παροιμίες - εκφράσεις

- ▶ Έρθεν ο χάρον 'ς την πόρταν κι όλ'τη νύφεν ετέρεσαν.
(Ηρθε ο χάρος στην πόρτα κι όλοι τη νύφη κοίταξαν.)
Ποίος άρχοντας επέζησεν κι εκέρδεσεν τον κόσμον. (σαφής)
- ▶ Το γεφύρ' ντ' εδάβεν ο κόσμον, εγώ πα θα διαβαίνω.
(Το γεφύρι που ο κοσμος όλος πέρασε κι εγώ θα το περάσω)
- ▶ Η χαρά με τα τραγωδίας κι η θανή με τα μοιρολογίας.
(ο γάμος με τα τραγούδια κι ο θάνατος με τα μοιρολόγια)
- ▶ Δέβα κλάψον τον άντρα μ' κι εγώ ας χορεύω.
(πήγαινε, κλάψε τον άντρα μου κι εγώ ας χορέψω)
- ▶ Εγνώρτσες την παντρειάν, νούντσον και την χερειάν
(Γνώρισες την παντρειάν, σκέψου τώρα και τη χηρεια)
- ▶ Είχα σε και 'κι εθέλνα σε, εχάσα σε κι αραεύω σε.
(Σε είχα και δε σε ήθελα, σ' έχασα και σε γυρεύω.)
- ▶ Όλον το τέρτι μ' τη πεθεράς ι υ' ο θάνατον.
(Όλος ο καημός μου ας είναι ο θάνατος της πεθεράς μου)
- ▶ Κάθα εις τ'εκεινού το κουβάρ' τυλίζ'.
(Καθένας το δικό του κουβάρι τυλίγει)
- ▶ Ξένος πόνος, όρωμαν εθαρρώ πως εν'.
(Ο ξένος πόνος όνειρο θαρρώ πως είναι)

- Το κακόν 'κι λαλεί όταν έρται.
(Το κακό δε φωνάζει, όταν έρχεται)
- Α σην μάναν ορφανεύνε τα παιδία.
(Από τη μάνα μένουν ορφανά τα παιδιά)
- Ήντσαν 'κι εξέρ να ψοφά, ρουζ' και λαχταρά.
(Όποιος δεν ξέρει να πεθαίνει, πέφτει και ταλαιπωρείται)
- Τα λάχανα ντο φυτρών' νε απάν σα ταφία, άβρωτα ίντανε.
(Τα λάχανα που φυτρώνουν πάνω στους τάφους, αφάγωτα μένουν)
- Τον άντρα ατ'ς ποι' 'κι έκλαψεν, κάπου το θάρρος είχεν.
(Τον άντρα της όποια δεν έκλαψε, κάπου το μάτι της είχε)
- Το κοτσορύμ' ντ' επαίρε με, εκείνο έτον ο χάρον.
(Το μακρύ ρυάκι που με πήρε, ήταν ο χάρος)
- Επέθανεν το μωρόν 'κόπεν η συντεκνία.
(Πέθανε το μωρό, κόπηκε η κουμπαριά)
- Επέθανες και ντ' έποικες; Την γην χαράν εποίκες.
(Πέθανες και τι έκανες; Έκανες τη γη να χαρεί)
- Τη πεθεράς ο θάνατον, τη νύφες χοροστασία.
(Της πεθεράς ο θάνατος, της νύφης στήσιμο χορού)
- Ακόμαν 'κ' επέθανα κ' έψαν τα κερίαμ'.
(Ακόμα δεν πέθανα, κι άναψαν τα κερία μου)
- Χρόνια ντο πάγ'νε εμπρ' οπίσ' 'κ' έρχουνταν
(Τα χρόνια που πέρασαν δεν γυρίζουν πίσω)
- Τ'άγρον το χαπάρ ογλήγορα πορπατεί.
(Το άσχημο μαντάτο γρήγορα περπατάει)
- «Τ'ατσάλ' ν ατ' ετελέθεν.
(το λάδι του απόσωσε)
- Α σο κατοθύρι μ' εξ' κι ας εν'σον αδερφό μ'.
(Το κακό έξω από το σπίτι μου να είναι, ας είναι και στου αδερφού μου)
- Τα λιθάρια πα κλάιγνε.
(Και οι πέτρες ακόμη κλαίνε)
- Τσουνογραίας μοιρολογίας.
(Σκυλόγριας μοιρολόγια)
- Τη φοβετσέα η μάνα καμίαν 'κι έκλαψεν
(Του φοβιτσιάρη ή μάνα καμιά φορά δεν έκλαψεν)
- Εγύρεψαν σον εφτωχόν κι εδέκεν για την ψην ατ'.
(Ζητιάνεψαν από το φτωχό κι έδωσε για την ψυχή του)
- Το ορφανόν να είχεν τύχη, θα εξήνεν ο κυρτς κι η μάνα τ'.

- (Το ορφανό αν είχε τύχη, θα ζούσαν οι γονείς του)
- ▶ Τον θάνατον μ'ενούνιζα κι από κι ενούνιζα.
(το θάνατο μου σκεφτόμουνα κι αυτό δεν το σκεφτόμουνα)
  - ▶ Το ορφανόν παιδίν στον κλάμαν μαθημένον.
(Το ορφανό παιδί στο κλάμα είναι μαθημένο).
  - ▶ Χαπάρια τη κουμπάρονος ση γεροντάδων την πόρταν.
(Ειδήσεις του χάρου στων γερόντων τις πόρτες)
  - ▶ Μη κλαις, κιφάλ' ντ' εδάβασες, κλάψον ντο θα δαβαίνεις.
(Μη κλαις, κεφάλι μου, όσα πέρασες, κλάψε για όσα θα περάσεις).
  - ▶ Χωματένον άνθρωπον καμίαν ορθά 'κι εκαλάτσεψεν.
(Άνθρωπος χωματένιος καμιά φορά δε μίλησε).
  - ▶ Α σην κακέσαν' την ώραν ποι' γουρταρεύεται χίλια χρόνια θα ζει. (Απ' την κακιά ώρα που γλυτώνει, χίλια χρόνια θα ζει)
  - ▶ Ο γέρον εναστέναξεν, είπεν: Ναϊλλοί εμένα, ο κόσμον ο παντέμορφον edέβεν απ' εμένα (σαφής)

Ευχές

- ▶ Ν' αγιάζ'νε τα χώματα σ'!
- (Ν' αγιάζουν τα χώματά σου)
- ▶ Να σκουντουλίζ'νε τα χώματα σ'!
- (Να ευωδιάζουν τα χώματά σου)
- ▶ Να ίνουμαι γουρπάν' τσ'!
- (Να γίνω θυσία για σένα)
- ▶ Ν' αγιάζ'νε τη κυρού σ' τα στούδεα
- (Ν' αγιάσουν τα κόκκαλα του πατέρα σου)

Κατάρες

- ▶ Η μάνα σου κι ο κύρη σου να κλαίουνε σε!
- (Η μάνα σου κι ο πατέρας σου να σε θρηνηθούν)
- ▶ 'Σο σο μαύρον την γην να ουζατεύω σε!
- (Στη μαύρη γη να σε ξαπλώσω)
- ▶ Όλα τα παιδιά σ' 'ς σ' έναν ταφίν να βαλτσ ατα!
- (Όλα τα παιδιά σου σ' ένα μνήμα να τα βάλεις)
- ▶ Να τρώει σε το χώμαν
- (Να σε φάει το χώμα)
- ▶ Να κλαίει σ' η μάνα σ'!
- (Να σε κλάψει η μάνα σου, να πεθάνεις)
- ▶ 'Σ σην κόλασην πα τόπον να μη έεις

(Και στην κόλαση θέση να μην έχεις)

► Να μη λύεσαι!

(Να μην λειώσει το κορμί σου)

► Να πας όθεν παν κι άλλο 'κ' έρχονται

(Να πας στον αγύριστο)

► Το γαρά χαπάρι σ'να έρται

(Η μαύρη σου είδηση να έρθει)

► Τα σκυλία να σύρ'νε το λέσι σ'

(Το πτώμα σου να σέρνουν τα σκυλιά)

Φιλοστόγια μάνας

Είνας μάνα εποίκεν έναν οφίδ'. Ας το είδεν α εχπαράεν. Επήρεν α κι επήεν εφέκεν α'ς ση χωρί' τ' ορμάν' απέσ'. Πολλά 'κ' επήεν, επήρεν άψιμον τ' ορμάν. Η μάνα η μάρσα, όταν είδεν την φωτίαν, εσκώθεν αμάν έτρεξεν 'ς σ'ορμάν' κι εβάρκιζεν 'ς την στράταν: «Ναΐλλοι εμέν, θα καίεται τ'οφίδι μ'!»

(Απόδοση - μετάφραση)

Μια μάνα γέννησε ένα φίδι. Όταν το είδε, τρόμαξε. Το πήρε και το άφησε στο δάσος. Δεν είχε απομακρυνθεί πολύ, όταν ξαφνικά πήρε το δάσος φωτιά. Η άμοιρη μάνα όταν είδε τη φωτιά, έτρεξε προς το δάσος και φώναζε στο δρόμο: Αλίμονο μου θα καεί το φίδι μου!...

Ποντιακός μύθος

Έρθεν άγγελος να παίρ' ενός την ψην. Επαρακάλεσεν ατόν κι εκείνος και είπεν:

- Αρ' αφ'ς με ους να λέγω το «Πάτερ Ημών» ους το τέλος κι επεκεί...

- Έ, καλόν, αρ' ρυτά πε ατο, γιατί εληγορώ!

- Αρ' στα : «Πάτερ ημών ο εν τοις ουρανοίς...» άλλο 'κι λέγω!...

- Τελειώσον, είπεν θυμωμένος ο άγγελον.

- Ντο είπες; κι αρ' αν θέλω, εσύ όντας τελειών' ατο, έπαρ'την ψη μ'!

(Απόδοση - μετάφραση)

Έρθε ο άγγελος να πάρει την ψυχή κάποιου. Τον παρακάλεσε εκείνος και είπε:

- Άφησέ με να απαγγείλω το «Πάτερ ημών» κι έπειτα παίρνεις την ψυχή μου.

-
- Καλά, γρήγορα πες το, γιατί βιάζομαι.
  - Στάσου, «Πάτερ ημών ο εν τοις ουρανοίς...» άλλο δεν λέω!
  - Τελείωνε, είπε θυμωμένος ο άγγελος.
  - Τι είπες; Όπως θέλω θα το πω. Εσύ όταν τελειώσω, πάρε την ψυχή μου!

Βιβλιογραφία

«Βατόλακκος: οι ρίζες μας», Εκδόσεις Ινφογνώμων, Αθήνα 2015

Αρχείο Πόντου Ε.Π.Μ.

Εκδόσεις Επιτροπής ποντιακών Μελετών

Εκδόσεις Μαλλιάρης Παιδεία Α.Ε.

Ποντιακή Εστία

